es-Sünne ve Mekânetuha
fi't-Teşri'il-İslâmi

İslâm Hukuku'nda

Sünnetin Yeri

Prof. Dr. Mustafa Sibâî

İslâm Hukuku'nda Sünnetin Yeri

Prof. Dr. Mustafa SİBÂÎ

Mütercim
Halil KENDİR

İSLÂM HUKUKU'NDA
SÜNNETİN YERİ

Editör
Dr. Ali BUDAK - Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-6079-97-3

Yayın Numarası
87

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan A.Ş.
TS EN ISO 9001:2000
Ser No: 300-01
Sarnıç Yolu Üzeri No:7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 22 85
Ekim 2009

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları
Kısıklı Mahallesi Meltem Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İTHAF

Yeni doğmuş bir bebekken şefkatiyle beni koruyup gözeten....

Gelişmekte olan bir çocukken yönlendirmeleriyle beni düzelten....

Öğrenciyken tahsilime yardım edişiyle ilim talep etmeye önem vermemi sağlayan....

Davet ve ıslah yolundaki çalışmalarımı destekleyerek Allah yolundaki çilelere katlanmamı kolaylaştıran....

Sürgünde ya da hapishane demirlerinin arkasında olduğum zamanlarda, zorluklar karşısındaki sabrıyla fedakârlığı bana sevdiren....

Rahatsızlıklar ve hastalıkların pençesine düştüğümde, şefkatli kalbinin çarpıntılarıyla elem ve acılarımı hafifleten....

Bütün emeli, yüzlerce yıldır devam eden evimizin ilim silsilesinin bir halkası olmam ve Rabbi'nden bütün isteği kıyamet gününde, beni onun hasenatından kılması olan büyük üstad babam Hüsnî Sibâî'ye[1] ithaf ediyorum. İlmî eserlerimin ilkini, bana olan lütfunun ve beni güzel bir şekilde yönlendirmesinin itirafı olarak; Allah'tan hayatını benim için bereketli kılmasını ve sevabını bol vermesini ümit ederek, yine itaatkâr bir evlâdın kerîm bir baba için yaptığı duayı kabul

---

1 Hüsnü Sibâî, babası ve ataları gibi, Humus'un üstad, mücahit ve büyük hatiplerindendi. Merhum, mezhebi taassuptan uzak bir şekilde, Humus'un âlimlerinden oluşan ilim halkalarında delilleriyle birlikte fıkıh dersleri veren kişilerden olmasının yanında kişiliğiyle, malıyla ve canıyla Fransız sömürgeciliğine karşı da koyuyordu. İslâm hayır cemiyetlerinin ve İslâmî Yetimler Kurumu'nun kurucularından biriydi. Aynı zamanda, üstadımız Mustafa Sibâî, cihad, ıslah yolunda gayret gösterenlerin ve bid'atlara karşı savaşların ilk teşvik edicisidir.

etmesini dileyerek ve Allah Teâlâ'nın şu emrine uyarak babama ithaf ediyorum:

"Ya Rabbî, onlar küçüklüğümde nasıl beni ihtimamla yetiştirdilerse, ona mükâfat olarak Sen de onlara merhamet buyur!" (İsrâ, 17/24)

Bu mücadelelere birkaç örnek: Üstad Mustafa Sibâî, her yılın nisan ayında barak, bildiri ve davullarıyla toplanan, din adı altında kötülük ve rezillikler işleyen, Allah'tan başkalarına çağıran, üstelik bir de bunları dindenmiş ve dinin yüceliğinin diriltilmesi gibi gösteren sufî şeyhlerin bu yaptıklarının kaldırılmasını söylediğinde "Küçük İbn Teymiye" olarak isimlendirildi. Çünkü Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye gibi, o da bu kötülüklerin önlenmesi için çok gayret sarf etti, hutbeler ve konferanslar verdi.

Üstad Mustafa Sibâî, bu uğurda büyük sıkıntılar çekmiş ve dinden çıkmakla itham edilmiştir. Birkaç kez de onu öldürmeye çalışmışlardır. Onun bid'atlarla mücadelesinde, babasının ortaya koyduğu tavrın çok olumlu etkisi olmuştur.

Aynı şekilde 1948 Filistin savaşında, Mustafa Sibâî Filistin'in İslâmlığı ve Araplığını savunmak için İhvan Bölüğünü komuta ederken, babasının da bu savaşta çok değerli bir konumu olmuştur. Yine bu savaşa o zaman yaşı henüz on altıyı geçmeyen ve altmışlarda genç bir yaşta ölen Mustafa Sibâî'nin kardeşi Abdurrahman da katılmıştır.

Üstad Hüsnü Sibâî, oğlu Mustafa'nın ihvanı ve talebelerine de Mustafa'ya baktığı gözle bakar, onlara sevgi ve şefkat gösterirdi. Üstad Hüsnü Sibâî h. 1381 Cemâziye'l-Âhir ayında -1962 Kanun-i Evvel'de- vefat etmiştir.

1917 senesinde doğan Mustafa Sibâî de 1964'te vefat etmiştir. Allah hepsine rahmet etsin.

Nâşir Züheyr eş-Şâviş

ARAPÇA İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Hamd, göklerde ve yerde ne varsa kendisinin olan ve her şeye gücü yeten Allah'adır. Salât-ü selam, insanlara hayrın öğreticisi, kendisine Kur'ân ve onunla birlikte bir misli daha verilen, Allah'ın O'na itaatı kendisine yapılmış itaat olarak kabul ettiği; sünneti, Kur'ân-ı Kerîm'in açıklayıcısı ve İslâm dininin ikinci kaynağı olan Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) olsun. Kim bir hususu Resûlullah'tan kabul ederse Allah'tan kabul etmiştir.

Sünnet konusundaki bir çalışma, İslâm'ın düşünce yapısı ve onun içinde yer alan İslâm hukukunun kaynakları açısından son derece önemli bir iştir. Özellikle de ümmetimizin önüne, Hz. Peygamber'in yolundan döndürülmek ve nesiller boyunca Hz. Peygamber'den ulaşanlar hakkında şüpheye düşürülmek için hile ve tuzakların konulduğunu göz önünde tutarsak.

İşte Üstad Mustafa Sibâî'nin "İslâm Hukuku'nda Sünnetin Yeri" kitabına, ilim meydanında doldurduğu bu boşluk açısından bakılmalı ki bu ilim meydanı Üstad Dr. Mustafa Sibâî'nin -Allah ona rahmet etsin- İslâm davetini ve İslâm dinini savunmak için girdiği meydanlardan biridir.

Allah'ın bereketi ile, hamd olsun, bu kıymetli kitabın ikinci baskısı çıkıyor. Müellifin, Allah'ın dini için ortaya koyduğu samimi gayretinin

yanında, ilmî araştırma ve olayları takip etmedeki kudreti de kendini gösteriyor. Bu kitap, işte bu iki meziyetin canlı bir fotoğrafıdır. Bu kitapta bir taraftan kitabın içeriğinin, kitabın ismiyle tam bir uyum içinde olduğu; diğer taraftan da, metin ve sened açısından, sünnet üzerindeki iftiraların, şüphelerin ve basit akılların (sünnet hakkında) düşünmeden söylediği saçmalıkların reddedildiği görülecektir.

Bazı konuların kısa ve yüzeysel olarak ele alınmasının sebebi, o konuların, kitapta ele alınan ana mevzular olmayıp, ana konuyla bağlantıları ölçüsünde işlenmiş olmasındandır.

Üstad Mustafa Sibâî -Allah ona rahmet etsin- en iyi şekilde, sünnetin geçirdiği tarihi merhaleleri takip etmiş, geçmişte ve günümüzde görülen hastalığın kaynağına parmak basmış ve meseleleri gediğe koyan âlimlerin konumlarını ortaya koymuştur.

Kapsamlı bir metotla, eski ve yeni muhaliflerin görüşlerinin hatası nı ortaya koymuş; adil ve ilmî bir ruhla bazı müsteşrıkların[2] konumlarını, bu konumlarının ve yönelişlerinin arkasındaki cehalet ve yalanı meydana çıkarmıştır. Bütün bunları mücahid ve İslâm'a hizmet eden bir âlim konumuyla yapmış, okuyucuya mevzu ile ilgili bir fikir sunmuş ve gidilecek yönü delilleriyle birlikte göstermiştir. Onun bu çalışmasının arkasında -daha önce de söylediğimiz gibi- samimi bir gayret ve ilmî olarak sünneti savunmak hedefi vardır.

Belki burada şunu belirtmek âdil olur: Üstad bu kitabı, Kahire'de onunla birlikte iskân eden kardeşlerinin de şahit olduğu gibi çok zor şartlar altında telif etmiştir. O, bu konuyla ilgili ilmî verileri toplarken bahsettiğimiz şartlar, onu evini değiştirmeye zorlamış ve istediği kaynakları ancak zorlukla bulabileceği ve hocalarıyla daha da zor bir şekilde bağlantı kurabileceği bir yere gitmek zorunda bırakmıştır. Ancak Allah'ın yardımıyla, çileler ve bağlantı kurmadaki tehlikeler onu bu işten alıkoyamamıştır... O zaman kitabın resmi baskısı da yapılamamış ve Ezher'in matbaasında doktora tezi olarak basılmıştır.

---

2 Doğu milletlerinin dil, din, kültür ve tarihi ile uğraşan kimse, şarkıyatcı, oryantalist (Mütercim)

Diğer taraftan, davet çalışmaları, genel meseleler, üniversitedeki işleri, Şeriat ve Hukuk Fakülteleri'ndeki hocalığı ve ayrıca Şeriat Fakültesi'ndeki idareciliği, Üstad'ın kitabın basımına başlamasını geciktirmiştir.

Bu arada, Allah'ın takdiriyle, ansızın ağır bir hastalığa yakanmış ve kitabının ilk baskısı, sağlık durumunun son derece bozuk olduğu bu zamanda çıkmıştır. Ancak Allah'tan gelene râzı oluşu ve bu imtihan nimetinden mutmain oluşu, hayatının o dönemini süsleyen şeylerden biri olmuştur.

Kitaba, özellikle de bu konuların kıymetini hakkıyla takdir edenler tarafından çok büyük ilgi gösterilmiştir. Şiddetli hastalığına rağmen, Üstad yeni baskısına hazırlık için kitabı yeniden gözden geçirmeye ve gerekli gördüğü eklemeleri yapmaya başlamıştır. Esas meşguliyeti ise kitabın usulü noktasında olmuştur. Bu çalışmaları, -Allah ona mağfiret etsin- vefat edinceye kadar devam etmiştir. Okuyucu bu ikinci baskısında iki ek görecektir. Üstad üçüncü bir ek daha vaad etmiş, ancak vefatı bunu gerçekleştirmesine engel olmuştur.

Sonuç olarak, "İslâm Hukuku'nda Sünnetin Yeri" kitabı, kapsadığı ilmî gerçekler ile sünneti, İslâm dinindeki lâyık olduğu yerine koymuştur. Basiretli bir okuyucu, bu kitapta geçmişte ve günümüzde, sünnet konusundaki tutumların uzun soluklu bir tahlilini ve bunların içinde müsteşrıkların ve batılılaşmaya çağıranların durumunu bulacaktır.

Bütün bunlar, kitabı -Allah'ın izniyle- müellifin beklediği gayeyi gerçekleştirmeye ve İslâm'ın kaynaklarına, özellikle de Sünnet'e yönelmiş entrika ve iftiralarla dolu zor zamanlarda çok sayıdaki araştırmacının ilgisine mahzar olmaya layık kılmaktadır. Bu entrika ve iftiralar, ümmeti için gerçek varlığının dayanaklarını Rabbi'nin kitabında ve Peygamber'inin sünnetinde arayan bir neslin yetişmesini saptırmayı istemekte ve hedeflemektedir.

Allah üstada rahmet etsin, onun sevabını bol kılsın ve ona İslâm'a davet ve hizmetin her sahasında ortaya koyduğu güzel eserleriyle fayda versin. O eserlerin en kıymetlilerinden olan bu kitabın, okuyucuların ve araştırmacıların uzun bekleyişlerine güzel bir cevap olarak, ikinci baskı-

sı yapılıyor. Bütün bunların, âlimlerin mürekkebinin şehitlerin kanıyla tartıldığı ve âlimlerin mürekkebinin ağır geldiği...; mü'minlerin ve mü'minelerin nurlarının önlerinde ve yanlarında koştuğu o günde üstadın hayır hanesinde olmasını diliyoruz. Ve son duamız: Hamd, alemlerin Rabbı Allah'adır.

Muhammed Edib Salih

ÖNSÖZ

Kullarına apaçık bir kitapla hükümler koyan ve o hükümlerin açıklamasını Peygamberlerin sonuncusu Efendimiz Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) veren Allah'a hamd olsun. Salât-u selâm, Hz. Muhammed'e, yakınlarına; vahyin nakledicileri, doğruluk üzere güvenilir kimseler ve sırat-ı müstakîm üzere Allah'a davetçiler olan ashabına ve kıyamet gününe kadar iyilikle onlara tâbi olanlara olsun.

Biz, evrensel düzenlerin, bozulduğu ve dünya halklarına barış ve huzur getirmekten âciz kaldığı bir çağda yaşıyoruz. Egemen toplumların idarecilerinin kusurları ne olursa olsun, sonuçta böyle bir bozulmaya yol açtı. Bize göre, kesin olan şey, dünyanın bu hazin durumunun doğrudan sebebinin, şu ana kadar söz konusu düzenlerin, yıkımlar ve katliamlarla dolu savaşlardan ve bu arada çok kanlı dünya savaşlarından sonra insanlığı, içinde bulundukları endişeli durumdan kurtarıp onları savaş ve çekişmelerden uzaklaştırarak huzura kavuşturmaya uygunluğunun sâbit olmamasıdır.

Bizim Müslümanlar olarak inancımız, bu dünyanın -eğer kendisi için mutluluk ve barış istiyorsa- Allah'ın bozulmamış, değiştirilmemiş ve tahrif edilmemiş saf ve hâlis öğretilerine dönmekten başka çaresinin olmadığıdır. İşte İslâm mesajı, mekânlarının ve zamanlarının farklılığına rağmen insanoğlunun bu ihtiyacını asırlar boyunca gerçekleştirmek için, bu öğretilerin bir tamamlayıcısı ve onların en kapsamlısı ve en iyi ifade edilmişi olarak gelmiştir.

İslâm dini -birincil kaynaklarında, âlimlerin ve imamların araştırmalarında da görüldüğü gibi- sahasının ve programının genişliğiyle her olayı

kapsar; her problemi çözer; bireyler, topluluklar ve hükümetler arasında adâlet terazilerini kurar; itaatkâr, uyanık, asil ve atılgan halklar için dünyanın değişik yerlerinde Müslümanları kanatlarının altına alacak ve onlara günahkâr yabancıların ve azgın düzenbazların düşmanlıklarının yöneldiği bir zamanda, onların inançlarının, ahlâklarının ve gerçek hürriyetlerinin onurunu savunacak âdil ve barışçı devletler kurmayı sağlar.

İslâm hukukunun kaynakları Müslümanlarca şüpheye yer bırakmayacak şekilde bilinmekte ve korunmaktadır. Sünnetin de bu kaynaklar içinde yer aldığı ve bu kaynakların ikincisi olduğunda şüphe yoktur. Allah'ın yüce kitabı, esas olarak, hüküm koymadaki ve bütüncül hükümlerdeki genel kuralları kapsıyor olsa da, sünnet bu kaynakların ayrıntılar yönünden en genişi; tertip ve sistem yönünden en açığı ve çokluk yönünden en kapsamlısıdır. Bütün bunlar sünneti, hakkın ebediliği için ebedi kılmaktadır. Çünkü sünnet, Kur'ân'daki genel kuralları açıklar; ondaki düzen ve sistemi tespit eder; bütüncül meseleler üzerindeki cüz'î meseleleri ayrıntılandırır. Onun için sünneti hakkıyla araştıran herkes, sonradan ortaya çıkan meselelerin hükmünü araştıran İslâm âlimlerinin, bu işi yaparken sünnete dayanıp sığınmaktan, sünnetin koymuş olduğu hükümlerin yol göstericiliğini ve yardımını istemekten vazgeçemeyeceğini çok iyi bilir.

Sünnet geçmişte, içlerindeki şüpheleri def edemeyen doğru yoldan çıkmış bazı islâmî grupların saldırılarına maruz kaldığı gibi, çağımızda da fitne çıkarmak ve İslâm dininin bu sağlam ve koruyucu dayanağını yıkmak isteyen misyoner, sömürgeci ve mutaassıp müsteşrıklardan bazılarının saldırılarına maruz kalmaktadır. Onlara bu konuda, ilmî bir eleştirinin önünde tutunamayacak olan araştırmalarındaki yaldızlı sözlere kanarak veya geçmişteki kuvvetli âlimlerin bıraktığı miras ve araştırmaların ışığında doğruluğunu kontrol etmedikleri nefsî eğilimlerinden ve fikrî şüphelerinden yola çıkarak, bu ümmetin kendi evlatlarından bazı müellifler de tâbi olmuştur. Böylece müsteşrıklar hiç beklemedikleri bir şekilde, bu müelliflerin nefislerinde gizli olan sünnete saldırma konusundaki arzuyla karşılaştılar ve şu nağmeyi söylemeye başladılar:

Ben aşkı bilmiyorken onun aşkı bana geldi
Boş bir kalple karşılaştı ve oraya yerleşti.

İçlerindeki şüpheleri gidermek ve müsteşrıkların yalanlarından dolayı akıllarına takılan hususları cevaplandırmak için, hicrî 1358 yılında bu kişilerden bazılarıyla ilgilendim. Onun için bu çalışmada, sünneti ve sünnetin İslâm Hukuku'ndaki yerini inceledim. Bunu yaparken, bir taraftan sünnetin geçirdiği tarihi merhaleleri ve İslâm âlimlerinin sünneti korumak ve doğrusunu yanlışından ayırmak için yaptığı çalışmaları açıkladım, diğer taraftan da soğukkanlı ve bilimsel bir ruhla, hakkın ortaya çıkması ve sünnetin apaçık ve aydınlık bir surette belli olması için, geçmişte ve günümüzde sünnete saldırıların iddialarını tartıştım.

Çalışmamı, sünnetin korunması ve tedvin edilmesinde (derlenip bir araya toplanmasında) veya şer'î kaynaklardan hükümler çıkarırken sünnete de (kaynak) müracaat edilmesinde çok açık rolleri olan müçtehit ve muhaddislerden oluşan küçük bir grup İslâm âliminden bahsederek bitirdim.

Çalışmam dört bölümden oluşmaktadır:

BİRİNCİ BÖLÜM: Sünnetin anlamı, nakledilmesi ve tedvin edilmesi hakkında. Bu bölüm şu kısımlardan oluşuyor:

– *Birinci Kısım*: Sünnetin anlamı, tarifi ve sünnet karşısında sahabenin konumu.

– *İkinci Kısım*: Sünnette (hadiste) uydurma nasıl, ne zaman ve nerede gelişti?

– *Üçüncü Kısım*: Sünnetin (uydurmalardan) ayıklanması ve düzeltilmesi konusunda âlimlerin gayretleri.

– *Dördüncü Kısım*: Âlimlerin sünnet için gösterdiği gayretlerin meyveleri ve sonuçları.

İKİNCİ BÖLÜM: Sünnetin maruz kaldığı şüpheler ve düşmanlıklar. Bu bölüm yedi kısımdan oluşuyor:

– *Birinci Kısım*: Şîa ve hâricîlere göre sünnet.

– *İkinci Kısım*: Mûtezile ve kelamcılara göre sünnet.

– *Üçüncü Kısım*: Geçmişte sünnetin delil olmasını inkâr edenlere göre sünnet.

– *Dördüncü Kısım*: Çağımızda sünnetin delil olmasını inkâr edenlere göre sünnet.

– *Beşinci Kısım*: Haber-i Âhâd'ın delil olmasını inkâr edenlere göre sünnet.

– *Altıncı Kısım*: Müsteşrıklara göre sünnet.

– *Yedinci Kısım*: Çağımızdaki bazı yazarlara göre sünnet.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İslâm Hukuku'nda sünnetin derecesi. Üç kısımdan oluşuyor:

– *Birinci Kısım*: Kur'ân-ı Kerîme nispetle sünnetin derecesi.

– *İkinci Kısım*: Kur'ân Sünnet'i nasıl kapsıyor?

– *Üçüncü Kısım*: Sünnetin Kur'ân'la nesh edilmesi ya da Kur'ân'ın sünnetle nesh edilmesi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: Müçtehid ve muhaddislerden oluşan bazı büyük İslâm âlimlerinin hayatları. Bunlar on kişidir:

1- İmam Ebû Hanîfe

2- İmam Mâlik

3- İmam Şâfiî

4- İmam Ahmed

5- İmam Buhârî

6- İmam Müslim

7- İmam Nesâi

8- İmam Ebû Dâvûd

9- İmam Tirmizî

10- İmam İbn Mâce

Allah'tan ayağımı (sırat-ı müstakîmden) kaymaktan korumasını, bana hidayeti ilham etmesini, rahmet hazinelerini açmasını ve bizi sözü dinleyip de en iyisine tabi olanlardan kılmasını diliyorum.

Hamd alemlerin Rabb'ı olan Allah'adır.

h. 6 Receb 1368 - M. 4 Mayıs 1949

Kâhire

Mustafa Hüsnî Sibâî

GİRİŞ

Hamd alemlerin Rabb'ı Allah'a, Salat-u selam efendimiz Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem), yakınlarına, ashabına ve kıyamet gününe kadar O'nun sünnetini taşıyan (getiren) ve savunanlara olsun. Bugün basım aşamasına gelmiş bu kitap, h. 1368 (M. 1949) yılında Ezher Üniversitesi Şeriat Fakülte'sinde "Fıkıh Usulü ve İslâm Hukuku Tarihi" branşlarında takdim ettiğim doktora tezidir. Bir çok sebepten dolayı, o günden bu güne kadar bu kitabın yayınlanmasına yanaşmadım. Bu sebeplerin en önemlilerinden biri, bu kitabı, bir çok konuda beni konuları kısa tutmaya mecbur bırakan zor şartlar içinde yazmış olmamdır. Ancak tam bir istifade sağlanması için konuların genişletilmesi ve söylenenlerin iyice açıklığa kavuşması için örneklerin çoğaltılması gerektiğini düşünüyordum. Bunların yanında, yeterli vaktim olmadığı için ele alamadığım, mevzumuzla ilgili diğer bazı konuların da çalışmaya eklenmesi gerekiyordu.

Yine bu kitabın bazı bölümleri, Kahire, Şam ve diğer bazı yerlerdeki ilmî islamî dergilerde[3] özet olarak yayınlanmış ve okuyucular benden de araştırmayı basmamı istemişlerdir. Bense düşündüğüm genişletmeyi ve ilave edeceğim ekleri gerçekleştirebilecek boş bir vakit buluncaya kadar bu işi erteliyordum. Tâ ki, Mahmud Ebû Reyye'nin, sünnet ve sünnetin rivâyeti hakkında ilmi olmayan şeylerle dolu "Muhammedî Sünnet'in Aydınlatılması"[4] kitabı ortaya çıkana kadar. Bunun üzerine kıymetli dost-

---

[3] Kahire'de büyük üstad Muhibbuddin el-Hatib'in "*el-Feth*" dergisinde ve Şam'da "*el-Müslimun*" dergisinde.

[4] Anılan kitap, Muharrem Tan'ın tercümesiyle Yöneliş Yayınları tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. İs. 1988.

larım, benim kitabımdaki konulara duyulan şiddetli ihtiyaç nedeniyle, kitabı basmam için ısrar ettiler. Ben de -sağlık durumum fırsat verdiğinde- kitap için arzu ettiğim genişletme ve eklemeleri Allah'ın izniyle yapmak dileğiyle, sadece Ebû Reyye'nin kitabında, Ebû Hüreyre hakkında söylenenlerin kısaca tenkit edildiği bir ek dışında, kitabı daha önce yazdığım gibi takdim ediyorum.

1. Ebû Reyye'nin Kitabı Hakkında Gözlemler

Burada Ebû Reyye'nin kitabı hakkında aşağıdaki gözlemleri ortaya koymamın zaruri olduğunu düşünüyorum.

- 1 -

Hz. Peygamber döneminden sahabîler, müçtehid imamlar ve fıkhî mezheplerin ortaya çıkmasına gelinceye kadar, Nebevî sünnetin ve "hadislerin" İslâm hukukundaki yeri ve İslâm fıkhındaki etkisi gizli değildi; açıktı. Bu durum, İslâm fıkhını, geçmişte ve çağımızda, hiçbir toplumun hukuk mirasında benzeri olmayan bir hukuk serveti kılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'i ve sünneti inceleyen biri, İslâm hukuk dairesinin genişlemesinde, büyüklüğünde ve kalıcılığında -ki bu özelliklerinden dolayı bütün dünya İslâm fıkhını ve mezheplerini inkâr edemez- en büyük etkinin sünnet olduğunu görür.

İşte bu muhteşem hukuk serveti, dünyanın her yerindeki hukuk ve kanun bilginlerini hayrette bırakmıştır. Onların hayret ve hayranlıkları, bu hukuk serveti, neslimizin alışık olduğu bir üslup içinde geniş ve detaylı bir şekilde ortaya konup da, onu daha iyi öğrendiklerinde artarak devam edecektir. -Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nin hazırladığı "İslâm Fıkıh Ansiklopedisi" bu gayeyi gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.- Bütün bunlar ise geçmişte ve günümüzdeki İslâm düşmanlarını sünnete saldırmaya, sünnetin delil olması konusunda ve sünneti toplayıp rivâyet eden sahabîler ve tâbiînin önde gelenleri ile onlardan sonrakilerin doğrulukları hakkında şüphe ve kuşku uyandırmaya sevk etmiştir ve hâlen de sevk etmektedir. İslâm Medeniyetinin gelişim çağındaki Fars zındıkları ve diğer İslâm düş-

manları ile çağdaş müsteşrıklar ve batı medeniyeti içindeki diğer İslâm düşmanları bu maksat üzerinde birleşmişlerdir.

On dört asırdan beri hiç ara verilmeden bu maksat için çalışılıyor ve İslâm'ın gözleri kamaştıran ışığından gözleri dumanlanıp öfkeye kapılan İslâm ve Hakk düşmanları olduğu sürece de bu çalışmalar devam edecektir. Kör bir taassupla Kur'ân, sünnet ve içtihat ile bağlantılı her şeyi yıkmaya, Hz. Peygamber'den sahabîlere, hadis ve fıkıh ilminin önde gelen âlimlerine kadar İslâm sancağını taşımış herkesi karalamaya ve İslâm'la ilgili hem tarihî hem de medeniyet ile ilgili gerçekleri saptırmak için çalışmaya koyulacaklardır.

Biz, İslâm ve düşmanları arasında süregelen bu savaşın -dün olduğu gibi- bu gün de, İslâm düşmanlarının hezimetiyle, sinsi ve çirkin maksatlarının ortaya çıkmasıyla ve geldikleri iz üzere geriye dönecekleriyle sonuçlanacağından ve İslâm'ın sarsılmaz yüce bir dağ gibi yerli yerinde kalacağından şüphe etmiyoruz. Çünkü İslâm ve düşmanları arasındaki savaş, hak ile batıl, ilim ile cehalet, hoşgörü ile kin ve aydınlık ile karanlık arasındaki bir savaştır. Ve Allah'ın hayattaki sünneti (sünnetullah) ise, bu savaşlarda her zaman ve daima hakkın, ilmin, hoşgörünün ve aydınlığın galip gelmesidir. "Hayır! Biz gerçeği söyler, gerçeği yaparız! Hakkı bâtılın tepesine indiririz de beynini parçalar, bir anda canı çıkar o bâtılın! (Enbiyâ, 21/18)

– 2 –

Üzücü olan, çağımızda, müslümanlığındaki samimiyetinden şüphe etmediğimiz bazı âlimlerin ve yazarların, asıl maksatlarını ve hedeflerini sahte bir bilimsel araştırma görüntüsü altında gizleyen müsteşrıklar, tarihçiler ve batılılara aldanarak onların peşlerine takılmalarıdır. Ve sonuçta bunlar, -müslüman oldukları halde- bilerek ya da bilmeyerek, İslâm ve İslâm'ın taşıyıcıları hakkında şüphe yaymak için çalışan yahudiler, hıristiyanlar ve sömürgecilerle aynı maksat için çalıştılar. Böylece bazı müslümanlar İslâm düşmanlarıyla, ne bir ilim meydanında, ne de tarihin kayıtlarında buluşmadılar. Bilakis, ne kendilerini ne de onları yüceltmeyecek bir alanda buluşmuş oldular.

Burada gözlemlenen bir husus da, müsteşrıklar, tarihçiler ve yazarlardan oluşan batılı İslâm düşmanlarına aldanan müslümanların, genellikle dört şeyden birinde onların tuzaklarına düşmeleridir:

1- İslâm mirasının gerçeklerinden habersiz olmaları ve İslâm'ı, onun saf kaynaklarından öğrenmemeleri.

2- İslâm düşmanlarının "bilimsel metotlar" iddialarına aldanmaları.

3- İddialarına göre, taklit boyunduruğundan kurtularak, fikrî özgürlük görüntüsüne ve şöhrete olan istekleri.

4- Fikrî sapmaların ve arzuların etkisi altında kalmaları. Bu durumda, düşüncelerini İslâm düşmanı müsteşrıklar ve yazarların arkasına gizlenerek ifade etmekten başka bir yol da bulamamaları.

- 3 -

Bahsettiğimiz bu psikolojik atmosfer içinde, Ebû Reyye "Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması" isimli kitabını çıkardı. Ben de "İslâm Hukuku'nda Sünnetin Yeri" kitabının basımına karar verdiğimde, Ebû Reyye'nin kitabını inceledim. Ve Ebû Reyye'nin, meseleleri en ince ayrıntılarıyla araştıran eski ve sonraki âlimlerin görüşlerine aykırı düşen bütün görüşlerinde, dayandığı temel kaynakların şunlar olduğunu gördüm:

1- Kitaplarda Mûtezile imamlarından nakledilen görüşler.

2- Şîa'nın aşırı gidenlerinin kendi eserlerinde dile getirdikleri görüşler.

3- Müsteşrıkların kitaplarında ve İslâm Ansiklopedisi'nde yaydıkları görüşler.

4- Güvenilirlik ve gerçekleri araştırma noktasında, şüphe olunan bazı edebiyat yazarlarının kitaplarında zikredilen hikâyeler.

5- Yazarın, uzun yıllar içinde yoğrulmuş olan arzular.

Yazar, islamî ilim çevresinde saygı duyulan kaynaklardan yaptığı alıntıları, o kaynaklardaki asıl yerlerinden kopararak yapmakta veya alıntılarla -ki alıntılardaki meseleler, o kaynakların müellifleri tarafından doğruluğu şüphe götürmez gerçekler olsa bile- o müelliflerinin kast ettiği şeylerden başka şeyleri kast etmektedir. Sonuçta o alıntıları

okuyucuya öyle bir sunuyor ki, okuyucu o müelliflerin de, Ebû Reyye ile aynı görüşleri paylaştığını sanıyor. Yine yaptığı alıntıları, öncesi ve sonrasıyla bağlantısını keserek, sadece işine yarayacak kısmını alarak yapıyor. -Ebû Hüreyre kısmında bunun örnekleri görülecektir.- Yaptığı bir diğer çarpıtma da, bazı âlimlerin Mûtezile'den naklettiği sözleri -İbn Kuteybe örneğinde olduğu gibi- sanki o âlimlerin kendi görüşleri imiş gibi sunmasıdır. Sonuç itibariyle, alıntı yaptığı eserlerin müelliflerinden hiç biri Ebû Reyye ile aynı görüşleri paylaşmıyor.

Bundan daha tehlikelisi, bir taraftan Hz. Ömer'in, kendisine öldürülmesinin yakın olduğunu haber veren Ka'b el-Ahbar'ın sözlerine karşı gaflette bulunduğunu söylerken, diğer taraftan da, Hz. Ömer'e isnad ettiği şeylerle, onun Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadislerde uyanık davranmasına deliller getirip, o hadisler hakkında kuşku uyandırmaya çalışmasıdır. Aynı şekilde, bir taraftan âlimlere karşı saygılı ve hürmetkâr görünürken, diğer taraftan da, onların sünnet hakkındaki araştırmalarda, -kendisinin savunduğu- metottan gafil olduklarını ve araştırmalarını eksik yaptıklarını söylemesidir.

Kendisi gibi düşündükleri iddiasını güçlendirmek için, isimlerinin arkasına en fazla saklandığı ve onlardan nakiller yaptığı görüntüsü verdiği, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, Tahir el-Cezâirî, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza -Allah hepsine rahmet etsin- gibi âlimlerden hiç biri, Ebû Reyye'nin söylediklerini söylemediler. Aksine onun söylediklerinden uzaktırlar. Özellikle de Ebû Hüreyre hakkındaki çirkin sözlerinden ve araştırmasında ulaştığı tehlikeli sonuçlardan.

Kitap hakkındaki gözlemlerden biri de, okuyucularına kitabının ne kadar önemli olduğu izlenimini vermek için yararlandığı kaynaklar listesini olabildiğine çok tutmasıdır. Listede yer alan tefsir, ḥadis, fıkıh, Kur'ân ve sünnet ilimleri kitaplarından hiç birinde Ebû Reyye'nin ulaştığı sonuçları destekleyen tek bir kelime bile yoktur. O kitapların hepsi de onun iddialarını yalanlıyor. Listedeki bazı tarihi kaynaklar ise, araştırmacı âlimler tarafından, sünnetin tedvini, râviler ve hadis âlimleri hakkında, başvurulacak eserler olarak kabul edilmezken, diğer tarihi

kaynaklar da asla güvenilir bulunmuyor. Listede yer alan edebiyat, dil, nahv ve şiir kitaplarının ise bu önemli konuyla hiçbir bağlantıları bulunmuyor.

Geriye kendisi için "önem verilmeye lâyık" kaynaklardan söz etmek kaldı.* Bu sayede "bilimsel araştırmacılığının" sıhhatini ve bu çalışmasındaki ilham kaynaklarını görebilelim: "*Şeytanlar kendi adamlarına sizinle mücadele etmeleri için telkinlerde bulunurlar.*" (En'âm, 6/121)

İşte bu kaynaklar:

1- Tarihu Temeddüni'l-İslâmî (İslâm Medeniyeti Tarihi) - Corci Zeydân

2- el-Arab Kable'l-İslâm (İslâm'dan Önce Araplar) - Corci Zeydân

3- İslâm Ansiklopedisi - Müsteşrıklar

4- el-Hadâratü'l-İslâmiyye (İslâm Medeniyeti) - Krmer

5- es-Siyadetü'l-Arabiyye (Arap Hükümranlığı) - Fluton

6- Hadaratü'l-İslâm fî Dâri's-Selâm (İslâm Yurdunda İslâm Medeniyeti) - İbrahim el-Yazıcı

7- Tarihu'l-Arabi'l-Mufavvel (Uzun Arap Tarihi - Philip Hitti, Edvar Georgus, Cebrail Cabur

8- Tarihu'ş-Şuûbi'l-İslâmiyye (İslâm Halkları Tarihi) - Karl Brockelmann

9- el-Mesîhiyye fi'l-İslâm (İslâm'a Göre Hıristiyanlık) - İbrahim Luka

10- Vechetü'l-İslâm (İslâm'ın Değişik Yönleri) - Müsteşrıklardan bir grup

11- el-Akîde ve'ş-Şerîat fi'l-İslâm (İslâm'da İnanç ve Din) - Goldziher

Bununla birlikte kitabının sonunda, çalışmasını en sağlam delillerle ve en kuvvetli isnadlarla teyit ettiğini (sh. 354) ve hiçbir şüpheye mahal bırakmayan kaynaklara dayandığını (sh. 197) iddia ediyor.

Şimdi Ebû Reyye'nin dayandığı ve yukarıda zikrettiğimiz beş temel kaynağına bir göz atalım:

- 4 -

Ebû Reyye'nin "sarih aklın erbâbı" olarak isimlendirdiği Mûtezile imamlarının görüşleri, -bu kitabın, "Sünnet karşısında Mûtezile'nin konumu" bahsinde de incelediğimiz gibi- Sünnet'i tamamen inkâr etmek ile Sünnet'i kabul etmeyi gerçekleşmesi mümkün olmayan şartlara bağlamak arasında bir yerdedir. Yine Mûtezile'nin liderlerinin -özellikle de sahabîleri yerenlerin- dinde zayıf olduklarını belirttik. Öyle ki, onlardan birisi -Sümâme İbn-i Eşres- koşarcasına namaza gidenler için "eşekler" diyor. Üstelik (bu kişi) bir de -Araplardan nefret eden- halkçılardan... Sümâme İbn-i Eşres aynen şöyle diyor: "Şu Araba bak (Hz. Muhammed'i kast ediyor)! İnsanlara ne yaptı?" Evet, bu arsız halkçıdan, Resûlullah'ın sahabîleri konusunda ne demesini bekleyebiliriz ki? Yine onun, hadis imamları ve âlimlerinin araştırıp ortaya koyduğu Sünnet konusundaki görüşünün ne olmasını bekleyebiliriz ki?

Mûtezile, Yunan felsefesi ve mantığının, Hint felsefesinin ve Fars edebiyatının bozduğu (onların 'fitne'sine takıldığı) bir topluluktur. Onların tamamı veya çoğunluğu Fars soyuna mensuptur. Kur'ân'ı, Yunan felsefesiyle uygunluk arz edecek şekilde yorumladılar ve putperest Yunan aklıyla uyuşmayan hadisleri yalanladılar. Yunan filozoflarını, hata yapmaz aklın peygamberleri olarak kabul ettiler. İşte Müslüman âlimlerin çoğunluğu (Ehl-i Sünnet) ile fikir savaşına tutuşanlar bunlardır. Ebû Reyye'nin, İmam Mâlik, Şâfiî, Buhârî, Müslim, İbn Müseyyeb ve diğer hadis imamları ve İslâm fakîhlerine karşılık, âlimler ve açık akıl sahipleri olarak isimlendirdiği kişiler de bunlardır.

Ebû Reyye için 'tercih edilecek akıl sahiplerinin', devlet gücünü istismar edip halifeleri, Müslümanların âlimlerine on küsur yıl süreyle, eziyet ve işkence etmeye, onları hapsetmeye yönelten bu kişiler olduğu bilinen bir gerçektir. Yine Ebû Reyye'nin, İbn Kuteybe'nin "Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis"[5] kitabından naklettiği, Mûtezile'ye ait görüşlerden beslendiği açıktır. İbn Kuteybe'nin bu kitabında yazdıklarını araştıran biri, Ebû Reyye'nin, İbn Kuteybe'den naklettiklerinin aslında Mûtezile imamlarının, sahabîlere

---

5 Adı geçen eser, *Hadis Müdafası* adıyla, M. Hayri Kırbaşoğlu tarafından terceme edilmiştir. 3. Bsk. İst. 1998, Kayıhan Yay.

ve hadis âlimlerine karşı söylemiş oldukları sözleri olduğunu görür. İbn Kuteybe Mûtezilenin o sözlerini nakletmiş, sonra da onlara gereken cevabı vermiştir. Kitabın konusu da tamamen budur. Ancak Ebû Reyye, Mûtezilenin bu sözlerini, sanki İbn Kuteybe'ye aitmiş gibi göstermiştir. İşte, "bilimsel araştırma"(!) ve "bilimsel emanet"(!) bu şekilde olur.

– 5 –

Şîa kaynaklarına dayanmasına gelince, onun bu konudaki eleştirisini yapmadan önce, buna hazırlık olarak, açık sözlülükle bir şeyler söylemek istiyorum. Biz, hilâfet konusunda Hz. Ali ve Muâviye arasındaki kanlı olayları ve ondan sonra gelip etkileri günümüze kadar devam eden hadiseleri hüzünle karışık bir acı içinde okuyoruz. Ben, Müslümanlar arasındaki fitne ateşinin tutuşturulmasında ve sonra da, hileler, entrikalar ve Hz. Peygamber adına uydurdukları yalanlarla, aralarındaki anlaşmazlıkların büyümesinde, *Yahudilerin* ve ülkeleri İslâm'ın egemenliğine giren acemlerin (Farsların) büyük bir payı olduğundan şüphe etmiyorum. Aynı şekilde, Müslümanların çoğunluğunun, -ki onlar Ehl-i Sünnettir- Resûlullah'ın sahabîlerine karşı en insaflı ve en edepli kişiler olduklarına inanıyorum. Çünkü sahabîler, Allah'ın kitabında övdüğü, kendilerinden razı olduğu, hicret ve zaferle faziletlerini yüceltmiği kimselerdir. Bu sahabîlerin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Şîa kaynaklarında tasvir edilen bir hale dönmüş olacakları câiz olmayacağı gibi makul da değildir. İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in onur ve saygınlığına da yakışmaz. Şayet sahabîler hakkında Şîa'nın yazdıklarını okumuş ve meclislerinde söylediklerini dinlemiş olsaydın, (sahabîler hakkında) şöyle demekten kendini alıkoyamazdın: "Bu kimseler, (hâşâ) kendilerini yalandan, entrikadan, dünya malına ve lezzetlerine sahip olma hırsından alıkoyacak din ve vicdana sahip olmayan, yol kesip hırsızlık yapan kırk haramilere benziyorlar." Oysa onların tarihlerine bakıldığında görülen doğru ve gerçek şu ki; onlar insanlık tarihinin tanıdığı Allah'tan en çok korkan ve en iyi hal üzere yaşayan kimselerdir. Yine İslâm'ın dünyada yayılması onların eliyle, cihatlarıyla, Allah yolunda ve inandıkları Hakk uğrunda ailelerinden ve vatanlarından ayrı kalmalarıyla olmuştur.

Şurası açık ki, asrımızda, hatta bir çok asırdan beri, bu grubun ortaya çıkış sebebi olan, "hilâfetin ve devlet başkanlığının kimin hakkı olduğu" meselesi etrafındaki çekişme, artık mevcut değildir. Hepimiz sömürgecilerin egemenliği altındayız ve ne uğrunda savaşacağımız iktidar kaldı, ne de anlaşmazlığa düşeceğimiz hilâfet meselesi. Bu durum, birleşmeyi, bakış açılarının yakınlaştırılmasını, doğruluk üzere Müslümanların sözlerinin birleştirilmesini ve Hz. Peygamber'in getirdiği dinin ve onun sancağının taşıyıcıları olan sahabîler adına uydurulan yalan sözlerden kaynaklanan savaşlardan geriye kalan her şeyin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Günümüzdeki Ehl-i Sünnet ve Şîa âlimleri de, Müslüman halkların yakınlaşma isteklerine ve Müslüman düşünürlerin birbirlerine karşı samimi olma çağrılarına cevap vermeye başlamışlardır. Ehl-i Sünnet âlimleri fiilen bu yakınlaşmaya başlamış ve Şîa fıkhını incelemeye ve onu Ehl-i Sünnet'teki muteber mezheplerle karşılaştırmaya yönelmiştir. Bu karşılaştırmalı araştırmalar, fakültelerin eğitim programlarına ve İslâm fıkhı sahasında eser veren müelliflerin kitaplarına da girmiştir. Şahsen ben -üniversitede ders vermeye başladığımdan beri- derslerimde ve eserlerimde bu program üzerine yürüyorum.

Fakat gerçek şu ki, şu ana kadar Şii âlimlerin çoğu fiilen bir şey yapmadılar. Bütün yaptıkları, toplantılarda ve konferanslarda güzel sözler söylemek. Ve onlardan çoğu da, sahabeyi yermeye, onlar hakkında kötü düşünmeye ve kendilerinden öncekilerin kitaplarında yazdığı sahabîlerle ilgili doğru olmayan rivâyet ve haberlere inanmaya devam ediyor. Hatta bazıları yakınlaşma konusunda, söylediklerinin tam tersini yapıyorlar. Bir taraftan Ehl-i Sünnet ve Şîa arasındaki yakınlaşma hususunda cesaretli ve teşvik edici sözler söylerlerken, diğer taraftan bir de bakıyorsun -Ehl-i Sünnet tarafından sevilen ve takdir edilen- sahabîlerin tamamı veya bazıları hakkında karalamalarla dolu bir kitap çıkartıyorlar.

1953 Yılında, Cebel-i Amil'deki "Sûr" şehrindeki evinde Abdu'l-Hüseyin Şerefüddin'i ziyaret ettim. Yanında bazı Şiî âlimler vardı. Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında birlik ve ittifakın sağlanmasının zaruri olduğundan konuştuk. Bu konudaki en büyük faktörün de, her iki grubun

âlimlerinin birbirlerini ziyaret etmeleri ve yakınlaşmaya çağıran kitaplar ve eserler yayınlamaları olacağından bahsettik. Abdu'l-Hüseyin -Allah rahmet etsin- bu düşünceyi teşvik etmiş ve buna inanmıştı. Sonra Ehl-i Sünnet ve Şîa âlimleri arasında bir kongre yapılması üzerinde anlaşma sağlandı. Böyle bir sonuca varılmış olmanın ferahlığıyla yanından ayrıldım. Daha sonra, bu maksat için, Beyrut'ta Şiîlerin ileri gelenlerinden bazı siyasileri, tüccarları ve edipleri ziyaret ettim. Fakat şartlar bu düşünceyi gerçekleştirmek için çalışma yapmamı engelledi. Bir müddet sonra, Abdu'l-Hüseyin'in, Ebû Hüreyre hakkında yergiler ve karalamalarla dolu bir kitap çıkardığını duyup şok oldum. Şu ana kadar, bir nüshasına sahip olmaya çalıştığım bu kitabı okuma fırsatım olmadı. Ancak Ebû Reyye'nin kendi kitabında bu kitaptan naklettiklerinden ve bu büyük sahabe hakkındaki görüşleri uyuştuğu için, Abdu'l-Hüseyin'i övmesinden kitapta neler olduğunu anladım.[6]

Abdu'l-Hüseyin'in konuşmasındaki ve kitabındaki konumuna şaşırdım. Bu konum, yakınlaşma hususunda gerçek bir isteğe ve geçmişi unutmaya işaret etmemekteydi. Şu anda yakınlaşmaya çağıran Şîa âlimlerinden bir grupta da aynı konumu görüyorum. Çünkü onlar bir taraftan bu çağrıda rol alıyorlar, bunun için Kahire'de dergiler çıkarıyorlar ve bu maksat için bir grup Ezher ulemâsından yazı istiyorlar; ancak diğer taraftan onların, İran, Irak ve başka yerlerdeki Şîa âlimleri arasında bu yakınlaşma çağrısından bir eser göremiyoruz. Kitaplarında da, sahabîler arasındaki anlaşmazlıklar konusunda, yaralayıcı karalamalara ve yalan tasvirlere ısrarla devam ediyorlar. Sanki onların yakınlaşmadan kast ettikleri, her iki mezhebin birbirine yakınlaşması değil, Ehl-i Sünnet'in Şiî mezhebine yakınlaşmasıdır.

---

6 Birinci baskının bu giriş kısmında, henüz Ebu'l-Hüseyin'in "Ebû Hüreyre" kitabının elime geçmediğini söylemiştim. Ancak daha sonra kitabın, müellif ölmeden önce yapılan ikinci baskısını satın alabildim. Kitabın tamamını okuduktan sonra, giriş kısmında kitap hakkında söylediklerimden emin oldum. Hatta sandığımdan daha da fazla emin oldum. Sonuç olarak müellifin söylediği şu: "(Hâşâ) Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) münafıktır, kâfirdir. Ve Hz. Peygamber onun ateş (cehennem) ehlinden olduğunu haber vermiştir." Bu kitabı ve müellifini öven Ebû Reyye de, Ebû Hüreyre hakkında müellifin ulaştığı sonucu kabul ediyor demektir... Hüsrana uğramaktan ve kötü sondan Allah'a sığınırız.

Dikkate alınması gereken hususlardan biri de, sünnet tarihi ya da islâmî mezhepler konusunda, Şîa'nın bakış açısına uymayan her bilimsel araştırmanın sahibi, yakınlaşma örtüsü arkasına gizlenen bazı Şîa âlimleri tarafından ayıplanıyor; mutaassıp olmak ve yakınlaşma konusundaki ıslah edicilerin gayretlerini zorlaştırmakla suçlanıyorlar. Fakat bu suçlamaları yapan veya kızan söz konusu âlimler, Ehl-i Sünnet nazarında hadis rivâyetleri güvenilir olan en büyük sahabeyi karalayan Abdu'l-Hüseyin'in kitabı gibi bir kitabın, yakınlaşma için çalışanların gayretlerini zorlaştıran bir iş olduğunu görmüyorlar.

Örnekler "Ebû Hüreyre" kitabıyla sınırlı değildir. İran ve Irak'ta basılan ve içinde mü'minlerin annesi Hz. Âişe ve sahabîlerin çoğu için vicdan sahibi bir insanın duymaya tahammül edemeyeceği çirkin iftiralar bulunan, insanlara geçmişin problemli mirasını hatırlatıp tefrika ateşini yeniden alevlendiren çok sayıda kitap vardır. Ebû Reyye'nin kitabı bu tür kitaplardan olup, şayet Şiîler, büyük sahabe Ebû Hüreyre hakkında bu kitapta söylenenlerden razı oluyorsa, şüphesiz bu, düşmanlık kapılarının yeniden açılmasının sebebi olur. Veya en azından, karşılıklı söz söyleyip cedelleşmenin ve Şiîlerin, Resûlullah'ın sahabîlerine karşı takındığı tavrın hatırlanmasının sebebi olur.

Şu hususu da belirtmek istiyoruz ki; Ebû Reyye'nin mezkûr kitabında, Şîa kaynaklarına dayanmasını eleştirmemiz ve Şîa'nın hadis karşısındaki konumundan bahsetmemiz sadece şunu ifade ediyor:

Birincisi : Mesele, tarihî gerçekler ve tarihsel ilmî hususlar sınırları içinde yer alan bilimsel araştırma ve inceleme konusu bir mesele olduğundan, onun bu konudan söz ederken güzel söz söyleme kaygısına yer olamayacağı.

İkincisi : Onun Şîa kitaplarından aldığı tarihi yanlışları düzeltmek.

Şîa'nın sünnet karşısındaki konumunu -tez olarak hazırladığım- bu kitapta yazmıştım. Bununla birlikte -şimdi baskıya verilen- bu kitabın neşrini bazı sebeplerden dolayı ertelemiştim. Bu sebeplerden biri, bu araştırmayı, içinde yaşadığımız çağda Ehl-i Sünnet ile Şîa arasında yakınlaşmanın zorunlu olduğu görüşümü de açıklayacağım bir hazırlık ile sunmak istememdi. Bu araştırmamla, kesinlikle Şiîlerin duygularını incitmeyi veya

onların düşmanlıklarını harekete geçirmeyi hedeflemedim. Çünkü ben onlarla gerçek manada yakınlaşmaya ve geçmişin problemli meselelerinin tasfiyesine çağıranlardanım.

İlmî dergilerden biri, bazı bölümlerini yayınlamak isteğiyle kitabımın bende bulunan tek nüshasını aldığında, kitaptaki bazı konulara açıklık getirmek istediğim konusunda sorumlu müdürün dikkatini çekmiştim. Ama ben tedavi için Beyrut'ta bulunduğum bir sırada, bu derginin, Şîa'nın sünnet karşısındaki konumu ile ilgili bölümü yayınlamasıyla şok oldum. Bu durum Şîa çevresinde hoş olmayan bir etki yaptı ve dergilerinde, bununla ilgi yorumlar yaptılar. Bunu bana faziletini ve edebini takdir ettiğim büyük şair, üstad Ahmed es-Sâfi en-Necefî haber verdi. Kendisine bu meseledeki durumumu ve o bölümün, benim bilgim dışında yayınlandığını söyledim.

Burada bir kere daha dikkatleri çekmek istiyorum ki, bu kitapta söylenenlerin hepsi, sünnet tarihiyle ilgilenen, Sünnet'in toplanması ve tedvin edilmesi merhalelerini araştıran herkesin mutlaka yapması gereken tarihî bir değerlendirmedir. Kendisine saygı duyan ve diğer âlimlerin de kendi kitabına saygı duymasını isteyen hiçbir âlim bunu göz ardı edemez. Kitabımda sadece, bilimsel araştırmanın onayladığına ve ispat ettiğine inandığım şeyleri yazdım.

Bununla birlikte yazdığım bu eserde -Şîa'nın sahabîlerin çoğunluğuna karşı yaptıklarının aksine- Şîa'nın saygı duyduğu ve yücelttiği hiçbir şahsiyet hakkında incitici bir şey yoktur. Biz de, Hz. Ali'yi seviyor, yüceltiyor ve İslâm'daki yerini, ilmini ve faziletini biliyoruz. Tıpkı Hz. Ali'nin soyundan gelen Ehl-i Beyt imamlarını sevdiğimiz, onların ilimlerine ve faziletlerine saygı duyduğumuz gibi. Keşke Şîa da bizim yaptığımız gibi yapsa ve ortak bir sözde buluşsaydık...

Burada dönüp Şîa'nın samimi âlimlerine -ki onların içinde de Müslümanların birleşmeleri gerektiğinin şuurunda olan ve bunu çok isteyen âlimler var- şu çağrımı bir kere daha tekrarlamak istiyorum: Gelin bu gün İslâm aleminin karşı karşıya olduğu problemlere, hiçbir ayırım yapmadan hem Ehl-i Sünnet hem de Şîa gençlerinin kalplerindeki inancı söküp atmak isteyen yıkıcı propagandalara karşı hep birlikte karşı koyalım. Ve belki de bu propagandalar Şîa gençleri için daha etkili olmaktadır.

Nitekim şu anda bazı Arap ülkelerinde meydana gelen hâdiseler[7] söylediklerimizi onaylamaktadır. Evet, sözde değil, bilimsel ve doğru bir metodla birbirimize yakınlaşmanın esaslarını koyma çağrımı yineliyorum.

Bunun başlangıcı olarak, onların sayesinde bu dinin bize gelmiş olduğu ve onların vasıtasıyla Allah'ın bizi karanlıklardan aydınlığa çıkardığı Hz. Peygamber'in sahabîlerini takdir etmek hususunda ittifak etmek gerekiyor.

– 6 –

Ebû Reyye'nin görüşlerine dayanak yaptığı müşteşrıklar hakkında bu kitapta özet olarak söylediklerimi, 1956 yılında Avrupa'nın çoğu üniversitelerini ziyaret edip, onlarla karşılaşmam ve tartışmamdan önce yazmıştım.

Ziyaretimden sonra, yazdıklarımın doğruluğuna olan inancım ve onların ister hukuk ister medeniyet sahasında olsun İslâm mirasının tamamını karşı karşıya bıraktığı tehlikeye olan kanaatim daha da arttı. Çünkü ziyaretlerimde gördüm ki onların içleri, İslâm'a, Araplara ve Müslümanlara karşı kalplerini kemiren bir kinle doluydu.

Onlardan ilk karşılaştığım, -Londra Üniversitesi, Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nden- İslâm ülkelerinde de uygulanan Medenî Hukuk (Kişiler Hukuku) bölümü başkanı Anderson oldu. Kendisi Cambridge Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu olup, İkinci Dünya Savaşı müddetince Mısır'daki İngiliz askerî kurmay kadrosunda yer almıştı. Bana söylediğine göre Arapça'yı, bir sene boyunca, Kahire'deki Amerikan Üniversitesi'nde bazı Ezher âlimlerinin haftada bir saat süreyle verdiği Arapça derslerinden öğrenmiş. Mısır'da konuşulan halk arapçasını da, az önce bahsettiğimiz askerî görevinden dolayı halkın arasına karışması sayesinde öğrenmiş. İslâmî araştırmalardaki uzmanlığını ise, Merhum Ahmed Emin'in, Dr. Taha Hüseyin'in, Merhum Üstad Ahmed İbrahim'in (vb.)... verdiği genel konferanslarla yapmış. İşte bu derin araştırmalarla (!) Arap dilinde ve İslâm konusunda profesör ünvanını hak etmiş ve savaştaki askeri hizmetinden sonra Londra Üniversite'sindeki "Medenî Hukuk" bölüm başkanlığına geçmiş.

Burada onun, İslâm'a karşı olan taassubuna örnekler vermek istemiyo-

7 Bu kitabın birinci baskısının çıktığı 1960 yılındaki olaylar.

rum. Bunun çok sayıdaki örneklerini bana, -o zaman- Londra'da bulunan İslâm Kültür Merkezi müdürü merhum Dr. *Hamud Gurabe* anlattı. Ben sadece, bizzat Anderson'un kendisinin anlattığı bir örnekle yetineceğim. Söylediğine göre, Ezher mezunu olan ve Londra Üniversitesi'nde İslâm Hukuku'nda doktorasını tamamlamak isteyen bir öğrencinin tek bir sebep yüzünden doktora tezini kabul etmemiş. Bu sebep; doktora tezinin konusunun "İslâm'da Kadın Hakları" olması ve tezde İslâm'ın kadına bütün haklarını vermiş olduğunu delilleri ile savunması imiş. Buna şaşırdım ve bu müsteşrıka sordum: "Bu sebepten dolayı tezi nasıl kabul etmedin ve doktora diploması almasına nasıl engel oldun? Siz üniversitelerinizde fikir özgürlüğünü savunmuyor musunuz?" Şöyle dedi: "Çünkü o tezinde, İslâm kadına şunu verdi, İslâm kadın için (kadın lehine) şunu kararlaştırdı, diyor. O İslâm'ın resmî sözcüsü mü? O Ebû Hanîfe ya da İmam Şâfiî mi ki, bunları söylüyor ve İslâm adına konuşuyor? O'nun kadın hakları konusundaki görüşlerini, eski İslâm fakîhleri bile söylememiş. Bu kişi, İslâm'ı Ebû Hanîfe'nin ve İmam Şâfiî'nin anladığından daha çok anladığını iddia edecek kadar kendini beğenmiş bir kişidir."

İşte hâlen *hayatta olan Müsteşrık Anderson'un* söylediği bu. Şu anda hâlen Londra Üniversitesi'ndeki görevine devam mı ettiğini yoksa emekliye mi ayrıldığını bilmiyorum.[8]

İskoçya'da Edinburgh Üniversitesi'ni ziyaret ettim. Üniversitede İslâmî Araştırmalar'a başkanlık eden müsteşrık, sivil kıyafetli bir papazdı. İsmiyle birlikte dînî lâkabını da evinin kapısına asmıştı. Onun yumuşak ahlâklı ve güzel sözlü biri olduğuna tanık oldum.

Yine İskoçya'da Glasgow Üniversitesi'nde Arapça Araştırmalarına başkanlık eden kişi, yirmi yıla yakın Kudüs'teki misyoner heyetinin başkanlığını yapmış ve bu sayede arapçayı Araplar gibi konuşur hale gelmiş bir râhipti. Ziyaretimde bana kendisini bu şekilde anlattı. Onunla daha önce de, 1954 yılında Lübnan'ın Hamdun kentinde yapılan İslâm-Hıristiyanlık Kongresinde karşılaşmıştım.

Oxford Üniversitesi İslâmiyet ve Arap Dili Bölümü Başkanı ise, arapçayı yavaş yavaş ve güçlükle konuşan bir Yahudi idi. Bu kişi aynı zamanda,

---

8 Bu ifadeler, mezkur müellifin zamanına göre söylenmiştir.

İkinci Dünya savaşında, Libya'da İngiliz İstihbarat Dairesi elamanı olarak çalışmış. Halkın konuştuğu arapçayı da (ammiceyi) orada öğrenmiş. İşte onu bu kısmın başkanlığına ehil kılan kariyeri bu. Şaşırtıcı olan, şarkiyat öğrencilerine verdiği ders programında şunları da gördüm: Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ından Kur'ân âyetleri tefsiri (ancak vallahi o, normal bir gazetedeki basit cümleleri bile doğru dürüst anlayamıyor), Buhârî ve Müslim'den hadis dersleri, Hanefi ve Hanbeli mezhebinin ana kitaplarından fıkıh konuları. Ona bu araştırmalardaki kaynaklarını sorduğumda, o kaynakların Goldziher, Schacht ve Margoliouth gibi müsteşrıkların kitapları olduğunu haber verdi. Bu kimselerin araştırmalarının, İslâm'a ve Müslümanlara karşı iftira ve entrikaya yönelmiş olduğunu anlamak için ise onların ünvanları yeter.

Cambridge Üniversitesi Arap Dili ve İslâmî Araştırmalar Bölümü başkanı ünlü müsteşrık Arberry'dir.[9] Bilindiği gibi onun uzmanlık sahası Arap dilidir. Onunla konuşmam sırasında bana şunu dedi: "Biz müsteşrıklar islâmî araştırmalarda çokça hataya düşüyoruz. Aslında bizim bu sahalara girmememiz gerekir. Çünkü siz Müslüman Araplar bu araştırmaya girmeye bizden daha lâyıksınız."

İngiltere'nin Manchester kentinde Profesör Robson'la görüştüm. Ebû Dâvûd'un Sünen'ini bir el yazmasıyla karşılaştırıyordu. Robson'un hadis tarihi sahasında kitapları var ve kitaplarındaki görüşleri genellikle saldırgan müsteşrıklarla uyuşuyor. Ona, geçmiş müsteşrıkların araştırmalarında, (İslâm'a) haksızlık yapıldığını ve gerçeklerden uzaklaşıldığını açıklamaya şiddetli bir istek duydum. Goldziher'in görüşlerini ele aldım ve Robson'a onun tarihî ve ilmî hatalarını ispat ettim. Goldziher hakkında verdiği cevaplardan biri şuydu: "Şüphesiz çağımızdaki müsteşrıklar, İslâmî kaynaklara Goldziher'den daha çok vâkıflar. Çünkü bugün, Goldziher'in döneminde bilinmeyen İslâmî eserler biliniyor ve basılıp neşrediliyor." Ona dedim ki: "Bu çağdaki -siz müsteşrıklar olarak- araştırmalarınızın doğruya ve insafa, Goldziher'den, Margoliouth'tan ve benzerlerinden daha yakın olmasını diliyorum." O da cevap olarak "Öyle olmasını dilerim," dedi.

---

9 Bu ismin doğru yazılışı için Arapça aslının üç farklı nüshasına baktık. Hepsinde de آربري şekilde yazılmıştı. Bu ismi kendisine sorduğumuz Muhterem Prof. Dr. İbrahim Hatipoğlu, doğrusunun Arberry olduğunu belirttiler. Kendisine müteşekkiriz. (Ed.)

Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'nde, İslâm'a iftira atan, tuzak kuran ve onun gerçeklerini bulandırmaya çalışan Goldziher'in misyonunun çağımızdaki taşıyıcısı olan Yahudi müsteşrık Schacht ile görüştüm. Onunla uzun uzun Goldziher'in hatalarını ve kitaplarımızdan naklettiği metinleri kasten çarpıttığını konuştum. İlk önce bunu kabul etmedi. Ona Goldziher'in Sünnet Tarihi'nde yazdıklarından -ki onu bu kitapta naklettim- tek bir örnek verdim ve Zührî'nin "*bu emirler bizi hadisleri yazmaya zorladırlar*" *sözünü nasıl* "*emirler bizi hadis yazmaya zorladılar*" sözüne çevirdiğini söyledim. Bunu yadırgadı ve Goldziher'in kitabını kontrol etti. -Özel kütüphanesinde oturuyorduk.- Sonra: "Evet doğru söylüyorsun, Goldziher burada hata yapmış," dedi. Ona: "Bu sadece bir hata mı?", dedim? Öfkelendi ve: "O'nun hakkında niçin kötü düşünüyorsun?", dedi. Goldziher'in kitabındaki, Zührî'nin, Abdülmelik İbn-i Mervan karşısındaki konumunun tahlili bahsine geçtim ve ona, Goldziher'in iddialarını yalanlayan -bu kitapta zikretmiş olduğum- tarihî gerçekleri anlattım. Bu konudaki münakaşadan sonra: "Bu da aynı şekilde Goldziher'in yaptığı bir hata, âlimler hata yapamaz mı?" dedi. Ona: "Goldziher, İslâm Hukuku konusundaki yargısını, tarihî olaylar üzerine bina eden Şarkiyat Okulunun kurucusudur. Aynı ilkeyi niçin Zührî'den bahsederken kullanmıyor? Zührî, Abdulmelik İbn-i Mervan ile, İbn Zübeyr'in öldürülmesinden ancak yedi yıl sonra karşılaştığı halde, nasıl oluyor da Zührî'nin, İbn Zübeyr'e karşı Mervan'ı hoşnut edebilmek için Mescid-i Aksâ'nın fazileti hakkında hadis uydurduğunu söyleyebiliyor." dedim. Burada Schacht'ın yüzü sarardı ve ellerini ovuşturmaya başladı. Yüzünde öfke ve endişe belirdi. Onunla konuşmamı şu sözlerle bitirdim: "Senin tabirinizle, bu tür hatalar geçen yüzyılda meşhur oldu. Ve sanki ilmî gerçeklermiş gibi, siz müsteşrıklar bunları birbirinizden naklettiniz. Biz Müslümanlar ise bu eserleri ancak müelliflerinin ölümlerinden sonra okuyabildik. Ama şimdi, sizlerin hataları konusundaki değerlendirmelerimizi dinlemenizi ve bu hatalar sizler için ilmî gerçekler haline gelmeden önce, henüz hayattayken, bunları düzeltmenizi diliyorum."

Bu müsteşrık hakkındaki bilgilerden biri de, onun Kahire -eski adıyla Fuad- Üniversitesi'nde ders okuttuğu ve İslâm Hukuk Tarihi konusunda,

hocası Goldziher'in yaptığı gibi, tamamı iftiralar ve çarpıtmalarla dolu eserlerinin olduğudur.

İsveç'in Uppsala Üniversitesi'nde müsteşrık Nybrigge ile görüştüm. Bildiğim kadarıyla Nybrigge, daha önce Kahire'deki "Telif ve Tercüme Komisyonu"nun basmış olduğu İbn Hayyat'ın el-İntisar kitabının basımını yönetiyordu. Aramızda uzun bir konuşma geçti. Konuşmanın çoğu, müsteşrıkların İslâm ve İslâm tarihi konularındaki araştırmaları ve eserleri etrafında oldu. Müsteşrıklar hakkında konuşmamızın eksenine Goldziher'i koydum ve O'nun hatalarına ve gerçekleri saptırmasına örnekler verdim. Bundan sonra şu cevabı verdi: "Geçen yüzyılda Goldziher, ilmî bir şöhrete sahipti ve müsteşrıklar içinde kendisine başvurulan bir otoriteydi. Ama bu çağda -ülkelerinizde, İslâmî ilimlerle ilgili matbu kitapların yaygınlaşmasından sonra- geçen yüzyılda olduğu gibi Goldziher bir otorite olmaktan çıktı. Görüşümüze göre Goldziher'in devri geçti..."

Bu seyahatim esnasında, anlattıklarım dışında, Belçika, Danimarka, Norveç, Finlandiya, Almanya, İsviçre başkentlerinde ve Paris'teki üniversiteleri ziyarete devam etme fırsatı buldum ve ziyaretim sırasında orada bulunan müsteşrıklarla görüştüm.

Bu seyahatim boyunca görüştüğüm müsteşrıklarla ilgili yukarıda söylemiş olduğum ve hatırâtımda yazdığım şeylerden şu gerçeklere ulaştım:

Birincisi: Geneli itibariyle müsteşrıklar, ya bir râhip, ya bir sömürgeci, ya da bir Yahudi idiler. Bunun istisnâları azdır.

İkincisi: Şarkiyatçılık, İskandinav ülkeleri gibi sömürgeci olmayan devletlerde, sömürgeci ülkelere nispetle daha zayıftır.

Üçüncüsü: Sömürgeci olmayan devletlerdeki çağdaş müsteşrıklar, çirkin hedeflerinin ortaya çıkmasından sonra Goldziher'i ve görüşlerini terk ettiler.

Dördüncüsü: Genel olarak şarkiyatçılık kiliseden çıkıyor ve sömürgeci ülkelerde kilise ve Dış İşleri Bakanlıkları ile yan yana yürüyor ve onlardan her türlü desteği görüyor.

Beşincisi: İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci devletler, İslâm'ı yok etmenin ve Müslümanları dinlerinden şüpheye düşürmenin geleneksel

aracı olarak hâlen şarkiyatçılığı yönlendirmeye devam konusunda aşırı bir istek duyuyorlar.

Fransa'da müsteşrıkların üstatları olan Bcheve ve Massingnon[10] günümüzde hâlen, Fransa Dış İşleri Bakanlığı'nda Arap ve Müslüman İşleri bölümünde uzman olarak görev yapmaktadırlar.

Bu esnada, İngiltere'de Oxford, Londra, Cambridge, Eddinburg, Glasgow ve diğer Üniversitelerde -daha önce belirttiğimiz gibi- şarkiyatçılığın saygın bir yere sahip olduğunu ve bu bölümlerin başkanlıklarını da Yahudilerin, sömürgeci İngilizlerin ve misyonerlerin yürüttüğünü gördük. Bu kimseler, Goldziher, Margoliouth ve onlardan sonra da Schacht'ın eserlerinin, batılı şarkiyat öğrencilerinin ve doktoralarını orada yapmak isteyen Arap ve Müslüman öğrencilerin temel kaynakları olmaya devam etmesini istiyorlar. Yine bu kimseler, tezinde İslâm'ın adâleti ve söz konusu müsteşrıkların iftiralarını açığa çıkartan konuları ele alan bir doktora öğrencisine asla onay vermiyorlar.

Bu arada, Ezher Üniversitesi'nin Usûlü'd-Dîn Fakültesi'nden ve Kahire Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi ile Eğitim Enstitüsü'nden mezun olan Dr. Muhammed Emin el-Mısrî, bana, İngiltere Üniversitelerinde felsefe dalında doktora diploması alabilmek için sunduğu tezinin konusundan dolayı ne zorluklar çektiğini de anlattı.

Bu ziyaretlerim esnasında şunu da öğrenmiş bulunmaktayım: 1958 Yılında felsefe tahsili ve bu sahada doktora derecesi almak için İngiltere'ye giden Muhammed Emin, oradaki -özellikle de İslâmî ilimler sahasındaki- eğitim programını görür görmez, -başta Schacht olmak üzere- müsteşrıkların kitaplarındaki saldırılar, iftira ve çarpıtmalardan dehşete düşmüş ve tez konusunun Schacht'ın kitabının eleştirisi olmasına karar vermiştir. Bunun üserine hazırlayacağı tez konusuna onay vermesi ve danışman hoca olması için Prof. Anderson'a gider. Ancak bu müsteşrık, tezin konusunun Schacht'ın kitabının eleştirisi olmasını kabul etmez. Onayını almak için çalışmanın boş olacağını anlar. Londra Üniversitesi'nden ümidini kestikten sonra, Cambridge Üniversitesi'ne gider ve üniversiteye kayıt olur.

10 Bu bilgiler merhum müellifin kitabın ilk baskısına yazdığı giriş bölümünde yer almıştı. Şu anda Massingnon ölmüş bulunmaktadır.

İslâmî Araştırmalara başkanlık eden hocalara, doktora tezinin konusunun Schatcht'ın kitabının eleştirisi olmasını istediğini söyler. Hocalar razı olmuş görünmezler. O da sonunda onay vermelerinin mümkün olacağını düşünür. Fakat kendisine çok açık bir şekilde şunu söylerler: "Doktorada başarılı olmak istiyorsan, Schacht'ın eleştirisini bir tarafa bırak. Üniversite kesinlikle bunu yapmana izin vermez." Bunun üzerine tez konusunu; "Meâyîru Nakdi'l-Hadîs İnde'l-Muhaddisîn (Muhaddislere Göre Hadis Eleştirisinin Ölçüleri)" olarak değiştirir. Bu konuya onay verirler ve doktora derecesi almayı başarır. Muhammed Emin şu anda Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

İşte müsteşrıklar ve özellikle de Goldziher'in kitapları ve görüşleri hakkında bizzat kendi araştırmalarıma dayanan kısa bir kelam. Bu kitapta Goldziher için özel bir bölüm ayırdım ve orada bu Yahudi müsteşrıkın, İslâm'a saldırısını, gerçekleri bulandırmaya çalışmasını, metinleri tahrif edişini, tarihî olayları kendi gayesine uyacak şekilde yorumlamasını, ilim nazarında hiçbir kıymeti olmayan kaynaklara dayanmasını ve bizim imamlarımız ve âlimlerimizin gözünde muteber olan ilmî kaynakları yalanlamasını açıkladım.

Acı olan, -kendi ülkelerinde İngilizce eğitim gören- İslâm aleminin öğrencileri, İngiltere Üniversitelerine girmek zorunda kalmaya devam ediyorlar. Ve İslâmî ilimlerde okumak isteyen öğrenciler, doktora araştırmaları için, önlerinde sözünü ettiğimiz zehirli kaynaklardan başka kaynak bulamıyorlar. Bu öğrenciler Arapça bilmiyorlar ve yararlandıkları kaynaklardaki iftiralar ve çarpıtmalar, onların gözünde sanki bizzat Müslümanların kendi âlimlerinin ve fakîhlerinin kitaplarından alınmış hakikatler olarak yerleşiyor.

İşte bu durum, Arap üniversitelerini, İngilizce eğitim verecek bazı doktora bölümleri açmayı düşünmeye sevk etmektedir. İnanıyorum ki, böyle bir şey İslâm aleminin öğrencilerinden bir çoğunun bakışlarını batı üniversitelerinden, ülkelerimize çevirecektir. Ve bu şekilde onları, sömürgeci ve mutaassıp müsteşrıkların yalan ve iftiralarından etkilenmekten korumuş oluruz.

Diğer taraftan, Ahmed Emin ve Ali Hasan Abdulkadir gibi bir

çok değerli yazarımız müsteşrıkların ve özellikle de Yahudi müsteşrık Goldziher'in araştırmalarına kanıp aldanmıştır. Bundan dolayı da bu kitapta Ahmed Emin'e özel bir bölüm ayırdım. Orada Goldziher'e güvenmesinin ve görüşlerinden etkilenmesinin sonucu olarak düştüğü hataları açıkladım.

Londra'daki İslâm Kültür Merkezi'nin -bana ulaştığı kadarı ile- 1961 yılında müdürü olan Üstad Ali Hasan Abdulkadir ile olan hikâyemi anlatmadan önce, onun yumuşak huylu ve bir hususun doğruluğu kendisine belli olduktan sonra onu kabul eden biri olduğunu itiraf etmek istiyorum.

1939 yılında, Şeriat Fakültesinin fıkıh, usûl ve teşrî' (hukuk) tarihi bölümlerinde ikinci ve üçüncü sınıf doktora öğrencileri iken Ezher şeyhi Mustafa Merâğî başkanlığındaki Ezher ulemâsı, bize "Tarîhu't-Teşrîu'l-İslâm - İslâm Teşrî' Tarihi" hocası olarak Dr. Ali Hasan Abdulkadir'i tayin ettiler. Almanya'daki öğrenimini yeni bitirmişti. Usûlü'd-Dîn Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştu ve hatırladığım kadarıyla Almanya'da dört yıl kalıp Felsefe Bölümünden doktora derecesi almıştı.

Onunla yaptığımız ilk derse, şuna benzer bir konuşmayla başlamıştı:

"*Size 'İslâm Teşrî' Tarihi'ni' okutacağım. Ancak bunu daha önce Ezher'de olmayan bilimsel bir yolla yapacağım. Size şunu itiraf edeyim ki; Ezher'de yaklaşık on dört yıl okudum ve İslâm'ı anlamadım. İslâm'ı ancak Almanya'daki öğrenimim sırasında anladım.*" Biz öğrenciler böyle bir konuşmaya şaşırdık ve kendi aramızda şöyle dedik: "Hocayı dinleyelim. Belki de gerçekten O, Ezher'in bilmediği ve bizim, İslâm hakkında kendisinden öğrenmemize layık olacak bir şey biliyordur." Sonra sünnet tarihi konusundaki dersine başladı. Dersi, elindeki kalın kitaptan harfi harfine tercüme ederek yapıyordu. Sonradan bunun, Goldziher'in "Muhammedanisehe Studien (İslâmî Araştırmalar)" kitabı olduğunu öğrendik. Hocamız kitaptaki cümleleri naklediyor ve onları ilmî gerçekler olarak benimsiyordu. Biz öğrenciler derslerde, bize doğru görünmeyen meselelerde onunla tartışıyor; o ise Goldziher'in kitabında yer alan her hangi bir şeye muhalefet etmeyi kabul etmiyordu. Ders, Zührî'nin rivâyet ettiği hadisler ve onun Emevîler lehine hadis uydurduğu suçlamasına gelince, -Zührî'nin, hadis konusunda imam olduğu ve bütün âlimler tarafından güvenilir kabul edildiği şeklindeki genel bilgilerime dayanarak- bu konuda

onunla tartıştım. Ancak o, görüşünden dönmedi. Hocadan, Goldziher'in Zührî hakkında söylediklerini tam olarak tercüme etmesini istedim. Kendi el yazısıyla iki sayfa tutan tercümeyi yaptı. Genel kütüphanelerden Zührî'nin hayatını ve bu müsteşrıkın O'nun hakkındaki suçlamasının gerçeğini araştırmaya başladım. Ezher kütüphanesinde ve Dâru'l-Kütüb'deki, Hadis râvilerinin hayatlarını konu alan el yazma eserlerin tamamını inceledim ve Zührî ile ilgili kısımları alıntıladım. Bu iş üç ay aldı. Derslerden sonra Fakülteden ayrılıp sabahlara kadar bu işle meşgul oluyordum. Doğru bilgileri topladıktan sonra hocamıza şöyle dedim: "Anladım ki, Goldziher, eskilerin Zührî ile ilgili metinlerini çarpıtmış." Bana şu karşılığı verdi: "Bu mümkün değil. Çünkü müsteşrıklar -özellikle de Goldziher- metinleri ve gerçekleri çarpıtmayan, adâletli bilim adamları topluluğudur."

O zaman, -eski Abidin Sarayı'nın yakınlarındaki- Cem'iyyetü'l-Hidâye'de bu konuda bir konferans vermeye karar verdim. Cemiyet idaresi konferansa davet kartlarını, Ezher ulemasına ve öğrencilerine gönderdi. Konferans günü, ulema ve öğrencisiyle onlardan büyük bir kalabalık toplanmıştı. Aralarında, konferansa gelmesini ve söyleyeceklerim hakkında görüşlerini beyan etmesini rica ettiğim, hocamız Dr. Abdulkadir de vardı. Goldziher'in İmam Zührî hakkında yazdıkları etrafında dönen konferansın tamamını dinledi. Konferansı şu sözlerimle bitirdim: "Benim bu konudaki görüşüm bu, âlimlerimizin Zührî hakkındaki görüşleri böyle. Eğer konumuzla ilgili söylediklerimde, hocamız Dr. Abdulkadir'in mutmain olmadığı ve tartışacağı bir şey varsa, konuşmayı lutfetmesini rica ediyorum." Hocamız ayağa kalktı ve konferansta bulunanların hepsinin duyacağı şekilde şunları söyledi: "Şu anda öğreninceye kadar, Zührî'nin kim olduğunu bilmediğimi itiraf ediyorum. Söylediklerinin tamamına bir itirazım yok." Topluluk dağıldı ve biz, Cemiyetin başkanı -ve sonradan Ezher'in Rektörü olan- Üstad Seyyid Muhammed el-Hadr'ın odasına girdik. Hocamız Dr. Abdulkadir, Üstad Seyyid Muhammed'in huzurunda bana şunu dedi: "Senin bu araştırman, müsteşrıkların araştırmaları konusunda yeni bir açılımdır. Bu konferansın bir nüshasını, Almanya'da, müsteşrıkların araştırmalarıyla ilgilenen, ilmî dergilere göndermem için bana vermeni rica ediyorum. Öyle ina-

nıyorum ki, bu araştırma, müsteşrık çevrelerinde bir bomba etkisi yapacaktır." Ona, bunun için teşekkür ettim ve bunu bir hocanın öğrencisini cesaretlendirişi olarak kabul ettim.

Günler sonra, beni evine davet etti. Yaz mevsimini, Goldziher'in kitabını tercüme etmeye ve (yanlışlarını red edip) ona cevap vermeye ayırmak üzere anlaştık. Fakat ben, İkinci Dünya Savaşının başlangıcında, Kahire'deki İngiliz askerî idaresi tarafından tutuklandım ve yedi yıl süreyle oradan uzaklaştırıldım. Bu süre içinde, Dr. Abdulkadir, "Nazaratün Âmme fi Tarihi'l-Fıkhi'l-İslâm - İslâm Fıkıh Tarihine Genel Bir Bakış)" isimli kitabını çıkardı. Bu kitabı ancak, son savaş ortamında, içinde bulunduğum zorlukların kalkmasıyla üç yıl sonra okuyabildim.

İşte Dr. Abddulkadir ile aramızda geçen ve bu kitabın da yazılmasına sebep olan hususlar bunlar. İbret alınacak hususlar ihtiva ettiğinden dolayı, onları burada zikretmeye bir engel görmüyorum. Dr. Abdulkadir'in müsteşrıklar, özellikle de Goldziher hakkındaki önceki görüşünden döndüğünü ve Goldziher'in, doğruluk hususunda güvenilir, samimi olduğu ve metinleri çarpıtmadığı şeklindeki görüşünü değiştirdiğini sanıyorum.

Ebû Reyye, sünnet tarihi konusunda araştırma yapıp da, Goldziher'den, müşteşrıkların hazırladığı İslâm Ansiklopedisi'nden[11] ve benzeri diğer kitaplardan etkilenen, benim gördüğüm kişilerden üçüncüsüdür. Ebû Reyye'nin şu anda yazdıklarımı ve kendisi, müsteşrıklar ve Ahmed Emin hakkında bu kitapta olan değerlendirmelerimi, gerçeğe ulaşmak isteyen birinin okuması gerektiği gibi, kendisinin de okumasını isterim. Böylece umulur ki, uğruna "Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması" kitabını yazdığı görüşlerinin çoğundan döner. Ve belki de, inşallah o bunu yapacak.

2. Müsteşrıklar Hakkında Son Söyleyeceklerim

Haçlı savaşlarının, askerî ve siyasî açıdan başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, batılıların İslâm'dan ve Müslümanlardan başka yollarla intikam alma düşünceleri sonra ermemiştir. Bu yollardan birincisi, İslâm'ı araştırıp

---

[11] Hollanda Kraliyet akademisi tarafından müsteşrıklara hazırlatılıp yayımlanan 'İslam Ansiklopedisi'ni, terceme ve maddeler ekleyerek Türkçe yayınlamaya 1940'lı yıllarda başlayan Milli Eğitim Bakanlığı 40 yıllık bir gayretten sonra 1980'lerde tamamladı. (Ed.)

incelemek ve eleştirmek oldu. Orta Çağ boyunca Hıristiyan batıda hâkim olan bu düşünce atmosferinde, İslâm aleminin de askerî, siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda gerilemeye başlamasıyla, batıda, İslâm ülkelerini güç ve kuvvet yoluyla istila etme fikri gelişti. Ve batı, ülke ülke İslâm alemini işgal etmeye başladı. İslâm aleminin topraklarının çoğunun işgali tamamlanınca, toprakları işgal edilmiş bu halklara karşı, işgal ve sömürge politikalarını temize çıkarmak için, batıda İslâm ve İslâm tarihi hakkındaki araştırmalar çoğalarak arttı. Ve geçen yüzyılda, İslâm mirasının dinî, tarihî ve medeniyet olmak üzere bütün yönleriyle araştırılmasını tamamladılar. Doğal olarak, iki sebep bu araştırmaların gerçeklere ulaşmasına engel oldu:

Birincisi: Avrupalı siyaset adamları ve askerî kumandanların sahip oldukları dînî taassup. Öyle ki, I. Dünya Savaşında müttefik orduları Kudüs'e girdiğinde Lord Allenby şu meşhur sözünü söylemişti: "**Haçlı savaşları şimdi bitti.**" Yani askerî açıdan. Yoksa dînî taassubun izleri, batılıların, İslâm ve İslâm medeniyeti hakkında yazdıkları şeylerde hâlâ devam etmektedir. Batılı bilim adamları ve edebiyatçılar içinde İslâm'a ve onun peygamberine en insaflı olanların, kendi dinlerinin otoritesinden ayrılanlar olduğunu görüyoruz. Örneğin Gustav Le Bon'un telif ettiği "Hadâratu'l-Arab - **Arap Medeniyeti**" kitabı, İslâm'a ve İslâm Medeniyetine insaf noktasında batılıların telif ettiği en büyük (objektif) kitaptır.

Bunun sebebi, Gustav'ın dinlere kesinlikle inanmayan materyalist bir filozof olmasıdır. Onun bu özelliğinden ve İslâm'a insafla yaklaşmasından dolayı kitabı, batıdaki ilim çevrelerinden, hak ettiği takdiri görmemiştir.

Şüphesiz o, on dokuzuncu yüzyılın en büyük sosyoloji ve tarihçilerinden biridir. Bununla beraber söylediğimiz sebeplerden dolayı, batılılar -özellikle de Fransızlar- onun haksızca eleştirmişlerdir.

İkincisi: Batılıların, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda ulaşmış oldukları ve batılı bilim adamlarının, tarihçilerin ve yazarların büyük bir gurura kapılmalarına neden olan maddî ve ilmî güç. Öyle ki, bu kimseler, -Mısır medeniyeti hariç- tarihteki bütün medeniyetlerin kaynağının batılılar olduğuna; batı aklının, doğru, mantıklı ve en ince ayrıntılarıyla düşünebilen yegâne akıl olduğuna; diğer halkların -özellikle de İslâm halk-

larının- ise basit ve sade bir akla veya daha doğru bir ifadeyle, müsteşrık Gibb'in "Vechetu'l-İslâm - İslâm'ın Yüzü" kitabında söylediği gibi "**parçacı**" bir akla sahip olduklarına inanıyorlardı. Buradaki parçacı akıldan, İslâm aklının, meseleleri bir bütün olarak idrak edemeyip, ancak parçalar aracılığıyla anlayabildiği kast ediliyor.

Onların böyle bir sonuca varmalarının tek sebebi de, sömürdükleri halklarda gördükleri cehalet, zayıflık ve her alanda geri kalmışlıktan başka bir şey değildi.

(Yirminci) yüzyılın başlarında, batı medeniyetiyle ilişkiye girmeye başladığımızda ve batı kültürü aramızda yayılmaya baş gösterdiğinde, âlimlerimiz dışındaki aydınlarımız, eski kitaplarda gizli olan kültür mirasımızı ortaya çıkarıp onun hakkında konuşma imkânı bulamadılar. Çünkü bu kitaplar, batıdaki bilimsel kitapların sahip olduğu bir düzen ve tertip içinde değillerdi. Bunun tek istisnası, müsteşrıkların, ömürlerini harcayarak kütüphanelerindeki (kültürümüzle ilgili) bütün kaynakları tek tek tarayarak, bizim kültürümüzle ilgili yaptıkları araştırmalarının sonucunda ortaya çıkan kitaplardır. Öyle ki, o müsteşrıklardan biri, kültür sahalarımızın birinde bir kitap telif edebilmek için yirmi yıl harcıyor ve yine bunun için eski âlimlerimizin yazmış olduğu kitaplardan ulaşabildiklerinin her birini okuyup inceliyordu.

Müsteşrıklardaki aralıksız devam eden bu araştırmalar, bütün mesailerini bu işe tahsis etmeleri ve -yukarda da işaret etmiş olduğumuz- emperyalist emelleri ve dînî taassupları sebebiyle, bizim kültürümüz hakkında, bizdeki aydınların gözlerini kamaştıran ve akıllarını ambargo altına alan bir sistematik metot içinde eserler ortaya koymayı başardılar. Aydınlarımızın, onlara duydukları hayranlık, müsteşrıkların eserlerindeki metot ile bizim ilim kitaplarımızdaki eski metodu karşılaştırdıklarında daha da arttı. Ve müsteşrıkların kitaplarından, onların ilimlerinin genişliğine ve araştırmalarının derinliğine hayran bir şekilde, alıntılar yapmaya koyuldular. Bunu yaparken, müsteşrıkların sadece doğruları söylediklerini, -bize göre doğruluğu sâbit olan gerçeklere muhalefet ettiklerinde- en doğru hükümleri verdiklerini ve en isabetli görüşlere sahip olduklarını sanıyorlardı. Çünkü onlara göre müsteşrıklar, hiçbir şekilde terk etmedikleri, kesin bir bilimsel metot üzere hareket ediyorlardı.

İşte bu batılı müsteşrıkların araştırmalarına güvenmek ve onların görüşlerine itimat etmek buradan başladı.

Diğer taraftan bu aydınlarımızın, müsteşrıkların ve diğer batılı araştırmacıların yararlandıkları İslâmî kaynaklara ulaşıp onları kontrol etme fırsatları olmadı. Bunun, o kaynaklara ulaşmadaki zorluk veya bilimsel eserlerini bir an önce sonuçlandırmak isteği, ya da bizdeki ilmî ve dinî çevrelerin doğrularına muhalefet etme zevkine sahip olmak gibi sebepleri vardı.

Bir müddet, bizdeki bu kendimizi eksik ve zayıf görmek; batılı araştırmacılar karşısında kendimize güven duymamak; onları gözümüzde yüceltip büyütmek ve onlar hakkında tutarlı ve doğru bir düşünceye sahip olmamak halimiz devam etti. Ne zaman ki, siyasî bilinçlenme hareketleri başladı ve batıya karşı siyasî bağımsızlıklarımızı kazanmaya başladık, işte o zaman fikrî bağımsızlığımızın da olması gerektiği bilinci; kendimize güven bilinci, medeniyet ve kültürümüzün kıymetini bilme bilinci ve kendi kültür, inanç ve hukuk sistemimizi batılılardan öğrenmeye dayanan eski konumumuzdan utanma bilinci de gelişmeye başladı. Bu bilinç dînî ve diğer kültür çevrelerimizde yayıldı. Sonra gerçeği, yani o müsteşrıkların araştırmalarının arkasındaki dînî ve emperyalist hedeflerinin olduğu gerçeğini keşfetmeye başladık. Ve hâlen, tam olarak, olması gereken gücüne ve bağımsızlığına kavuşmayan -çünkü bu Allah'ın eşyadaki sünnetidir- bu (bilinçlenme) istikametinde yürümeye devam ediyoruz. Fakat biz, Allah'ın izniyle o merhaleye varacağız ve öyle bir gün gelecek ki, çocuklarımız ve torunlarımız, bu müsteşrıklar karşısında nasıl bu kadar saf ve aldatılmış olabileceğimize şaşıracaklar.

Artık bizim, batılıların din, ilim ve medeniyet miraslarını araştırıp eleştireceğimiz; çocuklarımız ve torunlarımızın, bizzat batılıların koymuş oldukları eleştiri kriterleriyle batılıların inanç ve ilimlerini eleştireceği günler de gelecek. Ve o gün batılıların inanç ve ilimlerinin, onların bizim inanç ve ilimlerimize yamamaya çalıştıklarından çok daha cılız ve zayıf oldukları görülecek.

Şayet Müslümanlar, batılıların mukaddes kitaplarını ve kültür miraslarını, müsteşrıkların Kur'ân ve Sünnet'i eleştirirken kullandıkları bilimsel eleştiri ölçülerini kullanarak eleştirseler, acaba bu kitapların ve devraldık-

ları ilimlerin gücünden geriye ne kalırdı? Onlarda, yerinde sapasağlam olarak kalabilen ne olurdu?

Şayet gelecekte Müslümanlar, müsteşrıkların bizim tarihimiz ve önderlerimizi eleştirirken esas aldıklarını iddia ettikleri bilimsel eleştiri ölçüleriyle, Avrupa medeniyet ve mukaddesâtını, onların kumandanlarını, önderlerini ve âlimlerini eleştirseler, acaba müsteşrıkların bizim medeniyetimiz ve büyüklerimiz hakkında çıkardıkları sonuçtan çok daha fazla şüpheli ve kötü bir sonuca ulaşacakları açık değil mi? Medeniyetlerinin ne kadar zayıf ve çürük olduğu ortaya çıkmayacak mı? Bu medeniyetin âlimleri, siyasetçileri ve sanatçılarının, insanı dehşete düşürecek derecede, onur, ahlâk ve vicdandan eser taşımadıkları anlaşılmayacak mı?

Bizden de bazı kimselerin bütün vaktini, batı medeniyeti ve âlimlerinin tarihi hakkında, tıpkı müsteşrıkların kullandığı üslupla, hiçbir değeri olmayan haberleri arayıp bularak, metinleri gerçeklerinden farklı anlayarak, iyilikleri kötülüklere çevirerek ve batılıların ortaya koyduğu her güzel şey hakkında şüpheler uyandırarak, kitaplar yazmaya ayırmalarını çok isterim. Şayet böyle bir şey yapılsa, ortaya batı medeniyeti ve bu medeniyetin önderleri hakkında öyle gülünç ve acı bir tablo çıkar ki, bunu, başkalarından önce bizzat müsteşrıklar reddeder. Acaba bizden biri bu yükü üstlenebilir mi? Yani bizzat müsteşrıkların kendilerinin okuması için, batılıların eleştiri ölçülerini söylediğimiz tarzda kullanarak, batılılar, batı inancı ve medeniyeti hakkında bir tablo sunma yükünü... Böylece bizim tarihimiz ve dinimiz hakkında "gerçeği" öğrenmek için kullandıklarını iddia ettikleri bu yolun, nasıl kendi aleyhlerine dönen kötü bir şey olduğunu görürler. Ve belki -bundan sonra- çarpıtmaya, saptırmaya ve yıkıma devam etmekten utanırlar.

Ben artık kendi ilimlerimizin ve tarihimizin bilgi kaynakları olarak -aslında tek kaynakları bizim kitaplarımız ve eserlerimiz olan- batılılara itimat etme devrinin geçtiğine inanıyorum. Şayet geçmişte bu kaynakları bilmiyor olsak da, şimdi artık kendi kaynaklarımızı bilmeme ayıbını alınlarımızdan kaldırma zamanı gelmiştir. Kendi kaynaklarımızı anlamak için, dilimizin yabancıları olan müsteşrıkların anlayışına güvenip dayanmak bir utançtır. Dinimize ve âlimlerimize, mutaassıp müsteşrıkların inanmamızı istediği gibi, şüphe ve sû-i zan içinde inanmak ayıbından kurtulmamız

gerekir. Evet, artık gizli ilim hazinelerimizin üzerinden tozları kaldırıp onları yayarak ve içlerimizi dolduran onurlu olmak bilinci ve şahsiyetimizi bağımsızlaştırmak şuuru ile bunu yapmanın zamanı gelmiştir.

Eğer şu andan sonra, hâlen müsteşrıkların bizim ilimlerimiz hakkındaki anlayışları ve görüşleri konusunda iyimser düşünen varsa, -dilerlerse- müsteşrıkların entrikalarını, gerçekte onların nasıl olduklarını ve kendilerinin de nasıl olmalarını istediklerini açığa çıkartan bu kitabı ve başka kitapları okusunlar.

Goldziher ve benzerleri gibi gerçekleri çarpıtanlar ve saptıranlar hakkında böylesine katı olmakla birlikte, eski kitaplarımızdaki güzellikleri yayan, gerçekleri büyük bir ciddiyet ve gayretle araştıran insaf sahibi batılılalırın hakkını da küçümsemiyoruz. Çünkü ilim, hiçbir toplumun tekelinde değildir.

Allah'ın yeryüzünün tamamı için gönderdiği din olan İslâm'ı anlamada, her hangi bir ulusun anlayışının diğerlerine tercih edilip üstün tutulması mümkün değildir. İslâm'dan kim neyi dilerse onu anlar. Tek bir şartla: Bunu yapacak olanların, âlimlerin sıfatı olan, hakk için samimî ve adâletli olma meziyetleriyle bezenmeleri, taassup ve nefsî arzulardan uzak durmaları şartıyla...

Müsteşrıklar hakkındaki sözlerimi, Gustave Le Bon'un, *batılı bilim adamlarının kültürümüze saldırmalarının ve medeniyetimizin üstünlüğünü inkâr etmelerinin sırrını tahlil eden şu sözleriyle bitirmek istiyorum.*

Gustave Le Bon, "Hadaratu'l-Arap - Arap Medeniyeti" isimli kitabında Arap-İslâm medeniyetinin batıdaki tesirine ve modern batı medeniyetinin gelişmesindeki etkisinin delillerini zikrettikten sonra şöyle diyor:

"*Bütün bunlardan sonra okuyucu şunu sorabilir: Düşünce özgürlüğü ilkesini her türlü dînî kaygının üzerinde tuttuklarını söyleyen çağımız âlimleri Arap etkisini niçin inkâr ediyorlar?*

Kendi kendime de sorduğum bu soruya, tek bir cevaptan başka bir şey bulamıyorum. O da; gerçekte düşünce özgürlüğümüzün görünüşte olduğu ve bazı konularda, istediğimiz (iddia ettiğimiz) gibi, düşünce özgürleri olmadığımızdır.

Bizde insan çift kişiliklidir: Özel eğitimlerin, ahlâkî ve kültürel çev-

renin oluşturduğu "çağdaş kişilik" ve ataların fiilleriyle donup taşlaşan ve uzun geçmişin bir özeti olan duygusuz "eski kişilik."

İnsanların çoğunda konuşan, onlardaki değişik adlarla isimlendirilen inanışları tutan, onlara kendi görüşlerini aktaran ve onlara aktardığı görüşleri güya özgür görüşler olarak gösterip saygı duyulmasını sağlayan işte bu duygusuz kişiliktir.

Gerçek şu ki, (Hz.) Muhammed'in takipçileri, birkaç asır Avrupa'nın tanıdığı en korkutucu düşman olmaya devam ettiler. Bizleri, Şarl Martel *ve haçlı savaşları zamanlarında olduğu gibi silahlarıyla korkutmadıkları ya da İstanbul'un fethinden sonra olduğu gibi tehdit etmedikleri zamanlarda, medeniyetlerinin ezici üstünlüğüyle bizlere boyun eğdiriyorlardı. Onların etkilerinden ancak dün kurtulduk.*

İslâm'a ve Müslümanlara karşı miras olarak devraldığımız vehimlerimiz yüzyıllar içinde birikerek çoğaldı, mizacımızın bir parçası haline dönüştü ve Yahudilerin Hıristiyanlara karşı, bazen gizli ama hep derinlerde devam eden kökleşmiş kinleri gibi, içimizde kökleşen bir tabiat haline geldi.

Müslümanlara karşı miras olarak devraldığımız bu vehimlerimize, bir de çağlar boyunca, (Arap medeniyetinden) nefret eden okul kültürümüzün etkisiyle artan şu kuruntumuzu da eklersek, Avrupa medeniyet tarihinde Arapların büyük etkisini inkâr etme gayretlerimizin sırrını -kolaylıkla- anlarız. O kuruntumuz şudur: "Yunan ve Latin, geçmişteki bilimlerin ve sanatların yegâne kaynağıdır."

Bazı ileri gelenler, Hıristiyan Avrupa'nın ilkellik ve barbarlık döneminden çıkışını o kâfirlere (yani Müslümanlara, batılılar onları böyle isimlendiriyorlardı) borçlu olduğu düşüncesini, açık bir utanç olarak görmekte ve bunu zorlukla kabul edebilmektedir."

Sonra bu sözlerinin dipnotunda, miras alınan vehimlerle, erdemli bir dünyadaki kültürün karşılaşmasına ve bunun neticesinde meseleler hakkında hüküm verirken bocalamaya, Mösyö Renan'ın Sorbonhe'de, İslâm hakkında verdiği konferansı[12] örnek gösteriyor. Renan bu konferansında, Arapların altı yüzyıl boyunca ilmin ilerlemesindeki üstünlüklerini itiraf

[12] O zaman Muhammed Abduh –Allah rahmet etsin- bu konferansa karşı meşhur reddiyesini yapmıştır.

etmek ile, İslâm'ın ilme ve felsefeye zulmettiği ve kendisine boyun eğen ülkelerde (ilim) ruhunu yok ettiğini iddia etmek arasında bocalamıştır. Renan, bu şekilde zıtlıklar bulunan konferansını şu sözüyle bitirmiştir: "İçim ürpermeden ya da Müslüman olmadığım için bir üzüntü duymadan bir mescide girmiş değilim."[13]

Ebû Reyye'nin bazı edebiyat kitaplarından naklettiği hikâyeler ise, bize göre, "bilimsel araştırma" iddiasındaki en garip şeydir.

Ebû Reyye, hadis imamlarının ve müctehid fakîhlerin, rivâyet ettikleri, ancak kendisinin beğenmediği her şeyi reddetmekte ve bunun yerine, hadis râvilerinin tarihlerini konu almayan, onların yaşamları ve durumlarının araştırılması hakkında yazılmış olmayan, sadece insanların bir araya geldikleri meclislerde, şakalaşıp eğlendikleri, arzularına ve hayallerine göre eklentiler yaptıkları hikâyeleri toplayan kitaplara gitmekte ve onlardan, tabir yerindeyse bütün sünneti ortadan kaldıracak, böylesine önemli bir davaya delil olacak "hikayelerini" çıkarmaktadır.

Şimdi bu bilimsel araştırma metodu mu? Yoksa iddia edilen ilmî metod, İmam Mâlik'in "Muvattâ"sındaki rivâyetleri yalanlayıp, Demîrî'nin "Hayatü'l-Hayevân" kitabındaki rivâyeti onaylayan Goldziher'in yolundan gitmek mi?

Ebû Reyye'nin araştırma metoduna göre "araştırmacı olmayan" âlimlerimizin kabul ettikleri bir şey vardır: Hadis ilmi fıkıh kitaplarından, tefsir ilmi de dil kitaplarından alınmaz. Çünkü her ilmin, gerçeklerinin ve meselelerinin öğrenileceği kendi kaynakları vardır.

"Hadis Tarihi" ilminde kabul edilen bir husus da; "bu ilmin gerçeklerinin sadece güvenilir ve sâbit olan tarihî kaynaklardan alınabileceği" kâidesidir. Olaylarını güvenilir olmayan kaynaklardan alan birinin araştırmasının hiçbir ilmî kıymeti yoktur. Ve böyle yapan birinin saygın âlimler arasında yeri yoktur.

Acaba son derece önemli bir meseleye dalıp, sünnet tarihinde, sahabe döneminden günümüze kadar on dört asır boyunca milyarlarca müslümanın gözünde takdir edilen, saygı duyulan ve güvenilen birine, Seâlibî'nin

---

[13] *Arap Medeniyeti*, s. 688 - 690.

"Simâru'l-Kulûb", Hemedânî'nin "Makâmât" ve tasavvuf ve zühd erbabı hakkında yazılmış olup müellifince de hadis râvilerinin tarihi hakkında yazılmış bir kaynak olduğu iddia edilmeyen, -ve okunduğunda da anlaşılacağı gibi- içinde doğru olmayan isnadlar bulunan Ebû Nuaym'ın "el-Hılye"si gibi kitaplara dayanarak saldıran ve onu yıkmaya çalışan Ebû Reyye hakkında ne demeliyiz?

Evet, Ebû Reyye'nin bu yaptığına ne demeliyiz? Eğer bu yaptığının, araştırmacı olmayanların yapacağı bir şey olduğunu biliyorsa, kendisini niye "araştırmacı"lar arasına koyuyor. Eğer bilmiyorsa, bin yıldır tek bir müslümanın söylemediği bu "bilimsel" araştırmasının kıymetini kendi kendine anlatmış olmaktadır.

İşte Ebû Reyye'nin çoğunluk (Ehl-i Sünnet) âlimler ve muhaddislerin görüşlerine aykırı olan görüşünü elde ettiği kaynakların gerçeği bu. Başvurduğu kaynaklar bölümünde bunların dışında zikrettiği güvenilir kaynaklara nasıl yaklaştığını, yani o kaynaklardaki metinleri nasıl çarpıttığını, yerlerini nasıl değiştirdiğini ve onlara yazarlarının kast etmediği anlamları nasıl yüklediğini daha önce açıklamıştık. Bütün bunlar, kıskanılmayacak ve sahibinin övülmeyeceği meziyetlerdir. Onun hakkında söylenecek en objektif söz şudur: Şüphesiz o, okuyucuya hile yapıp onu aldatmıştır. Ve İmam Şâfiî'den naklettiği gibi; "Bir kere bile olsa kim hile yapıp aldatırsa, onun sözü kabul olunmaz."

Ebû Reyye'nin kitabındaki araştırmasının sonuçları hakkındaki görüşümü şu şekilde özetleyebilirim:

1- Sünnetin (hadislerin), Hz. Peygamber döneminde tedvin edilmediğini (toplanıp yazılmadığını) kabul ediyor. Bunun sebebi olarak da, çoğunluk âlimler gibi, Hz. Peygamber'in bunu yapmaktan men etmesini gösteriyor ki bu, eski ve yeni araştırmacıların üzerinde ittifak ettiği bir husustur.

2- Sünnetin, Hz. Peygamber döneminde tedvin edilmemesinin, hem Müslüman gruplar arasında anlaşmazlıklara yol açtığını, hem de gerçek sünnetin kaybolmasında en büyük zarara sebep olan hadis uydurmalarına neden olduğunu düşünüyor.

Onun bu görüşüne göre, bu zararlara Hz. Peygamber sebep olmuş oluyor. Bundan şu sonuç çıkıyor: Şayet Hz. Peygamber, Ebû Reyye'nin

"bilimsel" araştırmasında ulaştığı gibi bir anlayış ve basîrete sahip olsaydı bütün bu zararlar doğmayacaktı!! Bilmiyorum, Ebû Reyye bu sonuçtan râzı mı? Ben gururun, Allah'a, âhiret gününe ve Peygamber'ine inanan bir müslümanı, bu dereceye getirebileceğini sanmıyorum.

Biz, âlimlerimizin -Allah onlara rahmet etsin- dediği gibi "mezhebin gerektirdiği, mezhep değildir" düsturundan hareketle onu mazur görüyoruz. Onun, bu görüşünün gerektirdiği, sözünü ettiğimiz çirkin sonuca inanması mümkün değildir.

3- "Sahih sünnet -sahihlik O'nun ölçülerine göre olsa da- Müslümanların uyması gereken din değildir. Genel olarak din, Kur'ân'da gelenler -çünkü o mütevâtirdir- ve amelî sünnette gelenlerdir -çünkü o da kendisiyle amel olunduğundan mütevâtir hale gelmiştir-.

Onun dışındakiler -ki onlar da sözlü sünnettir- kendileriyle amel edilmeyi gerektirmez. Bilakis insanlar dilediğini alır dilediğini de bırakır. Çünkü onun terki küfür (kâfirlik) değildir. Durum böyle olduğuna göre, her müslümanın onunla amel etmek veya onu terk etmek hakkı vardır."

Bu tehlikeli görüşte, Allah'ın kitabına açık bir muhalefetin ve İslâm teşrî' (hukuk) mirasını tamamen yok etmenin dışında, kendisine, dinine ve ümmetinin toplumsal yapısına saygısı olan hiç kimsenin söylemeyeceği bir kargaşa ve başıbozukluğa davet çağrısı da vardır.

Ebû Reyye bu görüşünde Muhammed Abduh'un ve öğrencisi Reşit Rıza'nın -Allah onlara rahmet etsin- sözlerine dayanıyorsa da, biz onlar hakkında, kimseyi kabul etmeye zorlamayacağımız ve onların kıymetinden ve gayretlerinden bir şey de eksiltmeyecek, bir görüşe sahibiz.

Muhammed Abduh'un çağımızın en büyük ıslah önderlerinden biri olduğuna ve onun İslâm'ın çağımızdaki filozofu, konuşan dili, düşünen aklı, batılı -özellikle de müsteşrık- her düşman ve iftiracıya karşı koruyucu silahı ve yüzlerce yıldır İslâm aleminin üzerine çöken donukluğa karşı parlayan ışığı olduğuna şüphe yoktur.

Fakat bununla birlikte, hadis ilmindeki bilgisi yetersizdi. İslâm'ı savunmada, mantığa ve akılcıların delillerîne dayanmayı en uygun silah olarak görüyordu. Bu iki sebepten dolayı O'ndan, sünnet, râviler, hadis-

lerle amel etmek ve onları önemsemek konularında Ebû Reyye gibilerin, Müslümanların kabullerine aykırı olan fikirlerine dayanak olarak alacağı görüşler sâdır oldu.

Reşit Rıza'ya gelince, başlangıçta hocası Muhammed Abduh'tan etkilenmiş olduğu görülmektedir. İlk başlarda onun da tıpkı hocası gibi, hadis ve hadis ilimleri konusundaki bilgisi yetersizdi. Ancak hocası Muhammed Abduh'un vefatından sonra ıslah çalışmaları bayrağını devralmasıyla birlikte, fıkıh, hadis ve diğer ilim meydanlarına girmeye başlamış ve dünyanın her yerindeki Müslümanların, karşılaştıkları problemleri kendisine arz ettikleri bir merci haline gelmişti. Bu şekilde hadis ve hadis ilimlerindeki bilgisi artmış ve sonunda -Ezher âlimlerinin de, sünnet ilimleri kitaplarını ihmal edip, daha çok fıkıh, kelam, dil ve diğer konularla meşgul olmaları nedeniyle- sünnet bayrağının taşıyıcısı ve bu sahanın, özellikle de Mısır'da, en önemli sembolü haline gelmiştir.

Hayatının son dönemlerinde ona yetiştim. Evine gidiyor ve ilminden, din anlayışından ve Sünnet'i savunmasından istifade ediyordum. Onunla olan beraberliğimizin üzerimdeki bir hakkı olarak şuna şahitlik etmeliyim ki, o, âlimlerin (sözlü) sünnete en sıkı sarılanı ve fıkhî mezheplerde ona muhalefet edilmesini en şiddetli ret edeniydi. Şuna eminim ki, şayet Ebû Reyye'nin kitabı çıktığında o hayatta olsaydı, o kitabın konularının çoğu için ona karşı çıkacak ilk kişi kendisi olurdu.

4- "Teşrî" (hüküm koyma, fıkhî hükümler) konularıyla ilgilenen fakîhler Sünnet'in sahihini ve uydurmasını birbirinden ayıracak ehliyette değildir. Buna ehil olan Mûtezile'nin edebiyatçıları ve kelam âlimleridir." Ebû Reyye'nin, Sünnet'i koruma gayretinin ve dindeki takvâsının gerçeğinin delili olarak, onun bu görüşünü anlatmamız bize yeter.

5- "Tam on üç asır boyunca, sahabîler, tâbiîn, fakîhler ve hadis imamları, Ebû Hüreyre'ye (ra) kanmışlar ve O'nun "durumunun basitliğini", "menbasının âdîliğini" ve Emevîleri hoşnut etmek için yalan (hadis) söyleme cür'etinde bulunmasını fark edememişlerdir." Evet, onlar Ebû Reyye'nin farkına vardığı şeyin farkına varamadılar. Ey bütün bu asırlar boyunca, Ebû Reyye'nin doğru görüşüne sahip olmaktan ve O'nun

Kendisine senedi sahih bir hadis rivâyet edildiğinde âlim olan bir mü'minin tutacağı yol şudur: O hadisi Allah'ın kitabına sunmak. Eğer hadis Allah'ın kitabıyla uyuşursa, kalbi mutmain olur ve ona inanır. Şayet onunla çelişirse -ki sahih hadislerde böyle bir şey asla olmaz- râvileri ne kadar güvenilir olursa olsun, onu ret etmesi câiz olur.

Sahabîler döneminden beri âlimlerimiz işte bu yol üzere yürümüşler ve Ehl-i kitaptan Kur'ân-ı Kerîm'le, Hz. Peygamber'den geldiği sâbit olan sözlerle ve dinin genel kurallarıyla çatışmayan şeyleri almışlardır. Bunlarla çatışan şeyleri ise ret etmişlerdir.

Fakat Ebû Reyye yeni bir ilke daha edinmiştir. O da, Tevrat ve İncil hakkındaki bütün hadislerin İslâm'a Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından sokulmuş olduğudur.

İşte Ebû Reyye, Tevrat'ta Hz. Peygamber'in isminin bulunduğunu Ka'b'tan rivâyet eden Ebû Hüreyre ve diğerlerini bu esasa dayanarak yalanlıyor ve bu konuda Hz. Peygamber döneminde ve ondan sonra Müslüman olan Yahudiler'i suçluyor.

Kur'ân-ı Kerîm'in bu hususu bir çok âyette belirtmiş olmasına rağmen "araştırmacı" bir âlim olarak O'nun nasıl böyle bir şeyi söylemiş olabileceğini anlamış değilim.

"*Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncillerde vasıfları yazılı o ümmî Peygambere tâbi olurlar.*" (A'raf, 7/157)

"*Vakti geldi, Meryem'in oğlu Îsâ da: "Ey İsrail oğulları! dedi, "Ben size Allah'ın elçisiyim. Benden önceki Tevrat'ı tasdik etmek, benden sonra gelip ismi "Ahmed" olacak bir resulü müjdelemek üzere gönderildim. Ne zaman ki o peygamber, açık açık delillerle kendilerine geldi: "Bu, kesin bir büyüden ibarettir" dediler.*" (Saf, 61/6)

"*Muhammed Allah'ın resulüdür. Onun beraberindeki müminler de kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler. Sen onları rükû ederken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve rıza ararken görürsün. Onların alâmeti, yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığıdır. Bunlar, Tevrat'taki sıfatları olup İncîl'deki meselleri ise şöyledir: Öyle bir ekin ki filizini çıkarmış, sonra da onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış da artık gövdesi üzerinde doğrulmuş. Öyle ki ekicilerin hoşuna gider,*

kâfirleri de öfkelendirir. İşte böylece Allah, onlar gibi iman edip makbul ve güzel işler yapanlara bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır." (Fetih, 48/29)

Kur'ân-ı Kerîm'in bu âyetleri, Hz. Peygamber'in isminin Tevrat ve İncil'de net bir şekilde zikredildiğinin açık delilleridir. Yine Hz. Peygamber ve sahabîler Tevrat ve İncil'de teşbih yoluyla zikredilmişlerdir.

Ehl-i kitaptan Müslüman olanların, Hz. Peygamber'in isminin ya da sahabîlerinin veya onlardan bazılarının vasıflarının Tevrat'ta geçtiğini rivâyet etmelerinde, Müslüman aklın kabul edemeyeceği gariplik ve çelişki nedir?

Eğer onlardan rivâyet edilenleri, çağımızdaki Yahudiler ve Hıristiyanların ellerindeki Tevrat ve İncil'de bulamıyorsak, acaba bu, o haberlerin yalan olduğuna mı delildir, yoksa bu, Allah'ın haber vermiş olduğu, onların bu kitapları tahrif edip değiştirmiş olduklarından mı kaynaklanmıştır?

Ne olursa olsun Ebû Reyye, iki şeyden birini seçmek durumundadır: Ya Tevrat ve İncil'in doğru (tahrif edilmemiş) olduğunu kabul edip, bugün onlarda bulamadığı bütün haberleri yalanlayacak, ya da onların değiştirilmiş olduğunu benimseyip, onlarda bulamasak bile (rivâyetleri) sahih olan bütün haberleri kabul edecek.

Böyle yapmayıp da, "bu rivâyetlerin, Tevrat ve İncil'le uyum içinde olması, onların Yahudiler veya Hıristiyanlar tarafından uydurulmuş olduğunun delilidir" ya da "bu haberlerin Tevrat ve İncil'de bulunmayışı onların yalan olduklarının delilidir" demek, "**araştırmacılık**" değil, çelişki, keyfine göre hüküm verme ve saçmalamaktır.

8- Yine Ebû Reyye, selefi, hadislerin sahih ve uydurma olanını ayırmadaki yetersizlikleri konusunda eleştirdikten sonra, bizim için, onların bu yetersizliğini veya o gafletlerini giderecek bir de kâide koyuyor. O da, hadisleri "**hâlis akla**" sunmak ve aklın onayladıklarını kabul etmek, onaylamadıklarını ise ret etmek.

Aslında hadisleri "akla" sunmak, eski bir hikâyedir. Geçmişte Mûtezile'den bazıları da buna çağırmışlar ve bunu fiilen de uygulayarak akıllarının razı olmadığı bütün hadisleri ret etmişlerdir.

Günümüzde de, müsteşrıklar bunu gündeme getirmişler ve Üstad Ahmed Emin de -Allah rahmet etsin- bu konuda onlara uymuştur. Kendi görüşüne göre "aklın kabul etmeyeceği" sahih hadislere örnekler vermiştir. Bu kitapta, O'nun bu çağrısını ve verdiği örnekleri tartıştığımız bir bölüm ayırdık.

Bugün Ebû Reyye de aynı çağrıyı yapmakta ve bunu, hadisleri kabul ya da ret edebilmemizin esası kılmaktadır. Şöyle diyor: "Eğer eski âlimlerimiz bunu bilselerdi, şüphesiz Sünnet'i, ona bulaşan şeylerin çoğundan temizlerlerdi."

Bu çağrının, Ebû Reyye'nin ilgilendiği entelektüellerin çoğu tarafından makbul kabul edildiği görülüyor. Ancak bu çağrı -iyice incelendiğinde görüleceği gibi- şer'î ilimlerde hiçbir anlam ifade etmiyor ve hadislerin kabul veya ret edilmesi konusunda kargaşadan başka hiçbir sonuç getirmiyor.

Acaba Ebû Reyye'nin kast ettiği hâlis akıl nedir? Sınırları ve üzerinde *ittifak* edilen hususlar nelerdir? Eğer hâlis akıl ile kasdettiği, hiçbir şüpheye yer olmayan çok âşikâr şeyleri kabul eden akıl ise, bu zaten sünnet tarihinde var olan bir şeydir. Hadis âlimlerinin önde gelen hadis eleştirmenlerinin, uydurma hadisleri tanıyabilmek için koyduğu kurallardan biri de şudur: "*Hadis metninin, aklın çok âşikâr olarak bileceği şeylere ve dinin, tarihin, tıbbın ve diğer bilimlerin kesin olarak ortaya koyduğu gerçeklere aykırı olması.*" ve bu esasa göre binlerce hadis ret edilmiş ve uydurma olduklarına hükmedilmiştir.

Eğer kasdettiği bu değil de, aklın bir şeyi tuhaf bulup garipsemesi ise, şüphesiz aklın bir şeyi garipsemesi kültüre, çevreye ve kesin bir ölçüsü ve kuralı olmayan diğer etkenlere bağlı göreceli bir şeydir. Çoğu zaman bir insan için tuhaf olan bir şey başka bir insan için doğal olabiliyor. Bizim ülkelerimizde, arabaları duyup da görmeyenler bunu garipsedikleri halde, -çünkü atlar tarafından çekilmeden gidebiliyor,- batılılar için bu, alışık oldukları doğal bir şeydir. Çöldeki bir bedevî, şehirlerde olduğu söylenen ve radyo denen şeyi garipseyip, bunun, şehirlilerin yalanlarından bir yalan olduğunu kabul edebilir. İlk kez radyo dinlediğinde, onun içinde konuşa-

nın "şeytan" olduğunu sanır. Tıpkı bir çocuğun, konuşanın, onun içinde yaşayan bir insan olduğunu sanması gibi.

İslâm'da sâbit olan şeylerden biri de, dinde aklın "ret edeceği" ve imkânsızlığına hükmedeceği bir şeyin olmadığıdır. Fakat onda -diğer bütün semâvi dinlerde olduğu gibi- aklın garipseyip tasavvur etmeye güç yetiremeyeceği şeyler olabilir. Peygamberlik işleri, ölümden sonra dirilme, cennet ve cehennem gibi. Müslümanın herhangi bir haber duyduğunda izleyeceği metot, aklın ret ettiğini ret etmek ve aklın garipsediğini ise, o şeyin doğru veya yalan olduğundan kesin bir şekilde emin oluncaya kadar acele etmeyip temkinli olmaktır.

İslâm'da kesin bir şekilde emin olmanın (veya ilmin) yolu şu üç şeyden biridir:

a) Allah'ın kitaplarında verdiği haberler ve peygamberlerin bildirdikleri haberler gibi, dinleyicinin, haber verenden dolayı emin olduğu sâdık haber.

b) Tecrübe ve sınamalarla doğruluğundan emin olunan deney ve gözlemler.

c) Sahih bir haberin ve gözlemlenen bir tecrübenin bulunmadığı şeylerde aklın vereceği hüküm.

Kur'ân-ı Kerîm, bir mucize olarak, "ilim" veya "yakîn" elde etmenin bu üç kuralını şu âyet-i kerimede koymuştur: "*Bilmediğin şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptığından sorumludur.*" (İsrâ, 17/36)

Ayetin bu tertip üzere gelmesi de, tam bir mucizedir: Sadık haber (kulak), deney-gözlem (göz) ve aklî muhakeme (gönül-kalp). Çünkü her ilim bu üç unsur üzerinde gelişir. Hayatta, bu unsurlardan birinden doğmamış bir ilim asla bulamazsın.

Kur'ân, bu unsurlardan başka bir şeye dayanan bilgileri "ilim" olarak isimlendirmiyor. Bilakis o, ya "bir şeyin kuvvetle muhtemel olması" anlamında zan ya da vehim ve hayaldir.

Allah'a, sıfatlarına, peygamberlik ve peygamberlere, meleklere, cennet ve cehenneme iman etmek gibi, **İslâm inancının temel esaslarının**, (bu

esaslarla birlikte diğer meseleleri de kapsayan) şer'î nasslardan, -mevcut (pozitif) delillerle de uyumlu olan ve- hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kesin bir ilme dayanması gerekir.

Din'in fer'î meselelerinde (amelî hükümlerinde) ise, zan (derecesi) yeterlidir. Çünkü o meselelerin çoğunda ilim (derecesinin) şartları gerçekleşmez. Ve bu, din ve şer'î ilimlerle meşgul olanların kabul ettikleri bir durumdur.

Âlimlerimizin -Allah onlara rahmet etsin- sahih kabul ettikleri hadislerde aklın ret edeceği veya imkânsız göreceği bir şey yoktur. Çünkü bu hadisler: a) Ya inanç meseleleriyle ilgilidir ve bu durumda Kur'ân'la uyumlu olması zorunludur, ki biz Kur'ân'da aklın yanlış veya imkânsız göreceği bir şeyin olmadığını karara bağlamıştık. b) Ya ibadetler, muâmelât, âdâb ve benzeri şer'î hükümlerle ilgilidir ve âlimlerimizin sahih kabul ettiği bu konudaki hadislerde de aklın ret edeceği veya imkânsızlığına hükmedeceği bir hadis yoktur. c) Ya da, geçmiş ümmetlerin haberlerine veya göklerin işleri, ölümden sonra dirilmek, cennet ve cehennem gibi görülemeyen gayb âlemine ilişkin hususlardır ki, bunlar da aklın yanlışlığına hükmedeceği veya idrâk edemediğinden dolayı garipseyeceği şeyler değildir.

Dolayısıyla, hadis eğer kesinlik ifade eden sağlam bir yolla gelmişse ona inanmak zorunludur. Eğer zann-ı gâlip ifade eden bir yolla gelmişse, Müslümanın izleyeceği metot onu aceleyle yalanlamak değildir.

İnsanların büyük bir kısmının, aklın kabul etmediği şeyler ile onun garipsediği şeyleri birbirinden ayıramadığını ve bu ikisini hemen inkâr etmede ve yalanlamada eşit tuttuğunu görüyoruz. Halbuki aklın bir şeyi ret etmesi, onu imkânsız görmesinden; bir şeyi garipsemesi ise, onu tasavvur etme gücüne sahip ol(a)mamasından kaynaklanır. Ve bir şeyin imkânsız olması ile o şeyin idrâk edilememesi arasında büyük bir fark vardır.

Tarihi, bilimsel ve fikrî gelişmeleri incelediğimizde, akıl için kapalı ve anlaşılmaz olan bir şeyin, açık bir şekilde anlaşılır hâle geldiğini, hatta gerçek kabul edilen bir şeyin hurâfe haline dönüştüğünü, dün imkânsız görülen bir şeyin bugün gerçek olduğunu görüyoruz. Bu konudaki

örnekler sınırlı değildir. İnsanların füzeleriyle Ay'ı keşfettiği bir çağda yaşıyoruz. Şimdi de ona[14] ve diğer gezegenlere inmeye hazırlanıyorlar. Şayet orta çağda veya yüz yıl önce, bir insan bunları düşünseydi şüphesiz deli sayılırdı.

Hadisleri doğru kabul etmek ya da yalanlamak konusunda aklın hakemliğine çağıranların, imkânsız ile "garipsenecek" arasında ayrım yapmadıklarını görüyoruz. Akıllarına garip gelen her şeyi hemen yalanlıyorlar. Bu, bir taraftan akıllarına aldanmalarından, diğer taraftan da, aklın hükmünün delil olamayacağı konularda aklın kesin bir delil oluşuna aldanmalarından kaynaklanan yıkıcı bir sapmadır.

Âlimlerin sahih kabul ettiklerinden, aklın hakemliğine dayanarak yalanladıkları hadislerin çoğunun ya geçmiş ümmetlere ait haberler ya da gaybî meseleler ile ilgili hadisler olduğunu görüyoruz.

İşte Ebû Reyye'nin, Ebû Hüreyre'nin hadis konusunda yalan söylediği ve isrâiliyyâttan aldıklarını Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) nispet ettiği iddiasını kuvvetlendirmek için, Ebû Hüreyre'nin rivâyetlerinden verdiği örneklere bir misal: Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'tan rivâyet ettiği şu hadisi Müslim kitabında zikretmiştir: "Cennette bir ağaç vardır ki, binici onun gölgesinde yüz yıl gider."

Bu, Ebû Reyye'nin garipsediği, hatta zımnen yalanladığı bir hadis. Çünkü bunu Resûlullah'tan Ebû Hüreyre rivâyet etmiştir. Ebû Hüreyre ise -onun iddiasına göre- Ka'b'dan duyduklarını Resûlullah'a nispet etmiştir.[15]

Ebû Reyye'ye şunu sorma hakkına sahipsin: Bu hadiste garipsenecek yön neresi? Onda, cennette bir binicinin gölgesinde yüz yıl gideceği bir ağaç zikredilmiyor mu? Cennet gaybî meselelerden değil mi? Orada olanlar bilinebilir mi, onlar bize sadece Allah ve Resûlü'nün bildirdiği şeyler cümlesinden değil mi? Şu şehâdet âleminde ilim bunların neredeyse aklın tasavvur edemeyeceği kadar büyük ve geniş olduğunu keşfetmedi

---

[14] Müellifin ölümünden sonra bu gerçekleşti.

[15] Oysa bu hadis Buhârî'de Sehl İbn-i Sa'd, Ebû Saîd, Enes İbn-i Mâlik tarafından, Müslim'de ise Ebû Hüreyre haricinde Sehl b. Sa'd ve Ebû Saîd el-Hudri tarafından da mervidir. (Bkz. Buhâri, *Bedu'l-Halk*, 8 *Rikak*, 51; Müslim, *Cenne*, 8).

mi? Bugün uzay bilim adamları bize, güneşin hacminin dünyamıza göre milyonlarca kere daha büyük olduğunu söylemiyor mu? Ki güneş, kendisinden milyonlarca kere daha büyük olan milyonlarca yıldızdan biri. Bu bilim adamları bize, şu uçsuz bucaksız uzayda, milyonlarca ya da daha fazla ışık yılından beri günümüze kadar, henüz ışığı dünyamıza ulaşmamış yıldızların olduğundan bahsetmiyorlar mı? Akıl, çağımızda bilim adamlarının keşfettiği bunun gibi bilimsel meseleleri tasdik ediyor mu? Yoksa bunlar o bilim adamlarının yaydıkları şeyler mi? Ne tuhaf! Ebû Reyye, 'en büyük insan aklı'nın hayalinin bile ulaşamayacağı, kâinatın bu şaşılacak genişliğini bilim adamlarının bildiğini nasıl onaylıyor? Sonra da, -göğün vahyi ile irtibatlı olan, ilmini bu hayret edilecek kâinatın yaratıcısı Allah'ın ilminden alan- Hz. Peygamber'in "Cennette bir ağaç vardır ki, binici onun gölgesinde yüz yıl gider." demesini onaylamıyor.

Bu milyonlarca ışık yılının yanında, o yüz yıl nedir ki?

Ebû Reyye ve benzerlerinin problemi, aklı kullanmak veya terk etmek ya da yaratılmış aklı ilâhlaştırmak veya onun yaratıcıya kulluğu problemi değil. Problem, din konusunda bu özgür ve dâhî kimselerin, mesele din olunca akıllarını ilâhlaştırmak istemeleri, dinin dışındaki şeylerde ise akıllarını boşlamalarıdır.

Ebû Hüreyre'yi ayıplayıp ret etmesine bir örnek daha: Bu hadisi de Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir: "Cennet ve ateş (cehennem) tartıştılar. Cehennem dedi ki: "Bana, büyüklük taslayanlar ve zorbalar verildi." Bunun üzerine Cennet de: "Bana niye sadece insanların zayıfları ve düşkünleri giriyor?" deyince Allah Cennet'e şöyle dedi: "Sen rahmetimsin, seninle kullarımdan dilediğime rahmet ederim." Ateşe de: "Sen benim azâp etme vesîlemsin, seninle kullarımdan dilediğime azap ederim." Sizden her birinizin, kendi doldurulacağı vardır. Ama ateş, Allah (keyfiyeti bizce meçhul) ayağını koyup da: Yeter, yeter, deyinceye kadar dolmaz. (Ayağını koyup böyle deyince) işte o zaman dolar ve birbiri üzerine konulurlar."[16]

Bu hadisin inkâr edilecek tarafının neresi olduğunu anlamıyoruz.

---

[16] Buhârî, *Tefsir*, 30, *İbn Hacer Şerhi*, 8/122, Müslim, *Cenne*, 36, *Nevevi Şerhi*, 17/180.

Eğer inkâr edilecek taraf Allah'ın "ayağını" koyması ise, Kur'ân'da "el", "yüz", "göz", "gelmek" ve bunlardan başka bir çok sıfat Allah'a nispet edilmektedir. Bu ve benzeri lafızlar konusunda âlimlerin görüşleri bellidir. Selef (önceki âlimler), bu gibi lafızları hiçbir yoruma tabi tutmadan ve Allah'ı her hangi bir şeyde yaratılmışlara benzemekten de tenzih ederek, olduğu gibi kabul etmektedir. Halef (sonrakiler) de herkes tarafından kabul edilen "Allah'ın yaratılmışlara benzemekten tenzih edilmesi" ilkesini kabul edip, bu gibi lafızları yorumlamışlardır. Örneğin "el" lafzını kudret olarak yorumlamaları gibi. Kur'ân'dakiler için söylenenlerin aynısı hadistekiler için de söylenmiştir.

Eğer inkâr edilecek taraf Cennet ve Cehennem'in konuşması ise, Kur'ân'da Allah'ın göklere ve yere şöyle dediği haber verilir: "*İsteyerek de olsa, istemeyerek de olsa gelin!" onlar da: "Gönüllü olarak geldik." dediler.*" (Fussilet, 41/11)

Eğer inkâr edilecek veya garipsenecek taraf, Allah'ın Cehennem'e gelmesi ise, Kur'ân'da, Allah'ın kıyamet gününde gelişi de haber verilmektedir: "*Rabbin gelip melekler de saf saf geldikleri zaman...*" (Fecr, 89/22)

Yine Kur'ân'da şöyle deniyor: "*O gün cehenneme Biz: "Doldun mu,?" dedikçe O: "Daha yok mu?" diye iştahını dile getirir.*" (Kâf, 50/30)

Özetle, aklın, Allah'a (ilâhî hususlara), ve O'nun sıfatlarına ait meselelerde hüküm vermeye kalkması, bizzat aklın kendi zayıflığının bir işaretidir. Ve genellikle bu durum, o akıllarına güvenenlerin dinden çıkmalarından başka bir sonuç da doğurmamaktadır. Dolayısıyla akıl için en iyi olan, üzerinde düşünmeye güç yetirebileceği şeyleri düşünmesidir. Akıl, hâlen bizzat insandaki hayatın sırrını bilmekten ve bu şaşkınlık veren kâinatın bir çölündeki bir kum tanesinin gerçeğini kuşatmaktan âciz olmaya devam ederken, bütün bu kâinatın yaratıcısının gerçeğini bilmeye nasıl güç yetirebilir? Himalaya dağlarının eteğinde debeleyen bir karıncanın, bu dağların yüksekliğini, genişliğini ve çapını kuşatıp idrâk edebileceğini düşünebiliyor musun? Allah, şöyle dediğini duyduğum şâir Ahmet Sâfi Necefî'den razı olsun:

"*Akıl yaratıcıya karşı çıkıyor*

Oysa akıl da O'nun yarattıklarından biridir."

Meseleye bir başka açıdan bakalım:

Hadisler konusunda aklın hüküm vermesinin doğru olacağını varsayalım. Ama burada şunu sormamız gereklr: "Hüküm verecek akılla hangi aklı kast ediyorsunuz?"

Filozofların aklı mı? Şüphesiz onlar farklı farklıdır. Onların sonra gelenleri, öncekilerin söylediklerini geçersiz kılarlar.

Ediplerin aklı mı? Bu, onların işi değildir. Onların ehemmiyet verdikleri -Allah onları affetsin- ilginç sözler ve hikâyelerdir.

Tıp bilginleri, mühendisler veya matematikçilerin aklı mı? Onların bu işle ne ilgisi olabilir?

Muhaddislerin (hadisçilerin) aklı mı? Onu zaten beğenmiyorsunuz. Bilakis anlayışsızlık ve basitlikle suçluyorsunuz.

Fıkıhçıların aklı mı? Onların mezhepleri farklı farklıdır. Zaten size göre onların akılları da muhaddislerin akılları gibidir.

Dinsizlerin aklı mı? Onlar, sizin Allah'ın varlığına inanmanızı, zaten sizin câhilliğiniz ve boş inançlarınız olarak görüyor.

Allah'ın varlığına inananların aklı mı? Gelin onların çeşitlerini görelim:

Bazıları, (hâşâ) Allah'ın insana hulûl ettiğine (girdiğine) ve o insanın ilâhlaştığına inanır.

Bazıları, (hâşâ) Allah'ın rûhunun insan bedenine girip büründüğüne ve onun ilâh olduğuna inanır.

Bazıları, Allah ve yarattıklarının tek bir bütün olduğuna inanır.

Bazıları Allah'ın tek bir zâtta birleşmiş üç unsurdan (Baba-Oğul-Ruhu'l-Kudüs) meydana geldiğine inanır.

Bazıları ibadet için ineğe, fareye ve maymuna yönelmek gerektiğine inanır.

Diyeceksiniz ki, biz İslâm dinine göre bir tek ilâha inananların aklının hakemliğini kast ediyoruz.

O zaman biz de size şunu soruyoruz: "Tercih ettiğiniz hangi mezhebin aklı?"

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in aklı mı? Buna Şîa ve Mûtezile razı olmaz.

Şîa'nın aklı mı? Buna Ehl-i Sünnet ve Hâricîler razı olmaz.

Mûtezile'nin aklı mı? Buna da Müslüman grupların çoğu razı olmaz.

Evet, hangi aklı tercih ediyorsunuz?

Ebû Reyye şunu diyecektir: "Ben, Mûtezile'nin aklını tercih ediyorum. Çünkü onlar apaçık akıl sahipleridir."

Biz burada Ebû Reyye'ye Mûtezile aklının ret ettiği bir hadisi örnek olarak sunuyoruz:

İbn Kuteybe "Te'vîl-u Muhtelifi'l-Hadis" kitabında, Mûtezile'nin ret ettiği bir hadisi şöyle anlatır: "*Allah Resûlü, zırhı bir yahudiye birkaç ölçek arpa karşılığında rehin olduğu halde vefat etmiştir.*"[17] Mûtezile bu hadis hakkında, "Düşüncenin (yani aklî düşüncenin) yalanladığı bir hadistir," demiştir. Sonra da İbn Kuteybe onların görüşlerini, çok kolay bir şekilde ret edilerek, ret etmenin akla ve düşünceye çok daha yakın olduğunu ortaya koyarak açıklamıştır.

Ebû Reyye ve benzerleri Mûtezile aklının bu gibi hadisleri inkâr etmesi konusunda ne düşünüyor?

İbn Kuteybe, Mûtezile aklının inkâr ettiği bütün hadisleri araştırıp, çoğunluğunda başarılı olan cevaplar vermesine ve başarılı olamadıklarında ise diğer âlimlerin makbul ve makul cevapları olmasına rağmen, ben burada okuyucuya sadece, "muhaddis" İbn Kuteybe'nin aklı ile bir Mûtezile'nin aklı arasında geçen bir tartışmayı örnek olarak vereceğim:

İbn Kuteybe anlatıyor:

(Mûtezile) şöyle der: "Resûlullah'tan rivâyet ettiğiniz bir hadisin sonu, başını bozuyor. Şöyle ki: "*Sizden biriniz uykudan kalktığında, elini, kaba sokmadan önce üç kere yıkasın. Çünkü hiçbiriniz elinin nerede gecelediğini bilmez.*"[18] İşte bu hadiste, şayet "elinin nerede gecelediğini bilmez" sözü olmasaydı, bu hadis câiz olurdu. Bizden herkes, bedeni, ayağı, kulağı, burnu ve diğer uzuvları her nerede geceliyorsa elinin de orada geceleyeceğini bilir. Belki burada en önemli mesele, uykudayken elinin avret yerine dokunmasıdır. Bir kişi uyanıkken bile avret yerine

---

[17] Buhârî, *Cihâd*, 88, *Megazi*, 80; Nesâî, *Büyû*, 83

[18] Buhârî, *Vudû*, 25; Müslim, *Tahare*, 87.

dokunduğunda tahareti bozulmuyorsa, bilmeden (uykudayken) dokunduğunda nasıl bozulsun. Allah insanları, bilmediklerinden hesaba çekmez. İnsan uykusunda sayıklayıp, (eşini) boşayabilir, küfrü gerektirecek sözler söyleyebilir, iftira atabilir, ancak bunlardan hiç biri için ne dünya ne de ahiret ahkâmına göre hesaba çekilmez."

İbn Kuteybe hadisi bu düşüncelerinden dolayı câiz görmeyen Mûtezile'ye şu sözü ile cevap veriyor: "Biz diyoruz ki: Bu, bir şeyi bilip, bir çok şeyi ise gözden kaçıran bir bakış açısıdır. Fıkıhçılardan çoğu, bu hadise ve bir diğer hadise ("avret yerine dokunan abdest alsın -suyla temizlensin-"[19]) dayanarak uykusunda veya uyanıkken avret yerine dokunanın abdest alması gerektiğini söylemişlerdir. Biz aynı şeyi düşünmüyorsak, 'avret yerine dokunduktan sonra emredilen temizliğin (abdestin), ellerin yıkanması olduğunu kabul ediyoruz' demektir. Çünkü avret yerleri pislik ve necâsetin çıktığı yerlerdir. Bütün bunlardan şu sonuç çıkabilir: Avret yerine dokunmanın gerektirdiği temizlik, ellerin yıkanması ise, o zaman Hz. Peygamber'in uykudan uyananın elini kaba sokmadan önce yıkamasını emrettiği anlaşılır. Çünkü uykudan uyanan, elinin nerede gecelediğini bilmez. Belki o uykusunda eliyle avret yerine veya dübürüne dokunmuştur. Ve eline bir pislik bulaşıp bulaşmadığını da bilemeyebilir. Uyuyanın durumu budur. Çünkü uyuyanın eli, o farkında olmadan bu yerlere gelebilir. Uyanık ise, bu yerlere dokunduğunda ve oralardan eline pislik bulaştığında onu bilir, unutmaz ve elini, bir kaba sokmadan, bir şey yemeden ve musâfaha yapmadan önce yıkar.[20]

İşte, apaçık Mûtezile aklı ile, "zayıf" muhaddis aklına bir örnek.

---

[19] Nesâî, *Gusl*, 30; İbn Mâce, *Tahare*, 63.

[20] Biraz kısaltılmış olarak sh. 160-162; Tercümesi için bkz. *Hadis Müdafası*, 226-28, İst. 1998. Kayıhan Yayınları. Yine burada Mûtezile'nin bu hadis hakkındaki sözlerinden anlaşılıyor ki, onlar uyuyanın elini pis kabul etmek gerektiğini anlamışlardır. Bu, onların kötü bir anlayışıdır. Hz. Peygamber'in, elin yıkanmasını emretmesi onun pis olmasından dolayı değil, uykudayken elin bazı pislik bulaşabilecek yerlere dokunmuş veya sürtünmüş olmasına karşı ihtiyatî bir temizlik içindir. El gibi dokunma aracı olmayan, kulak, burun ve göz gibi bedenin diğer organları için böyle bir ihtimal yoktur. Evet, bu meselede el ile burun ve göz arasındaki farkı ayırt edemeyen bu apaçık ve hâlis akılları iyice düşünün.

Bunlara şunu da ekleyeyim ki, genel sağlık ilkeleri bu meselede, doktor aklı Mûtezile aklını değil muhaddis aklını onaylar.

Sözün özü şudur: Hadis imamları ve fakîhler, akıllarını, hadislerin doğru olup olmadığına hükmetmekten tamamen mahrum bırakmamışlardır. Sadece akıllarını, şer'î hükme ve akıllarına aldanmayan akıl sahiplerinin hükmüne göre, durması gereken yerde durdurmuşlardır.

Son olarak bizzat müellifin (Ebû Reyye'nin) şahsı hakkındaki görüşümü zikredeceğim. Allah biliyor ki, O'nun hakkını küçümsemek istemiyorum.

1- Müellife, kitabının önsözünde ve sonunda söylediği, "bu araştırmaları Resûlullah'ın sünnetini savunmak ve dini, yalancıların ve diğerlerinin bulandırmalarından korumak için yaptım" şeklindeki iddiasına inanmaya çalışıyorum. Çünkü onun niyetine ve gayesine hükmedip, iyi niyetini iddia ettiği bir şeyde O'nu yalanlamam câiz olmaz. Ancak benim görüşüme göre, ondaki bu niyetin yanında, onun araştırmalarını yönlendiren "nefsî arzular" da vardır. Eğer o arzulardan sıyrılıp kurtulabilseydi, araştırması şimdikinden daha farklı bir sonuca ulaşırdı.

2- Araştırması için gösterdiği gayret ve ihtimâmı, uzun yıllar kitapları incelediğini ve haberleri araştırdığını zikrediyor. Şüphesiz bir âlim, çalışma ve araştırmasındaki gayreti ile teşekkür ve mükâfatı hak eder. Ancak o, bunun yanında sahabîlerden çağımıza kadar, bütün sünnet âlimlerinin gayretlerini inkâr etmektedir. Onların gayretlerini, hadislerin doğrusunu yanlışlarından ayırt etmede yetersiz olduklarını ve eleştiride "aklın" hakemliğinden gâfil olduklarını söyleyerek inkâr etmektedir. Yine onların, ilim meydanlarında, bilimsel dikkatin övünülecek örneklerinden olan, şaz, muallel gibi hadislerin derecelerini bilme gayretlerini, hadislere güvenmeyi sağlamak yerine, hadislerden şüphe etmenin nedenleri olarak kabul ederek, inkâr etmektedir. Ebû Reyye'nin, bu âlimlerin on üç asır, belki de daha fazla sürede ortaya koydukları gayretlerini -ki başka ümmetlerde bu gayretlerin bir benzeri, hatta onda biri bile yoktur- inkâr etmesinde alınacak ibretler vardır. Özellikle de Ebû Reyye'nin, kendi beldesinde kitapları karıştırmasından ve sonra da

onları küçük bir kitapçıkta tertip etmesindeki yorgunluktan ibaret olan üç beş yıllık gayretleri, ilim dünyasının, aydınların ve dînî araştırmalar yapanların başlarına kakılmayı hak etmekte. Sonra da Allah'tan bunun sevabı ve mükâfatı ümit ediliyor. Oysa bu, (ilim uğruna) binlerce mili ŷaya olarak yürüyen, onlarca yıl İslâm aleminin her tarafını dolaşan, geceleri mum ışığında uykusuz geçiren o âlimlerin gayretlerinin yanında bir şey midir ki? Üstelik onlar bu gayretlerini Müslümanların başına kakmazlar ve sadece Allah'ın rızasını ümit ederlerdi. Acaba yaptıklarının mükâfatı, Ebû Reyye gibi birinin gelip, bin yıldır kendisininki gibi bir kitap telif etmemiş olduklarından dolayı suçlanmak mı olmalı?.. Kitabını okuyan, bu sorunun cevabını verebilir.

3- Ebû Reyye şu sözleriyle kitabını övüyor: "Bilimsel araştırma esaslarına göre yazılmış bu kitap, konusunda ilktir. Daha önce hiç kimse bu minval üzere bir çalışma yapmamıştır. Bu kitap için, kendisine örnek olacak daha önce yazılmış bir eser olmadığı gibi, bizden öncekilerin bize bırakıp, bizim de tabi olacağımız bir yol ve üslûp da olmamıştır." Oysa bin senedir böyle bir kitabın yazılması gerekirdi.

Biliyoruz ki, tevâzu âlimlerin en belirgin sıfatlarındandır. Allah katında ve insanlar nezdinde en sevilmeyen sıfatlarından biri ise, kişinin ilmiyle ve gayretleriyle övünmesidir. Dinimizin temel ilkelerinden biri de, ilmiyle övünen kişinin ecrinin heba olup boşa gideceğidir. Kitaplarının girişinde, hata ve yanlışlar olabileceğini söylemek, kitaplarındaki bu hatalara vâkıf olanlardan onları düzeltmelerini ve müellifi için de Allah'tan mağfiret dilemelerini istemek, âlimlerimizin ahlâkındandır. Burada, müellifin kitabını övmesinin psikolojik tahlili üzerinde durmak istemiyorum. Çünkü -görüldüğü kadarıyla- müellif psikolojik tahlil konusunda da âlim. Fakat burada İbn Atâullah es-Sekenderî'nin (el-İskenderî'nin) sözünü zikretmek istiyorum: "Senin için, kendini beğenmeyen bir cahille dostluk yapmak, kendisini beğenen bir âlim ile dostluk yapmaktan daha hayırlıdır. Hangi ilim, bir âlim için kendisini beğenmesini sağlar ki? ve hangi cehâlet bir câhil için kendisini beğenmemesine sebep olur ki?"

4- Ebû Reyye (bu çalışmasından dolayı) kendisine cevap vereceklerini sandığı kişilere karşı da çok katıdır. Onlar hakkında şöyle demektedir: "Fikirleri kokuşmuş ve akılları taşlaşmış kişiler, bu kitaba karşı çıkmak için harekete geçeceklerdir." Kitabının sonunda da kendi gayretlerini övdükten sonra şöyle demektedir: "Bu kitaptan, hakikat karşısında sahte ilimlerinin yok olacağından korkan kitap hamalları olan cehâlet şeyhleri ile hâşiyecilerin göğüsleri daralacaktır. Onlar, insanların mallarını yemenin aracı kıldıkları kokuşmuş metâları olan sahte ilimlerinin, gerçek ilmin ışığı karşısında açığa çıkıp kesada uğrayacağından ve apaçık delilin ışığı tarafından üzerlerindeki örtünün kaldırılıp gerçek durumlarının ortaya çıkmasından korkuyorlar. Ancak bu (onların kitabımıza karşı çıkması), bizi ilgilendirmiyor. Çünkü öylelerinin bizim için önemi ve kıymeti yoktur."

Ebû Reyye'den bahsetmeye, onun büyük sahabe Ebû Hüreyre hakkında, Yahudi ve Hıristiyan müsteşrıkların bile söylemediği ve avam tabakasının bile seviyesinden daha düşük olan, yaralayıcı ve çirkin sözlerini değerlendirirken devam edeceğiz.

Bilmiyorum, acaba ilim isteyen birinin, edep yoksulu, kötü sözlü olması ve hayatlarını incelediği veya gelecekte kendisine cevap vereceklere karşı çirkin saldırılarda bulunması, daha önce hiç kimsenin o minval üzere eser yazmadığı bilimsel araştırma esaslarından mıdır? Ama bildiğim şey Resûlullah'ın şöyle dediğidir: "*Hayâ imandandır. Ve iman cennettedir. Kötü söz cefâdır. Ve cefâ ateştedir.*"[21] Bilmiyorum, eğer Ebû Reyye, bu hadisi Ebû Hüreyre rivâyet ettiği için kabul etmiyorsa, işte ona Zeyd b. Talha b. Rükâne'nin Resûlullah'tan rivâyet ettiği başka bir hadis sunuyorum: "*Şüphesiz her dinin bir ahlâkı vardır. İslâm'ın ahlâkı da hayâdır.*"[22] Resûlullah ne kadar da doğru söylemiştir.

Evet bu, Ebû Reyye'nin kitabı hakkında genel bir değerlendirme. Aslında mümkün olsaydı, o kitabın daha ayrıntılı bir değerlendirmesini yapmak isterdim. Ancak -özellikle de bu girişi yazdığım sırada- kötüleşen

21 Tirmizî, *Birr*, 65.

22 Muvattâ, *Husnü'l-Huluk*, 2

sağlık durumum, beni bu isteğimden vazgeçmek zorunda bıraktı. Böylece sünnet tarihi ve sünnetin tedvin edilmesiyle ilgili, ilim ehline göre sâbit gerçekleri söylemekle ve bazı âlimlerin Ebû Reyye'nin kitabına reddiye olarak çıkardıkları kitaplarla[23] yetindim. Bizim burada söylediklerimiz de, Ebû Reyye'nin kitabındaki saçmalıklara açık bir cevaptır.

Allah'tan bizi doğruya ulaştırmasını, bizi onda sâbit kılmasını, yanlışlardan ve hatalardan korumasını ve bu işimizde bize bir kurtuluş yolu hazırlamasını diliyorum.

Şam
15 Şaban 1379 H.
12 Şubat 1960 M.

Prof. Dr. Mustafa Hüsnî Sibâî
Şam Üniversitesi İslâm Fıkhı ve Mezhepleri Bölüm Başkanı
Şeriat ve Hukuk Fakülteleri Medenî Hukuk Hocası

---

[23] Bu konuda iki kitap çıktı.
Biri, Değerli Üstad, Muhammed Abdurrezzak Hamza'nın "*Zulumâtu Ebî Reyye Emâme Advâu's-Sünneti'l-Muhammediyye.*" (Muhammedî Sünnetin Aydınlığı Önünde Ebû Reyye'nin Karanlıkları) Kitaptaki katı sözlerin olmamış olmasını temenni etmemle birlikte, çok kıymetli bir kitap.
İkincisi, araştırmacı âlim Abdurrahman İbn-i Yahyâ'nın "*el-Envâru'l-Kâşife Limâ Fî Kitabi Advâi's-Sünneh Min'el-Zelel Ve't-Tadlîl Ve'l-Mucâzefe*" (Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması Kitabındaki Yanlışları, Saptırmaları ve Ölçüsüz Sözleri Açığa Çıkaran Işıklar) Bu kitapların varlığından birkaç ay önce haberdar oldum. Allah her ikisini de mükâfatlandırsın.
Aziz Müellifin zikretmediği ve adı geçene cevap olarak hazırlanan eserlerden birini Muhammed Ebu Şehbe kaleme almıştır. M. Görmez ve M. E. Özafşar tarafından Sünnet Müdafaası adıyla tercüme edilen bu güzide eseri yayınevimiz yayına hazırlamaktadır. (Ed.)

Birinci Bölüm

SÜNNETİN MANASI, NAKLİ VE TEDVİNİ

Bu bölüm dört kısımdan oluşuyor

a- Sünnetin Anlamı ve Tarifi.

b- Hadis Diye Uydurulmuş Sözler

c- Âlimlerin Hadis Uydurma Karşısındaki Gayretleri

d- Bu Gayretlerin Neticesi

SÜNNETİN MANASI, NAKLİ VE TEDVİNİ

A- SÜNNETİN ANLAMI VE TARİFİ

Sünnet kelime anlamı olarak, övülmüş ya da yerilmiş yol, davranış, hal ve gidiş demektir. Hz. Peygamber'in şu sözü sünnet kelimesinin bu manasında kullanıldığına örnektir: "Kim iyi bir gidişat, yol (sünneten haseneten) tutarsa, ona bu yaptığının ve kıyamet gününe kadar bu yol üzere amel edecek olanların mükâfatı vardır. Ve kim kötü bir gidişat, yol (sünneten seyyieten) tutarsa ona bu yaptığının ve kıyamet gününe kadar bu yol üzere amel edeceklerin günâhı vardır."[24] Şu hadis de sünnetin bu manaya kullanıldığına başka bir örnektir: "Şüphesiz siz, karış karış, adım adım, sizden öncekilerin yollarını (sünen) izleyeceksiniz."[25]

Sünnet muhaddisler'in ıstılahında ise, Peygamber olarak gönderilişinden önce veya sonra, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen söz, fiil, takrîr ya da yaratılışına, ahlâkına veya yaşayış tarzına ait sıfatlar manasına gelir.[26] Bu tarifteki sünnet bazılarına göre "Hadis"le eş anlamlıdır.

Usulcülerin ıstılahına göre sünnet, Hz. Peygamber'den nakledilen söz, hareket ve takrîrlerdir.

Sözlü sünnete misal olarak Hz. Peygamber'in şer'î hükümlerle ilgili olarak değişik vesilelerle söylediği sözleri verebiliriz.. "Ameller niyetlere

---

[24] Müslim, *Zekât*, 69; Nesaî, *Zekât*, 64

[25] Buhârî, *Enbiya*, 51, *İtisam*, 14; Müslim, *İlim*, 6; *Müsned*, 2/327

[26] Kâsımî, *Kavâidu't-Tahdîs*. s. 35-38; Cezâirî, *Tevcîhu'n-Nazar*, s. 2.

göredir."[27] "Alıcı ve satıcı (birbirlerinden) ayrılmadıkları sürece alışverişte muhayyerdirler."[28] sözleri gibi.

Fiilî sünnete misal olarak sahabîlerin, namazların kılınışı, hacc ibadetinin yapılması, orucun âdâbı, şahit ve yeminle hüküm vermesi gibi, ibadet ve diğer işlerde Hz. Peygamber'den yaptıkları nakilleri gösterebiliriz.

Takrîrî sünnete ise, Hz. Peygamber'in bazı sahabîlerden sâdır olan fiilleri, (o fiillerden) râzı oluşuna delâlet eden susması veya onları güzel bulduğunu ve onayladığını açık olarak beyan etmesi ile onları kabul edip yerleştirmesini misal olarak verebiliriz.

Takrîrî sünnetten birincisine (yani susmasına) şu misali verebiliriz: Benî Kurayza Gavzesi'nde Hz. Peygamber sahabîlerine şöyle diyerek, ikindi namazını Benî Kurayza yurdunda kılmalarını emretmiştir: "Her biriniz ikindi namazını ancak Benî Kurayza yurdunda kılsın."[29] Sahabîlerden bazıları bu sözü, gerçek mânâsı üzere anlamışlar ve ikindi namazını güneş batıncaya kadar geciktirmişler (ve namazı ancak Benî Kurayza yurduna ulaşınca kılmışlardır). Bazıları da bu sözdeki maksadın kendilerini hızlı hareket etmeye teşvik etmek olduğu şeklinde anlamış ve ikindi namazını (Benî Kurayza yurduna varmadan yolda) kılmışlardır. Bu iki grubun yaptığı Hz. Peygamber'e ulaştığında, her iki tarafı da ayıplamayıp susmak sûretiyle yaptıklarını kabul edip takrir etmiştir.

İkincisine (yani onayladığını açıkça söylemesine) misal: Halid İbn-i Velid, Hz. Peygamber'e takdim edilen kelerden, Hz. Peygamber yemediği halde yemiş, bazı sahabîler: Yâ Resûlallah! Yoksa onu yemek haram mı kılınmıştır? diye sorduklarında: Hayır, ancak o, kavmimin toprağında bulunmadığından beni tiksindiriyor, demiştir.[30]

Yine onlara (usulcülere) göre sünnet, ister Kur'ân'da zikredilsin, ister Hz. Peygamber'den rivâyet edilsin ve ister Kur'ân'ın cem edilmesi ve insanları Kur'ân'ı tek bir lehçe üzere okumaya yöneltmek gibi sahabenin içtihadı olsun, "şer'î delil" anlamına da kullanılır. Bu anlamdaki sünnetin

---

27 Buhârî, *Bed'ü'l-Vahy*, 1; Müslim, *İmare*, 155

28 Buhârî, *Büyû*, 16; Müslim, *Büyû*, 43

29 Buhârî, *Salatu'l-Havf*, 5; Müslim, *Cihad*, 69 (Maslim'de ikindi değil "öğle namazını" kaydı geçmektedir).

30 Buhârî, *Et'ime*, 9; Müslim, *Sayd*, 43

karşı anlamı "bid'at"tır. Hz. Peygamber'in şu sözünde olduğu gibi: "Benim sünnetime ve benden sonra da râşid halifelerimin sünnetine sarılın."[31]

Fakîhlerin ıstılahına göre sünnet, Hz. Peygamber'den gelen ve (yapılıp-yapılmaması) farz ve zorunluluğa delâlet etmeyen şeylerdir. Farz ve beş hükümden diğerlerinin (mekruh, müstehap gibi) karşılığıdır. Fakîhlerin şu sözleri buna misaldir: "Sünnete göre boşamak şöyledir, bid'at olan boşama şöyledir."[32]

Istılahlardaki bu ihtilâfların sebebi, her ilim grubunun kast ettikleri maksatların farklılığından kaynaklanmaktadır.

Hadis âlimlerinin araştırdığı husus, Allah'ın bizim için örnek olduğunu haber verdiği,[33] yol göstericimiz ve önderimiz Hz. Peygamber'dir ve onlar, ister şer'î bir hüküm koysun isterse koymasın, onunla irtibatlı olan her şeyi, yaşayış, ahlâk, şemâil, haber, söz ve fiilleri naklederler.

Usûl âlimleri ise, kendisinden sonraki müçtehitler için temel kurallar koyan ve insanlara hayat düsturlarını açıklayan hüküm koyucu Hz. Peygamber'i araştırırlar ve O'nun hüküm koyan sözleriyle, fiilleriyle ve takrirleriyle ilgilenirler.

Fıkıh âlimleri de, fiilleri mutlaka her hangi bir şer'î hükme delâlet eden Hz. Peygamber'i araştırırlar ve dinin, kulların fiilleri üzerindeki farz, haram ve mübah gibi hükümlerini incelerler.

Her ne kadar ele aldığımız, muhaddislerin ilgilendiği, genel anlamıyla tarihî olarak sünnetin ispat edilmesi konusu ise de, burada sünnet ile usulcülerin kast ettiğini ifade ediyoruz. Çünkü hüküm koymadaki (İslâm hukukundaki) delil olma özelliği ve yeri araştırılan sünnet, onların tarif ettiği sünnettir.

1. Hz. Peygamber Hayattayken O'na İtaat Etmenin Farz Oluşu

Sahabîler, Hz. Peygamber döneminde, Kur'ân-ı Kerîm'den şer'î hükümleri almakta idiler. Ancak çoğu zaman Kur'ân âyetleri, ayrıntılı olarak açıklanmamış (gayr-ı mufassal) olup, mücmel bir şekilde, yine sınırları

31 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/6; Tirmizî, *İlm*, 16; Ebû Dâvûd, *Sünne*, 6
32 *İrşadu'l-Fuhûl*, s. 31.
33 Bkz. Ahzâb Sûresi, 21.

belirlenmemiş (gayr-ı mukayyed) olup genel (mutlak) bir şekilde inmekteydi. Namaz kılma emrinin mücmel bir şekilde gelip, rek'atlarının sayısı, nasıl kılınacağı ve vakitlerinin açıklanmamış olması gibi. Aynı şekilde zekât emrinin mutlak olarak zikredilip, zekâtı gerektiren en düşük sınırın, zekât miktarının ve şartlarının açıklanmamış olması gibi. Bunun gibi, bir çok emrin, onlarla ilgili şartlar, unsurlar ve onları bozan şeylerin açıklaması yapılmadan uygulanması mümkün değildir. Bu yüzden sahabîler, onlarla ilgili hükümleri, ayrıntılı ve açık bir şekilde bilmek için Hz. Peygamber'e müracaat etmeleri gerekiyordu.

Diğer taraftan, Kur'ân'da hükmü bulunmayan çok sayıda olayla karşılaşıyorlar ve yine bunların hükümlerinin de, Rabbinin emirlerini tebliğ eden olarak, Allah'ın dininin maksatlarını, sınırlarını, üslûbunu ve hedeflerini, yaratılmışların en iyi bileni olarak Hz. Peygamber tarafından açıklanması gerekiyordu. Allah yüce kitabında, Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm karşısındaki görevini haber vermiş ve O'nun, Kur'ân'ın hedeflerinin ve âyetlerinin açıklayıcısı olduğunu bildirmiştir. Allah şöyle buyuruyor: "*Sana da ey Resulüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Umulur ki düşünüp anlarlar.*" (Nahl, 16/44) Yine görevinin, insanların anlaşmazlığa düştüğü hususlarda, hakkı açıklamak olduğunu bildirmiştir: "*Ey Resulüm, sana bu kitabı indirmemiz, sırf onların, hakkında ihtilâf ettikleri gerçekleri açıklaman ve sırf iman edecek kimselere hidâyet ve rahmet olması içindir.*" (Nahl, 16/64) Ayrıca Allah, her anlaşmazlıkta O'nun verdiği hükme uymayı da farz kılmıştır: "*Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için, onlar aralarında ihtilâf ettikleri meselelerde seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükümden ötürü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olmazlar.*" (Nisa, 4/65) Yine Kur'ân, insanlara dinlerini öğretmesi için O'na Kur'ân ve Hikmet verildiğini bildirmiştir: "*Gerçekten Allah, kendi içlerinden birini, onlara âyetlerini okuması, Onları her türlü kötülüklerden arındırması, Kendilerine kitap ve hikmeti öğretmesi için resul yapmakla, mü'minlere büyük bir lütuf ve inâyette bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar besbelli bir sapıklık içinde idiler.*" (Âl-i İmran, 3/164)

Âlimlerin çoğu, (âyette geçen) "Hikmet"in Kur'ân'dan başka bir şey

olduğu görüşündedir. Buna göre hikmet; Allah'ın Peygamber'ini vâkıf kıldığı, dininin sırları ve hükümleridir. Âlimler bunun (hikmetin), sünnet olduğunu da söylemişlerdir. İmam Şâfiî -Allah ona rahmet etsin- şöyle diyor: "Allah Kitab'ı zikrediyor. Bu Kur'ân'dır. İlim ehlinden Kur'ân'a en ehil olandan duydum ki: Hikmet, Hz. Peygamber'in sünnetidir. Bu söz, -Allah en iyisini bilir- Allah'ın (âyette) dediğine benziyor. Çünkü (âyette) Kur'ân zikrediliyor, sonra da arkasından hikmet zikrediliyor. Allah, kullarına Kitap ve hikmeti öğretmekle iyilikte bulunduğunu zikrediyor. Burada hikmetin -Allah en iyisini bilir- sünnetten başka bir şey olduğunu söylemek câiz olmaz. Çünkü o, Kur'ân'a bitişiktir. Ve Allah, Peygamber'ine itaati farz kılmış ve insanların onun emrine uymasını emretmiştir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in sünneti bu vasıfları taşırken ve Allah Peygamber'ine iman etmeyi kendisine iman etmekle bitiştirmişken, "sadece Allah'ın Kitabı(na uymak) farzdır" demek câiz değildir"[34]

Şâfiî'nin -Allah ona rahmet etsin- burada zikrettiklerinden açıkça anlaşılıyor ki o, hikmetin kesinlikle sünnet olduğunu söylüyor. Çünkü Allah ("Kitabı ve hikmeti" demek suretiyle) hikmeti, Kitabın üzerine atfetmiştir. Bu da, Kitap ve hikmetin ayrı şeyler olmasını gerektiriyor. Diğer taraftan onun (hikmetin) sünnetten başka bir şey olması da sahih olmaz. Çünkü onun bize öğretilmesi, Allah'ın bize olan iyiliği olarak sunuluyor. Ve ancak hak ve doğru olan şeylerle iyilik olur. Hikmet de Kur'ân gibi kendisine uyulması farzdır. Bize ise, sadece Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e itaat etmemiz farz kılınmıştır. Dolayısıyla hikmetin, şer'î hususlarda, Hz. Peygamber'den sâdır olan hükümler ve sözler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Durum böyle ise, o zaman Hz. Peygamber'e Kur'ân ve bir de o hususlarda kendisine uymanın farz olduğu başka bir şeyin verilmiş olması gerekiyor. Nitekim bu, Allah'ın, Hz. Peygamber'in vasfıyla ilgili şu âyetinde açıkça bildirilmiştir: "*O Peygamber ki kendilerine meşrû şeyleri emreder, kötülükleri yasaklar, kendilerine güzel ve hoş şeyleri mübah, murdar şeyleri ise haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kâldırıp atar.*" (A'raf, 7/157) Buradaki ifade (helâl ve haram kılar) genel olduğuna göre, kaynağı Kur'ân veya (Kur'ân'ın dışında) Allah'ın ona vahyetmesi

---

34 *er-Risale*, s. 78.

olan helâl ve haram kılmalarının hepsini kapsar. Ebû Dâvûd, Mikdad İbn-i Ma'dîkerib'den Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bana Kitap (Kur'ân) ve onunla birlikte bir misli daha verildi."[35]

Allah'ın şu sözü de, Müslümanlara, emrettiği ve yasakladığı şeylerde Hz. Peygamber'e itaat etmeyi farz kıldığının delilidir: "*Peygamber size ne verirse onu alınız, o sizi neden men ederse onu terk ediniz.*" (Haşr, 59/7)

Kur'ân'ın bir çok âyetinde, Hz. Peygamber'e itaat etmek, Allah'a itaat etmeye bitiştirilmiştir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "*Allah'a ve Resulüne itaat edin ki merhamete nail olasınız.*" (Âl-i İmran, 3/132)

O'nun çağrısına uymak hususunda da Allah şöyle buyurmuştur: "*Ey iman edenler! Allah ve Resulü size hayat verecek hakikatlere sizi dâvet ettiğinde ona icabet edin.*" (Enfal, 8/24)

Ayrıca Hz. Peygamber'e itaat etmek, Allah'a itaat etmek ve O'nu sevmenin şartı kabul edilmiştir: "*Kim Resûlullaha itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.*" (Nisâ, 4/80) "*Ey Resulüm, de ki: "Ey insanlar, eğer Allah'ı seviyorsanız, gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafurdur, rahimdir.*" (Âl-i İmran, 3/31)

Allah, O'nun emrine aykırı davranmaktan sakındırmıştır: "*Peygamberin emrine aykırı hareket edenler başlarına dünyada bir bela gelmesinden yahut âhirette gayet acı bir azap gelmesinden korkup çekinsinler.*" (Nur, 24/63)

Hatta ona muhalefet etmenin küfür olduğuna işaret edilmiştir: "De ki: "*Allah'a ve Resulullaha itaat ediniz. Şayet yüz çevirirlerse, bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.*" (Âl-i İmran, 3/32) Şu ayete göre de O'nun hükmüne ve emirlerine muhalefet etmek kesinlikle mü'minlere mübah olmaz: "*Allah ve Resulü herhangi bir meselede hüküm bildirdikten sonra, hiçbir erkek veya kadın mü'minin, o konuda başka bir tercihte bulunma hakları yoktur. Kim Allah'a ve elçisine isyan ederse besbelli bir sapıklığa düşmüş olur.*" (Ahzâb, 33/36)

Anlaşmazlık durumlarında Hz. Peygamber'in hakemliğinden yüz çevirmek münafıklık alâmetlerinden kabul edilmiştir: "*Çünkü niceleri:*

---

[35] Ebû Dâvûd, *Sünne*, 6; *Müsned*, 4/130.

"Biz Allah'a ve Resulüne inandık ve itaat ettik" derler de sonra onlardan bir kısmı, buna rağmen geri dönerler. İşte bunlar mü'min değildirler. Aralarında hükmetmesi için Allah'ın ve Resulünün hükmüne dâvet edildiklerinde, bir de bakarsın onlardan bir kısmı yüz çeviriyor! Haklarında hüküm verilmek üzere Allah'a ve Resulüne dâvet edilen mü'minlerin söyledikleri tek söz: "Hay hay! Başüstüne!" demek olmuştur. İşte felaha erenler onlar olacaklardır." (Nur, 24/47,48 ve 51)

Allah (celle celâluhû) Hz. Peygamberle yanında iken -izin almak hali istisna- ondan ayrılmamayı imanın gereklerinden görmektedir: "*Gerçek mü'minler ancak öyle kimselerdir ki, Allah'a ve Resulüne bütün kalpleriyle iman etmiş olup, bütün toplumu ilgilendiren meseleleri görüşmek üzere onun yanında bulundukları vakit ondan izin almadıkça ayrılıp gitmezler. Senden izin isteyenler Allah'a ve Resulüne gerçekten iman edenlerdir. Öyle ise bazı işler için senden izin istedikleri zaman, sen de onlardan dilediğin kimselere izin ver ve onlar için Allah'tan af dile. Muhakkak ki Allah gafurdur, rahîmdir.*" (Nur, 24/62) İbn Kayyım şöyle der: Allah, Peygamberle birlikte olanların, O'ndan izin almadan bir yere gitmemelerini imanın gereklerinden kıldığına göre, ilmî bir meselede de Peygamber'den izin almadan bir yere (görüşe) gitmemek öncelikle imanın gereklerinden olur. (İlmî meselelerdeki) izni de, o meselelerde izin verdiğine delâlet eden rivâyetlerinden bilinir.[36]

Bütün bunlardan dolayı sahabîlerin, kendilerine Kur'ân'ın hükümlerini tefsir etmesi, problemlerine açıklık getirmesi, anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm vermesi ve aralarındaki husumetleri çözmesi için Hz. Peygamber'e başvurmaları şarttı. Sahabîler -Allah onlardan razı olsun- Hz. Peygamber'in emir ve yasaklarının sınırlarına riayet ediyorlar -sadece Hz. Peygamber'e özel olduğunu bildikleri şeylerin dışında- amellerinde, ibadetlerinde ve muâmelata ilişkin hususlarda ona uyuyorlardı. Hz. Peygamber'in "benim namaz kılışımı gördüğünüz gibi namaz kılın"[37] emrine uyarak namazın hükümlerini, şartlarını ve şeklini O'ndan öğreniyorlar; yine "hac ibadetini benden alınız (öğreniniz)"[38] emrine uyarak, hac ibadetinin nasıl

36 *İ'lâmu'l-Muvakkıîn*, 1/58.
37 Buhârî, *Edeb*, 27; Mâlik İbn-i Huveyres'ten rivayet etti.
38 Müslim, *Hac*, 310. Cabir'den rivayet etti.

yapılacağını ve haccın şiârlarını O'ndan alıyorlardı. Hz. Peygamber, bazı sahabîlerin kendisinin yaptığı bir şeye onların uymadığını öğrendiğinde öfkeleniyordu. İmam Mâlik'in, Muvattâ'sında Atâ İbn-i Yesâr'dan rivâyet ettiği şu örnek bunu göstermektedir: Sahabeden bir adam, oruçlu bir kimsenin hanımını öpmesinin hükmünü sorması için eşini Hz. Peygamber'e göndermişti. Ümmü Seleme de o hanıma, Resûlüllah'ın oruçlu iken (eşlerini) öptüğünü haber vermişti. Bunun üzerine kadın kocasına dönüp durumu bildirince adam şöyle demişti: "Ben Resûlüllah gibi değilim. Allah, Resûlüne dilediğini helâl kılıyor." Adamın bu sözü Hz. Peygamber'e ulaşınca öfkelendi ve şöyle dedi: "Şüphesiz ben Allah'tan (O'nun emirlerine karşı gelmekten) en çok sakınanınız ve O'nun (haram ve helâl) sınırlarını en iyi bileninizim."[39] Yine Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Hudeybiye Anlaşması sırasında, sahabîlere, tıraş olmalarını ve ihramdan çıkmalarını emrettiği halde, (sahabîler anlaşma şartlarını Mekke'li müşriklere verilmiş taviz olarak değerlendirip, bu durum) kendilerine ağır geldiği için bunu yapmadıklarında da öfkelenmişti. Hz. Peygamber bizzat kendisi tıraş olunca, sahabîler de hemen O'na uymuştu.

Binaenaleyh sahabenin Hz. Peygamber'i örnek alıp O'na uyması, sebebini bilmeden ve hikmetini sormadan O'nun yaptıklarını yapacak ve terk ettiklerini de terk edecek dereceye ulaşmıştı. Buhârî, İbn Ömer'den şunu rivâyet eder: Resûlüllah parmağına altın bir yüzük taktı. İnsanlar da parmaklarına altın yüzükler taktılar. Sonra Hz. Peygamber yüzüğü çıkardı ve "bunu bir daha asla takmayacağım" dedi. İnsanlar da yüzüklerini çıkardılar. Kâdî Iyâz "eş-Şifâ" isimli kitabında Ebû Saîd el-Hudrî'den şunu rivâyet eder: Resûlullah sahabîlerine namaz kıldırırken, bir ara ayakkabılarını çıkarıp sol yanına koydu. Bunu gören sahabîler de ayakkabılarını çıkardılar. Allah Resûlü namazı bitirdiğinde, "sizi ayakkabılarınızı çıkarmaya zorlayan nedir?" deyince, "Senin ayakkabılarını çıkardığını gördük," dediler. O da "Cibril bana ayakkabılarımda pislik olduğunu haber verdi" diye cevap verdi. İbn Sa'd "Tabakât" isimli kitabında şunu zikrediyor: "Hz. Peygamber mescitte öğlen namazının iki rekatını kıldığında,

---

[39] Müslim, Ömer İbn-i Seleme'den rivayet etti. Yine İmam Şâfiî, Risale'sinde Atâ'dan mürsel olarak rivayet etti. Müslim, *Sıyam* 74. Ayrıca bk. Buhârî, *Nikah* 1.

Mescid-i Haram'a (Kâbe'ye) yönelmesi emredildi. O da hemen olduğu yerde Kâbe'ye döndü ve O'nunla birlikte Müslümanlar da döndüler."[40]

Hatta sahabenin Hz. Peygamber'in emrine sıkı sıkıya uymaları, dünya işlerinde bile bu şekilde hareket edecek dereceye ulaştı. Ebû Dâvûd ve "*Câmiu Beyâni'l-İlm*" kitabında İbn Abdilberr, Abdullah İbn-i Mes'ûd'tan şu haberi rivâyet eder: "Abdullah İbn-i Mes'ûd, Cuma günü Hz. Peygamber'in hitapta bulunduğu bir sırada mescide geldi. Hz. Peygamber'in "oturun" dediğini duydu ve hemen olduğu yere, mescidin kapısına oturdu. Hz. Peygamber onu gördü ve 'gel ey Abdullah İbn-i Mes'ûd" dedi."

İşte bu şekilde sahabe, Hz. Peygamber'in hayatında, onun sözünü, fiilini ve takririni şer'î hüküm olarak kabul ediyorlardı. Ve onlardan hiç biri bu hususta farklı hareket etmiyor, yine onlardan hiç biri kendisine, Kur'ân'ın emrine muhalefet etme cevazı vermiyordu. Sahabîler, Hz. Peygamber'in herhangi bir emrine, onu gözden geçirip incelemeden itaat ediyorlardı. Ve sadece: -Ya dünyevî meselelerdeki, kendi içtihadı olan söz ve fiillerini gözden geçirip değerlendiriyorlardı. Bedir savaşında Hubab İbn-i Münzir'in karargâh yeri hakkında Hz. Peygamber'e, "Bu seçimin, kendi içtihadın mı yoksa Allah'ın emri mi" diye sorup değerlendirme yapması ve yine Hz. Ömer'in Bedir savaşı esirleri ve Hudeybiye anlaşması konularında değerlendirmede bulunması gibi. -Veya akıllarına garip gelen, anlayamadıkları bir şeyi, sadece hikmetini anlamak için Hz. Peygamber'e sorup araştırıyorlardı. - Ya da Hz. Peygamber'in bazı yaptıklarının, sadece O'na özel olduğunu düşünüp, bu konuda O'na uyma zorunluluklarının olmadıklarını düşünüyorlardı. Ama bunların dışında mutlak bir teslimiyet, tam bir itaat ve eksiksiz bir bağlılık içindeydiler.

2. Vefatından Sonra O'na İtaat Etmenin Farz Oluşu

Allah'ın Kur'ân'daki emirleriyle, hayatta iken Hz. Peygamber'e itaat etmek sahabeye nasıl farz kılındıysa, vefatından sonra da O'nun sünnetine itaat etmek hem sahabeye hem de onlardan sonra gelecek bütün Müslümanlara farz kılınmıştır. Çünkü O'na itaat etmeyi emreden nass-

---

40 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/7.

lar genel olup, sadece O'nun hayatta olduğu zamanla veya sahabîlerle sınırlandırılmamıştır. Yine O'na itaat etmenin esası, hem sahabîler hem de diğer insanlar için birdir: Çünkü herkes Hz. Peygamber'e Allah emrettiği için itaat eder ve uyar. Aynı şekilde O'na itaat etmenin esası, o hayattayken ve vefatından sonrası için de birdir. Çünkü Allah'ın itaat edilmesini emrettiği sözleri, hükümleri ve fiilleri, O'ndan, günah işlemeyen bir hüküm koyucu sıfatı ile sâdır olmuştur. Bu durumda ise O'nun hayatta olması ile vefat etmiş olması arasında bir fark yoktur. Nitekim Hz. Peygamber, Muâz İbn-i Cebel'i Yemen'e gönderirken, bir müslümanın, kendisinden uzakta olup kendisini görmese bile sünnetine uymasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Allah Resûlü, Muaz'a şöyle demiştir:

– "Sana bir mesele arz edildiğinde nasıl hüküm vereceksin?"

– "Allah'ın kitabıyla hükmedeceğim."

– "Mesele, Allah'ın kitabında yoksa?"

– "Allah'ın Peygamber'inin sünneti ile."

"Allah'ın Peygamber'inin sünnetinde de yoksa?"

– "O zaman kendi içtihadıma göre hükmederim." Bunun üzerine Hz. Peygamber elini göğsüne vurarak: "Peygamber'inin elçisine, Peygamber'ini hoşnut edecek şeyi söyleten Allah'a hamd olsun" dedi. Bu hadisi, Ahmed İbn-i Hanbel, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Dârimî rivâyet etmişlerdir. Ayrıca "el-Medhal"de Beyhakî, "Tabakât"ta İbn Sa'd ve "*Câmiu Beyâni'l-İlm*" isimli kitabında İbn Abdilberr rivâyet etmişlerdir.

Vefâtından sonra da sünneti ile amel etmenin gerekli olduğunu belirten hadisler, "manevî tevâtür" derecesine ulaşacak kadar çoktur. Bunlardan biri, Hâkim ve İbn Abdilberr'in, Kuseyr İbn-i Abdullah İbn-i Amr İbn-i Avf'tan, onun babasından, onun da dedesinden rivâyet ettiği şu hadistir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Size, iki şey bırakıyorum ki onlara sarıldığınız sürece asla sapmazsınız: Allah'ın kitabı ve benim sünnetim."[41] Ayrıca bu hadisi Beyhakî de Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

---

[41] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/24.

Buhârî ve Hâkim'in Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiği bir başka hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Yüz çeviren dışında bütün ümmetim cennete girecektir." Allah Resûlü'ne: "Ey Allah'ın Resûlü! Yüz çeviren kimdir? Bunun üzerine Allah Resûlü: "Bana itaat eden cennete girer, bana asi olan da yüz çevirmiş olur." buyurdular.

Ebû Abdullah el-Hâkim, İbn Abbas'tan, Veda Hutbesinde Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Şeytan artık topraklarınızda kendisine tapılmasından ümidini kesmiştir. Ancak bunun dışında, sizin küçümsediğiniz işlerde kendisine itaat edilmesine de razı... Bundan sakınınız. Size, sımsıkı sarıldığınızda asla sapmayacağınız iki şey bıraktım: Allah'ın kitabı ve Peygamber'inin sünneti."

İbn Abdilberr, Irbâd İbn-i Sâriye'den şu haberi rivâyet etmiştir: Hz. Peygamber bize sabah namazını kıldırdı. Sonra bize, gözleri yaşartan ve kalpleri titreten bir vaaz verdi. Sahabîler: "Ey Allah'ın Peygamberi! Sanki bu, bir ayrılık vaazı. O halde bize vasiyette bulun." deyince Allah Resûlü şöyle buyurdular: "(Başınızda) Habeşli bir köle de olsa onu dinleyip ona itaat edin. Ömrü olanlar çok ihtilâflar görecekler. O zaman benim sünnetime ve hidayet üzere olan râşid halifelerimin sünnetine sarılın. Onlara sımsıkı sarılın. Sonradan uydurulmuş (bid'atlerden) de sakının. Çünkü her bid'at dalâlettir."[42]

Bunun için sahabe -Allah onlardan razı olsun- sünnetin tebliğ edilmesine önem vermiştir. Çünkü sünnet, kendilerinden sonraki nesillere aktarılmak üzere, Hz. Peygamber'in onlardaki emanetiydi. Hz. Peygamber de kendisinden alınan ilmin, kendisinden sonra geleceklere tebliğ edilmesini şu sözüyle teşvik etmiştir: "Sözlerimi dinleyip de, onları duyduğu şekilde tebliğ eden kimseye Allah rahmet etsin. Nice tebliğ edilen vardır ki, (sözümü benden) duyandan daha iyi anlar ve korur."[43]

---

42 *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/182. Aynı şekilde Tirmizî, *İlim*, 16; Ebû Dâvûd, *Sünne*, 6; *Müsned*, 6/126; İmam Ahmed ve İbn Mâce de bu haberi rivayet etmişlerdir.

43 *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/39. Aynı şekilde bu hadisi, bazı kelimelerin yerleri değişik olarak ve bazı fazla kelimelerle birbirinde farklı şekilde, Buhârî, *Hac*, 131; *Müsned*, 5/49; Beyhakî, *Sünen-i Kübra*, 5/140; Ebû Dâvûd, *İlm*, 10; Tirmizî, *İlm*, 7; İbn Mace, *İman*, 18; Darîmî, *Mukaddime*, 24'de rivayet etmişlerdir.

3. Sahabîler Sünnet'i Nasıl Öğreniyorlardı?

Hz. Peygamber, kendisi ile sahabîleri arasında hiçbir engel olmadan, onların arasında yaşıyordu. Mescitte, çarşıda, evde ve seferde onların arasına karışıp onlarla iç içe yaşıyordu. Sözleri ve fiilleri ortada ve apaçıktı. Zaten Allah, Peygamber'i vasıtası ile, kendilerini doğru yola eriştirip, onları karanlıklardan hidayete ve aydınlığa çıkardığından beri, Hz. Peygamber, dünyevî ve dinî hayatlarının merkeziydi. Hz. Peygamber'in sözlerini ve amellerini takip edip öğrenmek konusundaki azimleri bazen öyle bir dereceye ulaşıyordu ki, bazıları (hiçbir şeyi kaçırmamak için) onun meclisinde nöbetleşe sürekli olarak bulunuyorlardı. İşte Hz. Ömer örneği: Buhârî'nin, senedini Hz. Ömer'e kadar ulaştırdığı bir rivâyetinde Hz. Ömer şöyle diyor: "Medine'nin kenar mahallelerinden Benî Ümeyye İbn-i Zeyd'teki ensardan bir komşumla, Hz. Peygamber'e nöbetleşe giderdik. Bir gün o gider, bir gün de ben giderdim. Ben gittiğimde, o günün haberlerini ona getirirdim, o gittiğinde de aynısını yapardı." Bu, sahabîlerin Hz. Peygamber'e olan bakış açılarının, O'nun görüş ve amellerine uyulması ve örnek alınması gerektiği şeklinde olmasının delilinden başka bir şey değildir. Çünkü onlar için Hz. Peygamber'e uymanın, O'nun emir ve yasaklarına riayet etmenin farz oluşu sâbittir. Onun içindir ki, Medine'ye uzak olan kabileler, İslâm'ın hükümlerini Hz. Peygamber'den öğrenmeleri ve sonra da dönüp kendilerine öğretmeleri için bazı fertlerini Hz. Peygamber'e gönderiyorlardı.

Hatta bir sahabe, Hz. Peygamber'e şer'î bir hüküm sormak için uzun mesafeleri katediyor, sonra da (kalbinde hiçbir rahatsızlık duymadan) onu olduğu gibi kabul ederek geri dönüyordu. Buhârî, Sahih'inde, Ukbe İbn-i Hâris'ten şunu rivâyet etmiştir: Bir kadın Ukbe'ye, "Ben hem seni, hem de eşini emzirdim" deyince Ukbe hemen Mekke'den Medine'ye yola çıkıp Hz. Peygamber'e gitmiş ve O'na, bir kişinin süt kardeşi olduğunu bilmediği bir bayanla evlendikten ve o ikisini emziren kişinin bu durumu haber vermesinden sonra Allah'ın hükmü nedir? diye sormuştur. Hz. Peygamber de ona: "Artık söylendikten sonra nasıl (bu evlilik sürer)?" demiştir. O da anında eşinden ayrılmış ve eşi başka bir adamla evlenmiştir.

Yine, Hz. Peygamber'in özel ailevî durumlarını bildiklerinden dolayı, Hz. Peygamber'in eşlerine, bir kişinin hanımıyla alakalı işlerine ilişkin

sorular sorarlardı. Daha önce bir adamın, oruçlu bir kimsenin hanımını öpmesinin hükmünü sormak için eşini gönderdiğini ve Ümmü Seleme'nin de, Hz. Peygamber'in oruçlu iken öptüğünü haber verdiğini aktarmıştık.

Kadınlar da Peygamber'in eşlerine giderler ve bazen de durumlarıyla ilgili soruları Hz. Peygamber'e sorarlardı. Eğer bir kadının sorduğu sorunun, şer'î hükmünü açık bir şekilde söylemesine engel bir durum olursa, Hz. Peygamber eşlerinden birine, durumu soruyu soran kadına izah etmesini söylerdi. Bir keresinde bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek hayızdan nasıl temizleneceğini sordu. Hz. Peygamber de ona: "Bir tutam pamuk al ve onunla temizlen" diye cevap verdi. Kadın da: Ey Allah'ın Resûlü, onunla nasıl temizleneceğim? diye sorunca Hz. Peygamber bir önceki sözünü tekrar etti. Ancak kadın yine anlamayınca Allah Resûlü Hz. Âişe'ye işaret ederek, söylemek istediğini kadına izah etmesini istedi. Hz. Âişe de, kadına bir parça temiz pamuk alarak, onunla kanı silmesini söyleyip istenileni izah etti.[44]

Bununla birlikte sahabîlerin tamamı Hz. Peygamber'in davranışları ve sözleri konusunda aynı derecede ilme sahip değillerdi. Çünkü onlardan şehirliler ve bedevîler, tüccarlar ve zanaatkârlar, yapacak iş bulamadıkları için kendisini ibadete verenler, Medine'de ikamet edenler ve çoğu zaman Medine'den ayrı kalanlar vardı. Bütün sahabîlerin talim için toplandığı ve orada Hz. Peygamber'in oturup ilim öğrettiği genel bir (ilim) meclisi de yoktu. Böyle bir şey, çok seyrek oluyordu. Sadece Cuma günleri ve bayramlarda, bir de bunların dışında düzenli olmayan bazı zamanlarda... Buhârî, İbn Mes'ûd'tan şu haberi rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber, bizi bıktırmamak için, günlerce arka arkaya vaaz etmezdi." Buradan hareketle Mesrûk diyor ki: Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabıyla birlikte oldum. Onların birer nehir gibi olduğunu gördüm. Kimisi bir kişinin susuzluğunu, kimisi iki kişinin, kimisi on kişinin, kimisi yüz kişinin, kimisi de şayet bütün yeryüzü ehli gelse hepsinin susuzluğunu giderecek bir nehir gibiydiler. Hz. Peygamber'in sünnetini en çok bilenlerin, dört halife

---

[44] Bu haberi Buhârî, *Hayz*, 14; Müslim, *Hayz*, 60; Nesâi, *Tahare*, 159. Hz. Âişe'den rivayet ettiler. Mutarriz'i, "*el-Muğrib*" isimli kitabında (2/20), "onunla temizlen" ibaresini, "onunla kanı sil" şeklinde tefsir etmiştir.

ve Abdullah İbn-i Mes'ûd gibi daha önce Müslüman olanların ya da Ebû Hüreyre ve Abdullah İbn-i Amr İbn-i Âs gibi Hz. Peygamber'in yanında en çok bulananlar ve O'ndan duyduklarını yazanlar olacağı doğaldır.

4. Sünnet Hz. Peygamber Döneminde Yazılmış mıydı?

Hz. Peygamber ve sahabîlerin, Kur'ân-ı Kerîm'in korunmasına çok büyük önem vererek, kalplerinde ezberleyerek, onu kumaş, deri ve taş gibi şeyler üzerine yazılmış olarak koruma altına aldıkları hususunda ne siyer kitapları, ne sünnet âlimleri ne de Müslümanların çoğunluğu her hangi bir anlaşmazlığa düşmemişlerdir. Öyle ki, Hz. Peygamber vefat ettiğinde, Kur'ân tek bir mushafta toplanmış olmasının dışında, (yazılıp ezberlenmek sûretiyle) korunmuş ve tertip edilmişti.

Hüküm koymanın önemli kaynaklarından biri olmasına rağmen, Hz. Peygamber döneminde sünnetin durumu aynı değildi. Sünnetin Kur'ân gibi, resmî olarak derlenip tedvin edilmediği konusunda hiç kimse farklı düşünmez. Belki de bunun sebebi Hz. Peygamber'in sahabîler arasında yirmi üç yıl yaşamış olmasıdır. Onun sözlerinin, amellerinin ve muamelelerinin kağıtlar ve deriler üzerine yazılıp derlenmesi zor bir işti. Çünkü bu iş, çok sayıda sahabenin sadece bu işle meşgul olmasını gerektirirdi. Oysa bilindiği gibi, Hz. Peygamber döneminde okuma-yazma bilenler parmakla sayılacak kadar azdı. Kur'ân'ın, hüküm koymanın birinci temel kaynağı ve Hz. Peygamber'in ebedî mucizesi olması nedeniyle okuma-yazma bilen bu kişiler, Kur'ân'ı, kendilerinden sonrakilere, tek bir harfi bile noksan olmadan, tam bir bütünlük ve eksikliklerden arınmış olarak aktarmak için, sadece Kur'ân'ın yazılmasıyla meşgul oldular.

Sünnetin yazılmamış olmasının bir başka sebebi de, Arapların okuma-yazma bilmemeleri nedeniyle, korumak istedikleri şeylerde sadece ezberlemeye ve hâfızalarına dayanmaları idi. Parça parça ve kısa sureler şeklinde inen Kur'ân'ı ezberlemeye yönelmek, onlar için kolay olduğu gibi, onu tekrar etmelerini ve hâfızalarında tutmalarını da teşvik ediyordu. Eğer peygamberliğinin başlangıcından Hakk'a kavuşana kadar, Hz. Peygamber'in çok yönlü ve kuşatıcı hükümler koyan sözlerinden ve amellerinden oluşan sünneti de, Kur'ân gibi tedvin edilecek

(derlenip yazılacak) olsaydı, sahabîlerin mesailerini Kur'ân'la birlikte, sünneti de ezberleyip yazma işine ayırmaları gerekecekti. Bu ise, zor olmasının yanında, Hz. Peygamber'in özlü ve hikmetli sözlerinin yanlışlıkla Kur'ân'la karıştırılması tehlikesini de beraberinde getiriyordu. Bu durumda ise, Allah'ın Kitabı hakkında, İslâm düşmanlarına bir şüphe kapısı açılması ve açılacak bu gedikten, Müslümanları dinlerinden uzaklaştırmak için onlara saldırmaları tehlikesi vardı. İşte bütün bunlardan ve -âlimlerin geniş bir şekilde izah ettiği- diğer nedenlerden dolayı sünnet Hz. Peygamber zamanında tedvin edilmemiştir. Yine böylece, Sahih-i Müslim'deki Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği, Hz. Peygamber'in şu sözüyle sünnetin yazılmasını yasaklamasının sırrını anlamış oluyoruz: "(Kur'ân'ın dışında) benden duyduklarınızı yazmayın. Kur'ân'ın dışında kim benden bir şey yazdıysa, onu imha etsin."

Bütün bunlar, Kur'ân'ın tedvini gibi resmî bir şekilde olmasa da, Hz. Peygamber döneminde sünnetten bir şeylerin yazılmış olmasına engel değildir. Nitekim, Hz. Peygamber döneminde sünnetten bir şeylerin yazılmış olduğuna delâlet eden sahih rivâyetler vardır. Buhârî, Sahih'inin "Kitabu'l-İlm" bölümünde Ebû Hüreyre'den şu rivâyeti nakletmiştir: Huzâa Kabilesi, Mekke'nin fethi yılında, kendilerinden bir adam öldürmelerine karşılık, Benî Leys kabilesinden bir adam öldürmüşlerdi. Bu durum Hz. Peygamber'e haber verildiğinde, bineğine binip (oraya gitti) ve (oradakilere) hitap ederek şöyle dedi: "Allah, Mekke'de öldürmeyi yasakladı ve onların -bu işi yapanların- üzerine Peygamber'ini ve mü'minleri musallat etti. O, benden önce hiç kimseye ve benden sonra hiç kimseye helâl kılınmadı. Bana da gündüzün bir saati helâl kılındı. Ve şimdi şu saatte haramdır. Onun ne bir dikeni koparılır ne de bir ağacı budanıp kesilir. Düşürülmüş bir şey ancak sahibini bulmak için alınabilir. Kavminden öldürülenler olduğunda iki yoldan birini seçmek söz konusu olabilir: Ya diyet alınır ya da kısas uygulanır." Yemen ehlinden bir adam gelerek: (Bunu) bana yaz ey Allah'ın Resûlü!" deyince Hz. Peygamber de: "Ebû Şah'a yazın" dedi.[45]

---

[45] Buhârî, *Lukata* 7; Dârimi, *Hac* 447; Ebû Dâvûd, *İlm*, 3 Tirmizî, *İlm* 12; *Müsned*, 2/238; İmam Ahmed rivayet ettiler.

Hz. Peygamber'in kendi dönemindeki krallara ve Arap yarımadasındaki emirlere, onları İslâm'a davet eden mektuplar[46] yazdığı da sâbittir. Yine, bazı seriyye komutanlarına uygulaması için yazılı emirler verir ve belirli bir yeri geçene kadar onları okumamalarını emrederdi.

Aynı şekilde bazı sahabîlerin, Hz. Peygamber'den duydukları bazı şeyleri tedvin ettikleri sâhifelerinin olduğu da sâbittir. Abdullah İbn-i Amr İbn-i Âs'ın "es-Sâdıka" olarak isimlendirdiği sâhifesi gibi. Ahmed İbn-i Hanbel ve "el-Medhal" isimli kitabında Beyhakî, Ebû Hüreyre'den şu haberi rivâyet etmişlerdir: "Hz. Peygamber'in hadislerini, Abdullah İbn-i Amr'ın dışında benden daha iyi bilen yoktur. Çünkü o yazıyordu, ben yazmıyordum." Abdullah İbn-i Amr'ın (Hz. Peygamber'den duydukların) yazması, bazı sahabîlerin dikkatini çekmiş ve O'na şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber'in her dediğini yazıyorsun. Hz. Peygamber kızabilir ve genel bir hüküm olarak alınamayacak bir şey de söyleyebilir. Bunun üzerine Abdullah İbn-i Amr, durumu Hz. Peygamber'e iletmiş ve o da şöyle demiştir: "Benden -her duyduğunu- yaz. Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, ağzımdan hak olanın dışında bir şey çıkmaz."[47]

Hz. Ali'de, âkıle (öldürülen kişinin diyetini ödemekle sorumlu olan kâtilin akrabaları) ve diğer sorumlulara gereken diyet hükümlerini içeren bir sâhifenin olduğu[48] ve yine Hz. Peygamber'in, bazı görevlilerine, deve ve koyun için zekât miktarlarını yazdığı[49] da sâbittir.

Âlimler, sünnetin yazılmasını yasaklayan hadisler ile yazılmasına izin verdiğini gösteren rivâyetlerin arasını bulmak konusunda anlaşmazlığa da düşmüşlerdir. Çoğunluk, yasaklamanın daha sonra verilen izinle nesh edildiği görüşündedir. Bazıları da, yasaklamanın Kur'ân'la sünnet arasında bir karıştırma ve yanlışlığın olmayacağına emin olunmadığı durumlara, iznin de, böyle bir karıştırma ve yanlışlığın olmayacağına emin olunduğu durumlara özel olduğunu söylemişlerdir. Ben, yazmayı yasaklayan ve yazmaya izin veren hadisler arasında gerçek bir çelişkinin olduğuna inanmıyorum. Çünkü

---

[46] Tabakât İbn Sa'd, 2/22-26.

[47] İbn Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlm, 1/76. Abdullah İbn-i Amr'dan rivayet etti.

[48] Bir önceki eser ve aynı sayfa.

[49] Bir önceki eser ve aynı sayfa.

yasaklamayı, Kur'ân'ın tedvin edilmesi gibi, resmî bir tedvini yasakladığı şeklinde anlayabiliriz. İzni de, özel şartlar ve durumlara ilişkin sünnet metinlerinin tedvinine veya sünneti kendileri için yazan bazı sahabîlere izin verme şeklinde anlayabiliriz. Yazmayı yasaklayan hadis metnini iyice düşünmek de bu anlayışı güçlendirir. Çünkü bu yasaklama, bütün sahabîlere genel olarak hitap eder. Burada, "özel şartlara ve belirli kişilere ilişkin izin devam etse de, bu (genel yasaklama) yazmanın haramlığı hükmünün bâki olmasını zorunlu kılar," denemez. Çünkü biz diyoruz ki: Hz. Peygamber'in, Abdullah İbn-i Amr'a, sahîfesini yazmasına izin vermesi ve O'nun, Hz. Peygamber'in vefatına kadar yazmaya devam etmesi, Kur'ân gibi genel bir şekilde tedvin edilmedikçe, (sünneti) yazmanın Hz. Peygamber'in gözünde câiz olduğunun delilidir. Buhârî'nin, İbn Abbas'tan rivâyet ettiği şu haber de, yazmaya izin verildiğini desteklemektedir: Hz. Peygamber'in rahatsızlığı şiddetlenince şöyle buyurmuştur: "Bana yazacağım bir şey verin, size, ondan sonra asla sapmayacağınız bir şey yazayım." Ancak Hz. Ömer, hastalığın artık Hz. Peygamber'e baskın geldiğini söyleyerek buna engel olmuştur. Bu hadis, iki emirden (yasaklama ve izin verme) sonuncusunun, -merhum Reşid Rıza'nın söylediğinin aksine- izin verme olduğunu söyleyen görüşü desteklemektedir. Reşid Rıza, önce izin verildiğini sonra da yasaklama ile bu iznin nesh edildiğini söylemektedir.[50]

5. Hz. Peygamber'den Sonra Sahabîlerin Hadis Karşısındaki Tavrı

Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin, Zeyd İbn-i Sâbit'ten rivâyet ettikleri şu hadisi daha önce zikretmiştik: "Allah, sözümü işitip ezberleyen ve onu idrak edip anlayan, sonra da benden duyduğu şekilde onu tebliğ eden kişinin yüzünü aydınlatsın. Nice tebliğ edilenler vardır ki, sözü (benden) işitenden daha iyi anlar ve korur."[51] ve diğer bir hadis: "Sizden burada

[50] *el-Menâr*, cilt:10, cüz:10; Peygamber Efendimiz zamanında hadislerin az da olsa yazıya aktarıldıklarına ve 50 kadar sahabînin hadis yazdıklarına dair aşağıdaki kaynaklara bakılabilir. Mustafa A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, (İz Y., İst.,1993); M. Accâc Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, (İst. 2005, Yeni Akademi Y. Adı geçen eser, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*'in tercümesidir.) (Ed.)

[51] Bkz. Kettanî, *Nazmu'l-Mütenâsir*, 42

bulunan, burada olmayana tebliğ etsin."[52] İşte bu şekilde Hz. Peygamber sahabîlerine, sünneti -rivâyet ettiklerinden emin olmaları şartıyla- kendilerinden sonrakilere tebliğ etmelerini vasiyet etmiştir: "Kişiye her duyduğunu söylemesi yalan olarak yeter."[53] Artık sahabîlerin, Hz. Peygamber'in emrine uyarak, O'nun emanetini Müslümanlara tebliğ etmekten başka yapacak bir şeyleri yoktu. Özellikle de şehirlere dağıldıktan ve tâbiînin ilgi odakları olup uzaklardan kendilerine gelmelerinden sonra... Evet, tâbiîn, sahabîler hakkındaki haberleri takip ederler, onların yerlerini araştırırlar ve çok meşakkatli yolculuklara katlanarak onlara giderlerdi.

Bütün bunlar hadislerin yayılması ve Müslümanlara ulaşmasında bir etkendir.

Ancak sahabîler, Hz. Peygamber'den rivâyet ettikleri hadislerin azlığı ve çokluğu konusunda farklılaşıyordu. Az hadis rivâyet edenlerden bazıları şunlardır: Zübeyr b. Avvâm, Zeyd İbn-i Erkam ve İmrân İbn-i Husayn.

Abdullah İbn-i Zübeyr'in, babasına şöyle dediği rivâyet edilir: "Tıpkı falanca ve falancanın hadis rivâyet ettiği gibi, senin de Hz. Peygamber'den hadis rivâyet ettiğini duymuyorum. Bunun üzerine Zübeyr b. Avvâm (yani babası) şöyle der: Ben O'ndan (sallallahu aleyhi ve sellem) hiç ayrılmıyordum, fakat O'nun şöyle dediğini işitmiştim: Kim benim adıma yalan uydurursa, ateşteki yerine hazırlansın."[54]

İbn Mâce'nin, Sünen'inde rivâyet ettiğine göre, Zeyd İbn-i Erkam'a, "bize hadis rivâyet et", denilince: "Yaşlandık ve unuttuk. Hz. Peygamber'den hadis rivâyet etmek çetin ve zor bir iştir", diyordu. Saîb İbn-i Yezîd de der ki: Sa'd İbn-i Mâlik'e,[55] Medine'den Mekke'ye giderken eşlik ettim. Hz. Peygamber'den tek bir hadis rivâyet ettiğini duymadım. Enes İbn-i Mâlik de, Hz. Peygamber'den hadis rivâyet ettiği zaman, O'nun adına yalan uydurma konumuna düşmekten sakınmak için, "ya da" veya "dediği gibi" ifadelerini eklerdi. Zübeyr b. Avvâm, Zeyd İbn-i Erkam ve benzer sahabîlerin, Hz. Peygamber'den az hadis rivâyet etmelerinin tek sebebi,

---

52 *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/39; Kettânî, *Nazmu'l-Mütenâsir*, s. 43

53 Müslim, *Mukaddime*, 5

54 Buhârî, *İlim* 38.

55 O, Ebû Saîd el-Hudrî'dir.

kast etmedikleri bir hataya düşme korkularıydı. Hâfızaları, hadisleri aynı lafızlarla ya da Hz. Peygamber'den duydukları şekilde, söylemelerine yardım etmiyordu. Ve bunun için, onlara göre Allah'ın dini hususunda ihtiyatlı olmanın yolu da, çok hadis rivâyet edenlerden olmamaktı.

Bütün bunlara Hz. Ömer'in, insanların hadislerle meşgul olarak, henüz yeni olan Kur'ân'ı ihmal etmemeleri için, çok hadis rivâyetinde bulunmamaları arzusunu da ekleyelim. Çünkü, Müslümanların en çok, Kur'ân'ın korunmasına, nakledilmesine ve onun üzerinde düşünmeye ve inceleme yapmaya ihtiyaçları vardır. Şa'bî, Kuraza İbn-i Ka'b'tan şunu rivâyet eder: Irak'a gitmek için yola çıktık. Yanımızda, Sırar'a giden Ömer de vardı. Ömer, "sizinle niçin yürüdüğümü biliyor musunuz?" deyince biz: "Evet, biz Resûlullah'ın sahabîleri olduğumuz için bizimle yürüdün," dediler. Bunun üzerine şöyle dedi: "Siz öyle bir belde halkına geliyorsunuz ki, Kur'ân (okumakla) meşgul olmalarından kaynaklanan, arı uğultusu gibi uğultuları vardır. Onları hadisle (hadis rivâyet ederek), Kur'ân'la meşgul olmaktan alıkoymayın. Kur'ân'ı çok güzel okuyun ve Hz. Peygamber'den az rivâyette bulunun. Gidin, ben de sizinleyim." Kuraza, o beldeye geldiğinde, kendisine, "bize hadis rivâyet et", denilince o da: "Ömer İbn-i Hattab, bunu yapmaktan bizi men etti", demiştir.[56]

Hz. Peygamber'den çok hadis rivâyet eden ve kendilerinden de çok hadis rivâyet edilen sahabîler de vardı. Ebû Hüreyre, Müslümanların kalplerini ve meclislerini, Hz. Peygamber'in haberleriyle ve hadisleriyle dolduran, hadis kaplarından biriydi.

Abdullah İbn-i Abbas, yaşlı sahabîlerden hadis öğrenmek için bir çok çile ve meşakkate katlanıyordu. İbn Abdilberr, İbn Şihâb'tan, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Bize Hz. Peygamber'in sahabîlerinin birinden bir hadis ulaşıyordu. Eğer istesem, ona birini gönderir, o da gelir hadisi bana rivâyet ederdi. Fakat ona ben kendim gidiyor, dışarı çıkana kadar kapısında bekliyor, dışarı çıktığında hadisi bana rivâyet ediyordu.[57] İşte bu yolda meşakkat ve zorluklara katlanarak, yanlarında rivâyet edecekleri hadisleri olan sahabîlerden bu hadisleri alıp öğrendi ve onları

---

56 *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/120.

57 *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/94.

çoğaltıp eksiltmeden dağıtmaya başladı. İnsanların hadis uydurmaya başlamasından sonra, İbn Abbas'ın hadis rivâyet etmeyi azalttığı görülüyor. Müslim'in, Sahih'inin giriş kısmında rivâyet ettiğine göre, Beşir İbn-i Ka'b, İbn Abbas'a gelerek O'ndan hadis rivâyet etmesini isteyince İbn Abbas O'na: "Şu şu hadisleri tekrar et (söyle)", demiştir. O da tekrar edince şöyle demiştir: "Bütün hadislerimi biliyor musun, yoksa bütün hadislerimi bilmeyip, (sadece) bunu mu biliyorsun, bilmiyorum." İbn Abbas sonra devamla şöyle demiştir: "Hz. Peygamber adına yalan uydurulmadan, ondan hadis rivâyet ederdik. Ama insanlar ne zamanki serkeş-mutî' demeden her binite binmeye (önüne her gelenin hadisini almaya ve hadis uydurmaya) başladılar, işte o zaman biz de Hz. Peygamber'den hadis rivâyet etmeyi bıraktık."

Bazı sahabîler Hz. Peygamber'den çok hadis rivâyet etmişlerse de, bu durum Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde azdı. Çünkü, onlar bir taraftan Müslümanların hadisleri iyice düşünmelerini, diğer taraftan da ilk olarak, Kur'ân'a önem vermelerini istiyorlardı. Ebû Hüreyre'ye, "Ömer'in zamanında da bu şekilde hadis rivâyet ediyor muydun?" dendiğinde o şöyle demiştir: "Eğer Ömer'in zamanında, size rivâyet ettiğim gibi hadis rivâyet etseydim, beni kırbaçla döverdi."[58]

Burada, Hz. Ömer'in ve onun haricindekilerin, hadis karşısındaki tavrıyla ilgili, iki mevzuya göz atmamız gerekir:

Birincisi: Hz. Ömer çok hadis rivâyet ettiği için sahabeden hiç kimseyi hapsetti mi?

İkincisi: Sahabîler, bir sahabînin haberini (hadis rivâyetini) kabul etmek için bazı şartlar ileri sürüyorlar mıydı?

6. Hz. Ömer ve Çok Hadis Rivayet Eden Sahabe

Hz. Ömer'in, üç büyük sahabeyi çok hadis rivâyet ettiği için hapsettiği, bazıları tarafından yaygın olarak söylenmektedir. Bu üç sahabe; Abdullah İbn-i Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ ve Ebû Zer'dir. Muteber kitaplarda bu rivâyetin aslını bulmaya çalıştım, ancak bulamadım. Bu söylentinin

---

58 *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/120.

uydurma olduğunun delilleri çok açıktır. Abdullah İbn-i Mes'ûd, sahabenin büyüklerinden ve ilk Müslüman olanlarındandır. O bizzat Hz. Ömer'in gözünde büyük bir yere sahiptir. Öyle ki Hz. Ömer onu Irak'a gönderirken, Iraklılara yaptığı bu iyiliği şu sözüyle dile getirmiştir: "Abdullah'ı size göndermekle, sizi kendime tercih ettim." Abdullah İbn-i Mes'ûd, Hz. Ömer'in hilâfeti süresince Irak'ta ikamet etti. Hz. Ömer onu Irak'a, oranın halkına İslâm'ı ve dinin hükümlerini öğretsin diye göndermiştir. Dinin hükümleri ise Kur'ân'dan alındığı gibi, çoğu da sünnetten alınıyordu. Bu durum da Hz. Ömer onu, hadis rivâyet ettiği için nasıl hapseder? Ki, zaten onu bu maksat için göndermiştir. Ebû Zer ve Ebu'd-Derdâ'nın zaten çok hadis rivâyet ettiği bilinmemektedir. Evet, Abdullah İbn-i Mes'ûd'un Irak'ta insanlara dinlerini öğrettiği gibi Ebu'd-Derdâ da Şam diyarındaki Müslümanların muallimiydi. Hz. Ömer'in İbn Mes'ûd'u hapsetmiş olacağı rivâyetindeki gariplikler, Ebu'd-Derdâ rivâyeti için de geçerlidir. Ebu'd-Derdâ oradaki Müslümanlara dinlerini öğretmek için gönderilmişken, (bunu yaptığı için) nasıl hapsedilmiş olabilir? Hz. Ömer, ondan ve İbn Mes'ûd'tan bazı hadisleri gizleyerek, Müslümanlardan dinin bazı hükümlerini gizlemelerini mi istiyordu?

Ebû Zer'den bir miktar hadis rivâyet edilmişse de, bu hadisler, Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiklerinin küçük bir bölümü kadar bile değildi. Acaba Hz. Ömer niçin onu hapsediyordu da, Ebû Hüreyre'yi hapsetmiyordu.

Eğer, "Ebû Hüreyre Hz. Ömer'den korktuğu için onun zamanında fazla hadis rivâyet etmiyordu", denecek olursa, biz de, "Ebû Hüreyre'nin ondan korktuğu gibi acaba Ebû Zer niye ondan korkmuyordu?" diye sorarız.

Özetle, Hz. Ömer'in, İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Hz. Âişe, Câbir İbn-i Abdullah ve Abdullah İbn-i Mes'ûd gibi çok hadis rivâyet etmeleriyle tanınan sahabîlere bir engel çıkardığına ilişkin rivâyet yoktur. Bilakis, Ebû Hüreyre çok hadis rivâyet etmeye başlayınca Hz. Ömer'in ona şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber falanca yerdeyken sen de bizimle beraber miydin?" Ebû Hüreyre: "Evet, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duydum, "Kim kasıtlı olarak benim adıma yalan uydurursa ateşteki yerine

hazırlansın." Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bunu bildiğine göre git ve hadis rivâyet et", demiştir." Sonuçta, Ebû Hüreyre en çok hadis rivâyet eden sahabî olmasına rağmen serbest bırakılırken, ondan daha az hadis rivâyet eden Abdullah İbn-i Mes'ûd veya hiçbir şekilde çok hadis rivâyet etmeleriyle tanınan sahabîler arasında bulunmayan Ebû Zer ve Ebu'd-Derdâ'nın hapsedildiği nasıl düşünülebilir?

İbn Hazm'ın "*el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*" isimli kitabındaki şu sözlerini okuyana kadar, bu rivâyet hakkında çok uzun süre şüphede kaldım ve onu bütün açılardan düşünüp değerlendirdim: "Hz. Ömer'in, çok hadis rivâyet ettiği için İbn Mes'ûd'u, Ebu'd-Derdâ'yı ve Ebû Zer'i hapsettiği rivâyet edilmiştir." İbn Hazm daha sonra bu rivâyete, (rivâyet zincirinin) kesik olduğunu söyleyerek itiraz etmiştir. Çünkü rivâyeti Hz. Ömer'den aktaran İbrahim İbn-i Abdurrahman İbn-i Avf, bunu Hz. Ömer'den duymamıştır. Beyhakî de bu hususta İbn Hazm'ı desteklemiştir. Fakat Yakub İbn-i Şeybe, Taberî ve diğerleri onun bu haberi Hz. Ömer'den duyduğunu teyit ederler. Görünen o ki, bunu Hz. Ömer'den duymamıştır. Çünkü İbrahim İbn-i Abdurrahman 75 yaşında iken, hicrî 95 veya 99 senesinde ölmüştür. Dolayısıyla Hz. Ömer'in hilâfetinin son yıllarında hicrî 20 senesinde doğmuş olmaktadır. Onun böyle bir yaşta o rivâyeti Hz. Ömer'den duymuş olması düşünülemez. Onun için bu rivâyet delil olamaz ve ona dayanılamaz. Sonra İbn Hazm şöyle demiştir: Bizzat haberin kendisi de apaçık yalan ve uydurmadır. Çünkü rivâyet, muhtevası itibariyle, sahabîleri itham etmektedir. Veya sahabîleri bizzat hadisten ve sünneti tebliğ etmekten sakındırmakta ve onları, bunları saklamaya ve inkâr etmeye mecbur bırakmaktadır. Bu ise İslâm'dan çıkmaktır. Allah Mü'minlerin Emîrini (Hz. Ömer'i) bütün bunlardan korumuştur. Esasında bu (iddia) bir müslümanın asla söylemeyeceği bir sözdür. Eğer bu sahabîleri -itham edilmeden- hapsettiyse, o zaman da onlara zulmetmiş olur. Artık dileyen, bozuk mezhebi için, bu gibi mel'ûn rivâyetleri, yani habîslerin yolunu, seçsin.[59]

---

[59] *el-İhkâm*, 2/193.

7. Sahabîler Hadisin Kabulü İçin Şart Koşuyorlar mıydı?

1- Hâfız Zehebî, "*Tezkiretü'l-Huffâz*" isimli kitabının, Hz. Ebû Bekir'in hayatını anlattığı bölümünde şöyle demektedir: Ebû Bekir, rivâyetleri kabul etmede ihtiyatlı davranan ilk kişidir. Sonra Zehebî, İbn Şihâb yoluyla Kabîsa'dan şunu rivâyet etmiştir: Bir nine Ebû Bekir'e gelip, kendisine mirastan pay vermesini isteyince Ebû Bekir: "Allah'ın kitabında senin için bir şey bulamıyorum, Hz. Peygamber'in de senin için bir şey zikrettiğini bilmiyorum," demişti. Daha sonra Ebû Bekir bunu insanlara sormuş, Muğîre ayağa kalkarak Hz. Peygamber'in nineye, altıda bir verdiğini söyleyince Ebû Bekir şöyle demiştir: "Seninle birlikte (bunu bilen) başka biri var mı?" Muhammed İbn-i Mesleme de aynı şekilde şehâdette bulununca Ebû Bekir ninenin isteğini yerine getirmiştir.

2- Cerîr yoluyla gelen bir rivâyette, Ebû Nadra, Ebû Saîd'ten şu haberi nakleder: Ebû Mûsâ, Hz. Ömer'e kapının arkasından üç kere selam vermiş, kendisine izin verilmeyince geri dönmüştü. Hz. Ömer hemen peşinden birini gönderip: "Niçin döndün?" diye sormuş, o da Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duyduğunu söylemiştir: "Sizden biriniz üç kere selam verip de cevap alamazsa geri dönsün." Bunun üzerine Hz. Ömer: "Ya bu hadise dâir bana bir delil getirirsin ya da sana yapacağımı bilirim", demiştir. Sonra biz oturuyor iken Ebû Mûsâ rengi atmış bir şekilde bize geldi. Ona, "Neyin var?" diye sorduk. Durumu haber vererek "Sizden bunu duyan var mı?" diye sormuş, biz de "Evet, hepimiz duyduk", demiştik. Daha sonra onunla birlikte Hz. Ömer'e bir adam gönderdiler ve (bu hadisi duyduğunu) ona haber verdiler.[60]

3- Hişam İbn-i Urve İbn-i Zübeyr babasından, o da Muğire İbn-i Şu'be'den şu haberi nakletmiştir: Hz. Ömer kadının çocuğunu düşürmesi konusunda istişare yapıyordu. Muğire, "Hz. Peygamber bu konuda (diyet olarak) bir köle veya cariyeye hükmetti" deyince Hz. Ömer ona, "Eğer doğru söylüyorsan, bunu bilen birini getir." demişti ki, Muhammed İbn-i Mesleme, Hz. Peygamber'in buna hükmettiğine şahitlik etmiştir.

---

[60] Buhârî, *İsti'zan*, 18; Müslim, *Âdâb*, 33

4- Esmâ İbn-i Hakem el-Fezârî'den rivâyet edilen şöyle bir haber vardır. O, Hz. Ali'nin şöyle dediğini duymuştur: Hz. Peygamber'den bir hadis duyduğumda, Allah onunla bana dilediği şekilde fayda verirdi. Eğer başkasından bir hadis duyarsam, yemin etmesini isterdim. Yemin ederse kabul ederdim. Ebû Bekir bana bir hadis rivâyet ederek -Ebû Bekir doğru söyledi- şöyle demiştir: Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duydum: "Bir kul günah işler, sonra abdest alıp iki rekat namaz kılar, sonra da Allah'tan af dilerse, Allah onu affeder."[61]

Bazı araştırmacılar bu rivâyetlerden, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bir hadisi kabul etmek için en az iki kişi tarafından rivâyet edilmiş olmasını, Hz. Ali'nin de hadisi rivâyet edenin yemin etmesini şart koştukları şeklinde anlamışlardır. Ve bu anlayış "İslâm Teşrîi Tarihi" ve "Sünnet Tarihi" konularında eser yazanların çoğuna intikal etmiştir. Öyle ki, bu anlayış artık onlar için, tartışmasız kabul edilen bir mesele haline gelmiş ve (eserlerinde) bu anlayıştan başkasını zikretmemişlerdir. Ezher Şeriat Fakültesi'nde "Tarihi't-Teşrîi'l-İslâmî" konularında ders notu hazırlayan veya, değerli hocalarımız da bu görüşü benimseyenlerdendir. "Âlimlerin, bir hadisle amel edilebilmesi için aradıkları şartlar" kısmında, Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in ve Hz. Ali'nin bir hadisle amel etmedeki şartlarının, bunlar -yukarıda söylenilenler- olduğunu zikretmişlerdir.

Gerçekte ise, yukarıda zikredilen rivâyetler üzerine böyle bir kuralı veya görüşü bina etmek, başka rivâyetlerin ret ettiği ilmî bir hatadır. Çünkü diğer rivâyetler, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'in tek bir râvi tarafından rivâyet edilen hadisleri kabul ettiğini, yine Hz. Ali'nin bazı sahabîlerin rivâyet ettikleri hadisleri, onlara yemin ettirmeden kabul ettiğini ortaya koymaktadır. İşte bu rivâyetler:

1- Buhârî ve Müslim, İbn Şihâb yoluyla Abdullah İbn-i Âmr İbn-i Rebîa'dan rivâyet etmişlerdir: Hz. Ömer Şam'a gitmek için yola çıktı. "Sarğ" denilen yere ulaştığında, kendisine Şam'da vebâ salgını baş gösterdiği bildirilmiştir. Abdurrahman İbn-i Avf da ona, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini haber vermiştir: "Bir yerde vebâ olduğunu duyarsanız ve

[61] *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/2, 6, 7 ve 10. Bu rivayetleri *el-Medhal İlâ Usuli'l-Hadis*, kitabında Hâkim de zikretmiştir. İbn Mâce, *Salat* 193; *Müsned*, 1/2, 8; Bkz.: s. 34.

siz de oradaysanız, vebâdan kaçmak için oradan çıkmayın." Bunun üzerine Hz. Ömer "Sarğ"dan geri döndü. İbn Şihâb der ki: Sâlim İbn-i Abdullah İbn-i Ömer bize, Hz. Ömer'in sadece Abdurrahman İbn-i Avf'ın hadisine dayanarak, beraberindekilerle oradan ayrıldığını haber vermiştir.

2- Hz. Ömer, diyetin (diyet ödemekle sorumlu olan) akrabalara ait olduğunu ve kadının, kocasının diyetini, ondan kalan mirastan ödemekle yükümlü olmadığını söylüyordu. Ancak Dahhâk İbn-i Süfyan ona, Hz. Peygamber'in kendisine, Eşyem ed-Dabbî'nin karısına, kocasının diyetinden miras vermesini yazdığını söylediğinde, (kendi söylediğinden vazgeçerek) Dahhâk'ın söylediğini benimsemiştir.[62]

3- Yine bir başka rivâyette Hz. Ömer: (Düşen) cenin hakkında, Hz. Peygamber'den bir şey duyan biri var mı? demişti. Hamle İbn-i Mâlik İbn-i Nâbiğa der ki: Benim kuma olan iki kadın komşum vardı. Biri diğerine oklavayla vurdu ve karnındaki cenini ölü olarak düşürdü. Ve Hz. Peygamber bunun için (diyet olarak) bir köle veya cariyeye hükmetti. Bunun üzerine Hz. Ömer demiştir ki: Eğer bunu duymasaydım, başka bir şeye hükmedecektik.[63]

4- Bir başka rivâyette, Hz. Ömer Mecûsîlerden bahsederek, "onlar hakkında nasıl davranacağımı bilmiyorum", demişti. Bunun üzerine Abdurrahman İbn-i Avf ona şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duydum: "Onlara, ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın."[64]

5- Beyhakî, Hişam İbn-i Yahya el-Mahzûmî'den şu haberi rivâyet etmiştir. Sakîfe kabilesinden bir adam Hz. Ömer'e gelerek şu soruyu sormuştur: Bir kadın hayızlı iken Ka'be'yi tavaf etti. Hayızdan arınmadan tavaf edebilir mi? Hz. Ömer: Hayır, dedi. Adam, Hz. Peygamber bana, bunun gibi olan bir kadın hakkında seninkinden farklı bir fetva vermişti, deyince. Hz. Ömer ayağa kalktı ve şöyle diyerek kırbaçla adama vurdu: Hz. Peygamber'in fetva verdiği bir hususta niçin benden fetva istiyorsun?[65]

---

62 İmam Şafi, *er-Risale*, s. 426; Ebû Dâvûd, *Feraiz*, 18; Tirmizî, *Diyât*, 19; İbn Mace, *Diyât*, 12; *Müsned*, 3/452; Muvattâ, *Diyât*, 12.

63 İmam Şafi, *er-Risale*, s. 427; "Hamdan b. Mâlik b. Nabiğa" şeklinde de geçmiştir. Bkz. Mebsut, 7/394.

64 İmam Şafi, *er-Risale*, s. 430.

65 Suyûtî, *Miftâhu'l-Cenne*, s. 31.

6- Hz. Ömer baş parmağın kesilmesi durumunda on beş, işaret parmağı için on, orta parmak için yine on, orta parmaktan sonraki (yüzük parmağı) için dokuz ve serçe parmak için altı deve diyete hükmetmişti. Ona, Amr İbn-i Hazm'ın, içinde Hz. Peygamber'in "eldeki bütün parmaklar için on deve (diyet verilir)" dediğini zikrettiği yazısı (kitabı) haber verilince önceki görüşünü terk ederek bu görüşe göre hükmetmiştir. Bazı usul kitaplarında ve Şeyhu'l-İslâm Şebbir Ahmed el-Osmanî el-Hindi'nin "Fethu'l-Mülhim Şerhu Sahîh-i Müslim"[66] isimli eserinde rivâyet bu şekildedir. Ancak İmam Şâfiî'nin "*er-Risale*" kitabından anlaşılan, sahabenin, Amr İbn-i Hazm'ın ailesinde bulunan bu yazıya Hz. Ömer'in vefatından sonra vâkıf oldukları ve Hz. Ömer'in görüşünü terk ederek bu yazıdakine göre amel ettikleridir.

7- Yine Hz. Ömer, Sa'd İbn-i Ebî Vakkâs'ın, mest üzerine mesh edilebileceği haberiyle amel etmiştir.[67]

8- Hz. Ömer, deli bir kadını recm etmek istemiş, ancak sonra Hz. Peygamber'in şu sözünü öğrenince, kadının recm edilmemesini emretmiştir: "Kalem üç kişiden kaldırılmıştır....."[68]

Bu haberler çoktur ve sahihtir. Onları güvenilir imamlar rivâyet etmişlerdir. Bu haberler, tartışma götürmez bir şekilde, Hz. Ömer'in duraksama ve tereddüt göstermeden, tek bir sahabenin rivâyet ettiği hadisleri kabul ettiğinin delilidir. Bu rivâyetler sayı bakımından, ikinci bir râvi istediğini bildiren rivâyetlerden daha çoktur. Aynı zamanda sahihlik ve sâbitlik yönünden de onlardan aşağı değildir. Bütün sahabîlerin tavrı, tek bir sahabînin rivâyet ettiği hadisle yetinmek olduğuna göre, Hz. Ömer'in (kendisiyle ilgili) diğer rivâyetlere ve başka sahabîlerin uygulamalarına muhalif olan, (ikinci bir râvi istediği) rivâyetlerinin tevil edilmesi gerekir. Rivâyetleri yeniden gözden geçirdiğimizde görüyoruz ki, Muğîre İbn-i Şu'be'nin, ceninin düşürülmesi hakkında rivâyet ettiği hadis, Hamel İbn-i Mâlik tarafından da rivâyet edilmiştir ve Hz. Ömer tereddütsüz (ve ikinci bir râvi istemeden) hadisi kabul etmiştir. Bu durumda geriye sadece Ebû

---

[66] *Fethu'l-Mülhim*, 1/7. Aynı şekilde İbn Hazm da *el-İhkâm*'ında zikretmiştir, 2/13.
[67] *Fethu'l-Mülhim*, 1/7.
[68] İbn Hazm. *el-İhkâm*, 2/13.

Mûsâ'nın, bir yere girerken izin istenmesi ile ilgili rivâyeti kalmaktadır. Bir yere girerken izin istenmesi, çok tekrar edilen bir durumdur ve dolayısıyla hükümlerinin de çok yaygın olarak bilinmesi beklenir. Onun için Ebû Mûsâ, Hz. Ömer'e izinle ilgili bilmediği bir şeyi haber verince Hz. Ömer, bundan iyice emin olmak istemiştir. Dolayısıyla bu durumu, Hz. Ömer'in hadislerin rivâyetinden hiçbir şüpheye yer bırakmadan emin olmak istemesi şeklindeki o bilinen tavrına ve sahabîlerin de böyle davranmalarını istemesine yormak gerekmektedir. Hz. Ömer'in, Ebû Mûsâ ve Muğire meselesinde, onların rivâyetlerine karşı çıkmadığını kabul edersek, ortaya koyduğu tavırla sahabîlere, özellikle de küçük olanlarına, hadislerin kabul edilirken hiçbir şüpheye yer bırakılmayacak şekilde emin olunması hususunda ders vermek istediği sonucuna varırız. Çünkü Hz. Ömer'in, sahabîler arasında çok önemli yeri olan Ebû Mûsâ ve Muğîre gibi kimselerden bile, (söylediklerini destekleyecek) başka bir râvi istemesinden sonra, bunların dışındaki sahabîler veya tâbiînden olanların yaptıkları rivâyetlerde, çok daha dikkatli ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde hareket edilmesi gerekeceği ortaya çıkacaktır. Hz. Ömer'in ortaya koyduğu tavırdan elde edilecek doğru sonuç budur. Nitekim Hz. Ömer'in, Ebû Mûsâ'ya söylediği şu söz de bunun delilidir: "Şüphesiz ki ben seni itham etmiyorum, ancak mesele Hz. Peygamber'den hadis rivâyet etme meselesidir." Yine bir başka rivâyette Übeyy, Hz. Ömer'e sitem edince Hz. Ömer ona şöyle demiştir: "Ben tam emin olmak istedim." İmam Şâfiî de "*er-Risale*"sinde, Hz. Ömer'in tek bir sahabînin bildirdiği hadisleri kabul ettiğine ilişkin rivâyetleri zikrettikten sonra, ikinci bir râvi istemesine ilişkin tavrını bu şekilde değerlendirmektedir. İmam Şâfiî şöyle demektedir: (Hz. Ömer'in) Ebû Mûsâ'nın rivâyetindeki tavrı, ihtiyatlı olmak isteğine yorulur. Çünkü Ebû Mûsâ Allah'ın izniyle, Hz. Ömer'in gözünde güvenilir ve emindir. Birisi, "bunun delili nedir?" diye sorarsa, deriz ki: "Mâlik İbn-i Enes, Rebîa'dan o da birden fazla âlimden rivâyet ettiğine göre, Hz. Ömer Ebû Mûsâ'ya şöyle demiştir: Şüphesiz ben seni itham etmiyorum, fakat insanların Hz. Peygamber adına yalan uydurmasından korkuyorum."[69]

---

[69] Şâfiî, *er-Risale*, sh. 434. İbn Hazm ise, Hz. Ömer'in başlangıçta böyle davrandığını, Ubey'in

Bunlar Hz. Ömer'le ilgili olanlar.

Hz. Ebû Bekir'in durumuna gelince, bir olay dışında,[70] tek bir sahabînin rivâyet ettiği hadis için başka bir râvi daha istemesine ilişkin her hangi bir rivâyet yoktur. Ve bu da, Hz. Ebû Bekir'in uygulamasının, iki kişi tarafından rivâyet edilmedikçe hadisleri kabul etmez şeklinde olduğunu söyleyenleri haklı çıkarmamaktadır. Hz. Ebû Bekir'e bir çok olay arz edilir ve o da bunların çözümü için sünnete başvururdu. Ve yukarıda değindiğimiz tek bir olayın dışında, kendisine önündeki olayla ilgili Hz. Peygamber'in bir hadisini haber verenden, ona şahitlik yapacak ikinci bir kişi istememiştir. Bilakis Râzî "el-Mahsûl" isimli eserinde, Hz. Ebû Bekir'in iki kişi arasındaki bir meselede bir hüküm verdiğini, ancak Hz. Bilal'in ona, böyle bir meselede Hz. Peygamber'in bundan farklı bir hüküm verdiğini söyleyince kendi hükmünden vazgeçtiğini zikretmektedir. Eğer bu rivâyet doğruysa, bizim görüşümüzü desteklemektedir. İbn Kayyım da, Hz. Ebû Bekir'in bir meselede hüküm verirken takip ettiği yolu şu şekilde anlatmaktadır: "Hz. Ebû Bekir bir hüküm vereceği zaman, önce Allah Teâla'ın kitabına bakardı. Eğer onda hükmedeceği şeyi bulursa onunla hükmederdi. Allah'ın kitabında bulamazsa Peygamber'inin sünnetine bakardı. Eğer onda hükmedeceği şeyi bulursa onunla hükmederdi. Peygamber'in sünnetinde bulmaktan âciz kalırsa, "Hz. Peygamber'in bu meselede nasıl bir hüküm verdiğini bileniniz var mı?" diye insanlara sorardı. Bazen birileri kalkar ve "bu meselede şöyle şöyle hükmetti", derlerdi. Hz. Peygamber'in koymuş olduğu bir sünneti bulamazsa, insanların ileri gelenlerini toplar ve onlarla istişare ederdi. Bir şey üzerinde görüş birliğine varırlarsa onunla hükmederdi."[71]

Sonuç olarak, ninenin mirastan pay alması olayının dışında, Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'den hadis rivâyet eden birinden ikinci bir râvi istediğine dair herhangi bir delil bulamıyoruz. Bundan elde edilecek sonuç ise, sadece -nine olayında- Hz. Ebû Bekir'in daha ihtiyatlı davranması

---

kendisine sitem etmesinden sonra böyle hareket etmekten vazgeçerek, tek bir sahabenin rivayetini kabul ettiği görüşündedir. *el-İhkâm*, 2/140

70 İbn Hazm, bu rivayetin, rivayet zincirinin kopuk ve dolayısıyla sahih olmadığını söylüyor. *el-İhkâm*, 1/131.

71 *İ'lâmu'l-Muvakkıîn*, 1/51.

ve tam emin olmak istemesidir. Çünkü nineye mirastan pay verilmesi hükmü, Kur'ân'da belirtilmemiş olduğundan, buna hükmederken ihtiyatlı olmak ve yanlışa düşmekten kaçınmak gerekmektedir. Özellikle de miras hükümlerinin çoğu Kur'ân âyetleriyle belirtilmişken. Yoksa tek bir olaydan elde edilecek sonuç, "Hz. Ebû Bekir'in iki kişi rivâyet etmedikçe bir hadisi kabul etmediği" değildir. İmam Gazzali "el-Mustasfâ" isimli eserinde şöyle demektedir: "Hz. Ebû Bekir'in, ninenin mirasçı olması ile ilgili Muğîre'nin hadisi karşısında duraksamasına gelince, belki ortada duraksamayı gerektirecek bir yön vardı. Belki hiç kimse bu hadisi bilmiyordu. Veya bu hükmün sâbit mi yoksa mensûh mu olduğunu inceliyordu. Veya verilecek hükmün daha kesin olması için başkalarının da bunun gibi bir hadisi bilip bilmediklerini öğrenmek istiyordu. Ya da insanlar bunun aksine bir şey biliyorlarsa ona göre hareket etmeyi düşünüyordu. Veya tıpkı hâkimin iki şahit dinledikten sonra hüküm vermeden önce, ortaya yeni şeylerin çıkabileceği ihtimaline karşı bir müddet beklemesi gibi, o da yeni hadislerin söylenebileceği ihtimaline karşı bir müddet beklemek için duraksamıştı. Yoksa ret etmeye karar verdiği için değil! Belki de kolayca insanların çok hadis rivâyet etmeye yönelmemeleri için böyle bir duraksama göstermiş de olabilir. Evet, onun duraksamasını bu gibi şeylere yormak gerekir. Çünkü tek bir kişinin rivâyet ettiği hadisi (haber-i vâhid) kabul ettiği kesin olarak sâbittir."[72]

Hz. Ali'nin bu konudaki tutumuna gelince, eğer ondan aktarılanlar doğruysa râvilerin yemin etmesini istiyormuş.[73] Bu durumda söyleyecek bir sözümüz yok. Eğer doğru değilse, bu meselede o da diğer sahabîler gibi olmuş oluyor. Râzi, Hz. Ali'nin, Mikdâd İbn-i Esved'in mezînin hükmü konusundaki rivâyetini -yemin ettirmeden- kabul ettiğini naklediyor.[74] Yine Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'e yemin ettirmediği ve "Ebû Bekir doğru söyledi" dediği aktarılmaktadır. Dolayısıyla onun "yemin ettirme" kuralı genel bir kural değildir.

---

[72] *el-Mustasfâ*, 1/154

[73] Müellif (Mustafa Sibâî) bu ibareden sonra "ben bunu garipsiyorum" demiştir. Ancak Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'deki rivayetler bu sözün Hz. Ali'ye ait olduğunu ortaya koymuştur.

[74] Râzî, *el-Mahsûl.*

Özetle, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin bu şekilde hareket etmeleri sadece tek râvinin rivâyet ettiği hadislerle ilgilidir ve ikinci bir râvi istemeyi ve yemin ettirmeyi gerektirecek durumlarda söz konusudur. Dolayısıyla bu durumlarda ikinci bir râvi istemeleri veya yemin ettirmeleri, genel ve kesinleşmiş bir tutum değildir. Bu yorum ve değerlendirmelerle, tek bir râvi ile yetinme hususunda bu üç büyük sahabe ile diğer sahabîlerin aynı noktada buluştukları ortaya çıkmış oluyor. Bu hususla ilgili olarak, haber-i âhâd'ın (tek râvi tarafından rivâyet edilen hadislerin) delil oluşu mevzusunda İmam Şâfiî'nin nakli gelecektir.

8. Sahabîlerin Hadis İçin Şehirlere Yolculukları

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde sünnet, hem diğer bölgelerde hem de Medine'de çok yayılmadan sahabîlerin kalplerinde mahfuz kaldı. Diğer bölgelerde yayılmadı, çünkü Hz. Ömer Medine dışına çıkmalarında fayda bulunanların dışında sahabîlerin çoğunun Medine'den ayrılmalarına izin vermiyordu. Medine'de de yayılmadı, çünkü yukarıda görüldüğü gibi Hz. Ömer'in siyaseti, hem Kur'ân'la ilgilenmeye daha çok önem verip vakit ayırmak, hem de hadislerin çoğaltılmasına ve rivâyetlerinde hata yapılmasına engel olmak için Hz. Peygamber'den az hadis rivâyet etme esasına dayanıyordu. Hz. Osman ise sahabîlerin farklı şehirlere dağılmalarına izin verdi. Ve insanlar -hadis öğrenmek ihtiyacıyla- sahabîlere, özellikle de küçük olanlarına yöneldiler. Çünkü sahabîlerden büyük olanlar günden güne azalıyordu. Ve sahabîlerin küçük olanları, büyüklerinden hadis toplamak için büyük bir gayret içine girdiler. Hem onlardan hem de birbirlerinden hadis almak için yolculuklara koyuldular.

Buhârî "el-Edebü'l-Müfred"inde ve onunla birlikte Ahmed, Taberânî ve Beyhakî, Abdullah İbn-i Câbir'den şu haberi rivâyet ederler: Bana, Hz. Peygamber'in sahabîlerinin birinden, benim Hz. Peygamber'den duymadığım bir hadis ulaştı. Hemen bir deve satın aldım, yolculuk için gerekli eşyalarımı yükledim ve bir ay yolculuk yaparak Şam'a ulaştım. Meğer o sahabe Abdullah İbn-i Üneys el-Ensârî imiş. Ona geldim ve: "Bana, uğranılan haksızlıklar konusunda, senin Hz. Peygamber'den duymuş olduğun ve benim duymadığım bir hadis ulaştı. Onu duymadan

ölmemden veya senin ölmenden korktum." Deyince şöyle dedi: "Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duydum: "İnsanlar sünnetsiz ve 'bühm" olarak haşrolunacaklardır." 'Bühm' olarak ne demektir? Diye sorunca: "Yanlarında hiçbir şey olmadığı halde. Ve (Allah) insanlara, uzaktakinin de yakındakinin duyduğu gibi duyacağı bir nidayla seslenecektir: Ben buyruk sahibi olanım. Cehennem ehlinden biri, cennet ehlinden birinden gördüğü haksızlığın karşılığını, ondan almadıkça cehenneme girmez. Cennet ehlinden biri de, bir tokat bile olsa, cehennem ehlinden birine *yaptığı haksızlığın karşılığı kendisinden almadıkça cennete girmez."* cevabını verdi. Biz: "Bu nasıl olacak? Ki Allah'a çıplak, sünnetsiz ve yanımızda hiçbir şey olmadığı halde geleceğiz." deyince o da: "İyilikler ve kötülüklerle (geleceksiniz)" buyurdu.

Beyhakî ve İbn Abdilberr'in, Atâ İbn-i Ebî Rebâh'tan rivâyet ettiklerine göre, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ukbe İbn-i Âmir el-Cühenî'ye, Hz. Peygamber'den duymuş olduğu bir hadisi -ki ondan başka bu hadisi Hz. Peygamber'den duyan kalmamıştı- sormak için yola çıktı. Mısır valisi Mesleme İbn-i Mahled el-Ensârî'nin konağına gelince, o, dışarı çıktı ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin boynuna sarıldı ve O'na şöyle dedi: "Seni buralara getiren nedir ey Eyyûb!" Ebû Eyyûb el-Ensârî: "Mü'minlerin kusurunu örtmek hakkında, senin Hz. Peygamber'den duymuş olduğun bir hadistir," deyince O da: "Evet, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittim: "Kim dünyada iken, zorluk anında bir mü'minin kusurunu örterse, Allah da kıyamet gününde onun bir kusurunu örter." dedi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî bineğine yöneldi, ona bindi ve Medine'ye dönmek için yola koyuldu. Öyle ki Mesleme'nin hediyesi de kendisine ancak Mısır'ın Ariş mıntıkasında ulaştı.[75]

İşte böylece hadis rivâyeti genişleyip yayılmaya başladı. Ve gözler, öncekinden çok daha fazla bir ilgiyle Hz. Peygamber'in sahabîlerine yönelmeye başladı. Tabiîn, büyük bir istekle sahabîlerle karşılaşmak ve onlar "En Yüce Dost'a" intikal etmeden önce onlardaki ilmi nakletmek için çalıştılar. Bir sahabînin, İslâm şehirlerinden bir şehri ziyaret etmesi, bütün şehir halkının onun etrafında toplanmasına, daha o şehre varış

---

[75] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/93.

saatinde büyük bir kalabalığın oluşmasına ve parmakların "işte bu Hz. Peygamber'in sahabîsidir" diye ona işaret etmesine yetiyordu.

Bazı sahabîler, Hz. Peygamber'den çok hadis rivâyet etmeleriyle tanınmışlardır. Bunun sebebi de; ya Abdullah İbn-i Mes'ûd gibi eskiden beri Hz. Peygamber'in sohbetlerinde bulunmuş olmak, ya Enes İbn-i Mâlik gibi O'nun hizmetini görmüş olmak, ya Hz. Âişe gibi O'nun ev ve aile hayatını biliyor olmak ya da Abdullah İbn-i Ömer, Abdullah İbn-i Amr ve Ebû Hüreyre gibi -ilk ikisinin yaşının küçük, üçüncüsünün de geç Müslüman olmasına rağmen- hadislere büyük önem veriyor olmaktır. İnsanlar şikâyet ve tereddüt etmeden sahabîlerden hadis alıyor, yine sahabîler birbirlerine yalan söylemeden ve içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan birbirlerinden hadis alıyorlar ve hiçbir şekilde Hz. Peygamber'in hadislerinin arasına uydurma bir hadis katmak veya bu konuda yalan söyleyenler vâki olmuyordu. Tâ ki, fitneler ortaya çıkana kadar. Fitnelerin ortaya çıkması, Müslümanların siyasî hayatlarında olduğu gibi dinî hayatlarında da dönüşümün başlangıcı oldu.

B- HADİS DİYE UYDURULMUŞ SÖZLER

1. Hadis Uydurmak Ne Zaman Başladı?

Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasındaki ihtilâfın, kanların aktığı ve canların heder olduğu fiilî bir savaşa dönüşmesinden ve Müslümanların bir çok gruplara ayrılmasından sonra, hicrî kırkıncı yıl, sünnete yalan ve uydurmanın bulaşmadığı saf ve katıksız hâli ile, sünnete eklemelerin yapılması ve sünnetin siyasî maksatlar ve iç bölünmeler için bir araç olarak kullanılmaya başlanması arasındaki bir ayrım noktası olmuştur. Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasındaki ihtilâfta, çoğunluk Hz. Ali'nin yanında yer alırken, başlangıçta Hz. Ali ve ehl-i beytin ateşli taraftarları olan Hâricîler ise, hem Hz. Ali hem de Muâviye'ye düşman hale geldiler. Yine onlardan bir grup da, Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra Muâviye'nin hilâfetine karşı çıkarak, hilâfetin kendi hakları olduğunu savunmuşlar ve Emevî devletine isyan etmişlerdir. İşte bu şekilde, siyasî olaylar Müslümanların bölünerek gruplara ayrılmasına yol açmıştır. Ve maalesef bu bölünmeler

dinî bir çehreye bürünmüş ve İslâm'daki dinî mezheblerin ortaya çıkışının en belirgin sebebini teşkil etmiştir. Bundan sonra her grup Kur'ân ve sünnet ile kendi konumlarını haklı çıkarmaya çalışmıştır. Doğal olarak Kur'ân ve Sünnet'in her grubun her iddiasını desteklemesi söz konusu değildi. Böylece bazı gruplar, Kur'ân'ı hakikatına aykırı olarak yorumlamaya ve hadislere taşımadıkları anlamları yüklemeye başladılar. Diğer bazıları ise, Hz. Peygamber'in ağzından kendi iddialarını destekleyecek sözler uydurdular. Müslümanlarca yoğun olarak ezberlenmiş olması ve okunması sebebiyle Kur'ân için aynı şeyi yapma fırsatı bulamadılar. İşte, hadis uydurmak ve sahih hadislere uydurma sözlerin karışması buradan başladı.

Hadis uyduranların el attıkları ilk konu kişilerin faziletleri oldu. Kendi imamları ve gruplarının liderleri için çok sayıda hadis uydurdular. Bu işi ilk yapanın, değişik gruplarıyla birlikte, Şîa olduğu söylenir. İbn Ebî'l-Hadîd "Şerhu Nechu'l-Belağa" isimli kitabında şöyle der: "Bil ki, hadis uydurmada ilk yalan Şîa cihetinden geldi...[76] Sonra da Ehl-i Sünnet'in cahilleri hadis uydurmada onlara karşılık verdiler."

2. Hadis Uydurmak Hangi Dönemde Gelişti?

Canlarını ve mallarını Hz. Peygamber için fedâ eden, İslâm yolunda yurtlarını ve akrabalarını terk eden, Allah sevgisi ve korkusunun kanlarında ve bedenlerinde birleştiği sahabenin, hangi sebeple olursa olsun, Hz. Peygamber'in ağzından hadis uydurmaya yönelebileceklerini tasavvur edebilmemiz kolay değildir. Özellikle de sevgilileri ve kurtarıcılarının şu sözünü duyduktan sonra: "Benim adıma söylenmiş bir yalan başkasının adına söylenmiş bir yalan gibi değildir. Kim kasıtlı olarak benim adıma yalan uydurursa, ateşteki yerine hazırlansın."[77] Tarih bize gösteriyor ki sahabîler gerek Hz. Peygamber'in hayatında, gerekse Hz. Peygamber'den sonra, onları Allah ve Peygamber'i adına yalan söylemek-

---

[76] *Şerhu Nechu'l-Belağa*, 2/134

[77] Hadis-i meşhurdur. Bazı âlimler mütevatir olduğunu söylemişlerdir. Yetmiş sahabe tarafından rivayet edilmiştir. Daha fazla sahabe tarafından rivayet edildiğini söyleyenler de vardır. Bütün hadis kitaplarında yer almıştır. Bkz. Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsir*, s. 35-41, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983

ten men edecek bir Allah korkusu ve takvâ üzereydiler. Dini ve hükümlerini, Hz. Peygamber'den öğrendikleri şekilde, korumak ve insanlara ulaştırmak konusunda büyük bir gayrete ve azme sahiptiler. Bu uğurda her zorluğa katlanıyorlar, kendilerinde Allah'ın dininden bir sapma gördükleri halîfe, emir ya da sıradan biri olmak üzere herkese karşı çıkıyorlardı. Bu hususta ne bir kınamadan, ne ölümden, ne işkenceden ne de baskılardan korkmuyorlardı.

İşte Hz. Ömer. Bir keresinde hutbesinde şöyle demişti: "*Ey insanlar, Allah katında faziletli olsa bile kadınların mihirlerini yükseltmeyin. Bu konuda sizin en hayırlınız olan Resûlullah .....*" *(ilâ âhir) Bu sırada bir kadın ayağa kalktı ve ona bütün sahabîlerin duyacağı şekilde şöyle dedi: Yavaş ol ey Ömer. Bize Allah'ın verdiğini sen mi yasaklıyorsun? Allah azze ve celle şöyle buyurmuyor mu? "Yüklerle mihir vermiş olsanız da, o verdiğinizden bir şey almayınız."* (Nisâ, 4/20) Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: "Kadın doğru söyledi, Ömer hata etti."[78]

Yine Hz. Ömer bir keresinde zekât vermeyi reddedenlerle savaşmaya kesin kararlı olan Hz. Ebû Bekir'le tartışmıştı. Hz. Ebû Bekir'e Hz. Peygamber'in şu hadisini hatırlatarak, onlarla savaşmanın câiz olmadığını söylüyordu: "İnsanlarla, Allah'tan başka ilah yoktur, deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Kim bunu derse canını ve malını benden korumuş olur. Ancak (İslâm'ın) hakkı istisnâ. Sonra da hesapları Allah'a kalmıştır."[79] Hz. Ebû Bekir şöyle cevap verdi: Hz. Peygamber "(İslâm'ın) hakkı istisna" demiyor mu? ve zekât İslâm'ın hakkından değil mi? Evet, Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in faziletini ve halifelik için önceliğini itiraf ederek ona ilk biat eden kişiydi. Ancak Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'e olan sevgisi ve onu takdir edişi, kendisini, doğru bildiği ve Hz. Ebû Bekir'in de hata ettiğini düşündüğü bir konuda, ona karşı çıkmaktan alıkoymamıştı.

İşte Hz. Ali. Hâmile bir kadının recmedilmesi konusunda Hz.

---

[78] Hz. Ömer'in hutbesini Müsned'inde Ahmed İbn-i Hanbel ve Sünen sahipleri rivayet etmiştir. Kadının cevabını ise Müsned'inde Ebû Ya'la rivayet etmiştir. Rivayette zayıf bir râvi vardır. Hadis münkati olarak başka yollarla da gelmiştir.

[79] Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den rivayet ettiler. Bkz. Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsir*, s. 50.

Ömer'e karşı çıkmış ve ona şöyle demişti: "Allah o kadını öldürmen için sana izin vermiş olsa da, karnındakini öldürmen için izin vermedi." Hz. Ömer de kararından dönmüş ve "eğer Ali olmasaydı Ömer helak olmuştu." demiştir.

İşte Ebû Saîd. Hutbeyi bayram namazından önce okuyan Medine valisi Mervân'a, Hz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi yaparak Sünnet'e muhalefet ettiği için karşı çıkmıştı.

İşte Abdullah İbn-i Ömer. Zehebî'nin "Tezkiretü'l-Huffâz" isimli kitabında rivâyet ettiği gibi bir keresinde Haccâc hutbe verirken şöyle demiştir: "Allah düşmanı, Allah'ın haram kıldığını helâl gördü, Allah'ın evini tahrip etti ve Allah dostlarını öldürdü." Yine bir seferinde Haccâc, İbn Zübeyr hakkında "Allah'ın kelamını değiştirdi" dediğinde, Abdullah İbn-i Ömer şöyle demişti: "Yalan söyledin. Allah'ın kelâmını değiştirmeye ne İbn Zübeyr'in gücü yeter ne de senin." Bunun üzerine Haccâc "sen ihtiyar bir bunaksın" demiş, o da "eğer sen öyleysen ben de öyleyim" karşılığını vermişti.

Tarih kitapları bunun gibi örneklerin yüzlercesi ile doludur. Bütün bunlar kesin olarak gösteriyor ki sahabîler doğru olduğuna inandıkları bir şeyi savunmak için her şeylerini fedâ edecek bir cesarete sahiptiler. Zaten yalanı da ancak korkaklar söyler. Bu bakımdan sahabîlerin hevâlarına uyarak veya dünyalık bir menfaat elde etmek gayesiyle Hz. Peygamber adına yalan söylemeleri imkânsızdır. Aynı şekilde, kendi içlerinden birinin, derin bir tefekkür ve düşünceden sonra vardığı hatalı bir içtihadın karşısında bile susmayan sahabîlerin, Hz. Peygamber adına yalan söyleyenler karşısında susmaları da imkânsızdır.

Bir de bu konuda bizzat sahabîlerin kendi söylediklerine kulak verelim:

Beyhakî, Berâ'dan rivâyet eder: "Hepimiz Hz. Peygamber'in yanında bulunup ondan hadis dinleyemiyorduk. İşimiz ve meşguliyetlerimiz oluyordu. Ancak insanlar yalan söylemiyorlardı, Hz. Peygamber'den duyduklarını duymayanlara aktarıyorlardı."

Katâde'den şu haber rivâyet edilmiştir: "Enes bir hadis rivâyet etmişti. Bir adam, "bunu Resûlullah'tan mı duydun?" deyince Enes: "Evet" veya

"bunu bana yalan söylemeyen biri rivâyet etti. Vallahi biz yalan söylemiyorduk ve yalan nedir bilmiyorduk" diye cevap verdi.[80]

Bütün bunlardan sonra ne Hz. Peygamber döneminde, ne de O'ndan sonra, sahabîlerden yalan sâdır olmadığı konusunda şüphe bulunmaması gerekir. Sahabîler kendi aralarında tam bir güvene sahiptiler ve birbirlerine yalan söylemiyorlardı. Aralarındaki fıkhî ihtilâflar, dinî bir meselede hakkı arayıp ortaya koymak için düştükleri farklı bakış açılarından ileri geçmiyordu.

Tabiîn dönemine gelince, yalanın bu dönemin başlarında, sonlarına oranla daha az olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Hz. Peygamber'in makamına olan saygı, dindarlık ve takvâ, bu ilk dönemde daha kuvvetliydi. Aynı şekilde siyasî ihtilâflar ve hadis uydurmaya iten sebepler de ilk dönemde daha sınırlıydı. Bütün bunların yanında sahabîlerin ve ilim, takvâ, adâlet ve firâset sahibi tâbiînin ileri gelenlerinin varlığı, yalancılara, onların niyet ve entrikalarını gerçekleştirmeye fırsat vermiyor ya da en azından sınırlandırıyordu.

3. Hadis Uydurma Sebepleri ve Yayıldığı Çevreler

Hz. Osman'ın halifeliğinin son zamanlarında ve Hz. Ali'nin halifeliği döneminde Müslümanlar arasında ortaya çıkan siyasî ihtilâfların hadis uydurmada doğrudan bir sebep olduğundan daha önce söz etmiştik. Yine hadis uydurmaya ilk cür'et edenlerin Şîa olduğunu da belirtmiştik. Irak'ın hadis uydurmanın geliştiği yer olduğuna da, hadis imamları işaret etmiştir. Zührî şöyle der: "Hadis bizden bir karış olarak çıkıyor ve Irak'tan bize bir kulaç olarak dönüyordu."[81] İmam Mâlik de Irak'ı darphane olarak isimlendiriyordu. Yani hadislerin basılarak insanlara sunulduğu yer. Tıpkı paraların basılarak tedâvüle çıkarılması gibi. Hadis uydurmadaki doğrudan sebep siyasî ihtilâflar olsa da, hadis uydurmanın çoğalmasına ve dairenin genişlemesine etki eden başka sebeplerin olduğuna da şüphe yoktur. Aşağıda hadis uydurmaya iten bütün sebepleri, gücümüz yettiğince, kısaca özetlemeye çalıştık:

---

[80] Suyûtî, *Mıftâhu'l-Cenne fi'l-İhticâci bi's-Sünne*, s. 37; *el-Camiatü'l-İslamiyye*, Medine, 1399.
[81] İbn Asâkir, *Mahtût.*

a) Siyasî Anlaşmazlıklar

Siyasî gruplar, az veya çok, Hz. Peygamber adına yalan uydurma batağına daldılar. Râfizîler, bu gruplar içinde en çok yalan uyduranıydı. İmam Mâlik'e, Râfizîler hakkında sorulduğunda şöyle demiştir: "Onlarla konuşma! Ve onlardan rivâyette bulunma! Şüphesiz onlar yalan söylüyorlar."[82] Şiîlerin fikirlerine meyleden fakat itidali elden bırakmayan bir Şiî olarak bilinen Şerik İbn-i Abdullah el-Kâdî şöyle demektedir: "Râfizîlerin dışında karşılaştığın herkesten hadis rivâyet et. Çünkü Râfizîler, hadis uyduruyor ve sonra da onu din ediniyorlar."[83] Hammâd İbn-i Seleme dedi ki: "Bir râfizî şeyhi (ileri geleni) bana şöyle dedi: Bir araya toplandığımızda, bir şeyi güzel bulup beğenirsek, onu hadis yapardık."[84] İmam Şâfiî de şöyle demiştir: "Hevâ ehlinden olup da Râfizîler kadar yalanı gerçekmiş gibi söyleyen bir topluluk görmedim."[85]

Ehl-i Sünnet'in, Râfizîlerin uydurduğu hadislere örnek gösterdiği hadislerden biri "Gadîr-i Hum'daki vasiyet" ile ilgili hadistir. Kısaca hadis(!) şudur: Hz. Peygamber veda haccından dönüşünde, "Gadîr-i Hum" denilen yerde sahabîleri toplamış ve Hz. Ali'nin elinden tutup bütün sahabîlerin önünde durmuş ve onların şahit olacağı şekilde şöyle demiştir: "Bu benim vasîm, kardeşim ve benden sonraki halîfedir. Onu dinleyin ve itaat edin." Ehl-i Sünnet bu hadise şöyle yaklaşır: Bu hadis şeksiz şüphesiz Râfizîler'in uydurduğu bir yalandır. Yalan olduğunun açıklaması gelecektir. Râfizîler'in uydurduğu hadislere bir başka örnek: "Kim ilminde Âdem'e, takvâsında Nuh'a, yumuşaklık ve ağırbaşlılığında İbrahim'e, heybetinde Mûsâ'ya ve ibadetinde İsa'ya bakmak isterse Ali'ye baksın." Bir başka örnek: "Ben ilmin terâzisiyim, Ali onun kefeleri, Hasan ve Hüseyin ipleri, Fatıma kulpu, bizden olan imamlar da denge çubuğudur. Bu terazide bizi sevenlerin ve bize buğzedenlerin amelleri tartılır." Bir başka örnek: "Ali sevgisi öyle bir iyiliktir ki, onun varlığında hiçbir kötülük zarar vermez. Ali'ye buğzetmek ise öyle bir kötülüktür

[82] *Minhâcü's-Sünne*, 1/13.
[83] *Minhâcü's-Sünne*, aynı yer.
[84] Bir önceki eser.
[85] İbn Kesir, *İhtisâr Ulum el-Hadis*, s. 109.

ki onun varlığında hiçbir iyilik fayda vermez." Aynı şekilde Hz. Fatıma hakkında da hadisler uydurmuşlardır: "Hz. Peygamber miraca çıkacağı zaman, Cebrail ona cennetten bir ayva getirdi, (Hz. Peygamber) onu yedi ve Hz. Hatice, Fatıma'ya hâmile kaldı. Hz. Peygamber ne zaman cennet kokusunu arzulasa Fâtıma'yı koklardı." Bu haberin uydurma olduğunun emâreleri âşikârdır. Hz. Fâtıma mirac hâdisesinden önce doğmuştur. Hz. Hatice de namazın farz kılınmasından önce vefat etmiştir. Namaz ise icmâ ile sâbit olduğu üzere mirac gecesi farz kılınmıştır.

Râfizîler Hz. Ali ve Ehl-i beytin fazileti hakkında hadis uydurdukları gibi, başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere sahabîler hakkında da onları yeren hadisler uydurmuşlardır. Öyle ki İbn Ebî'l-Hadîd şöyle der: "Râfizîlerin söylediği çirkin iftirâlardan biri de, Kunfuz adında birinin Fâtıma'nın evine gönderilmesi ve kolları kan çanağına dönene kadar kırbaçla ona vurmasıdır. Diğer taraftan Ömer, Fâtıma'yı kapıyla duvar arasına sıkıştırır ve Fâtıma: "Babacığım imdat", diye feryat eder. Ali'nin boynuna bir ip geçirip çekerken, Fâtıma da arkasından bağırır, oğulları Hasan ve Hüseyin de ağlarlar." Daha sonra İbn Ebî Hadid bunun gibi çok sayıda çirkin iftiraları zikreder ve sonra şöyle der: "Bütün bunların âlimlerimiz nazarında hiçbir gerçekliği yoktur. Tek birisi tarafından bile ispat edilmediği gibi tek bir muhaddis tarafından da rivâyet edilmiş değillerdir ve bilinmemektedir. Sadece Şiîler tarafından nakledilen şeylerdir."[86] Yine Muâviye'yi yermek için de hadis uydurmuşlardır: "Muâviye'yi minberimde görürseniz onu öldürün." Muâviye ve Amr İbn-i Âs hakkında uydurdukları bir başka hadis de şudur: "Allah'ım, onları fitneye (eski halleri olan küfre) döndür ve ateşe at."

İşte bu şekilde Râfizîler, hevâ ve arzularına uyan hadisler uydurmada çok ileri gittiler. Uydurdukları hadislerin çokluğu rahatsız edici bir dereceye ulaştı. el-Halîlî "el-İrşad" isimli kitabında şöyle demektedir: "Râfizîler Hz. Ali ve Ehl-i beytin fazileti hakkında yaklaşık üç yüzbin hadis uydurmuşlardır." Bu söz mübalağalı olsa da, en azından Râfizîler'in ne kadar çok hadis uydurduklarının da delilidir. Şayet Müslümanlar

---

[86] *Şerhu Nechi'l-Belağa*, 1/135. Bunları zikreden İbn Ebî Hadid Mûtezile'ye mensup bir Şiî'dir.

Râfizîler'in çoğunun İslâm'ı yıkmak için Şiîlik arkasına gizlenen Farslar olduğunu veya Müslüman olmalarına rağmen eski dinlerinin kalıntılarından kurtulamayıp, putperest düşünce yapılarıyla İslâm'a giren kimseler olduğunu ve dolayısıyla -tıpkı câhillerin ve çocukların sevdiklerinde ve nefret ettiklerinde yaptıkları gibi- kalplerinin derinliklerindeki bir sevgiyi doğrulayıp tekid etmek için Hz. Peygamber adına yalan uydurmayı problem etmeyen kimseler olduklarını bilmeselerdi, Hz. Peygamber adına yalan uydurmada böylesine haddi aşmış bir cürette bulunmaları karşısında şaşıp kalırlardı.

Ehl-i Sünnet'in câhilleri de onlara benzeyip, daha sınırlı bir çerçevede de olsa, maalesef onların yalanlarına yalanla karşılık verdiler. Bunlardan biri şu haberdir: "Cennette tek bir ağaç yoktur ki bir yaprağının üzerinde Lâ ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah, Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer el-Fârûk, Osman Zi'n-nûreyn yazılmamış olsun."

Aynı şekilde Muâviye ve Emevî mutaassıpları da onlara karşılık vererek hadis uydurmuşlardır. Şu sözleri gibi: "Güvenilir olanlar üçtür: Ben, Cibril ve Muâviye." "Sen bendensin ey Muâviye, ben de sendenim." "Cennette sadece Muâviye'yi (göremeyip) aradım. Uzun bir müddet sonra gelince de 'Nereden geliyorsun ey Muâviye', derim. O da 'Rabbimin yanından, O bana içindekileri (sır olarak) söyledi ben de ona içimdekileri söyledim', der. (Rabbim) der ki: Bu, dünyada iken şeref ve haysiyetine dil uzatılmasından dolayı (sana verilmiş bir lütuftur.)"

Aynı şekilde Abbasîleri destekleyenler de, "Hz. Ali'nin vesâyeti" (halife tayin edildiği) yalan hadisinin karşısına "Hz. Abbas'ın vesâyeti" yalan haberini uydurmuşlardır: "Abbas vasîm ve vârisimdir." Belki aşağıdaki hadis diye uydurulmuş söz bu gruptaki yalanın nereye kadar vardığını açıklar: Hz. Peygamber Abbas'a der ki: "Sene yüz otuzbeş olunca, artık o, senin ve çocukların Seffah, Mansûr ve Mehdî'nindir."

b) Hâricîler Hadis Konusunda Yalan Söylüyorlar mıydı?

Âlimler islâmî gruplar içinde en az yalan söyleyen gurubun, tahkimi kabul etmesinden sonra Hz. Ali'ye isyan eden Hâricîler olduğunu söylemişlerdir. Az yalan söylemelerinin nedeni -onların en meşhur kabul-

lerine göre- büyük günah işleyeni veya Ka'bî'nin söylediği gibi, genel olarak günah işleyenleri kâfir olarak görmeleridir.[87] Yalanı ve fâsıklığı helâlleştirmezlerdi. Büyük bir takvâ üzereydiler. Ancak bununla birlikte bazı liderleri Hz. Peygamber adına yalan uydurmaktan kurtulamamıştır. Bir haricî şeyhinin (ileri geleninin) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bu hadisler dindir. Dininizi kimden aldığınıza bakın. Biz bir işi sevdiğimizde onu hadis yapardık.[88] Abdurrahman İbn-i Mehdî şöyle demiştir: Hâricîler ve zındıklar şu hadisi uydurmuşlardır: "Size benden bir hadis geldiğinde onu Allah'ın kitabına arz edin. Eğer Allah'ın kitabına uyarsa onu ben söylemişimdir....."

Eskilerden ve yenilerden bu konuda yazanların söylediği budur. Ancak ben herhangi bir Hâricî tarafından uydurulmuş bir hadise rastlamadım. Hadis diye uydurulmuş sözler ile ilgili kitapları çok araştırmama rağmen, yalancılar ve hadis uyduranlar arasında sayılan tek bir Hâricîye rastlamadım. Yukarıda ileri gelenlerden bir Hâricîden rivâyet edilen metne gelince, o metnin rivâyet edildiği hâricînin kim olduğunu bilmiyorum. Bunun gibi bir beyanı Hammâd İbn-i Seleme bir Râfizî şeyhinden de yapmıştı. Onun için bu beyanın bir Hâricî şeyhine nispet edilmesi neden bir hata olmasın. Özellikle de onlar tarafından uydurulmuş tek bir hadise rastlamamışken.

Abdurrahman İbn-i Mehdî'nin "size benden bir hadis geldiğinde..." hadisi ile ilgili "bunu zındıklar ve Hâricîler uydurmuştur" sözüne gelince, bu sözün Abdurrahman İbn-i Mehdî'ye nispet edilmesinin ne kadar sağlıklı olacağını bilmiyorum. Bilakis bu delili olmayan bir sözdür. Çünkü bize uyduranın kim olduğu ve uydurmanın ne zaman yapıldığı söylenmemektedir. Şüphemizi kuvvetlendiren bir başka husus da, bu hadisin zındıklara da nispet edilmesidir. Hâricîler ve zındıklar bu hadisi uydurmada nasıl ittifak etmiş olabilirler? Bu hadisi aynı vakitte mi uydurdular? Veya Hâricîlerden ve zındıklardan biri daha önce mi uydurdu? Ayrıca Abdurrahman İbn-i Mehdî'den başkasından gelen bir rivâyette sadece

---

87 el-Fark *Beyne'l-Fırak*, s. 45.

88 Suyûtî, *el-Leâlî'l-Masnûa*, 2/486, İbn Cezvi'nin *el-Mevzûât* isimli kitabının mukaddimesinden naklen.

"zındıklar" lafzı vardır. Şemsu'l-Hak el-Azîmâbâdî şöyle der: Bazılarının Hz. Peygamber'den rivâyet ettikleri "Size hadis geldiğinde onu Allah'ın kitabına arz edin, eğer ona uyarsa alın" hadisinin aslı yoktur.[89] Zekeriya es-Sâcî, Yahya İbn-i Maîn'in şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Bu, zındıkların uydurduğu bir hadistir." Aynı şekilde el-Feteni[90] de Hattâbî'nin şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Bunu zındıklar uydurmuştur." Bu metinlerde hiçbir şekilde Hâricîlerden söz edilmiyor. İleride geleceği gibi, bazıları bu hadisin sadece zayıf olduğuna hükmetmişlerdir. Konu ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Hâricîlerin hadis uydurduğunu teyit edecek ilmî bir delile ulaşmak için çalıştım, ancak gördüğüm ilmî deliller, onlardan böyle bir ithamı uzaklaştıracak aksi yöndeki delillerdi. Hâricîler, daha önce de belirttiğimiz gibi, büyük günah işleyeni veya genel olarak günah işleyeni tekfir ederler. Yalan da büyük günâhlardandır. Acaba bir de bunun Hz. Peygamber adına uydurulmuş olması nasıldır? Müberred[91] diyor ki: "Hâricîler bütün gruplarıyla, yalan söylemekten ve açıkça günâh olan şeyleri işlemekten berîdirler." Hâricîler genel olarak bâdiyelerde yaşayan Araplardı ve ortamları, Râfizîlerden farklı olarak, zındıkların ve Arapları küçük gören toplulukların hile ve entrikalarına açık değildi. İbadete çok düşkün olup, cesur ve açık sözlüydüler. Sözü süslemeye çalışmazlar ve Şiîlerin yaptığı gibi takiyyeye de sığınmazlardı. Özellikleri bu olan bir topluluktan yalan sâdır olması gerçekten uzak bir ihtimaldir. Şayet (farz-ı muhal) Hz. Peygamber adına yalan uydurmayı helâl görseler bile, onun dışındaki halifeler, emirler, Ziyad ve Haccâc gibi zâlimler adına yalan uydurmayı helâl görmemişlerdir. Elimizdeki bütün tarihî metinler kesin bir şekilde ortaya koyuyor ki, Hâricîler, halifelere, emirlere ve idarecilere karşı son derece açıklık ve doğrulukla mücadele etmişlerdir. Bütün bunlardan sonra niçin (Hz. Peygamber adına) yalana baş vursunlar ki?

Tekrar söylüyorum: Bizim için önemli olan, Hâricîlerin hadis uyduranlardan olduklarına dair elle tutulur bir delil istemek. Ve bu, şimdiye

---

89 *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, 4/329.
90 *Tezkiretü'l-Mevzuât*, s. 28.
91 *el-Kamil Fi'l-Luga ve'l-Edeb*, 2/106.

kadar bizim bulamadığımız bir şeydir. Ebû Dâvûd şöyle demişken bunu nasıl bulabiliriz: "Hevâ ehli içinde hâricîlerden daha doğru sözlüsü yoktur." İbn Teymiye de şöyle demektedir: "Hevâ ehli içinde hâricîlerden daha doğru ve daha âdili yoktur." Yine başka bir defasında onlar hakkında şöyle demiştir: "Kasten yalan söyleyenlerden değillerdi. Aksine doğruluklarıyla biliniyorlardı. O kadar ki onlar hakkında şöyle deniyordu: Sözleri en doğru sözlerdendi."[92]

c) Zındıklar

Bunlarla, din ve devlet olarak İslâm'ı sevmeyip ondan nefret edenleri kastediyoruz. İslâm devleti, halkları inançlarında saptırmak, onların onurlarını çiğneyip alçaltmak ve onları arzularına ve alçakça emellerine boyun eğdirmek esasları üzerine kurulmuş krallıkları, emirlikleri ve liderlikleri silip süpürmüştür. O idareler ki, kralların ve komutanların fetih ve genişleme arzularından ötürü halkları savaşın kucağına atıyorlardı. İnsanlar İslâm'ın gölgesinde, kişi onurunu, inanca saygıyı, aklın özgürlüğünü ve vehimlerin, sapıklıkların, sahtekârlıkların ve şarlatanlıkların ortadan kaldırılışını görmüşler ve akın akın İslâm'a girmişlerdir. İslâm'ın siyasî ve askerî gücü öylesine üstün ve belirleyiciydi ki söz konusu krallara, emirlere ve liderlere, yıkılıp giden saltanat ve şanlarını yeniden elde etme ümidi bırakmamıştır. Ve bu kimseler, İslâm'dan intikam almak için, İslâm inancını bozmak, onun güzellikleri hakkında kuşku uyandırmak, bağlılarının ve askerlerinin saflarına tefrika sokmaktan başka bir yol bulamadılar. Sünnete ilavelerde bulunmak, entrikaları ve bozgunculukları için en geniş sahayı teşkil ediyordu. Onlar da bazen Şiîlik arkasına, bazen zühd ve tasavvuf arkasına ve bazen de felsefe ve hikmet arkasına gizlenerek bu sahada dolaşıp bozgunculuklarını icrâ ettiler. Bütün bunlardaki tek gâyeleri, Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) kurduğu ve Allah'ın kıyâmete kadar sapasağlam ayakta kalmasına hükmettiği, o yüce binada bir gedik açmaktı. O bina ki, karşılaştığı zorluklarla mücadele eder ve sonunda temellerini yıkmayı hedefleyen bozguncuların balyozları, rezil ve pişmanlık içinde kendi sonlarını getirir.

---

[92] *Minhâcu's-Sünne*, 3/31.

İslâm'ı bozmak, akıl ve kültür sahibi kimseler nazarında saygınlığı hakkında kuşku uyandırmak ve Müslümanların inançlarını, dinsizlerin alay edeceği saçma bir seviyeye düşürmek için bu kimselerin uydurduğu hadislerden bazıları şunlardır: "Rabbimiz arefe akşamı boz bir deve üzerinde inerek, binek üzerindekilerle tokalaşır, yürüyenlerle kucaklaşır." "Allah melekleri (kendisinin) kol ve göğüs kıllarından yaratmıştır." "Rabbimi, benimle O'nun arasında hiçbir örtü olmaksızın gördüm. İnciyle süslenmiş taç'a kadar O'ndaki her şeyi gördüm." "Allah'ın gözleri rahatsızlandı ve melekler O'nu ziyaret ettiler." "Allah kendisini yaratmak isteyince, atı yarattı ve onu koşturdu. At terledi ve kendisini O'ndan yarattı." "Allah harfleri yaratınca 'b' harfi secde etti ve 'elif' harfi ayakta durdu." "Güzel yüze bakmak ibadettir." "Patlıcan her derde şifâdır."

İşte bu şekilde zındıklar, inanç, ahlâk, tıp, helâl ve haram konularında binlerce hadis uydurmuşlardır. Zındıklardan biri, halife Mehdî'nin huzurunda, hâlen insanların dilinde dolaşan yüz hadis uydurduğunu itiraf etmiştir. Abdülkerim İbn-i Ebî'l-Avcâ öldürülmek için getirildiğinde, helâlleri haram ve haramları helâl kılan dört bin hadis uydurduğunu itiraf etmiştir. Abbasî halifelerinden bazıları zındıklar hareketini İslâm'ın siyasî varlığı üzerine büyük bir tehlike olarak görmüşler ve onları takibe alıp ölüm ve sürgünle cezalandırmışlardır. Zındıkları kılıçla hizaya getirme yolunu benimseyenlerin en meşhuru, zındıkların şair, edip ve âlimlerinden lider konumunda olanlarının izlenip araştırılması için özel bir divan kuran halife Mehdî'dir. Hadis uyduran zındıkların en meşhurlarından bazıları şunlardır: Basra emiri Muhammed İbn-i Süleyman İbn-i Ali'nin öldürdüğü Abdulkerim İbn-i Ebu'l-Avcâ, Halid İbn-i Abdullah el-Kasrî'nin öldürdüğü Beyan İbn-i Sem'ân el-Mehdî ve Ebû Cafer el-Mansûr'un öldürdüğü Muhammed İbn-i Saîd el-Maslûb.

d) Kavim, Kabile, Dil, Bölge ve İmam Taassubu

Fars ırkçıları şu hadisi uydurmuşlardır: "Şüphesiz Allah öfkelendiği zaman vahyi Arapça indirir, hoşnut olduğu zaman ise vahyi Farsça indirir." Onlara câhil Araplar da şununla karşılık verdiler: "Şüphesiz Allah öfkelendiği zaman vahyi Farsça indirir, hoşnut olduğu zaman ise vahyi

dedi', diyerek yukarıda geçen hadisi söylemişti. Ve bu konuda yirmi sayfa kadar okumaya devam etti. Ahmed ve Yahya birbirlerine baktılar. Ahmed İbn-i Hanbel bu hadisi sen mi rivâyet ettin? diye sordu. Yahya: Vallahi, şu ana kadar bu hadisi duymadım, dedi. Kıssacı sözünü bitirince, Yahya kendisine gelmesini işaret etti. Kıssacı da bahşiş ümit ederek geldi. Yahya kendisine, bu hadisi sana kim rivâyet etti? deyince kıssacı, Ahmed İbn-i Hanbel ve Yahya İbn-i Maîn, cevabını verdi. Bunun üzerine Yahya, "ben Yahya'yım ve bu da Ahmed. Resûlullah'ın hadisleri içinde asla böyle bir hadis duymadım. Eğer böyle bir hadis varsa, onu bizden başkasından duymuş olmalısın" dedi. Kıssacı, "Yahya İbn-i Maîn'in şimdi ortaya çıktığı kadar ahmak olduğunu duymamıştım", dedi. Yahya, nasıl yani? dedi. Kıssacı da, dünyada sizden başka Ahmed İbn-i Hanbel ve Yahya İbn-i Maîn yok mu? Ben on yedi adet Ahmed İbn-i Hanbel ve Yahya İbn-i Maîn'den rivâyette bulundum, demiştir.[95]

Üzücü olan -cehâletlerine ve Hz. Peygamber adına hadis uydurmadaki cür'etlerine rağmen- bu kıssa anlatıcılarının halktan ilgi görüp dinleyici bulmalarıdır. Yine âlimler de onlar yüzünden büyük meşakkatler ve sıkıntılar yaşamıştır. Suyûtî, "Tahzîru'l-Havâs Min Ekâzîbi'l-Kussâs" isimli kitabında şu olayı anlatıyor: "Bağdat'taki bu kıssacılardan biri Allah'u Teala'nın "*Umulur ki Rabbin seni makam-ı mahmuda eriştirir.*" (İsra, 17/79) âyetinin tefsirinde şu rivâyette bulunmuştur: Hz. Peygamber Allah ile birlikte O'nun tahtında oturur." Bu durum Muhammed İbn-i Cerîr et-Taberî'ye ulaşınca, buna öfkelendi. Bunu ret edişi öyle bir dereceye ulaştı ki evinin kapısına şöyle yazdı: "Bir arkadaşı ve tahtında bir oturanı olmayanı tenzih ederim." Bunun üzerine Bağdat'ın avâm kesimi ayaklanıp Taberî'nin evini taşladılar. Öyle ki evin kapısı atılan taşların arkasında kayboldu.[96]

f) Fıkhî ve Kelamî İhtilâflar

Fıkhî ve kelamî mezhep bağlılarından câhiller ve fâsıklar, mezheplerini teyit etmek için hadis uydurmuşlardır. Bu hadislere örnek: "Namazda ellerini kaldıranın namazı yoktur." "Cünüp kimsenin üç kere mazmaza ve

95 Suyûtî, *Tahziru'l-Havâs Min Ekâzîbi'l-Kussas.*
96 *el-İslâm ve'l- Hadara*, 2/559.

Arapça indirir." Ebû Hanîfe mutaassıpları Ebû Hanîfe için şu hadisi uydurdular: "Ümmetimde, Ebû Hanîfe en-Numan denilen bir adam olacaktır, işte o dinin kandilidir." Şâfiî'ye karşı da şu hadisi uydurdular: "Ümmetimde, Muhammed İbn-i İdris denilen bir adam olacaktır ki o, ümmetim için İblis'ten daha zararlıdır." Bu hadisler gibi bazı bölgelerin, kabilelerin ve zamanların faziletleri konusunda da hadisler uydurulmuştur. Âlimler bu uydurma hadisleri açıklamışlar ve onları bu konulardaki sahih hadislerden ayırmışlardır.

e) Kıssalar ve Vaaz Edenler

Vaaz işini, çoğu Allah'tan korkmayan ve söylediklerinden insanların ağlaması, vecde gelip coşması ve hoşlanmasından başka bir şey düşünmeyen kıssa anlatıcıları üstlenmişti. Bu kişiler gerçek olmayan kıssalar uydurup bunları Hz. Peygamber'e nispet ediyorlardı. İbn Kuteybe, hadise bozulmanın girdiği yönlerden bahsederken şöyle demektedir: "İkinci yön kıssa anlatıcılarıdır. Onlar avâmın yüzünü kendilerine çevirirler ve sonra da münker ve yalan ne biliyorlarsa anlatırlardı. Avâmın özelliği, kıssa anlatanın sözünün akıl almaz ilginç şeyler olmasından veya kalbi hüzünlendiren dokunaklı şeyler olmasından hoşlanmasıdır. Bunun için kıssa anlatan cenneti zikredince şöyle derdi: Cennette, misk ve za'ferândan[93] hûrîler vardır. Kalçaları bir mil içinde bir mildir. Allah, dostunu beyaz inciden yapılmış bir köşke yerleştirir ki onda yetmiş bin oda vardır. Her odanın yetmiş bin kubbesi vardır. Bu böyle yetmiş bin sayısında sürüp gider ve ondan ayrılmaz."[94]

Bir başka örnek: "Kim lâ ilâhe illallah derse, Allah (bu sözdeki) her bir kelimeden, gagası altından ve tüyleri mercandan bir kuş yaratır." Bu kıssa anlatıcılarının hadis uydurmadaki cür'et ve küstahlıkları öylesine ilginç bir boyuta ulaşmıştı ki bir keresinde Ahmed İbn-i Hanbel ve Yahya İbn-i Maîn, Rasâfe mescidinde namaz kılmışlar, sonra da bir kıssacı kalkıp onların önünde şöyle demiştir: Ahmed İbn-i Hanbel ve Yahya İbn-i Maîn bizlere hadis rivâyet ederek şöyle demişlerdir: Bize Abdurrezzak, Katâde'den, o da Enes'ten şu haberi bildirmişlerdir: 'Hz. Peygamber şöyle

93 Çiçeği kırmızıdan sarıya çalan bir çeşit bitki.
94 *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, s. 357.

istinşak yapması (ağzına ve burnuna su vermesi) farzdır." "Cibril Kabe'de bana imamlık yaptı ve Bismillahirrahmanirrahim'i sesli okudu." "Kur'ân mahluktur diyen kâfir olur." "Allah ve Kur'ân'andan başka göklerde, yerde ve ikisi arasında olanların hepsi mahlûktur. Ümmetimden bazı topluluklar gelecek ve diyecek ki: Kur'ân mahlûktur. Kim böyle der ise yüce Allah'ı inkâr etmiş olur ve anında karısı ondan boş olur."

g) İyiliğe Rağbet Etmekle Beraber Dini Bilmemek

Bu, zâhidlerin, âbidlerin ve sâlihlerin çokça yaptığı bir husustur. Allah'a yakınlaşmak ve İslâm'a hizmet ettikleri zannıyla, (iyiliğe) teşvik, (kötülüklerden ve günahlardan) korkutma ve insanlara ibadeti ve itaati sevdirmek hakkında hadis uydurmayı iyi bir şey sanıyorlardı. Âlimler onların bu yaptıklarını ret edip onlara Hz. Peygamber'in: "Kim kasıtlı olarak benim adıma yalan söylerse (men kezebe aleyye) ateşteki yerine hazırlansın." hadisini hatırlattıklarında şu cevabı veriyorlardı: "Biz onun lehine yalan söylüyoruz, aleyhine değil." Bütün bunlar, dini bilmemekten, nefsin galebe çalmasından ve gafletten kaynaklanıyordu. Bu maksatla hadis uydurdukları bir diğer saha da, sûre sûre Kur'ân'ın faziletleri konusudur. Nûh İbn-i Ebî Meryem[97] bu konuda hadis uydurduğunu itiraf etmiş ve buna da insanların Kur'ân'dan yüz çevirip Ebû Hanîfe'nin fıkhı ve İbn İshak'ın tarihi ile meşgul olmalarını mazeret göstermiştir. Bu şekilde hadis uyduranlardan bir diğeri de Gulâm Halîl'dir. O, dünya ve dünya zevklerine terk etmiş, ibadet ve takvâya yönelmiş bir zahid idi. Halk tarafından sevilen biriydi. Öyle ki vefat ettiği gün, ona duyulan üzüntüden dolayı Bağdat çarşıları kapanmıştı. Ancak buna rağmen şeytan ona, zikir ve virdlerin faziletleri hakkında hadis uydurmayı güzel göstermişti. Ona: "söylediğin bu hadisler zayıftır" dendiğinde, "halkın kalbini yumuşatmak için onları biz uydurduk" demiştir.

---

[97] Muhterem Müellif, Rical kitaplarındaki bilgiyi esas alarak böyle bir nakilde bulunmaktadır. Tecrid-i Sarih mütercimlerinin ise kanaatleri farklıdır. Ezcümle, Nuh b. Ebû Meryem, bir söz uydurup bunu da Peygamber'e izafe edecek kadar kendini bilmez bir densiz değildir. Fıkhı Ebû Hanîfe'den, Siyeri ise İbn İshak'dan alan bir zat, hadis uydurma gibi bir şenaatten fersahlarca uzaktır. Daha geniş bilgi için bkz.: Ahmed Naim ve Kamil Miras, *Sahihu Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Terceme ve Şerhi*, 1/285-86, 496-98, D.İ.B. Yay., Ankara 1982. (Ed.)

h) Sultanlara ve Emirlere Hoşlarına Gidecek Şeylerle Yaklaşma İsteği

Bunun örneklerinden biri, Gıyâs İbn-i İbrahim'in uydurduğu hadistir. Gıyas, halife Mehdî'nin yanına girdiğinde onun güvercinlerle oynadığını görünce ona şu meşhur hadisi rivâyet etmiştir: "Yarış ancak okta, devede ve attadır."[98] Sonra da Mehdî'yi hoşnut etmek için "veya kuştadır" kısmını ilave etti. Bunun üzerine Mehdî ona on bin dirhem verdi. Gıyâs, Mehdî'nin yanından ayrılıp giderken Mehdî şöyle demiştir: "Ensenin Hz. Peygamber adına yalan uyduranın ensesi olduğunu görüyorum." ve güvercinin kesilmesini emretti.

Bunların dışında hadis uydurmaya yönelten başka sebepler de vardı. Metin ve sened yönünden "garip" (rivâyeti tek olan) hadis söyleme arzusu, fetvâyı (hadis ile) destekleme isteği, belirli bir gruptan intikam alma düşüncesi ve bazı yiyecek ve giyecek çeşitlerini meşhur kılmak gayreti gibi. Âlimler bu sebepleri geniş olarak açıklamışlar ve bunlara örnekler vermişlerdir.

Hadis uydurmaya iten sebepler hakkında söylediklerimizin neticesi olarak, hadis uyduranların en meşhurlarını şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1- Zındıklar. 2- Hevâ ve Bid'at ehli. 3- Irkçılar. 4- Kavim, bölge ve imam mutaassıpları. 5- Cehâlet ve dindeki yetersizliklerine rağmen fıkhî mezhep mutaassıpları. 6- Kıssa anlatıcılar. 7- Zâhid ve gâfil sâlihler. 8- Hükümdarlara yalakalık edenler ve onlara yaklaşmak isteyenler. 9- İsnadın yüceliği ve hadisin garipliğiyle övünüp hadisin sırtından geçinenler.

Bu bahsin sonunda, sıkça hatırıma gelen, ancak bu bölümün yazımı esnasında iyice belirginleşen bir mülâhazayı söylemem gerekiyor. O da, halifeler ve emirlerin, hadis uyduranlara gösterdikleri müsamaha ve yumuşaklığın, dinin karşılaştığı belâ ve sıkıntılarda pay sahibi olduğudur. Eğer onlar, hadis uyduranlar karşısında ciddî bir tavır alsalar ve bu gibi hallerde, Allah'ın hükmü olduğu üzere, onların liderlerini yok etselerdi hadis uydurmak bu şekilde yaygınlaşmazdı. Ancak maalesef görüyoruz

---

[98] İmam Ahmed ve dört sünen sahibi rivayet etti. Yine Şâfiî ve Hâkim de rivayet etti. Hâkim sahihtir dedi. Bkz. Ebû Dâvûd, *Cihad*, 67; Tirmizî, *Cihad*, 22; Nesâî, *Hayl*, 14; *Müsned*, 2/474.

ki, Mehdî gibi bir halife, Gıyâs İbn-i İbrahim'in yalan söyleyip, hoşuna gitsin diye hadise ilave yaptığını itiraf etmesine rağmen, onu on bin dirhemle mükâfatlandırmıştır.... Mehdî'nin, bu yalana sebep olduğu için güvercinin kesilmesini emretmesi ise tuhaftır. Çünkü Mehdî için hayırlı olan, güvercini kesip, ölümü hak etmişi Müslümanların malını yemesi için serbest bırakmak yerine, o fâsık yalancıya haddini bildirip, güvercini kesmemesiydi. Aynı şekilde Mehdî'nin bir diğer yalancıya karşı, yine müsâmahalı davrandığını görüyoruz. Bu kişi Mukâtil İbn-i Süleyman el-Belhî'dir. Mukâtil, Mehdî'ye şöyle demiştir: "Eğer dilersen, Abbas ve oğulları hakkında sana hadisler uydururum." Mehdî ise "benim buna ihtiyacım yok" demiş ve ona hiçbir şey yapmamıştır. Yine rivâyet ettiklerine göre, yalancı Bühturî, Harun Reşid'e, "Hz. Peygamber güvercin uçuruyordu", şeklinde yalan bir hadis rivâyet etmiştir. Ancak Harun Reşid'in -Bühturî'nin yalanını anladıktan sonra- onu azarlayışı şöyle demekten ileriye geçmemiştir: "Yanımdan çık. Eğer Kureyş'ten olmasaydın seni azl ederdim." Bu yalancı, Harun Reşid'in kadısıydı... Eğer bu halifeler hakkındaki söz konusu rivâyetler doğru ise, Allah onlardan bunun hesabını soracaktır. Halifelerin, (hadis uydurarak) İslâm dinini bozmak isteyen zındıkaları cezalandırmalarının faziletini zikrederken, onları ölümle cezalandırmaya iten sebeplerden birinin de, o kimselerin kendi yönetimlerine baş kaldırmaları olduğunu inkâr etmiyoruz. Bunun delili ise, aynı halifelerin, kendilerini râzı ve hoşnut etmek için Hz. Peygamber adına hadis uydurarak kendilerine yaklaşan yalancılara, yönetimlerine baş kaldıranlara yaptıklarının onda birini bile yapmamalarıdır. Kıssa anlatıcılar, emir ve halifelerin de bilgisi dahilinde, mescitleri yalanlarıyla dolduruyorlardı. Zâhidler ve diğer hadis uyduranlar, kendilerini cezalandıracak ve hadleri olan noktada durduracak hiç kimseyle karşılaşmaksızın, tam bir serbestlik içinde faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Eğer Allah, dini için her kent ve asırda, tahrifçilerin tahriflerini giderecek ve Hz. Peygamber'in sünnetini yalan ve uydurmalardan ayıklayacak güvenilir âlimler ve hâfız imamlar hazırlamasaydı, şüphesiz musibet daha kapsamlı olur, Allah'ın dinindeki hak öğretiler daha silik ve belirsiz olurdu. Ve bizler de onlara ancak canımızı dişimize takacak bir zorluk içinde ulaşabilirdik. Evet, eğer selefin hadis uydurmaya ve hadis uyduranlara

karşı koyan ve bu şekilde Hz. Peygamber'in hadislerini kıyamet gününe kadar yalandan ve yalancılardan koruyan o kahredici hamlesi olmasaydı, hakkın kapısına ulaşmamız ne kadar da uzak bir ihtimal olurdu.

C- ALİMLERİN HADİS UYDURMAYA KARŞI KOYMADAKİ GAYRETLERİ

Sahabîler döneminden sünnetin tedvin edilmesinin tamamlanmasına kadar geçen süre içinde, âlimlerin, hadis uydurma ve hadis uyduranlar karşısındaki tavrını, sünnet ve sünnetin sahihini uydurmalarından ayırt etme uğrundaki gayretlerini inceleyenler, bu gayretlerin olabilecek en üst seviyedeki gayretler olduğuna hükmetmekten başka bir şey yapamazlar. Âlimlerin bu hususta takip ettikleri yol ve metotlar, "nakd" ve "temhıs" (uydurma ve sahihleri ayırt etmek için yapılan eleştiri ve değerlendirmeler)'de kullanılacak bilimsel metotların en sağlamıydı. Hatta kesin olarak şunu diyebiliriz ki yeryüzündeki bütün milletler içinde, rivâyet ve haberlerin (doğru olup olmadığını anlamak için) bilimsel eleştiri (nakd) kurallarını ilk vaz' edenler (koyanlar) bizim âlimlerimizdir. Onların bu konudaki gayretleri, nesiller boyu diğer milletlere karşı bir övünç kaynağıdır. Ve şüphesiz bu, Allah'ın dilediğine verdiği bir lütuftur. Allah pek geniş ilim sahibidir.

İşte âlimlerin, sünneti, tertip edilen tuzaklardan kurtarmak ve ona bulaştırılan çamurlardan temizlemek için "nakd" etmedeki aşamaları:

1. Hadisin İsnadı (Senedi)

Daha önce görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in sahabîleri, onun vefatından sonra birbirlerine şüpheyle bakmazlardı. Aynı şekilde tâbiîn, Hz. Peygamber'den her hangi bir hadis rivâyet eden bir sahabenin bu rivâyetini kabul etmede bir duraksama göstermezlerdi. Tâ ki sapkın Yahudi Abdullah İbn-i Sebe'nin, Hz. Ali'nin ilâhlığını iddia eden haddi aşmış bir Şiîlik düşüncesi üzerine bina ettiği sapık davetine kadar. Bundan sonra sünnete, asırdan asıra çoğalarak artan bir şekilde eklemeler başladı. İşte o zaman sahabe ve tâbiîn âlimleri, hadislerin rivâyetlerini incele-

yip araştırmaya başladılar ve ancak hangi yolla geldiklerini bildikleri ve râvilerini tanıyıp güvenilir ve âdil olduklarından mutmain olduklarının rivâyetlerini kabul ettiler. Müslim'in Sahih'inin mukaddimesinde rivâyet ettiğine göre İbn Sîrîn şöyle demiştir: "İsnadlarını sormuyorlardı. Ne zaman ki fitneler zuhûr etti, şöyle dediler: Bize râvilerinizi söyleyin. Sonra da bakıyorlardı, eğer sünnet ehli ise hadislerini alıyorlardı, bid'at ehli ise hadislerini almıyorlardı." Rivâyetleri bu şekilde teyid etmek, fitne zamanlarına kadar yaşamış küçük sahabîlerden itibaren başlamıştır. Müslim Sahih'inin mukaddimesinde Mücâhid'ten şunu rivâyet etmiştir: Beşir el-Adevî, İbn Abbas'a gelerek "Resûlullah şöyle dedi, Resûlullah şöyle dedi", diyerek hadis rivâyet etmeye başlamıştı. Ancak İbn Abbas, söylediklerine kulak vermediği gibi ona da bakmadı. Bunun üzerine Beşir: "Ey İbn Abbas, ne oluyor ki sözümü dinlemiyorsun. Ben Hz. Peygamber'den hadis rivâyet ediyorum ve sen dinlemiyorsun." deyince İbn Abbas şöyle dedi: Biz bir adamın, "Hz. Peygamber dedi ki" dediğini duyduğumuzda, gözlerimiz onu görmek için yarışıyor ve kulaklarımızı kabartıyorduk. İnsanlar ne zaman ki serkeş-mutî' demeden her binite binmeye (önüne gelenden hadis almaya ve hadis uydurmaya) başladılar, biz de ancak bildiğimiz insanlardan hadis almaya başladık." Tabiîn de, hadis uydurma işleri yaygınlaşınca hadislerin senedlerini sormaya başlamışlardı. Ebu'l-Âliye şöyle demektedir: "Sahabîlerden aktarılan hadisi dinler, ancak içimiz rahat etmez ve bineklerimize binip onların yanına giderek hadisi bizzat onlardan dinlerdik." İbn Mübarek de şöyle der: "İsnad (sened) dindendir. İsnad olmasaydı dileyen, dilediğini söylerdi." Yine İbn Mübarek şunu da haber vermiştir: "Bizimle insanlar arasında isnad vardır."[99]

2. Hadislerin Tekid Edilmesi (et-Tevessuk Mine'l-Ehâdîs)

Hadislerin tekid edilmesi, sahabe, tâbiîn ve bu ilmin imamlarına başvurmak suretiyle olur. Allah, Peygamber'inin sünneti konusundaki bir lütfu olarak, insanların doğruyu bulmalarına kılavuz ve kaynak olmaları için bazı ileri gelen ve fakîh sahabîlerin ömrünü uzatmıştır. Yalan ve hadis uydurma

[99] Sahih-i Müslim'in mukaddimesi 1/10

yaygınlaştığı zaman, insanlar onlara sığınmış ve bir taraftan onlardan bildikleri hadisleri sormuşlar, diğer taraftan da başkalarından duydukları rivâyet ve haberlerin gerçeğini öğrenmek için onlara danışmışlardır. Müslim, Sahih'inin mukaddimesinde İbn Ebî Müleyke'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "İbn Abbas'a bana bir kitap yazması ve beni uydurmalardan koruması için bir mektup yazdım. İbn Abbas, "muhlis bir delikanlıya tercih edilecek şeyleri seçtim ve uydurmaları ondan gizledim", demiş, sonra Hz. Ali'nin hükümlerini istetip, ondan bir çok şey yazmış, bir şeyi de es geçmiştir. Es geçtiği o şey hakkında, vallahi Ali buna hükmetmemiştir, yoksa sapıtmış olurdu, demiştir." İşte bu maksatla, tâbiîn ve hatta bazı sahabîler, tekid edilmiş güvenilir hadisleri, güvenilir râvilerden dinlemek için, çokça seferlere çıkıp bir şehirden diğerine gitmişlerdir. Hadis dinlemek için Câbir İbn-i Abdullah'ın Şam'a ve Ebû Eyyûb'un Mısır'a yaptığı yolculukları daha önce zikretmiştik. (Bunlara ek olarak şu hususları da ekleyelim:) Saîd İbn-i el-Müseyyeb şöyle demiştir: "Tek bir hadis için geceler ve günlerce yürürdüm."[100] Bir keresinde Şa'bî, Hz. Peygamber'den bir hadis rivâyet etmiş ve sonra hadisi rivâyet ettiği kişiye şöyle demiştir: "Hiç tereddüt etmeden onu al. Adam onun ayarında olmayan için Medine'ye yolculuk ediyordu."[101] Bişr İbn-i Abdullah el-Hadramî de şöyle demiştir: "Bir tek hadisi dinlemek için bir şehirden diğerine gidiyordum."[102]

3. Ravilerin Tenkidi Faaliyeti

Ravilerin doğru mu yoksa yalan mı söylediklerinin açıklığa kavuşturulmasıdır. Bu, (hadis ilminde) çok önemli bir konu olup, bunun sayesinde âlimler, sahih olanı yalandan, kuvvetli olanı da zayıfından ayırt edebilmişlerdir. Bu hususta âlimler çok başarılı bir çalışma ortaya koymuşlar. Ravileri ayrıntılı bir şekilde araştırarak, onların hayatlarını, tarihlerini, yaşayış tarzlarını ve gizli ya da âşikâr olan hâl ve işlerini incelemişlerdir. Ve âlimleri, Allah için yaptıkları bu işten ne bir kınayıcının kınaması alıkoymuştur, ne de korku ve sıkıntı, (güvenilir görmedikleri) râvileri açıklayıp

---

100 *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/94.
101 Aynı Eser, 1/92.
102 Aynı Eser, 1/95.

teşhir etmelerine engel olmuştur. Yahya İbn-i Saîd el-Kattân'a: "Hadislerini terk ettiğin (almaya değer bulmadığın) kimselerin, kıyamet günü Allah'ın huzurunda senden davacı olmalarından korkmuyor musun?" dendiğinde şu cevabı vermiştir: "Benden bu kimselerin davacı olması, 'sözlerimden yalanı niye gidermedin' diyecek olan Hz. Peygamber'in davacı olmasından daha sevimlidir."

Âlimler nakd için temel kurallar koymuşlar ve bu kurallar çerçevesinde kimden hadis alınıp kimden alınmayacağını, kimin rivâyetlerinin yazılıp kiminkinin yazılmayacağını belirlemişlerdir.

Kendilerinden hadis alınmayanların en önemlilerinden bazılarını şu şekilde sınıflandırabiliriz:

a) Hz. Peygamber Adına Yalan Söyleyenler

İlim ehli Hz. Peygamber adına yalan söylemenin (hadis uydurmanın) büyük günahlardan olduğu hususunda görüş birliği içinde olduğu gibi, Hz. Peygamber adına yalan söyleyen birinden hadis alınmayacağı hususunda da görüş birliği içindedir. Ancak bu kimsenin kâfir olup olmayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları kâfir olacağını söylerken, bazıları da öldürülmesinin vâcip olduğunu söylemişler ve tövbesinin kabul edilip edilmeyeceği hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Ahmed İbn-i Hanbel ve Buhârî'nin hocası Ebû Bekir el-Humeydî, tövbesinin asla kabul edilmeyeceği görüşündedir. Nevevî ise tövbe ettiğinin doğruluğundan emin olunması durumunda, şâhitliğinin kabul edildiği gibi rivâyetinin de kabul edileceğini benimsemiştir. Böyle birinin durumu, Müslüman olmuş kâfirin durumu gibidir. Ebû Muzaffer es-Sem'ânî, tek bir haberde (rivâyette) yalan söyleyenin, bütün hadislerinin hükümsüz olacağı görüşündedir.

b) Genel Konuşmalarında Yalan Söyleyenler

Âlimler, Hz. Peygamber adına yalan söylememiş olsa da, bir kere bile olsa yalan söylediği bilinen birinden hadis alınmayacağı hususunda görüş birliği içindedirler. İmam Mâlik şöyle diyor: "Dört kişiden ilim alınmaz: İnsanların en çok rivâyette bulunanı bile olsa anlayışının kıtlığı ve cehâleti âşikâr olan kişiden, Hz. Peygamber adına yalan söylemekle itham edilme-

se bile konuşurken insanlara yalan söyleyen kişiden, hevâ ehlinden olup insanları da hevâya çağıran kişiden ve fazilet sahibi olup ibadete düşkün olmasına rağmen rivâyet ettiği hadisi bilip kavrayamayan ihtiyardan."

Sonradan yalanına tövbe edip adâleti ile tanınan kişi hakkında çoğunluğun görüşü, tövbesinin ve rivâyetinin kabul edileceği yönündedir. Ebû Bekir es-Sayrafî bu görüşe muhalefet ederek şöyle demiştir: "Yalandan dolayı rivâyetlerini ret ettiğimiz nakil ehlinden herkesi, yalan üzere görüyor, ileri sürdükleri tövbe ile rivâyetlerini kabul etmiyoruz."

c) Bidat ve Hevâ Ehli

Aynı şekilde âlimler, bid'atıyla kâfir olan veya bid'atıyla kâfir olmasa da yalanı helâl gören bid'at sahibinden hadis kabul edilmeyeceği hususunda görüş birliği içindedirler. Ancak yalanı helâl görmeyenden hadis alınır mı yoksa alınmaz mı? Ya da bid'atçının, bid'atlara çağırıyor olması ile olmaması arasında bir ayrım yapılır mı? Hâfız İbn Kesir şöyle der: "Bu konuda eskiden beri deöam eden tartışma şimdi de devam etmektedir. Ancak çoğunluğun kabul ettiği görüş, bid'atlara çağıran ile çağırmayanın birbirinden ayrılması yönündedir."[103] Şâfiî'nin metninden İbn Hibbân'ın aktardığına göre, bu konu üzerinde görüş birliği vardır. İbn Hibbân şöyle demiştir: "İmamlarımızın hepsine göre onunla (böyle birinin rivâyetiyle) delil getirmek câiz değildir. Bu hususta imamlarımız arasında bir ihtilâf olduğunu bilmiyorum." Ancak görünen o ki bu konu İbn Hibbân'ın iddia ettiği gibi üzerinde görüş birliği sağlanmış bir konu değildir. Buhârî, Hâricîlerin görüşüne çağıranların en büyüklerinden olan Abdurrahman İbn-i Mülcem'in övgücüsü İmran İbn-i Hattan'dan hadis rivâyet etmiştir. İmam Şâfiî de şöyle diyor: Râfizîlerin Hattabiyye grubu dışında hevâ ehlinin şahitliğini kabul ederim. Çünkü Hattabiyye grubu, kendilerinden olanlar lehine yalancı şâhitlik yapmayı helâl görürler.[104] İmam Abdulkadir el-Bağdâdî "el-Fark Beyne'l-Fırak" isimli kitabında, Şâfiî'nin sonunda hevâ ehlinin şâhitliğini kabul etme görüşünü değiştirerek, bu konudaki istisnâya Mûtezile'yi de eklediğini

[103] Bidatına çağıranın rivayeti kabul edilmez, çağırmayanın edilir.
[104] *İhtisaru Ulumi'l-Hadis*, s. 107.

nakletmektedir.[105] Bana öyle görünüyor ki âlimler, bid'atçının, bid'atını destekleyen rivâyetlerini veya hevâları uğruna yalanı ve hadis uydurmayı helâl görmeleri ile tanınan gruplara mensup olanların rivâyetlerini ret ediyorlardı. Bunun için râfızîlerin rivâyetlerini ret etmişler[106] ancak doğrulukları ve emânetleri ile tanınan bazı Şiîlerin rivâyetlerini kabul etmişlerdir. Yine "İmran İbn-i Hibban" gibi -fert ve cemaat olarak yalanı helâl görmeyen- bid'atçıların rivâyetlerini de kabul etmişlerdir.

d- Zındıklar, Fâsıklar ve Gâfiller

Bunlar rivâyet ettikleri hadisleri anlamayan, zapt (duyduklarını doğru bir şekilde aklında tutup eksiksiz olarak aktarma), adâlet ve anlama özelliklerinden yoksun olan kimselerdir. Hâfız İbn Kesir şöyle demiştir: "Makbul olan, rivâyet ettiği şey konusunda güvenilirlik ve özellikleri bulunandır (sika ve zâbıt olandır). Böyle biri ise, âkıl-bâliğ müslüman olup, fâsıklık hallerinden ve insanlıktan uzaklaştırıcı kötülüklerden uzak olan kişidir. Bununla birlikte, gâfil değil uyanık olması, eğer hadisi ezberinden söylüyorsa (ezberindekileri koruyacak) kuvvetli bir hâfızası olması, eğer mana olarak rivâyette bulunuyorsa rivâyet ettiğini anlayacak biri olması gerekir. Söylediğimiz bu şartlardan bir olmazsa rivâyeti ret edilir."[107]

Rivâyetlerinin kabul edilmesinde tereddüt edilen râviler değişik gruplara ayrılır. En önemlilerinden bazıları şunlardır:

1- Cerh ve ta'dîlinde (âdil olup olmadığında) ihtilâf edilenler.

2- Yanlışları çok olanlar ve rivâyetleri, güvenilir imamlarınkine aykırı olanlar.

3- Unutkanlıkları çok olanlar.

4- Hayatlarının sonunda akıl ve şuuru bozulmuş olanlar.

5- Ezberi kötü olanlar.

6- İyice araştırıp incelemeden, güvenilir veya zayıf olsun herkesten hadis alanlar.

---

105 *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 103.

106 Yezid İbn-i Harun şöyle diyor: Rafiziliğe çağıranlardan olmadığı sürece her bid'at sahibinden hadis yazarız. Çünkü Rafiziler yalan söylerler. *Minhâcu's-Sünne*, s. 6.

107 *İhtisaru Ulumi'l-Hadis*, s. 98

4. Hadislerin Bilinmesi İçin Genel Kurallar Konması

Âlimler hadisleri üç gruba ayırmışlardır: Sahih, hasen ve zayıf.

Sahih Hadis'in Tarifi: Sahih hadis, Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar, sahabe ile veya sahabesiz, senedinde hiçbir kopukluk olmadan âdil ve zâbıt kimseler tarafından naklolunan, şaz, merdûd ve muallel olmayan hadistir.[108] Senedde kopukluk olmaması (senedin muttasıl olması) şartı ile, rivâyet zincirindeki kopukluktan korunmuş olunur. Ancak rivâyet zincirinden sahabe düşmüşse, bu hadise "mürsel" denir. Muhaddislerin çoğunluğuna göre mürsel hadis delil olmaz ve sahihlik mertebesinden düşer. Fakîhler ise mürsel hadis konusunda ihtilâflıdır.

Hasen Hadis'in Tarifi: Hasen hadisin tarifinde ihtilâfa düşülmüştür. Çünkü Şeyh İbn Salâh'ın dediği gibi, bu tür hadis, işin özünde değil ama değerlendirenin nazarında sahih ile zayıf hadisin ortasında bir yerdedir. Durum böyle olunca da, hasen hadisin tarifini yapmak, bu işin ehlinin çoğuna zor gelmiştir. Çünkü nisbî bir iştir. Hâfiz'da biraz açıklığa kavuşmuş gibidir, ama belki de onu tam ifade edememiştir. Neticede şu sözleriyle tarif etmeyi tercih etmiştir: "Hasen hadis iki kısımdır: Birincisi; senedde-ki râvileri çok hata yapan gâfil olmamakla ve yalanla itham edilmemekle beraber, ehliyetli oldukları da tam açıklığa kavuşmamış olup durumlarında kapalılık vardır. Hadisin metni ise, aynen veya benzeri, başka bir yoldan da rivâyet edilmiştir. İkincisi: Ravisi doğruluk ve emaneti ile meşhur olanlardan olmakla beraber, ezber ve sağlamlıkta sahih hadis râvilerinin derecesine ulaşmamıştır, ama sadece kendisi tarafından rivâyet edilen hadisler de inkâr edilmez. Metin yönünden ise şaz ve muallel değildir."[109]

Hicrî birinci ve ikinci yüzyıllardaki eski muhaddisler, hadislerden her hangi bir grubu bu isimle (hasen) isimlendirmemişlerdir. Bu ıstılah, İmam Ahmed ve Buhârî döneminde kullanılmaya başlanmış ve bundan sonra meşhur olmuştur.

Zayıf Hadis ve Çeşitleri: Muhaddislerin ayrımında, hadis çeşitlerinden üçüncü grubu oluşturur. Buna göre zayıf hadis; kendisinde sahih veya

---

108 *Aynı yer*, s. 6
109 *Anyı yer*, s. 27

hasen hadisin sıfatları toplanmayan hadistir. Senedinden veya metninden kaynaklanan zayıflık nedeniyle bu şekilde isimlendirmişlerdir.

Zayıf hadisin çeşitlerinden biri **Mürsel**'dir. Mürsel hadis, tâbiînin, sahabeyi zikretmeksizin hadisi doğrudan Hz. Peygamber'e dayandırmasıdır. Bu tür hadisin delil olup olamayacağı, fakîhler arasında ihtilâflıdır. Muhaddisler ise bu tür hadisle amel edilemeyeceği hususunda görüş birliği içindedir. Müslim, Sahih'inin mukaddimesinde şöyle demektedir: "Bizim ve haber ehlinin (muhaddislerin) sözlerinin aslı, mürsel hadisin delil olmadığıdır." Hâfız Ebû Amr İbn-i Salâh da şöyle demektedir: "Mürselin delil olmayacağı ve zayıflığına hükmedilmiş olması hakkında söylediklerimiz, hadis hâfızlarının ve nakd edicilerinin üzerinde ittifak ettikleri görüş olup, bunu eserlerinde dile getirmişlerdir." Şüphesiz bu görüş, Allah'ın dini ve O'nun Peygamber'inin sünnetini koruma hususunda, en nihâî noktaya varmış bir ihtiyattır. Çünkü bu kimseler, sahabîlerin adâleti üzerinde ittifak etmelerine ve mürsel hadiste de sadece sahabe zikredilmemiş olmasına rağmen, mürsel hadisin zayıflığı üzerinde ittifak etmişlerdir. (Sahabenin zikredilmemesinden dolayı mürselin zayıf olduğuna hükmetmelerinde) sahabenin bu hadisi tâbiînden rivâyet etmiş olabileceği ihtimali düşünülürse de, bu gerçekten zayıf bir ihtimaldir ve böyle bir şey de olmamıştır. Şayet olmuş olsaydı sahabe bunu açıklardı.[110] Eğer güvenilir bir tâbiîn -hepsi âdil olan- sahabeyi zikretmemişse, bunda hadise zarar veren nedir? Ancak sağlamlık ve ihtiyat, işte bu ümmetin âlimleri bu iki özellikle tanınır.

Zayıf hadisin bir diğer çeşidi **Munkatı**'dır. Munkatı' hadis; sened zincirinden (sahabenin dışındaki) birinin düşürülmüş olup zikredilmemesi veya senedde müphem birinin zikredilmesidir.

Bir diğer çeşidi **Mu'dal**'dır. Mu'dal hadis, sened zincirinde iki ve daha fazla kişinin zikredilmediği hadistir. Bu hadisin bir türü de, tebeu't-tâbiînin (sahabe ve tâbiîni atlayarak) doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyet etmesidir.

---

[110] Geriye kalan ihtimal, hadisi, bir tabiinin kendisi gibi bir başka tabiinden rivayet etmiş olması ve Hz. Peygamber'e isnad etmesidir. Bu ihtimal de -söylediğim üzere- vuku bulmaz. Çünkü güvenilir bir tabiin, bir sahabeden duymuş olmadıkça Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmez.

Biz diğer çeşidi **Şâz**'dır. İmam Şâfiî şaz hadisi şöyle tarif etmiştir: Güvenilir bir râvi tarafından rivâyet edilen, ancak diğer râvilerin (aynı doğrultudaki) rivâyetleriyle çelişen hadistir. Böyle bir hadiste tereddüt edilir. Hâfız ise bu türü şu şekilde tarif etmektedir: Güvenilir veya güvenilir olmayan sadece tek bir râvi tarafından rivâyet edilen hadis olup, güvenilir râvi rivâyet etmişse tereddüt edilir ve delil olmaz, güvenilir olmayanınki ise ret edilir. Şâfiî'nin tarifi daha uygundur. Çünkü bu tarif, sadece tek bir güvenilir râvi tarafından rivâyet edilen çok sayıdaki hadis için, Hâfız'ın tarifi üzerinde durulup düşünülmesini gerekli kılıyor. Yoksa Müslim şöyle demişken başka türlü nasıl olurdu: "Zührî'nin başka hiçbir râvi tarafından rivâyet edilmeyen doksan hadis rivâyeti vardır."

Bir diğer çeşidi **Münker**'dir. Münker hadis; âdil ve sağlam (zâbıt) olmayan tek bir râvi tarafından rivâyet edilen hadis olup kabul edilmez, ret edilir.

Bir diğer çeşid **Muztarib**'tir. Muztarib hadis; metin veya sened yönünden hadisin rivâyetlerinin farklı olup, hepsi de sahihlikleri ve rivâyetlerinin güvenilirlikleri açışından eşit olup hiç birinin diğerine tercih edilemediği hadistir. Bu tür hadis zayıf kabul edilir. Ancak farklılık sadece râvinin veya babasının isminde ya da (bir yere) nisbet edilmesinde ise ve râvi de güvenilirse, o zaman hadisin sahih olduğuna hükmedilir.

a) Hadis Diye Uydurulmuş Sözler ve Alametleri

Âlimler hadisin sahihinin, haseninin ve zayıfının bilinmesi için kurallar koydukları gibi, uydurma hadisin bilinmesi için de kurallar koymuşlar ve uydurma hadisin alâmetlerini zikretmişlerdir. Hadis uyduran grupları ve onları buna iten nedenleri daha önce söylemiştik. Şimdi de bir hadisin uydurma olduğuna delil teşkil eden alâmetleri zikredeceğiz. Bu alâmetleri iki kısma ayırıyoruz: Seneddeki alâmetler ve metindeki alâmetler.

b) Uydurmanın Seneddeki Alâmetleri

Bu alâmetler çoktur. En önemlilerinden bazıları şunlardır:

1- Ravinin çok yalan söylemekle tanınan biri olması ve hadisin onun dışında güvenilir bir râvi tarafından da rivâyet edilmemiş olması. Âlimler,

yalancıların tanınmasına ve hayatlarının bilinmesine çok büyük önem vermişler ve yalanlarını adım adım takip edip incelemişlerdir. Öyle ki yalancılardan tek biri bile onların takip ve incelemelerinden kurtulamamıştır.

2- Hadis uyduranın hadis uydurduğunu itiraf etmesi. Ebû İsmet Nûh İbn-i Ebî Meryem'in[111] sûrelerin faziletleri konusunda hadis uydurduğunu itiraf etmesi ve yine Abdulkerim İbn-i Ebu'l-Avcâ'nın, helâlleri haram, haramları helâl kılan dört bin hadis uydurduğunu itiraf etmesi gibi.

3- Ravinin, görüştüğü ispat edilmeyen veya kendisi doğmadan önce ölmüş birinden hadis rivâyet etmesi ya da hadisi duyduğunu iddia ettiği yere hiç gitmemiş olması. Örneğin Me'mun İbn-i Ebî Ahmed el-Herevî rivâyet ettiği bir hadisi Hişam İbn-i Ammar'dan duyduğunu iddia etmiş Hâfız İbn Hibbân da ona (Hişam'ın bulunduğu) Şam'a ne zaman gittiğini sormuştur. Me'mun, (hicrî) iki yüzelli senesinde deyince, Hibbân, "Senin kendisinden hadis rivâyet ettiğin Hişam iki yüz kırkbeş senesinden öldü", demiştir. Yine Abdullah İbn-i İshak el-Kirmânî, Muhammed İbn-i Ebî Yakup'tan rivâyette bulunduğunda, kendisine, "Muhammed sen doğmadan dokuz sene önce öldü", denmiştir. Muhammed İbn-i Hâtim el-Keşî, Abd İbn-i Humeyd'den hadis rivâyet etmiş, bunun üzerine Hâkim Ebû Abdullah "Bu kişi, ölümünden on üç sene sonra Abd İbn-i Humeyd'den hadis duymuş", demiştir. Müslim'in mukaddimesinde de şu misal vardır: "Muallâ İbn-i İrfân şöyle demiştir ki: Ebû Vâil bize rivâyette bulunarak: "İbn Mes'ûd Sıffîn'da yanımıza geldi" demiştir. (Muallâ'nın böyle demesi üzerine) bu olayı anlatan Ebû Nuaym yani Fadl İbn-i Dukeyn, Muallâ'ya demiştir ki: İbn Mes'ûd'un öldükten sonra tekrar dirildiğini mi düşünüyorsun?" Ebû Nuaym'ın böyle demesinin nedeni, İbn Mes'ûd'un Hz. Osman'ın şehâdetinden üç sene önce hicrî otuz iki veya otuz üç senesinde (yani Sıffîn savaşından önce) vefat etmiş olmasıydı.

Şüphesiz bu gibi durumlarda tarihe dayanılır. Bundan dolayı ravilerin doğum tarihleri, ikamet ettikleri yerler, yolculukları (gittikleri yerler), hocaları ve vefat tarihleri belirleyici unsurlardır. Bunun için "tabakât ilmi" başlı başına bir ilim olup, hadislerin sıhhat durumlarını araştıranların (nukkad) bu ilme ihtiyaç duymamaları mümkün değildir. "Hafs İbn-i Gıyas el-Kâdî

---

[111] Bu zât hakkında koyduğumuz nota bkz.

şöyle demiştir: Eğer birini itham ederseniz onu yaş konusunda sorgulayın. Yani onun yaşını ve rivâyetlerini, yazdıklarının yaşını araştırın." Süfyan es-Sevrî de şöyle demiştir: "Raviler ne zaman yalan kullanmaya başladılar, biz de o zaman onlar için tarihleri kullanmaya başladık."

4- Bazen de bir hadisin uydurma olduğu, râvinin özel konumundan ve onu yönlendiren psikolojik nedenlerden de anlaşılır. Tıpkı Hâkim'in, Seyf İbn-i Ömer et-Temîmî'den rivâyet ettiği şu olay gibi: "Sa'd İbn-i Turayf'ın yanındaydık. Oğlu ağlayarak mektepten geldi. Oğluna: Neyin var, deyince, oğlu "Muallim beni dövdü", cevabını verdi. Bunun üzerin Sa'd şöyle dedi: "Bugün onları (muallimleri) rezil edeceğim. İkrime, İbn Abbas'tan merfû olarak bana şu hadisi rivâyet etti: Çocuklarınızın muallimleri sizin kötülerinizdir. Yetimlere karşı en az merhametli olanlar ve miskinlere karşı en katı olanlardır." ve yine "herîse"[112] satıcısı Muhammed İbn-i Haccâc'ın uydurduğu şu hadis gibi: "Herîse sırtı kuvvetlendirir."

c) Uydurmanın Metindeki Alametleri

Uydurmanın metindeki alâmetleri de çoktur. En önemlileri şunlardır:

1- *İfadedeki Zayıflık*: Arap dilinin inceliklerini ve esrârını bilen biri kolaylıkla, bu tür bir ifadenin, Arapçanın belâğat ve fesâhatinde mâhir olan birinden çıkmayacağını anlar. Nerde kaldı ki belâgat ve fesâhatin efendisi olan Hz. Peygamber'den çıkması. Hâfız İbn Hacer: "Bu durum, ifadenin, açıkça Hz. Peygamber'in ifadesi olduğu söylenmişse geçerli olur" diyor. İbn Dakîk el-Îyd ise şöyle diyor: Hadis âlimleri rivâyet edilen (metin)deki bir çok meseleden (ifadedeki zayıflıktan) dolayı hadisin uydurma olduğuna hükmetmişlerdir. Çünkü âlimler hadis ifadeleriyle çok fazla içli dışlı olmalarının bir sonucu olarak, hangi sözlerin Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olabileceğini ve hangi sözlerin O'nun sözü olamayacağını bilmek noktasında kuvvetli bir meleke sahibi olmuşlardır. Bülkînî ise şöyle demiştir: "Bunun delili, bir insan yıllarca birine hizmet ederse, hizmet ettiği o kişinin sevdiği ve sevmediği şeyleri bilir. Sonra bir başka insanın, hizmet ettiği insanın sevdiğini bildiği bir şeyle ilgili olarak "o, şu

[112] Un ve etle yapılan bir çeşit yemek.

şeyden nefret eder" iddiasına muhatap olsa, bunu duyar duymaz hemen onun yalan söylediğine hükmeder."

2- *Anlamdaki Bozukluk*: Rivâyet edilen hadisin, tevile imkân bırakmayacak şekilde, aklın apaçık verilerine aykırı olması. Şu örnekte olduğu gibi: "Nuh'un gemisi Kabe'yi yedi kere tavaf etti ve Makam(-ı İbrahim)'de iki rekat namaz kıldı." Veya şu haberde olduğu gibi hikmet ve ahlâkın genel kurallarına aykırı olması: "Türk'ün zulmü Arab'ın adâletinden iyidir." Veya şu sözde olduğu gibi şehvete ve kötülüğe çağırıyor olması: "Güzel yüze bakmak, gözü temizleyip parlatır." Veya duyu ve gözlemlere aykırı olması, misal: "(Hicrî) yüz senesinden sonra, Allah için onda hâcet olan bir çocuk doğmayacaktır." Veya tıbbın üzerinde ittifak edilmiş kurallarına aykırı olması: "Patlıcan bütün dertlere şifâdır." hadisinde olduğu gibi. Veya şu sözde bildirildiği gibi aklın, Allah'ı bütün noksanlıklardan tenzih eden gereklerine aykırı olması: "Allah atı yarattı ve onu koşturdu. At terledi ve kendisini O'ndan yarattı." Veya tarihin kesin olarak bildirdiklerine ya da Allah'ın kâinat ve insandaki Sünnetullah'a aykırı olması, şu haber gibi: "Avc İbn-i Unuk'un boyu üç bin arşındır. Nuh (aleyhisselâm) boğulmaktan korktuğunda, (Allah'a) "beni bu geminde taşı!" dedi. Oysa tufan Avc'ın ayak bileklerine bile ulaşmamıştı. Elini denize sokarak balık yakalıyor ve güneşe yaklaştırıp kızartıyordu." hadisi gibi. Veya "Retenü'l-Hindî altı yüzyıl yaşadı ve Hz. Peygamber'e yetişti" hadisi gibi.

Veya rivâyet edilen hadisin aklın kabul etmeyeceği mantıksız ve çirkin şeyleri içeriyor olması: "Beyaz horoz benim sevdiğimdir ve sevdiğim Cibril'in de sevdiğidir." "Göğüs kafesleri iri güvercinler edinin. Çünkü onlar cinleri çocuklarınızdan uzaklaştırır." hadislerinde olduğu gibi. İşte bunlar gibi aklın açık bir şekilde ret ettiği her şey bâtıldır. İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye şöyle der: Şu sözü söyleyen ne güzel söylemiş: "Bil ki akla aykırı olan, (dinin) temelleri ile çelişen ve diğer nakillere uzak düşen her hadis uydurmadır." Râzî ise "el-Mahsûl" isimli kitabında şöyle der: "Bâtıla düşüren ve hiç tevil götürmeyen her haber yalandır veya ondaki vehmi giderecek (bir kısmı) noksandır."

3- *Hiçbir Tevile Yer Bırakmayacak Şekilde Kur'ân'ın Apaçık Hükümlerine Aykırılık*: Şu hadiste olduğu gibi: "Veled-i zinâ aradan

yedi nesil geçinceye kadar cennete giremez." Oysa bu, Allah'ın şu âyetine aykırıdır: "*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.*" (Enam, 6/164). Aslında bu hadis Tevrat'tan alınma ve onun hükümlerinden olan bir uydurmadır.

Kur'ân'ın bildirdiklerine aykırılığın bir benzeri de, mütevâtir sünnetin açık olarak bildirdiği şeylere aykırılıktır. Şu sözde olduğu gibi: "Size benden bir hadis rivâyet edildiğinde, eğer o hakka uyuyorsa, ben onu ister söylemiş olayım ister olmayayım, onu alın." Bu söz, mütevâtir olan şu hadîse aykırıdır: "Kim bilerek benim adıma yalan söylerse, ateşteki yerine hazırlansın."

Veya Kur'ân'dan ve sünnetten alınmış genel kurallara aykırı olması da uydurma metnin bir diğer özelliğidir. Şu örnekte olduğu gibi: "Kimin bir çocuğu olur ve ona Muhammed ismini koyarsa, o çocuk, onun cennetteki çocuğu olur." Ya da şu örnekteki gibi: "Nefsime yemin olsun ki, ismi Muhammed veya Ahmed olan ateşe girmeyecektir." Bunlar Kur'ân'ın ve sünnetin kesin olarak bilinen hükümlerine aykırıdır. Çünkü Kur'ân ve sünnet kurtuluşun isim ve lakaplarla değil, sâlih amellerle olacağını bildirmektedir.

Veya icmâya aykırı olması da uydurma metnin bir özelliğidir. Şu örnekte olduğu gibi: "Kim Ramazan'ın son cuması farz namazlarından kaza kılarsa, bu ömrünün yetmiş senesi için geçirdiği bütün namazlarını karşılar." Bu söz, "kaçırılan ibadetlerin yerini hiçbir ibâdet doldurmaz", şeklindeki icmâya aykırıdır.

4- *Hz. Peygamber Dönemindeki Tarihî Gerçeklere Aykırılık*: Şu hadiste olduğu gibi: "Hz. Peygamber, Sa'd b. Muaz'ın şâhitliği ve Muâviye İbn-i Ebî Süfyan'ın yazması (kitâbet'i) ile Hayber ahalisine cizye koyup, onlardan zorluk ve meşakkati kaldırmıştır." Oysa tarihî olarak sâbit olan, Hayber savaşında cizyenin maruf ve meşrû olmadığıdır. Cizye âyeti Tebuk savaşından sonra inmiştir. Sa'd b. Muaz da Hayber savaşından önce, Hendek savaşında ölmüştür. Muâviye ise daha sonra, Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olmuştur. Dolayısıyla tarihî gerçekler bu hadisi ret etmekte ve onun uydurma olduğuna hükmetmektedir. Bir başka örnek Enes'e nispet edilen şu hadistir: "Hamama girdim ve Hz. Peygamber'i peştamal ile oturuyor gördüm. Onunla konuşmaya

karar vermiştim ki şöyle dedi: Ey Enes, işte bunun için hamama peştamalsiz girmeyi haram kıldım." Halbuki tarihî olarak sâbit olan, o döneminde Hicaz'da hamam olmadığı için, Hz. Peygamber'in kesinlikle hamama girmemiş olduğudur.

5- *Hadisin Ravinin Mezhebini Onaylaması*: Burada söz konusu olan, taassubunda haddi aşmış mutaassıp râvilerdir. Râfizî birinin, Ehl-i beytin faziletiyle ilgili hadis rivâyet etmesi veya Mürcie fırkasına mensup birinin, ircâ (günahın imana zarar vermediğini iddia edip büyük günah işleyeni Allah'a havale -irca- etme) ile ilgili rivâyette bulunması gibi. Habbe İbn-i Cüveyn'in rivâyeti gibi ki o, şöyle demiştir: "Ali'nin şöyle dediğini duydum: Bu ümmetten tek bir kişi bile ibadet etmeden önce, Hz. Peygamber ile birlikte Allah'a beş veya yedi yıl ibadet ettim." İbn Hibbân, "Habbe İbn-i Cüveyn şiilikte haddi aşmış ve hadis uydurmada da sınır tanımayan biridir" diyerek durumu haber vermiştir.

6- *Hadisin, Öneminden Dolayı Rivâyetinin Çok Olmasını Gerektiren Bir Şeyi İçeriyor Olması*: Yani çok büyük bir kalabalığın önünde gerçekleşmiş olmasına rağmen, bilinip meşhur olmaması ve sadece tek bir rivâyetinin bulunması. Bu yüzden Ehl-i Sünnet "Gadîr-i Hum" hadisinin yalan ve uydurma olduğuna hükmetmiştir. Âlimler şöyle demişlerdir: Bu hadisin uydurma olduğunun emarelerinden biri, bütün sahabîlerin huzurunda meydana geldiğinin söylenmesi, sonra da Hz. Ebû Bekir halife olunca, hepsi birden bu hadisin gizlenmesi konusunda ittifak etmiş olmasıdır. Böyle bir şeyin olması fiilen çok uzak bir ihtimaldir ve imkânsızdır. Müslümanların çoğunluğu olmaksızın bu hadisi sadece Râfizîlerin nakletmiş olması, onların bu hadisi uydurduklarının delilidir. Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye ise bu hadisle ilgili şöyle der: "...Yine bunlardan biri, Hz. Ali'nin halifeliğine dair olan metindir (Gadîr-i Hum hadisidir). Biz biliyoruz ki o, bir çok açıdan yalandır. Bu hadis mütevâtir olması bir yana, sahih bir isnadla bir tek kişi tarafından bile rivâyet edilmemiştir. Benî Sakîfe'de insanlar hilâfet üzerine tartışıp müşâvere ederlerken ve yine Hz. Ömer ölürken hilâfet işini altı kişilik heyete havale ettiğinde, tek bir kişinin gizli bir şekilde olsa da bu hadisi zikrettiği rivâyet edilmemiştir. Sonra Hz. Osman şehid edildiğinde insanlar Hz. Ali hakkında ihtilâfa düştüklerinde

de zikredilmemiştir. Eğer Râfizîlerin söylediği gibi açık ve kesin bir şekilde Hz. Ali hakkında böyle bir nass olsaydı ve Müslümanlar bunu bilselerdi, zarurî olarak başka insanlar da bunu naklederlerdi. Ve insanların çoğu hatta çoğunluğu yukarıdaki gibi durumlarda son derece istekli bir şekilde bu hadisi zikrederlerdi."[113]

İbn Hazm da şöyle der: "Bu hadis hakkında, Ebu'l-Hamrâ künyeli kim olduğunu bilmediğimiz birine gidene kadar meçhulden meçhule nakledilen bir rivâyetin dışında, kat'î bir şekilde, tek bir kişi tarafından rivâyet edildiğini görmedik."

İbn Ebî'l-Hadîd ise şöyle diyor:[114] "Bil ki bu konudaki nakiller ve haberler gerçekten çoktur. Bunlar iyice ve insaflıca düşünülüp değerlendirildiğinde, İmâmiye fırkasının iddia ettiğinin aksine bu konuda şek ve şüpheye yer bırakmayacak, açık ve kesin bir nassın olmadığı bilinir. İmâmiye şunu diyor: "Hz. Peygamber, Emirü'l-Mü'minîn Ali (aleyhisselam)'ı sadece "Gadîr" günü (Gadir-i Hum hadisi) veya "Menzile"[115] haberi ile ya da bunlar gibi genelin (Ehl-i Sünnet'in) ve diğerlerinin şüpheyle yaklaştığı hadislerle değil, pek çok mecliste çok açık ve net bir şekilde, kendisinden sonra Müslümanların halifesi ve emiri tayin etmiş, Müslümanlara, bu hükme razı olmalarını ve onu dinleyip itaat etmelerini emretmiş ve onlar da razı olup teslim olmuşlardır." Ancak şuna şüphe yok ki insaf sahibi biri, Hz. Peygamber'in vefatını müteakip (kimin halife olacağı hususunda) sahabîler arasında geçenleri duyduğunda, kesin olarak (Hz. Ali'yi halife tayin eden) bir nass olmadığını bilir.

7- *Hadisin, küçük bir harekete çok büyük sevap, basit bir işe de şiddetli azap bildirmek gibi aşırılıklar içermesi.* İnsanların kalplerini yumuşatmak ve onları hayrete düşürmek için kıssa anlatıcılar bu yola çok başvururlar. Şu örneklerde olduğu gibi: "Kim şu veya bu kadar kuşluk namazı kılarsa, kendisine yetmiş peygamber sevabı verilir." "Kim 'lâ ilâhe illallah' derse, Allah onun için bir kuş yaratır, kuşun yetmiş bin dili olur, her dilin yetmiş bin lisanı olur ve o kişi için bağışlanma dilerler."

---

[113] Minhacu's-sünne, 4/118

[114] Nechu'l-Belağa, 1/135

[115] Harun, Mûsâ için ne ise Ali de benim için odur, şeklindeki hadis.

Bunlar, âlimlerin hadisleri nakd edip sahihini uydurmasından ayırmak için koydukları kuralların en önemlileridir. Bunlardan da anlaşılacağı gibi, bazı müsteşrıkların ve yandaşlarının iddia ettiklerinin aksine, âlimler bütün gayretlerini sadece senede hasretmemişler veya bütün dikkatlerini sadece senede yöneltmemişlerdir. Bilakis hadisleri kritik etmeleri sened ve metine eşit olarak dağılmıştı. Uydurma hadisin emâreleri konusunda koymuş oldukları kuralların dört tanesinin senedle, yedi tanesinin ise metinle ilgili olduğunu gördük. Hatta metin konusunda yukarıda zikredilen kurallarla da yetinmeyip, hadislerin nakd edilmesinde (dildeki) edebî sanat zevkini de devreye sokmuşlar ve buna göre bazı hadisleri alıp bazılarını ret etmişlerdir. Sadece mücerred duymakla ret ettikleri çok hadis olmuştur. Çünkü dilde sahip oldukları sanat melekeleri o sözleri kabul etmeye izin vermemiştir. Şöyle dedikleri çok olmuştur: "Bu hadisin üzerinde karanlık var, bunun metni karartıcı, kalb onu inkâr ediyor, gönül ondan mutmain olmuyor." Bütün bunlar şaşırtıcı değil. Rebi İbn-i Huseym şöyle diyor: "Öyle hadis vardır ki, onda gündüzün aydınlığı vardır ve onunla tanınır. Öyle hadis de vardır ki onda gecenin karanlığı gibi bir karanlık vardır ve onunla tanınır."[116] İbn Cevzî ise şöyle diyor: "Çoğunlukla ilim tâlibi uydurma hadisten ürperir ve kalb ondan nefret eder." Müsteşrıklar ve yandaşlarının şüphelerini işlerken bu konuyu yeniden ele alacağız.

D- BU GAYRETLERİN SEMERELERİ

Kısaca izah ettiğimiz bu başarılı gayretlerle, dinin ikinci kaynağı olan sünnetin sütunları sağlamlaştırılmış, Müslümanlar, uydurma ve fazlalıkların ayıklandığı, sahihinin, haseninin ve zayıfının birbirinden ayrıldığı Peygamberlerinin hadisleri konusunda mutmain ve rahat olmuşlar, ve böylece Allah dinini bozguncuların, düzenbazların, zındıkların ve ırkçıların fitne, fesat ve entrikalarından korumuştur. Böylece Müslümanlar, âlimler tarafından ortaya konulan bu bereketli ve karşı konulamaz hamlenin meyvelerini toplamışlardır. Şimdi bunların en önemlilerini zikredelim:

[116] el-Hâkim, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis*, s. 26

1. Sünnetin Tedvin Edilmesi

Sünnetin, Kur'ân'dan farklı olarak, Hz. Peygamber döneminde resmî olarak tedvin edilmediğini, kalplerde korunduğunu ve Hz. Peygamber'in sahabîleri tarafından kendilerinden sonra gelen tâbiîne sözlü olarak nakledildiklerini daha önce söylemiştik. Yine Hz. Peygamber döneminde, az da olsa biraz hadis yazılmış olduğunu da belirtmiştik. Sahabe dönemi de, az bir istisnânın dışında, hadisler tedvin edilmeden geçmiş ve hadisler dilden dile sözlü olarak nakledilmiştir. Evet, Hz. Ömer hadisleri yazıya geçirmeyi düşünmüştü, ancak daha sonra bundan vazgeçmiştir. Beyhakî'nin "el-Medhal" isimli kitabında Urve İbn-i Zübeyr'den rivâyet ettiğine göre; Hz. Ömer sünneti yazmayı istemiş ve bunun için Hz. Peygamber'in sahabîleri ile istişare etmiştir. Onlar da Hz. Ömer'e yazmasını salık vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer bir ay boyunca bu işi düşünüp değerlendirmiş ve Allah'tan hayırlı olanı isteyip dua etmiştir. Sonra bir gün bir karara varmış olarak şöyle demiştir: "Sünneti yazmak istemiştim. Sonra sizden önceki bir kavmi hatırladım. Onlar kitaplar yazmışlar ve Allah'ın kitabını terk ederek bütün ilgilerini o kitaplara yöneltmişlerdi. Vallahi ben Allah'ın kitabını asla başka bir şeyle örtmeyeceğim."[117]

Hz. Ömer'in beyan etmiş olduğu mazeret, Müslümanların o zaman içinde bulunduğu şartlarla uyuşuyordu. Çünkü Kur'ân henüz yeni olup, milletler de akın akın İslâm'a giriyorlardı. Ve insanların inançlarına esas olması ve inançlarını bozulma ve karışmalardan koruması için, Allah'ın kitabını ezberlemek, okumak ve incelemek için çok vakit ayırmaları gerekiyordu. Bu durum fitnelere, hadiste uydurmanın yayılmasına ve tâbiînin büyükleri ile tâbiînden sonra gelen âlimlerin uydurma hareketine karşı koymadaki o büyük gayret ve hamlelerine kadar devam etti. Bu gayretlerin ilk meyvesi, sünneti, kaybolup yok olmaktan kurtarmak veya ilavelere ve eksiltmelere karşı korumak için, sünnetin tedvin edilmesi oldu.

Rivâyetler, tâbiînden, sünneti toplamayı ve tedvin etmeyi ilk düşünenin Ömer İbn-i Abdülaziz olduğu noktasında neredeyse ittifak halindedir. Ömer İbn-i Abdülaziz, Medine'deki vâlisi ve kadısı olan Ebû Bekir İbn-i

---

[117] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/76

Hazm'a şu haberi göndermiştir: "Resûlullah'ın hadislerini araştır ve onları yaz. Ben ilmin silinip kaybolmasından ve âlimlerin gitmesinden korkuyorum." Ayrıca O, Ebû Bekir İbn-i Hazm'dan, Amre binti Abdirrahman el-Ensâriyye'nin (h. 98) ve Kâsım İbn-i Muhammed İbn-i Ebî Bekir'in (h. 106) bildikleri hadisleri, kendisi için yazmasını ister. Görünen o ki, Ömer İbn-i Abdülaziz bu önemli işi sadece Ebû Bekir İbn-i Hazm'la sınırlı tutmamış, bilakis diğer vilâyetlerdeki vâlilerden ve o vilâyetlerdeki büyük âlimlerden de aynı şeyi istemiştir. Ebû Nuaym'ın "Tarihu İsbahân"ında rivâyet ettiğine göre, Ömer İbn-i Abdülaziz âlimlere şöyle yazmıştır: "Resûlullah'ın hadislerini araştırın ve onları bir araya toplayın."[118]

Böylece Ömer İbn-i Abdülaziz, dedesi Ömer İbn-i Hattab'ın, bir müddet içinde kaynayan, ancak sonra Kur'ân'la karışmasından veya insanların Kur'ân'ı bırakıp sünnete yönelmesinden korktuğu için vazgeçtiği, bu arzusunu yerine getirmiş oldu. Görünen o ki Ebû Bekir İbn-i Hazm, Ömer İbn-i Abdülaziz'e sünnetten bir miktarını, yine Amre ve Kâsım'ın bildiklerini yazmıştır. Ancak Medine'deki sünnetin tamamını derleyip toplamamıştır, (tedvin etmemiştir). Bunu yapan, dönemindeki meşhur hadis âlimlerinin en meşhuru ve sembol ismi olan İmam Muhammed İbn-i Müslim İbn-i Şihâb ez-Zührî (h. 124) olmuştur. Ömer İbn-i Abdülaziz, yeryüzünde sünneti ondan daha iyi bilen birinin kalmadığını söyler ve yanındakilere ona gitmelerini emrederdi. Müslim, onun, başka hiç kimse tarafından rivâyet edilmeyen doksan hadis rivâyet ettiğini zikreder. Kendi dönemindeki bir çok ilim önderi, "eğer Zührî olmasaydı, sünnetten pek çok şey kaybolup gitmişti." demiştir, üstelik Zührî'nin döneminde Hasan el-Basrî gibi tâbiînin büyükleri bulunmasına rağmen.

Yine görünen o ki Zührî'nin sünneti tedvin edişi, Buhârî, Müslim, Ahmed ve diğerleri tarafından yapılan tedvin gibi olmamıştır. Onunki, sünneti, sahabeden ne duyduysa, ilim bablarına göre tertip etmeksizin, yazıya aktarmaktan ibarettir. Belki de sahabenin sözleri ve tâbiînin fetvalarıyla karışmış bir şekilde. Bu, her yeni işteki başlangıcın gerektirdiği bir şeydir. Zührî ile yeni bir şeye başlandığını görüyoruz. Rivâyet edildiğine göre, kendisinden rivâyet etmeleri için talebelerine, çıkartıp yazılı parçalar

---

[118] Hatib'in "Takyidü'l-İlm" isimli kitabında rivayet ettiğine göre bunu Medine ehline yazmıştır.

verirmiş. Böylece Zührî, tâbiînden bazı âlimlerin hâfızayı zayıflatacağından korkarak ilmin yazılmasını kerih görmelerine rağmen, sünnetin özel kitaplarda tedvin edilmesinde temel taşı koyan ilk kişi olmaktadır. Aslında ilmî şöhretinin başlangıcında, ilmin yazılmasını bizzat Zührî'nin kendisi de kerih görmekte ve bundan kaçınmaktaydı. Ta ki Ömer İbn-i Abdülaziz onu buna teşvik edene kadar. Zührî'den bahsederken bu konuda daha fazla açıklama yapılacaktır.

Zührî'den sonra gelen nesilde tedvin daha da yaygınlaştı. Mekke'de sünneti ilk tedvin edenler; İbn Cüreyc (h. 150) ve İbn İshak (h. 151)'tır. Medine'de ise Saîd İbn-i Ebî Arûbe (h. 156), Rebi İbn-i Sabih (h. 160) ve İmam Mâlik (h. 179)'tir. Basra'da Hammâd İbn-i Seleme (h. 167), Kûfe'de Süfyan es-Sevrî (h. 161), Şam'da Ebû Amr el-Evzâî (h. 157), Vâsıt'ta Hüşeym (h. 173), Horasan'da Abdullah İbn-i Mübarek (h. 181), Yemen'de Ma'mer (h. 154), Rey'de Cerir İbn-i Abdilhamid (h. 188). Aynı şekilde Süfyan İbn-i Uyeyne (h. 198), Leys İbn-i Sa'd (h. 175) ve Şu'be İbn-i Haccâc da (h. 160) bu işi yapmıylardır. Bunların hepsi de aynı dönemde yaşamışlar ve hangisinin ilk olarak tedvine başladığı bilinmemektedir. Tedvin işinde yaptıkları, Hz. Peygamber'in hadislerini, sahabe sözleri ve tâbiînin fetvalarıyla karışmış bir şekilde derlemek ve çeşitli babları (konuları) tek bir kitapta birbirine katarak toplamaktı. Hâfız İbn Hacer şöyle demektedir: "(Bu kimselerin hadisleri toplanması ile) zikredilen, (konu ayrımı yapmadan) hadisleri bir araya toplamaktır. Aynı konudaki hadisleri bir babta toplamaya gelince, bunu ilk yapan Şa'bî'dir. Onun şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bu, büyük talak (boşanma) bâbıdır."[119]

Sonra büyük hadis imamlarının çıktığı ve onların muazzam ve kalıcı eserlerinin telif edildiği, sünnetin (toplanıp tedvin edilmesi açısından) en parlak ve en mutlu dönemi olan hicrî üçüncü yüzyıl gelmiştir. Bu asırda, hadisler isnadlarına (senedlerine) göre telif edilmeye başlanmıştır. Bu, konularının çeşitliliğine rağmen, bir sahabîden rivâyet edilen hadislerin bir babta toplaması şeklinde oluyordu. Bu yolu ilk kullananlar; Abdullah İbn-i Mûsâ el-Absî el-Kûfî, Müsedded el-Basrî, Esed İbn-i Mûsâ ve Nuaym İbn-i Hammâd el-Huzâî'dir. Daha sonra hadis imamları da onla-

[119] *Tevcîhu'n-Nazar*, s. 8

rın yolunu takip etmiş ve İmam Ahmed meşhur Müsned'ini bu üslup üzere telif etmiştir. İshâk İbn-i Râheveyh, Osman İbn-i Ebî Şeybe ve diğerleri de bu yolu takip edenlerdendir. Bu kimselerin hadis tedvininde takip ettikleri metod, sahabîlerin sözlerini ve tâbiînin fetvalarını katmadan sadece Hz. Peygamber'in hadislerini toplamak şeklindeydi. Ancak onlar sahih hadis ile sahih olmayanını karıştırıyorlardı. Bu da hadis talipleri için büyük zorluk taşıyordu. Çünkü o hadislerden hangilerinin sahih olduğunu sadece, bu işin imamları bilebiliyordu. Bu konuya vâkıf olmayan ve hadisin durumu kendisi için meçhul olanlar ise hadis imamlarına sormak zorunda kalıyordu.

Bu durum, çağındaki muhaddislerin imamı ve sünnetin incisi Muhammed İbn-i İsmail el-Buhârî'nin (h. 256), sadece sahih hadislerin toplanmasını esas olan yepyeni bir yol tutmasına ve meşhur eseri "el-Câmiu's-Sahîh"i telif etmesine kadar devam etti. Onun bu metoduna çağdaşı ve öğrencisi İmam Müslim İbn-i el-Haccâc el-Kuşeyrî (h. 261) de tâbî oldu ve meşhur "Sahih"ini telif[120] etti. Hadis tâliplerinin, araştırma ve başkalarına sorma ihtiyacı duymadan sahih hadise ulaşmalarının yolunun açılması bu iki imam sayesinde olmuştur. Bundan sonra çok sayıda muhaddis onların yolunu izlemiş ve bu şekilde çok sayıda kitap telif edilmiştir. Bu kitapların en önemlileri şunlardır: "Sünen-u Ebî Dâvûd" (h. 275), "Sünenü'n-Nesâî" (h. 303), "Câmiu't-Tirmizî (Sünenü't-Tirmizî)" (h. 279) ve "Sünen-u İbn Mâce" (h. 273). Bu âlimler kendi eserlerinde, kendilerinden önceki âlimlerin eserlerindeki her şeyi toplamışlardır. Çünkü muhaddislerin adeti olduğu üzere kendilerinden önceki imamların hadislerini rivâyet ediyorlardı.

Sonra hicrî dördüncü yüzyıla gelinince bu dönemin muhaddisleri, üçüncü yüzyıldaki muhaddislerin az sayıdaki eksikliklerini tespit etmek dışında, onların söylediklerine yeni hiçbir şey ilave etmemişlerdir. Bütün yaptıkları kendilerinden öncekilerin topladıklarını toplamak, onların tenkid esaslarına dayanmak ve hadisin isnadını çoğaltmak olmuştur. Bu dönem-

---

[120] Hadis kitaplarının yazımından bahsederken prensip olarak 'telif' denilmez. O işleme 'tasnif' denilmektedir. Zira müellif, telif'te, terkiple kendisi ortaya yeni bir şey koymaktadır. Tasnifte ise mevcut malzemeye bir plan dâhilinde yeni bir veche verilmektedir. Fakat, Hadis Tarihinde bilindiği üzere tasnif devri diye bir ayrı safha olduğu için buradaki kelimeyi bilerek böyle kullandık. (Ed.)

deki hadis imamlarının en meşhurları şunlardır: İmam Süleyman İbn-i Ahmed et-Taberânî (h. 360). Ansiklopedik nitelikte (el-Mu'cem) üç eser telif etmiştir: 1- "el-Kebîr." Bu eserinde, ayrım yapmadan bütün sahabîlerin rivâyet ettiği hadisleri toplamıştır. Sahabîlerin harf sırasına göre tertip edildiği eserde yirmi beş bin beş yüz hadis vardır. 2- "el-Evsat." 3- "el-Asgar." Bu iki eserinde ise, hocalarının rivâyet ettikleri hadisleri toplamıştır. Yine hocalarını harf sırasına göre tertip etmiştir. Bu asırda kitap telif eden diğer âlimlerdendir. Diğer bir imam ed-Dârekutnî (h. 385)'dir. O da meşhur "Sünenu'd-Darekutnî"ini telif etmiştir. İbn Hibbân el-Büstî (h. 354), İbn Huzeyme (h. 311) ve et-Tahâvî (h. 321) de diğerleridir.

Böylece sünnetin tedvin edilmesi, toplanması ve sahihinin sahih olmayanlardan ayrılması tamamlanmıştır. Bundan sonraki yüzyıllarda gelen âlimlere, "Sıhah'lardaki (Sahih'in çoğulu olup, Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim v.s. kast ediliyor)" bazı eksiklikleri tespit etmekten başka bir şey kalmamıştır. Örneğin Ebû Abdullah Hâkim en-Nîsâbûrî (h. 405) "el-Müstedrek" isimli eserinde, Buhârî ve Müslim'in, sahih hadis için koyduğu şartları taşıdığını düşündüğü bazı hadislerin bu iki imam tarafından rivâyet edilmediğini tespit etmiştir. Zehebî gibi bazı âlimler ise, söylediklerinin bir kısmı için en-Nîsâbûrî'ye hak verirken, bir kısmı için de onun gibi düşünmemişlerdir.

2. Hadis Istılahları İlmi

Yine bu bereketli hamlenin meyvelerinden bir diğeri, uydurma hareketine karşı koymaları esnasında, âlimlerin koymuş oldukları kurallardır. Yukarıda zikrettiğimiz gibi hadisleri, alt birimleriyle beraber üç ana kısma ayırmışlardır. Bu şekilde, bizler hadislerin doğru olup olmadığını anlamak için bilimsel kurallar koyan hadis ıstılahları ilmine sahip olduk. Bu kurallar, haber ve rivâyet(leri değerlendirmek ve doğru olup olmadığını anlamak) için tarihin tanıdığı bilimsel kuralların en doğrusudur. Hatta âlimlerimiz -Allah onlara rahmet etsin- bilimsel esaslar üzerine ve hiçbir boşluk bırakmadan bu kuralları ilk koyanlardır. Daha sonra tarih, fıkıh, tefsir, dil ve edebiyat gibi diğer ilim meydanlarındaki selef âlimleri de, hadis âlimlerini örnek alıp onların metodlarını takip etmişlerdir. İlk

asırlardaki ilmî eserlerde söylenen her söz, kesintisiz bir sened zinciriyle (es-senedü'l-muttasıl) söyleyenine dayanıyordu. Hatta bizzat âlimlerin kitapları, kesintisiz bir sened zinciriyle, öğrencileri tarafından nesilden nesile aktarılmıştır. Örneğin biz, şu anda Müslümanlar arasında elden ele dolaşan "Sahih-i Buhârî"yi İmam Buhârî'nin telif ettiğinden şüphe duymuyoruz. Çünkü -biliyoruz ki- o eser İmam Buhârî'den, kesintisiz bir sened zinciriyle nesilden nesile rivâyet edilmiştir.

Çağdaş tarihçilerden biri, "tarihî rivâyetler usûlü" konusunda telif ettiği kitabında[121] hadis ıstılahları kurallarını esas almıştır. Ve bunun, rivâyetlerin ve haberlerin doğruluğunu anlamada, en doğru modern ve bilimsel metod olduğunu itiraf etmiştir.

Bu tarihçi kitabının altıncı (Adâlet ve Zabt) bölümünde, râvinin verdiği haber konusunda, adâlet ve güvenilirliğinin gerçekleşme şartlarını zikrettikten sonra şöyle demektedir: "Hadis âlimlerinin bu konuda yüzlerce yıl önce ulaştıkları netice, eşsiz bir hayret ve takdirle anılacak bir şeydir. Bilimsel araştırmalardaki dikkatlerini övgüyle anmak ve tarih (ilimine olan) üstün katkılarını itiraf etmek için, o âlimlerin kitaplarından, tamamen kendi ifadeleriyle, bazı örnekler sunuyorum..." Sonra İmam Mâlik'ten, Müslim'den, Gazzâlî'den, Kâdî Iyâz'dan ve Ebû Amr İbn-i Salâh'tan metinler nakletmektedir.

Hadis Istılahları İlmi, haberin sahih, hasen ve zayıf bölümlerine ve bu üç bölümün de kendi içlerinde değişik türlere ayrılmasını; râvide ve rivâyette aranılan şartları; haberlerdeki illet (hadisin metninde ve senedinde önemli hatalar yapılması), ızdırab (hadisin metin veya sened açısından birbiriyle çelişecek farklı şekillerde rivâyet edilmesi) ve şaz (hadisin senedinin sahih olmasına rağmen o konudaki diğer bütün rivâyetlere ters düşmesi) durumlarını; haberlerin ret edilmesini gerektiren şeyleri veya hemen kabul edilmeyip üzerinde düşünülmesini gerektiren ve kabulü için ihtiyaç duyulan kuvvetlendirici unsurları; hadisi dinlemenin, taşımanın ve

[121] Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nde tarih profesörünün telif ettiği "Tarih Istılahları Kitabı". Bu şahıs Hıristiyan olup, çalışmalarını tamamen Ortodoks Kilisesi'nin haberlerine ayırmıştır. Bkz. Kitabının 67-83 sayfaları arası. İkinci baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye tarafından neşredilmiştir.

zabt etmenin keyfiyetini; muhaddisin ve hadis talibinin âdâbını ve bunun gibi diğer konuları inceler. Bütün bu konular, hicrî ilk üç yüzyılda, yani eserlerin telif edilmesi, hadislerin toplanması ve tertip edilmesi dönemine kadar, diğer islâmî ilimlerin gelişmesinde olduğu gibi, müstakil bir ilim dalını -Hadis Istılahları İlmi'ni- oluşturmayıp, âlimlerin zihinlerinde dağınık kurallar şeklinde bulunuyordu.

Bu konunun bazı meselelerinde ilk eser telif eden, Buhârî'nin hocası, Ali İbn-i el-Medînî'dir. Buhârî, Müslim ve Tirmizî de bu konunun bazı meselelerinde, birbirine birleştirmedikleri risaleler yazmışlardır. Ancak bu ilim dalının, bütün bölümlerini ve meselelerini tek bir kitapta (el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve's-Sâmi')[122] toplayacak şekilde ilmî bir eser yazan ilk kişi Kadı Ebû Muhammed er-Râmehurmuzî'dir (h. 360). Fakat yine de kitabında bu ilmin bütün meselelerini toplayamamıştır. Sonra hicrî 405 yılında vefat etmiş olan Hâkim Ebû Abdullah en-Nîsâbûrî gelmiş ve bu konuda "Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis" adlı eserini telif etmiştir. Ancak meseleleri tertip edip düzene koymamıştır. Onu Ebû Nuaym el-İsfehânî (h. 430) takip etmiştir. el-Esfehânî, Hâkim'in kitabı üzerine çalışmış ve ondan yaptığı çıkarımlarla bu konuyu inceleyenlere çok şey bırakmıştır. Onlardan sonra Hatib Ebû Bekir el-Bağdâdî (h. 463) gelmiş ve rivâyetin kanunları konusunda "el-Kifâye", rivâyetin âdâbı konusunda da "el-Câmiu li Âdâbı'ş-Şeyh ve's-Sâmi" isimli kitaplarını yazmıştır. O, hadis ilminin bütün meseleleri için ayrı birer kitap yazmıştır. Sonra Kâdî Iyâz gelmiş (h. 544) ve konularını Hatîb'in kitabından aldığı "el-İlmâ" adlı eserini yazmıştır. Sonra Şeyh el-Hâfız Takıyyuddin Ebû Amr Osman İbn-i Salâh eş-Şehrezurî ed-Dımaşkî (h. 643) gelmiş ve Dımaşk'taki (Şam) Eşrefiye Medresesi'nde öğrencilerine söyleyerek yazdırdığı meşhur kitabı "Mukaddimetü İbn Salâh"ı telif etmiştir. Kitap tertipli ve düzenli olmamasına rağmen, kendisinden öncekilerin kitaplarında dağınık bir şekilde yer alan bütün meseleleri kapsamaktadır. Onun için insanlar bu kitap üzerinde yoğunlaşmışlar, nesir ve nazım şeklinde onu şerh etmeye yönelmişlerdir. el-Irâkî'nin "Elfiye"si, es-Sehâvî'nin "Şerh"i, en-Nevevî'nin "et-Takrib"i, Suyûtî'nin "et-Tedrîb"i ve diğerlerinin kitapları gibi. İmam el-Hâfız

---

122 *ve'l-Vâî*

İbn Kesir ed-Dımaşkî ise "İhtısâru Ulûmi'l-Hadis" isimli kitabında İbn Salah'ın kitabını özetlemiştir.[123] Daha sonra bu konuda yazılan eserler birbirini takip etmiştir. Bu eserlerin en meşhurları Hâfız el-Irakî'nin (h. 806) "Elfiye"si, el-Hâfız İbn Hacer'in "Nuhbetü'l-Fiker Fî Mustalahı'l-Eser"dir. Bu konudaki sonraki eserlerin en meşhurları ise Allâme Şeyh Tahir el-Cezâirî'nin "Tevcîhü'n-Nazar" ve Kâsımi ed-Dımaşkî'nin "Kavâidu't-Tahdîs" adlı eserleridir.

3. Cerh ve Ta'dil İlmi

Bu bereketli gayretlerin bir diğer meyvesi, "Cerh ve Ta'dil İlmi"nin veya "İlm-u Mîzânu'r-Ricâl"in (râvilerin değerlendirilmesi ilminin) gelişmesidir. Cerh ve ta'dîl ilmi, râvilerin eminlik, güvenilirlik, adâlet ve zabt (duyduklarını eksiksiz ve doğru bir şekilde anlayıp aktarmak) gibi hallerini veya bunların tersi olan yalan, gaflet ve unutkanlık gibi hallerini inceleyen bir ilimdir. Bu ilim dalı da âlimlerin, uydurma hareketine karşı ortaya koydukları o bereketli gayretlerinden doğmuş olan ve diğer milletlerin tarihlerinde bir eşine rastlamadığımız büyük bir ilimdir. Bu ilmin doğuşuna, âlimlerin hadislerin sahihini, sahih olmayanlarından ayırmak için ayrıntılı bir şekilde râviler üzerinde durup onların durumlarını değerlendirmeye tabi tutma hırsları vesile olmuştur. Çağdaşları olan râvileri bizzat sınayıp değerlendiriyorlar ve kendilerinden önce yaşamış râvileri de soruşturuyorlardı. Sonra da onlar hakkındaki görüşlerini, hiçbir sıkıntı ve günah işleme kaygısı duymadan açıklıyorlardı. Çünkü mesele Allah'ın dinini korumak ve Peygamber'inin sünnetinden yalan ve uydurmaları uzaklaştırmak meselesiydi. Buhârî'ye, "bazıları geçmişteki râviler hakkındaki değerlendirmelerin için seni kınayıp ayıplıyorlar ve yaptığının insanları gıybet etmek olduğunu söylüyorlar" denildiğinde Buhârî şu cevabı vermiştir: "Bütün bunları, kendi nefsimizden değil, sadece rivâyetlere dayanarak söylüyoruz. Hz. Peygamber de biri hakkında şöyle demiştir (ve bir değerlendirmede bulunmuştur): (O kişi) birlikte olunacak ne kötü biridir."

---

[123] Bu kitabın, Üstad Ahmed Muhammed Şakir'in dipnotlarıyla "el-Bâisü'l-Hasis" isminde güzel bir baskısı çıkmıştır.

Râvilerin güvenilir ve ehil olup olmadıkları hakkındaki değerlendirmeler İbn Abbas (h. 68), Ubâde İbn-i Samit (h. 34) ve Enes İbn-i Mâlik (h. 93) gibi küçük sahabîler döneminden itibaren başlamıştır. Sonra tâbiînden Saîd İbn-i el-Müseyyeb (h. 93), eş-Şa'bî (h. 104), İbn Sîrîn (h. 110) ve A'meş (h. 148) râvileri değerlendirmeye devam etmişlerdir. Daha sonra râviler hakkında bu değerlendirmeleri yapanlar birbirini izlemiştir: Bunlardan Şu'be (h. 160) rivâyetlerinde (ve râvileri değerlendirmesinde) çok sağlam olup, sadece güvenilir râvilerden rivâyette bulunuyordu. Diğer birisi İmam Mâlik (h. 179)'tir.

Hicrî ikinci yüzyıldaki cerh ve ta'dîl âlimlerinin en meşhurları: Ma'mer (h. 154), Hişam ed-Destüvâî (h. 154), el-Evzâî (h. 157), es-Sevrî (h. 161), Hammâd İbn-i Seleme (h. 167) ve Leys İbn-i Sa'd (h. 175). Bunlardan sonra yeni bir kuşak yetişmiştir: Abdullah İbn-i Mübarek (h. 181), el-Fezârî (h. 185), İbn Uyeyne (h. 197) ve Vekî' İbn-i el-Cerrâh (h. 197) gibi. Bu kuşağın en meşhurları ise Yahya İbn-i Sâid el-Kattân (h. 198) ve Abdurrahman İbn-i el-Mehdî (h. 198)'dir. Bu ikisi, âlimler nazarında büyük bir güvene sahiptiler ve değerlendirmeleri delil kabul ediliyordu. Onlar tarafından güvenilirliğine hükmedilen râvinin rivâyeti kabul, cerh ettikleri (güvenilir veya ehil olmadığına) hükmettikleri râvinin rivâyeti de ret olunurdu. Hakkında ihtilâf olunan râviler konusunda ise insanlar bu ikisinin tercihine başvururlardı.[124]

Bu kuşağı Yezid İbn-i Hârûn (h. 207), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (h. 204), Abdurrezzak İbn-i Hemmâm (h. 211) ve Ebû Âsım en-Nebîl ed-Dahhâk İbn-i Mahled (h. 212)'inde aralarında bulunduğu bir diğer kuşak izlemiştir.

Sonra cerh ve ta'dîl konusunda kitaplar yazmaya başlayan bir kuşak gelmiştir. Bu kuşak içinde ilk kitap yazanlar Yahya İbn-i Maîn (h. 233), Ahmed İbn-i Hanbel (h. 241), el-Vâkıdî ve "et-Tabakât" kitabının yazarı Muhammed İbn-i Sa'd (h. 230) ve Ali İbn-i el-Medînî (h. 234) vardır. Onları Buhârî, Müslim, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî takip etmiştir. Sonra da, hicrî dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar râvîlerin araştırılıp durumlarının incelendiği kitaplar yazan âlimler kuşaktan kuşağa birbiri ardına gelmişlerdir. Böylece hadis kitaplarında

---

[124] *Tevcîhu'n-Nazar*, s. 114

ismi geçen her hangi bir râvinin hayat hikâyesini bulmakta hiçbir zorluk kalmamıştır.

Cerh ve ta'dîl kitaplarından bazıları sadece güvenilir râvileri (es-Sikât) ele alır. İbn Hibbân el-Büstî'nin "Kitabu's-Sikât", İbn Kutlubuğâ (h. 881)'nın dört mücelled olan "es-Sikât" ve Halil İbn-i Şâhîn'in (h. 873) "es-Sikât" isimlerini taşıyan kitapları gibi.

Bazı kitaplar ise sadece zayıf râvilere ayrılmıştır. Buhârî, Nesâi, İbn Hibbân, ed-Dârekutnî, el-Ukaylî, İbn Cevzî ve İbn Adiyy zayıf râviler hakkında kitap yazmış olanlardandır. İbn Adiyy'in "el-Kâmil Fî'd-Duafâ" isimli kitabı, bu konudaki kitapların en kapsamlısı olup, kitapta Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim'in râvileri de dâhil olmak üzere, hakkında söz söylenilen herkes zikredilmiştir. Hatta bazı hasımlarının aleyhlerinde konuşmuş olmalarından dolayı, kendilerine tabi olunan bazı imamlar da bu kitapta zikredilmiştir. Zehebî "Mîzânu'l-İ'tidâl" isimli kitabını, İbn Adiyy'in bu kitabından dolayı telif etmiştir.

Bazı kitaplarda da güvenilir ve zayıf râviler (es-Sikât ve ed-Duafa) birlikte ele alınır. Bu şekildeki kitaplar gerçekten çoktur. Bu kitapların en meşhurları şunlardır: Buhârî'nin üç tarihi: 1- "el-Kebîr". Bu kitap harf sırasına göre tertip edilmiştir. 2- "el-Evsat". 3- "es-Sağîr". Bu iki kitap ise yıllara göre tertip edilmiştir. İbn Hibbân'ın ve İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin "el-Cerh ve't-Ta'dîl" ismini taşıyan kitapları ve İbn Sa'd'ın "et-Tabakâtu'l-Kübrâ"sı da hem zayıf hem güvenilir râvîleri ele almıştır. Bu konudaki kitapların en güzeli ise Hâfız İbn Kesîr'in "et-Tekmîl Fî Ma'rifeti's-Sikât ve'd-Duafâ ve'l-Mecâhîl" isimli kitabıdır. İbn Kesir bu kitabında bazı ilaveler yaparak ve ibareleri düzelterek, el-Mizzî'nin "Tehzîb"i ile Zehebî'nin "Mîzân"ını birleştirmiş ve izini takip eden muhaddisler ve fakîhler için en faydalı olanı ortaya koymuştur.[125]

Cerh ve ta'dîl konusuyla ilgilenen âlimler, râvileri nakd ederken kullandıkları ölçüler bakımından tek bir çizgi üzere değildiler. Bazıları işi çok sıkı tutuyor, bazıları müsâmahakâr davranıyor ve bazıları da bu ikisinin arasında orta ve itidalli bir yol tutuyordu. İbn Maîn, Yahya İbn-i Saîd

[125] *Tevcîhu'n-Nazar*, s. 118.

el-Kattân, İbn Hibbân,[126] ve Ebû Hâtim er-Râzî işi çok sıkı tutanlardan, Tirmizî, Hâkim ve İbn Mehdî müsâmahakârlardan, Ahmed, Buhârî ve Müslim ise mutedillerdendir. Bu farklılaşmalardan dolayı, bazı râviler hakkındaki görüşler de farklılaşıyordu. Bazıları her hangi bir râviyi güvenilir ve ehil bulurken, bazıları ise onun zayıflığına hükmediyordu. Böyle olmasının tek sebebi de her imamın, râviyi nakd etmek için koyduğu ölçülerinin ve bakış açılarının farklı olmasıydı. Hatta bazen bir âlimin, aynı râvi hakkında iki ayrı görüşü de nakledilebiliyordu. Ya, önce güvenilirliğine hükmettiği bir râvide, verdiği hükümden dönmesini gerektirecek bir şey görüyor ya da bunun tersi oluyordu.

Cerh ve ta'dîl konusundaki ihtilâflardan biri de fakîhlerin içtihad hususundaki yöntemlerinin farklılığıdır. Ehl-i hadis ve ehl-i re'y arasındaki tartışma meşhurdur. Bu tartışma ehl-i hadisten bazılarının, ehl-i re'yin imamlarından bazıları hakkında olumsuz konuşmalarına ve onları zayıf kabul etmelerine yol açmıştır. Bunun tek sebebi de ehl-i re'y imamlarının içtihad yöntemlerinin ehl-i hadisin yöntemleriyle uyuşmamasıdır. Bu konuda delil olarak şu örnek yeter: Muhaddislerden pek çoğu, İslâm teşrî' tarihinin en büyük imamlarından biri olan Ebû Hanîfe'ye haksızlık yapmışlar ve bazı cerh ve ta'dîl âlimleri zühdüne, Allah korkusuna, takvâsına ve (ilimdeki) büyük kudretine rağmen onu cerh etmişlerdir (onu hadis konusunda ehil görmemişlerdir). Bu hususu Ebû Bekir el-Hatîb'in, "Tarihu Bağdad" kitabının Ebû Hanîfe ile ilgili bölümünde (13/323-423) naklettiklerinden açıkça görüyoruz. Oysa onun hakkındaki bu hükmün tek sebebi, onun, muhaddislerin çoğuna, hatta muhaddislerin imamlarının çoğuna gizli kalan, fıkhî yöntemindeki inceliktir. Ehl-i hadisin avâmının bu taassubu onları, Ebû Hanîfe'yi, tarihin yalanladığı suçlamalarla itham etmelerine yol açmıştır.

Nâkıdların (cerh ve ta'dîl âlimlerinin) yönelişleri ve bakış açılarındaki bu farklılıklar ve nakd etmede kiminin müteşeddit, kiminin de müsâmahakâr olmak üzere farklı yollar tutması, sonunda âlimlerin çoğunu, birinin cerh edilmesini (hakkında olumsuz hüküm verilmesini) kabul etmek için bu hükmün sebebinin açıklanmış olmasını aramalarına neden

---

[126] Bazıları onu müsamahakârlar arasında gösteriyor ki bu yönü daha belirgindir.

oldu. Böyle davranmalarının sebebi de, verilen cerh hükmünün, gerçekten o hükmün verilmesi gerektiği için değil, nakd edenin değerlendirmesindeki bir hatadan veya taassuptan kaynaklanmış olabileceği korkusu idi. Hâfız İbn Kesir bu konuda şöyle demiştir: "İnsanların, fâsıklığa hükmetme sebeplerinin farklılığından dolayı, verilen cerh hükmü, ancak bu hükmün sebebi açıklanmışsa kabul edilir. Çünkü cerh hükmü veren bir nâkıdın, bu hükmüne dayanak yaptığı bir fâsıklık sebebi, gerçekte olmayabilir veya başkasına göre böyle olmayabilir. Onun için cerh sebebinin açıklamasını şart koşmuşlardır."[127]

Bu konuda nakledilen ilginç şeylerden biri de, kendisine "falancının hadisini niye almadın?" diye sorulan birinin verdiği şu cevaptır: "Onu yük beygirinin üzerine binip beygiri koşturuyorken gördüm ve hadisini almadım." Yine birine Salih el-Mürrî'in hadisi hakkında sorulduğunda, "Salih ne işe yarar ki?" demiştir. Bir gün Sâlih'in ismini Hammâd b. Seleme'nin yanında andıklarında, o sümkürmüştür.[128] Görüldüğü gibi bazıları, birilerini, adâlet, güvenilirlik ve zabt ile ilgisi olmayan ne kadar boş sebeplerden dolayı cerh ediyorlar. Ancak gerçek olan şu ki; böyle yapanlar câhiller veya bu ilmin sırtından geçinenlerdir. Yoksa gerçekten bu görevi yerine getirmek için ayağa kalkanlar ve bu işin inceliklerini bilenler böyle haksız hükümler vermemişler ve gülünç eleştiriler yapmamışlardır.

4. Hadis İlimleri

Sünneti ve rivâyetlerini araştırıp incelemenin, sünneti savunmanın ve sünnet usûlünü ve kaynaklarını tahkik etmenin zorunlu kıldığı daha pek çok ilim vardır. Ebû Abdullah el-Hâkim "Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis" isimli kitabında, bu ilimleri elli ikiye kadar çıkarıyor. Nevevî ise "et-Takrîb" isimli kitabında bu ilimleri altmış beşe ulaştırıyor. Sünnet âlimlerinin, nakd işindeki dikkatlerinin derecesini ve sünnetin korunmasındaki sağlamlık ve ciddiyetlerini açıklamak için aşağıda bu ilimlerin en önemlilerini zikredeceğiz.

---

[127] *İhtısaru Ulumi'l-Hadis*, s. 101
[128] Aynı eser, s. 101

a) Muhaddisin Her Açıdan Tanınması

Hâkim şöyle diyor: "Zamanımızda hadis tâlibinin, her şeyden önce muhaddisin (râvinin) şu durumlarını araştırmasına ihtiyacı vardır: Tevhid inancına göre dine inanıyor mu? Peygamberlere, onlara vahyedilenler konusunda ve onların koydukları şer'î hükümler konusunda, itaat etmeyi kendine zorunlu kılıyor mu? Sonra onun durumunu iyice araştırmalıdır. Acaba bid'atçı mı ve insanları bid'atına çağırıyor mu? Çünkü bid'atçıdan hadis yazılmaz. Zaten Müslüman imamlardan oluşan bir cemaat bid'atçının hadisinin alınmayacağı üzerine icmâ etmiştir. Ayrıca öyle birinin saygınlığı da yoktur. Sonra râvinin yaşını da bilmeli: Acaba kendisinden hadis rivâyet ettiği kimseden o hadisi duyma ihtimali var mı? Çünkü biz, bize rivâyette bulunan bazı kimselerin, hadisleri duyduklarını söyledikleri kimseleri dinlemiş olmaya yaşlarının yetmediğini gördük. Sonra (rivâyet) usûlünü iyice araştırmalı: Acaba usûlü eski mi yoksa yeni mi? Zamanımızda türeyen bazı kimseler satın aldıkları kitaplardan hadis rivâyet ediyorlar. Bazıları da kendi duyduklarını, eski kitaplara yazıyorlar ve onları rivâyet ediyorlar. Bu sahanın uzmanı olmayanların, böyle kimselerden hadis dinlemeleri (almaları), bilgisizliklerinden dolayı mazur görülebilir. Ancak bu sahanın uzmanları, sahip oldukları bilgi ve tecrübelerine rağmen, böyle kimselerden hadis dinleyip alıyorlarsa, tövbe ettikleri görülene kadar cerh edilirler ve kendilerinden hadis alınmaz. Çünkü, bu sahadaki uzmanlıklarına rağmen, câhillikleri mazur görülmez. Bilmediğini sorması gerekir. Selef (Allah hepsinden razı olsun) bu hâl üzere idi.

b) Müsned Hadislerin Bilinmesi

Hâkim şöyle diyor: Âlimlerin, hadislerden müsned olmayanların delil olup olmayacağında ihtilâf etmiş olmalarından dolayı, bu ilim, hadis ilimleri arasında büyük bir yere sahiptir. Müsned hadis (Hadis-i Müsned); senedin meşhur bir sahabîye, ondan da Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar, muhaddisin (râvinin), hadisi açıkça kendisinden duyduğu belli olan birinden, onun da diğerinden rivâyet ettiği hadistir.

c) Mevkuf Hadislerin Bilinmesi

Hâkim'in, Muğîre İbn-i Şu'be'den rivâyet ettiği şu hadis gibi: "Sahabîler, Hz. Peygamber'in kapısını tırnaklarıyla çalıyorlardı." Hâkim şöyle diyor: Hadis ilminde uzman olmayan kimse, Hz. Peygamber'in ismi geçtiği için, bu hadisi, müsned hadis sanar. Oysa müsned değildir. Çünkü hadis, yine sahabe olan akranlarının fiilinden bahseden bir sahabîye dayanıp kalır, onlardan birine isnad edilmez.

d) Sahabîleri Mertebeleri İle Bilmek

Sahabîler -Hâkim'in zikrettiği üzere- on iki tabakadır. İlki, Mekke'de Müslüman olanlar, sonuncusu ise, Mekke'nin fethi günü ve vedâ haccında Hz. Peygamber'i görmüş olan küçükler ve çocuklardır.

e) Mürsel Hadislerin Bilinmesi

Bu, hadis ilimleri arasında zor bir çeşittir ki onu ancak hadis ilminde çok derinleşenler anlayabilirler.

f) Munkatı' Hadisin Bilinmesi

Munkatı' hadis, (Mürsel hadis gibi sened zincirinde bir kopma olmasına rağmen) Mürsel hadisten farklıdır. Hadis hâfızları arasında bile bu ikisini ayırabilenler azdır. Hâfız, üç çeşidi olduğunu söyler ve her çeşidine bir örnek verir:

Birincisi: Senedinde isimleri söylenmeyen ve kim oldukları bilinemeyen iki meçhul kişinin olduğu hadis.

İkincisi: Senedinde ismi söylenmeyen ancak başka bir yoldan kim olduğu bilinen birinin olduğu hadis.

Üçüncüsü: Seneddeki bir râvinin, hadisi, kendisinden rivâyet ettiği kişiden duymamış olması (esas duyduğu kişiyi atlaması) ve bu atlama tâbiîne gelmeden yapılmış olması. Tabiîn de sahabeyi atlayarak, rivâyeti Hz. Peygamber'e dayandırır. Bu tür hadis mürsel değil, munkatı'dır.

g) Müselsel İsnadların (Senedlerin) Bilinmesi

Hadisin hiçbir şüpheye yer olmayacak şekilde duyulmuş olduğunu gösteren (isnad) türüdür. Çeşitlere ayrılır: Bazısında teselsül (sened zinciri), seneddeki bütün râvilerin, hadisi muayyen lafızlarla aktarması şeklinde olur. "Bize rivâyet etti (haddesenâ)" veya "şöyle dediğini duydum" ya da "falancının şöyle dediğine şahit oldum" denmesi gibi. Bazen de teselsül, bütün hocaların öğrencilerine (rivâyet edenlerin rivâyet ettiklerine) muayyen bir fiili yapmaları şeklinde olur. Musâfaha hususundaki müselsel hadiste olduğu gibi.

ğ) Muan'an Hadislerin Bilinmesi

Tedlîs'ten[129] (müdelles hadisten) farklıdır. Hadis âlimlerinin icmaına göre, muan'an hadis -eğer râvileri, tedlîs'e bulaşmamış kimseler ise- muttasıl (sened zinciri kopuk olmayan) hadis kabul edilir. Hâkim, bu tür hadise örnek olarak şunu zikrediyor: Câbir İbn-i Abdullah'tan rivâyet edilmiştir... (Yani doğrudan duymayı ifaden eden, "Câbir İbn-i Abdullah bize rivâyet etti" yerine, "Câbir'den rivâyet edilmiştir", lafzı kullanılmıştır.) Sonra da şöyle der: Bu, Mısırlıların, sonra da Medineli ve Mekkelilerin rivâyet ettikleri bir hadis çeşididir. Ve onlar tedlîse başvurmazlar. Onun için, onların doğrudan duymuş olduklarını zikretmeleri veya zikretmemeleri, bize göre eşittir.

h) Mu'dal Rivâyetlerin Bilinmesi

Mu'dal hadis, birden fazla râvi atlanarak Hz. Peygamber'e dayandırılmasına dair. Mürsel hadisten farklıdır. Çünkü Mürsel hadis sadece tâbiînin, (sahabeyi atlayarak) Hz. Peygamber'e dayandırdığı hadistir.

ı) Müdrecin Bilinmesi

Sahabe sözlerinden Hz. Peygamber'in hadislerine karışanların bilinmesi ve Hz. Peygamber'in sözlerinden başkalarının sözlerinin ayıklanması.

---

[129] Tedlis, ravinin "falanca bize rivayet etti" veya "falancıdan duydum" gibi doğrudan duyduğunu ifade eden lafızlar kullanmamasına rağmen, çeşitli nedenlerle, hadisi kendisine rivayet etmiş olan raviyi atlayıp, çağdaşı olan ve karşılaşmış olduğu bir önceki raviden "falancadan, o da falancadan" şeklinde bir üslup kullanmak suretiyle, sanki hadisi ondan duymuş olduğu izlenimini vermesidir. (Mütercim)

Buna Abdullah İbn-i Mes'ûd'tan rivâyet edilen şu hadis örnek verilir: "Hz. Peygamber, onun elini tutup ona namazdaki "teşehhüdü" şöyle diyerek öğretti: "De ki: et-Tahıyyâtu lillahi ve's-Salâvâtü..." ve teşehhüdü zikretti. Daha sonra şöyle buyurdu: Bunu söylediğin zaman namazını kılmış olursun, ayağa kalkmak istersen kalk, oturmak istersen otur. Hâkim diyor ki: Hadisteki "bunu söylediğin zaman namazını kılmış olursun..." sözü, hadise karışmıştır ve Abdullah İbn-i Mes'ûd'un sözüdür. Böyle olduğunun delili ise, başka bir yoldan rivâyet edilmiş olan bu hadisin râvisinin, Hz. Peygamber'in, Abdullah İbn-i Mes'ûd'a teşehhüdü öğretişini zikrettikten sonra, şöyle demiş olmasıdır: Abdullah İbn-i Mes'ûd demiştir ki: "Bunu söyledikten sonra namazını kılmış olursun..."

i) Tabiînin Bilinmesi

Bu, pek çok ilmi kapsayan bir ilimdir. Tabiîn de bir çok mertebedeki tabakalardan oluşur. Bu ilimden gâfil olan biri, sahabîler ile tâbiîni birbirinden ayıramayacağı gibi, tâbiîn ile tebeu't-tâbiîni de birbirinden ayıramaz. Daha sonra Hâkim tâbiînin tabakalarını sayar -ki on beş tabakadır- İlk tabaka, Hz. Peygamber'in cennetle müjdelediği on sahabeye yetişenlerdir. Saîd İbn-i el-Müseyyeb ve Kays İbn-i Ebî Hazım gibi. Son tabaka ise, Basralılardan Enes İbn-i Mâlik'e, Kûfelilerden Abdullah İbn-i Ebî Evfâ'ya, Medinelilerden Sâib İbn-i Yezîd'e, Mısırlılardan Abdullah İbn-i el-Hâris İbn-i Cez'e ve Şamlılardan Ebû Ümâme el-Bâhilî'ye yetişenlerdir.

j) Sahabîlerin Çocuklarının Bilinmesi

Bu ilmi bilmeyenler pek çok rivâyeti karıştırırlar. Bu konuda hadisçinin bilmek zorunda olacağı ilk şey, beşeriyetin efendisi Hz. Peygamber'in çocuklarını ve onlardan rivâyette bulunanları bilmektir. Sonra ileri gelen sahabîlerin ve diğerlerinin çocuklarını bilmektir. Daha sonra, tâbiînin, tebeü't-tâbiînin ve âlimlerin çocuklarını bilmektir. Hadis ilimleri arasındaki bu ilim, çok büyük ve başlı başına bir ilimdir.

k) Cerh ve Ta'dil İlmini Bilmek

Hadis ilminin meyvesi ve onun için büyük bir basamak olan bu ilim

aslında iki ayrı türdür ve her bir tür kendi başına bir ilimdir. Hâkim, en sahih ve en zayıf rivâyetlerden bahsettiği gibi bu ilimden de bahsetmiştir.

l) Sahih ve Sakîm'in (Zayıfın) Bilinmesi

Bu ilim cerh ve ta'dîl ilminden farklıdır. Cerh edilmekten kurtulan nice rivâyet, sahihler arasında zikredilmemiştir. Buna, muttasıl bir senedle İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği şu hadis örnek gösterilir: "Gece ve gündüz namazı ikişer ikişerdir. Vitir de gecenin sonunda bir rekattır." Bu hadis ile ilgili Hâkim şöyle der: "Bu hadisin isnadı güvenilir ve sâbittir. Hadiste gündüzün zikredilmesi ise bir vehimdir." Buna verilen bir diğer örnek de Mâlik İbn-i Enes'in, İbn Şihâb'tan, onun Urve'den, onun da Hz. Âişe'den rivâyet ettiği şu hadistir: Âişe demiştir ki: "Hz. Peygamber hiçbir yemeğe asla kusur bulmadı. İştahı çekerse onu yer, çekmezse yemezdi." Hâkim bu hadisle ilgili şöyle der: "Bu, âlimler ve güvenilir râviler arasında dolaşan bir isnadtır. Ancak o, Mâlik'ten gelen bâtıl bir hadistir. Bu isnadla kast ettiğim şudur: "Hz. Peygamber eliyle bir kadına asla vurmadı. Kendisi için intikam almadı. Sadece Allah'ın yasaklarının aşılmış olması durumunda Allah için intikam aldı." Ben bu rivâyette vehm edenin (hata yapanın) kim olduğunu bulmak için bütün gayretimi sarf ettim, ancak bulamadım. Olsa olsa bu kişinin İbn Hibbân el-Basrî zan edileceği sonucuna vardım. Ne var ki o da, çok doğru sözlü ve makbul biridir. Devamla Hâkim şöyle der: "Sahih hadis sadece rivâyeti ile bilinmez. Anlama, ezber ve çok dinlemekle bilinir. Bu ilim türünde, hadisteki zayıflığın açığa çıkması için, anlayış ve ma'rifet sahipleri ile müzâkere yapmaktan daha büyük bir yardım yoktur. Senedi sahih olduğu halde Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde rivâyet edilmeyen böyle hadislerle karşılaşıldığında, hadisçinin ondaki illetin (zayıflığın) ne olduğunu anlaması için çok detaylı araştırma yapması ve onu açığa çıkarmak için ma'rifet sahipleriyle müzakere etmesi gerekir."

m) Hadis Fıkhını Bilmek

Hadis fıkhı, hadis ilimlerinin bir meyvesidir ve din onunla kıvama erer. Bir çok hadis imamının ismi, hadis rivâyetlerinin yanında, hadiste fakîh oldukları ilavesi ile zikredilir. İbn Şihâb ez-Zührî, Abdurrahman

İbn-i Amr el-Evzâî, Abdullah İbn-i Mübarek, Süfyan İbn-i Uyeyne, Ahmed İbn-i Hanbel ve daha bir çokları gibi.

n) Hadislerin Nâsihini ve Mensûhunu Bilmek

Hâkim, mensûh ve nâsih hadislerin pek çok örneğini zikretmiştir.

o) Meşhûr Hadislerin Bilinmesi

Hâkim şöyle diyor: "Meşhur hadis, sahih hadisten farklıdır. Nice meşhur hadis sahihler arasında rivâyet edilmez." Sonra buna örnekler veriyor.

ö) Garîb Hadislerin Bilinmesi

Garip hadisin çeşitleri vardır. Bunlardan biri "Garâibu's-Sahih" (sahihin garibi)dir ki, sadece güvenilir bir tek râvi tarafından rivâyet edilmiştir. Bir diğeri "Garâibu'ş-Şuyûh" (râvilerin garibi). Buna şu hadis örnek verilir: "Kentli, bedevîye satış yapmasın." Bu, Mâlik İbn-i Enes'in, Nâfi'den rivâyet ettiği garîb bir hadistir. Nâfi hadisleri cem' edilen bir imamdır. İmam Şâfiî de o hadisi (İmam Mâlik'ten rivâyet etmede) tek kalmıştır. İmam Şâfiî'den ise sadece Rebi İbn-i Süleyman rivâyet etmiştir. Rebi güvenilir ve emin biridir.

p) Efrâd Hadislerin Bilinmesi

Bu tür hadisler üç çeşittir:

Birincisi: Sadece tek bir şehrin insanları tarafından, bir sahabeden rivâyet edilen hadisler. Örneğin baştan sonra rivâyet zincirindekilerin tamamının Kûfeliler veya Medineliler olması gibi.

İkincisi: Sadece tek bir kişinin, imamlardan birinden yaptığı rivâyet.

Üçüncüsü: Örneğin Medinelilerden, tek bir Mekkelinin rivâyet ettiği hadisler.

r) Müdellislerin Bilinmesi

Müdellislerden hadis rivâyet edenler, müdellislerin bu hadisleri kendilerinden önceki râviden duyup duymadıklarını ayırt edemezler. Hâkim

şöyle der: "Tabiînden günümüze kadar müdellisler olagelmiştir." Sonra altı çeşit tedlîs zikretmiş ve ve bunlara örnek vermiştir.

s) Hadisin İlletlerinin Bilinmesi

Hadis ilminin bu türü, sahih ve sakîminden veya cerh ve ta'dîlden farklı olup başlı başına bir ilimdir. Hâkim şöyle diyor: "Hadisin illetli kabul edildiği sebeplerin, cerh sebepleri ile bir ilgisi yoktur. Mecrûh (cerh edilmiş) hadis kabul edilmez. Hadisin illeti, güvenilir râvilerin rivâyetlerinde görülür. Onların rivâyet ettikleri hadiste, bilmedikleri bir illet vardır ve böylece hadis ma'lûl (illetli) olur. Hadiste illet olduğu ezber, anlayış ve ma'rifet ile bilinir, başka şeyle değil." Sonra illetli hadisin on çeşidini sayar ve her birine örnek verir. Bu çeşitler için kurallar söylemeyip, sadece her biri için örnek zikreder, sonra da illetini söyler. Ancak bütün illetler, ya bir hadisin başka bir hadise girmesine veya râvi hakkındaki vehme ya da gerçekte mürsel olan bir hadisin vasl edilmesine (rivâyet zincirindeki kopukluğun birleştirilmesine) dayanmaktadır.[130]

ş) Birbiriyle Çelişen Hadislerin Bilinmesi

Bazı mezhepler bu hadislerin birini diğer bazıları da öbürünü delil gösterirler. Buna örnek olarak Hz. Peygamber'den gelen sahih hadislerin bazılarında, Hz. Peygamber'in ifrad haccında olduğu, bazılarında temettü haccında olduğu, diğer bazılarında ise kıran haccında olduğu rivâyet edilmiştir. Ahmed ve İbn Huzeyme temettü, Şâfiî ifrad ve Ebû Hanîfe de kıran haccı olduğunu tercih etmiştir.

t) Hiçbir Yönden Kendisiyle Çakışanı Olmayan Hadislerin Bilinmesi

Buna da çok sayıda örnek verilmiştir.

u) Rivâyetlerin Birindeki Fazla Fıkhî Lafızların Bilinmesi

Bunun örneği çok azdır. Bu örneklerden biri İbn Mes'ûd'un şu hadi-

[130] İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (h. 327) hadisin illetleri konusunda bir kitabı vardır. Mısır'da iki cilt halinde basılmıştır. Bu eser sünnetin şüphelerden arındırılması konusunda hadis imamlarının dikkat ve büyük gayretlerinin en güzel örneklerinden biridir.

sidir: "Hz. Peygamber'e: "Hangi amel en faziletlidir? diye sordum. İlk vaktinde kılınan namazdır, dedi. Sonra hangisidir? dedim. Allah yolunda cihattır, dedi. Sonra hangisidir? dedim. Anaya babaya iyilik etmektir, dedi" Bu hadisle ilgili Hâkim şöyle demiştir: Bu sahih bir hadis olup âlimlerden bir cemaat onu Mâlik İbn-i Miğvel'den ve aynı şekilde Osman İbn-i Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Ancak Bündâr İbn-i Beşşâr[131] ile Hasan İbn-i Mükrim dışındakiler, hadisteki "ilk vaktinde" kısmını zikretmemişlerdir. Bu ikisi de güvenilir ve fakîh kimselerdi.

ü) Muhaddislerin Mezheplerinin Bilinmesi

Hâkim, hadis imamlarından çok sayıda metin nakletmişlerdir. Bu metinlerde hadis imamları bazı râvilerin mensup oldukları mezhepleri zikreder. Bundaki maksatları da insanları onlardan sakındırmaktır.

v) Metinlerdeki Çarpıtmaları Bilmek

Hadis imamlarından bir cemaat bakışlarını bu konuda yoğunlaştırmışlardır. Hâkim bu hususta örnekler zikretmektedir.

y) Senedlerdeki Çarpıtmaları Bilmek

Bunun çok sayıda örneği zikredilmektedir.

Ve bunların dışında daha pek çok hadis ilmi zikredilmiştir. Bu ilimlerin çoğu, râvilerin isimlerinin, neseblerinin, yaşlarının, kabilelerinin, akranlarının, künyelerinin, mesleklerinin bilinip muhafaza edilmesi ile ilgilidir ki bütün bunlar, âlimlerin bu işe ne kadar önem verdiklerini, bu işi ne kadar sağlam yaptıklarını göstermektedir.

5. Hadis Diye Uydurulmuş Sözler ve Hadis Uyduranlarla İlgili Kitaplar

Hadis konusunda bir yalan görüldüğünde, selefin yaptığı, yalancıların izini sürüp onları bulmak ve meclislerde "falanca yalancıdır, ondan hadis almayın, falanca zındıktır, falanca kadercidir vs." demek suretiyle isimlerini teşhir edip onları tanıtmak oluyordu.

---

[131] Muhammed b. Beşşaar, Bündar lakabı ile maruftur.

Hadisçiler arasında yalanıyla meşhur olanlar vardı. Bunların en önemlilerinden bazıları şunlardır:

Ebân İbn-i Cafer en-Nümeyrî: Ebû Hanîfe'den duyduğunu söyleyerek üçyüz hadis uydurmuştur ki Ebû Hanîfe onların bir tanesini bile rivâyet etmemiştir.

İbrahim İbn-i Zeyd el-Eslemî: İmam Mâlik'ten aslı olmayan hadisler rivâyet etmiştir.

Ahmed İbn-i Abdillah el-Cûybârî: Kerrâmiye için binlerce hadis uydurmuştur.

Câbir İbn-i Yezîd el-Cu'fî: Süfyan onun hakkında şöyle demiştir: Câbir'den yaklaşık otuz bin hadis dinledim ve onlardan bir şey zikretmeyi mübah görmüyorum.

Muhammed İbn-i Şucâ' es-Selcî: Teşbihle ilgili hadisler uydurmuş ve onları muhaddislere nisbet etmiştir.[132]

Nûh İbn-i Ebî Meryem: Sûre sûre Kur'ân'ın fazileti hakkında hadisler uydurmuştur.[133]

Hâris İbn-i Abdullah el-A'var, Mukâtil İbn-i Süleyman, Muhammed İbn-i Saîd el-Maslûb, Muhammed İbn-i Ömer el-Vâkıdî, İbrahim İbn-i Muhammed İbn-i Ebî Yahya el-Eslemî, Vehb İbn-i Vehb el-Kâdî, Muhammed İbn-i Saîb el-Kelbî, Ebû Dâvûd en-Nehaî, İshak İbn-i Necih el-Maltıy, Abbas İbn-i İbrahim en-Nehaî, Me'mun İbn-i Ebî Ahmed el-Herevî, Muhammed İbn-i Ukkaşe el-Kirmânî, Muhammed İbn-i Kâsım et-Tâykâni, Muhammed İbn-i Ziyad el-Yeşkurî ve Muhammed İbn-i Temîm el-Firyâbî.

Daha sonra âlimler, uydurma hadislerin peşine düşüp onları araştırmaya ve insanları, bu hadislere kanmama hususunda uyarmak için, uydurma hadisleri toplamaya ve bu konuda kitaplar yazmaya başladılar. Bu kitapların en meşhurlarından bazıları şunlardır:

---

[132] "el-Kamil" isimli kitabında İbn Adiy bunları zikrediyor. Muhammed İbn-i Şucâ'ı yalancılar arasında sayan tek kişi İbn Adiy oldu. el-Kevseri de "el-İmtâ Fi Sireti'l-Hasan İbn-i Ziyad ve Muhammed İbn-i Şucâ" isimli kitabında bu rivayeti ondan nakleden tek kişi oldu.

[133] Bu zâtın hadis uydurmaktan berî olduğuna dair Ahmet Naim ve Kâmil Miras'ın notlarına bkz. Tevid-i Sarih Tercemesi, 1/285-86, 496-98. (Ed.)

1- Hicrî 597 yılında vefat eden Hâfız Ebu'l-Ferec el-Cevzî'nin "el-Mevdûât" isimli kitabı. Bu kitabında, sahih hadis kitaplarında yer almış olsa bile, uydurma olduğuna inandığı bütün hadisleri zikretmiştir. "Sahih-i Müslim"den iki, "Sahih-i Buhârî"den bir, Ahmed'in "Müsned"inden otuz sekiz, Ebû Dâvûd'un "Sünen"inden dokuz, Tirmizî'nin "Câmii"nden otuz, Nesâî'nin "Sünen"inden on, İbn Mâce'nin "Sünen"inden otuz, Hâkim'in "Müstedrek"inden altmış ve diğer sünnet kitaplarından da uydurma olduğuna inandığı hadisleri bu kitabında zikretmiştir. Ancak âlimler de onun söylediklerini takibe alıp sorgulamışlardır. Örneğin el-Irâkî ve İbn Hacer, özellikle Ahmed'in Müsned'indeki hadisler için onu sorgulayıp eleştirmişlerdir. Suyûtî ise "et-Teakkubât ala'l-Mevdûât" kitabında ve İbn Cevzî'nin "el-Mevdûât" kitabını özetlediği "el-Leâlî'l-Masnûa" isimli eserinde, Ebu'l-Ferec el-Cevzî'yi genel olarak incelemiş ve kitabında zikrettiği hadislerin çoğu için onu doğrulamış, ama azında ona muhalefet etmiştir. Özellikle de Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim ve Ahmed'in Müsned'inde yer alan hadisler konusunda.

2- Hicrî 622 yılında vefat eden Ebû Hafs Ömer İbn-i Bedr el-Mevsılî'nin "el-Muğni Ani'l-Hıfz ve'l-Kitab" isimli eseri. Ebû Hafs bu eserinde, hiçbir sahih hadis bulunmayan babları (konuları) zikretmekle yetinmiştir. Mesela "İmanın artması ve eksilmesi, iman söz ve ameldir." sözüyle ilgili şöyle der: Bu babda hiçbir sahih yoktur." Fakat daha sonraki âlimler de onun söylediklerini takibe alıp sorgulamışlardır.

3- Hicrî 650 yılında vefat eden Allâme es-Sâğânî Radıyyu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Hasan İbn-i Muhammed İbn-i Huseyn'in "ed-Durru'l-Mültekat Fî Tebyîni'l-Galat" isimli kitabı. Âlimler onun söylediklerini de takibe alıp sorgulamışlardır.

4- Hicrî 507 yılında vefat eden İbn Tâhir el-Makdisî'nin "Tezkiretü'l-Mevdûât" isimli kitabı. İbn Tâhir bu kitabında, yalancı, cerh edilen ve zayıf râvilerin rivâyetlerini zikrediyor.

5, 6- Suyûtî'nin "Leâlî'l-Masnûa Fî'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa" ve "ez-Zeyl" isimli kitapları. İlk kitapta, İbn Cevzî'nin "el-Mevdûât" kitabını özetlemiş ve İbn Cevzî'nin uydurma olduğuna hükmettiği bazı hadisler için onu eleştirmiştir. İkinci kitapta ise, İbn Cevzî'nin gözünden kaçırdığı uydur-

ma hadisleri zikretmiştir. Daha sonra "et-Teakkubât ala'l-Mevduât" isimli eserini telif etmiştir.

7- Hicrî 986 yılında vefat eden Muhammed İbn-i Tâhir İbn-i Ali el-Feteni'nin "Tezkiretu'l-Mevdûât" isimli kitabı. Daha sonra bu kitaba harf sırasına göre tertip edilmiş olan "Risaletün Fî'l-Vaddâîn Ve'd-Duafâ" (Hadis Uyduranlar ve Zayıf Raviler hakkında bir Risale) isimli çalışmasını eklemiştir.

8- Hicrî 1014 yılında vefat eden Şeyh Aliyyu'l-Kârî el-Hanefî'nin "el-Mevdûâtu Kübrâ ve Mevdûatu Sugrâ" isimli eseri.

9- Hicrî 1250 yılında vefat eden İmam Şevkânî'nin "el-Fevâidu'l-Mecmûa Fî'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa" isimli kitabı.

10- İmam es-San'ânî'nin bir risalesi. es-San'ânî bu risalesinde kıssacıların ve vaizlerin dillerinde dolaşan hadislerin çoğunu zikretmiştir. Risalenin sonunda ise zayıf ve metrûk râvilerin en meşhurlarının isimlerini zikretmiştir.

11- Trablus'ta doğup Hicrî 1305'in sonlarına doğru Mısır'da vefat eden, Muhammed İbn-i Ebî'l-Mehâsin el-Kâvukcî el-Hasenî el-Meşîşî el-Ezherî'nin "el-Lü'lüü'l-Mersû' Fîmâ Lâ Asla Lehû ev Bi aslihî Mevdû'" isimli kitabı. Bu eser ve bir önceki maddedeki risale tek kitap olarak basılmıştır.

6. İnsanlar Arasında Çok Yaygın ve Meşhur Olan Hadislerle İlgili Kitaplar

Bu kitaplarda aynı zamanda o hadislerin sahihleri, zayıfları ve uydurmaları da beyan edilmiştir. Bu kitaplardan bazıları şunlardır:

1- ez-Zerkeşî'nin (h. 794), "el-Leâlî'l-Mensûre Fî'l-Ehâdîsi'l-Meşhûra" isimli kitabı. Suyûtî bu kitabı, "ed-Dureru'l-Müntesira Fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehira" isimli kitabında özetlemiştir.

2- es-Sehâvî'nin (h. 902), "el-Mekâsıdu'l-Hasene Fî'l-Ehâdîsi'l-Müştehire Ale'l-Elsine" isimli kitabı.

3- el-Aclûnî'nin (h. 1162), "Keşfu'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbâs" isimli kitabı. es-Sehâvî'nin kitabını esas almış ve ona ilavelerde bulunmuştur.

4- İbnu'd-Deyba' eş-Şeybânî'nin (h. 944) "Temyîzü't-Tayyib Mine'l-Habîs Fîmâ Yedûru Alâ Elsineti'n-Nâs Mine'l-Hadis" isimli kitabı.

5- Şeyh Muhammed el-Hût el-Beyrûtî'nin "Esnâ'l-Metâlib Fî Ehâdîsi Muhtelifeti'l-Merâtib" isimli kitabı. (Temyizü't-Tayyib kitabını esas almış ve ona ilavelerde bulunmuştur.)[134]

Böylece sünnetin geçirdiği merhaleleri; önce sünnete uydurma ve tahrifin bulaşmasını, sonra da âlimlerin, sünneti, ona bulaşan uydurmalardan temizlemek için ortaya koyduğu o karşı konulamaz gayretlerini özlü bir şekilde arz ettik. Şüphesiz insaflı bir kimsenin elinden, âlimlerin o gayretlerine büyük bir saygı duymaktan ve o gayretlerin, neredeyse insan üstü bir çalışma olduğunu itiraf etmekten başka bir şey gelmez.

[134] Şeyh Muhammed el-Hût'un "Hüsnü'l-Eser Fimâ Fihi Da'f ve İhtilaf Min Hadisin ve Haberin ve Eserin" isimli bir başka kitabı daha vardır. Gerçekte bu kitab, Allame İbn el-Mulkın'in, Kitabu Tehrici Ehâdisi Kitabu'-Rafii Fi'l-Fakhi'ş-Şâfiî kitabının özetidir. Bu kitab ise yaygın ve meşhur hadislere yönelik olmadığı gibi, zayıf hadislere tahsis de edilmemiştir. Aksine onda sahih ve hasen hadisler vardır. Ancak kitabın bu şekilde yanlış isimlendirilmesi, Muhammed el-Hût'tan değil yayıncıdan kaynaklanmaktadır.

İkinci Bölüm

TARİH BOYUNCA SÜNNETE YÖNELTİLEN ŞÜPHELER

Çeşitli dönemlerde sünnete karşı duyulan şüphelerle ilgili olan bu bölüm yedi kısımdan oluşmaktadır.

a- Şiîlere ve Hâricîlere göre sünnet

b- Mûtezile'ye ve Kelamcılara göre sünnet

c- Eskiden sünnetin delil oluşunu inkâr edenlere göre sünnet

d- Çağımızda sünnetin delil oluşunu inkâr edenlere göre sünnet

e- Haber-i Âhâd'ın delil oluşunu inkâr edenlere göre sünnet

f- Müsteşrıklara göre sünnet

g- Bazı çağdaş yazarlara göre sünnet.

TARİH BOYUNCA SÜNNETE YÖNELTİLEN ŞÜPHELER

Giriş

Sonuçta zaferle çıktığı böylesine şiddetli savaşlara girmiş olan sünnetin, bu savaşlardan bazı hafif yaralar alması kaçınılmazdı. Ancak bu yaraların sünnetin yapısı, hayâtiyeti ve kuvveti üzerinde herhangi bir etkisi olmadı. Sünnet değişik dönemlerde bazı Müslüman grupların husûmetleriyle karşılaşmış ve âdet olduğu üzere, o gruplar sünnetin, dinin kaynaklarından biri olup olmadığı hakkında şüpheler yaymışlardır. İşte bu bölümde, bu konuyu inceleyeceğiz.

A- ŞİÎLERE VE HÂRİCÎLERE GÖRE SÜNNET

Hz. Peygamber döneminde sahabîlerin, Hz. Peygamber'in emrine uymanın farz olduğu, O'nun bütün insanlara gönderilmiş bir elçi olduğu ve mesajını bütün insanlara ve kendilerinden sonraki nesillere ulaştırmaları gerektiği konusunda en küçük bir şüpheleri bulunmuyordu. Tarih bize haber veriyor ki, Hz. Peygamber'in hayatında sahabîler birbirlerine şüpheli ya da düşmanca bir gözle bakmazlardı. Bilakis tek inançta ve aynı hedefte birleşmişlerdi ve birbirini seven kardeşlerdi. Tek peygamber, tek kitap ve tek din sevgisi hepsinin kalplerini birbirine bağlıyordu. Allah onlar arasındaki kardeşliğin ne kadar sağlam olduğunu şu âyetiyle haber vermektedir:

"*Muhammed Allah'ın resulüdür. Onun beraberindeki müminler de*

kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler. Sen onları rükû ederken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve rıza ararken görürsün. Onların alâmeti, yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığıdır." (Fetih, 48/29) Allah Teâla husûsî olarak ensar hakkında ise şöyle demektedir: "*Bunlardan önce Medine'yi yurt edinip imana sarılanlar ise, kendi beldelerine hicret edenlere sevgi besler, onlara verilen ganimetlerden ötürü içlerinde bir kıskanma veya istek duymazlar. Hatta kendileri ihtiyaç duysalar bile o kardeşlerine öncelik verir, onlara verilmesini tercih ederler. Her kim nefsinin hırsından ve mala düşkünlüğünden kendini kurtarırsa, işte felah ve mutluluğa erenler onlar olacaklardır.*" (Haşr, 59/9)

Onlar aralarındaki sevgi, yardımlaşma ve başkalarını kendilerine tercih etme hususlarında örnek konumdaydılar. İhtilâfları sadece hak içindi. Anlaşmazlığa düştüklerinde, hak kendilerine belli olur olmaz derhal ona dönüyorlardı. Sonra onlar anlaşmazlıklarında insanların en ahlâklıları, en edeplileri ve yasaklardan en çok korunanlarıydılar. İşte, bu haldeydiler: Birbirlerine yalan söylemezler, birbirlerini itham etmezler; İslâm'ı kabulde önceliği olanların faziletini bilirler, davet için infak ve gayretleri çok olanlara teşekkür ederler; Allah'ın bahşetmiş olduğu hayır ve bereketten dolayı birbirlerini çekememezlik etmezlerdi. Kerim bir peygamberin ashabı olmak, hak dinim davetçileri olmak, Allah'ın kendilerini dalâletten kurtarıp hidâyete eriştirdiği için insanların en mutluları ve en iyi halde olanları olmak, müşterek üstünlük olarak hepsine yetiyordu.

Hz. Peygamber vefat ettiği zaman sahabîler arasında ilk anlaşmazlık kimin hilâfete tayin edileceği konusunda çıktı. Anlaşmazlığa düştükleri husus, toplumların ve milletlerin en kritik işlerinden biri olan devlet başkanlığı konusunda olmasına rağmen, konuşmaları, karşılıklı görüş bildirmeleri ve her birinin görüşlerini savunmaları sayesinde, hepsinin üzerinde anlaştığı bir görüşe ulaşabildiler. Bütün bunları yaparken kendilerine hâkim olmaları, güzel bir şekilde hareket etmeleri, dostluğa saygı göstermeleri ve doğruyu bulmaya çalışmaları, çağımız parlamentolar tarihinde bile eşine rastlayamadığımız şaşırtıcı bir durumdur. Özellikle de o çağlarda toplumların şûrâ prensibini bilmedikleri ve halkların idarecilerini ve yöneticilerini seçme hakkına sahip olmadıkları düşünülürse... Sahih (doğru ve

güvenilir) tarihî kaynaklarda "Sakîfetü Benî Sâide" haberi yer alır: Ensâr, Hz. Peygamber'in vefatının akabinde, içlerinden birini mü'minlerin emiri ve Hz. Peygamber'in halifesi seçmek için orada toplanmış, başlarında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde olmak üzere muhâcirlerin ileri gelenleri de hemen kardeşleri ensârın yanına gidip, edep ve saygı ile onların delillerini dinlemiş, sonra da Hz. Ebû Bekir kendi görüşünü ve muhâcirlerin görüşünü delilleriyle ortaya koymuştu. Hz. Ebû Bekir İslâm'a yardım etme, Hz. Peygamber'i koruma ve muhâcirlere kapılarını açıp onları barındırma faziletini gösteren ensârın hakkını teslim etmiş, sonra da hiçbir övünme ve gurur olmaksızın, muhâcirlerin faziletini zikretmişti. Hz. Ebû Bekir Arapların, Kureyş'in bu küçük kabilesinden başkalarına boyun eğmeyeceğini; eğer idareci Evs kabilesinden olursa Hazrec kabilesinin onlarla rekabete gireceğini, şayet idareci Hazrec kabilesinden olursa bu sefer de Evs kabilesinin onlarla rekabete girişeceğini söylemişti. Bunun üzerine ensâr halifeliğe tek başına kendilerinden birinin gelmesi görüşünden vazgeçip bir idarecinin kendilerinden, bir idarecinin de muhâcirlerden olmasını ileri sürdüler. Muhâcirler böyle bir şeyin zaaflık ve güçsüzlüğün başlangıcı olacağını söylediler. Hz. Ebû Bekir orada hazır bulunanlara ya Hz. Ömer'e ya da Hz. Ubeyde'ye biat etmelerini teklif etti. Hz. Ömer hemen Hz. Ebû Bekir'e: Sen benden daha faziletlisin, karşılığını verdi. Hz. Ebû Bekir ise: Fakat sen benden daha güçlüsün, dedi. Hz. Ömer: Benim gücüm senin faziletinle beraberdir, dedi ve sonra hemen Hz. Ebû Bekir'e biat etti. Ardından muhâcirler biat etti. Ensâr da biat etmekte yarıştılar. Öyle ki neredeyse liderleri ve kendilerinin halife adayı olan "Sa'd İbn-i Ubâde"yi çiğniyorlardı. Böylece iş "Sakîfe"de bulunanların icmâsıyla, Hz. Ebû Bekir'e biat etmek şeklinde sonuçlandı. Bundan sona Hz. Ali ve onunla birlikte olan bir grup dışında, halk da Hz. Ebû Bekir'e biat etti. Bir müddet bekledikten sonra Hz. Ali ve beraberindekiler de biat ettiler.[135]

---

[135] Hz. Ali'nin (k.v.) geç biat etmesinde ayrı hikmetler aranmalıdır. Onun gibi bir fazilet âbidesi, Hz. Ebu Bekir'i en iyi tanıyanlardan ve faziletini takdir edenlerden olmasına rağmen niçin geç biat etmiştir? İki sebeb söylenebilir: Ilki; Hz. Fatıma ile Hz. Ebu Bekir arasında Fedek'te Efendimiz'den (s.a.s) kalan araziden miras payı istemesi ve Halifenin '*Peygamberler miras bırakmaz.*' mealindeki hadis-i şerifi nakledcrek, pay vermemesi üzerine Hz. Fatıma kırılmıştı. Hz. Ali de Fatıma'yı tekrar kırmamak için biatı geciktirdi. Bir diğer sebep de, Hz. Ali, Resûl-i

Bu şekilde tek bir damla kan akmadan, gruplar birbirine girmeden ve kalpler tahrik edici, bâtıl düşünce ve töhmetlerle dolup taşmadan, Hz. Ebû Bekir'in hilâfete gelişi tamamlanmış oldu. İşte sahih ve güvenilir tarihî kaynaklarda okuduğun bu ve buna benzer örnekler, o toplumun ahlâkı, nefislerinin yüceliği, birbirine kenetlenmişlikleri ve aralarındaki yardımlaşma ve kardeşlik bağlarının gücü konusunda sana açık bir tablo sunmaktadır. Bu durum Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifelikleri sürüsince ve Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk dönemlerine kadar devam etti. Yardımlaşmanın en geniş anlamıyla hayırda yardımlaşıyorlar, olabilecek en güzel şekilde birbirlerine iyiliği tavsiye ediyorlar ve fıkhî meselelerdeki ihtilâfları da en dikkatli şekilde oluyordu. Diğer taraftan hakkı haykırmaktan onları ne dostluk, ne güzel davranmak kaygısı ve ne de birinin başkan ya da üstün oluşu engellemiyordu. İkiyüzlülük ve hile bilmeyen Arap açıksözlülüğü üzere açıksözlü; katılık ve kabalık bilmeyen medenî ahlâk üzere edepli; üstünlük taslamak ve kibirlenmek tanımayan kardeşlik üzere yardımsever ve isyan ve itiraz bilmeyen asker itaatiyle itaatkâr idiler. Kurulan yeni devletin, hukukun ve ümmetin inşâsında çok dikkatli ve itinalı, geniş bilgili, çok gayretli ve her imkânı derinlemesine inceleyen yapı ustaları gibiydiler.

Bu durum Hz. Osman'ın son dönemlerindeki fitneler ortaya çıkıncaya kadar devam etti. Yahudilerden ve acemlerden Müslüman gibi görünen Allah düşmanları, onların arasına fitne sokmuş, sonra da Allah'ın takdir etmiş olduğu üçüncü halife ve ardından da dördüncü halifenin şehâdetleri vukû bulmuştu. Bundan sonra iş Muâviye'nin lehine gelişti. İşte bu noktada Hz. Ali sevgisinin ardına gizlenilerek, bilekleriyle, kanlarıyla ve canlarıyla yeni dinin temellerini kuran sahabîlere dil uzatılmaya başlandığını görüyoruz. Hz. Ali taraftarlığıyla ortaya çıkanların yaptığı gibi, hakem olayından sonra hâricîler de sahabîlere dil uzatmış ve o gün hayatta olan sahabîlerin çoğunu tekfir etmişlerdir. Çünkü iddialarına göre, onlar (hâşâ) Allah'ın emrine muhalefet etmişlerdir ve Allah'ın

Ekrem'in teçhiz ve tekfiniyle meşgul iken Hz. Ebu Bekir, Halife seçildi. Buna Haşim oğulları biraz kırıldılar. Hz. Ali, biatı geciktirerek o insanların ümidlerini zamana yaymış oldu. Hz. Fatıma'nın vefatından sonra da biat ederek herhangi bir probleme meydan vermeden mesele çözülmüş oldu. Radıyallahu anhüm ecmain. (Ed.)

emrine muhalefet eden ise kâfir olur. Bununla birlikte sahabîler arasındaki anlaşmazlıkta çoğunluk mu'tedil bir konumda duruyordu. Onlar halifeliğe ilk üç halifeyi Hz. Ali'den, Hz. Ali'yi de Muâviye'den daha lâyık görüyorlardı. Ancak Hz. Ali'den önce ilk üç halifeyi, Muâviye'nin yanında da Hz. Ali'yi teyit etmelerine rağmen bu sahabîlerin hepsine birden saygı gösteriyor ve yaptıkları şeyleri içtihatları olarak kabul edip hatalı olanları mazur görüyorlardı. Çünkü hedefi hakkı bulmak olduğu sürece yaptığı hatada müçtehide günah yoktur. Üstelik bu sahabîler İslâm'ın çilesini çekmişler, İslâm sancağının başka yerlere ulaşmasına hizmet etmişler, Hz. Peygamber ve getirdiği din için her şeylerinden vaz geçmişler, O'nunla sohbet etmişler ve ahlâkıyla ahlâklanmışlardır. Ayrıca bir de onların bu fitnelerden önceki hayatları, edepleri, ahlâkları ve nefislerinin yüceliği unutulmamalıdır. İşte bütün bunlar bizim onların hepsinde hayır olduğuna inanmamızı, hepsinin hakkı arayan müçtehitler olduğunu ve Hz. Peygamber'in, hâkimin içtihadı hakkındaki meşhur hadiste haber verdiği gibi, onlardan içtihadında isabet edenlere iki, hata edenlere de bir sevap olduğunu kabul etmemizi sağlıyor.[136]

Şayet bu anlaşmazlık sadece anlaşmazlığın tarafları olan bu büyük sahabîler ve onları destekleyen sahabîler ve tâbiînden kimselerle sınırlı olsaydı, o zaman anlaşmazlık, hakkı yüksek sesle ve açıkça dile getirmeleriyle birlikte, sahabîlerin bilinen iyi ahlâk ve dostluğa saygı sınırları çerçevesinde kalırdı. Fakat İslâm düşmanlarının entrikaları ve bu ihtilâflardan kaynaklanan savaşlarda Müslüman halkların aralarına karışmalarıyla, sahabîler tarihine, asla birbirleri hakkında söylemedikleri ve hiçbir şekilde böyle bir seviyeye düşmedikleri sözler eklediler. Maalesef bu yalanlar Şîa'nın çoğunluğu katında itibar gördü. Hatta, daha önce İbn Ebî'l-Hadîd'ten naklettiğimiz gibi muhakkiklerin itirafıyla, sahabîlere ilk dil uzatanlar, meclisleri onlar adına uydurulmuş yalanlarla ve Hz. Ali ve fazileti hakkındaki sözlerle dolduranlar Şîîlerdir.

---

136 Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiği, İmam Şafi'nin de el-Ümm'de zikrettiği hadisin metni şöyledir: "Hakim hükmedip içtihat eder, sonra da isabet ederse ona iki sevap vardır; eğer hükmedip içtihat eder, sonra da hata ederse tek sevap vardır." Bkz. Buhârî, *İ'tisam*, 21; Müslim, *Akdiye* 15; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 2; Tirmizî, *Ahkâm* 2; Nesaî, *Adabu'l-Kudât* 3; İbn Mâce, *Ahkâm* 3

1. Hâricîlerin Görüşü

Sahabîler arasındaki bu anlaşmazlık, sonuçta Hâricîler ve Şiîlerin sahabîler hakkında, Müslümanların çoğunluğunun (Ehl-i Sünnet'in) görüşünden farklı görüşlere sahip olmalarına yol açtı. Değişik gruplarıyla birlikte Hâricîler, bu fitnelerden önce bütün sahabîlerin adâletini kabul ederken, daha sonra Hz. Ali, Hz. Osman, Cemel hadisesine karışanlar, (hakem olayındaki) iki hakem, hakem olayını kabul edenler ve hakemleri ya da onlardan birini doğru bulanları tekfîr ettiler.[137] Böylece fitnelerden sonra hakem olayını kabul ettikleri ve iddialarınca sapıtanların imamlarına tâbi oldukları için güvenilir olmayan sahabîlerin çoğunluğunun rivâyet ettikleri hadisleri ret ettiler.

2. Şiîlerin Görüşü

Şîa gruplarının çoğunluğu -bunlarla İslâm dairesi içinde kalanları kastediyoruz- Hz. Ebû Bekir'i, Hz. Ömer'i, Hz. Âişe'yi, Hz. Talha'yı, Hz. Zübeyr'i, Muâviye'yi, Amr İbn-i Âs'ı ve Hz. Ali'den hilâfetin gasp edilmesine (!) onlarla birlikte ortak olanları yererler. Daha uygun bir ifadeyle, Hz. Ali'ye dostlukları ile tanınan az sayıdaki sahabenin -ki bazıları bunların sadece onbeş sahabe olduğunu zikretmiştir- dışındaki bütün sahabîleri yererler. Ve bunlar mezheplerini, Hz. Ali taraftarları hariç sahabîlerin çoğunluğunun rivâyet ettikleri hadisleri ret etme esası üzerine kurmuşlardır. Kabul ettikleri rivâyetlerin de, itikatlarına göre, masum olan kendi imamları kanalıyla gelmesi gerekir. Onlara göre genel kural, Hz. Ali'ye yardım etmeyenler Hz. Peygamber'in vasiyetine ihânet etmişler ve hak imamlarla mücadeleye girmişlerdir. Dolayısıyla güvenilirliğe itimada ehil değillerdir. Şîa'nın çoğunluğunun sahip olduğu bu görüşe içlerinden bir grup muhalefet etmiştir. Bu grup Zeydiye'dir. Onlar Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliklerinin geçerliliğine inanmakla ve onların faziletlerini kabul etmekle birlikte, Hz. Ali'nin onlardan daha üstün olduğunu söylerler. Onlar Şîa'nın en mutedil grubu kabul edilir ve fıkıhları da Ehl-i Sünnet fıkhına yakındır.

---

[137] el-Fark Beyne'l-Fırak, s. 45

3. Çoğunluğun (Ehl-i Sünnet'in) Görüşü

Müslümanların çoğunluğu ise, sahabîler arasındaki bu ihtilâflardan (fitnelerden) önce veya sonra; ya da bu fitnelere karışmış veya karışmamış olsun bütün sahabîlerin adâletine hükmederler ve onların âdil, güvenilir olanlarının rivâyetlerini kabul ederler. Ancak bu rivâyetlerin Hz. Ali taraftarları yoluyla gelmemiş olması gerekir. Bu yolla gelen rivâyetleri ise kabul etmezler. Sadece -Râfizîlerden olan taraftarlarının aksine- Hz. Ali adına yalan uydurmayı câiz görmeyen, güvenilir ve emin kimseler olan Abdullah İbn-i Mes'ûd yoluyla gelen rivâyetleri kabul ederler.

Sahabeye bakıştaki bu anlaşmazlıkların sonuçlarından biri de sahabe döneminden, hadislerin toplanması ve tedvin edilmesi dönemine kadar çoğunluk (Ehl-i Sünnet) tarafından toplanan, onların önde gelen âlimleri ve nâkıdları tarafından tahkik edilen hadislerin, Şiîlerin hücumuna maruz kalması olmuştur. Çünkü Şiîler başta karşı oldukları, sahabîlerin faziletiyle ilgili hadisler olmak üzere, çoğunluğun rivâyet ettikleri hadisleri yalan ve uydurma olarak nitelemişlerdir. Sadece kendi görüşlerine göre masum (günah işlemekten korunmuş) olan imamlarının rivâyet ettikleri hadislerle uyuşanları kabul ederler. Böylece Şiîler, çoğunluğa göre güvenilirlik derecelerinin en üst basamağında olan hadislerin, uydurma olduğuna hükmederler. Buna Buhârî'nin rivâyet ettiği şu hadisi örnek verelim: "Resûlullah Ebû Bekir'in kapısı dışında, sahabe evlerinin mescide açılan bütün kapılarının kapatılmasını emretmiştir." Çoğunluğa göre güvenilirlik (sıhhat) şartlarının hepsine sahip olan ve geçerli hadis kritik ölçülerine göre zayıflık ve şüphe taşımayan bu hadis Şiîlere göre, güvenilir olduğunu iddia ettikleri şu hadise karşılık söylenmiş yalan ve uydurma bir hadistir: "Resûlullah Hz. Ali'nin kapısının dışındaki bütün kapıların kapatılmasını emretti." Bunun tam tersi olan bir başka örnek verelim. Bu "Gadir-i Hum"[138] hadisidir. Neredeyse bütün Şiî mezheplerinin temel direği ve birinci dayanağı olan; sahabeye bakış açılarının ve ilk üç halife ile onları destekleyen sahabîlerin çoğunluğuna karşı oluşlarının temelini teşkil eden bu hadis, Ehl-i Sünnet'e göre gerçekliği

---

[138] Bu iki hadisten Ahmed Emind'in "Fecru'l-İslâm" isimli kitabında yazdıkları tartışılırken daha geniş olarak söz edilecektir.

olmayan yalan bir hadistir. Resûlullah'ın sahabîlerine saldırmalarını ve onları suçlamalarını haklı çıkarmak için, Şiîlerin aşırıları tarafından uydurulmuştur. Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından hadislerin nakd edilmesi için konulmuş kuralların, bu hadisin nasıl yalan olduğu hükmünü verdiğini daha önce söylemiştik. İnsaflı ve tarafsız birinin bu hususta çoğunluktan farklı düşünmeyeceğine inanıyorum. Çünkü akıl; Şîa'nın, sahabîlerin ileri gelenlerinin huzurunda alenî olarak yapıldığını iddia ettikleri vasiyetin, sahabenin çoğunluğu tarafından gizlenmiş olacağının ve aynı şekilde Hz. Peygamber'in emrini gizleyerek Hz. Ali'nin hakkını inkâr etmekte görüş birliğine varmış olacaklarının imkânsızlığına hükmeder. O sahabîler ki Allah'ın dininin yayılması ve hükümlerinin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi noktasında herhangi bir hesap içine girmeden ve cezalandırılma kaygısı taşımadan idarecilerine karşı hakkı haykırıyorlardı. Üstelik bunlar kadınların mihirleri ve Cuma hutbesinde oturmak gibi basit konularda oluyordu. Böyle konularda bu tavrı gösteren sahabenin, mesele Hz. Peygamber'in bütün sahabîlerine vasiyet ettiği ve kendisinden sonra halifenin kim olacağını belirlediği bir vasiyet olması durumundaki tavırları acaba ne olurdu? Bilindiği gibi kasıtlı olarak Hz. Peygamber'e muhalefet etmek isyan ve fâsıklıktır. Eğer işin içine bunu helâl görme de girerse o zaman küfür olur. Eğer sahabîler bir bütün olarak Hz. Peygamber adına yalan uydurmuşlar ve Hz. Ali için yaptığı vasiyeti gizlemişlerse, o halde hepsi de fâsık ve kâfir olmuşlardır, demektir. Acaba bu durumda sadece sahabîler yoluyla gelen bu dinden nasıl emin olabiliriz? Acaba ashabının, hep birlikte hakkı gizlemek ve tayin ettiği kişiye düşmanlık etmekte birleşmiş yalancılar ve hâinler olması Hz. Peygamber'e lâyık görülebilir mi?

Hâricîler de çoğunluğun rivâyet ettiği hadisler karşısında Şîa'nın tavrına benzer bir tavır benimsemişlerdir. Her ne kadar onlar açık sözlülükleri, takvâları, (bozulmamış özü sözüne uygun) bedevî karakterleri ve Şîa'nın inandığının aksine takiyye'ye başvurmamaları nedeniyle Hz. Peygamber adına yalan uydurma çirkefine bulaşmamış olmakla birlikte, yine de onlardan çok sayıdaki fıkhî meselelerde çoğunluğa muhalefet eden hükümler rivâyet edilmiştir. Bir kadınla teyzesini veya halasını tek nikah altında bir-

leştirmek ve sünnette gelmiş olan recm hükmünü inkâr etmek gibi. Bunun sebebi ise bazı yazarların iddia ettiği gibi dini bilmemeleri ya da Allah'a karşı O'nun ve Resûlünün haram kıldığını helâl görme cüretinde bulunmaları değil, aksine fitnelerden sonra rivâyet edilmiş hadislerin veya rivâyetlerine, ismi fitnelerde yer alanların katıldığı hadislerin ret edilmesidir.

Hz. Ali veya Muâviye ile birlikte mücadelelere iştirak etmiş olan çoğunluk sahabenin adâletini ve rivâyet etmiş oldukları hadisleri geçersiz kılmak ve onların kâfirler ve fâsıklar olduğuna hükmetmek büyük bir musibettir. Hâricîler bu görüşlerinde, düşüncelerinin tehlikeli ve bozuk oluşu, ulaştıkları sonucun kötülüğü noktasında Şiîlerden daha geride kalmamışlardır. Eğer rivâyette güvenilecek esas sahabenin, naklettiği hadisteki doğruluğu ve emaneti ise -ki bu meziyetler onlarda fazlasıyla vardır- bilinmeli ki yalan onların tabiatlarına, dinlerine ve terbiyelerine en uzak şeydir. O halde onların siyasî görüşleri ve hatalarıyla bu meselenin ne ilgisi olabilir? Bu durum tıpkı kalemiyle, malıyla ve canıyla sömürgecilere karşı mücadele eden ve vatanı için en iyi sınavı veren ulusal liderlerden birinin, iktidara gelen bir grubun lideri olmasından ve hata etmesinden dolayı ya da bir başka ulusal lidere karşı savaşması veya ona düşman olmasından dolayı, onu vatanseverlik sıfatından soyutlayarak, onun faziletlerinin ve haberlerinin tamamını inkâr etmeye benzer. Eğer tarihin, insafın ve hakkın hükmüne göre böyle bir şey câiz değilse, bazı siyasî konularda Hz. Ali gibi düşünmeyen sahabîler için Şiîler ve Hâricîlerin vermiş olduğu hüküm de câiz değildir. Onlar sahabîlerin adâletten uzaklaştığına hükmetmişler, rivâyetlerini ret etmişler ve onları insanların geneli için bile lâyık görülmeyecek sıfatlarla nitelemişlerdir. Oysa insanların geneli için bile düşünülmeyecek bu sıfatlar, İslâm'a ve Hz. Peygamber'e bütün samimiyetleriyle hizmet etmiş sahabîler için nasıl düşünülebilir? Ki onlar olmasaydı biz karanlıklar içinde şaşkın bir şekilde dolaşıyor ve yolumuzu nasıl bulacağımızı bilmiyor olacaktık.

Özetle, sahih sünnet Şîa ve Hâricîler cihetinden gelen büyük problemlerle karşılaşmıştır. Onların sahabîler hakkındaki ölçüsüz ve haddi aşan görüşlerinin İslâm fıkhındaki hüküm ve görüş ayrılıklarında ve -müsteşrıklar ve taraftarlarından söz ederken de görüleceği gibi- sünnet etrafında ortaya atılan şüpheler konusunda büyük bir etkisi vardır.

B- MUTEZİLE VE KELÂMCILARA GÖRE SÜNNET

Mûtezile'nin sünnet karşısındaki konumu hakkında âlimlerden farklı görüşler nakledilmiştir: Acaba onlar da her iki hadis çeşidi olan mütevâtir ve âhâd hadislerin delil olması konusunda çoğunlukla aynı görüşte mi? Yoksa ikisinin de delil oluşunu inkâr mı ediyorlar? Veya mütevâtirin delil oluşunu kabul, âhâdinkini inkâr mı ediyorlar? Âmidî, Mûtezile'den Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin şu görüşünü nakletmektedir: Haber-i vâhidle ibadet etmek aklen zorunludur.[139] Yine o, el-Cübbâî ve kelâmcılardan bir grubun ise şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Haber-i vâhidle ibadet etmek aklen câiz değildir.[140] Suyûtî "et-Tedrîb"[141] isimli kitabında, Ebû Ali el-Cübbâî'nin, âdil olan tek bir kişinin rivâyetini kabul etmediğini, ancak âdil olan başka bir haberin ona katılması veya Kur'ân'ın zâhirinin ya da başka bir rivâyetin zâhirinin muvafakatı ile onu desteklemesi veya sahabe arasında yaygın olup bazılarının onunla amel etmesi durumunda kabul ettiğini nakletmektedir. Ebu'l-Hüseyin el-Basrî "el-Mutemed" isimli kitabında Ebû Nasr et-Temîmî'ye dayanarak Ebû Ali'nin sadece dört kişi tarafından yapılan rivâyetleri kabul ettiğini aktarmaktadır.

İbn Hazm ise şöyle der: "Bütün İslâm ehli Hz. Peygamber'den rivâyet edilen güvenilir haber-i vâhidi kabul ediyorlardı. Ehl-i Sünnet, Hâricîler, Şiîler ve Kaderciler gibi bütün gruplar bu hal üzere idiler. Tâ ki yüz yıl sonra Mûtezile'nin kelâmcılarının ortaya çıkıp bu konudaki icmâya muhalefet etmelerine kadar. Ebu'l-Hüseyin'in rivâyet ettiğine göre, Amr İbn-i Ubeyd, haber-i vâhidle amel eder ve onunla fetvâ verirdi. Bu durum, bu konularda az bir ilme sahip olan birinin bilmemezlik edemeyeceği bir şeydir."[142] Başka bir yerde de Mûtezile'nin haber-i vâhidin delil oluşunu inkâr ettiklerini söyleyerek şöyle diyor: "Bütün Mûtezile ve Hâricîler şöyle der: Şüphesiz haber-i vâhid ilim (kesin bilgi) ifade etmez. Arkasından şöyle demişlerdir: Yalan ve yanlış olması ihtimali olan bir şeyle Allah'ın

---

[139] *el-İhkâm*, 2/75
[140] *el-İhkâm*, 2/78
[141] s. 17
[142] İbn Hazm, *el-İhkam*, 1/114

dininde hüküm verilmez ve bu Allah'a ve Peygamber'e izafe edilmez."[143] İbn Kayyım ise "İ'lâmu'l-Muvakkiîn"de Mûtezile'nin, "*Artık onlara şefaatçilerin şefaati fayda vermez.*" (Müddessir, 74/48) gibi müteşâbih âyetlere dayanarak, mü'minlerin asilerine şefaat konusunda sâbit olan çok açık ve sağlam nassları inkâr ettiğini söylemektedir.[144]

Görüldüğü gibi, aktardığımız bu rivâyetler çelişkili olup mesele hakkında bize açık bir hüküm vermemektedir. Bu yüzden Mûtezile'nin bu meseledeki görüşleri hakkında el-Milel Ve'n-Nihal âlimlerinin (Mezhep ve grupları inceleyen âlimlerin) neler aktardığını öğrenmek için kelam kitaplarına baş vurmayı gerekli gördüm. İmam Ebû Mansûr el-Bağdâdî, el-Mevâkıf yazarı ve Râzî, (Mûtezilenin bir grubu olan) Nizâmiyye'nin, mütevâtirin delil oluşunu inkâr ettiklerini ve kesin ilim ifade etmediğini, mütevâtirin yalan olabileceğini ve ümmetin hata üzerinde icmâ edebileceğini söylediklerini aktarıyorlar. Yine Râzî, Nizâmiyye'nin haber-i vâhidin delil oluşnu inkâr ettiklerini de aktarıyor.

Nizâmiyye, Mûtezile'nin yirmi iki grubundan[145] biri olduğu için, sünnet karşısındaki konumları da sahabîler hakkındaki tutumlarına göre şekillenmiştir. Hicrî 429 yılında vefat eden İmam Ebu'l-Mansûr el-Bağdâdî'nin "el-Fark Beyne'l-Fırak" isimli kitabında, bu grup hakkında ve grubun sahabîlerle ilgili tutumları ile bu grubun ileri gelenlerinin hadis karşısındaki konumları hakkında zikredilen görüşleri aktarmayı gerekli gördüm.

Bağdâdî, Mûtezile gruplarının akîde noktasında ittifak ettikleri hususları zikrettikten sonra ihtilâf ettikleri hususları zikretmeye geçiyor ve işe el-Vâsılıyye grubundan başlıyor:

1. Vâsıl İbn-i Atâ' (ö. h. 131)

Bağdâdî, Vâsıl İbn-i Atâ'nın tâbîleri olan el-Vâsılıyye grubundan bahsederken şöyle diyor: "Vâsıl ortaya üçüncü bir görüş sürerek seleften ayrıldı. Zamanındaki insanların Hz. Ali ve taraftarları ile Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Âişe ve diğerleri gibi Cemel ashabı hakkında farklı görüşlere

143 *el-İhkâm*, 1/119
144 *İ'lâmu'l-Muvakkıîn*, 2/221
145 *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 67

sahip olduğunu gördü. Hâriciler, Cemel günü Hz. Ali ile savaştıkları için Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Âişe ve taraftarlarının kâfir olduklarını, Hz. Ali'nin ise tahkîmi kabul edene kadar, Cemel ashabıyla savaşmasında ve Sıffîn'da Muâviye ile savaşmasında hak üzere olduğunu, ancak tahkîmi kabul etmekle kâfir olduğunu iddia ettiler. Ehl-i Sünnet ise Cemel savaşında her iki tarafın da Müslüman olduğunu kabul ederek şöyle dedi: Hz. Ali Cemel ashabıyla savaşında hak üzereydi. Cemel ashabı ise Hz. Ali ile savaşmalarında âsî konumunda idilerdi ve hatalı idiler. Ancak hataları küfür veya şâhitliklerinin kabul edilmemesini gerektiren bir fâsıklık değildi. Aynı şekilde Ehl-i Sünnet, her iki gruptan (Hz. Ali ve Muâviye) iki âdil kimsenin vereceği hükmü de (hakem olayını) câiz gördüler. Vâsıl ise bu iki grubun (Hâriciler ve Ehl-i Sünnet) görüşlerinden ayrılarak, hangisi olduğunu belirtmeden, iki gruptan birinin fâsıklar olduğunu iddia etmiş ancak hangisinin olduğunu bilmediğini söylemiştir. Fâsık olanlar Hz. Ali ile Cemel günü onunla birlikte olan Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, İbn Abbas, Ammâr İbn-i Yâsir, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve diğerleri olabileceği gibi, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Âişe ve diğerleri gibi Cemel ashabı da olabilir. Sonra Vâsıl bu iki grup hakkındaki şüphelerinin gerçekliği konusunda şöyle demiştir: "Eğer Ali ve Talha veya Ali ve Zübeyr ya da Ali taraftarlarından bir adam ile Cemel ashabından bir adam, bir demet ot hakkında şâhitlik yapsalar, -hangisi olduğunu bilmesem de- ikisinden birinin fâsık olduğunu bildiğim için o ikisinin şâhitliği ile hüküm vermem. Tıpkı -hangisi olduğunu bilmesem de- birbirine lânet eden iki kişiden birinin fâsık olduğunu bildiğim için, o iki kişinin şâhitliğiyle hüküm vermeyeceğim gibi. Ancak hangisi olursa olsun, iki gruptan birine mensup olan iki kişinin şâhitliğini kabul ederim."[146]

2. Amr İbn-i Ubeyd

Daha sonra Bağdâdî, Amr İbn-i Ubeyd'in taraftarları olan "Amraviyye" grubundan bahsederek şöyle der: Amr, Vâsıl'ın ortaya attığı bu bid'atında daha ileri giderek Cemel günü savaşan her iki tarafın da fâsık olduğunu ve iki gruptan hiç kimsenin şâhitliğinin kabul edilmeyeceğini söylemiştir.

---

[146] el-Fark Beyne'l-Fırak, s. 71-72

Vâsıl ve Amr'dan sonra Mûtezile bu meselede farklı gruplara ayrılmışlardır. Nazzâm, Ma'mer ve Câhız, Cemel savaşındaki iki taraf hakkında Vâsıl'ın söylediğini kabul etmişler, Havşeb ve Hâşim el-Evkas ise şöyle demişlerdir: Liderler kurtuldu, taraftarlar ise helâk oldu.[147]

3. Ebû Huzeyl

Bağdâdî, Huzeyliyye grubu hakkında şunları söyler: "Onlar el-Allâf olarak tanınan Ebû Huzeyl Muhammed İbn-i Huzeyl'in (h. 227 veya 235) taraftarlarıdır. Ebû Huzeyl görüşlerindeki sapıklıklardan dolayı hem Mûtezile'nin diğer grupları tarafından hem de diğer Müslümanlar tarafından tekfir edilmiştir. Mûtezile'nin liderlerinden Mirdad, Cübbâî ve Cafer İbn-i Harb, Ebû Huzeyl'i tekfir ettikleri ve onun sapıklıklarını anlattıkları birer kitap telif etmişlerdir. Sonra İmam Abdulkâdir onun bazı sapıklıklarını zikrederek şöyle demiştir: Altıncı sapıklığı onun şu sözüdür: Duyu organlarımızla idrak etmeyip haber olarak gelen peygamberlerin mucizeleri ve diğer hususlar ancak aralarında bir veya daha fazla cennet ehlinden kişilerin bulunduğu yirmi kişi tarafından aktarıldığı takdirde delil kabul edilir. Sayıları yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayacak kadar çok olan tevâtür derecesine ulaşsa bile, aralarında cennet ehlinden biri bulunmadığı takdirde kâfirlerin ve fâsıkların haberi hüccet kabul edimez. Yine iddiasına göre, sayıları dört kişiye ulaşmayanların haberi hüküm ifade etmez, dört kişiden yirmi kişiye kadar olanların verdiği haber ise ilim (kesin bilgi) değeri taşıyabileceği gibi taşıyamayabilir de. Aralarında cennet ehlinden birinin bulunduğu yirmi kişinin haberi ise bâtıl olması mümkün olmayacak şekilde ilim (kesin bilgi) ifade eder. Yirmi kişinin hüccet kabul edileceğine, Allah Teâla'nın şu âyetini delil gösterir: "*Eğer sizden sabreden yirmi kişi olursa, ikiyüz (kâfiri) yener.*" (Enfal, 8/65) Ebû Huzeyl'e göre kâfirlerle savaşmaları ancak onlar üzerine hüccet olabilecekleri rakamla mübah olur. Daha sonra Abdulkâdir el-Bağdâdî şöyle der: "Ebû Hüzeyl'in, haberi hüccet (delil) kabul etmek için aralarında cennet ehlinden birinin bulunacağı yirmi kişiyi araması, şer'î hükümler hakkında gelen haberleri işlevsiz kılmak istemesinden başka bir şey değildir. Çünkü onun, "aralarında cennet ehlinden

[147] Aynı eser, s. 72

birinin olması gerekir" sözüyle (cennet ehlinden) kast ettiği, kader ve diğer konularda kendi bid'atı üzere olan kişilerdir. Çünkü kendisinin görüşlerine sahip olmayan biri mü'min değildir ve dolayısıyla cennet ehlinden de değildir. Rivâyetin kabul edilmesi için yirmi kişi tarafından aktarılması gerektiği bid'atını, Ebû Huzeyl'den önce kimse söylememiştir.

4. Nazzâm

Bağdâdî daha sonra Nazzâm lakabı ile bilinen Ebû İshak İbrahim İbn-i Seyyâr'ın takipçileri olan en-Nazzâmiyye grubundan bahsetmektedir. Zındıklarla, feylesoflarla ve diğerleriyle beraber olması sonucu Nazzâm'ın akîdesinin nasıl bozulduğunu anlatmıştır. Nazzâm, ayın yarılması, avucundaki taşların (Allah'ı) tesbih etmesi ve parmaklarının arasından su çıkması gibi Peygamber'imizin mucizelerini inkâr etmiştir. Ulaşmak istediği sonuç ise Hz. Peygamber'in peygamberliğini inkâr etmektir. Sonra Nazzâm din hükümlerinin fürûlarını ağır bulmuş ancak onları kaldırmayı açıklamaya cesaret edememiştir. Bunun üzerine onlara giden yolları geçersiz kılma cihetine gitmiştir. Bu maksatla icmâ ve kıyasın delil oluşunu inkâr etmiştir. Yine kesin ilim ifade etmeyen haberlerin delil oluşunu inkâr etmiştir. Sonra sahabenin fer'î konularda içtihat edileceği yönünde icmâ ettiklerini öğrenmiş ve yarın hesap gününde amel defterini okuduğunda rezil olacağı ifadelerle onları yermiştir. Nazzâm sahabenin en önde gelenlerinin fetvâlarına dil uzattığı gibi, re'y ehli, hadis ehli, Hâricîler, Şiîler ve Neccâriye[148] de dahil olmak üzere ümmetin bütün gruplarına da dil uzatmıştır.

Bağdâdî, Mûtezile'nin çoğunun Nazzâm'ı tekfir etmekte görüş birliği içinde olduklarını söylemektedir. Nazzâm'a sapıklıklarında, -bazı konularda ona muhalefet etmekle birlikte- el-Üsvârî, İbn Hâyıt, Fazl el-Hadesî ve Câhız gibi çok az sayıda kişi tâbi olmuştur. Ebû Huzeyl, el-Cübbâî, el-İskâfî ve Cafer İbn-i Harb gibi Mûtezile'nin ileri gelenlerinin çoğu onun kâfir olduğunu söylemişlerdir. Onun sapıklıklarına cevap verdikleri kitaplar telif etmişlerdir.

---

[148] Neccâriye grubu, Nazzâm'ın bir eşi olan Bişr el-Mürsî'nin dostlarından Hüseyin İbn-i Muhammed en-Neccâr'ın takipçileridir. en-Neccâr istediklerini elde edememiş ve hicrî 230 senesinde üzüntü içinde ölmüştür.

Bağdâdî daha sonra onun sapıklıklarını sıralamaya başlıyor ve "on altıncı sapıklık" başlığı altında onun şu sözünü ele alıyor: Haberi dinleyenler nazarında haberi nakledenler şüphelerden uzak olsa ve yine haberi nakledenlerin meyilleri ve davaları farklı olsa da, mütevâtir bir haber yalan olabilir. Üstelik "âhâd haberlerin kesin ilmi gerektireni (ifade edeni) de vardır" sözünü söylemiş olmasına rağmen. Âlimlerimiz onu ve Mütezile içinde onun gibi düşünenleri tekfir etmişlerdir. Sonra "on altıncı sapıklık" başlığı altında şöyle diyor: Ümmetin her çağda ve bütün çağlar boyunca, görüş ve delil getirme yönünden hata üzerinde icmâ edebileceğini söylüyor. Ve bu esastan hareketle de ümmetin üzerinde icmâ ettiği hiçbir şeye güvenmiyor. Çünkü ona göre, icmâ ettikleri hususlarda hata etmiş olabilirler. Müslümanlar din ahkâmının bir kısmını mütevâtir haberlerden, bir kısmını âhâd haberlerden, bir kısmını icmâdan, bir kısımını da kıyas ve içtihattan alırlar. Nazzâm ise mütevâtirin ve icmânın delil oluşunu reddeder. Kesin ilim olmadığı sürece kıyası ve haber-i vâhid'i de reddeder. Dolayısıyla sanki o, dinin fürû ahkâmını, onların yollarını iptal etmek sûretiyle geçersiz kılmak istemiştir.

Sonra "yirmi birinci sapıklık" konusunda şöyle diyor: Nazzâm anlatmış olduğumuz sapıklıklarının yanı sıra, içtihatlarından dolayı sahabîler ve tâbiînin haberlerine de dil uzatmıştır. Câhız, "el-Meârif" isimli kitabında ve "el-Fütyâ" olarak bilinen kitabında Nazzâm'ın, muhaddislere ve onların Ebû Hüreyre'den yaptıkları rivâyetlere dil uzatıp onları ayıpladığını ve Ebû Hüreyre hakkında hâşâ "insanların en yalancısıdır" dediğini zikrediyor.[149] Hz. Ömer'e dil uzatarak, onun Hudeybiye günü ve Hz. Peygamber'in vefatında dininden şüphe ettiğini, Akabe gecesi Hz. Peygamber'den uzaklaşanlar arasında olduğunu, Hz. Fâtıma'yı dövdüğünü, kumayı mirastan men ettiğini, terâvih namazının (cemaatle) kılınması bid'atını çıkarttığını, hacc-ı temettûyu men ettiğini, kölelerin Arap kadınlarla evlenmesini yasakladığını iddia etmiş ve yine Nasr İbn-i Haccâc'ı Medine'den Basra'ya uzaklaştırmasını kınamıştır. Hz. Osman'ı, Hakem İbn-i Âs'ın Medine'ye dönmesine izin verdiği, Velid İbn-i Ukbe'yi Kûfe'ye vâli tayin ettiği -ki sarhoş olduğu

[149] Bu konuya cevabımız, görüşlerini Nazzâm'dan ve çağımızdaki müsteşrıklardan alan Ahmed Emin'e cevap verdiğimiz bölümde gelecek.

halde insanlara namaz kıldırmıştır- ve Saîd İbn-i Âs'a düğününde kırk bin dirhem verdiği için kınamıştır. Sonra Hz. Ali'ye dil uzatmış ve Hz. Ali'nin bir eşeği öldürmüş, bir inek hakkında kendisine soru sorulduğunda "bu konuda kendi görüşüme göre hüküm vereceğim" dediğini iddia etmiş, sonra da "o kim oluyor ki kendi görüşüne göre hüküm veriyor?" demiştir. Abdullah İbn-i Mes'ûd'u Berû' berve' bint Vâşık hadisi[150] hakkında söylediği şu sözünden dolayı kınamıştır: "Bu konuda kendi görüşümü söylüyorum. Eğer doğru olursa Allah'tandır, yanlış olursa bendendir." Yine onu Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği şu hadis hakkında yalanlamıştır: "Mutlu kişi annesinin karnında mutlu olmuş, bedbaht kişi de annesinin karnında bedbaht olmuş kişidir."[151] Aynı şekilde onu ayın yarılmasını ve Hz. Peygamber'in cinlerle karşılaştığı gece cinleri gördüğünü rivâyet etmesi hakkında da yalanlamıştır. Ve kitabında şöyle demiştir: Sahabeden kendi görüşlerine göre hüküm verenler ya bunu câiz sanıyorlardı ve kendi görüşlerine göre fetvâ vermenin haram olduğunu bilmiyorlardı, ya da farklı görüşler söyleyerek mezhep liderleri olmak istiyorlardı. Bunun için de kendi görüşlerine göre hüküm verip, hevâlarını dine tercih ediyorlardı.[152] Daha sonra Bağdâdî şöyle demiştir:[153] Nazzâm'ın, sahabîleri cehâletle ve nifakla nitelemesi, onun görüşüne göre, sahabenin sembol isimlerinin ebedî olarak cehennemde kalmalarını gerektirmektedir. Çünkü ona göre dinin hükümlerini bilmeyen kimse kâfirdir. Yine delil olmadan farklı görüş ileri süren de münâfık bir kâfir veya fâsık bir fâcirdir. Sonuçta her iki grup da ebedî olarak cehennemde kalacaklardandır.

Bağdâdî'nin söyledikleri bunlar... "el-Milel Ve'n-Nihal" müellifi Şehristânî de (h. 548), söylediklerinin çoğunda Bağdâdî'yi onaylıyor.[154] Bu söylenenlerden de anlaşıldığı gibi, Mûtezile, Vâsıl gibi fitnelerden sonra sahabîlerin adâletinden şüphe edenler, Amr İbn-i Ubeyd gibi sahabîlerin

---

150 Nesâî, *Sunenu'l-Kübrâ*, 3/316; Hâkim, *Müstedrek*, 2/196; Taberanî, *Mucemu'l-Kebîr*, 20:231 (Makıl b. Yesar'dan). (Ed.)

151 Ali Muttaki, Taberânî, *Evsat*, 3/107; *Kenzu'l-Ummal*, 1/107

152 *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 89-90.

153 *Aynı eser*, s. 192

154 Bkz. Şehristanî, *Dinler ve Mezhepler Tarihi*, s. 57-58, (Ter.: Muharrem Tan), İst. 2006, Yeni Akademi Yay. (Ed.)

fâsık olduğunu söyleyenler, Nazzâm gibi sahabenin en büyüklerine dil uzatarak onları yalancılık, cehâlet ve nifakla suçlayanlar olmak üzere farklı gruplara ayrılmışlardır. Ve bunun sonucu olarak Vâsıl, Amr ve onlara tâbi olanların görüşlerine göre bu sahabîler yoluyla gelen hadislerin reddi gerekiyordu. Ebû Huzeyl'e göre, içlerinde cennet ehlinden de birinin olacağı yirmi kişi tarafından rivâyet edilmedikçe âhâd haberler bir hüküm ifade etmiyordu. Nazzâm ise icmâ ve kıyasın delil oluşunu ve mütevâtirin kesinlik arz ettiğini inkâr ediyor.

İşte Mûtezile'nin sünnet karşısındaki konumu böyleydi ve Müslümanların çoğunluğunun inancına uzak olan bu aşırılıkların, Ehl-i Sünnet âlimleri ile Mûtezile'nin ileri gelenlerinin tartışmalarında ve birbirlerini suçlamalarında çok büyük etkisi vardır. Mûtezile, muhaddisleri, yalan ve bâtıl şeyleri rivâyet etmekle suçlamış ve onların, rivâyet ettikleri şeylerin anlamını bilmeyen haber hamalları olduklarını söylemişlerdir. Sonra da bunlara bazı uç örnekler vermişlerdir. Gerçi verdikleri örneklerden bazıları hadis ehlinin avâmı hakkında doğrudur ama bununla birlikte, hadis ehlinin ileri gelenleri hakkında doğru değildir.[155] Muhaddisler ise Mûtezile'nin imamlarını, fâsıklık, fâcirlik, dinde bid'at çıkartmak ve hakkında Allah'ın delil indirmediği görüşleri söylemekle suçlamışlardır. İbn Kuteybe "Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis"[156] kitabında ve aynı şekilde Bağdâdî de "el-Fark Beyne'l-Fırak" isimli kitabında Nazzâm'ın kinâye sözlerle boşanmanın olmayacağını, karısının karnını veya fercini zikretmek suretiyle zıhar yapan[157] kişinin zıhar yapmış olmayacağını, uykunun -uykuda iken abdesti bozan diğer şeyler vukûa gelmedikçe- abdesti bozmayacağını, kasten farz bir namazı terk edenin o namazı kaza etmesinin sahih olmayacağını ve kaza etmesinin de gerekmeyeceğini söylediğini nakletmektedir. Yine İbn Kuteybe, Nazzâm'ın, gecesini gündüzünü sarhoş geçirecek kadar

---

155 Ebû Hanîfe'den bahsedilirken bunun örnekleri görülecektir.

156 Adı geçen eseri, Prof. Dr. M. Hayri Kırbaşoğlu *Hadis Müdafaası* adıyla Türkçe'ye tercüme etti ve Kayıhan Yay. tarafından basıldı. 3. bsk. İst. 1998. (Ed.)

157 Zıhar, kocanın karısını kendisine (sıhriyet, nesep veya süt sebebiyle) ebediyen haram olan bir kadının bakılması haram olan bir uzvuna benzetmesine denir. Cahiliye döneminde Araplar karılarına "sen bana annemin sırtı gibisin" demek suretiyle karılarını boşamış olurlardı. Daha sonra Kur'ân (Mücadele Suresi) zıhar yapmanın hükmünü farklı müeyyidelere bağlamıştır. (Mütercim)

hayasız bir alkolik olduğunu ve içki hakkında şu beyitleri söylediğini bildirmiştir:

Âfiyetle tulumdaki ruhu almaya devam ediyorum
Kesilmişten olmayan kanı (şarabı) mübah görüyorum
Tâ ki sarhoş olup bedenimde iki can oluncaya
Ve tulum cansız bir beden olarak fırlatılıncaya kadar.[158]

İbn Kuteybe, Halife Me'mun döneminde Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söyleyen hareketin liderliğini yapan Sümâme İbn-i Eşres hakkında da şunları nakletmektedir: Cuma günü namazı kaçıracakları korkusuyla büyük camiye koşuşan insanları gören İbn Eşres, yanındakine "şu eşeklere ve ineklere bak..." dedi. Sonra da: Hz. Peygamber'i kastederek "şu Arab insanları ne hale getirdi" dedi.[159]

İbn Kuteybe ve Bağdâdî'nin Mûtezile ileri gelenleri hakkında, az dindar oluşları ve bazı haramları korkup çekinmeden işledikleri yönündeki söylediklerinin -her ne kadar bunlar düşmanları tarafından söylenmiş sözler de olsa- tamamının doğru oldukları görülüyor. Mûtezile'nin imamlarından olan Câhız de "el-Madâhik" isimli kitabında şunları naklediyor: Bir gün Me'mun bineğine binmiş giderken sarhoş ve çamura batmış bir şekilde Sümâme'yi gördü. Ona:

– Sümâme, sen misin? dedi.

– Evet, vallahi.

– Utanmıyor musun?

– Hayır, vallahi.

– Allah'ın lâneti üzerine olsun.

– Olsun, sonra tekrar olsun.

Aynı şekilde şu da rivâyet edilmiştir: Bir gün kölesi Sümâme'ye "Kalk ve namazını kıl!" demişti. Sümâme duymamazlıktan geldi. Kölesi, "vakit daraldı, kalkıp namazını kıl ve istirahat et", diye tekrar uyarınca

[158] *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, s. 21
[159] Aynı eser, s. 60

bunun üzerine Sümâme, "eğer yanımdan gidersen ben zaten rahatım", demiştir.[160]

Ehl-i Sünnet ve Mûtezile arasındaki bu çetin mücâdele, Me'mun'un bayraktarlığını yaptığı ve hicrî 218 yılında devletin resmî görüşü kabul ettiği Kur'ân'ın yaratılmış olduğu fitnesi baş gösterinceye kadar gelişerek sürdü. Me'mun insanları inanmadıkları şeyi kabul etmeye zorladı. İşte muhaddisler, her türlü baştan çıkarıcı teklif, tehdit, hapis ve ölüm karşısında sarsılmaz duruşlarıyla, hakkı savunmak konusunda şerefli ve onurlu bir tavır sergilediler. İmam Ahmed İbn-i Hanbel'in on üç yıl boyunca bu uğurda karşılaştığı hapis ve işkenceler sünnet âlimlerinin gördükleri zulüm ve işkencenin en açık delillerinden biridir. Bu hal Mütevekkil'in hicrî 232 senesinde hilâfete gelip, Ehl-i Sünnet'e olan meylini ilan etmesine ve muhaddislere hürmet edip onların saygınlıklarını yükseltmek sûretiyle insanlardan bu sıkıntı ve belâyı gidermesine kadar devam etti. Bundan sonra Mûtezile zayıflayarak geriledi ve daha sonra da hiçbir dayanağı kalmadı. Ancak iki grup arasındaki bu mücadele maalesef sünnetle ilgili iki tehlikeli sonucun ortaya çıkmasına neden oldu:

Birincisi: Mûtezile liderlerinin, sahabîlerin konumu hakkında açtıkları gedikten müsteşrıklar girme fırsatı bulmuş, Nazzâm ve benzerlerinin sahabîlere attıkları iftiralar ve dil uzatmalara dayanarak Hz. Peygamber'in ashabına, yalan söylemek ve Allah'ın dininde sahtekârlık yapmak iftirâsını atmak cüretinde bulunmuşlardır. Bu hususta müsteşrıklara bazı Müslüman yazarlar da tâbi olmuşlardır. Ahmed Emin'in ve ilim adına hareket etme iddiasındaki bazı aldatılmışların yaptıklarından bahsederken bunun örnekleri görülecektir.

İkincisi: Mûtezile'nin çoğunluğu, fıkıhta Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin mezhebine tâbi idiler. Bu durum, döneminde Mûtezile'nin en önde gelenlerinden olan Bişr el-Merîsî dönemine kadar sürdü. Bişr fıkıhta Ebû Yusuf'un görüşü üzere idi. Ancak ne zaman ki "Kur'ân yaratılmıştır" sözünü söyledi, Ebû Yusuf onunla ilişkiyi kesti.[161] Muhaddisler ve Mûtezile arasında husûmet başlayınca muhaddisler "Kur'ân mahluktur"

---

160 *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 104
161 *Aynı eser*, s. 124

diyen herkes hakkında olumsuz konuştular. Hatta muhaddislerden haddi aşan bazıları, işi, re'yle (içtihadla) hüküm verdiklerini delil göstererek, Ebû Hanîfe'nin dostlarına dil uzatmaya kadar götürdüler. Oysa muhaddislerden haddi aşanların bu şekildeki muamelesine maruz kalan (Ebû Hanîfe'nin) dostlarının günahı, bu muhaddislerin hasımları olan Mûtezile'nin, Ebû Hanîfe'nin mezhebine tabi olmalarından başka bir şey değildi. Hatta bizzat Ebû Hanîfe de, kendisinden sonra gelen bu muhaddislerin ezasından kurtulamamıştır. Onlar "Kur'ân yaratılmıştır" sözünü[162] güvenilir kişiler tarafından kendisinden nakledilenler farklı olmasına rağmen ve yine Muhammed İbn-i Hasan'ın şöyle demesine rağmen, Ebû Hanîfe'ye nisbet ettiler: "Kim Mûtezile'den birinin arkasında namaz kılarsa namazını iâde etsin." Ebû Yusuf'a Mûtezile hakkında sorduklarında o da şöyle demiştir: Onlar zındıklardır. [163]

İşte böylece, bu savaşta hiçbir payları olmamakla birlikte, savaşın etkileri Müslümanların bazı imamlarına da bulaştı. Şayet Abbasî halifelerinden üçü müdahaleleri ile bu ateşi körüklemeselerdi, belki de problem bu boyutlara ulaşmazdı. Bütün işlerin başı ve sonu Allah'ındır.

D- GEÇMİŞTE DELİL OLUŞUNU İNKÂR EDENLERE GÖRE SÜNNET

Daha neredeyse hicrî ikinci yüzyıl girmemişti ki, sünnet, onun İslâm Hukukunun kaynaklarından biri olduğunu inkâr edenler, mütevâtir olmayıp âhâd yoluyla gelenlerin delil oluşunu inkâr edenler ve Kur'ân'da olanları açıklayıcı ve te'yid edici olanların dışında, başlı başına müstakil hüküm koyanları inkâr edenlerle karşılaştığı bir imtihan geçirdi.

Bildiğimiz kadarıyla bu tür mezheplere ilk karşı koyan İmam Şâfiî olmuştur. "el-Ümm" kitabının "Cimâu'l-İlm" kısmında bu konuya özel bir bölüm ayırmış ve bütün haberleri (hadisleri) ret eden mezhebinin bağlıları tarafından âlim olarak nitelenen biriyle arasında geçen tartışmayı aktarmıştır. Aynı şekilde "er-Risâle" isimli kitabında da, âhâd haberin delil

---

[162] *Te'nîbu'l-Hatib*, s. 52
[163] *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 103

oluşuna ilişkin uzun bir bölüm ayırmıştır. İşte İmam Şâfiî'nin "el-Ümm" kitabında söyledikleri:

"İmam Şâfiî -Allah ona rahmet etsin- şöyle demektedir: "Mezhebinin bağlıları tarafından âlim olarak nitelenen biri bana dedi ki; sen Arapsın ve Kur'ân da sizin lisânınızla indi. Sen onu daha iyi kavrarsın. Onda Allah'ın farzları vardır. Eğer birinin aklı karışsa ve Kur'ân'ın bir harfi hakkında şüpheye düşse, ondan tövbe etmesini isterim. Eğer ederse mesele yok, etmezse onu öldürürüm. Allah Kur'ân'da şöyle diyor: "*Bu kitabı da sana her şeyi açıklamak için indirdik.*" (Nahl, 16/89) Sana veya bir başkasına göre nasıl, Allah'ın farz kıldığı bir şey hakkında bazen "buradaki farz umûmîdir (geneldir)", bazen de "buradaki farz husûsîdir (özeldir)", yine bazen "buradaki emir (sîgası) farzdır", bazen de "buradaki emir (sîgası) yol göstermek ve tavsiyedir veya mübahtır" demek câiz oluyor? Üstelik çoğu zaman bu ayrımları bir adamın bir diğerinden rivâyet ederek Hz. Peygamber'e kadar ulaşan bir veya iki ya da üç hadîse göre yapıyorsunuz. Diğer taraftan senin ve senin yolundan gidenlerin, hadis aldıklarınızı, hatta güvenilir ve hâfızası kuvvetli olarak takdim ettiklerinizi de temize çıkardığınızı görmedim. Hadis aldıklarınızdan, rivâyet ettiği hadisinde yanlış yapmayan, unutmayan ve hata yapmayan tek bir kişiyle karşılaşmadım. Aksine onlardan bir çoğu hakkında sizin şöyle dediğinizi görüyorum: Falanca şu hadiste hata etti, filanca şu hadiste hata etti. Aynı şekilde sizin şöyle dediğinizi görüyorum: Eğer bir adam, husûsî bir ilimle helâl ve haram kılmaya esas aldığınız bir hadis için, Resûlullah böyle bir şey söylemedi, siz veya size bu hadisi rivâyet eden hata yapıyor ya da siz veya size bu hadisi rivâyet eden yalan söylüyor, dese onu tövbe etmeye çağırmazsınız ve ona söyleyeceğiniz tek şey şu olur: "Söylediklerin ne kötü." Acaba dinleyen nazarında zâhirleri aynı olduğu halde, yukarıda bahsi geçtiği şekilde nitelediğiniz birilerinin haberine dayanarak, Kur'ân'ın hükümleri arasında bir ayrım yapmak câiz midir? Acaba o kişilerin haberlerini Allah'ın kitabının yerine mi ikâme ediyorsunuz? Ki o haberlere göre helâl kılıyor ve yasaklıyorsunuz."

Şâfiî şöyle diyor: "Dedim ki: Hükümlerimizi kesin bir ilme, doğru bir habere ve kıyasa göre veriyoruz. Hüküm vermedeki yollar farklıdır. Her biriyle aynı hükmü verebilsek de, bazıları diğerlerinden daha kesin olur.

Sonra o âlim şöyle dedi: Meselâ ne gibi?

Ben de dedim ki: Bir adam hakkında onun ikrârına, açık delil getirmesine, yeminden kaçmasına veya karşı tarafın yemin etmesine göre hüküm verebiliriz. Ancak ikrâr delil getirmekten, delil getirmek de yeminden veya karşı tarafın yemininden daha kuvvetlidir. Böylece biz tek bir hüküm versek de, hüküm vermedeki sebepler farklıdır.

Bunun üzerine o âlim şöyle dedi: Bu hükmünüzü haber verenlerin -ki onlar hakkında söyledikleriniz de ortada- haberlerini kabul etmek esası üzere kuruyorsunuz. Peki bu haberleri ret edenlere karşı deliliniz nedir?

İmam Şâfiî şöyle cevap verdi: Haber verenler hakkında şüphe mümkün olduğu için, o haberlerden hiçbir şeyi kabul etmem. Ancak sadece hiç kimsenin tek bir harfinden bile şüphe duyamayacağı Allah'ın kitabının bildirdiklerini kabul ederim. Aksi takdirde bazı şeylerin, kesin ilim olmadığı halde kesin ilmin yerine ikâme olunmaları mümkün olur.

Bundan sonra adam dedi ki: Allah'ın kitabının ve Allah'ın hükümlerinin dili olan Arapça ilmi, dürüst ve doğru sözlü kimselerin Hz. Peygamber'den aktardıkları özel ve genel haberlerin kabul edilmesine delâlet etmektedir."

Sonra Şâfiî bu söylediklerini delil getirerek şöyle diyor: "*Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "O, ümmîler arasından, kendilerinden olan bir elçi gönderdi. Bu elçi onlara Allah'ın âyetlerini okur, onları inançlarına ve davranışlarına bulaşmış kirlerden arındırır, onlara kitabı ve hikmeti öğretir.*" (Cuma, 62/2)

Adam daha sonra dedi ki: Kitabın Allah'ın kitabı olduğu biliyoruz, peki hikmet nedir?

Dedim ki: Hz. Peygamber'in sünneti.

O dedi ki: "Kitabı" öğretmekten kasıt kitabı genel olarak öğretmek, "hikmeti" öğretmekten kasıt ta kitabı özel olarak, yani onun hükümlerini öğretmek olamaz mı?

Dedim ki: Yani Allah'ın kitabındaki namaz, zekât, hacc gibi farzların kitapta olduğu şekilde açıklanmasını genel olarak öğretmek, onların mahiyetlerinin ve nasıl edâ edileceklerinin Hz. Peygamber'in lisânı üzere açıklanmasını da özel olarak öğretmek olduğunu mu kast ediyorsun?

Dedi ki: Böyle olabilir.

Dedim ki: Eğer bu görüşte isen, bu durumda ancak Hz. Peygamber'den nakledilen haberleri kabul etmek sûretiyle (kitabın hükümlerine) ulaşılabileceği kabul edilmiş olunur.

Dedi ki: Âyette tekrar olduğu (kitap ve hikmet ile aynı şeyin kast edildiği) görüşünü kabul edersem?

Dedim ki: Hangisi daha uygun? Kitap ve hikmet ile iki ayrı şeyin zikredilmiş (murad edilmiş) olacağı mı, yoksa tek bir şeyin zikredilmiş (murad edilmiş) olacağı mı?

Dedi ki: Söylediğin gibi kitap ve sünnet yani iki şey de olabilir, fakat tek bir şey de olabilir.

Dedim ki: Bu iki ihtimalden en açığı ve kabule şâyân olanı bizim söylediğimizdir. Kur'ân da senin söylediğinin aksine bizim söylediğimizi destekliyor.

Dedi ki: Nerede?

Dedim ki: Alla Teâla'nın şu sözünde: "*Oturun da evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve (Resulullahın) hikmetlerini anın. Allah muhakkak ki Latîf ve Habîr'dir (ilmi en gizli şeylere bile nüfuz eder).*" (Ahzab, 33/34) Allah evlerinde iki şeyin okunduğunu haber veriyor.

Dedi ki: Kur'ân okunuyor, hikmet nasıl okunuyor?

Dedim ki: Burada okumaktan kasıt, sünnetten (sünnet ve hadisler ile) konuşmaktır, tıpkı Kur'ân'dan konuşulduğu gibi.

Dedi ki: Hikmet'in Kur'ân'dan başka bir şey olduğu noktasında bu daha açık bir delil.

Dedim ki: Allah bize Peygamber'ine uymayı farz kılıyor.

Dedi ki: Nerede?

Dedim ki: Allah şöyle buyuruyor: "*Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için, onlar aralarında ihtilaf ettikleri meselelerde seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükümden ötürü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olmazlar.*" (Nisa, 4/65) Bir başka âyette şöyle buyuruyor: "*Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.*" (Nisa, 4/80) Bir diğer âyette şöyle buyuruyor:

"*Peygamberin emrine aykırı hareket edenler başlarına dünyada bir bela gelmesinden yahut âhirette gayet acı bir azap gelmesinden korkup çekinsinler.*" (Nûr, 24/63)

Dedi ki: O halde hikmetin, Allah'ın Resûlünün sünneti olduğunu söylememizden daha uygun bir şey yok. Eğer bazı dostlarımızın söylediği "Allah bize Peygamber'inin hükmüne teslim olmamızı emretti, onun hükmü ise sadece Allah'ın indirdikleridir." sözü doğru olsa idi, bu durumda (Nisa 65. âyette ifade edilen) Hz. Peygamber'in verdiği hükme teslim olmamak, Hz. Peygamber'in hükmüne teslim olmamaktan çok, Allah'ın hükmüne teslim olmamak şeklinde ifade edilirdi.

Dedim ki: Allah bize O'nun emirlerine uymayı farz kılmıştır: "*Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının.*" (Haşr, 59/7)

Dedi ki: Kur'ân'da apaçık görülüyor ki, Hz. Peygamber'in emrettiğini almamız ve yasakladığından da kaçınmamız bize farzdır.

Dedim ki: Bizim üzerimize farz olduğu gibi aynı şekilde bizden öncekilerin ve bizden sonrakilerin üzerine de farz mı?

Dedi ki: Evet.

Dedim ki: Hz. Peygamber'in emirlerine uymamız farz olduğuna göre, O'nun emirlerini bilmemiz gerekmeyecek mi:

Dedi ki: Evet.

Dedim ki: Peki Hz. Peygamber'in emirlerine uymak sûretiyle Allah'ın farzlarını yerine getirmek noktasında, Hz. Peygamber'i görmeyenlerin, ondan rivâyet edilen haberlere uymaktan başka bir yolları var mıdır?"

İmam Şâfiî burada tekrar, Kur'ân âyetlerinin nasıl birbirini nesh ettiklerini ve bunun da ancak Hz. Peygamber'den gelen haberler ile bilineceğini söylüyor.

Muhatap daha sonra Şâfiî'ye, Kur'ân'daki umûmî (genel) ifadelerin, nasıl oluyor da bazen (ifadedeki gibi) umûmî hüküm, bazen de husûsî (özel) hüküm ifade ettiğini soruyor.

İmam Şâfiî de ona Arapçanın geniş bir lisan olduğunu, bazen umûmî bir ifade ile husûsî bir şeyin kastedildiğini, ancak umûmî bir ifadeden

husûsî bir şeyin kastedildiğinin ise ancak Kur'ân ve sünnetten getirilecek delil ile söylenebileceğini açıklıyor. Sonra da Kur'ân'da umûmî olarak zikredildiği halde sünnet ile husûsîleştirilmiş konulara örnekler veriyor: Namaz genel olarak bütün mükelleflere farz kılındığı halde sünnet ile hayızlı kadınların namaz kılamayacaklarının açıklanması, genel olarak malların zekâtının verilmesi emredildiği halde sünnet ile bazı malların bu kapsamın dışına çıkarılması, anne-baba için yapılacak vasiyetin ferâiz (miras hükümleri) ile nesh edilmesi, genel olarak anne, baba ve çocuğa miras kalacağı bildirildiği halde kâfir olanların istisnâ edilip müslümana vâris olamayacağının ve yine kölenin hür kimseye, kâtilin maktûle vâris olamayacağının bildirilmesi gibi. İşte bütün bu genel hükümler sünnet ile husûsîleştirilmiştir. Bunun üzerine muhatap bütün bunların ancak sünnetle bilenebileceğini itiraf etmiştir.

Sonra muhatap şöyle demiştir: "Bu görüşe muhâlif bir şey söyleyip başka bir yol tutmam hata olacaktır. İnsanlar bu konuda iki yol tuttular. Bir grup, Allah'ın kitabında bir açıklama varsa hiçbir haberi (hadisi) kabul etmezler.

Dedim ki: Bunun sonucu ne olur?

Dedi ki: Bununla çok tehlikeli bir sonuca gittiler. Buna göre namaz olarak nitelenebilecek ve aynı şekilde zekât olarak nitelenebilecek en az şeyi yerine getirmekle bu farzların edâ edilmiş olacağını kabul ettiler. Dolayısı ile bir günde veya her gün iki rekat da olsa namaz kılınarak bu farz yerine getirilmiş olur. Yine onlardan kimi dedi ki: Bir şey Allah'ın kitabında yoksa, o şey kimseye farz olmaz. Bir başkası da şöyle dedi: Kur'ân'da olan şeyler hakkındaki haberler kabul edilir. Bunu söyleyen (ters istikamette de olsa) 'Kur'ân'da olmayan şeyler hakkında haber kabul edilmez' diyene yakın bir şey söylemiş oldu. Çünkü o da bu hâliyle nâsih ve mensûhu, umûm ve husûsu tanımamış olmaktadır. Dolayısıyla birinci hakkında söylenenler veya buna yakın şeyler, hadisi kabul edene kadar bu ikinci hakkında da geçerlidir. Bu iki grubun gittikleri yolun hatalı ve yanlış olduğu açıktır ve ben ikisinin de görüşünü kabul etmiyorum. Ancak kesin olanla (Kur'ân'la) haram kılınmış bir şeyin zannî olanla (haberle) helâl kılınmasının delili var mıdır?

Dedim ki: Evet.

Dedi ki: O nedir?

Dedim ki: Şu yanımdaki adam hakkında ne diyorsun, onun canı ve malı haram mıdır?

Dedi ki: Evet.

Dedim ki: Sana iki kişi şâhitlik ederek dese ki, yanındaki bu adam birini öldürdü ve öldürdüğü kişinin malını aldı. Ne yaparsın?

Dedi ki: Bende kısas olarak onu öldürürüm ve elindeki malları da öldürülenin vârislerine veririm.

Dedim ki: Bu iki şâhidin yalan ve yanlış şâhitlikte bulunmuş olmaları mümkün değil midir?

Dedi ki: Evet, mümkündür.

Dedim ki: Peki kesin olanla (Kur'ân'la) haram kılınmış canı ve malı kesin olmayan iki şâhidin haberiyle nasıl helâl kıldın?

Dedi ki: Şâhitliği kabul etmekle emredildim.

Dedim ki: Allah Teâla'nın kitabında öldürme hususunda şâhitliğin kabul edileceğine ilişkin bir nass bulabiliyor musun?

Dedi ki: Hayır, ancak delillerden bu anlamı çıkarıyorum.

Dedim ki: Bu şekilde zâhire göre -ki gaybı ancak Allah bilir- şâhitlerin doğruluğuna hükmetmekle emrolundun ve onların şâhitliğini kabul ettinse, bilinmeli ki biz, muhaddisler için şâhitte aradığımızdan daha fazlasını ararız. İnsanların şâhitlik yapmasını câiz görürüz de, onlardan bir tekinden bile hadis kabul etmeyiz. Hadis hâfızları da içinde olmak üzere Kur'ân ve sünnetten, muhaddislerin doğrulukları ve yanılgılarını açığa çıkaran deliller buluruz. Ki bu delilleri şâhitlik hakkında bulmak mümkün değildir.

Sonunda muhatap, Hz. Peygamber'in hadisini kabul etmenin gerçekte Allah'tan kabul edilmiş olacağına iknâ olduğunu ilan etti."

Çok özet olarak yaptığımız bu alıntı üzerine aşağıdaki değerlendirmeleri yapmamız gerekir:

Birincisi: İmam Şâfiî, haberlerin tamamını ret eden bu tâifenin kim olduğunu ve aynı şekilde bu konuda kendisiyle tartışan şahsın kim olduğunu açıklamıyor. el-Hudarî, "Tarihu't-Teşrîi'l-İslâmî" isimli kitabında

Şâfiî'nin bununla Mûtezile'yi kast ettiği sonucunu çıkartıyor. el-Hudarî şöyle diyor: "Şâfiî bize bu görüşe sahip olanların kim olduğunu açıklamadığı gibi tarih de bize bu konuda açıklık getirmiyor. Ancak Şâfiî husûsî haberi ret edenlerle yaptığı tartışmada, bütün haberleri ret eden görüş sahibinin Basra'lı olduğunu açıklıyor. Basra ise kelâm ilminin merkezi olup Mûtezile mezhebi burada doğmuş, mezhebin ileri gelenleri ve yazarları burada yetişmiştir. Yine onlar hadis ehline olan husûmetleriyle tanınıyorlardı. Dolayısıyla bu görüş sahibi, onlardan olabilir." Benim Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe'nin (h. 276) "Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs" isimli kitabında okuduklarım da bu düşünceyi teyit etmektedir. İbn Kuteybe o kitabında Mûtezile'nin sünnet karşısındaki konumunu ve sahabeye nasıl dil uzattıklarını zikretmektedir.

el-Hudarî bundan kelâmcılarının Ehl-i Sünnet'e saldırılarının Şâfiî döneminde veya ondan biraz önce başladığı sonucunu çıkartıyor. Kelâmcıların çoğu ise Basra'daydı. Bu da Şâfiî ile tartışanın onlardan[164] olduğunu tekid eden hususlardan biridir. Dolayısıyla el-Hudarî'nin ulaştığı bu sonuç kuvvetli görünüyor.

İkincisi: Sünnetin delil oluşunu inkâr edenlerin gerçekte sünnetin rivâyetine duydukları şüpheden, râvilerin hata ve yanılgılarından ve râviler arasına kasıtlı olarak hadis uyduranların ve yalancıların karışmış olmasından dolayı bu yola sapmış olduklarına zerre kadar şüphe yoktur. İşte bu sebeplerden dolayı sünnete dayanmayıp sadece Kur'ân'la yetinilmesi gerektiği görüşündedirler. Yoksa sünnetin delil oluşunu inkâr etmeleri, Hz. Peygamber'in sözlerinin, fiillerinin ve takrirlerinin delil olarak kabul edilmemesi gerektiği için değil. Çünkü hiçbir Müslüman bunu söyleyemez. Yine Müslüman grupların hiç birinden Hz. Peygamber'in emrine uymanın farz olmadığı ve onun sözlerinin ve fiillerinin İslâm'ın teşrîi (hüküm koyma) kaynaklarından biri olmadığı şeklinde bir görüş nakledilmemiştir. Çünkü şüphesiz böyle bir söz Kur'ân'ın hükümlerini, sahabenin ve Müslümanların icmâsını ret etmek olur. Evet, bu söz Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) peygamberliğini inkâr edecek kadar haddi aşmış bazı Râfizî gruplara nisbet edilmiştir. Ancak onlar bizim

164 *Tarihu Teşrîi'l-İslâmî*, s. 197

konumuzun dışındadır. Çünkü biz burada mürtedler ve kâfirlerden değil, İslâm tâifelerinin görüşlerinden bahsediyoruz. Aşağıya âlimlerden yaptığımız ve söylediklerimizi tekid eden alıntıları sunuyoruz:

İmam Şâfiî "el-Ümm" kitabının "Cimâu'l-İlm" bölümünün girişinde (7. kısım 250. sayfa) şöyle diyor: "İnsanların veya bizzat kendisini ilim sahibi olarak gördüğü hiçbir kimsenin, Allah'ın, Hz. Peygamber'in emrine uymayı ve O'nun verdiği hükme teslim olmayı farz kıldığı hususuna aykırı bir şey söylediğini duymadım. Çünkü Allah, Hz. Peygamber'den sonra gelenlere ona tâbi olmaktan başka bir seçenek bırakmamıştır. Dolayısıyla her durumda sadece Allah'ın kitabı ve Peygamber'inin sünnetinin bağlayıcı olduğu ve Allah'ın Hz. Peygamber'den gelen haberleri kabul etmeyi bizim ve bizden sonra geleceklerin üzerine farz kıldığı söylenebilir. Bu ikisinin (Kur'ân ve sünnet) dışındakiler ise yine bu ikisine tâbidir. Sadece bir grup bu görüşe aykırı söz söylemiştir. Ve inşallah onların söylediklerinden bahsedeceğim." (Bu grup yukarıda görüşlerini zikrettiği ve tartıştığı gruptur.).

Tartışmalardan da anlaşılacağı gibi inkâr etmenin temeli; sünnetin, sâbit oluşundaki zan ve sıhhati ve Hz. Peygamber'e dolayısıyla da Allah'a nisbet edilmesindeki kesinlik ile Kur'ân'ın önünde duramayışıdır.

İbn Hazm şöyle demektedir:[165] "Kur'ân'ın hüküm koymada başvurulacak asıl kaynak olduğunu açıkladık. Kur'ân'a baktığımızda Hz. Peygamber'in bize emrettiklerine uymamızın farz olduğunu da görürüz. Allah, Peygamber'ini vasfederek şöyle diyor: "*O arzusuna göre konuşmaz. O (nun sözleri kendisine) vahyedilenden başkası değildir.*" (Necm, 53/3-4) Buna göre Allah'tan Peygamber'ine gelen vahyin ikiye ayrıldığını söyleyebiliriz: Birincisi; metluv (okunan ve okunmasında sevap) olan, müellef olan ve (kelime, cümle ve âyetlerinin diziliş) nizamı itibarıyla mucize olan vahiydir ki bu Kur'ân'dır. İkincisi; müellef olmayan, nizamı itibarıyla mucize olmayan, metluv da olmayan mervi ve menkul vahiydir ki bu da Hz. Peygamber'den rivâyet olunanlardır. Bu da bir lütuf olarak Allah'tan gelen açıklamalardır. Allah Teâla şöyle buyuruyor: "*İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için sana da Zikri (Kur'ân'ı) indirdik.*" (Nahl, 16/44) Allah vah-

---

165 *el-İhkâm*, 1/96

yin birinci kısmına ki o Kur'ân'dır, itaati farz kıldığı gibi, aynı şekilde ikinci kısmına da itaat etmeyi farz kılmıştır. Allah şöyle buyuruyor: "*Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin.*" (Maide, 5/92) Bahsetmiş olduğumuz haberler (hadisler), başından sonuna kadar bütün hükümler için itaati gerekli gördüğümüz ve şu âyeti kerimede toplanmış olan üç kaynaktan biridir: "*Ey iman edenler, Allah'a itaat edin.*" Bu, birinci kaynaktır ve Kur'ân'dır. "*Ve Peygamber'e itaat edin.*" Bu ikinci kaynaktır ve Hz. Peygamber'den gelen haberlerdir. "*Ve sizden olan emir sahiplerine.*" (Nisâ, 4/50). Bu da üçüncü kaynaktır ve hükmü Hz. Peygamber'e kadar giden icmâdır."

Bunlardan sonra İbn Hazm şöyle diyor: "Tevhidi ikrâr eden bir Müslüman için bir anlaşmazlık durumunda Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber'den rivâyet edilen haberlerden (sünnetten) başka bir şeye yönelmesinin, Kur'ân ve sünnette bulduklarından yüz çevirmesinin imkânı yoktur (mümkün değildir). Kendisine deliller gösterildikten sonra bunu yapıyorsa bu durumda fâsıktır. Bunu Kur'ân ve sünnetin emrinden dışarı çıkmayı helâl görerek ve bunların dışında birine itaat etmeyi gerekli görerek yapıyorsa bu durumda da kâfir olur. Ve bu konuda hiçbir şüphemiz yoktur."

İbn Hazm başka bir yerde de şöyle der[166]: "Şayet biri, "biz ancak Kur'ân'da bulduklarımızı alırız", derse ümmetin icmâsı ile kâfir olur. Böyle birinin güneşin tam tepeden batıya yönelmesi ile gece karanlığının iyice bastırması arasındaki süre içinde bir ve fecir vaktinde de bir olmak üzere sadece iki rekat namaz kılması gerekir. Çünkü kendisine namaz ismi verilebilecek en az şey budur. Fazlası için ise bir sınır yoktur. Bunu söyleyen ise kanı ve malı helâl olan bir kâfir ve müşriktir. Bu görüşe sadece ümmetin, kâfir oldukları üzerinde icmâ etmiş oldukları Râfizîlerin bazı haddi aşmış grupları sahiptir."

Suyûtî ise şunları zikrediyor: "Râfizîlerin haddi aşmış bazı gruplarından sünnetin delil oluşunu inkâr edip sadece Kur'ân'la yetinileceğini söyleyenler vardır. Çünkü onlara göre peygamberlik Hz. Ali'nin hakkıdır ve Cebrâil Seyyidu'l-Mürselin'e (Peygamberlerin efendisine) inmekle hatâ etmiştir."[167]

---

[166] *el-İhkâm*, 2/80
[167] *Miftâhu'l-Cenne*, s. 3

Üçüncüsü: İmam Şâfiî'nin bahsetmiş olduğu, haberlerin tamamını ret edenlerin delilleri, söyledikleri şu sözlerinde özetlenmiştir: Kur'ân her şeyi açıklamak için gelmiştir. Eğer haberler (sünnet) Kur'ân'da gelmemiş olan yeni hükümler getirirse, bu durumda sübûtu zannî olan -yani haberler- sübûtu kat'î olana -yani Kur'ân'a- muhâlefet etmiş olur. Zannî olanın kat'î olana muhâlefete gücü yetmez. Şayet Kur'ân'da olanları tekid etmek için gelmişse, bu durumda da sünnete değil Kur'ân'a tâbi olunmuş olunur. Eğer Kur'ân'da mücmel (genel) olarak söyleneni açıklamak için gelmişse bu durumda bir harfini bile inkâr edenin tekfîr edildiği kat'î olanının (Kur'ân'ın) açıklanması, sübûtunu inkâr edenin tekfîr edilmediği zannî olanla (sünnetle) yapılmış olur ki bu da câiz değildir.

Belki dikkati çekmiştir, bu esasa göre bu kimselerin mütevâtir olan haberleri kabul ediyor olmaları gerekir. Çünkü mütevâtirin sübûtu kat'îdir. O halde İmam-ı Şâfiî niçin genelleme yaparak "haberlerin tamamını ret edenler" diyor. Görünen o ki bu kimseler mütevâtiri de kat'î olarak kabul etmiyorlar, aksine mütevâtir de onlara göre zannîdir. Çünkü geldiği yollar âhâdları itibariyle zannîdir. Yani mütevâtir haber çok büyük bir topluluk tarafından rivâyet edilmiş de olsa, râvilerinin yalan söyleme ihtimali devam etmektedir. Eğer el-Hudarî'nin, "bu görüş Mûtezile'ye aittir." şeklindeki sözü doğru ise ve yine daha sonra göreceğimiz gibi, Nazzâm'ın mütevâtirin kesinlik ifade ettiğini inkâr edişi doğru ise o zaman söylediklerimiz tekid edilmiş olur. Aynı şekilde İmam Şâfiî'yle tartışan muhatabının söylemiş olduğu, "haberi (sünneti) kabul etmeyenin, namaz olarak isimlendirilecek en az şeyi yerine getirenin, üzerine farz olan namazı kılmış olacağını kabul etmesi gerekir." sözü de bizim dediğimizi tekid ediyor. Yani bu görüşte olanların, mütevâtir olarak gelmiş ve üzerinde icmâ edilmiş olan namazdaki rekatların zorunlu olduğunu söylememeleri gerekir.

Diğer taraftan O'nun "şüphe duyulması mümkün olduğu sürece hiçbir haberi kabul etmem..." sözü de mütevâtir haberi kabul ettiğine delil teşkil etmez. Çünkü ona göre mütevâtir haberde de şüphe olması mümkündür.

Dördüncüsü: İmam Şâfiî'nin cevabı aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1- Allah bize Peygamber'ine uymayı farz kılmıştır. Bu farz kılış genel olup hem Hz. Peygamber zamanındakiler için hem de ondan sonra gele-

cekler için geçerlidir. Hz. Peygamber'i görmeyenlerin O'na uymaları ise ancak O'ndan rivâyet edilen haberler yolu ile olur. Dolayısıyla Allah bize haberlere uymayı ve onları kabul etmeyi farz kılmış olmaktadır. Çünkü farzın ancak kendisiyle tamamlandığı şeyin kendisi de farzdır.

2- Kur'ân hükümlerinin bilinmesi için de haberlerin kabul edilmesi gerekir. Çünkü Kur'ân'daki nâsih ve mensûhlar ancak sünnete baş vurulması yolu ile bilinebilirler.

3- Haberleri ret edenler de dâhil olmak üzere herkes tarafından üzerinde icmâ edilen öyle hükümler vardır ki, bunların bilinmesi ancak haberler yoluyla mümkündür.

4- Dinde bazen kat'î olan zannî olanla tahsîs edilir. Öldürme ve mallarının alınması konusunda iki kişinin şâhitlikte bulunması gibi. Halbuki mal ve kanın haramlığı kat'îdir. Ancak bu konuda, zannî olduğu tartışmasız olmasına rağmen, iki kişinin şâhitliği kabul edilir.

5- Haberlerde hata, şüphe ve yalan ihtimali bulunsa da, bu ihtimal -râvinin adâletinin tekid edilmesi ve sâbit olmasından sonra ve rivâyetinin diğer muhaddislerin benzer rivâyetleriyle karşılaştırılmasından sonra- şâhitlikte olabilecek ihtimalden daha aza inmektedir.

Özellikle de bu rivâyet Kitap ve Sünnet'ten bir nass ile desteklenirse bu durumda yalan ihtimali neredeyse ortadan kalkıyor.

Beşincisi: İmam Şâfiî muhatabının "Allah, Kitab'ı her şeyin açıklayıcısı olarak indirdi." sözünün cevabının peşine düşmemiştir. Ki Kur'ân Hz. Peygamber'in ikrârları ve koyduğu hükümler de dâhil olmak üzere, O'ndan rivâyet edilen her konuda O'na uymayı farz kılmıştır. Bu, âlimlerin ortaya koyduğu beş görüş açısından biridir ki inşallah üçüncü bölümde buna değineceğiz.

B- ÇAĞIMIZDA DELİL OLUŞUNU İNKÂR EDENLERE GÖRE SÜNNET

Çağımızda bu ilim dalında uzman olmayan bazı kimseler sünnetin delil oluşunu inkâr etmeye yöneldiler. Dr. Tevfik Sıdkı, Reşit Rıza'nın çıkarmış olduğu "*el-Menâr*" dergisinin iki sayısında (dokuzuncu sene 7.

Ve 12. sayılar) "İslâm Sadece Kur'ân'dır" başlığı altında yayınladığı iki makalesinde bu görüşü açıkladı. Şüpheleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Birincisi: Allah Teâla'nın şu âyeti: "*Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.*" (En'am, 6/38). Ve şu âyeti: "*Bu kitabı da sana her şeyi açıklamak için indirdik.*" (Nahl, 16/89). Bu âyetler Kitab'ın (Kur'ân'ın) dinle ilgili her şeyi ve dinin hükümlerinin tamamını kapsadığına delildir. Kur'ân bütün bunları, sünnet gibi başka bir şeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde tafsilatıyla birlikte açıklamıştır. Aksi takdirde Kur'ân'da bazı şeyler eksik bırakılmış olurdu. Ki bu durum Allah'ın, "Kur'ân'ın her şeyi açıklamak için indirildiği" haberi ile çelişir. Bu ise mümkün değildir.

İkincisi: Allah Teâla'nın şu âyeti: "*Şüphesiz Zikr'i Biz indirdik ve şüphesiz O'nun koruyucusu da Biziz.*" (Hicr, 15/9). Bu âyet sünneti içermeden Allah'ın sadece Kur'ân'ın korunmasını üzerine aldığının delilidir. Eğer sünnet de Kur'ân gibi delil ve hüccet olsaydı Allah onun korumasını da üzerine alırdı.

Üçüncüsü: Eğer sünnet hüccet olsaydı Hz. Peygamber onun yazılmasını emreder, sahabe ve tâbiîn de onun bozulmasını, değiştirilmesini, unutulmasını ve onda yanlışlık yapılmasını engellemek ve sübûtu kat'î bir şekilde Müslümanlara ulaştırmak için onu toplar ve tedvin ederdi. Çünkü sübûtu zannî olanın delil olması sahih olmaz. Allah şöyle buyuruyor: "*Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardınca gitme.*" (İsra, 17/36). Ve yine şöyle buyuruyor: "*Siz ancak zanna tabi oluyorsunuz.*" (En'am, 6/148). Sünnetin sübûtunun kat'î olması ise Kur'ân'da olduğu gibi ancak onun yazılmasıyla mümkündür. Sâbit olan gerçek ise Hz. Peygamber'in sünnetin yazılmasını yasakladığı ve sünnetten yazılmış olan şeylerin ise yok edilmesini emrettiğidir. Sahabe ve tâbiînin yaptığı da budur. Hâkim'in Hz. Âişe'den rivâyet ettiğine göre[168] Hz. Ebû Bekir yazmış olduğu beş yüz hadisi yakmış ve şöyle demiştir: "Yazmış olduğum bu hadisler içinde, itimat edip güvendiğim birinden aldığım bazı hadislerin gerçekte bana rivâyet ettiği gibi olmadığı halde onları nakletmiş olarak ölmekten korktum."

Aynı şeyi Muâviye'nin yanına gitmiş olan Zeyd İbn-i Sâbit de yapmış-

---

[168] Bunu "*Tezkiretü'l-Huffâz*" isimli kitabında (1/5) Zehebî de zikrediyor. Hâkim'in senediyle aktardıktan sonra şu ilaveyi yapıyor: "Bu sahih değildir."

tır. Muâviye, Zeyd'e bir hadis sormuş ve Zeyd de ona sorduğu hadisi haber vermiştir. Sonra Muâviye yanındakilerden birine hadisi yazmasını emretmiş, bunun üzerine Zeyd ona şöyle demiştir: "Muhakkak ki Hz. Peygamber bize sözlerini yazmamamızı ve yazılmış olanların yok edilmesini emretti." Yine bir keresinde Hz. Ömer sünnetin yazılmasına niyetlenmiş, sonra bu niyetinden vazgeçerek şöyle demiştir: "Sünneti yazmak istiyordum. Sonra sizden önceki bir kavmi hatırladım. Onlar kitap yazıp sonra da bu kitaplarla meşgul olarak Allah'ın kitabını terk ettiler. Vallahi ben asla Allah'ın kitabını başka bir şeyle değiştirmeyeceğim." Aynı şekilde Hz. Ali de hadis yazmış olan birinden yok etmesini istedi. İbn Mes'ûd da kendisinden rivâyet edilmiş hadisleri içeren bir sahifeyi yok etmiştir. Yine tâbiînden Alkame, Ubeyde, Kâsım İbn-i Muhammed, Şa'bî, en-Nehaî, Mansûr, Muğîre ve A'meş, hadis yazılmasını hoş karşılamamıştır. İlim kitaplarında onların bu tavırları hakkında anlatılanlar meşhûrdur. Onlardan bazıları sadece hadislerin yazılmasını hoş karışlamamakla yetinmemişler, bilakis hadis rivâyet etmeyi nehyetmişler ve az rivâyette bulunmayı istemişlerdir. Böylece sünnetin tedvin edilmesi ancak sünnette hata ve unutmanın, tahrif ve değişmenin görüldüğü geç dönemlerde olmuştur. Bu ise sünnetten şüphe duyulmasını ve hükümleri almada sünnete dayanılmamasını gerektiren bir durumdur.

Dördüncüsü: Sünnetin delil olmayacağı yönünde Hz. Peygamber'den gelen şöyle bir rivâyet vardır: "Benden rivâyet edilen hadisler yayılıp çoğalacaktır. Size gelen bir hadis Kur'ân'a uyuyorsa o bendendir, Kur'ân'a aykırıysa benden değildir." Bu rivayete göre rivâyet edilen bir hadis eğer yeni bir şer'î hüküm koyuyorsa bu Kur'ân'a uygun değildir. Yeni bir hüküm koymuyorsa bu durumda sadece (Kur'ân'da olanın) te'kididir ve delil de sadece Kur'ân'dır. Bir başka rivâyet ise şöyledir: "Size benden bir hadis rivâyet edildiğinde onu bilip idrâk eder, benimser ve inkâr etmezseniz, onu söylemiş olayım veya olmayayım, doğrulayıp kabul edin. Çünkü ben bilinip idrâk edilecek ve inkâr edilmeyecek şeyleri söylerim. Size benden bir hadis rivâyet edildiğinde onu benimsemeyip inkâr ederseniz, onu söylemiş olayım ya da olmayayım, doğrulamayın ve kabul etmeyin. Çünkü ben benimsenmeyip inkâr edilecek ve bilinip idrâk edilmeyecek şeyleri söylemem." Bu hadis Hz. Peygamber'e nispet edilen şeylerin Müslümanlarca

bilinen Kur'ân'ı Kerim'in hükümlerine arz edilmesinin zorunluluğunu ifade ediyor. Ki bu durumda da sünnet delil olmuyor.

Bir diğer rivâyet: "Ben ancak Allah'ın, kitabında helâl kıldığını helâl kılar ve yine ancak, kitabında haram kıldığını haram kılarım." Bir başka rivâyet ise şu şekildedir: "İnsanlar bana dayanarak bir şeye sarılmasınlar. Çünkü ben insanlara ancak Allah'ın helâl kıldığını helâl kılar ve ancak Allah'ın haram kıldığını haram kılarım."

Özetle sünnetin delil oluşundaki şüpheler hususunda Tevfik Sıdkı'nın söyledikleri bunlar. İlim tâliplisinin bu söylenenlerin basitliğine ve zayıflığına hükmetmekte bir tereddütü olmaz. Ancak biz inşallah bunun böyle olduğunu gösteren delilleri ortaya koyacağız.

Birinci Şüpheye Cevap

Kur'ân'ı Kerim dinin usûl ve ilkeleri ile genel hükümlerin ana kurallarını kapsamaktadır. Bunlardan bazılarını açık bir şekilde ortaya koymuş, diğer bazılarının açıklamasını da Hz. Peygamber'e bırakmıştır. Allah, Peygamber'ini insanlara dininin hükümlerini açıklasın diye gönderdiğine ve insanlara da ona uymayı farz kıldığına göre Hz. Peygamber'in dinin hükümlerini açıklaması Kur'ân'ı açıklaması demektir. Dolayısıyla Kitap, sünnet ve bu ikisinden türeyen icmâ ve kıyastan elde edilen, şer'î hükümler, açık nasslar veya yol göstermek sûreti ile Allah'ın kitabından elde edilmiş hükümler olmaktadır. Onun için sünnetin delil olması ile Kur'ân'ın her şeyi açıklamak için gelmiş olması arasında bir çelişki yoktur. İmam Şâfiî şöyle diyor: "Birinin başına gelen hiçbir musibet yoktur ki Allah'ın kitabında ona işaret eden bir delil olmasın." Allah Teâla şöyle buyuruyor: "*(Bu Kur'ân) insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, Aziz ve Hamid (olan Allah'ın) yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.*" (İbrahim, 14/1). Ve yine şöyle buyuruyor: "*Sana da insanlara kendilerine indirilen şeyi açıklayasın diye Zikr'i indirdik. Umulur ki iyice düşünürler.*" (Nahl, 16/44). Yine şöyle buyuruyor: "*Sana da Kitab'ı her şeyi açıklamak için indirdik.*" (Nahl, 16/89). Âyetteki "beyan (açıklama)" kelimesi, temel ilkeleri ve fer'ileri içine alan kapsayıcı bir isimdir. Onun için Allah Teâla'nın, Kitab'ında kullarının kulluklarını yerine getirmesi için koyduğu hükümleri açıklaması farklı şekiller arz etmektedir:

1- Bazen açıklama (farz ve haramların) nasslar ile belirlenmesi şeklinde olmaktadır. Örneğin namazın, zekâtın, orucun ve haccın farz olduğunun; açık ve gizli bütün kötülüklerin haram kılındığının; zinânın, içkinin, kendiliğinden ölmüş hayvan etinin, kanın ve domuz etinin haram oluşunun ve yine abdestin farzlarının nasıl olduğunun nass ile açıklanması gibi.

2- Bazen farzlar Kur'ân ile belirtilip bu farzların keyfiyeti ise Hz. Peygamber'in diliyle (sünnetle) açıklanır. Namaz ve zekâtın miktar ve vakitleri gibi.

3- Bazen Allah'ın (Kur'ân'da) bir hüküm koymadığı meselelerde Hz. Peygamber hüküm koyar. Allah kitabında Peygamber'ine itaat etmeyi ve onun verdiği hükme râzı olmayı farz kılmıştır. Onun için Hz. Peygamber'in hükmünü kabul eden, bunu Allah farz kıldığı için kabul etmiştir.

4- Bazen de Allah kullarına, doğruyu bulmak için içtihadı farz kılmıştır. Ve bu şekilde kullarına farz kıldığı diğer hususlarda olduğu gibi içtihat hususunda da onların itaatlerini imtihan eder.[169]

Sonra şöyle diyor: Allah'ın kitabındaki farzları kabul eden herkes Allah'ın, kullarına Peygamber'ine itaati ve onun verdiği hükmü kabul etmeyi farz kılmasından dolayı, Hz. Peygamber'in sünnetini de kabul etmiş olur. Hz. Peygamber'den kabul eden, Allah ona itaati farz kıldığı için, Allah'tan kabul etmiş demektir. Dolayısıyla her iki kabul de yani Allah'ın kitabında ve Hz. Peygamber'in sünnetinde olanları kabul etmek, kabul edişteki sebepler farklı olsa da, gerçekte her ikisinin de Allah'tan kabul edilmiş olması noktasında birleşir.[170]

İkinci Şüpheye Cevap

Allah'ın "Zikr'i" koruyacağını vaat etmesi sadece Kur'ân'la sınırlı değildir. Bilakis bununla kastedilen Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu Allah'ın dinidir. Bu ise sadece Kur'ân veya sadece sünnetten daha geneldir. Allah Teâla'nın şu sözü bunun delilidir: "*Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.*" (Nahl, 16/43). Yani Allah'ın dini konusunda ilim sahibi olanlara

---

[169] *er-Risale*, s. 20-22
[170] Aynı eser, s. 33

sorun... Şüphe yok ki Allah, Kitab'ını koruduğu gibi sünneti de, onu ezberleyen nakleden, onun üzerinde araştırma ve incelemelerde bulunan, sahihini uydurmalarından ayıran ilim önderleri vasıtasıyla korumuştur. Bu ilim önderleri birinci bölümün birinci kısmında bahsetmiş olduğumuz gibi ömürlerini ve bütün gayretlerini bu yolda harcamışlardır. İşte bu şekilde Hz. Peygamber'in sünneti incelenip tedvin edilmiş olarak temel kaynaklarda koruma altına alınmış ve ondan bir şey kaybolmamıştır.

Başta İmam Şâfiî olmak üzere âlimler sünnetin ilim ehli arasında kaybolmadan mevcut olduğunu söylemişlerdir. İlim ehlinden bazıları diğer bazılarına göre sünnetten daha çok şeyi biliyor olsa da ve bazıları diğer bazılarının bildiğini bilmiyor olsa da, hepsinin bildiği bir araya toplandığında, sünnetin tamamı ortaya çıkar.[171]

Bu neticenin doğruluğundan biz de kuşku duymuyoruz. Dolayısıyla biz Hz. Peygamber'in namaz, zekât, hacc, oruç, muamelât ve miras konularındaki sünnetinden hiçbir şeyin kaybolmadığından asla şüphe duymuyoruz. Geldiği yolları ve dereceleri farklı olsa da Hz. Peygamber'in yaptığı ya da söylediği her şey toplanmış ve tedvin edilmiştir. İbn Hazm şöyle diyor: "Lugat ve din âlimlerinden hiç biri arasında, Allah katından inen her vahyin, (Allah katından inmiş) "zikir" olduğu, vahyin tamamının kesin olarak Allah'ın korumasıyla korunmuş olduğu ve Allah'ın korumasını üzerine aldığı şeylerin korunmasının, o şeylerden hiçbir şeyin kaybolmamasını ve -gerçeğinin ortaya çıkmayacağı şekilde- tahrif olmayacağını da kapsadığı hususunda bir ihtilâf yoktur." Sonra İbn Hazm âyette geçen "zikir" ile sadece Kur'ân'ın kastedildiğini söyleyenlere cevap vererek şöyle diyor: "Bu, delilden yoksun ve yalan bir iddiâdır. "Zikr'in" sadece Kur'ân'a tahsîs edilmesinin bir delili yoktur... Zikir Kur'ân veya Kur'ân'ı açıklayan sünnet olarak Allah'ın Peygamber'ine indirdiği vahyin tamamını kapsayan bir isimdir. Allah Teâla şöyle diyor: "*Sana da insanlara kendilerine indirileni açıklayasın diye zikri indirdik*" (Nahl, 16/44). Hz. Peygamber insanlara Kur'ân'ı açıklamakla emrolunmuştur. Ve Kur'ân'da namaz, zekât, hacc gibi çok sayıda mücmel âyetler vardır ki bu âyetlerin lafızla-

[171] Aynı eser s. 43

rından Allah'ın bizden neleri yapmamızı istediğini bilemiyoruz. Bunları ancak Hz. Peygamber'in açıklamalarından öğreniyoruz. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu mücmel âyetler hakkındaki açıklamaları korunmamış olsaydı bu durumda Kur'ân nasslarından yararlanmak geçersiz olacağı gibi bize farz kılınan şer'î hükümlerin çoğu da geçersiz olurdu ve Allah'ın bunlarla neyi kastettiğini bilemezdik."[172]

Üçüncü Şüpheye Cevap

Bazı sahih hadislerde geldiği gibi Hz. Peygamber'in sünnetin yazılmasını yasaklaması, sünnetin delil olmayışını ispat etmez. Aksine -sünnetin yazılması bahsinde söylediğimiz gibi- okuma yazma bilen sahabîlerin azlığından dolayı maslahat onların Kur'ân'ın yazılması ve tedvin edilmesiyle meşgul olmalarını ve yine Müslümanların, Kur'ân'ın zayi olmasını ve başka bir şeyle karışmasını önlemek için, Kur'ân'ı ezberlemelerini gerektiriyordu. Ancak daha önce incelediğimiz gibi, sünnetin yazılması konusundaki yasaklama, onun Kur'ân gibi resmî olarak yazılmasına yöneliktir. Yoksa birinin sünneti kendisi için yazması Hz. Peygamber zamanında da olan bir şeydir.

Diğer taraftan sünnetin delil oluşu sadece onun yazılmasına bağlı değildir ki şöyle denilebilsin: "Eğer Hz. Peygamber tarafından sünnetin delil olması hedeflenseydi, onun yazılmasını emrederdi." Çünkü sünnetin delil oluşu bir çok şekilde sâbit olmuştur: Tevâtür yoluyla gelmesi, âdil ve güvenilir râvilerin nakilleri ve yazması gibi. Bizzat Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir döneminde tek mushafta toplanması da, sanıldığının aksine sadece yazılı metinlere dayanılarak yapılmamıştır. Bilâkis Kur'ân'ın toplanmasında da yazılı metinlerle yetinmemişler, her âyet için tevâtür derecesinde sahabenin ezberine de dayanmışlardır. Dolayısıyla ezber yoluyla yapılan nakil sıhhat ve doğruluk yönünden yazıyla yapılan nakilden daha aşağı değildir. Özellikle de bu nakil, hâfızalarının kuvveti ile tanınan ve bu sahada şaşkınlık verecek örnekler sergileyen Araplar tarafından yapılmışsa. Öyle ki İbn Abbas'ın bir oturuşta Ömer İbn-i Ebî Rebîa'nın kasidesini ezberlemesi örneğinde olduğu gibi tek dinleyişte bir kasidenin tamamını ezberleyen-

[172] *el-İhkâm*, 1/121

ler vardı.[173] Yine bir mecliste söylenen hadisleri tek bir harfinde bile hata yapmayacak şekilde ezberleyenler vardı. İbn Asâkir, Zührî'den naklen şunu anlatıyor: Abdulmelik, İbn Zübeyr hilâfeti karşısındaki tutumlarından dolayı Medine halkına onları kınayan bir yazı gönderdi. İki sahifeden oluşan yazı mescitte insanlara okundu. Yazıda neler olduğunu öğrenmek isteyen Saîd, bunu talebelerine sordu ve onlar da tam olarak Saîd'in merakını gidermeyen bir cevap verdiler. Sonra Zührî ona dedi ki: Yazıda ne olduğunun tamamını bilmek ister misin ey Ebû Muhammed? Evet, dedi. Sonra ona tek bir harfi bile eksik bırakmadan yazıda olanların tamamını söyledi.[174] Bunun gibi örnekler İmam Şâfiî ve diğerleri hakkında da vardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hadisleri üzerindeki çalışmalarında ve hadisleri nakletmelerinde esas dayanakları hâfızalarıydı. Biz biliyoruz ki hâfızaya güvenip dayanmak, ilim talebesine kitaba dayanmasından daha fazla yardımcı oluyor. Onun için onlardaki şaşılacak derecedeki ezberleme ve hâfıza melekesi zayıflamadan ve kitaba dayanmadan önce, onları ilmi yazmadıkları için eleştirenlerin bu yaptıkları hoş görülmez. Hâfız İbn Abdilberr, ilmin yazılmasını hoş görmeyen bazı sahabe ve tâbiînin görüşlerini aktardıktan sonra şöyle diyor: "Bu konuda görüşlerini aktardıklarımız, bu görüşleri ile Arapların yolundan gidiyorlardı. Çünkü ezber onların tabiatlarının bir parçasıydı ve bu özellikleriyle diğerlerinden ayrılıyorlardı. Ezber İbn Abbas, Şa'bî, İbn Şihâb, en-Nehaî, Katâde ve onlar gibi olup ilmin yazılmasını hoş görmeyenlerin tabiatlarının bir parçasıydı. Sadece (bir kez) duymakla yetinenler vardı. İbn Şihâb şöyle diyor: "Bakî'den (Medine'de bir mezarlık) geçerken çirkin sözlerin kulağıma gelme korkusuyla kulaklarımı tıkarım. Vallahi kulağıma giren hiçbir şeyi unutmam." Şa'bî'den de bunun gibi rivâyetler gelmiştir. İşte bunların hepsi Araptı. Hz. Peygamber de şöyle buyuruyor: "Biz yazı yazmayan ve hesap yapmayan ümmî bir ümmetiz." Arapların ezber konusundaki ayrıcalıkları meşhûrdur.[175]

Bütün bu faktörlere, hadis tedvin edecekleri bir kitapta yanlış ve hatalı bir şey olmasından duydukları korkuyu da eklemek gerekiyor. Bu konuda

[173] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/69
[174] Tarihu İbn Asakir.
[175] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/65

-eğer olay doğruysa ki doğru olması kalbi daha mutmain kılıyor, ancak Zehebî doğru olmadığını zikrediyor- Hz. Ebû Bekir'in bu korkuyla hadis sayfalarını nasıl yaktığını daha önce gördük.

Bazılarının hadis rivâyet etmekten kaçınması ise, Zübeyr'in açıkça söylediği gibi, din konusundaki şiddetli ihtiyatlarından dolayı Hz. Peygamber'den hatalı bir rivâyet yapmaları korkusuydu. İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve Ebû Hüreyre gibi kuvvetli hâfızaya sahip kimseler ise hiçbir sıkıntı duymadan hadis rivâyet ediyorlardı. Kendisinden hadis yazılmasına razı olmayan Zeyd İbn-i Sâbit, bunun sebebi olarak şöyle diyor: "Size rivâyet ettiğim bütün hadislerin, size rivâyet ettiğim gibi olup olmadığını biliyor musunuz?"[176] Dolayısıyla bazılarının hadis yazmaktan veya rivâyet etmekten kaçınması din konusundaki ihtiyat ve takvâlarından kaynaklanıyordu. Çünkü sahabe ve tâbiînin hadis yazdıkları haberleri mânevî mütevâtir derecesinde olup, doğruyu arayan birinin bu hususu inkâr etmesine veya bundan şüphe duymasına imkân yoktur. Bu konuda daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen İbn Abdilberr'in "*Câmiu Beyâni'l-İlm*" ve Hatib'in "Takyîdu'l-İlm" kitaplarına başvurabilirler.

Sünnetin geç tedvin edildiği ve bu yüzden sünnetin muhafaza altına alınmasına duyulan güvenin kaybolduğu, bunun zannî hâle dönüştüğü, Allah'ın dininde ise zannın câiz olmadığı sözüne gelince: Bu, âlimlerin sünnetteki tahrif ve uydurmalara karşı verdikleri büyük gayretlere vâkıf olmayanların sözüdür. Sünnet sahabe döneminden Zührî'nin Ömer İbn-i Abdülaziz'in emriyle sünneti tedvine başladığı hicrî birinci asrın sonuna kadar bazen yazıyla ama genellikle ezbere dayalı olarak nakledilmiş olsa da, ezbere dayalı olarak nakledilip korunması silsilesinde hiçbir kopukluk yoktur ki sünnetten şüphe edilsin. Sünnete uydurmaların sokulmasına ise âlimler karşı koymuşlar ve hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde uydurma olanları açıklayıp ayıklamışlardır. Öyle ki insanın sünnete duyduğu güven neredeyse yakîn derecesine ulaşmaktadır. Ama buna rağmen biz şöyle de demiyoruz: Hadislerin çoğunu oluşturan âhâd hadisler kat'î olup kesin bir ilim ifade etmektedir -ki bazı âlimler böyle söylüyor-. Bilakis biz bunların zan ifade ettiğini söylüyoruz. Zaten bunların zan ifade ettiğine

---

[176] *Aynı yer.*

ancak mükâbirler (kendini büyük görenler) itiraz ederler. Ancak âhâd hadisleri hüccet kabul etmek ve onlara itimat etmek için bu bize yeter.

Zannın dinî hükümlerde câiz olmadığı iddiasına gelince: Zannın dinî hükümlerde câiz olmaması, Allah'ın birliği, Hz. Peygamber'in doğruluğu ve Kur'ân'ın âlemlerin Rabbinden gelmiş olması gibi inkâr veya şüphe edenin küfre gireceği dinin temelleri (Usulü'd-dîn) ve aynı şekilde namaz ve zekât gibi dinin erkânları konusunda geçerlidir. Ancak durum fer'î meselelerde aynı değildir. Çünkü fer'î meselelerin zannî yolla belirlenmesinde bir engel yoktur. Kaldı ki bu iddia sahipleri de, dinin bütün hükümlerinin kat'î yolla belirlendiğini iddia edemezler. Bizzat Kur'ân'dan alınmak sûretiyle kat'î olan hükümler, Kur'ân nasslarından içtihat yoluyla elde edilen hükümlerden daha azdır. Çünkü Kur'ân'da umûmî ve husûsî, mutlak ve mukayyed, mücmel ve mübeyyen hükümler vardır. Ve bütün bunlar Kur'ân nasslarının anlaşılmasını kat'ilikten uzaklaştırmaktadır. Bu husus usûl ilminde tartışmasız kabul edilen bir husustur. Burada, İmam Şâfiî'nin sünnetin delil oluşunu inkâr eden kişiye verdiği, şâhitlikle amel etme örneğini hatırlatmamız yerinde olur. Çünkü şâhitlik, şâhidin yalan söylemesi ve hata yapması ihtimalinden dolayı, hükmün belirlenmesi açısından zannî bir yoldur. Acaba bundan sonra zannın, hükümlerin belirlenmesinde uygun olmadığını söylemeye imkân var mıdır?

Dördüncü Şüpheye Cevap

Sünnetin delil olmayacağıyla ilgili zikrettiği hadislere ilişkin ayrıntılı olarak cevabımız şudur:

– **Birinci Hadis** "Benden rivâyet edilen hadisler yayılıp çoğalacaktır...." Bu hadis hakkında Beyhakî şöyle diyor: "Bu hadisi Halid İbn-i Ebî Kerîme, Ebû Cafer'den, o da Resûlullah'tan rivâyet etmiştir. Öncelikle Halid meçhûl biridir. Cafer ise sahabî değildir, dolayısyla hadis munkatı'dır."[177] Bu hadisle ilgili Şâfiî şöyle der: "Hiç kimse bu adamın hadisini teyit edecek büyük ya da küçük bir şey rivâyet etmemiştir. Bu, mechûl birinden yapılan munkatı' bir rivâyettir. Ve biz hiçbir konuda bu

[177] *Miftahu'l-Cenne*, s. 15

gibi rivâyetleri kabul etmeyiz."[178] İbn Hazm bu hadisin geldiği bazı rivâyet zincirindeki râvilerinden biri olan Hüseyin İbn-i Abdullah hakkında ise şöyle diyor: "Hüseyin İbn-i Abdullah zındıklıkla itham edilip kendisinden hadis alınmayan biridir."[179] Yine Beyhakî şöyle der: "Hadisin Kur'ân'a arz edilmesi hakkındaki hadis bâtıldır, sahih değildir. Hadisin bâtıl oluşu bizzat kendisinde yansıyor. Çünkü Kur'ân'da hadislerin Kur'ân'a arz edilmesine delâlet eden bir şey yoktur."[180]

Bu hadis hakkında ilim ehlinin söyledikleri bunlardır. Burada benim de kısa bir değerlendirmem olacak. Eğer bu hadisin reddedilmesi, ilim ehlinin zikrettiği gibi, sened yönündense buna bir diyeceğimiz yok. Onların söylediklerinin haklılığını teslim etmemiz gerekir. Ancak bu hadisin uydurma olduğu konusunda icmâ etmemiş olduklarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü İmam Şâfiî ve Beyhakî'de görüldüğü gibi bazıları bu hadisi sadece zayıflıkla niteliyor. Eğer hadisin reddedilmesi metin yönündense, bu hadis farklı lafızlarla da rivâyet edilmiştir. Rivâyetlerin çoğundaki ifadeler şu şekildedir: "(Kur'ân'a) uyanı kabul edin, muhalefet edeni reddedin." Bu metinde -Abdurrahman İbn-i Mehdî "bu hadis hâricîler ve zındıkların uydurmalarındandır" dese de- hadisin zayıflığına bile hükmetmeyi gerektirecek bir durum yoktur. Çünkü âlimler arasında üzerinde ittifak edilmiş hususlardan biri de -daha önce zikrettiğimiz gibi- uydurma hadisin alâmetlerinden birinin Kur'ân'a ve kat'î sünnete muhâlefet ediyor olmasıdır. Dolayısıyla bize Allah'ın kitabındaki hükümlere "muhâlefet eden veya uymayan" hüküm içeren bir hadis geldiğinde, her hangi bir te'vîle imkân yoktur ve ittifakla onun uydurma olduğuna hükmederiz. Öyleyse değerlendirmekte olduğumuz hadis bundan daha fazla bir şey mi söylüyor?... Evet, eğer hadisin metni bazı rivâyetlerde olduğu gibi "şayet onu Allah'ın kitabında bulursanız kabul edin, Allah'ın kitabında bulamazsanız reddedin" şeklindeyse o zaman hadisin bâtıl olduğunu söylemek gerekir. Çünkü Allah'ın kitabında olmadığı ve üzerinde ilim ehlinin ittifak ettiği hükümler koyan hadisler vardır ve bunlar sahih olup kendileriyle amel edilmektedir.

---

178 *er-Risale*, s. 225
179 *el-İhkâm*, 2/76
180 *Miftâhu'l-Cenne*, s. 6

Sözün özü, ilim ehli sahih sünnetin Allah'ın kitabına muhâlefet etmeyeceği hususunda görüş birliği içindedir. Dolayısıyla Allah'ın kitabına muhâlefet eden hükümler içeren bazı hadisler ittifakla reddedilir. İbn Hazm şöyle demektedir: "Sahih hadiste Kur'ân'a muhâlefet eden hiçbir şey yoktur." Muhammed İbn-i Abdullah İbn-i Meserre şöyle diyor: "Hadis üç kısımdır: 1- Kur'ân'da olana uygun olan hadis. Bunu almak farzdır. 2- Kur'ân'da olan ilâve yapan hadis. Bunu almak da farzdır. 3- Kur'ân'da olana muhâlefet eden hadis. Bu ise reddedilir." Ali İbn-i Ahmed (İbn Hazm) şöyle diyor: "Aslında Kur'ân'da olana muhâlefet eden sahih bir hadisin olmasına imkân yoktur. Şer'î bir hüküm içeren her hadis ya Kur'ân'da olana bir ilâve yapar ve Kur'ân'da olanı destekler, ya da genel olanı tefsir eder ve genel olana istisnâ getirir. Bunun dışında üçüncü bir yol yoktur."[181] Durum bu olduğuna göre, eğer değerlendirmekte olduğumuz hadisin lafzı "(Kur'ân'a) uymuyorsa ya da (Kur'ân'a) muhalefet ediyorsa reddedilir" şeklinde olursa -bana göre- bu durumda hadisin metninin uydurma olduğuna hükmetmeye bir yol yoktur. Bunları yazdıktan sonra Şâtıbî'nin aşağıdaki sözlerini görünce bu husus benim için daha da kuvvetlendi. Şâtıbî özetle şöyle diyor: "Hadis Allah'tan gelen bir vahydir ve onunla Allah'ın kitabı arasında bir çelişki olması mümkün değildir. Evet, Kur'ân'a muhâlefet ya da muvâfakat etmeyen, yani Kur'ân'ın sustuğu konularda sünnetin hüküm koyması câizdir. Ta ki bu câizin hilâfına kesin bir delil getirilsin. O zaman, söz konusu hadisin de açıkça söylediği gibi, bütün hadislerin Allah'ın kitabına uygun olması zorunlu olur. Dolayısıyla bu hadisin anlamı sahihtir. Yeter ki senedi sahih olsun."[182] Bu konuda iyice düşünülmelidir... Bütün bunlardan dolayı şayet hadisin senedi sahih bile olsa -çünkü biz de böyle olduğunu söylüyoruz- yine de hadiste şüphe sahibine delil olacak her hangi bir şey yoktur.

– **İkinci Hadis**: "Size benden bir hadis rivâyet edildiğinde onu bilip idrak eder ve benimseyip inkâr etmezseniz, onu söylemiş olayım ya da olmayayım, doğrulayıp kabul edin..." Bu hadisin rivâyeti zayıftır. Bu konuda İbn Hazm şöyle der: "Bu hadis mürseldir. Hadisin râvilerinden

---

181 *el-İhkâm*, 2/80-82
182 *el-Muvâfakât*, 4/21

el-Asbağ ise hâli mechûl bir râvîdir. Ayrıca hadiste kesinlikle yalan olduğuna ve sahih olmadığına hükmettiğimiz şu ifade vardır: "Onu söylemiş olayım ya da olmayayım doğrulayıp kabul edin." Hâşâ, tevâtür yoluyla kendisinden nakledilen aşağıdaki sözü söylemiş olan Hz. Peygamber'in kendi adına yalan uydurulmasına müsaade etmiş olabileceği nasıl düşünülebilir? Ki hadisin devamında söşye denmektedir: "Kim kasıtlı olarak benim adıma yalan söylerse ateşteki yerine hazırlansın." Sonra İbn Hazm şöyle devam eder: "Ubeydullah İbn-i Saîd -hadisin râvilerinden biri- meşhur bir yalancıdır. Gerçekte bu, yani Hz. Peygamber "söylemediğimi ben söyledim" dedi demek, Hz. Peygamber'e yalan isnâd etmektir. O, söylemediği bir şeyi nasıl söylemiş olsun? Böyle bir şeyi yalancı, zındık, kâfir bir ahmaktan başkası câiz görebilir mi?"[183] Beyhakî ise bu hadisle ilgili şöyle diyor: Bu hadisin sıhhati konusunda İbn Huzeyme şöyle demektedir: Bu hadis uydurmadır. Çünkü Yahya İbn-i Âdem'in dışında yeryüzünün doğusunda ve batısında İbn Ebî Zi'b'i tanıyan kimseyi göremiyoruz. Ayrıca hadis âlimlerinden hiç kimsenin Ebû Hüreyre'den böyle bir hadis rivâyet ettiğini görmedim. Sonra Beyhakî şöyle diyor: Yahya İbn-i Âdem'in hadisi isnadında ve metninde "ızdırab"ı (sened ve metin yönünden birbiriyle uyuşmayacak şekilde muhtelif olmasını) gerektirecek büyük farklılıklar vardır. Bazıları senedde Ebû Hüreyre'yi zikrettikleri halde bazıları zikretmezler ve hadisi mürsel olarak rivâyet ederler.[184]

Evet, bu hadis kabul edilebilir yollardan da nakledilmiştir, ancak onlarda "onu söylemiş olayım ya da olmayayım" ifadesi yoktur. Bu hâliyle de şüphe sahibinin söylediklerine delil olacak bir şey bulunmamaktadır. Delâlet ettiği tek şey, hadislerin doğru oluşunun delillerinden birinin de, dinin getirmiş olduğu güzelliklere uygun olmasıdır. Bu şekilde gelmemiş olması onun yalan olduğuna delildir. Bizim söylediğimiz de budur. Ancak burada sünnetin delil olmayacağına ilişkin delil nerededir?

– **Üçüncü Hadis**: "Ben ancak Allah'ın, kitabında helâl kıldığını helâl kılar ve ancak Allah'ın, kitabında haram kıldığını haram kılarım." Suyûtî bu hadisin değerlendirmesinde şöyle der: Bu hadisi Tâvûs yoluyla Şâfiî ve

---

[183] *el-İhkâm*, 2/78
[184] *Miftahu'l-Cenne*, s. 19

Beyhakî rivâyet etmiştir. Şâfiî de, bu hadis munkatı'dır (senedinde kopukluk vardır) demektedir. Ancak Hz. Peygamber bunu (hadiste söyleneni) yapmıştır. Ve bununla yani kendisine vahyolunana uymakla emrolunmuştur. Biz de onun kendisine vahyolunana uyduğuna şâhitlik ediyoruz. Beyhakî hadiste geçen "kitabında" ifadesi hakkında şöyle demiştir: Bu sahihse, bununla kastedilen Allah'ın vahyettiği şeylerdir. Hz. Peygamber'e vahyedilenler iki çeşittir. Birisi tilâvet edilen vahiy (vahy-ı metlüvv) (yani Kur'ân), diğeri de tilavet edilmeyen vahiy (vahy-ı gayr-i metlüvv)dir.[185] Görüldüğü gibi Beyhakî "(Allah'ın) kitabı" ifadesini Kur'ân'dan daha genel olacak şekilde tefsir etmiştir. Nitekim oğlunun zinâ ettiği kadının kocası ile, ona koyun ve köle vererek anlaşan babaya Hz. Peygamber'in söylediği şu sözde de "Allah'ın kitabı" bu genel anlamda kullanılmıştır: "Nefsim elinde olan (Allah')a yemin olsun ki şüphesiz aranızda Allah'ın kitabıyla hükmedeceğim. Koyun ve köle sana geri verilecek. Onun karısı ise yaptığını itiraf ederse recm edilecek." Burada "Allah'ın kitabı" ile ilk akla gelenin yani Kur'ân'ın kast edildiğini söylemeye de bir engel yoktur. Çünkü Hz. Peygamber'in haram veya helâl kıldığı her şey, Allah'ın kitabında (Kur'ân'da) O'na itaat etmenin emredilip muhalefet etmenin yasaklanmış olmasından dolayı, bizzat Allah'ın kitabındaki haramlar ve helâllar(dan) olduğu kabul edilir.

"İnsanlar bana dayanarak bir şeye sarılmasınlar. Çünkü ben insanlara ancak Allah'ın helâl kıldığını helâl kılar ve ancak Allah'ın haram kıldığını haram kılarım" rivâyetine gelince: Bunu Tâvûs rivâyet etmiştir ve bu, munkatı' bir hadistir. Hadis (sened yönünden) sâbit olsa bile, hadiste insanların "Hz. Peygamber Kur'ân'da olmayan şeyleri nasıl helâl ya da haram kılar?" demelerini haklı kılacak bir anlam yoktur. Şüphesiz Hz. Peygamber hüküm koyucudur ve O, ancak Allah'ın dininde helâl olan şeyleri helâl kılar ve haram olan şeyleri haram kılar.

Böylece sünnetin delil olmayacağını söyleyen Dr. Tevfik Sıdkı'nın dayandığı hadislerin bir kısmının ilim ehlince sâbit kabul edilmediği, sâbit olan diğer bir kısmının ise yazarın iddialarına delil teşkil etmediği açık bir şekilde ortaya çıkmış oldu. Nasıl delil teşkil edebilir ki, bizzat sahih

---

[185] Aynı eser, s. 19

sünnetin kendisinde yazarın ve benzerlerinin iddiaları reddedilmektedir. İmam Şâfiî'nin, Süfyan İbn-i Uyeyne'den, onun Sâlim Ebû Nadr'dan, onun Abdullah İbn-i Ebî Râfi'den ve onun da babasından rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Sizden hiç birinizin, koltuğuna yaslanmış oturuyorken, kendisine benim emrolunduğum yahut nehyolunduğum bir emrim geldiğinde: Anlamıyoruz, Allah'ın kitabında neyi bulursak ona uyarız, dediğini görmeyeyim."[186] Bu hadisi Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Tirmizî ve Ahmed de rivâyet etmişler. Hâkim, Mikdâd İbn-i Ma'dîkerib'ten şöyle bir rivâyette bulunmaktadır: "Hz. Peygamber Hayber günü bazı şeyleri haram kılmıştı. Ehlîleştirilmiş eşek ve diğerleri gibi. Sonra Hz. Peygamber şöyle demişti: "Sizden bir adamın koltuğuna oturuyorken, benim bir hadisim söylendiğinde: 'Benimle sizin aranızda Allah'ın kitabı vardır, onda helâl bulduğumuzu helâl, haram bulduğumuzu da haram kabul ederiz', demesi yakındır. (Dikkat edin!) Şüphesiz Allah'ın Peygamber'inin haram kılması Allah'ın haram kılması gibidir." Ayrıca Şâfiî şöyle diyor: Hz. Peygamber insanları, Allah'ın kendilerine itaat etmeyi farz kıldığı emirlerini reddetmekten şiddetle sakındırmıştır.

Özetle, sünnetin delil oluşunu inkâr etmek ve İslâm'ın sadece Kur'ân'dan ibaret olduğunu iddia etmek Allah'ın dinini ve O'nun dininin hükümlerini tam olarak bilen bir müslümanın yapacağı bir şey değildir ve böyle bir şey hakikatle çakışır. Zaten dinin hükümlerinin çoğu sünnetle sâbit olur. Kur'ân'daki hükümler genellikle mücmel ve küllî kaideler şeklindedir. Yoksa beş vakit namazı, namazın rekatlarını, zekâtın miktarını, ayrıntılı bir şekilde haccın şeâirini ve muamelât ve ibadetlerle ilgili diğer hükümleri Kur'ân'ın neresinde buluyoruz? İbn Hazm şöyle demektedir: "Bu bozuk sözü söyleyene soruyoruz: Öğlen namazının dört rekat, akşam namazının üç rekat olduğunu, rükûnun ve secdenin ne şekilde yapılacağını, kıraat ve selâmın niteliğini, oruçlu iken kaçınılacak şeylerin açıklamasını, altının, gümüşün, koyunun, devenin ve sığırın zekâtının keyfiyetini ve bunlardan alınacak zekât miktarlarının açıklamasını, hacc ibadetini yerine getirirken Arafat'ta vakfeye durmanın zamanını, Müzdelife'de kılınacak namazın, şeytan taşlamanın, ihramın niteliğini ve ihramlı iken kaçınılacak

---

186 *er-Risale*, s. 403

şeylerin neler olduğunu, hırsızın elini kesmeyi, haram kılınan emzirmeyi, haram kılınan yiyecekleri, boğazlama ve kurban kesmenin mahiyetini, haddlerin hükümlerini, boşanmanın nasıl gerçekleşeceğini, alış verişin hükümlerini, fâizin, yargılama ve karşılıklı iddiaların mahiyetini, yeminin ve diğer fıkhî meselelerin hükmünü Kur'ân'ın neresinde buluyorsun? Bu meselelerde sadece Kur'ân'daki mücmel hükümleri esas aldığımızda, nasıl amel edeceğimizi bilemeyiz. Bütün bu hususlarda başvurulacak kaynak Hz. Peygamber'den rivâyet edilenlerdir. Aynı şekilde icmâ da az sayıdaki meselelerdedir. Dolayısıyla zorunlu olarak hadise başvurmak gerekir. Eğer biri "biz sadece Kur'ân'da bulduğumuzu alırız" derse ümmetin icmâsı ile kâfir olur. Ve böyle birine güneşin tam tepeden batıya yönelmesi ile gece karanlığının iyice bastırması arasındaki süre içinde bir ve fecir vaktinde de bir olmak üzere sadece iki rekat namaz kılması gerekir. Çünkü kendisine namaz ismi verilebilecek en az şey budur. Fazlası için ise bir sınır yoktur. Bunu söyleyen ise kâfirdir, müşriktir, canı ve malı da helâldir. Bu görüşe sadece ümmetin, kâfir oldukları üzerinde icmâ etmiş olduğu Râfizîlerin bazı haddi aşmış grupları sahiptir. Bir kimse sadece ümmetin üzerinde icmâ etmiş olduğu şeyleri kabul etse ve hakkında nass olan, ancak üzerinde ihtilâf edilen şeyleri terk etse ümmetin icmâsı ile fâsık olur. Takdim edilen bu iki husus zorunlu olarak[187] nakli almayı gerekli kılmaktadır.

E- HABER-İ ÂHÂD'IN DELİL OLUŞUNU İNKÂR EDENLERE GÖRE SÜNNET

Hadis âlimleri haberi iki kısma ayırırlar:

1- **Mütevâtir**: Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar âdil ve güvenilir bir topluluğun, yine âdil ve güvenilir bir topluluktan naklederek rivâyet etmiş oldukları haberdir.

2- **Âhâd**: Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar bir veya iki kişinin, yine bir veya iki kişiden naklederek rivâyet etmiş oldukları haberdir. Veya sayıları mütevâtir derecesine ulaşmayanların rivâyet ettikleri haberdir.

Hanefîlerin "meşhur haber" olarak isimlendirdikleri üçüncü bir kısım

---

[187] *el-İhkam*, 2/79-80

vardır. Meşhûr haber, temelde âhâd olmasına rağmen ikinci ve üçüncü yüzyıllarda mütevâtire dönüşmüş haberlerdir.[188] "Ameller niyetlere göredir" hadisi gibi.

Âlimler mütevâtirin ilim ve ameli birlikte ifade ettiği hususunda görüş birliği içindedir ve onlara göre mütevâtir, tartışmasız delildir. Bunun tek istisnâsı yukarıda zikrettiğimiz üzere Nazzâm ve benzerleri gibi sünnetin delil oluşunu tamamen inkâr edenlerdir.

Âhâd habere gelince: Çoğunluk bu tür haberin zan ifade etse de, onunla amel etmenin zorunlu olduğu görüşündedir. Râzî "el-Mahsûl"[189] isimli kitabında sahabenin bu görüş üzerinde icmâ ettiklerini iddia ediyor. Aralarında İmam Ahmed, Hâris İbn-i Esed el-Muhâsibî, Hüseyin İbn-i Ali el-Kerabîsî ve Ebû Süleyman el-Hattâbî'nin de bulunduğu bir grup da bu görüştedir. İmam Mâlik'ten âhâd'ın kat'î olduğu ve ilim ve ameli birlikte zorunlu kıldığı görüşü rivâyet edilmiştir. Her iki grubun da usûl kitaplarında ayrıntılı olarak açıklanmış delilleri vardır. Önemli olan hepsinin âhâd haberin delil oluşu ve onunla amel etmenin zorunluluğu üzerinde ittifak etmiş olmalarıdır. Ancak Râfizîlerin, Kâsânî ve İbn Dûvûd'un âhâd haberin delil oluşunu inkâr ettikleri nakledilmiştir.[190] "et-Tahrîr ve Şerhuhû" isimli kitapta bu görüş Râfizîlere ve İbn Dâvûd'a isnad edilmiştir.[191] İbn Hazm'ın sözünden Mûtezile'nin de bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. İmam Şâfiî "er-Risâle" ve "el-Ümm" kitaplarında âhâd'ın delil oluşunu inkâr edenlerin kimler olduğunu açıklamamaktadır. Ancak "el-Ümm"deki sözünden onların Basra'lılardan oldukları anlaşılmaktadır. Bu da bunların Mûtezile olabileceği gibi Râfizîler olma ihtimalini de taşımaktadır. Basra, İmam Şâfiî'nin döneminde fikrî ve ilmî hareketlerin merkezi olup, o dönemdeki İslâmî grup ve mezheplerin en tanınmış kişilerinin toplandıkları bir yerdi. "el-Müsellem"[192]

---

188 *et-Tahrir ve Şerhuhu*, 2/230

189 Fahreddin Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi'l-Usûli'l-Fıkh*, 4:353 vd., (Thk. Tâha Câbir el-Alevânî), Müssessetü'r-risale bsk. (Ed.)

190 el-Amidi'nin *el-İhkam*'ı, 1-169

191 *et-Tahrir ve Şerhuhu*, 2/272. Asıl nüshada Ebû Dâvûd şeklinde olan bu ismin doğrusu İbn Dâvûd'dur.

192 2/131

ve "el-Muhtasar"[193] kitaplarının şârihleri bu görüşte olanların Râfizîler ve Zâhirîler olduklarını söylemektedirler.

Ancak Zâhirîler hakkındaki bu rivâyet gariptir. Çünkü İbn Hazm'ın kitapları ve âlimlerin Zâhirîlerden yaptıkları nakiller, onların bu meselede çoğunlukla aynı görüşte olduklarını göstermektedir.

1. Âhâd Hadisin Delil Oluşunu İnkar Edenlerin Şüpheleri

– **Birincisi**: Allah Teâla'nın şu âyeti: "*Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme.*" (İsra, 17/36). Ve yine şu ayet: "*Şüphesiz zan hakikat bakımından bir şey ifade etmez.*" (Necm, 53/28). Âhâd haberin yolu râvinin unutma ve hata ihtimalinden dolayı zannî bir yoldur. Bu durumda olan ise kat'î değildir ve dolayısıyla delil olmaz.

– **İkincisi**: Âhâd haberle fer'î meselelerde amel etmek câizse, usûl ve inanç konularında amel etmek de câiz olur. Oysa bizim ve sizin aranızda, âhâdın bu konularda delil kabul edilemeyeceği hususunda icmâ vardır. İşte durum birincisinde (fer'î meselelerde) de aynıdır.

– **Üçüncüsü**: Yatsı namazlarından birinde Hz. Peygamber'in ikinci rekatta selâm vermesi üzerine, "namazı kısalttın mı yoksa unutarak mı selâm verdin" diyerek Hz. Peygamber'e erken selâm verdiğini söyleyen Zü'l-yedeyn'in haberi karşısında Hz. Peygamber duraksamış ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve namazda bulunan diğerlerinin Zü'l-yedeyn'in doğru söylediğini haber vermesinden sonra durumu kabul etmiş, namazı tamamlamış ve sehiv secdesi etmiştir. Eğer haber-i vâhid delil olsaydı Hz. Peygamber duraksamadan ve soru sormadan namazı tamamlardı.

– **Dördüncüsü**: Bazı sahabîlerin âhâd haberle amel etmedikleri rivâyet edilmiştir. Hz. Ebû Bekir, Muğîre'nin "ninenin miras hakkı" ile ilgili rivâyetini, ancak Muhammed İbn-i Mesleme'nin de aynı doğrultuda rivâyette bulunmasından sonra kabul etmiştir. Hz. Ömer de Ebû Mûsâ'nın (evlere girmeden) izin istenmesi hakkındaki rivâyetini, ancak Ebû Saîd de aynı doğrultuda rivâyette bulunduktan sonra kabul etmiştir. Yine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in Hakem İbn-i Ebî'l-Âs'a yeniden

---

[193] 2/59

izin verdiği yönündeki Hz. Osman'ın rivâyetini kabul etmemişlerdir. Hz. Ali, Ebû Sinân el-Eşcaî'nin mehirsiz evlilik hakkındaki rivâyetini kabul etmemiştir. Yine Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in dışında, yemin ettirmeden kimseden haber-i vâhidi kabul etmiyordu. Hz. Âişe de İbn Ömer'in "yakınlarının ağlamasından dolayı ölüye azap edileceği" rivâyetini kabul etmemiştir.[194]

Bu Şüphelerin Cevapları

Aşağıda özet olarak sunacağımız gibi âlimler bu şüpheleri cevaplandırmışlardır:

– **Birinci Şüphenin Cevabı**: Bu şüphe, daha önce de değindiğimiz gibi dinin temel kuralları ve genel ilkeleri açısından böyledir. Dindeki fer'î meseleler ve cüz'î konularda zannî olanla amel etmek farzdır. Zaten bu meselelerde genel olarak ancak zannî deliller vardır. Kur'ân nasslarının anlaşılmasının nasıl farklılık arz ettiği ortadadır. Müçtehitler bu konuda çok farklı görüşlere ulaşmışlardır. Ve hiçbir müçtehit kat'î olarak kendi görüşünün doğru olduğunu söylememektedir. Ancak bununla beraber, içtihadının sonucuna göre amel etmenin farziyeti hakkında icmâ bulunmaktadır. Bu sonuca ise ancak zan ile ulaşılır. Aynı şekilde âhâd haberlerin delil oluşu da zannî değil, bilakis bunların delil olduğu hususunda sahabe döneminden itibaren âlimler arasında hasıl olmuş icmâ ile kat'îdir. -Bu kimselerin muhalefet etmesi ise bu hususta oluşmuş icmâya zarar vermez. Çünkü bu, dikkate alınmayacak bir muhâlefettir.- Dolayısıyla âhâd haberle amel etmek zannî delille değil, bu hususta icmâ edilmiş olmasından dolayı kat'î delille olmuş oluyor.[195]

– **İkinci Şüpheye Cevap**: Taraflar arasındaki icmâ dinin temel konularının ve inançla ilgili hususların zannî delilden almanın kesinlikle câiz olmadığı hususundadır. Ancak durum fer'î meselelerde böyle değildir. Âmidî şöyle der: "Haber-i vâhid hakkındaki bu söz fetvâ ve şâhitlik hakkında gerçersizdir. Başka nasıl olabilir ki, temel meseleler ve fer'î meseleler arasındaki fark ortadadır. Risâlet ve temel meselelerin ispatında kat'î delil

---

[194] Âmidi, *el-İhkâm*, 1/94, 1/175-176; *et-Takrir*, 2/272-273
[195] Âmidi, *el-İhkâm*, 1/169; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1/114

şart olup bu konularda -fer'î meselelerin aksine- zannî deliller muteber değildir."[196] Gerçekte kat'î delilin gerekliliği konusunda, fer'î meseleleri temel meselelerle kıyaslamak zorlama ve anlamsız bir iştir. Çünkü fer'î meselelerde buna zaten imkân yoktur. Ancak temel meselelerde durum bunun tersidir. Ve buna mükâbirlerden başkası da karşı çıkmaz.

– **Üçüncü Şüpheye Cevap**: Hz. Peygamber'in Zü'l-yedeyn'in haberi karşısında duraksamasının sebebi, hazır olan o kadar cemaatin içinde, sadece tek başına onun buna dikkat etmiş olabileceği, uzak bir ihtimal olarak görüldüğü için, onun yanıldığını düşünmesidir. Çünkü âhâd haberde bir yanılgı belirtisi görüldüğünde duraksama kaçınılmaz olur. Ancak daha sonra diğerlerinin de Zü'l-yedeyn'i onaylamasıyla, verdiği haberdeki yanılma belirtisi ortadan kalkmış ve o haberle amel etmek vacip olmuştur. Aksi nasıl düşünülebilir ki, Hz. Peygamber'in Zü'l-yedeyn'in haberiyle birlikte Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve diğerlerinin haberleriyle amel etmesi de sonuçta tevâtür derecesine ulaşmayan haberle amel etmesidir. Bu da ayrı bir tartışma konusudur.

– **Dördüncü Şüpheye Cevap**: Sahabîlerin âhâd haberle amel ettikleri, şüphe duyulmayacak sâbit bir husustur. Bu, onlardan tevâtür olarak nakledilmiştir. Âhâd haberle amel ettiklerine ilişkin delillerden bazılarını zikredeceğiz. Onların bazı âhâd haberler karşındaki duraklamalarıyla ilgili rivâyetler, âhâd haberle amel etmediklerine delil olmaz. Bilakis böyle davranmaları, duymuş oldukları şüphe, tereddüt veya emin olmak istemelerinin bir sonucuydu. Buna, âhâd haberin delil olmasından şüphe duyanların vermiş oldukları, Hz. Ebû Bekir'in "ninenin miras hakkı"yla ilgili Muğîre'nin rivâyetini kabul etmemesi örnek verilebilir. Gerçekte Hz. Ebû Bekir, Muğîre'nin rivâyetini haber-i vâhidi kabul etmediği için reddetmemiştir. Bilâkis nineye mirastan altıda bir pay vermek gibi İslâmî bir hükmü kayıt altına aldığı için, bu rivâyeti teyit edip kuvvetlendirecek yeni rivâyetlerin gelmesini hedeflemiştir. Çünkü Kur'ân nassalarında yer almayan bu hükümle amel edileceği için, ihtiyatlı hareket edip iyice emin olmak gerekiyordu. Muhammed İbn-i Mesleme, ne zaman ki Hz. Peygamber'den bu haberi duyduğunu

[196] Âmidi, *el-İhkâm*, 1/177

söyledi, o zaman Hz. Ebû Bekir, Muğîre'nin haberiyle amel etmekte tereddüt etmemiştir.

Aynı durum Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ'nın rivâyetini reddetmesi örneğinde de geçerlidir. Daha önce de söylediğimiz gibi gerçekte Hz. Ömer'in bu tavrı Hz. Peygamber'in hadisleri hususunda ihtiyatlı davranmanın gerekliliği konusunda, sahabîlere, Müslümanlardan yeni yetişen nesle ve İslâm'a yeni girenlere verilmiş çok açık bir derstir. Bunun için Hz. Ömer, Ebû Mûsâ'ya şöyle demiştir: "Ben seni itham etmiyorum, ancak hadis Hz. Peygamber'den rivâyet edilmektedir." Bu hususta gelen diğer bütün örnekler için de aynı şey geçerlidir. Âhâd haberin delil kabul edilmediği yönünde bir rivâyet gelmemiştir. Aksi takdirde bir sahabînin rivâyetine bir başka sahabînin rivâyetinin eklenmesi onunla amel etmeyi gerektirmezdi. Çünkü bu durumda da haber -hatta ilk sahabeye iki veya üç sahabe eklenmiş olsa da- âhâd haber olmaktan çıkmıyor.

İleride açıklaması geleceği gibi, sahabîler, Allah'ın dini konusundaki içtihatlarından (doğruyu bulma gayretlerinden) ve Hz. Peygamber'in hadislerinin bütün yanlışlık ve vehimlerden arınmış olarak rivâyet edilmesi isteklerinden dolayı birbirlerine soru sorarlar, cevap verirler ve birbirlerinin hatalı olduklarını söylerlerdi. Âmidî şöyle der: "Sahabîlerin, kendisiyle amel edileceği üzerinde icmâ ettikleri âhâd haberleri reddetmeleri veya bu haberler karşısında duraksamaları, bu haberlerin delil olmayacağından değil, şartların o şekilde hareket etmeyi gerektirmesinden dolayıdır. Onun için, hâricî sebeplerden dolayı terk etmek ve duraksamak câiz olsa da, -Kitap ile birlikte- sünnet de delildir."[197]

Âlimlerin zikrettiği gibi bütün bunlar, âhâd haberin delil oluşunu inkâr edenlerin şüpheleri... Şimdi geriye âhâd haberle amel etmenin gerekliliğine ve bir müslümanın -kendisi için sahih olduktan sonra- ona muhâlefet etmesinin câiz olmadığına ilişkin delilleri zikretmek kalmıştır. Âlimler bu konuda -bazıları eleştiri ve reddedilmeye açık olmakla birlikte- çok sayıda delil zikretmişlerdir.[198] Bu konudaki alıntılarımı İmam Şâfiî'nin "er-Risâle" isimli kitabından yapmayı uygun gördüm. Çünkü -bildiğim kadarıyla- büyük

[197] Âmidi, *el-İhkâm*, 1/177

[198] Âmidi, *el-İhkâm*, 2/75 ve devamı; *et-Takrir Şerhu et-Tahrir*, 2/272

imamlar içinden bu konuda ilk konuşan ve bu meseleyi en güzel şekilde ele alıp işleyen odur. Bu meselede ondan sonra yazılmış bütün kitaplar ondan beslenmişlerdir. Onun için ben de, fasîh ve belîğ bir Arapça üslûbuyla ifade edilmiş bu lezzetli ve saf kaynaktan içmeyi istedim.

2. Âhâd Haberin Delil Oluşunun Delilleri

İmam Şâfiî "er-Risâle"sinde[199] "haber-i vâhid'in ispat edilmesindeki delil" başlığı altında şöyle diyor: Eğer biri: Haber-i vâhid'i ispat eden bir nass (hadis) veya nass'ta ona delâlet eden bir şey ya da icmâ söyle, derse ona derim ki:

1- Bize Süfyan, Abdulmelik İbn-i Umeyr'den, o da Abdurrahman İbn-i Abdullah İbn-i Mes'ûd'tan, o da babasından rivâyetle Hz. Peygamber'in şöyle dediğini haber verdi: "Allah, benim sözümü duyan, onu ezberleyen, koruyan ve sonra da onu başkalarına ulaştıran kulun yüzünü ağartsın. Nice ilim taşıyan vardır ki onu anlamaz ve nice ilim taşıyan vardır ki onu kendisinden daha fakîh olana ulaştırır. Üç şey vardır ki müslümanın kalbi onlara doymaz: İlmi sadece Allah için öğrenmek, Müslümanlara nasihat etmek ve Müslümanların cemaatine devam etmek. Çünkü onların duaları arkalarındakini kuşatır." Hz. Peygamber'in bir kimseyi sözünü dinlemeye, onu ezberlemeye ve başkalarına ulaştırmaya çağırması, ancak kendilerine ulaştırılanlar için sözlerinin delil olmasına delâlet etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'den ya serbest bırakılan helâller, ya kaçınılması gereken haramlar, ya uygulanması gereken cezalar, ya alınması ve verilmesi gereken mallarla (zekât vs.ile) ilgili hükümler, ya da din ve dünya işyeriyle ilgili öğüt ve nasihatlar nakledilip ulaştırılır. Yine Hz. Peygamber'in hadisi, ilmi, âlim olmayanların da taşıyabileceğine, birinin ilmi ezberlemiş olabileceğine ancak onda fakîh olmayabileceğine de delâlet ediyor. Ayrıca Hz. Peygamber'in Müslümanların cemaatine devam etmeyi emretmesi de Müslümanların -inşallah- bir araya gelip toplanmalarının gerekli olduğunun delillerindendir.

2- Bize Süfyan şunu haber vermiştir: Sâlim Ebû Nadr, Ubeydullah İbn-i Ebî Râfi'nin babasından rivâyetle Hz. Peygamber'in şöyle dediğini

[199] s. 401

haber vermiştir: "Sizden hiç birinizin, koltuğuna yaslanmış oturuyorken, kendisine benim emrolunduğum yahut nehyolunduğum bir emrim geldiğinde: Anlamıyoruz, Allah'ın kitabında neyi bulursak ona uyarız, dediğini görmeyeyim." İbn Uyeyne bu hadisle ilgili şöyle der: Muhammed İbn-i Münkedir, Hz. Peygamber'den mürsel olarak bu haberin bir benzerini bana haber vermiştir. Bu hadislerde Allah'ın kitabında buna ilişkin bir nass bulamasalar da -ki bu ayrı bir konudur- Hz. Peygamber'in sözlerinin rivâyet edilmesi ve insanlara bildirilmesinin gerekliliği ortaya konmaktadır.

3- Bize Mâlik, Zeyd İbn-i Eslem'den, o da Atâ İbn-i Yesâr'dan rivâyet etmiştir ki: Bir adam oruçlu iken karısını öpmüş, sonra bundan büyük bir üzüntü duymuştu. Daha sonra eşini, bunun hükmünü sorması için (Hz. Peygamber'in evine) göndermiştir. Kadın, mü'minlerin annesi Ümmü Seleme'nin yanına gelmiş ve durumu ona anlatmıştır. Ümmü Seleme de şöyle demiştir: "Hz. Peygamber de oruçlu iken öperdi." Kadın eşinin yanına dönmüş ve ona duyduklarını söylemiştir. Bu haberle üzüntüsü daha da artan adam şöyle demiştir: Biz, Hz. Peygamber gibi değiliz. Allah, Peygamber'ine dilediğini helâl kılar. Kadın tekrar Ümmü Seleme'nin yanına gelmiş ve Hz. Peygamber'in de orada olduğunu görmüştür. Hz. Peygamber: "Bu kadın ne istiyor?" diye sorunca Ümmü Seleme meseleyi anlatmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Benim de aynısını yaptığımı ona haber vermedin mi?" demiştir. Ümmü Seleme: Haber verdim, kadın da gidip kocasına haber vermiş, ancak adam daha da üzülmüş ve "biz Hz. Peygamber gibi değiliz. Allah, Peygamber'ine dilediğini helâl kılar" demiş, der. Bunun üzerine Hz. Peygamber kızarak şöyle demiştir: "Vallahi, ben sizin Allah'tan en çok korkanınızım ve Allah'ın hudutlarını da en iyi bileninizim." Bu hadisi kimin naklettiğini duydum, ancak kime naklettiğini hatırlamıyorum.[200]

Şâfiî, Hz. Peygamber'in "benim de aynısını yaptığımı ona haber vermedin mi?" sözü hakkında şöyle demektedir: Bu söz, Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyeti kabul etmenin câiz olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü kendisinden haber vermesini emretmesi, ancak haber

[200] Üstad Ahmed Şakir "Şerhu'z-Zerkani alel-Muvattâ"dan naklen (2/92), sahih bir isnadla Ata'dan nakledenin Abdurrezzak olduğunu zikrediyor.

konusu şeyin, haber verilen açısından delil olması içindir. Ve aynı şey, eğer adam tarafından doğru sözlü kabul ediliyorsa, adamın karısının verdiği haber için de geçerlidir.

4- Mâlik, Abdullah İbn-i Dînar'dan o da İbn Ömer'den rivâyet etmiştir ki: "İnsanlar Kuba Mescidi'nde sabah namazı kılıyorlarken, biri onlara gelmiş ve şöyle demiştir: 'Hz. Peygamber'e Kur'ân (ayeti) indi ve (yeni) kıbleye yönelmesi emredildi. (Bunun üzerine) onlar da yeni kıbleye yöneldiler.' Yüzleri Şam'a doğruydu ve yüzlerini Kabe'ye çevirdiler. Kuba halkı Ensar'ın ilk Müslüman olanlarından ve fakîhlerindendi. Allah'ın kendilerine yönelmelerini farz kıldığı kıbleye yönelmiş durumdaydılar. Ve Allah'ın kıble hususundaki farzını ancak kendileri için delil olan bir şeyle terk edebilirlerdi. Bununla birlikte onlar Hz. Peygamberle karşılaşmamışlar ve kıble değişikliği konusunda Allah'ın indirdiği âyeti de dinlememişlerdi. Ki Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünneti ile ya da genel bir topluluğun haberiyle kıblelerini değiştirmiş olsunlar. Onlar üzerlerine farz olanı, -kendileri nazarında doğru sözlülerden olması şartıyla- bir kişinin haberiyle (haber-i vâhid'le) terk edip, o bir kişinin Hz. Peygamber'den rivâyetle kendilerine haber verdiği yeni kıbleye yönelmişlerdir. Onların böyle bir şeyi yapmış olmaları ise ancak böyle bir haberin (haber-i vâhid'in) -haberi veren doğru sözlülerdense- bu mesele için delil olacağını bilmeleri sebebiyledir. Aynı şekilde, kıble değiştirmek gibi büyük bir işi, ancak (gelen haber-i vahid'e dayanarak) bu değişikliği yapmaları gerektiğini bildikleri için yapmışlardır. Ve yaptıklarını da Hz. Peygamber'e haber verme ihtiyacı duymadılar. Eğer kıblenin değiştirilmesi hakkında Hz. Peygamber'den gelen haber-i vâhidi kabul etmeleri câiz olmasaydı[201] Hz. Peygamber onlara şöyle derdi: "Siz bir kıble üzereydiniz. Benden veya bir topluluktan ya da birden çok kişiden duymak sûretiyle sizin için hüccet olacak bir ilme sahip olmadan kıblenizi terk etmemeniz gerekirdi."

5- Mâlik, İshak İbn-i Abdullah İbn-i Ebî Talha'dan, o da Enes İbn-i

[201] Üstad Ahmet Şakir şöyle diyor: Bu ibarenin anlamı şudur: Haber-i vahidi kabul etmeleri farz olup, onu terk etmeleri caiz değildir. Onlara göre haber-i vahidi kabul etmeleri sadece caiz olsaydı, namazda iken, kıble hususunda kesin olarak bildikleri farzı terk etmezler ve –kesin olan şey yine ancak kesin olan şeyle bertaraf olur esasından hareketle- kabul edip etmemeleri caiz olan ve sübûtu kesin olmayan bir haberle başka bir kıbleye yönelmezlerdi.

Mâlik'ten rivâyet etmiştir ki: "Ebû Talha, Ebû Ubeyde İbn-i Cerrah ve Übeyy İbn-i Ka'b'a üzüm ve hurma şarabı sunuyordum. Bu sırada biri geldi ve: İçki haram kılındı, dedi. Bunu üzerine Ebû Talha: Kalk ey Enes, şu küpleri kır, dedi. Kalktım, oymaklı taşımız vardı. Küpleri ona çarparak parçaladım." Bu kimseler, ilimde ve Hz. Peygamber'le olan dostluk ve beraberliklerinde hiçbir âlimin inkâr edemeyeceği önemli bir yere sahiptiler. Ve onlar için içki içmek -o zaman- helâldi. Sonra biri gelmiş ve onlara içkinin haram kılındığını haber vermiştir. Bunun üzerine -içki küplerinin sahibi olan- Ebû Ubeyde küplerinin kırılmasını emretmiştir. Onlardan hiç biri şöyle dememiştir: "Biz ancak Hz. Peygamberle karşılaşınca ya da bu haberi bize bir topluluk verince, içkinin helâl olduğunu kabul ederiz." Onlar isrâf olacak şekilde helâl olan bir şeyi dökmüş değillerdi. Zaten isrâf ehli de değillerdi. Yine bu yaptıklarını Hz. Peygamber'e haber vermediler. Kendilerine haber-i vâhidi kabul etmemeleri gerektiği söylenmedi ve haber-i vâhidi kabul etmekten men edilmediler.

6- Hz. Peygamber, "eğer zinâ ettiğini itiraf ederse onu recm et" diyerek, Üneys'i, kocası tarafından zinâ ettiği söylenen bir kadına gönderdi. Kadın zinâ ettiğini itiraf etti ve onu recm etti. Bu haberi Mâlik ve Süfyan, Zührî'den, o da Ubeydullah İbn-i Abdullah'tan, o da Ebû Hüreyre ve Zeyd İbn-i Halid'den rivâyet etmiştir

7- Abdulaziz, İbnü'l-Hâd'dan, o da Abdullah İbn-i Ebî Seleme'den, o da Amr İbn-i Süleym ez-Zürakî'den, o da annesinden şu haberi rivâyet etmiştir: "Mina'da olduğumuz sırada Hz. Ali devesinin üzerinde şöyle diyordu: Hz. Peygamber buyurdu ki: "Şüphesiz bu günler yeme ve içme günleridir. (Bu günlerde) hiç kimse oruç tutmasın. O, devesinin üzerinde bu sözleri söyleyerek insanlar arasında dolaşmıştır." Hz. Peygamber'in güvenilir birini insanlara bu konudaki yasağını bildirmek için göndermesi, insanların güvenilir biri aracılığıyla kendilerine gelen bu yasağa uymaları içindir. Oysa bizzat kendisi de hacc'ta olan Hz. Peygamber, bu yasağını insanlara bizzat söyleyebilir veya söylemesi için birden fazla kişiyi gönderebilirdi. Ancak böyle yapmamış, insanlar tarafından güvenilirliğiyle tanınan tek bir kişiyi göndermiştir. Bu kişiyi ise, kendisinden gelen haberin, insanlar tarafından kabul edilerek onlar için hüccet olması için göndermiştir.

Durum Hz. Peygamber'in kendilerine cemaat göndermesi mümkün olan bir topluluk için böyle olduğuna göre, güvenilir bir kişi tarafından verilen haberi kabul etmek, onlardan sonra gelecek ve onların sahip olduğu bu imkâna sahip olmayanlar için evleviyetle böyledir.

8- Süfyan, Amr İbn-i Dinar'dan, o da Amr İbn-i Abdullah İbn-i Safvan'dan, o da dayısı Yezid İbn-i Şeybân'dan rivâyet etmiştir ki: "Arafat'ta, Amr'ın 'imâmın yerine çok uzak' bulduğu bir yerdeydik. İbn Mirba' el-Ensârî bize gelerek şöyle dedi: Ben Hz. Peygamber'in size gönderdiği elçisiyim. Sizin meşâiriniz üzere kalmanızı emrediyor ve sizin atanız İbrahim'in (as) mirası üzere olduğunuzu söylüyor."

9- Hz. Peygamber hicretin dokuzuncu senesinde Hz. Ebû Bekir'i hacc emîri olarak göndermişti. Hacca değişik beldelerden ve halklardan insanlar gelmişti. Hz. Ebû Bekir onlara haccın menâsikini, hacc'ta yapmaları ve yapmamaları gereken şeyleri haber vermişti.

10- Hz. Peygamber aynı yıl Hz. Ali'yi de göndermiş ve Hz. Ali de oradakilere kurban kesildiği gün (Kurban bayramının birinci günü) "Berâe (Tevbe)" sûresinden âyetler okumuştu.[202] Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali, Mekke halkı tarafından faziletli oluşları, takvâları ve güvenilirlikleri ile tanınıyorlardı. Hacılardan onları veya onlardan birini tanımayanların ise onların üstünlüklerini ve güvenilirliklerini kendilerine haber verecek birilerini bulmaları mümkündü. Evet, Hz. Peygamber göndermiş olduğu haberin, gönderilenlere hüccet olması için sadece bir kişiyi göndermişti.

11- Hz. Peygamber değişik bölgelere görevliler göndermiştir. Bu kimselerin isimlerini ve gönderildikleri yerleri biliyoruz. Hz. Peygamber, Kays İbn-i Âsım, Zeberkân İbn-i Bedr ve İbn Nuveyre'yi bunların güvenilirliklerini bilen kendi kabilelerine göndermişti. Bahreyn'den bir heyet gelmiş ve Hz. Peygamber onlarla İbn Saîd İbn-i Âs'ı göndermişti. O heyet de

---

[202] Sure, müşriklerin Allah ile alakalarının kesildiğini, bundan sonra onların Kabe'ye yaklaştırılmayacağını, dört ay içinde İslâm dinine girmedikleri takdirde öldürüleceklerini bildiren bir ültimatom mahiyetini taşımaktadır. Hz. Ali surenin başından itibaren otuz ya da kırk ayet okuyarak dedi ki: Dört şeyi tebliğe memurum: 1-Bu yıldan sonra Kabe'ye hiçbir müşrik yaklaşmayacak. 2- Hiç kimse çıplak olarak Kabe'yi ziyaret etmeyecek. 3- Mü'min'den başkası cennete giremeyecek. 4- Müşrik kabileler tarafından bozulmamış andlaşmalar, andlaşma süresinin sonuna kadar yürürlükte kalacak.

kendileriyle gönderilenin kim olduğunu biliyordu. Yemen'e -Yemenliler tarafından güvenilirliği bilinen- Muaz İbn-i Cebel'i göndermiş ve ona kendisine itaat edenlerin âsî olanlarla savaşmasını, onlara Allah'ın farz kıldığı şeyleri öğretmesini ve onlardan üzerlerine farz olanı (zekâtı) almasını emretmiştir. Gönderdiği her görevliden, gönderilenlere farz olan zekâtı almalarını emretmiştir. Kendilerine görevli gönderilenlerden hiçbir kimsenin şöyle dediğini bilmiyoruz: "Sen tek bir kişisin. Hz. Peygamber'den o şeylerin (zekâtın) bizim üzerimize farz olduğunu duymadan, sen bizden bunları alamazsın." Hz. Peygamber'in, gönderildikleri bölge halkları tarafından güvenilirlikleri ve dürüstlükleriyle tanınan görevlileri göndermesinin yegâne sebebinin de aynı şekilde görevlinin söylediklerinin gönderilenler için hüccet olması için olduğunu sanıyorum.

12- Yukarıda söylediklerimize yakın bir durum, Hz. Peygamber'in gönderdiği seriyyelerin komutanları için de geçerlidir. Mute'ye gönderdiği ordunun başına Zeyd İbn-i Hârise'yi tayin etmiş, onun başına bir *şey gelirse ordunun başına Cafer'in geçmesini, onun da başına bir şey* gelirse İbn Revâha'nın geçmesini söylemiştir. İbn Üneys'i ise bir seriyyerinin başında tek komutan olarak göndermiştir. Gönderdiği bütün komutanları, gönderildikleri hususlarda söz sahibi olarak gönderiyordu. Çünkü o komutanların, İslâm daveti ulaşmamış kişileri İslâm'a davet etmeleri ve savaşılması helâl olanlarla da savaşmaları gerekiyordu. Oysa Hz. Peygamber'in (bir yerine) iki, üç, dört ve daha fazla görevli göndermesi de mümkündü.

13- Hz. Peygamber bir yıl içinde on iki hükümdara on iki elçi gönderip onları İslâm'a davet etti. Sadece İslâm davetinin ulaştığı ve bundan dolayı kendileri için hüccet bulunan hükümdarlara elçi göndermişti. Allah Resûlü gönderdiği elçilerin, gönderildikleri hükümdarlar tarafından tanınıyor olmalarını tercih etmişti. Dıhye'yi kendisinin tanındığı bir yere göndermişti. Çünkü eğer elçi, gönderildikleri tarafından tanınmıyorsa, elçiyi gerçekten Hz. Peygamber'in gönderip göndermediğini bilmeyi ve kendisine ulaştırılan haberin Hz. Peygamber'den gelip gelmediği şüphesini gidermeyi isteme hakkı doğardı. Elçinin de, gönderildiği kişinin kendisi hakkındaki şüphesi giderilene kadar beklemesi gerekirdi.

14- Hz. Peygamber değişik yerlere gönderdiği görevlilerine emir ve yasaklarını içeren mektuplar gönderiyordu. Ve görevlilerden hiç biri o emirleri uygulamaktan geri kalmıyordu. Hz. Peygamber de görevlilere, görevliler tarafından güvenilir oldukları bilinen kimseleri gönderiyordu. Eğer elçide arayacağı özellik onun güvenilirliği ve dürüstlüğüyse, bu özelliği onda buluyordu. Eğer yazıyı getiren elçiden yazının değiştirildiğinden şüphe eder veya böyle bir töhmete delâlet eden bir şey görseydi, Hz. Peygamber'in emrini uygulamak için şüphe ettiği hususlarda gerçeği araması gerekirdi.

15- Hz. Peygamber'den sonra, onun halife ve vâlilerinin yazıları da bu şekildeydi. Müslümanlar halîfenin, kadının (hâkimin), komutanın ve imamın bir kişi olması hususunda icmâ etmişlerdir. Hz. Ebû Bekir'i halife seçmişler, sonra Hz. Ebû Bekir de Hz. Ömer'i halife seçmiş, sonra Hz. Ömer birini halife seçmek için ehl-i şûrâyı seçmiş ve Abdurrahman İbn-i Avf da Hz. Osman'ı seçmiştir.

16- Kadı ve diğer görevliler hüküm ve emirlerini verirler ve sonra da verdikleri hüküm ve emirler yerine getirilir. Bunların yerine getirilmesi ise onlardan haber verilmek suretiyle olur.

17- Süfyan ve Abdulvehhâb, Yahya İbn-i Saîd'den, o da Saîd İbn-i el-Müseyyeb'ten rivâyet etti: Hz. Ömer baş parmağın kesilmesi durumunda on beş, işaret parmağı için on, yine orta parmak için on, orta parmaktan sonraki (yüzük parmağı) için dokuz ve serçe parmak için altı deve diyete hükmetmiştir. İmam Şâfiî bununla ilgili şu değerlendirmeyi yapar: Hz. Peygamber'in el için elli deve diyet verileceğine hükmettiğini bilen Hz. Ömer, elin fayda ve estetik açıdan farklı olan beş parmaktan oluşmasını dikkate olarak her parmağın durumuna göre diyet belirlemiştir. Bu, haber üzerine yapılmış bir kıyastır. Sonra Amr İbn-i Hazm'ın ailesinde bulunan ve içinde Hz. Peygamber'in "eldeki bütün parmaklar için on deve (diyet verilir)" yazısını öğrenince önceki görüşünü terk ederek bu görüşe göre hükmetmiştir. Amr İbn-i Hazm'ın ailesinde bulunan bu yazıyı kabul etmeleri -Allah en iyisini bilir- ancak o yazının Hz. Peygamber'in yazısı olduğunun sâbit olmasıyla olmuştur.

Bu hadis iki şeye delâlet ediyor: Birincisi: Haberin kabul edilmesi.

İkincisi: Daha önce hiç kimse bu haberle amel etmemiş olsa da haberin kabul edilmesi onun sâbit olmasıyla olur. Yine delâlet ettiği bir başka husus da, şayet bu konuda biri uygulamada bulunsa ve sonra da Hz. Peygamber'den gelen ve uygulamasına muhâlefet eden bir haber bulsa, kendi uygulamasını terk edeceğidir. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in hadislerinin, kendisinden sonra başkalarının o hadislerle amel etmesiyle değil, kendiliğinden sâbit olacağıdır. Müslümanlar şöyle dememişlerdir: "Hz. Ömer, muhâcirler ve ensâr arasında bunun (bu hadisin) söylediğinden farklı bir şekilde amel etti, ne siz ne de başkaları onun uygulamasının aksine bir şey bildiğinizi söylemediniz." Bilâkis Hz. Peygamber'den gelen haberi kabul edip, o haberle uyuşmayan her türlü uygulamayı terk etmişlerdir. Hz. Ömer diğer hususlarda olduğu gibi bu haber karşısında da takvâsı, Hz. Peygamber'in emrine itaat etme farzını yerine getirme görevi ve Allah'a itaat etmenin Hz. Peygamber'e itaate bağlı olduğunu bilmesinden dolayı, daha önceki görüşünü terk edip ona yönelmiştir.

Biri şöyle dese: "Hz. Ömer, bir konuda bir uygulama içindeyken, sonra Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bir habere uyarak başka bir uygulamaya yöneldiğine dâir bir delil gösterebilir misin?"

Derim ki: Sana böyle bir delili göstermem ne anlama gelir?

O kişi dese ki: Bana böyle bir delil göstermen iki şeye delâlet eder: Birincisi, eğer bir meselede sünnetten delil yoksa, o meselede kendi görüşünü söylediğine (içtihat ettiğine). İkincisi, eğer o konuda sünnet bulunursa kendi görüşünü terk etmenin farz olduğuna. Aynı şekilde sünnetin ancak kendisinden sonraki bir haberle ispat olacağı düşüncesinin geçersizliğine ve sünnete muhâlif olan hiçbir şeyin onu zayıflatamayacağına.

18- Süfyan, Zührî'den, o da Saîd İbn-i el-Müseyyeb'ten rivâyet etmiştir ki: "Hz. Ömer, diyetin (diyet ödemekle sorumlu olan) akrabaların hakkı olduğunu ve kadının, kocasının diyetinde bir miras hakkı olmadığını söylüyordu. Ancak Dahhâk İbn-i Süfyan ona, Hz. Peygamber'in kendisine, Eşyem ed-Dabbî'nin karısına, kocasının diyetinden miras vermesini yazdığını söylediğinde, o, (kendi söylediğinden vazgeçerek) Dahhâk'ın söylediğini benimsemiştir.

19- Süfyan, Amr İbn-i Dinar ve İbn Tâvûs'tan, onlar da Tâvûs'tan

rivâyet ettiler: "Hz. Ömer: (Düşen) cenin hakkında, Hz. Peygamber'den bir şey duyan biri var mı? deyince Hamle İbn-i Mâlik İbn-i Nâbiğa demiştir ki: Benim kuma olan iki kadın komşum vardı. Biri diğerine oklavayla vurdu ve karnındaki cenini ölü olarak düşürdü. Ve Hz. Peygamber bunun için (diyet olarak) bir köle veya câriyeye hükmetti. Bunun üzerine Hz. Ömer demiştir ki: Eğer bunu duymasaydım, başka bir şeye hükmedecektik." Başka bir sefer de: "Neredeyse böyle bir mesele de kendi görüşümüzle hüküm verecektik" demiştir. Hz. Ömer, Dahhâk'ın haber verdiği hadise uyarak, o hadise muhâlefet eden kendi hükmünden dönmüş ve şayet bu hadisi duymamış olsaydı başka türlü hüküm vereceğini söylemiştir. İmam Şâfiî şöyle der: (Hz. Ömer'in vereceği hüküm -Allah en iyisini bilir- şu şekilde olurdu) Adam öldürmenin diyeti sünnette yüz deve olarak gelmiştir. Cenin de ya sağdır ve bu durumda diyet yüz devedir veya ölüdür bu durumda da hiçbir şey gerekmez. Ancak bu konuda Hz. Peygamber'in hükmü kendisine haber verilince ona teslim olmuştur. Hz. Peygamber'in hadisi kendisine ulaşmadan önce sahip olduğu görüşünü, hadis kendisine ulaştıktan sonra ona uymadığını görmüş ve değiştirmiştir. İşte o her işinde böyleydi ve insanların da olması gereken hâl budur.

20- Mâlik, İbn Şihâb'tan, o da Sâlim'den rivâyet etmiştir ki: "Hz. Ömer, Abdurrahman İbn-i Avf'ın haberiyle geri dönmüştür." Bununla ilgili İmam Şâfiî şöyle der: Yani Şam'a gitmek için yola çıktıktan sonra, orada vebâ olduğu haberini alınca geri dönmüştür.

21- Mâlik, Ca'fer İbn-i Muhammed'den, o da babasından rivâyet etmiştir ki: "Hz. Ömer Mecûsîlerden bahsederek, "onlar hakkında ne yapacağımı bilmiyorum", demiştir. Bunun üzerine Abdurrahman İbn-i Avf ona şöyle demiştir: Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duydum: "Mecûsîlere, ehl-i kitâba davrandığınız gibi davranın."[203] Süfyan da, Amr'dan şu haberi rivâyet etmiştir: "Becâle'nin şöyle dediğini duydum: Abdurrahman İbn-i Avf, Hz. Peygamber'in Mecûsîlerden cizye aldığını haber verene kadar Hz. Ömer onlardan cizye alacak değildi."

[203] Bu hadisi Mâlik, el-Muvattâ'sında munkatı olarak rivayet etmiştir. Yine İbn Münzir ve ed-Darekunî de munkati olarak rivayet etmişlerdir. Ancak hepsinin ravileri güvenilirdir.

Sonra İmam Şâfiî Abdurrahman İbn-i Avf'ın haberini zikrederek şöyle demiştir: "Hz. Ömer, Abdurrahman İbn-i Avf'ın Mecûsîler hakkındaki haberini kabul etmiş ve Kur'ân'daki şu âyeti okuyarak onlardan cizye almıştır: "*Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde, Allah'a da, âhiret gününe de iman etmeyen, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayan, hak dinini din olarak benimsemeyen kimselerle zelil bir vaziyette tam bir itaatle, cizye verinceye kadar savaşın!*" (Tevbe, 9/29) Kur'ân'ın, "Müslüman olana kadar kâfirlerle savaşın" dediğini okuyor, Hz. Peygamber'in Mecûsîler hakkında bir şey dediğini duymamış ve Mecûsîler de ona göre ehl-i kitap olmayan kâfirlerdendir. Bu durumda O, Abdurrahman İbn-i Avf'ın Mecûsîler hakkında Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyeti kabul etmiş ve ona tabi olmuştur.

İmam Şâfiî bu noktada, bazı durumlarda Hz. Ömer'in birinin rivâyet ettiği hadise ek olarak başka bir hadis aramasını ele alıyor -Ebû Mûsâ'nın meselesine değiniyor- ve bunun üç sebebi olduğunu söylüyor:

a) Meseleyi iyice kuşatmak ve kesinleştirmek

b) Haber vereni tanımamak

c) Haber verenin adâletli olmaması

Bu üç şık içinde Ebû Mûsâ'nın durumunun birinciye girdiğini, onun verdiği haberin daha da kesinleştirilmek istendiğini söylüyor. Çünkü Ebû Mûsâ emin ve güvenilir bir kimsedir. Nitekim Hz. Ömer'in ona söylediği şu söz bunun delilidir: "Ben seni itham etmiyorum, ancak insanların Hz. Peygamber adına yalan uydurmasından korkuyorum." Sonra İmam Şâfiî, Hz. Ömer'in tek bir râvi tarafından rivâyet edilen hadisleri kabul ettiğine ilişkin haberleri zikrederek bu hususu tekit etmektedir. Çünkü haber-i vâhidi bazen kabul edip bazen etmemesi câiz olmaz.

22- Haber-i vâhidin kabul edileceğine ilişkin söylediklerimize Allah'ın kitabında da delil vardır: "*Biz Nûh'u kendi toplumuna peygamber olarak gönderip; "Gayet acı bir azap başlarına gelip çatmadan önce halkını uyar!" dedik.*" (Nuh, 71/1) Hz. İbrahim'in, Hz. İsmâil'in, Hz. Hûd'un, Hz. Sâlih'in, Hz. Şuayb'ın, Hz. Lût'un ve Hz. Muhammed'in (aleyhimüsselam) kendi kavimlerine ve milletlerine gönderilmesini haber veren âyetler de haber-i vâhidin hüccet olduğunun delilidir. Sonra Yâsîn Sûresi'nin 13.

ve devamındaki âyetleri zikreder: "*Onlara, hani kendilerine elçiler gelen şu şehir halkını misal ver. İşte o zaman biz onlara iki elçi göndermiştik. Hemen onları yalanladılar. Biz de hemen bir üçüncü elçiyi gönderdik...*" Görünürde onlar üzerine hüccet oluş önce iki sonra da üç elçiyledir. Ancak diğer ümmetlerde de hüccet bir kişiyle olmuştur. Onun için tekit için elçilerin birden çok olması, hüccet oluşun bir kişiyle olmasına engel değildir.

23- Mâlik, Sa'd İbn-i İshak İbn-i Ka'b İbn-i Ucre'den, o da Zeyneb binti Ka'b'tan, Füray'a binti Mâlik İbn-i Sinân'ın kendisine (Zeyneb'e) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Füray'a Hz. Peygamber'e gelerek Benî Hudre kabîlesindeki ailesinin yanına dönmek için izin istedi. Çünkü kocası (kaçan) kölelerinin peşine düşmüş ve onlara el-Kaddûm denen yerde yetişmiş ancak köleler kocasını öldürmüştür. Hz. Peygamber'den, kocamın beni kendisinin olan bir ev de bırakmadığı için, ailemin yanına dönmek için izin istedim. (Füray'a) demiştir ki: Hz. Peygamber bana şöyle dedi: "Evet." Oradan ayrıldım. Sonra odamda veya mescitte olduğum bir sırada beni çağırdı veya çağrılmamı emretti ve: "Ne söylemiştin?" dedi. Kocamla ilgili anlattıklarımı tekrar ettim. Bana dedi ki: "Kitap onun vaktini bildirene kadar evinde kal." (Füray'a) dedi ki: Dört ay on gün evde kalıp iddetimi bekledim. Daha sonra da Hz. Osman, halifeliği zamanında bana birini göndererek bu olayı sordu. Ben de kendisine olayı haber verdim, verdiğim habere tâbi oldu ve ona göre hüküm verdi."[204]

24- Müslim (Mekke halkının fakîhi olan İbn Halid ez-Zencî'dir), İbn Cerîr'den rivâyet etmiştir ki O şöyle demiştir: Bana Hasan İbn-i Müslim Tâvûs'tan şu haberi rivâyet etmiştir: "İbn Abbas'la birlikteydim. Zeyd İbn-i Sâbit ona şöyle dedi: Hayızlı kadının vedâ tavafı yapmadan hacc'tan döneceğine fetvâ mı veriyorsun? Bunun üzerine İbn Abbas ona şöyle cevap verdi: Eğer verilmeyeceğini söylüyorsan ensârdan falanca kadına "bunu sana Hz. Peygamber mi emretti?" diye sor. Zeyd İbn-i Sâbit gitti, sonra gülerek geldi ve şöyle dedi: Doğru söylemişsin."[205] İmam Şâfiî şöyle

---

[204] Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesai rivayet etti. Hocası Zühri'ye varıncaya kadar hepsi bu hadisi Mâlik yoluyla rivayet etti. Muvattâ, *Talak*, 592; Ebû Dâvûd, *Talak*, 44; Nesaî, *Talak*, 60; İbn Mace, *Talak* 8; *Müsned*, 6/370

[205] Muvattâ, *Hac*, 468; Müslim, *Hac*, 381; *Müsned*, 1/348; Beyhaki, *S. Kübra*, 5/163. Ahmed ve Beyhaki rivayet etti. Aynı şekilde Buhârî, Müslim ve diğerleri de İbn Abbas'tan şu rivayette

diyor: Zeyd İbn-i Sâbit, vedâ tavafı yapmadan geri dönmenin yasaklandığını duymuştu. Ve hacc'taki hayızlı kadınlar da bu yasağın kapsamına giriyordu. Bu yüzden İbn Abbas, kurban kestikten sonra Kabe'yi ziyaret etmişse, hayızlı kadının ayrıca vedâ tavafı yapmadan dönebileceğine fetvâ verince, bunu kabul etmedi. Ancak ne zaman ki Hz. Peygamber'in hayızlı bir kadına böyle yapmasını emrettiğini Zeyd'e haber verdi -ve Zeyd de gidip kadına sordu ve kadın da meselenin böyle olduğunu ona söyledi- kadını doğrulayıp İbn Abbas'ın fetvâsına muhâlif olan görüşünden döndü. İbn Abbas'ın o kadından başka bir delili yoktu.

25- Süfyan, Amr'dan, o da Saîd İbn-i Cübeyr'den rivâyet etmiştir ki: İbn Abbas'a dedim ki: Nevfel el-Bekâli,[206] Hızır'a arkadaşlık eden Mûsâ'nın, İsrailoğullarına gönderilen Hz. Mûsâ olmadığını iddia ediyor. İbn Abbas dedi ki: Allah düşmanı, yalan söylüyor. Übeyy İbn-i Ka'b bana şöyle dedi: "Hz. Peygamber bize vaaz etti. Sonra Hızır'a arkadaşlık eden Mûsâ'nın Hz. Mûsâ olduğuna delâlet edecek şekilde Mûsâ ve Hızır hadisini zikretti."[207] İbn Abbas, ilmine ve takvâsına rağmen, Müslüman bir adamı yalanlayacak şekilde Übeyy İbn-i Ka'b'ın Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyeti sâbit kabul ediyordu. Çünkü Übeyy'in rivâyetinde İsrailoğullarına gönderilen Hz. Mûsâ'nın, Hızır'a arkadaşlık eden Mûsâ olduğuna delâlet eden şeyler vardı.

26- Müslim ve Abdulmecid, İbn Cüreyc'ten rivâyet etmişlerdir ki: Tâvûs, ona (Cüreyc'e) şöyle demiştir: İbn Abbas'a ikindi namazından sonra iki rekat namaz kılmanın hükmünü sordum. Beni onu kılmaktan nehyetti. Ona dedim ki: Niçin terk edeceğim? Bunun üzerine şu ayeti okudu: "*Allah ve Resulü herhangi bir meselede hüküm bildirdikten sonra, hiçbir erkek veya kadın müminin, o konuda başka bir tercihte bulunma hakları yoktur. Kim Allah'a ve elçisine isyan ederse besbelli bir sapıklığa düşmüş olur.*" (Ahzâb, 33/36) İbn Abbas, bu ayeti okuyarak Hz. Peygamber'den yapılan rivâyetin artık Tâvûs'u bağladığını ve onun için delil teşkil ettiğini

---

bulundular: (Hz. Peygamber) insanlara veda tavafı yapmalarını emretti. Ancak hayızlı kadınları bundan muaf tuttu.

[206] Ka'bu'l-Ahbar'ın hanımı O'nun annesiydi. Kıssalar anlatırdı. Tâbiîn'den olup Benî Bekâl kabilesindendir.

[207] Buhâri, *Enbiya*, 29; Müslim, *Fedail* 170; Tirmizî, *Tehir* 19; *Müsned*, 5/118.

düşündüğünü belirtmiştir. Ve Allah'ın kitabından okuduğu âyet ile de Allah ve Resûlü'nün hüküm verdiği bir işte seçme hakkının olamayacağına ve bu hükme uymasının farz olduğuna delil getirmiş olmaktadır.

Birisi şöyle diyebilir: "İbn Abbas için bunu söylemek hoş değildir. İbn Abbas doğru olduğuna inandığı şeyi söylemenin daha da ilerisindedir. İkindiden sonra iki rekat namaz kılmayı Hz. Peygamber'in nehyettiğini ona bildirmeden, ona bu namazın kılınmayacağını haber veriyor."

27- Süfyan, Amr'dan, o da İbn Ömer'den rivâyet etmiştir ki: "Elde edilecek ürünü belli bir oranda paylaşmak üzere tarlayı ekiyor ve bunda bir sakınca görmüyorduk. Tâ ki İbn Hadîc, Hz. Peygamber'in böyle yapmayı yasakladığını söyleyene kadar. Onun söylemesinden sonra bunu terk ettik."[208] İbn Ömer bu şekilde tarlanın ekilmesinden istifade ediyor ve bunu helâl görüyordu. Ancak itham etmediği güvenilir birinin ona, Hz. Peygamber'in bunu yasakladığını haber vermesinden sonra, bu şekilde tarla ekmeye devam etmemiş ve şöyle diyerek kendi görüşünü sürdürmemiştir: "Bu güne kadar bu şekilde hareket etmemize rağmen, kimse bizi ayıplamadı." Bu rivâyet gösteriyor ki Hz. Peygamber'den sonra, onun hadisini bilmeden bir işi yapıyor olmak, daha sonra ondan yapılacak rivâyetin gücünü zayıflatmamaktadır.

28- Mâlik, Zeyd İbn-i Eslem'den, o da Atâ İbn-i Yesâr'dan şu haberi rivâyet etmiştir: "Muâviye İbn-i Ebî Süfyan altın veya gümüş bir su kabını, ağırlığından daha yüksek bir fiyata satın almıştı. Ebu'd-Derdâ ona: 'Hz. Peygamber'in böyle bir şeyi yasakladığını duydum.' deyince Muâviye: 'Ben bunda bir sakınca görmüyorum.' demişti. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ: 'Bana Muâviye'yi mazur gösterecek var mı? Ben ona Hz. Peygamber'den haber veriyorum, o bana kendi görüşünden haber veriyor. Ben senin olduğun yerde durmam.' demiştir."[209] Ebu'd-Derdâ Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyetin, Muâviye için hüccet olması gerektiğini

---

[208] Ahmed, *Müsned*, Nesâi, *Müzâraa*, h. no: 3917; İbn Mâce, *Rühûn* 7; *Müsned*, 1234, 2/11, 3/463.

[209] Bunu sadece Şâfiî rivayet etmiştir. İbn Abdi'l-Berr şöyle diyor: Muaviye ve Ubade İbn-i Samit arasında geçtiği de aktarılmıştır. Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, 3/400. Ancak senedi sahihtir. Bu olay şu eserlerde geçmektedir: Muvattâ, *Buyu'*, h. no: 1302; İbn Mace, *İman* 2, *Müsned-i Şâfiî*, 1/1242

düşünmektedir. Ancak Muâviye aynı şekilde düşünmeyince, güvenilir birinin Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyetin terk edilmesini çok büyük bir şey olarak görüp, Muâviye'nin bulunduğu beldeden ayrılmıştır.

29- Bize Ebû Saîd el-Hudrî'nin bir adamla karşılaştığı, ona Hz. Peygamber'den bir şey rivâyet ettiği, adamın ise o rivâyete aykırı bir şeyi haber verdiği ve bunun üzerine Ebû Saîd'in "Allah beni asla seninle aynı evin çatısının altında barındırmasın" dediği rivâyet edilmiştir. İmam Şâfiî de şöyle demektedir: Ebû Saîd, vermiş olduğu haberi adamın kabul etmemesinden ve Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyete muhâlefet eden bir haber söylemesine darılmıştır.

30- Bize sözünün doğruluğundan şüphelenmediğim biri, İbn Ebî Zi'b'den, o da Mahled İbn-i Hufaf'tan rivâyet etmiştir ki: Bir köle satın aldım ve onu çalıştırdım. Sonra kölenin kusurlu olduğunu gördüm ve Ömer İbn-i Abdülaziz'e şikayette bulundum. Ömer bir Abdulaziz lehime olarak köleyi geri iade etmeme, aleyhime olarak da ondan yararlanmış olmamın bedelini ödememe hükmetti. Gelip olanları Urve'ye haber verdim. Bunun üzerine Urve: 'Akşam ona gidip, Hz. Âişe'nin bana "Hz. Peygamber böyle bir olayda, bedelin ancak garanti olması halinde ödeneceğine hükmettiğini" haber verdiğini söyleyeceğim.' deyince hemen Ömer İbn-i Abdülaziz'e gidip Urve'nin bana haber verdiği şeyi O'na söyledim. Ömer b. Abdülaziz: 'Ancak doğruyu bulmak için hüküm veririm ve hüküm verdiğim bir konuda bana Hz. Peygamber'in sünneti ulaşırsa -Allah biliyor ki- benim için kendi verdiğim hükmü bırakıp Hz. Peygamber'in sünnetini uygulamaktan daha kolay bir şey yoktur.' diyerek vermiş olduğum bedeli adamdan geri almama hükmetti."

31- İbn Ebî Zi'b'den rivâyet edilmiştir ki: "Sa'd İbn-i İbrahim, Rebîa İbn-i Ebî Abdirrahmân'ın görüşüyle, bir adam aleyhine hüküm vermişti. Ona Hz. Peygamber'den, verdiği hükme muhâlif olan bir hadis rivâyet ettim. Bunun üzerine Sa'd, Rebîa'ya şöyle dedi: Bu, benim için güvenilir biri olan İbn Ebî Zi'b'dir. Bana Hz. Peygamber'den, verdiğim hükme muhâlif olan bir rivâyette bulundu. Rebîa da ona: 'Artık sen içtihat etmiş ve hükmünü vermiş oldun.' deyince Sa'd dedi ki: 'Şaşılacak şey! Sa'd'ın hükmünü infaz edip de Allah'ın Peygamber'inin hükmünü mü ret edece-

ğim? Aksine Sa'd'ın hükmünü ret edip Allah'ın Peygamber'inin hükmünü infaz edeceğim.' Sonra Sa'd verdiği hükmün yazılı olduğu kağıdı istedi, onu yırttı ve aleyhine hüküm verdiği kişinin lehine hüküm verdi."

32- İmam Şâfiî demiştir ki: Bana Ebû Hanîfe İbn-i Simak İbn-i Fadl eş-Şihâbî haber verip şöyle demiştir: Bana İbn Ebî Zi'b, el-Makburî'den, o da Ebû Şüreyh el-Ka'bî'den rivâyet etmiştir ki: Hz. Peygamber fetih yılında şöyle demiştir: "(Yakını) öldürülmüş biri iki şeyden birini tercih edebilir: Ya diyet alır, ya da kısas ister." Ebû Hanîfe şöyle devam eder: İbn Ebî Zi'b'e dedim ki: Bunu kabul ediyor musun ya Ebâ Hâris? Bunun üzerine İbn Ebî Zi'b göğsüme vurdu, bana bağırdı ve şöyle dedi: 'Ben sana Hz. Peygamber'den hadis rivâyet ediyorum, sen diyorsun ki: Bunu kabul ediyor musun? Tabî ki onu kabul ediyorum. Ve bu hem benim üzerime, hem de o hadisi kim duyduysa onun üzerine farzdır. Allah, insanlar arasından Muhammed'i seçti ve onunla insanlara doğru yolu gösterdi. İnsanlara, Peygamber'i için seçtiği şeyleri seçti ve Peygamber'inin dilinden aktardı. Kullara düşen itaat ederek ve boyun eğerek O'na uymaktır. Müslüman için bundan kaçış yoktur.' Bunun üzerine (Ebû Hanîfe) dedi ki: O kadar çok söz etti ki içimden susmasını temenni ettim. Daha sonra İmam Şâfiî şöyle demiştir: "Haber-i vâhidin (delil olarak) sâbit olması hakkındaki hadislerden bu zikrettiklerimiz yeter."

33- Seleflerimizin yolu, onlardan sonraki asırlarda ve bu asra kadar devam etmiştir. İmam Şâfiî şöyle der: "Medine'de Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediğini görüyoruz: Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'den bir hadis rivâyet edince onun söylediği hadis sünnet olarak sâbit kabul edilmektedir. Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'den bir hadis rivâyet edince hadis sünnet olarak sâbit kabul edilmektedir. Bu ikisinin dışında birinden hadis rivâyet edilince o hadis sünnet olarak sâbit olmaktadır."

Urve'nin de şöyle dediğini görüyoruz: "Hz. Âişe bana Hz. Peygamber böyle bir olayda, bedelin ancak garanti olması halinde ödeneceğine hükmettiğini haber verdi." Sonra da bu rivâyet sünnet olarak sâbit olmaktadır. Aynı şekilde Hz. Âişe'den çok sayıda hadis rivâyet edilmiş ve bu hadisler, kendileriyle haram ve helâl konulan birer sünnet olarak sâbit olmuştur.

Yine Urve"nin "bana Hz. Peygamber'den Üsame İbn-i Zeyd rivâyet

etti", "bana Hz. Peygamber'den Abdullah İbn-i Ömer rivâyet etti" gibi ifadelerle her birinden tek olarak rivâyet ettiği hadisler sünnet olarak yerleşmektedir. Yine O'nun 'Abdurrahman b. Abdu'l-Kârî'nin Ömer'den' ve yine O'nun 'Yahya b. Abdirrahman b. Hâtıb, babasından o da Ömer'den' gibi ifadelerle her birinden tek olarak rivâyet ettiği hadisler sünnet olarak sâbit olmaktadır.

Yine Kâsım İbn-i Muhammed'in de "bana Hz. Peygamber'den Âişe rivâyet etti", "bana Hz. Peygamber'den İbn Ömer rivâyet etti" gibi ifadelerle her birinden tek olarak rivâyet ettiği hadisler sünnet olarak yerleşmektedir. Yine O'nun 'bana Abdurrahman b. Yezid ile Mücemmi' b. Yezid'in Hansâ binti Hidam'dan O'nun da Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyet, tek bir kadın tarafından yapılmış olmasına rağmen sünnet olarak sabit olmaktadır.

Ali İbn-i Hüseyin'in şöyle dediğini görüyoruz: Amr İbn-i Osman, Üsame İbn-i Zeyd'ten rivâyet ederek Hz. Peygamber'in şöyle dediğini haber verdi: "Müslüman, kâfire vâris olmaz." İnsanlar onun verdiği haberle bunu sünnet olarak kabul etmektedirler.

Muhammed İbn-i Ali İbn-i Hüseyin'in, Câbir yoluyla ve yine Ubeydullah İbn-i Ebî Râfi' ve Ebû Hüreyre yoluyla Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyetin sünnet olarak yerleştiğini görüyoruz.

Bu örneklere Muhammed İbn-i Cübeyr İbn-i Mut'ım, Nâfi İbn-i Cübeyr İbn-i Mut'ım, Yezid İbn-i Talha İbn-i Rükâne, Muhammed İbn-i Talha İbn-i Rükâne, Nâfi İbn-i Uceyr İbn-i Abdi Yezîd, Ebû Seleme İbn-i Abdirrahman, Humeyd İbn-i Abdirrahman, Talha İbn-i Abdillah İbn-i Avf, Mus'ab İbn-i Sa'd İbn-i Ebî Vakkâs, İbrahim İbn-i Abdirrahman İbn-i Avf, Hârice İbn-i Zeyd İbn-i Sâbit, Abdurrahman İbn-i Ka'b İbn-i Mâlik, Abdullah İbn-i Ebî Katâde, Süleyman İbn-i Yesâr, Atâ İbn-i Yesâr ve Medine'li diğer muhaddisleri de ekleyebiliriz. Bunların hepsi de sahabîlerden birinin ismini söyleyerek bana falancı, Hz. Peygamber'den rivâyet etti diyerek veya tâbiînden birinin ismini söyleyerek bana falancı, falancı sahabeden, o da Hz. Peygamber'den rivâyet etti diyerek hadisleri aktarıyorlar ve bunlar sünnet olarak sâbit olmaktadır.

Bu durum Atâ, Tâvûs, Mücâhid, İbn Ebî Müleyke, İkrime İbn-i Halid, Ubeydullah İbn-i Ebî Yezîd, Abdullah İbn-i Bâbâh, İbn Ebî Ammar ve

Mekke'li diğer muhaddisler, Vehb İbn-i Münebbih gibi Yemen'li muhaddisler, Mahkûl gibi Şam'lı muhaddisler, Abdurrahman İbn-i Ganem, Hasan ve İbn Sîrîn gibi Basra'lı muhaddisler, el-Esved, Alkame ve Şa'bî gibi Kûfe'li muhaddisler ve diğer bütün bölgelerdeki ve merkezlerdeki muhaddisler için de geçerliydi. Her birinin rivâyet ettiği haber-i vâhid kabul edilir, kesin delil kabul edilir ve ona göre fetvâ verilirdi. Onlardan daha üstün veya düşük herkes onların haberini kabul edip alırdı.

34- Şayet biri "Müslümanlar -eskiden ve şimdi- haber-i vâhidi delil kabul etme hususunda icmâ etmişlerdir. Çünkü Müslüman fakîhlerden hiç birinden bunun aksi sâbit olmamıştır" derse bunu ben de kabul ederim. Ancak şunu eklerim: Fakîhlerin haber-i vâhidin delil oluşu hususunda ihtilâfa düştüklerini duymadım. Ancak her bir fakîhin bazı haber-i vâhidleri kabul etmedikleri de gerçektir.

Sonra İmam Şâfiî bazı âlimlerin kendilerine rivâyet edilen haber-i vâhidle amel etmeyişlerinin sebebini şöyle açıklıyor: Ya ona rivâyet edilen hadis kendi bildiği başka bir hadisle çakışıyordur, ya ona hadisi rivâyet eden kişi hâfız değildir veya töhmet altındadır, ya da rivâyet edilen hadis iki anlama gelebilecek şekildedir. Yoksa hiç kimsenin, aklı başında olan bir fakîhin (haber-i vâhidi) delil olarak kabul ettikten sonra, hiçbir sebep ve tevile imkân olmaksızın onu terk edebileceğini düşünmesi doğru olmaz. Birinin sebepsiz olarak hadisi ret etme yoluna gitmesi, bize göre mazur görülemeyecek bir hatadır. Allah en iyisini bilir.

İşte İmam Şâfiî, Kur'ân'dan, sünnetten, sahabenin, tâbiînin, tebeu't-tâbiînin ve fakîhlerin uygulamalarından getirdiği apaçık delillerle haber-i vâhidi kabul etmenin ve onunla amel etmenin farz oluşunu bu şekilde açıklıyor.

F- MÜSTEŞRIKLARA GÖRE SÜNNET

1. Müsteşrıkların Gayeleri Konusunda Tarihsel Bir Açıklama

Haçlı ordularını İslâm topraklarına saldırmaya sevk eden iki etken vardı:

Birincisi: Hıristiyan din adamlarının Avrupa halkları içinde harekete geçirdiği dini etken ve buna bağlı olan kör bir taassup. Din adamları bu çerçevede Müslümanlara en çirkin iftiraları atmışlar ve şiddetle Hıristiyanları Hz. İsa'nın doğum yerini (Kudüs'ü) kâfirlerin (yani Müslümanların) elinden kurtarmak için teşvik etmişlerdir. İşte haçlı ordularında savaşanların çoğunu yurtlarından savaşmak, ölmek ve irşad etmek için yola düşüren böyle bir iyi niyet ve inanç kuvvetinden doğan dini taassuptu.

İkincisi: Sömürgeci siyâset etkeni. Avrupa'daki krallar İslâm ülkelerinin ve özellikle de Şam[210] ve çevre bölgelerin sahip olduğu, daha önce eşi benzeri görülmemiş huzur, güven, kültür ve medeniyeti duymuşlar ve aynı şekilde İslâm ülkelerinin sahip olduğu zenginlik, atölyeler ve verimli toprakları hakkında çok şeyler işitmişlerdi. İşte bu krallar Mesih (Hz. İsa) isminin arkasına sığınarak, ama kalplerinde sadece sömürmek, fethetmek ve Müslümanların zenginliklerine ve servetlerine sahip olmak arzusu olduğu halde ordularının başında İslâm ülkelerine yöneldiler. Ve tam iki yüz yıl devam eden savaşlardan ve ele geçirdikleri yerleri yakıp yıkmalarından sonra, bütün bu haçlı saldırıları hezîmete uğrayıp yenilmiş olarak, kalplerindeki hüsran ve alınlarındaki hezimet lekesiyle geri döndüler. Ama şurası bir gerçek ki geri dönerken beyinlerinde İslâm nûrundan bir ışık ve ellerinde de kendi ülkelerinin mahrum olduğu bir medeniyet meyvesi taşıyorlardı.

Her ne kadar Avrupa halkları geri dönmüş olmayı bir ganimet bilip buna razı olmuşlarsa da, krallar ne kadar zaman geçerse geçsin ve neye mâl olursa olsun bu ülkeleri istilâ etmenin kesin kararlılığı içindeydiler. Askerî istilâlarındaki başarısızlıklarından sonra başlatacakları kültür ve fikir savaşına hazırlık olarak, bu ülkelerin her türlü durumlarını ve inançlarını araştırıp incelemeye karar verdiler.

İşte faaliyetleri günümüze kadar devam edip gelen müsteşrıkların ilk çekirdekleri bu şekilde ortaya çıktı. Ve çok yakın zamanlara kadar müsteşrıklar -içlerinde mutaassıplara karşı mücadele eden insaf sahipleri olsa da- insanların İslâm'ı en sevmeyenleri ve İslâm'a karşı en mutaassıpları olan Hıristiyan ve Yahudi din adamlarından oluşuyordu. Bu kişiler çoğunlukla âdil bir atmosfer içinde Arapça ve İslâmî araştırmalar içine girdiler.

---

[210] Bugünkü Suriye, Ürdün ve Filistin'i içine alan bölge.

Ancak bu sahadaki araştırmalarla meşgul olan Hıristiyan ve Yahudi din adamlarından çoğu -bugün de aynı şekilde devam etmekteler- İslâm'ı tahrif etmenin, onun güzelliği hakkında zihinleri bulandırmanın, İslâm kültürünü bozmanın ve İslâm medeniyeti hakkında Müslümanların kafalarını karıştırmanın gayreti içinde olmuşlardır. Bu kişilerin araştırmaları şu özellikleri göstermektedir:

1- İslâm'la bağlantılı olan her şey hakkında, İslâm'ın hedef ve maksatları hakkında kötü zan ve yanlış anlama içinde olmak.

2- Müslümanlar hakkında, Müslümanların ileri gelenleri ve âlimleri hakkında kötü zanda bulunmak.

3- Değişik asırlardaki ve özellikle de ilk asırdaki İslâm toplumunu, bencilliğin Müslümanları ve ileri gelenleri peçesine aldığı parçalanmış bir toplum olarak tasvir etmesi.

4- İslâm medeniyetini çoğunlukla gerçeğinden farklı olarak, yerini ve eserlerini küçümseyip tahkir ederek tasvir etmesi.

5- İslâm toplumunun yapısı ve karakterinin doğru olarak bilinmemesi ve bu konudaki hükmün müsteşrıkların kendi toplumlarındaki ahlâk ve âdetlere göre verilmesi.

6- Nassları kendi düşüncelerine uydurmaları ve bunu neticesi olarak nasslardan istediklerini kabul edip istemediklerini ret etmeleri.

7- Çoğu zaman nassları kasıtlı olarak tahrif etmeleri. Eğer tahrif etmeye bir yol bulamazlarsa ibareleri yanlış yorumlamaları.

8- Alıntı yaptıkları kitaplar hususunda istedikleri gibi davranmaları. Örneğin edebiyat kitabından yaptıkları bir alıntıyla hadis tarihi hakkında ya da tarih kitabından yaptıkları bir alıntıyla fıkıh tarihi hakkında hüküm vermek gibi. ed-Demîrî'nin "el-Hayevân" kitabındakini doğru kabul edip İmam Mâlik'in "el-Muvattâ"sındakini yalan saymak gibi. Bütün bunlar arzulara göre hareket edip haktan sapmanın birer sonucudur.

İşte tarih, fıkıh, tefsir, hadis, edebiyat ve medeniyet gibi İslâm'la ve Müslümanlarla bağlantılı olan bütün araştırmalarını yukarıda özelliklerini açıkladığımız bir ruh ile yapıyorlar. Hükümetlerinin bu araştırmaları yapan müsteşrıkları destekleyip teşvik etmeleri, ellerindeki kaynakların bolluğu, bütün vakitlerini bu sahalardaki araştırmalara ayırabilme

imkânları, her birinin belli bir konuda ve sahada uzmanlaşmaları ve bütün hayatlarını bu işe ayırmaları, onların araştırmalarına "bilimsel" bir görüntü vermelerine yardımcı oluyor. Sahip oldukları çok zengin kitaplara ve metinlere, siyasette, ekonomide ve diğer hususlarda bunalımda olan İslâm toplumlarındaki bizim âlimlerimizin çoğu sahip değildir. Ve bu sahalardaki araştırmalar için müsteşrıkların ayırdıkları vakti ayırma imkânları da yoktur. İşte bütün bu sebeplerden dolayı müsteşrıkların kitapları ve araştırmaları, batı kültürüyle yetişen ve batı dillerini bilen bizim aydınlarımız için başvuru kaynakları olmuştur. Ve aydınların çoğu da onların araştırmalarına aldanmış, onların ilmî büyüklüklerine ve samimi olduklarına inanmışlardır... Onların peşlerinden koşup, görüşlerini olduğu gibi aktarmışlardır. Kimileri onların görüşlerini almakla övünmüş, kimileri de o görüşlere yeni bir İslâm elbisesi giydirmiştir. Burada yeni örnekler vermek istemiyorum. Müsteşrıkların okulunun Müslüman öğrencilerine Ahmed Emin'in "Fecru'l-İslâm"[211] isimli kitabında söyledikleri, örnek olarak daha önce sunulmuştu.

2. Goldziher'in Sünnet Hakkında Söyledikleri ve Uyandırdığı Şüpheler

Zorunlu olarak yaptığımız bu girişten sonra müsteşrıkların sünnet karşısındaki konumlarının ve -daha önce görüldüğü gibi bir çok Müslüman yazarın etkilendiği- sünnet etrafında uyandırdıkları şüphelerin açıklamasına geçebiliriz. Her halde bu sahadaki müsteşrıkların en tehlikelisi, en yetkini, en habîsi ve bozguncusu Macar yahudisi müsteşrık Goldziher'dir. Bir önceki nesil müsteşrıkları içinde "müsteşrıkların piri" sayılacak derecede etraflı bir şekilde Arapça kaynaklara vâkıftı. Kitapları ve araştırmaları müsteşrıklar için çağımızda da özel ve önemli bir kaynak olmaya devam etmektedir.

Ahmed Emin "Fecru'l-İslâm" ve "Duha'l-İslâm" kitaplarında kaynak göstermeden Goldziher'in hadis tarihi konusundaki görüşlerinden çok sayıda alıntı yaptığı gibi, açık bir şekilde Goldziher'e ait olduğunu söyle-

---

[211] Aynı şekilde Ebû Reyye'nin "*Advâu Alâ's-Sünneti'l-Muhammediyye*" isimli kitabında söyledikleri.

yerek de alıntı yapmıştır. Aynı şekilde Dr. Ali Hasan Abdulkadir de "İslâm Fıkıh Tarihine Genel Bir Bakış" isimli kitabında bu müsteşrıkın hadis tarihi konusundaki şüphelerini özet olarak alıntılamıştır. Goldziher'in bu konudaki araştırmasını ve görüşlerinin özetini Muhammed Yusuf Mûsâ, Abdülaziz Abdulhakk ve Ali Hasan Abdulkadir tarafından (Arapça'ya) tercüme edilen "İslâm'da İnanç ve Şeriat" kitabında bulabiliriz.

Burada Goldziher'in görüşlerinin ana hatlarıyla eleştirisini yapmaya çalışacağım. Ayrıntılara girip cümle cümle eleştirisini yapma yoluna gitmeyeceğim. Çünkü böyle bir çalışma müstakil bir kitap konusu olup, bu çalışmanın sınırlarını aşar. Bu yüzden araştırmalarındaki genel yönelişlere ve ana başlıklara işaret etmekle yetinecek ve daha ayrıntılı bir eleştiriyi başka bir çalışmaya bırakacağım. Allah'tan bu görevi yerine getirebilecek vakti vermesini ümit ediyorum. İbrahim Hatipoğlu.

Dr. Ali Hasan Abdulkadir, "İslâm Fıkıh Tarihine Genel Bir Bakış" kitabının 126. sayfasında şöyle diyor: Ortada gerçekten çok önemli bir mesele var. Bu konuda biraz ayrıntı vermenin uygun olduğunu düşünüyoruz. Bahsettiğimiz mesele bu asırdaki "hadis uydurma" meselesidir. Yakın zamanlara kadar müsteşrık çevrelerde şu görüş revaçtaydı: "Çocukluk çağı olan ilk asırda, İslâm'ın güvenilir kaynağı ve delili olduğu söylenen sünnetin çok büyük bir bölümü sahih değildir. Bilakis gelişim çağında Müslümanların gayretleriyle toplanmışlardır." Dr. Abdulkadir bu görüşün Goldziher'e ait olduğunu ve "İslâmî Araştırmalar" kitabında yer aldığına işaret ediyor.

Bu görüşün açıklamasını şu şekilde yapmışlardır: "Emevîler ile muttakî âlimler arasındaki düşmanlığın şiddetlendiği bu ilk asırda bu kimseler hadisleri ve sünneti toplamaya başlamakla meşgul olmuşlardır. Ancak topladıkları hadislerin maksatlarını gerçekleştirmeye yardım etmediklerini görünce, bu sefer kendileri, rağbet edileceğini ve İslâm ruhuna aykırı düşmediklerini düşündükleri hadisler uydurmaya başladılar. Bu işi de, ancak haddi aşmış ve dinden çıkmış zâlimlere karşı savaşmak uğruna yaptıkları gerekçesiyle kendi vicdanları önünde temize çıkarmaya çalışmışlardır. Bu şekilde hadis uyduranlar, Emevî hânedanının düşmanları olan Şiâ'yı yanlarına çekmeyi istediklerinden, başlangıçta Ehl-i Beyt'i öven hadisler uydurmuşlardır. Bu, Emevîleri kötülemenin ve onlara saldırmanın doğru-

dan olmayan bir yoluydu. İşte böylece hicrî ilk yüzyılda sünnet, fıkhî ve kanunî sünnete muhâlif olan bu kimselere karşı, acı bir şekilde, muhalefet etmenin aracı olarak kullanıldı.

İş sadece bunlarla sınırlı kalmadı. Bizzat hükümetin kendisi de bu olanlar karşısında sessiz bir şekilde beklemedi. Aksine düşmanlarının yaptığı gibi yaparak bir düşünceyi genelleştirmek veya düşmanlarını susturmak için kendi bakış açılarına uygun hadisler uydurma ya da hadis uydurmaya davet etme yolunu benimsediler. Siyasî ya da itikâdî bir anlaşmazlık yoktur ki o meselede isnadları kuvvetli bir grup hadise dayanılmasın. Dolayısıyla hadiste uydurmacılık ve bunların bazılarının yaygınlaşması, bazıların ise gerekli kabulü göremeyip ret edilmesi çok erken vakitlerde başladı.

Emevîlerin metodu, Muâviye'nin, Muğîre İbn-i Şu'be'ye dediği gibi şu şekilde idi: "Ali'yi kötülemeyi ve Osman'a rahmet dilemeyi ihmal etme. Ali'nin dostlarını kötülemeyi ve onların sözlerini (hadislerini) ret etmeyi de. Bunun aksine Osman'ı ve ehlini övmeyi ve onları yakınlaştırıp dinlemeyi de." Emevîlerin, Ali'ye karşı olan hadisleri bu esas üzerine uyduruldu. Emevîleri ve onlara tâbi olanları, kendi görüşlerine uygun olan hadislerin yalan ve uydurulmuş olması ilgilendirmiyordu. Mesele bu hadislerin kendilerine isnad edileceği kişilerin bulunmasıydı.

Emevîler hadis uydurmada dehâları ile İmam Zührî gibilerini kullandılar. Burada Dr. Abdulkadir, Goldziher'in İmam Zührî'yi itham etmesini kısa geçiyor. Oysa derste ondan yaptığı nakilde olduğu gibi tamamını söylemesi gerekirdi. Bende Dr. Abdulkadir'in kendi el yazısıyla yazdığı müsvedde hâlâ mevcuttur ve orada (Goldziher) şöyle diyor: Abdulmelik İbn-i Mervân, İbn Zübeyir fitnesi günlerinde, insanlara hacca gitmeyi yasaklamıştı. Ve insanların Kâbe yerine hacca gidip tavaf etmesi için Mescid-i Aksâ'ya Kubbetu's-Sahrâ'yı binâ etti. Sonra insanları dinî bir inançla hacc için Kubbetu's-Sahrâ'ya gitmeye teşvik etmek isteyince ümmet arasında şöhreti çok yaygın olan Zührî'yi bu konuda hadis uydurmaya hazır buldu. Ve Zührî bu konuda pek çok hadis uydurdu. Bu hadislerden bir şudur: "Sadece şu üç mescit için yolculuk yapılır: Benim bu mescidim, Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksâ." Bir diğeri şudur: "Mescid-i Aksâ'da kılınacak bir namaz, başka bir yerde kılınacak bin namaza eşittir." Bu hadisleri

uyduranın Zührî olmasının delili ise, Zührî'nin, Abdulmelik'in arkadaşı olması, onun yanına gidip gelmesi ve Mescid-i Aksâ'nın fazileti hakkında gelen hadislerin de sadece Zührî yoluyla rivâyet edilmiş olmasıdır.

Emevîler nasıl oluyor da kendi arzularına uyan hadislerin yayılması konusunda Zührî gibi sâlih insanları kullanabiliyorlar? Üstelik maddî bir çıkara dayalı olarak değil, dehâlarına dayanarak böyle bir kullanma yoluna gidiyorlar. Bu noktada, hâlen Hatip el-Bağdâdî'de mahfuz olan bazı haberler bizim için açığa çıkıyor. Onları burada kullanabiliriz. Hatip el-Bağdâdî de, Abdurrezzak İbn-i Hemmâm (h. 211) ve Ma'mer İbn-i Râşid (h. 154) gibi Zührî'den hadis dinlemiş olan değişik râvilerden gelen rivâyetler var: Bir gün Emevîlerden Velid İbn-i İbrahim elinde bir sahife olduğu halde Zührî'nin yanına gelir. Sahifeyi Zührî'nin önüne koyar ve sahifede yazılı hadisleri kendisinden (Zührî'den) duyduğunu söyleyerek yaymak için izin ister. Zührî çok fazla tereddüt etmeden bunu yapmasına izin verir ve ona şöyle der: Bu hadisleri rivâyet etmen için sana kim izin verebilir ki?

Böylece Velid İbn-i İbrahim, sahifede yazılı hadisleri Zührî'den duyduğunu söyleyerek rivâyet edebildi. Bu haber, daha önce zikredilen Zührî'nin hânedanın isteklerine dînî vesileler bulmaya hazır oluşu haberiyle uyuşmaktadır. Takvâsı bazen onu bu yaptıklarından şüpheye düşürse de, hükümet çevrelerinin etkisinden uzak kalmayı her zaman başaramıyordu. Ma'mer bize Zührî'nin çok önemli şu sözünü rivâyet ediyor: "Bu idareciler bizi hadis yazmaya zorladılar." Bu haber Zührî'nin hükümetin arzularını İslâm ümmeti arasında kabul gören ismiyle maskelemeye hazır oluşunu açığa vurmaktadır. Zührî kendileriyle ittifak edilmeleri mümkün olmayan kişilerden olmamıştır. Aksine hükümetle çalışılması gerektiğini düşünenlerdendi. Saraya gitmekten kaçınmamıştır. Bilakis çok kereler sultanın etrafındakiler için de hareket etmiştir. Hatta onu hacc'da şu kendisine çok buğz edilen Haccâc'ın beraberindekileri arasında görüyoruz. Hişam kendisini velihatının yetiştirilmesi için görevlendirmiştir. İkinci Yezîd zamanında da kadılık görevini kabul etmiştir. Bu durumların tesiri altında olup bitenlere gözlerini kapamıştı. Muttakîlerin isimlendirdikleri gibi, zâlim ve câir halifelerin önünde duranlardan da olmamıştır. Daha sonra Goldziher, zâlimleri ve sultana tabi olanları ziyaret etmesinin neden

olduğu fitneyi zikretmiştir. Muttakî olanlar, kadılık görevini kabul edenin güvenilir olmadığına hükmederdi. Şa'bî kendisinin kadı olarak görevlendirilmemesi için renkli elbiseler giyer ve gençlerle oynardı. Yine o Eş'as ile birlikte Haccâc'a karşı savaştı. Ulemâya göre, kadılık görevini kabul edenin bıçaksız boğazlanması gerekir.

Goldziher Zührî hakkındaki ithamlarını bitirdikten sonra şöyle diyor: "İş sadece siyasî hadislerle veya Emevî hânedanı lehine hadis uydurmakla sınırlı kalmamıştır. Bilakis dinî alana sirâyet ederek Medine halkının görüşleriyle uyuşmayan dinî meselelerde de hadis uyduruldu. Örneğin bilinen uygulama Cuma hutbesinin iki hutbe olduğu, halifelerin hutbeyi ayakta okudukları ve bayram hutbesinin namazdan sonra okunması iken Emevîler bunları değiştirip cumanın ikinci hutbesini oturarak okudular. Buna delil olarak da Recâ İbn-i Hayve'nin "Hz. Peygamber ve halifeler hutbeyi oturarak okurlardı" rivâyetini esas aldılar. Oysa Câbir İbn-i Semure şöyle demekteydi: "Size Hz. Peygamber'in oturarak hutbe okuduğunu rivâyet eden yalan söylüyor." Bir başka örnek Muâviye'nin minberin basamaklarının sayısını artırması ve mescide daha sonra Abbasîlerin kaldırmış oldukları mahfiller yaptırmasıdır. İş sadece tarafların kendi görüşlerine uygun hadisler uydurmasıyla da sınırlı kalmamış, kendi düşüncelerini ve bakış açılarını temsil etmeyen hadislerin de gizlenmesi, zayıflatılması ve ortadan kaldırılması yoluna gidilmiştir. Emevîlerin çıkarlarına uygun düşen hadislerin, Abbasîlerin gelişiyle ortadan kayboldukları şüphe taşımayan bir husustur."

Söylediklerini teyit etmek için, bazı âlimlerin diğer bazıları hakkında söyledikleri olumsuz sözleriyle onları cerh etmelerini delil göstermektedir. Selef hakkında buna çok sayıda örnek vermektedir. Şöyle demektedir: Bunun örneklerinden biri hicrî 212 yılında 90 yaşında vefat eden muhaddis Âsım İbn-i en-Nebîl'in (ki o Züfer'in dostlarından sika hâfız Dahhâk İbn-i Mahled Ebû Asım en-Nebîl'dir -Asım İbn-i en-Nebîl değil-) şu sözüdür: Sâlih'in her hangi bir şeyde hadistekinden daha fazla yalan söylediğini görmedim. Bunun benzerini Yahya İbn-i Saîd el-Kattân (h. 192) da söylüyor. Vekî ise Ziyâd İbn-i Abdillah el-Bekkâi hakkında şunu söylüyor: "Hadisteki üstünlüğüne rağmen çok yalan söyleyen biriydi." Ancak İbn

Hacer "et-Takrîb" isimli eserinde şöyle diyor: "Vekî'nin, onun yalancı olduğunu söylediği sâbit değildir." Yezid İbn-i Hârûn şöyle diyor: Bir kişi dışında Kûfe halkının tamamı yalancı ve sahtekârdı. Hatta iki Süfyan da bu sahtekârlar arasında sayılmışlardır. Hicrî ikinci yüzyılda Müslümanlar, kendilerini, hadislerin sıhhatinin sadece şekil yönünden olduğunu itiraf etmek zorunda hissettiler. Çünkü senedi çok iyi olan hadislerin arasında çok sayıda uydurma hadis vardı. Onlara bu konuda şu hadis yardımcı oldu: "Benden rivâyet edilen hadisler çoğalacaktır. Kim size bir hadis rivâyet ederse, o hadisi Allah'ın kitabına tatbik edin. Allah'ın kitabına uyuyorsa, onu ben söylemiş olayım ya da olmayayım, o bendendir."

Hadis uydurmanın yaygınlaşmasından hemen sonra ortaya çıkan temel ilke buydu. Bu durumu güvenilir kabul edilen bir çok hadiste görebiliriz. Bunun örneklerinden biri Müslim'in rivâyet ettiği şu hadistir: "Hz. Peygamber av ve çoban köpeklerinin dışında bütün köpeklerin öldürülmesini emretti." İbn Ömer, Ebû Hüreyre'nin istisnâ edilen köpeklerin arasına "çiftçi köpeğini" de eklediğini haber vermiştir. İbn Ömer şöyle der: Ebû Hüreyre'nin ekip biçeceği bir arazisi vardı. İbn Ömer'in buradaki notu, muhaddisin kendi gayesi için ne yaptığına işaret etmektedir.

Bazı fıkhî kâidelerin ispat edilmesi için, sözlü rivâyetlerin dışında başka bir yola daha başvurulmuştu. O da Hz. Peygamber'in iradesini açıklayan yazılı sayfalardı. Bu asırda bu yol tasdik edip onaylamanın bir aracı olarak ortaya çıktı. Mesele bu sayfalardan bir nüshanın etrafında dönmeye başladığında, hiç kimse bunların aslını ve doğruluğunu araştırıp sormuyordu. Şu haberden hadis uyduranların cüretini anlayabiliriz: Emevîler döneminde bazı kimseler kuzeydeki Araplarla güneydeki Arapların arasını bulmaya çalıştılar. Bunun için de Himyevî kralı Tubba' İbn-i Ma'dîkerib zamanında Yemenliler ile Rebîa kabilesi arasında yapılmış bir sözleşmeyi ortaya çıkardılar. Sözleşme kralın torunlarından birinin yanında saklı duruyormuş.

Aslında böyle bir şeyi kabul edenler için, daha yakın bir zamana ait belgeleri kabul etmek zor olmayacaktır. Bununla kast ettiğimiz küçük ve büyük sığırlara ilişkin "sadakanın (zekâtın) tarifidir." Bu konuyla ilgili değişik hadisler gelmiştir. Ancak bu hadislerden ayrıntılı bir şekilde meseleyi çözmeye yarayacak bir sonuç çıkaramadılar. Bunun üzerine insanlar

Hz. Peygamber'in, değişik bölgelere zekât toplamaları için göndermiş olduğu elçilerine verdiği yazılı talimatlara başvurdular. Hadis râvilerinin muhteviyâtını bize naklettikleri Muaz İbn-i Cebel, Amr İbn-i Hazm ve diğerlerine verdiği yazılı talimatlar gibi. İnsanlar sadece asıllarından çoğaltılan bu belgelerle yetinmemişler, o belgelerin bazı orijinal asıllarını da bulup ortaya çıkarmışlardır. Örneğin Ömer İbn-i Abdülaziz, İbn Ömer'de olan (orijinal) bir belgenin bir kopyasının çıkartılmasını emretmiştir. Ebû Dâvûd, Zührî'nin onu sahih bulduğunu rivâyet ediyor.

Ortada, Ebû Dâvûd'un da zikrettiği, Hz. Peygamber'in mührünü taşıyan bir başka belge daha vardır. Belgeyi ortaya Hammâd İbn-i Üsâme, Sümâme İbn-i Abdillah İbn-i Enes'ten naklederek çıkarmıştır. Belgeyi Enes İbn-i Mâlik'e, onu zekât toplamak için görevlendiren Hz. Ebû Bekir vermiş."

Bunlardan sonra Dr. Abdulkadir şöyle diyor: "Geçen yüzyılda müsteşrık çevrelerde revaçta olan görüş buydu. Sonra çağımızda aynı çevrelerde önceki görüşlerinden farklı olan ve İslâmî bakış açılarıyla uyuşan yeni bir görüş revaç bulmuştur." Müellif yeni görüşün değerlendirmesine girmeden sadece onu zikretmekle yetinmiştir. Allah inanlara kâfidir...

Bu İddialara Cevap

Bu kitapta ortaya koyduğumuz gibi sahabenin, tâbiînin, tebeu't-tâbiînin ve onlardan sonra gelenlerin, sünnetin toplanıp kitaplarda tedvin edilmesine kadar, Hz. Peygamber'in hadislerinin toplanıp korunması, nakledilmesi, şüphelerden, tahrif ve eklemelerden temizlenip ayıklanması hususundaki hırsları, yine sünnet âlimlerinin yalancıları ve hadis uyduranları adım adım izleyip onların yalanlarını ve eklemelerini ortaya çıkarmak için ortaya koydukları o karşı konulamaz gayretleri ve nukkâdın (eleştirmenlerin) en tatmin edici şekilde hadisleri (sened ve metinleriyle) değerlendirmeleri ve sadece sahih olup teslim olunabileceklerin bu elemelerden geçebildikleri, evet bütün bu hususlar derinlemesine düşünülüp değerlendirilirse, yukarıdaki iddiaları seslendiren müsteşrıkların sadece vehimleri içinde debelendikleri, insaf sahibi bir araştırmacının gözünde birer saçmalık olan sünnet hakkındaki hükümlerinin, ilmî oyuncak haline getirmek ve tarihî gerçekleri saptırmak pahasına, vehimlerinden ve taassuplarından kaynaklandığı kesin bir şekilde ortaya çıkar.

Bu kimselere yukarıdaki genel ifadelerle cevap vermek niyetinde değiliz. Sadece insaf sahibi okuyucunun, o mutaassıpların iddialarını tartışırken, önünde duran gerçekleri gözden kaçırmaması için dikkatini çekmek istiyoruz. Onların bu iddialarının bazısını -daha önce açıklamada bulunduğumuz için- kısa bir şekilde tartışıp değerlendirecek, bazısını da -daha önce bir açıklamada bulunmadığımız için- ayrıntılı bir şekilde ele alıp değerlendireceğiz.

3. Hadis Müslümanların Gelişmesinin Bir Sonucu mudur?

Goldziher şöyle diyor: "Hadislerin büyük bir kısmı, hicrî birinci ve ikinci yüzyıllarda İslâm'ın dinî, siyasî ve toplumsal gelişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır." Kesin ve sâbit olan nakiller onu yalanlarken ve yine Hz. Peygamber Rabbine kavuşmadan önce -Kur'ân ve sünnetteki kapsayıcı ve kuşatıcı ilkeler ile- muhteşem İslâm binasının temellerini kâmilen yerleştirdiği halde böyle bir iddiada bulunmaya nasıl cüret edebildiğini anlayabilmiş değilim. Öyle ki Hz. Peygamber vefatından hemen önce şöyle demiştir: "Size iki şey bıraktım ki onlara sarıldığınız müddetçe sapmazsınız: Allah'ın kitabı ve benim sünnetim." Yine Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle demiştir: "Sizi, gecesi gündüzü gibi (aydınlık) olan haniflik üzere bıraktım."

Yine bilindiği üzere Kur'ân'ın en son inen âyetlerinden biri de şudur: "*İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâmı beğendim.*" (Mâide, 5/3) Bu âyetin anlamı, İslâm'ın mükemmel ve tamamlanmış olduğudur.

Hz. Peygamber vefat ettiğinde İslâm bu Müsteşrıkın iddia ettiği gibi çocukluk döneminde ve gelişmemiş değil, tam ve olgundu. Evet, İslâmî fetihlerin bir sonucu olarak Müslüman fakîhler Kur'ân ve sünnette hükmü bulunmayan bazı cüz'î ve yeni şeylerle karşılaşmışlar ve kıyas ve istinbat yoluyla o meseleleri düşünüp değerlendirerek onlara ilişkin hükümler koymuşlardır. Onlar bunu yaparken İslâm dâiresinin ve onun prensiplerinin dışına çıkmış değillerdi.

Hicrî birinci yüzyılda İslâm'ın ne derece kâmil ve olgun olduğunu bilmek için şu örnek yeter: Hz. Ömer zamanında, medeniyet ve uygarlıkta

ileri düzeyde bulunan Kisrâ'nın ve Kayser'in ülkelerine hâkim olunmuştur. Hz. Ömer bu ülkeleri ve halkları, Kisrâ ve Kayser'in yönettiğinden daha mükemmel ve âdil bir şekilde yönetmiştir. Eğer İslâm çocukluk döneminde olsaydı, Hz. Ömer nasıl böyle bir yükün altından kalkabilir ve bu geniş ülkeleri, daha önceki hükümdarlarınkinden nasıl daha güvenli ve mutlu olacak bir düzen içinde yönetebilirdi!?.

Ön yargısız bir araştırmacının gözünden kaçmayacağı gibi, Müslümanlar yeryüzünün değişik bölgelerine dağılmış olmalarına rağmen, aynı şekilde ibadet ediyorlar, aynı hükümlere göre muamelelerde bulunuyorlar ve ailelerini ve evlerini aynı esas üzere kuruyorlardı. Evet, genel olarak ibadetlerinde, muamelelerinde, inançlarında ve adetlerinde birliktelik söz konusuydu. Acaba Müslümanlar Arap yarımadasından ayrılmadan önce kemâle ermiş mükemmel bir sisteme sahip olmasalardı, hayatlarının değişik sahaları için temel ilkeler konulmuş olmasaydı ve söylendiği gibi hadis veya hadisin büyük bir kısmı hicrî birinci ve ikinci yüzyıllardaki dinî gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olsaydı, acaba bu durumda Afrika'nın kuzeyindeki bir Müslümanın ibadeti ile Çin'in güneyindeki bir Müslümanın ibadetinin birliktelik göstermesi mümkün olabilir miydi? Çünkü birindeki çevre ve koşullar diğerindekinden tamamen farklıdır. Evet, aralarında böylesine bir uzaklık varken acaba nasıl oluyor da ibadette, yasamada ve ahlâkta böylesine bir birliktelik gösteriyorlardı?

Mezheplerin hicrî birinci yüzyıldan sonra ortaya çıkmış olmalarına ve çoğalmalarına gelince, şüphesiz bunda Kur'ân ve sünnetin, sahabîlerin Kur'ân ve sünnetten farklı anlamlar çıkarmalarının etkisi vardır. Kur'ân mütevâtir bir şekilde ellerindeydi. Sünnete gelince, bu konuda ikinci ve üçüncü yüzyıllardaki mezhep imamlarından herhangi birinin söylediği bir söz, mutlaka daha önce bir sahabî veya bir tâbiîn tarafından söylenmiştir. Dikkat edilirse bu -söz konusu Müsteşrıkın iddiasınca- dinin tam olarak gelişmediği bir dönem için böyledir. Dolayısıyla bu durumda onun şüphesi temelinden yıkılmış olmaktadır.

Goldziher'in göstermiş olduğu, kendi görüşlerini destekleyen delillere gelince, bu deliller tıpkı bir yar'ın (uçurumun) kenarına yapılmış bir bina gibidir ki -Allah'ın lütfuyla- gözlerinin önünde bir bir yıkılacaktır.

a) Emevîlerin Dine Bakışları

Goldziher görüşlerinin esaslarını, Emevîler ile muttakî âlimler arasında var olduğunu iddia ettiği anlaşmazlık üzerine kuruyor. Israrla Emevîleri bize fetih ve sömürüden başka dertleri olmayan tamamen dünyaya dalmış bir topluluk olarak tasvir ediyor. Yine onları normal hayatlarında İslâm'ın öğretileri ve ahlâkıyla herhangi bir bağları olmayan câhiller olarak lanse ediyor. Bu, gerçeklere ve tarihe karşı bir iftirâdır. Bize Emevî dönemini anlatan tarihi belgelerin, Abbasîler döneminde yazıldığı kabul edilen bir gerçektir. Ve bu dönem Emevîlere karşı düşmanlığın yoğun olduğu bir dönemdir. Onun için bu dönemde Emevîlerden bahsedenler istedikleri uydurmalarda bulunmuşlardır.

İşte Abbâsî taraftarlarının Emevîler ve Emevî halifeleri hakkında yaydıkları bu söylentiler tarihte önemli bir rol oynamışlardır. Çünkü bu söylentiler kitapları doldurmuş ve insanların çoğunu gerçekleri göremez duruma getirmiştir. Oysa bütün bunlar, herhangi bir araştırmaya dayanmadan, dilden dile dolaşan söylentiler olmaktan öteye geçememektedir. Ve bunları çıkaranlar da Abbasîlerin adamları, Şîa'nın sapkınları ve Râfizîlerdir. Dolayısıyla tarih kitaplarında Emevîlerle ilgili haberlere, iyice araştırıp tahkik etmeden, güvenip itimat etmek doğru olmaz.

Bu, meselenin bir boyutu. Diğer bir boyutu ise, Emevîlerle ilgili söz konusu tarih kitaplarında bile, Goldziher'in iddialarını, yani Emevî halifelerinin İslâm'dan saptıkları ve İslâmî hükümlere muhalefet ettikleri iddialarını yalanlayan çok sayıda metnin bulunmasıdır. İbn Sa'd "et-Tabakât" isimli kitabında Abdulmelik'in halife olmadan önce, insanların kendisine "mescid güvercini" lakabını yakıştıracak kadar ihlas ve takvâ sahibi olduğunu rivâyet ediyor. Öyle ki İbn Ömer'e "Hz. Peygamber'in ashabı aramızdan ayrıldıktan sonra meselelerimizi kime soralım?" dendiğinde, Abdulmelik'i göstererek "İşte bu gence sorun" demiştir. Zührî bahsinde Abdulmelik'in âlimleri ve ilim öğrencilerini sünnete tabi olmaya teşvik etmekte ne kadar hırslı olduğu görülecektir. Bir defasında o zaman henüz genç olan Zührî'ye şöyle demiştir: "Ensarın yanına git. Şüphesiz sen onlarda büyük bir ilim bulacaksın." İnsanlar halifeliği için ona biat etmeye geldiklerinde, o zayıf bir ışıkta Kur'ân okuyordu.

Onun hakkında söylenilenler Velid İbn-i Abdulmelik için de geçerlidir. Bugün en tanınmış camiler onun döneminde inşa edilmiştir. Öyle ki onun dönemi Müslümanların "imar ve bayındırlık" dönemi olmuştur. Bu olumlu sözler Yezid İbn-i Muâviye hariç diğer bütün Emevî halifeleri için de söylenebilir. Yezid ise görüldüğü kadarıyla şahsî yaşantısında din ahlâkından bir ölçüde sapmıştı. Bununla birlikte Abbâsî taraftarlarının ve Şiî râvilerin onun hakkında söyledikleri pek çok olay eleştirmenler tarafından sâbit bulunmamıştır. Aynı şekilde Velid hakkında da pek çok olumsuz şey söylenmiş, Kur'ân'ı fırlatıp attığı ve yırttığı iftirası atılmıştır. Oysa insaflı bir ruhla bakıldığında bu haberlerin yalan ve uydurma olduğundan şüphe etmek mümkün değildir.

Tarih, Emevîler dönemindeki fetihleri büyük bir hayranlıkla zikretmektedir. Öyle ki Abbasîler döneminde İslâm toprakları, Emevîler dönemindeki sınırların çok fazla ilerisine geçmemiştir. Evet bu konudaki üstünlük, Allah'ın sözünü yüceltmek ve dini yaymak için yola çıkan fetih ordularının başında bizzat halifelerin çocuklarının bulunduğu Emevîlerdedir. Âlimler onlara niye düşman olsunlar ki? Niye onları İslâm'ı anlamamakla itham etsinler ki? Onlar sanki hiç İslâm sevgisi ve onun uğruna feda olma duygusu taşımıyorlar mıydı?

Goldziher'in hadis uydurulmasına esas aldığı "Emevîler ile muttaki âlimler arasındaki şiddetli düşmanlık" görüşünün hiçbir gerçekliği ve doğruluğu yoktur. Evet, Emevîler ile Hâricîlerin ve Şîa'nın ileri gelenleri arasında çetin bir düşmanlık vardı. Ancak Saîd İbn-i el-Müseyyeb, Ebû Bekir İbn-i Abdurrahman İbn-i Hâris İbn-i Hişam el-Mahzûmî, Ubeydullah İbn-i Abdullah İbn-i Utbe, Abdullah İbn-i Ömer'in mevlâsı Salim, İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi, Süleyman İbn-i Yesâr, Kâsım İbn-i Muhammed İbn-i Ebî Bekir, İmam Zührî, Atâ, Şa'bî, Alkame ve Hasan Basrî gibi hadislerin toplanması, tedvini, rivâyeti ve tenkidi ile uğraşıp bu büyük görevi yerine getiren hadis âlimleri de Hâricîler ve Şîa'dan değildi. (s. 198)

Saydığımız bu kişilerin Emevîlerle bir çatışmaya girdiği veya onlar tarafından gelen bir düşmanlıkla karşılaştıkları rivâyet edilmemiştir. Sadece Saîd İbn-i el-Müseyyeb ile Abdulmelik arasındaki anlaşmazlık bunun istisnâsı olabilir. Ancak bunun sebebi de bilindiği üzere Abdulmelik'in,

oğlu Velid'e sonra da Süleyman'a biat almak istemesiydi. Saîd buna karşı çıkmış ve şöyle demişti: "Hz. Peygamber bir vakitte iki biatı nehyetti." İşte anlaşmazlığın sebebi buydu. Bundan önce Saîd ile Emevîler arasında bir anlaşmazlık olduğunu bilmiyoruz. Aynı şekilde Haccâc ile o dönemdeki âlimler arasında da bazı anlaşmazlıklar vukû bulmuştu. Ancak bunun sebebi de Haccâc'ın, muttaki âlimlerin ona karşı başkaldırıp harekete geçeceği şekilde fâsıklığa ve sapıklığa gömülmüş olması değil, Emevî devletinin düşmanlarına karşı koymada çok şiddetli davranmasıdır. Zaten aksi nasıl olabilir ki, Kur'ân'ın harflerinin harekelenmesi ve kelimelerinin şeklinin daha açık hale getirilmesindeki öncelik Haccâc'ındır. Bu, onun Allah'ın kitabına verdiği önemin derecesini göstermektedir. Çünkü böyle bir hizmet, ancak dindarlığın, ruhunun derinliklerine yerleştiği bir kimseden çıkabilir.

Sözün özü: Eğer bu müsteşrikın Emevîler ile aralarında düşmanlık bulunan âlimlerden kast ettiği Hâricîlerin ve Şîa'nın ileri gelenleriyse, (evet) buna diyecek bir şey yoktur. Ancak onların da sünnetin yayılması, korunması ve uydurma sözlerden temizlenmesi için çalışan âlimlerle bir ilgisi yoktur. Ama eğer kast ettiği Atâ, Nâfi, Saîd, Hasan, Zührî, Mekhul ve Katâde gibi âlimlerse, bu durumda söylediği yalandır, iftirâdır ve tarih bunu kesinlikle reddetmektedir.

b) Medine Âlimleri Hadis Uydurmuşlar mıdır?

Yukarıdaki iddiasından daha garip olanı "İslâmî Araştırmalar" ve "İslâm'da İnanç ve Şeriat" isimli kitaplarında Medineli âlimler ile Emevîler arasındaki düşmanlığı öyle bir tasvir etmesidir ki ona göre Emevîlere karşı koymak için hadis diye ilk yalan sözü Medineli âlimler uydurmuştur. Ancak yalancının uyanık olması gerekirdi. Eğer onun iddia ettiği gibi Medineli âlimler yalan söylemiş olsalardı, acaba o dönemdeki İslâm âlimlerinin tamamı onlardan mı ibaretti? Mekke, Şam, Kûfe, Basra ve diğer İslâm şehirlerinde başka sahabîler ve âlimler yok muydu?

O dönemde Mekke'de -henüz hayatta olan sahabîlerin dışındı- Atâ, Tâvûs, Mücâhid, Amr İbn-i Dinar, İbn Cüreyc ve İbn Uyeyne gibi; Basra'da Hasan Basrî, İbn Sîrîn, Müslim İbn-i Yesâr, Ebû Şa'sâ, Eyyüb

es-Sehtiyânî ve Mutarrif İbn-i Abdullah İbn-i Şıhhîr gibi; Kûfe'de Alkame, Esved, Amr İbn-i Şürahbîl, Mesrûk İbn-i el-Ecda', Abîde es-Selmânî, Süveyde İbn-i Gafle, Abdullah İbn-i Utbe İbn-i Mes'ûd, Amr İbn-i Meymun, İbrahim en-Nehaî, Âmir eş-Şa'bî, Saîd İbn-i Cübeyr ve Kâsım İbn-i Abdurrahman İbn-i Abdullah İbn-i Mes'ûd gibi; Şam'da Ebû İdris el-Havlânî, Kabîsa İbn-i Züeyb, Süleyman İbn-i Habib, Halid İbn-i Ma'dân, Abdurrahman İbn-i Ganem el-Eş'arî, Abdurrahman İbn-i Cübeyr ve Mekhul gibi; Mısır'da Yezid İbn-i Ebî Habîb, Bekir İbn-i Abdullah el-Eşecc, Amr İbn-i Haris, Leys İbn-i Sa'd ve Ubeydullah İbn-i Ebî Cafer gibi ve Yemen'de Mutarrif gibi âlimler vardı.

Emevîler döneminde İslâm'ın sembolleri olan bu kişiler de acaba Medineli âlimlerin yaptıklarına iştirak ettiler mi? Eğer ettilerse bu nerede gerçekleşti? Katıldıkları ve hadis uydurma kararı aldıkları bu kongre nerede yapıldı? Eğer iştirak etmedilerse onların yaptıkları karşısında neden sessiz kaldılar ve onların hadislerini nasıl nakledebildiler? Tarihte diğer âlimlerin, Medineli âlimleri ret edip kabul etmediklerine ilişkin bir kayıt var mı? Aksine İslâm şehirlerindeki âlimlerin tamamının, Hicaz bölgesindeki hadisleri, en sahih ve en kuvvetli hadisler olarak kabul ettiklerini görüyoruz. Yine Abdulmelik de -ileride Zührî bahsinde görüleceği gibi- Zührî'ye ilim öğrenmek için Ensar'ın evlerine gitmesi nasihatında bulunurken Medineli âlimlerin hadisteki güvenirliklerini itiraf ediyor. Eğer Medine, hadislerin basıldığı bir darphane idiyse, Medineli âlimler hakkında böyle olumlu itiraflarda nasıl bulunabilirler? Bunlar birkaç saniyelik eleştiriler karşısında bile ayakta duramayacak basit iddialardır. Ancak nefsin arzuları gözleri körleştirir...

Bu iddiayı daha da zayıf kılan bir diğer sebep ise, bu müsteşrikın İbn Müseyyeb ile Abdulmelik arasındaki düşmanlığı Medineli âlimlerin tamamına yalancılık ve hadis uyduruculuğu iftirasını atmak için araç olarak kullanmasıdır. Ancak bunu yapmasına rağmen İbn Müseyyeb'in hadis uydurma hareketindeki rolüne ilişkin her hangi bir şey söylediği de yoktur. Oysa -onun yaklaşımına göre- İbn Müseyyeb'in bu hareketin başında olması gerekirdi. Ancak İbn Müseyyeb'in bu hareket içinde herhangi bir rolünü zikretmemektedir. Acaba niye? Acaba o gerçekten Zührî'yi itham ettiği

gibi İbn Müseyyeb'i de hadis uydurmakla itham ediyor olmasına rağmen bu iddiasını destekleyecek -Zührî'de olduğu gibi uydurma bile olsa- bir rivâyet bulamadığı için bunu söylemeye cesaret mi edemiyor? Yoksa onu hadis uydurmaktan aklıyor mu? Eğer aklıyorsa, Emevîlerden yüz çeviren ve Emevîlere karşı koymak için -iddia ettiği gibi- hadis uydurmaya mecbur kalan muttaki âlimlerin başında olan İbn Müseyyeb için bu nasıl olabilir? İşte yalancı bu şekilde basitleşir ve iddiasında bocalar...

Âlimlerimiz hadis uyduranların peşine düşüp onları araştırmışlar ve onları zındıklık ve fâsıklıkla vasıflandırmışlardır. Ancak sözünü ettiğimiz müsteşrık, bu vasıflandırmadan hoşlanmamış ve onları "muttaki âlimler" olarak nitelemiştir. Merkezlerinin de Medine olduğunu söylemiştir. Söylediğinin şurası doğrudur ki, Medine'deki âlimlerin hepsi de gerçekten muttakîdir. Ama ilim ve takvâdan Müslümanların anlamış olduğu mana ile. Bu ise Allah'ın dininde içtihat, emirlerinde dosdoğru olmak, yalancılara ve uydurmacılara karşı savaşmakla mümkün olan bir durumdur. Yoksa bu müsteşrıkın anladığı gibi Hz. Peygamber'in hadislerinin arasına uydurmalarını katarak Hz. Peygamber'e iftira atmak suretiyle değil.

c) Âlimlerimiz Dini Savunmak İçin Yalan Söylemeyi Caiz Gördüler mi?

Daha sonra bu Yahudi müsteşrık şöyle diyor: "Emevîler ile muttaki âlimler arasındaki düşmanlığın şiddetlendiği bu ilk asırda bu kimseler (muttaki âlimler) hadisleri ve sünneti toplamaya başlamakla meşgul olmuşlardır. Ancak topladıkları hadislerin maksatlarını gerçekleştirmeye yardım etmediklerini görünce, bu sefer kendileri, rağbet edileceğini ve İslâm ruhuna aykırı düşmediğini düşündükleri hadisler uydurmaya başladılar. Bu işi de, ancak haddi aşmış ve dinden çıkmış zâlimlere karşı savaşmak uğruna yaptıkları gerekçesiyle kendi vicdanları önünde temize çıkarmaya çalıştılar."

Goldziher, âlimlerimizin hadis uydurmalarını (!) işte bu şekilde temize çıkarıyor...(s. 201) Bu söz ancak, yalana, gündelik hayatlarında bile asla bulaşmayan, kalplerinde Allah korkusunun yerleştiği ve içlerinden bazılarının Hz. Peygamber adına yalan uyduranın kâfir olacağını,

öldürüleceğini ve tövbesinin kabul edilmeyeceğini söyleyen güvenilir âlimlerimizin sahip olduğu asalet ve fazilete sahip olmamış ve olamayacak birinin söyleyebileceği bir sözdür. Eğer bu müsteşrık, âlimlerimizin bu özelliklerini anlamamışsa, bunda mazurdur. Çünkü ne onun kendisinde ne de çevresindekilerde o özelliklerin gölgesi bile yoktur.

Yalana alışmış biri, insanların kendisinden daha da yalancı olduğunu, hırsızlığa alışmış biri de bütün insanların kendisi gibi hırsız olduğunu sanır... Aksi takdirde "Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı olduğu için dayak ve işkenceye maruz kaldığı halde Saîd İbn-i el-Müseyyeb tek vakitte iki (kişiye) biat etmedi" diyen biri, sonra da Saîd İbn-i el-Müseyyeb'in Hz. Peygamber'in sünnetini savunmak için yalanı mübah gördüğünü nasıl söyleyebilir? Yöneticilerinin sünnete aykırı olan bazı uygulamalarına yüksek sesle karşı çıkıp onları ret eden bir topluluğun, sonra da Hz. Peygamber'in asla söylemediği bazı hükümleri sünnete eklemeyi câiz göreceklerini kim söyleyebilir? Ey müsteşrıklar! Sizin muhakeme yapacak aklınız yok mu? Yoksa siz aklı olmayan bir topluluğa mı konuşuyorsunuz?

d) Hadis Diye Sözler Uydurmak Nasıl Başladı?

(Goldziher) daha sonra şöyle diyor: "*Bu şekilde hadis uyduranlar -yani muttakî âlimler- Emevî hanedanının düşmanları olan Şia'yı yanlarına çekmeyi istediklerinden, başlangıçta hadis diye Ehl-i Beyt'i öven sözler uydurdular. Bu, Emevîleri kötülemenin ve onlara saldırmanın doğrudan olmayan bir yoluydu. İşte böylece hicrî ilk yüzyılda sünnet, fıkhî ve kanunî sünnete muhalif olan bu kimselere karşı, acı bir şekilde, muhalefet etmenin aracı olarak kullanıldı.*"

Görüldüğü gibi, dini savunmak için hadis uydurma isteği, Emevîlere saldırmak için hadis uydurma eğilimine dönüşüverdi.... Evet, bu müsteşrıka göre Ehl-i Beyt'i öven hadisleri uyduranlar muttaki âlimlerimizmiş. Sünnet ilimleriyle ilgilenenlerin malumu olduğu üzere, Allah Teâla Kur'ân'da bazı sahabîleri övdüğü gibi, Hz. Peygamber de Hz. Ali'nin yanı sıra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Âişe gibi ileri gelen sahabîleri övmüştür.

Dolayısıyla, aralarında Ehl-i Beyt'in de bulunduğu büyük sahabîleri

öven bazı sahih hadislerin bulunduğuna şüphe yoktur. Ancak Şiîler bunlara eklemelerde bulunmuşlar ve Emevîler ile taraftarlarına galip gelmek için Ehl-i Beyt'in fazileti hakkında hadis uydurmaya başlamışlardır. İşte Ehl-i Sünnet onların hadis uydurmalarına karşı koymuş ve uydurmuş oldukları hadisleri beyan edip ortaya çıkarmıştır. Yani Medine'li muttakî âlimler Ehl-i Beyt hakkında hadis uyduranlar değil, bu hadisleri uyduranlara karşı koyanlardır. Öyle ki İbn Sîrîn -daha önce de aktardığımız gibi- şöyle diyor: "(Hadislerin) isnadlarını (senedlerini) sormuyorlardı. Ne zaman ki fitneler zuhur etti, şöyle dediler: 'Bize râvilerinizi söyleyin.' Sonra da bakıyorlardı, eğer sünnet ehli ise hadislerini alıyorlar, bid'at ehli ise hadislerini almıyorlardı."

Eğer Goldziher, Ehl-i Sünnet'e göre Ehl-i Bidat'ın kimler olduğunu öğrenmek isterse, tahrif ederek alıntılar yaptığı, Arapça kaynaklara baksın ve onların Şiîler, Hâricîler ve onların yolundan gidenler olduğunu öğrensin... Aynı şekilde âlimlerimizin, Ehl-i Beyt'in fazileti konusunda hadislere eklemeler yapanlara ve hadis uyduranlara nasıl karşı koyduklarını da öğrensin. Acaba âlimlerimiz onlara karşı koyup, sonra da aynı maksat için karşı koydukları o fiili bizzat kendileri mi işliyorlardı?

Eğer onların hadis uydurma eğilimleri var idiyse, uygun olan Şiîlerin hadis uydurmalarına karşı koymamaları, aksine onlarla aynı yolda yürümeleri değil midir? Peki niçin böyle yapmadılar? Garip olan şu ki, İbn Ebî'l-Hadîd gibi Şiî bir âlim bile ilk hadis uyduranların ve Ehl-i Beyt'in fazileti konusunda hadislere eklemelerde bulunanların Şiîler olduğunu itiraf ettiği halde, Goldziher gelip ilk hadis uydurmayı Ehl-i Sünnet'e (Medine'li muttakî âlimlere) yamıyor. Acaba bu, ancak haddi aşmış bir yalancının yapabileceği tarihi gerçekleri saptırmakta derinleşmek değil midir?

e) Emevî Devleti Hadis Uydurmaya Bulaştı mı?

(Goldziher) sonra şöyle diyor: "*İş sadece bunlarla sınırlı kalmadı. Bizzat hükümetin kendisi de bu olanlar karşısında sessiz kalmadı. Aksine düşmanlarının yaptığı gibi yaparak bir düşünceyi genelleştirmek veya düşmanlarını susturmak için kendi bakış açılarına uygun hadisler uydurma ya da hadis uydurmaya davet etme yolunu benimsediler.*"

Bu, yeni bir iddia olup sadece yazarının hayalinde mevcuttur. Tarih

bize Emevî hükümetinin, her hangi bir görüşünü genelleştirmek için hadis uydurduğunu nakletmemektedir. Goldziher'e soruyoruz: Emevîlerin uydurduğu hadisler nerede? Âlimlerimiz hadisleri ancak senedleriyle birlikte rivâyet etmişler ve bunu itiyad haline getirmişlerdir; sahih hadislerin senedleri de hadis kitaplarında mevcut ve mahfuzdur. Binlerce hadisin bir tanesinin senedinde bile Abdulmelik, Yezid veya Velid gibi Emevî halifesine ya da Haccâc veya Halid İbn-i Abdullah el-Kasrî gibi Emevî valilerine rastlamıyoruz.[212] Eğer bu iddianın bir geçekliği varsa acaba söz konusu hadisler tarihin hangi köşesinde kayboldu? Eğer Emevî hükümeti bizzat kendisi hadis uydurmayıp da hadis uydurmaya davet etmişse bunun delili nedir?

f) Hadislerdeki Farklılıkların Sebepleri

Goldziher sonra şöyle diyor: "*Siyasî ya da itikadî bir anlaşmazlık yoktur ki o meselede isnadları kuvvetli bir grup hadise dayanılmasın.*"

Emevî devletinin hadis uydurmaya davet etmesinin delili bu mu? Neden anlaşmazlık konularındaki bu hadislerin uydurulması, bizzat farklı mezheplerin uydurmalarından olmasın? ve neden hadislerin farklılaşmasının uydurmadan başka bir sebebi olmasın? Âlimlerimiz hadislerin farklılaşmasının çok sayıda sebebi olduğunu beyan etmişlerdir:

Bunlardan biri rivâyet edilen olayın farklı zamanlarda (ve şartlarda) bir kereden fazla meydana gelmiş olmasıdır. Bu durumda râvilerden biri, kendi şahit olduğu olayı, diğeri de yine kendi şahit olduğunu rivâyet eder. (Tenasül uzvuna dokunmaktan abdest gerekip gerekmeyeceği hakkındaki hadisler gibi).

Bir diğeri, Hz. Peygamber'in bir fiili -câiz olduğuna işaret etmek için- değişik şekillerde yapmış olmasıdır. Vitir namazının yedi, dokuz ve onbir rekat olduğu hakkındaki hadisler gibi. Ravilerden her biri kendi şahit olduğu olayı rivâyet etmiştir.

Bir diğeri, râvilerin Hz. Peygamber'den gördükleri (aynı) fiili farklı

---

[212] (Editör'ün notu: Halid İbn-i Abdullah el-Kasrî'nin Buhârî'nin "Halk-ı Ef'âli'l-İbâd" adlı eseri ile Ebû Dâvûd'un Sünen'inde rivayetleri mevcuttur. Bkz.: Takribu't-Tehzîb, madde: 1649 s.: 189. İbn Hibbân bu raviyi sikat'tan saymış, İbn Main de O'nun Hz. Ali hakkında uydurmalarda bulunduğunu bildirmiştir. (Ed.)

şekillerde (niteleyerek) rivâyet etmeleridir. Hz. Peygamber'in haccını kıran, ifrat ve temettu haccı şeklinde rivâyet etmeleri gibi. Çünkü Hz. Peygamber'in hacc-ı kırana mı, hacc-ı ifrada mı yoksa hacc-ı temettuya mı niyet ettiği insanların bilemeyeceği bir husustur.

Bir diğeri, sahabîlerin Hz. Peygamber'in sünnetindeki kastı farklı şekillerde anlamalarıdır. Bazılarının bir sünnetten kastedilenin farz olduğu şeklinde, bazılarının da câiz olduğu şeklinde anlaması gibi.

Bir diğeri, sahabîlerden bazıları Hz. Peygamber'den, önceki hükmü nesh eden yeni bir hüküm duymuş olmasına rağmen diğer bazılarının duymuş olduğu önceki hükmü rivâyet ediyor olmasıdır.

Sözün özü, âlimlerimiz hadislerin farklılaşmasının sebeplerini açıklamışlardır. Bu farklılaşmasının kaynağı uydurma ise bunu açıkladıkları gibi, bunun dışında bir şeyse onu da açıklamışlardır. Bu konuda çok kıymetli kitaplar telif etmişlerdir. Bu kitapları telif edenlerin en bilinenleri İmam Şâfiî, İbn Kuteybe ve İmam Tahavî'dir. Sonuç olarak (aynı konudaki) farklı hadislerin tamamının uydurma olduğu iddiası geçersiz bir iddiadır. Bundan daha da geçersizi bu tür hadislerin, Emevîlerin hadis uydurmaya veya hadis uydurmaya yönlendirmeye bulaştıklarının delili olarak sunulmasıdır.

g) Muâviye Hadis Uydurma İşine Bulaştı mı?

Goldziher bize başka bir delil daha sunmayı unutmuyor. Muâviye'nin, Muğire İbn-i Şu'be'ye şöyle dediğini rivâyet ediyor: "*Ali'yi kötülemeyi ve Osman'a rahmet dilemeyi ihmal etme. Ali'nin dostlarını kötülemeyi ve onların sözlerini (hadislerini) ret etmeyi de. Bunun aksine Osman'ı ve ehlini övmeyi ve onları yakınlaştırıp dinlemeyi de.*" Goldziher sonra şöyle tamamlıyor: "*Emevîlerin, Ali'ye karşı olan hadisleri bu esas üzerine uydurulmuştur.*"

İleri sürdüğü şu delile bak! Muâviye adamlarından veya emirlerinden birine şöyle diyor: "Ali'nin dostlarını dışla ve Osman'ın dostlarını da kendine yaklaştır." Bu sözdeki hangi husus, hadis uydurmaya delil teşkil ediyor? Bu, bütün hükümetlerin dostlarına ve düşmanlarına karşı takındığı bir bakış açısı değil mi? Bunun hadis uydurmakla bağlantısı ne? Muâviye'nin, Muğire'ye şöyle dediğini nerede buluyorsun: "Ali aleyhine

ve Osman lehine hadis uydurmayı ihmal etme." Eğer Muâviye böyle demiş olsaydı o zaman iddiasına delil teşkil ederdi. Ancak bunu nerede söyledi? Acaba nakletmiş olduğu metinden böyle bir şey çıkarabilir miyiz?

Muâviye'nin şu sözüne gelince: "Ali'nin dostlarını kötülemeyi ve onların sözlerini (hadislerini) ret etmeyi de ihmal etme." Goldziher bu sözü bazı (sahih) hadislerin haksız bir şekilde ret edildiğine delil kabul ediyor. Aslında bu nokta, Goldziher gibi müsteşrıkların ilmi ve emin kimseler oldukları konusunda olumlu düşünenler için tam bir ibret alanıdır. Çünkü Taberî'nin rivâyet ettiği[213] sözün aslı şu şekildedir: "Ali'yi ve soyunu kötülemeyi; Osman'a rahmet ve mağfiret dilemeyi; Ali'nin taraftarlarını ayıplamayı, onları dışlamayı ve onları dinlemeyi terk etmeyi; Osman'ın taraftarlarını övmeyi, onları yakınlaştırmayı ve onları dinlemeyi men etme." Bu müsteşrıkın "onları dışla" ifadesini nasıl "onların sözlerini (hadislerini) ret et" şekline çevirdiğine dikkat edilsin ve bu bilim adamlarının nasıl emin kimseler oldukları görülsün. Şayet rivâyet onun değiştirdiği şekilde "onların sözlerini (hadislerini) ret et" şeklinde olsaydı bile, burada ret edilecek sözlerin (hadislerin), Hz. Peygamber'in sözleri anlamındaki hadisler değil, bizzat meclislerinde kendi söyledikleri sözler olduğundan başka bir anlam çıkmazdı.

İşte kesin bir üslupla "Emevîlerin hadis uydurduğu ve hadis uydurmaya davet ettiği" şeklindeki çok önemli hükmün temelini oluşturan deliller...

h) Emevîler Hadis Uydurmak İçin Zührî'yi Kullandılar mı?

(Goldziher) sonra şöyle diyor: "*Emevîleri ve onlara tabi olanları, kendi görüşlerine uygun olan hadislerin yalan ve uydurulmuş olması ilgilendirmiyordu. Mesele bu hadislerin kendilerine isnad edileceği kişilerin bulunmasıydı. Emevîler hadis uydurmadaki dehaları ile İmam Zührî gibilerini kullandılar...*"

Burada kendi döneminin en büyük hadis imamı olan, hatta tâbiînden hadisleri ilk tedvin eden kişi olan Zührî hakkında bu müteassıp müsteşrıkın çevirdiği entrikaları ortaya koymanın bizim için bir hak ve görev olduğunu

[213] 6/41

düşünüyorum. Böylece çevirdiği entrikaların ne tür bir çirkinlik, düzenbazlık, hile ve tahrif içerdiği görülsün. Sünnetin en önemli kişilerine, birbiri ardınca saldırmak ve onları karalamak bu müsteşrıkın karanlık planlarının bir sonucudur. Bu müsteşrık, Hz. Peygamber'den hadis rivâyet eden en büyük sahabe olan Ebû Hüreyre'ye de saldırıp karalama yoluna gitmişti. -Ahmed Emin'in "Fecru'l-İslâm" isimli kitabında bu müsteşrıka tâbi olarak Ebû Hüreyre hakkında dile getirdiği suçlamaları ilerde ele alıp değerlendireceğiz.- ve iddiasınca Ebû Hüreyre'yi yıkıp saf dışı ettikten sonra burada da tâbiîn döneminde sünnetin temel direği olan Zührî'yi yıkıp saf dışı etmeye çalışmaktadır. Böylece o, sünnete iki yönden -yani birincisi râviler ve imamlar yönünden ve ikincisi de sünnetin tamamı hakkında şüphe tohumları ekmek yönünden- darbe indirerek sünneti yıkmayı hedeflemektedir. Ancak Allah işinde Gâlip'tir ve hakkın, hangi gölgeye ve hangi sağlam sığınağa sığınırsa sığınsın batılı hezimete uğratması kaçınılmazdır.

İmam Zührî ve Tarihteki Yeri[214]

Goldziher'in İmam Zührî hakkındaki ithamlarını tartışıp değerlendirmeye başlamadan önce -Ebû Hüreyre ile ilgi bölümde yaptığım gibi- onun hayatını, âlimlerimizin onun hakkındaki görüşlerini ve tarihteki gerçek yerini arz edeceğim. Ki bu müsteşrıkın onun hakkındaki töhmet ve iftiralarını kıyaslamada kesin ve ayırt edici bir ölçü olsun.

İsmi, Doğumu ve Hayatı

O, Ebû Bekir Muhammed İbn-i Müslim İbn-i Ubeydillah İbn-i Şihab İbn-i Abdillah İbn-i Hâris İbn-i Zühre el-Kureşî ez-Zührî'dir. En tercih edilen görüşe göre hicrî 51 yılında doğmuştur. Babası Müslim İbn-i Ubeydillah, Abdullah İbn-i Zübeyr'in Emevîlere karşı yaptığı savaşlarda onun yanında yer almıştır. Babası henüz küçük olan Zührî'yi malı ve serveti olmayan bir yetim olarak bırakıp vefat etmiştir. Zührî, abisinden başka -ki tarih onun hakkında kayda değer bir şey zikretmiyor- kendisiyle

---

[214] İmam Zührî'nin biyografisi hakkındaki bu bilgileri çoğu el yazma olan değişik eserlerden aldık. Bu eserlerin en tanınmışlarından bazıları şunlardır: Tarihu İbn Asakir, Ec-Cerhu ve et-Ta'dil (İbn Ebî Hatim), Tarihu'l-İslâm (Zehebî), Tabakâtu'l-Muhaddisin (Suyûtî), Tezkiretu'l-Huffaz (Zehebî), et-Tehzib (İbn Hacer) ve Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Lugat (Nevevî).

ilgilenen hiç kimsesi olmadan fakir ve yetim bir şekilde yetişmiştir.

Zührî her şeyden önce ilgisini Kur'ân'ı ezberlemeye yöneltmiş ve abisinin oğlu Muhammed İbn-i Abdillah İbn-i Müslim'in dediğine göre seksen gecede Kur'ân'ı ezberlemiştir. Sonra Abdullah İbn-i Sa'leb'in yanına gidip gelmeye ve ondan kavminin nesebini öğrenmeye başlamıştır. Bundan sonra haramı, helâlı ve hadis rivâyetini öğrenmesi gerektiğini düşünmüştür. Ve bunun için karşılaşabildiği sahabîleri dolaşmaya başlamıştır. Bu sahabîler on kişidir ve onlardan bazıları şunlardır: Enes, İbn Ömer, Cabir ve Sehl İbn-i Sa'd. Sonra Saîd İbn-i el-Müseyyeb, Urve İbn-i Zübeyr, Ubeydullah İbn-i Abdillah İbn-i Utbe İbn-i Mes'ûd ve Ebû Bekir İbn-i Abdurrahman İbn-i Hâris İbn-i Hişam el-Mahzûmî gibi döneminin ileri gelen tâbiînlerinin meclislerine devam etmiştir. Bunlar içinde en fazla beraber olduğu büyük imam Saîd İbn-i el-Müseyyeb'tir. Aralıksız olarak tam sekiz yıl onun meclisine devam etmiştir.

Şam'a da sık sık gidip gelmiştir. Şam'a ilk gidişi henüz genç bir delikanlıyken Mervan zamanında olmuştur. Abdullah biz Zübeyir'in öldürülmesinden sonra Abdulmelik ve ondan sonraki halifeler Velid, Süleyman, Ömer İbn-i Abdülaziz, İkinci Yezid ve Hişam İbn-i Abdulmelik'le görüşmüştür. Yine en tercih edilen görüşe göre hicrî 124 yılında yetmiş iki yaşındayken, Hicaz bölgesinin sonu ve Filistin'in başlangıcı olan "Edâmi" mıntıkasında vefat edene kadar Irak ve Mısır'a da gidip gelmeye devam etti. Gelip geçenlerin "Allah'ın ona rahmet etmesi ve ondan razı olması" duasında bulunması için yol kenarına gömülmeyi vasiyet etti.

En Belirgin Ahlakî ve Fiziksel Özellikleri

(İbn Şihâb) kısa boylu ve seyrek sakallıydı. Saçlarını ve sakallarını kınayla boyardı. Gözlerinde az bir şaşılık vardı. Fasih ve güzel konuşurdu. Şöyle bir söz vardı: "Zamanın fasih konuşanları üçtür: Zührî, Ömer İbn-i Abdülaziz ve Talha İbn-i Ubeydullah." En bilinen ahlâkî vasıflarından biri cömertlik ve keremdi. Bu konuda şaşılacak derecede bir örnekliğe sahipti. Leys İbn-i Sa'd şöyle diyor: İbn Şihâb (Zührî) gördüğüm en cömert kişiydi. Kendisine gelip bir şeyler isteyen herkese bir şeyler verirdi. Öyle ki artık kendisinde verecek bir şey kalmazsa kölelerinden ödünç alıp verirdi. Bazen kendisinden bir şey istendiğinde verecek bir şey bulamazsa yüzü-

nün rengi değişir ve o kişiye şöyle derdi: 'Sevin (üzülme!), Allah'tan bir hayır gelecektir." Allah da İbn Şihâb'ın sabrı ve tahammülünün derecesi karşılığında, ya ihtiyaç sahiplerine hediye verecek bir adam ya da sattığının bedelini daha sonra alacak bir adam ile ona lütufta bulunurdu.

Yolculara tirit ve bal bulunan sofralar kurardı. Bir keresinde suyu bulunan bir yerde konaklamıştı. Su sahipleri bakmakla sorumlu oldukları on sekiz yaşlı kadın bulunduğunu, ancak onlara hizmet edecek bir hizmetçi bulunmadığını söyleyerek çaresizliklerini dile getirdiler. İbn Şihâb'ın yanında ise yardım edebileceği bir şey yoktu. Bunun üzerine on sekiz bin dirhem borç alarak her bir yaşlı kadına hizmet edecek birer cariye ayarladı. Eğer hadis ehlinden biri onunla yemek yemezse on gün onunla konuşmayacağına yemin ederdi. Öğretim için yolculuklara çıkar, bedevi Araplara ilim ve fıkıh öğretirdi. Mevsim kış ise onlara bal ve tereyağ, yaz ise bal ile eritilmiş sade yağ ikram ederdi. Bu şaşılacak cömertliğinin neticesinde zaman zaman borçları, altından kalkamayacağı kadar yığılır ve kimi zaman Emevî halifeleri, kimi zaman da dostları onun borçlarını öderlerdi.

İlimde sağlam bir yere sahip olup şöhret sahibi olmasını ve akranlarından üstün bir konuma gelmesini sağlayan en belirgin iki özelliği vardı:

Birincisi: İlim talep etmeye verdiği önem. Evet o, âlimlerle birlikte olmak ve onlardan duyduklarını tedvin etmek konusunda müthiş bir hırsa sahipti. Duyduklarını ezberlemek ve sağlamlaştırmak için gecelerini uykusuz geçirirdi. Onun ilim talebindeki hırsını akranlarından dinleyelim:

Ebû'z-Zinâd şöyle diyor: Biz haramları ve helâlleri yazıyorduk. İbn Şihâb ise duyduğu her şeyi yazıyordu. Ne zaman ki ona ihtiyaç duyulup meyledildi, işte o zaman onun insanların en âlimi olduğunu anladım.

İbrahim İbn-i Sa'd şöyle diyor: Babama dedim ki: İbn Şihâb sizi nasıl geçip de bu ilmî üstünlüğe ulaştı? Dedi ki: O, meclislere herkesten önce gelir ve yetişkin-genç demeden karşılaştığı herkese soru sorardı. Sonra Ensarın evlerine gider, bulduğu genç-yetişkin herkese soru sorardı. Hatta kadınlarla bile tartışırdı.

Zührî'nin ilim talep etmedeki hırsı o dereceye ulaşmıştı ki, ilminden istifade etmek için Ubeydullah İbn-i Utbe İbn-i Abdillah İbn-i Mes'ûd'a hizmet ediyordu. Kendisine su verdikten sonra kapıda beklerdi.

Ubeydullah cariyesine kapıda bekleyenin kim olduğunu sorduğunda, cariye ona: Senin şu şaşı kölen, derdi. Cariye, onu, Ubeydullah'a çok hizmet ettiği ve kapısında çok beklediği için onun kölesi sanıyordu. Anlatıldığına göre evde yalnız kaldığında kitaplarını etrafına koyar ve dünyalık bütün işleri bir kenara bırakarak onlarla meşgul olurdu. Öyle ki, bir keresinde karısı bu durumdan iyice bunalmış ve ona şöyle demişti: Vallahi senin bu kitapların bana üç kumadan daha ağır geliyor. Yine bazı üstatlardan hadis dinleyince eve gelir ve cariyesini uyandırıp ona şöyle derdi: Dinle, falancı bana şu hadisi rivâyet etti, filancı şu hadisi rivâyet etti... Cariyesi ona: Bunlardan bana ne, deyince ona şöyle derdi: Senin onlardan bir fayda ummadığını biliyorum, ancak ben onları yeni duydum ve onları tekrar etmek istedim.

İkincisi: Ezberi ve hâfızasının kuvveti. Bu konuda da şaşılacak derecede bir örnekliğe sahipti. Yukarıda kardeşinin oğlunun, Zührî'nin seksen gecede Kur'ân'ı ezberlediğini söylediğini aktarmıştık. Leys, Zührî'nin şöyle dediğini rivâyet ediyor: Kalbime emanet ettiğim hiçbir ilim yok ki onu unutmuş olayım. Abdurrahman İbn-i İshak da onun şöyle dediğini rivâyet ediyor: Hiçbir hadisi asla yeniden ezberlemedim ve tek bir hadis dışında hiçbir hadiste şüphe etmedim. Şüphe ettiğim o hadisi bir sahabeye sorunca benim ezberlediğim gibi olduğunu gördüm.

Ezber ve hâfızasının eşine ender rastlanabilecek örneklerinden biri de, Şam'ın tarihçisi İbn Asakir'in, Abdulaziz İbn-i Umran'a dayandırarak "Tarih-i İbn Asakir" kitabında aktardığı şu olaydır: "Abdulmelik, İbn Zübeyr olayı sırasındaki tutumlarından dolayı Medine halkına onları kınayan bir yazı göndermişti. İki sahifeden oluşan yazı mescitte insanlara okundu. İnsanlar mescitten ayrılıp dağıldılar ve Saîd İbn-i el-Müseyyeb'in ilim halkasına katılanlar da onun yanına geldiler. Yazıda neler olduğunu öğrenmek isteyen Saîd, bunu talebelerine sordu ve onlar da tam olarak Saîd'in merakını gideremeyen cevaplar verdiler. Sonra Zührî ona dedi ki: Yazıda ne olduğunun tamamını bilmek ister misin ey Ebû Muhammed? Evet, dedi. Sonra ona tek bir harfini bile eksik bırakmadan ve sanki elindeki bir kitaptan okuyormuş gibi yazıda olanların tamamını söyledi."

Zührî'nin hâfızasının kuvveti konusunda ulaştığı bu şöhretten dola-

yı Hişam İbn-i Abdilmelik bizzat kendisi onu imtihan etmek istemişti. Zührî'den, çocukları için biraz hadis yazdırmasını istedi. Bunun üzerine Zührî bir katip istedi ve ona dört yüz hadis yazdırdı. Aradan bir ay veya buna yakın bir zaman geçtikten sonra Hişam İbn-i Abdulmelik, Zührî'ye dedi ki: Ey Ebû Bekir, yazdırdığın o kitap kayboldu. Zührî bir katip istedi ve o dört yüz hadisi yeniden yazdırdı. Bu ikinci yazdırdığını ilk yazdırdığıyla karşılaştıran Hişam tek bir harfi bile atlamamış olduğunu gördü.

Zührî hakkında rivâyet edilen haberlerden zikretmeye değer bir başka husus da şudur: Zührî balı çok yer ve şöyle dermiş: "Bal hatırlatır." Ekşi elmayı ve sirkeyi de sevmez ve şöyle dermiş: "Bunlar unutturur." Yine Zührî'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hadis ezberlemeyi seven kişi kuru üzüm yesin..."

İlimdeki Şöhreti ve İnsanların Ona Yönelmesi

Zührî'nin çocukluğundan itibaren ilim uğruna gecesini gündüzüne katması, bu uğurda yolculuklara çıkması ve hocalarına hizmet etmesi neticesinde ulaştığı ilmi seviyeden sonra; ve yine insanların ondaki ezber ve hâfıza gücünü, ilimdeki sağlamlığı, güvenilirliği ve dürüstlüğünü bilmesinden sonra şöhretinin her tarafa yayılmasını ve insanların ondan hadis yazmak için dört bir köşeden ona yönelmesine şaşırmamak gerekir.

İmam Mâlik şöyle demiştir: "Zührî Medine'ye geldiğinde, oradaki âlimlerden hiç biri Zührî gidene kadar hadis rivâyet etmezdi. Medine'de yetmiş-seksen yaşlarında âlimler vardı ve onlardan hadis alınmazdı da, insanlar yaşı onlardan daha küçük olan İbn Şihâb'tan (Zührî'den) hadis almak için büyük kalabalıklar oluştururdu."

Engin Bir İlme Sahip Olmasından Dolayı Âlimlerin Onu Övmesi

Zehebî "Tezkire"sinde, İbn Asakir de "Tarih"inde Leys İbn-i Sa'd'ın şöyle dediğini rivâyet ediyorlar: "Kesinlikle Zührî'den daha câmî bir ilme sahip bir âlim görmedim. Bir şeye teşvik etmek için konuştuğunda dersin ki: Güzel olan ancak budur. Kur'ân ve sünnet hakkındaki konuşmaları da kuşatıcı ve kapsamlı idi."

İmam Mâlik şöyle diyor: Zührî Medine'ye geldi ve Rebîa'nın elinden tutarak birlikte Beytü'd-Divan'a (katipler evine) girdiler. İkindi vakti

yaklaştığında Zührî şöyle diyerek dışarı çıktı: Medine'de Rebîa gibi birinin olduğunu sanmazdım. Rebîa da şöyle diyerek çıktı: Hiç kimsenin Zührî'nin ulaşmış olduğu ilim seviyesine ulaşabileceğini sanmam.

Amr İbn-i Dinar uzun süre Zührî ile birlikte olduktan sonra şöyle diyor: Vallahi, kesinlikle bu Kureyşli gibisini görmedim.

Sünnet İlmindeki Yeri

İbn Ebî Hatim, İbn Asakir ve diğerleri kitaplarında bir gün Ömer İbn-i Abdülaziz'in etrafında oturanlara şöyle dediğini rivâyet ediyorlar: (Hadis öğrenmek için) Zührî'ye gidiyor musunuz? deyince "Evet gidiyoruz." dediler. Dedi ki: 'Ona gidin, şüphesiz sünneti ondan daha iyi bilen kimse kalmamıştır." Ma'mer diyor ki: O zaman Hasan ve benzerleri hayattaydılar.

Ali ibn-i el-Medînî şöyle diyor: Güvenilir âlimlerin ilmi Hicaz'da Zührî ile Amr İbn-i Dinar'a, Basra'da Katâde ile Yahya İbn-i Ebî Kesir'e ve Kûfe'de Ebû İshak ile el-A'meş'tedir (hadis ilminin medârı bu altı kimsedir). Yani sahih hadisler genelde bu altı kişiden rivâyet edilir.

Amr bir Dinar şöyle diyor: Hadis konusunda Zührî'den daha dikkatli ve basiretli birini görmedim.

Eyüp, Süfyan İbn-i Uyeyne'ye şöyle dedi: Zührî'den sonra Hicaz ehlinin ilmini Yahya İbn-i Bekir'den daha iyi bilen birini bilmiyorum. Bunun üzerine Süfyan ona şöyle dedi: İnsanlar içinde sünneti Zührî'den daha iyi bilen yoktu.

Mekhul şöyle diyor: Yeryüzünde sünneti Zührî'den daha iyi bilen kalmamıştır.

Yahya İbn-i Sâid de şöyle demiştir: Zührî'nin sahip olduğu ilim kimsede yoktur.

İşte âlimlerin sözleri kendi dönemindeki insanlar arasında sünneti en iyi bilenin Zührî olduğu hususunda birbirini destekliyor. Belki de bunun sebebi İbn Asakir'in rivâyet etmiş olduğu Zührî'nin bizzat kendisinin söylediği şu sözdür: Otuz beş veya otuz altı yıl boyunca Şam ehlinin hadislerini Hicaz'a, Hicaz ehlinin hadislerini de Şam'a naklettim. Ve bana duymamış olduğum yeni bir hadis söyleyeni görmedim.

Sünnet İlmindeki Etkileri

Zührî'nin sünnet tarihinde çok büyük öneme sahip üç etkisi vardır:

Birincisi: Ömer İbn-i Abdülaziz'in teklifiyle sünneti tedvin etmesi. "Âlimlerin Hadis Uydurmaya Karşı Koymadaki Gayretlerinin Semereleri" bölümünde de söylediğimiz gibi Zührî kendi döneminde -Ömer İbn-i Abdülaziz'in Medine'deki valisi Ebû Bekir ibn Hazm'a ve diğer şehirlerdeki valilerine Hz. Peygamber'in sünnetini toplamalarını emreden yazılarını göndermesinden sonra- sünneti ilk tedvin eden kişidir. Yine o bölümde izah ettiğimiz gibi Ebû Bekir ibn Hazm sünnetten çok az bir kısmını toplamıştır. Sünneti toplamaya devam eden ve bu işle tanınan kişi ise Zührî'dir.

Hâfız İbn Hacer "Fethu'l-Bârî" isimli eserinde şöyle diyor: "İlmi ilk tedvin eden Ömer İbn-i Abdülaziz'in emriyle Zührî'dir." Ebû Nuaym de Muhammed İbn-i Hasan yoluyla İmam Mâlik'ten şunu rivâyet ediyor: "İlmi ilk tedvin eden Zührî'dir."

Görüldüğü gibi İbn Asakir "Tarih"inde sünnetin ilk tedvin edilmesini Zührî'ye nispet ediyor. Yine İbn Abdilberr, Abdulaziz İbn-i Muhammed ed-Derâverdî'nin şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "İlmi ilk tedvin eden ve yazan Zührî'dir."[215] Böylece rivâyetler aynı noktada birleşiyor ve Zührî'nin sünneti ilk tedvin etme ve toplama şerefine sahip olduğunu ortaya koyuyor. Ondan sonra gelen âlimler de hadisleri toplama ve tertip etmede onu izlemişlerdir.

İkincisi: Sünnetten bazı şeyleri sadece onun ezberlemiş olması ve şayet o olmasaydı bu şeylerin zayi olacak olması. İbn Asakir, Leys İbn-i Sa'd'dan, Saîd İbn-i Abdurrahman İbn-i Abdillah İbn-i Cemil el-Cumahî'nin kendisine şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Ey Ebû Haris, şayet Zührî olmasaydı sünnetten pek çok şey kaybolup gidecekti." Müslim de[216] şunu rivâyet ediyor: "Zührî'nin rivâyet ettiği doksan civarında hadis vardır ki sağlam senedlerle ona bu rivâyetlerde eşlik eden kimse yoktur."

Üçüncüsü: İnsanları hadislerin senedlerine dikkat etmeleri ve önem vermeleri konusunda ilk uyaran Zührî'dir. Önceleri buna önem

[215] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/73

[216] *Eyman ve Nüzür*, 5/1647

verilmiyordu. İmam Mâlik şöyle diyor: "Hadisi senede ilk dayandıran Zührî'dir." Belki onun bununla kast ettiği İbn Asakir'in, Velid İbn-i Müslim'den rivâyet ettiği Şam'daki şu gelişmedir: Zührî dedi ki: "Ey Şam ehli hadislerinizi niçin dayanaksız görüyorum." O günden sonra oradaki âlimler senedlere tutundular ve hadisleri senedleriyle beraber rivayet etmeye başladılar.

Cerh ve Ta'dil Âlimlerinin Onun Hakkındaki Görüşleri

"et-Tabakât" yazarı İbn Sa'd şöyle diyor: Zührî güvenilir, ilmi, hadis ve rivâyetleri çok olan, birikimli ve kapsamlı bir fakîhtir.

Nesâi şöyle diyor: Hz. Peygamber'den gelen en iyi senedler dört tanedir: 1- Zührî, Ali İbn-i Hasan'dan, o da babasından, o da dedesinden. 2- Zührî, Ubeydullah'tan, o da İbn Abbas'tan. Bunların dışında iki yol daha zikrediyor.

İmam Ahmed şöyle diyor: Zührî insanlar arasında hadis ve sened yönünden insanların en iyisi ve güzelidir.

İbn Ebî Hâtim şöyle diyor: Ebû Zür'a'ya soruldu: En sahih isnad hangisidir? Dedi ki: Dört tanedir. Ve bunların ilki: Zührî'nin Salim'den, onun da babasından yaptığı isnadtır.

İbn Hibbân "Kitabu's-Sikât"ta şöyle diyor: Muhammed İbn-i Müslim İbn-i Şihab ez-Zührî el-Kureşî, künyesi Ebû Bekir olup on sahabeye kavuşmuştur. Zamanının hâfızası en kuvvetli olanlarındandır ve hadisleri en iyi bilenidir. Üstün bir fakîhtir ve insanlar ondan rivâyette bulunurlardı.

Salih İbn-i Ahmed şöyle diyor: Babam bana dedi ki: Zührî, tâbiîn'in Medine'li güvenilir bir âlimidir.

Zehebî "Tezkiretü'l-Huffâz" isimli eserinde şöyle diyor: O hâfızların bayrağı olan hâfız, imam ve hüccet bir alimdir.

İbn Hacer "Tehzibu't-Tehzib" isimli eserinde şöyle diyor: O Medine'li fakîh ve hâfız Ebû Bekir olup, zamanının imam ve sembollerinden biridir. Hicaz ve Şam'ın âlimidir.

Yine İbn Hacer "et-Takrib"te şöyle diyor: (İlimdeki) büyüklüğü ve sağlamlığı üzerinde ittifak edilmiş fakîh ve hâfızdır.

İşte imamların, hâfızların, cerh ve ta'dîl âlimlerinin rivâyetleri onun

güvenirliği, emaneti ve muhaddislerin gözündeki büyüklüğü ve asaleti hususunda birbirini böyle destekliyor.

Zührî'den Kimler Rivâyette Bulundu ve Kimler Ondan Gelen Rivâyetleri Aldı?

Zührî'den çok sayıda kişi rivâyette bulundu. En tanınmışları şunlardır: İmam Mâlik, Ebû Hanîfe,[217] Atâ İbn-i Ebî Rebâh, Ömer İbn-i Abdülaziz, İbn Uyeyne, Leys İbn-i Sa'd, el-Evzâî ve İbn Cüreyc. Ondan gelen rivâyetlere dayananlar ise Buhârî, Müslim, dört sünen sahibi, "Muvattâ"sında İmam Mâlik ve "Müsned"inde İmam Ahmed. Bir muhaddis veya hâfızın muhakkak Zührî'ye dayanan bir senedi vardı. Hatta neredeyse, içinde Zührî'ye dayanan bir hadis, haber veya görüş bulunmayan hadis bablarından bir bab bulunmamaktadır.

Zührî Hakkındaki Şüphelere Cevap

İşte Zührî'nin ilimdeki yeri ve Müslüman âlimlerin onun hakkındaki görüşleri bu şekildedir. Onlardan hiç biri Zührî'den vârid olmayan şeylerle onu itham etmemişlerdir ve onlardan hiç birinden Zührî'nin güvenilirliği, emaneti ve dinî hususunda her hangi bir şüphe aktarılmamıştır. Bu mutaassıp müsteşrık Goldziher'e gelinceye kadar dünyada her hangi birinin Zührî'yi, hadisteki güvenilirliği ve doğruluğu konusunda itham eden kimseyi bilmiyoruz. Onun Zührî hakkında ileri sürdüğü şüpheleri görmüştük. İşte biz de Allah'ın izniyle bu şüpheleri bir biri ardına çürütüp geçersiz kılacağız.

Zührî'nin Emevîlerle İlişkisi

Goldziher, Emevîlerin kendi arzularına uyan hadisler uydurması için Zührî'yi kullanmalarına imkân veren hususun, Zührî'nin onlarla olan ilişkisi olduğunu iddia ediyor. Zührî gibi doğruluğu ve hüccet oluşu sâbit olan biri ile Emevî halifeleri arasında bir ilişki bulunmasının halifelerin nasıl o kişiyi kullanmasının alameti oluşunu anlayabilmiş değiliz. Geçmişte âlimler güvenilirliklerine toz kondurmadan halifeler ve hükümdarlarla ilişkilerde bulunurlardı. Zührî gibi bir âlimin, bu halifelerle ilişkiye girmesinin

[217] Suyûtî, *Tabakatu'l-Muhaddisin.*

veya onların Zührî ile ilişkiye girmelerinin, Zührî'nin dini, güvenilirliği ve takvâsı noktasında olumsuz bir etki yapmasına imkân yoktur. Sonuçta bu ilişkiden yararlanacak olan Müslümanlar olacaktır. Çünkü ilim halkalarından halifelerin meclislerine giden hocaları ya o halifelere bir hadis rivâyet edecek, ya bir fikir verecek, ya dinin bir hükmünü açıklayacak, ya onların çocuklarını eğitecek, ya ümmetin onlar üzerindeki haklarını hatırlatacak ya da Allah'ın onlara yüklediği sorumluluk ve görevleri hatırlatacaktır.

"Ikdü'l-Ferid"[218] isimli eserde şu olay anlatılıyor: "Zührî, Velid İbn-i Abdülmelik'in yanına gitmişti. Velid ona dedi ki: Şam ehlinin bize rivâyet ettiği nasıl bir hadistir? Buna karşılı o: Hangi hadis ey mü'minlerin emiri? deyince Velid de: Şam ehlinin bize rivâyet ettiğine göre Allah bir kulu gözetip korumak isteyince, onun iyiliklerini yazar ve kötülüklerini de yazmazmış. Bunun üzerine Zührî şöyle demiştir: Bu haber yalandır. Acaba Allah katında peygamber bir halife mi daha üstündür yoksa peygamber olmayan bir halife mi? Dedi ki: Elbette peygamber bir halife. Dedi ki: Allah Teâla peygamberi Dâvûd aleyhisselam için şöyle buyuruyor: "*Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife kıldık. O halde insanlar arasında hak ve adâletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, yoksa bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.*" (Sâd, 38/26). Bu tehdit ve korkutma peygamber bir halife için ey mü'minlerin emiri. Durum böyle iken acaba peygamber olmayan bir halife hakkındaki görüşün nedir? Bundan sonra Velid şöyle demiştir: İnsanlar, bizi Allah'ın dininden saptırıyorlar.

Zührî gibi bir âlim ile Velid gibi bir halife arasında irtibatın bulunmasının ümmet için nasıl faydalar doğurduğuna iyi bakılsın. Acaba Zührî'nin böyle bir irtibat içinde olmadaki konumu, Emevî hanedanının etkilerine boyun eğip onların heva ve arzularından dışarıya çıkmamak ve Hz. Peygamber adına hadis uydurma isteklerini karşılamak şeklinde midir? Yoksa o, Allah ve Müslümanlar için nasihatta bulunan ve yalancıların uydurdukları hadisleri Hz. Peygamber'in sünnetinden ayıklayıp uzaklaştıran bir âlimin konumunda mı bulunmuştur? Zührî böyle bir ilişki içinde

---

[218] Bkz., 1/60.

olmakla Müslümanların halifesini yalancı râvilerin tesiri altına girmekten ve batıl üzere olmaktan korumuştur.

Yine İbn Asakir, İmam Şâfiî'ye dayandırdığı bir senedle Hişam İbn-i Abdulmelik'in, Süleyman İbn-i Yesâr'a Allah Teâlâ'nın "*Bu günahın (Hz. Âişe'ye iftira atma günahının) büyüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır.*" (Nûr, 24/11) âyetindeki, günahın büyüğünü yüklenenin kim olduğunu sorduğunu rivâyet ediyor. Süleyman: O, Abdullan İbn-i Übeyy İbn-i Selul'dur, cevabını verince Hişam şöyle demiştir: Yalan söylüyorsun, o Ali İbn-i Ebî Talib'tir. -Hişam'ın bunu söylerken ciddi olmadığı, ancak âlimlerin hakkı savunmadaki ısrarlarını sınamak istediği belli oluyordu.- Süleyman dedi ki: Mü'minlerin emiri ne söylediğini biliyor mu? Sonra Zührî gelmiş ve Hişam ona: İftiracılardan günahın büyüğünü yüklenen kimdir? Diye sorunca Zührî de: O, Abdullah İbn-i Übeyy İbn-i Selul'dur, demiştir. Bunun üzerine Hişam: Yalan söyledin, o Ali İbn-i Ebî Talib'tir, deyince Zührî son derece öfkelenerek şöyle demiştir: Ben mi yalan söylüyorum? Babasız kal! Vallahi eğer gökyüzünden bana, Allah yalanı helâl kıldı, diye seslenilse yine de yalan söylemem. Bana günahın büyüğünü yüklenenin Abdullah İbn-i Übeyy İbn-i Selul olduğunu falancı ve falancı rivâyet etti. Şâfiî diyor ki: Hişam'a ısrar ettiler. Ta ki o, Zührî'ye şöyle diyene kadar: Buradan ayrıl, senin gibi birinden alacak bir şeyimiz yok. Zührî bunun üzerine şöyle dedi: Bu niye? Seni kendime ben mi bağlıyorum, yoksa sen mi beni kendine bağlıyorsun? Bırak gideyim. Bunun üzerine Hişam: Ama senin iki milyon borcun var, deyince Zührî de: Biliyorsunuz ki ben bunları ne senin ne de babanın adına borçlanmadım, diyerek oradan öfkeli bir şekilde çıktı. Bunun üzerine Hişam dedi ki: Üstad'ı öfkelendirdik. Sonra borcunun bir milyonunun ödenmesi için emir verdi. Bu durum daha sonra Zührî'ye haber verilince şöyle dedi: Allah'a hamd olsun, bu lütuf O'ndandır.

İşte, İbn Asakir'in İmam Şâfiî'den naklederek sekiz asır önce "Tarih"inde ortaya koyduğu gerçek budur. Bu müsteşrıkın ortaya çıkıp halifelerle ilişkisinden dolayı Zührî'ye yalan iftirası atıp onu itham etmesine kadar hep güvenilir ve doğru imamlardan biri olarak anılmıştır. Bu olayda Zührî'nin emanet ve güvenilirliğinin derecesi ortaya çıkmıyor mu?

Yine onun dini ve emanet bilinciyle olan irtibatı yanında halifelerle olan ilişkisinin zayıflık ve önemsizliği ortaya çıkmıyor mu? Bir adam düşünün ki, Müslümanların halifesine şöyle diyor: Babasız kal! Bu söz sıradan bir insanın, saygı duyduğu yine sıradan bir insana söyleyemeyeceği bir sözdür. Bu da gösteriyor ki, Zührî'nin halifelerle ilişkisi, zayıfın kuvvetli ile ya da aldatılanın aldatan ile olan ilişkisi niteliğinde değildir. Bilakis dinine sımsıkı bağlanmış, ilmiyle âmil ve vakur olan, kendisine yalan söylendiğinde öfkelenen, Hz. Peygamber'in sahabîleriyle ilgili tarihi gerçeklerin çarpıtılması karşısında isyan eden birinin ilişkisidir... Allah'ın kitabındaki bir âyetin tefsirinde, ilim ehlince daha önceden bilinmeyen bir yorumla, kendisinin yalancılıkla itham edilmesi karşısında halifenin yüzüne aslanlar gibi kükreyen bir adamın ilişkisidir.

Acaba böyle birinin, Emevî halifelerinin heva ve arzularına boyun eğerek Hz. Peygamber adına hadis uydurması düşünülebilir mi? Zührî'nin söylemiş olduğu şu söze dikkat edilmiyor mu: "Ben mi yalan söylüyorum? Babasız kal! Vallahi eğer gökyüzünden bana, Allah yalanı helâl kıldı, diye seslenilse ben yine de yalan söylemem." Zührî, insanlık tarihinde Hz. Peygamber'in yetiştirip doğru sözlülükte ve karakter yüceliğinde apaçık âyetler olarak dünyaya çıkarttıklarının o seçkin yolu üzereydi ki, onlar mübah olduğu yerlerde bile yalan söylemekten çok yüceydiler.

Hem sonra Zührî Emevîlerin heva ve arzularının peşine takılmakla neye ulaşmak isteyebilir? Onun istediği mal mıydı? Bizzat bu müsteşrıkın itiraf ettiği ve Amr İbn-i Dinar'dan şu rivâyeti naklettiği gibi Zührî mala tapınanlardan biri değildi: "Dinar ve dirhemlerin başka hiç kimsenin yanında, Zührî'nin yanında olduğundan daha değersiz olduğunu görmedim. Öyle ki para, onun yanında sanki hayvan pisliği mertebesindeydi." Yoksa makam ve mevki miydi? Yine bu müsteşrıkın itiraf ettiği gibi Zührî, İslâm ümmeti arasında yaygın bir şöhrete sahipti. Acaba bundan sonra hangi makam ve mevkinin peşinde olabilir ki? Mal, makam ve şöhret peşinde olmadığına göre ve dinindeki sağlamlığı ve cüreti ortada olduğu halde, acaba Emevîlere dinini satacak ve Müslümanlar arasındaki güzel şöhretini kaybedecek kadar ahmak mıydı?

Aynı şekilde bu müsteşrık, Emevîler dönemini zulüm ve baskı

dönemi olarak tasvir etmekte ve Medine'li muttakî âlimlerin onlara karşı savaştıklarını söylemektedir. Oysa biz biliyoruz ki, Zührî Medine'de yetişti ve Medine'nin âlimlerinden ilim öğrendi. Vefatına kadar Saîd İbn-i el-Müseyyeb'in derslerine katıldı. İmam Mâlik de Medine'ye her gelişinde Zührî'den ilim aldı. Zührî'nin kendi ifadesiyle otuz beş yıl Medine ile Şam arasında gidip geldi. Acaba Medine'nin âlimleri niçin ondan nefret etmediler ve ona kin duymadılar? Eğer o, Emevîler için yalan konuşuyor idiyse onu niçin tekzip edip yalanlamadılar? Acaba baskılarına rağmen Abdulmelik'i dikkate almayan hocası Saîd İbn-i el-Müseyyeb niçin ondan yüz çevirip uzaklaşmadı?

Acaba onları Zührî hakkında suskunluğa iten sebep neydi? Korku mu? Onlar halifeden tutun da toplumdaki en sıradan insana kadar, insanları değerlendirip eleştirmek konusunda korku bilmezlerdi. Farz edelim ki (Emevîler döneminde) ondan korktular, acaba Abbâsî devletindeki âlimler niye onu eleştirmediler? Acaba Abbasîlerin taraftarlarının Emevî halifelerine, emirlerine ve yardımcılarına hücum ettikleri gibi Zührî'ye niye hücum etmediler? Acaba Ahmed İbn-i Hanbel, Yahya İbn-i Maîn, Buhârî, Müslim ve İbn Ebî Hatim gibi Allah'ın dini söz konusu olunca hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayan cerh ve ta'dîl âlimleri onun hakkında niçin konuşmadılar? Hem de eleştiri, Emevî devletinin en ileri gelenlerinden biri ve en şöhretlisi hakkındaysa, bu nasıl mümkün olabilir?

En başta hocası Saîd İbn-i el-Müseyyeb olmak üzere Medine'li âlimlerin sükutu, yine Medineli ve her yerdeki âlimlerin ondan hadis ve ilim almaları, -Emevî halifeleriyle ilişkisine rağmen- Abbasîler dönemindeki cerh ve ta'dîl âlimlerinin onun güvenilirliğini tasdik etmeleri, Zührî'nin, hakkında kötü şeyler konuşulabilmekten çok yücelerde, şüphe edilebilmenin üstünde, yalancılıkla, hadis uydurmakla ve zulüm ehline yardım etmekle itham edilebilmenin çok uzaklarında olduğunun en büyük delili değil midir?

Kubbetu's-Sahrâ Hikayesi ve Yolculuk Edilebilecek Üç Mescid Hadisi:

Müsteşrık Goldziher, Şam ve Irak'lıların Kabe'de hac etmelerinin önüne geçmek için Abdulmelik'in Kubbetu's-Sahrâ'yı yaptırdığını, yaptığı bu işe de dinî bir görüntü vermek istediğini ve dostu Zührî'nin şu hadisi

uydurduğunu iddia ediyor: "Sadece şu üç mescit için yolculuk yapılır: Benim bu mescidim, Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksâ." Bu iddia, aşağıdaki sebeplerden dolayı hayatımda gördüğüm en şaşılacak iftiralardan, saptırmalardan ve tarihî gerçeklerle oynamalardan biridir:

1- Güvenilir tarihçiler arasında Kubbetu's-Sahrâ'yı yaptıranın, Abdulmelik değil, Velid İbn-i Abdulmelik olduğu hususunda bir anlaşmazlık yoktur. İbn Asakir, Taberî, İbnü'l-Esir, İbn Haldun, İbn Kesir ve diğerlerinin kaydettiği husus budur. Bu tarihçilerden, Kubbetu's-Sahrâ'yı yaptıranın Abdulmelik olduğuna yönelik tek bir rivâyet bile gelmemiştir. Şüphe yok ki -Goldziher'in iddia ettiği gibi- Kubbetu's-Sahrâ'nın, Kabe'nin yerini alması ve insanların Kabe yerine oraya hacca gitmesi için yapılmış olması, İslâm tarihinin ve Müslümanların en büyük ve en önemli olaylarından biri olurdu ve tarihçilerin böylesi bir olayı es geçip atlamaları düşünülemezdi. Çünkü âlimlerin vefatı ve kadılık makamına gelenler gibi çok daha basit ve önemsiz gelişmeleri bile kayıt altına almayı itiyat edinmişlerdi. Eğer Kubbetu's-Sahrâ'yı yaptıran Abdulmelik olsaydı, bunu zikrederlerdi.

Ancak bu tarihçilerin, onun Velid zamanında yapıldığını zikrettiklerini görüyoruz. Ve onlar tarihlerin yazımı konusunda son derece dikkatli ve tedbirli tarihçilerdir. Evet, İbn Hallikân'dan naklen Demîrî'nin "el-Hayevân" kitabında kubbeyi yaptıranın Abdulmelik olduğu şeklinde bir rivâyet gelmiştir ve ibare şu şekildedir: "Abdulmelik onu inşa etti ve arefe günü insanlar onun önünde duruyordu." Onun yapımını Abdulmelik'e nispet etmenin zayıflığına ve bu rivâyetin tarih imamlarının söylediklerine aykırılığına rağmen, yine de bu metinde her hangi bir problem yoktur ve metinde, Abdulmelik'in onu insanlar bu şekilde davransın diye inşa ettirdiğine dair bir delil yoktur. Aksine metnin zâhirinden anlaşılan insanların kendiliklerinden bu şekilde davrandıklarıdır. Yine bu rivâyette haccın Kâbe yerine Kubbetu's-Sahrâ'da yapılacağına ilişkin her hangi bir şey de zikredilmemiştir. Sadece arefe günü insanların onun önünde durdukları zikrediliyor. Bu ise çoğu İslâm beldelerinde yaygın bir âdet olup, fakîhler bunun kerâhiyetine hükmetmişlerdir. Ancak Kâbe yerine oraya hacca gitmek ile Arafat'taki hac vakfesine benzetmek ve hacca

gitmeye gücü yetmeyenlerin hacıların alacağı ecir ve sevaptan bir kısmına ortak olmak için onun önünde durmak arasında büyük bir fark vardır. Ve bu sadece Kubbetu's-Sahrâ'ya özgü bir durum değildir. Aksine bütün İslâm beldelerinde insanlar, arefe günü şehrin dış mahallelerine çıkar ve hacıların Arafat'ta durduğu gibi vakfeye dururlardı.

2- Goldziher'in anlattığı şekliyle olayın gerçek olmayışı çok açıktır. Çünkü insanların hac etmesi için bir şey inşa etmek açık bir şekilde küfürdür. Acaba ibadetlerinin çokluğundan dolayı kendisine "mescit güvercini" lakabı verilen Abdulmelik böyle bir şeye nasıl yeltenebilir? Kaynaklarda, düşmanlarının bir çok şey ile onu suçlamış olmalarına rağmen, küfürle itham ettiklerini ve Kubbeyi inşa ettiğinden dolayı onu suçladıklarını görmüyoruz. Eğer Goldziher'in dedikleri doğru olsaydı, düşmanlarının onun hakkında yayacakları ilk şey herhalde bu olurdu.

3- Daha öncede söylediğimiz gibi Zührî hicrî elli bir veya elli sekiz senesinde doğmuştur. Abdullah İbn-i Zübeyr'in şehadeti ise hicrî yetmiş üç senesidir. Bu durumda İbn Zübeyr şehid edildiğinde Zührî'nin yaşı birinci rivâyete göre yirmi iki, ikinci rivâyete göre ise on beştir. Acaba bu yaşta iken Zührî'nin, Kabe yerine Kubbetu's-Sahrâ'ya hacca gidilmesi hakkında uyduracağı bir hadisin kendisinden kabul edilecek derecede İslâm ümmeti arasında yaygın bir şöhrete sahip olabilmesi makul ve mantıklı mıdır?

4- Tarihî veriler kesin bir şekilde ortaya koymaktadır ki; Zührî, Abdullah İbn-i Zübeyr zamanında henüz Abdulmelik ile tanışmamış ve onu görmemişti. Zehebî, Zührî'nin Abdulmelik'e ilk olarak hicrî seksen yılı civarlarında gittiğini zikrediyor. İbn Asakir ise bu ilk gidişin hicrî seksen iki senesinde olduğunu rivâyet ediyor. Dolayısıyla Zührî'nin Abdulmelik ile ilk tanışması Zübeyr'in öldürülmesinden aşağı yukarı on yıllık bir zaman sonra gerçekleşmiştir. Ve henüz o zaman genç olan Zührî'yi, Abdülmelik imtihan etmiş, ona nasihatta bulunmuş ve Ensar'ın evlerine gidip ilim talep etmesini öğütlemiştir. Tarihî gerçekler böyle iken acaba İbn Zübeyr zamanında, Zührî'nin, dostu Abdulmelik'in isteğine uyarak insanların Kubbetu's-Sahrâ'yı hac etmeleri için Beytü'l-Makdis hadisini uydurduğu iddiası doğru olabilir mi?

5- "Sadece üç mescit için yolculuk yapılır..." hadisi sünnet kitaplarının hepsinde yer almıştır ve Zührî'den başka değişik yollardan da rivâyet edilmiştir. Buhârî, bu hadisi Zührî'nin haricinde başkasından gelen bir tarik ile Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet etmiştir. Müslim ise yine bu hadisi üç değişik kanaldan rivâyet etmiştir. Bunlardan biri Zührî yoluyla, bir diğeri Cerîr, İbn Umeyr, Kuzaa ve Ebû Saîd yoluyla ve üçüncüsü de İbn Vehb, Abdulhamid İbn-i Cafer, İmran İbn-i Ebî Enes, Selman el-Ağarr ve Ebû Hüreyre yoluyla gelmiştir. Görüldüğü gibi bu müsteşrıkın iddia ettiğinin aksine bu hadisi Zührî tek başına rivâyet etmemiş, başkaları da bu rivâyette ona eşlik etmiştir.

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye'ye -ki o kabir ziyareti için yolculuk yapılmasını reddedenlerdendir.- "Beytu'l-Makdis'i (Mescidi Aksâ'yı) ziyaret etmenin ve orada namaz kılmanın hükmü" sorulduğunda şöyle demiştir: "Sahihayn'da (Buhârî ve Müslim'de) Hz. Peygamber'den '*Sadece üç mescit için yolculuk yapılır...*' hadisinin rivâyet edildiği sâbittir. Bu hadis Sahihayn'da Ebû Saîd ve Ebû Hüreyre'den gelen hadislerdendir. Başka yollardan da rivâyet edilmiştir. Bu, yaygın bir şekilde kabul görmüş bir hadistir. İlim ehli onun sahih olduğu hususunda icmâ etmiş ve onu kabul edip tasdik etmişlerdir. İslâm âlimleri de içinde meşru ibadetleri yapmak için Beytu'l-Makdis'e yolculuk etmenin müstehap olduğunda ittifak etmişlerdir. İbn Ömer oraya gider ve namaz kılardı."

6- Zührî bu hadisi hocası Saîd İbn-i el-Müseyyeb'ten rivâyet etmiştir. Eğer Zührî Emevîlerin arzularını yerine getirmek için hocasının ismini de kullanarak bu hadisi uydurmuş olsaydı, Emevîler tarafından eziyet edilen ve dövülen hocasının bu durum karşısında kesinlikle susmayacağı malumdur. Saîd, İbn Zübeyr'in şehadetinden yirmi yıl sonra hicrî doksan üç senesinde vefat etmiştir. Acaba Saîd bu zaman zarfında nasıl susmuş olabilir ki o, hak söz konusu olunca sarsılmaz bir dağ gibiydi ve Allah yolunda hiçbir kınayıcının kınamasına da aldırmazdı.

7- Zührî'nin bu hadisi Abdulmelik'i hoşnut etmek için uydurduğunu farz edelim. Peki hadiste, Abdulmelik'in insanların hac etmesini istediği Kubbetu's-Sahrâ'nın faziletini niçin açıklamadı? Bu hadiste ve bu hadisi doğrulayan Beytu'l-Makdis ile ilgili diğer hadislerde bütün söylenen, her

hangi bir vakitle bağlı olmaksızın orada namaz kılmanın ve orayı ziyaret etmenin faziletli olduğudur. Ve bu, genel olarak Kur'ân'da da ortaya konulmuş bir husustur. O halde hadiste Abdulmelik'in hac vaktinde insanların Kabe yerine Kubbetu's-Sahrâ'yı ziyaret etmeleri isteğini karşılayacak ne vardır?

8- Âlimlerin sahih kabul ettiği "sadece üç mescit için yolculuk yapılır..." hadisinin, Beytu'l-Makdis'in, Kubbetu's-Sahrâ'nın ve diğerlerinin faziletlerini işleyen uydurma hadislerle bir bağlantısı yoktur ve bunlarla ilgili Zühri'den gelen tek bir rivâyet bile bulunmamaktadır. Âlimler bu hadislerin hepsini nakd edip (incelemeye tabi tutup) değerlendirmişler, Kubbetu's-Sahrâ hakkındaki bütün hadislerin yalan olduğunu söylemişler ve şöyle demişlerdir: Beytu'l-Makdis'in fazileti hakkında sadece üç sahih hadis vardır: Birincisi: "Sadece üç mescit için yolculuk yapılır..." hadisi. İkincisi: "Yeryüzünde kurulan ilk evin hangisi olduğunun sorulduğu, Allah Resûlü'nün, Mescidü'l-Haram (Kabe) buyurduğu, daha sonra hangisi olduğu sorulunca, Allah Resûlü'nün Mescidü'l-Aksa olduğunu" belirttiği hadis. Üçüncüsü ise "Orada kılınan namaz, başka yerde kılınandan sekiz yüz kat daha fazla sevaba denk olduğunu" ifade ettiği hadistir.

İbrahim İbn-i Velid el-Emevî Hikayesi

Goldziher, Emevî ailesinden olan İbrahim İbn-i Velid'in elindeki bir sahifeyle Zühri'ye geldiğini, o sahifede yer alan hadisleri kendisinden duyduğunu söyleyerek hadisleri yaymak için ondan izin istediğini ve Zühri'nin de hiç tereddüt etmeden ona şöyle diyerek buna izin verdiğini iddia ediyor: "Bu hadisleri rivâyet etmen için sana kim izin verebilir ki?" Böylece Velid İbn-i İbrahim, sahifede yazılı hadisleri Zühri'den duyduğunu söyleyerek rivâyet edebildi.

Bu iddiada yanlışlar ve çarpıtmalar vardır:

1- İbn Asakir, İbrahim İbn-i Velid'in, Zühri'den hadis dinlediğini ve ondan dinlemiş olduğu hadislerin yer aldığı bir sahifeyi yine ona sunduğunu açıklıyor. Buna muhaddislerin ıstılahında "Arzu'l-Münâvele" deniyor. İbn Salah "Mukaddime"sinde şöyle diyor: Hadis nakletme çeşitlerinden dördüncüsü "arzu'l-münâvele"dir. Hoca duyduğu hadislerin yer aldığı kağıdı talebesine verir ve 'bunu benden rivâyet et', der. Ya da talebe

hocasından duyduğu hadislerin yazılı olduğu kağıdı hocaya verir, hoca onları inceler ve sonra ona der ki: "Bunu benden rivâyet et." İşte buna "arzu'l-münâvele" denir. Hâkim şöyle diyor: Bu yol öncekilerin çoğu tarafından kullanılmıştır. Mâlik'in, Zührî'nin, Rebia'nın, Yahya İbn-i Sâid'in, Mücahid'in, Süfyan'ın ve diğerlerinin böyle yaptığı rivâyet edilmiştir.[219] Eyyub şöyle diyor: İlmi Zührî'ye sunardık. Ubeydullah İbn-i Ömer ise şunu aktarıyor: Zührî'ye bir sahife verdim. Onu inceledi ve sonra şöyle dedi: "Bunlar için sana izin veriyorum."

Bunun örnekleri Zührî'nin çok sayıdaki talebeleri tarafından haber verilmiştir. Kendisinden dinlemiş oldukları hadisleri ona sunarlar, o da bu hadisleri inceler ve rivâyet etmeleri için izin verirdi. İbrahim İbn-i Velid'in yaptığı da -eğer rivâyet doğruysa- sonuç itibariyle budur. Nitekim İbn Asakir'in rivâyetinde olduğu gibi, sahifenin incelenmesi için ona verilmesi ve ondan sonra izin verilmesi de bu hususu tekid ediyor. Aksi taktirde, İbrahim İbn-i Velid'in kendiliğinden uydurup derlediği hadislerle Zührî'ye gelip, bu hadisleri ondan duyduğunu söyleyerek rivâyet etmesi için izin istemesi ve Zührî'nin de buna muvafakat etmesi; işte bu, İslâm ümmeti arasında eminliği, doğruluğu ve sağlamlığı ile şöhret olmuş Zührî için imkânsız bir şeydir.

2- Zührî'nin "bu hadisleri rivâyet etmen için sana kim izin verebilir ki?" sözüne gelince, İbn Asakir'in naklettiği gibi sözün aslı şu şekildedir: "Bu hadisleri rivâyet etmen için sana benden başka kim izin verebilir ki?" Bu sözde (Goldziher'in iddiasını destekleyecek) herhangi bir şey yoktur. Elbette ki Zührî'den başkası, İbrahim İbn-i Velid gibi Zührî'nin talebelerine ve sadece -zamanının sünneti en iyi bilen- hocaları Zührî'den duydukları hadisler için izin veremezdi. Birden fazla kişiden naklettiğimiz gibi eğer Zührî olmasaydı, sünnetten pek çok şey kaybolup gitmiş olurdu. Müslim, Zührî'nin başka hiç kimse tarafından rivâyet edilmeyen doksan hadis rivâyet ettiğini itiraf ediyor. Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda İbrahim İbn-i Velid'e söylemiş olduğu sözün anlamı şu oluyor: "Bu hadisleri benden başka kim biliyor ki onları rivâyet etmen için sana izin versinler?" Yoksa o sözün anlamı, "benden başka

---

[219] Mukaddimetü İbn Salah, s. 79. İhtisaru Ulûmi'l-Hadis, s. 141.

Müslümanlardan hiç kimse sana hadis uydurmanı mübah kılmaya cüret edemez" demek değildir.

3- Elimizdeki sünnet kitaplarında, bu İbrahim İbn-i Velid hakkında hiçbir şey yoktur. Cerh ve ta'dîl kitapları da ondan hiç bahsetmezler. Ne güvenilir, ne zayıf ve ne de metruk râviler arasında onu hiç zikretmezler. Acaba Zührî'nin izniyle insanlar arasında yaydığı bu hadisler nerede? Sünnet kitaplarındaki yerleri neresi? O hadisleri ondan kimler rivâyet etti? Bu sahife nasıl ortadan kayboldu da tarihte ona bir yer kalmadı?

Zührî'nin "Bizi Hadis Yazmaya Zorladılar" Sözü

Goldziher, Zührî'nin, Ma'mer tarafından rivâyet edilen şu sözüne dayanarak çok önemli bir itirafta bulunduğunu iddia ediyor: "Bu emirler, bizi hadis yazmaya zorladılar." Goldziher bu sözden, Zührî'nin ümmet arasında kabul edilmiş ismi sayesinde Emevîlerin arzularına İslâmî kılıf bulmaya yatkın olduğu sonucunu çıkarıyor.

Zührî'nin doğruluğu ve cesaretinden bahsederken söylediğimiz gibi o, insanlar arasında yöneticilerin arzularına boyun eğmekten en uzak kişiydi. Onunla Emevî halifeleri arasında geçen ve yukarıda zikretmiş olduğumuz bazı tarihî hadiseler de kesin olarak gösteriyor ki o, Müslümanlar arasındaki kabul edilmiş isminden yararlanarak yöneticilerin arzularına kılıf uyduracak cinsten biri asla değildi.

Goldziher'in nakletmiş olduğu bu metne gelince; metin, her şey ters yüz edilecek biçimde kasıtlı olarak çarpıtılmıştır. Metnin aslı İbn Asakir ve İbn Sad'ın rivâyet ettiği gibi şu şekildedir: "Zührî insanlara hadisin yazdırılmasından kaçınıyordu. -Anlaşıldığı kadar insanların kitaplara değil, daha önce de söylediğimiz gibi hâfızalarına dayanması için böyle yapıyordu- Ancak ne zaman ki Hişam onun hâfızasını sınamak için, ondan çocuğuna hadis yazdırmasını istedi ve bunda ısrar etti, o da çocuğuna dört yüz hadis yazdırdı. Sonra Hişam'ın yanından çıktı ve en yüksek sesiyle şöyle dedi: 'Ey insanlar! Sizi öyle bir işten (hadisleri yazmaktan) men ediyorduk ki, şimdi o işi bu kimseler için biz kendimiz yaptık. Bu emirler hadisleri yazmak için bizi zorladılar. Gelin, o hadisleri size de rivâyet edeyim.' ve dört yüz hadisi onlara da rivâyet etti." İşte Zührî'nin söyledikleri budur. Hatip onun söylediklerini farklı lafızlarla rivâyet etmiştir. O da şu şekildedir:

"İlmin yazılmasını hoş görmezdik. Tâ ki bu emirler, bizi onun yazılmasına zorlayana kadar. Sonra Müslümanlardan hiç kimseyi, yazmaktan men etmeme gereğini gördük."[220]

Zührî'nin sözünün Goldziher'in rivâyet ettiği "bizi **hadis** (ehâdis) yazmaya zorladılar" şekli ile, tarihçilerin rivâyet ettiği "bizi **hadisleri** (el-ehâdis) yazmaya zorladılar" şekli veya Hatib'in rivâyet ettiği gibi "bizi ilmi yazmaya zorladılar" şekli arasında ne kadar fark olduğuna dikkat edilsin. Evet, el-Ehâdis'ten "El" takısını çıkaran ilim emanetine ve sonra da faziletin nasıl rezalete dönüştüğüne dikkat edilsin... Metnin aslı Zührî'nin ilmin yayılmasındaki emanet ve ihlasına delâlet ediyor. İnsanlardan men edip esirgediği şeyi emirler için yapmış olmaktan razı olmuyor ve aynı şeyi insanların geneli için de yapıyor. Anlaşılan bu müsteşrıkın emanet anlayışı onu, emirler tarafından zorlandığı için Zührî'nin hadis uydurduğu sonucuna ulaştırıyor... Zührî'nin emanet anlayışı nerede, onunki nerede.

Saraya Gitmesi ve Sultanın Etrafındakilerle Hareket Etmesi

Goldziher şöyle diyor: "Zührî kendileriyle ittifak edilmeleri mümkün olmayan kişilerden olmadı. Aksine hükümetle çalışılması gerektiğini düşünenlerdendi. Saraya gitmekten kaçınmadı. Bilakis çok kereler sultanın etrafındakiler içinde hareket etti."

Yukarıda söylediğimiz gibi âlimler halifelerin meclislerine gidip gelirlerdi ve bundan dolayı onların güvenirliklerine ve dinlerine dil uzatılmazdı. Yine bu durum, onların halifelerin arzularına ve etkilerine boyun eğmelerine yol açmazdı. Zührî'nin Emevî halifeleri ile olan ilişkisinin asaletine ilişkin delillerini yukarıda sunduk ve bu ilişkinin (Emevî halifelerine boyun eğen birinin değil) dinine sımsıkı bağlanmış, ilmiyle âmil ve vakur olan bir âlimin ilişkisi olduğunu belirttik... Öyle ki gerektiğinde hiç tereddüt etmeden anında halifenin karşısına dikilen bir âlimin ilişkisi. Geçmişte sahabîlerin Muâviye'nin yanına gittiği gibi, tâbiîn âlimleri de Emevî halifelerinin yanlarına gitmişlerdir. Ebû Hanîfe de Mansûr'un yanına gidip gelmekteydi. Ebû Yusuf, Harun Reşid'e en yakın olan kişilerden biriydi. Bununla birlikte hiç kimse sultanların arasına karıştığı ve onlarla

---

[220] Takyidu'l-İlm s. 107

birlikte olduğu için bunlara dil uzatmamış ve onların adâletten ayrıldıklarını söylememişlerdir.

Haccâc ile Birlikte Hac Etmesi

Zührî'den nefret etmeyi artırmak ve dininde zayıf olduğunu delillendirmek için Goldziher'in iddialarından biri de budur. Ancak bu da geçersiz bir iddiadır. Zührî, hac yaparken hiçbir zaman Haccâc'ın beraberindeki insanların arasında olmamıştır. Sadece Abdullah İbn-i Ömer, Haccâc ile bir araya geldiğinde Zührî de Abdullah İbn-i Ömer'le birlikteydi. Bu hususla ilgili metnin gerçeği İbn Hacer'in "Tehzibu't-Tehzib" kitabında geldiği gibi şöyledir: "Abdurrezzak, Musannaf"ında Zührî'nin şöyle dediğini rivâyet ediyor: Abdulmelik, Haccâc'a hac menâsikini yerine getirmede İbn Ömer'e uymasını yazdı. Haccâc, arefe günü İbn Ömer'e haber göndererek, eğer haccı eda edeceksen (seninle birlikte olmak için) bize de izin ver, dedi. İbn Ömer ve Salim hac için gittiler ve ben de o ikisiyle birlikteydim. Zührî dedi ki: Oruçluydum ve sıcaktan dolayı zorlukla karşılaştım." Dolayısıyla Zührî, Haccâc'ın beraberindeki insanların arasında değil, Abdullah İbn-i Ömer'in hac'ta Haccâc ile buluşmasında Abdullah İbn-i Ömer ile birlikteydi.

Hişam'ın Çocuklarını Eğitmesi

Goldziher'in, Zührî'yi karaladığı bir diğer husus da, Hişam'ın, veliahtı olan oğlunu eğitmesi için Zührî'yi tayin ettiğini iddia etmesidir. Her şeyden önce bu iddia da tarihî yanlışlar vardır. Hişam'ın velihatı (kendi oğlu değil) kardeşi Yezid İbn-i Abdulmelik'in vasiyeti gereği, Velid İbn-i Yezid'dir. Velid ise gayr-i ciddî ve laubali bir kişi olup, onunla Zührî arasında iyilerle kötüler arasında görülen bir düşmanlık vardı. Zührî sadece hicrî yüz altmış senesinde Hişam'la hac yaparken onun çocuklarına eğiticilik yapmıştır. Bu tarihî yanlışlığı bir kenara bıraksak bile, Zührî'nin Hişam'ın çocuklarını eğitmesinin, hangi açıdan onun karalanmasına ve kendinden şüphelenilmesine neden olabileceğini anlayabilmiş değiliz. Onun gayr-i ciddî, laubali, Allah ve peygamberinin düşmanlarının eğitim ve terbiyesini üstlenmesi hayırlı ve faydalı bir iş değil midir? Kaldı ki, tarih bize Hişam'ın çocuklarının Rum beldelerinde katıldığı savaşlardan

bahseder. Bir çok bölgede İslâm'ın yayılmasında katkıları olmuştur. Acaba bu olumlu şeylerden Zührî'nin şahsına da bir pay çıkarmak insaflıca olmaz mıydı? Özellikle de tarihçiler ondan asker elbisesi giymiş ve savaşa katılmak için Şam'a gelmiş "büyük bir asker" olarak bahsetmişken...

Kadılık Görevini Kabul Etmesi

Goldziher son olarak Zührî'yi İkinci Yezid zamanında kadılık görevini kabul ettiği için karalamakta ve şöyle demektedir: "Eğer O, muttakî biri olsaydı, Şa'bî ve diğer salih kimselerin yaptığı gibi bu görevden kaçınması gerekirdi." Acaba bu eleştiri haklı mıdır? Hiç kimsenin, kadılık görevini kabul etmenin, cerh edilmeyi ve adâletinden kuşku duyulup itham edilmeyi gerektirdiğini söylediğini bilmiyoruz. Hz. Peygamber de Hz. Ali'yi, Muâz İbn-i Cebel'i, Ma'kıl İbn-i Yesâr'ı ve diğerlerini kadılığa atamıştı. Yine tâbiînden pek çok kimse, Emevîler ve diğerleri için kadılık görevini üstlenmişlerdi. Şüreyh, Ebû İdris el-Havlânî, Abdurrahman İbn-i Ebî Leylâ, Kâsım İbn-i Abdurrahman İbn-i Abdullah İbn-i Mes'ûd ve daha pek çokları, Emevîler döneminde kadılık görevine gelmişlerdir. Hatta bunlardan bazıları bizzat Haccâc tarafından atanmışlardır. Ve kadılık görevine geldikleri için bu âlimleri cerh eden kimseyi bilmiyoruz. Şa'bî'nin kadılık görevinden kaçmasının sebebi ise, Eş'as ile birlikte Haccâc'a karşı savaşmasıdır. Onun için burada çirkin bir çarpıtma vardır. Çünkü Şa'bî, Eş'as olayı bittikten sonra ve yine Haccâc döneminde, Yezid İbn-i Abdulmelik halifeyken kadılık görevini kabul etmiştir. Acaba Goldziher, delil getirmek için daha uygun olan Şa'bî'nin bu son durumunu niçin görmemezlikten geliyor?

Goldziher'in "muttakîlerin kadılık görevinden kaçındıkları ve bu göreve gelmenin güvenilirliği ortadan kaldırdığını söyleldikleri" iddiasına ve şu hadisi de buna delil göstermesine gelince: "Kim kadılığı üstlenir veya kadılığa atanırsa bıçaksız boğazlanır."[221] İmamlarımızdan yapılan bu nakil, konuyla uyuşmamaktadır. Kadılık, ahkâmu'l-hamseyi (beş hükmü) kapsar ve onlar için gereklidir. Zâlimlerin yönetiminde de kadılık görevi-

[221] Ebu Dâvûd, *Akdıye*, 1; Tirmizî, Ahkâm,1; (hadise "hasen-garip" demiştir); İbn Mâce, *Ahkâm*, 1; *Müsned*, 2/130, 365; *Müstedrek*, 4/103.

ne gelmek tartışmasız câizdir. "Kim kadılığı üstlenir..." hadisindeki kasıt ise, kadıları hüküm verirken Allah'tan korkmaya ve verdikleri hükümde adâletli olmaya teşvik etmektir.

Şeyhu'l-İslâm Merginânî "el-Hidâye" isimli eserinde şöyle diyor: "Âdil yöneticiden olduğu gibi zalim yöneticiden görev almak da câizdir. Çünkü sahabîler de, mücadelesinde Hz. Ali (radıyallahu anh) haklı olduğu halde Muâviye'den (radıyallahu anh) görev kabul etmişlerdir. Tabiîn de zalim olduğu halde Haccâc'tan görev kabul etmiştir. Ancak eğer hak ile hüküm veremeyeceklerse görev kabul etmeleri câiz değildir."[222]

Mâlikî âlimlerinden İbnü'l-Arabî, Tirmizî'nin "Kitabu'l-Kazâ" bölümünün şerhinde şöyle diyor: "(Kadılık) görevini kabul etmek farz-ı ayn değil, farz-ı kifâyedir. Eğer İmam (idareci) herkesi yardıma çağırsa ve hiç kimse bunu kabul etmese herkes günah işlemiş olur. Ancak bazıları kabul edip bu görevi yerine getirseler, farz diğerlerinden düşer."

İbn Ferhûn, "Tabsıratu'l-Hukkâm" isimli eserinde şöyle diyor: "İçinde korkutma ve tehdit olan hadislerin tamamı, yoldan çıkmış sapkın âlimler veya ilimleri olmadıkları halde bu göreve gelmiş cahiller hakkındadır. İşte tehditler bu iki grup için gelmiştir."[223]

Bütün bunlardan sonra kadılık görevinin, Goldziher'in göstermek istediği gibi, adâleti ortadan kaldırdığı değil, büyük bir şeref olduğu açığa çıkmış oluyor. Bu görevin başka hiçbir özelliği olmasaydı bile, sadece insanlar arasında Allah'ın indirdikleriyle hüküm vermede Hz. Peygamber'e vekillik ediliyor olması, şeref ve üstünlük olarak yeterdi. Evet, âlimlerden pek çoğu kadılık görevinden kaçmışlardır ve bazıları da bu uğurda bazı eziyetlere katlanmıştır. Ancak bunu, kadılığın adâlet ve güvenilirliği ortadan kaldırdığı ve cerh edilmeyi haklı kıldığı için değil, bilakis takvâlarından, zühdlerinden ve üzerlerinde insanların hakları olduğu halde Allah'ın karşısına çıkmaktan korunmak için yapmışlardır.

İbnü'l- Arabî, bazı sahabîlerin kadılığı kabul etmekten kaçınmalarını şu şekilde değerlendiriyor: "Kişinin salih ameller işlerken, onların şartlarını tam olarak yerine getiremediğinden ve onlara karışmış bilemediği nok-

---

222 Bkz., *Fethu'l-Kadir*, 6/364.
223 1/9-10.

sanlıklardan dolayı kabul edilmeyeceğinden korkması gerekir. Bu durum başkalarını ilgilendirmeyen ve sadece kendisiyle ilgili ibadetler için böyledir. Acaba bir de durum, sorumluluğu boynuna asılacak kulların haklarıyla ilgiliyse nasıl olur? Şüphesiz bu durumdaki korkunun ve dikkatin çok daha büyük olması gerekir."

Goldziher'in, bütün bu itham ve yalanları Zührî'ye yamamaya çalışmasının sebebi, eğer bunlar tutarsa Zührî'nin ve rivâyet ettikleri hadislerin güvenirliğinin ortadan kalkacağı içindir. Ve eğer onun güvenilirliği ortadan kalkarsa, sünnet kitaplarının tamamının güvenilirliği ortadan kalkmış olur. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, Zührî'nin sünnet ilminde çok büyük bir yeri vardır ve sünneti ilk tedvin eden de odur. Ancak -Allah'a şükürler olsun- bu yalanları açığa çıkardık ve İbn Teymiye'nin dediği gibi yetmiş yıl İslâm'a hizmet etmiş bu büyük imama yapılan haksızlığı açıklamış olduk.

Zührî şöyle diyor: "Kulun ilimden daha üstün bir şeyi yoktur. Bu ilim Allah'ın edebidir ki onunla peygamberini edeplendirmiştir. Ve o tebliğ etmesi için Allah'ın peygamberine emanetidir. Kim bir ilim duyarsa, onu Allah ile arasında olan şey için kendisine delil kılsın." ve şöyle diyor: "Talimin afetleri vardır. Afetlerden biri âlimin onu terk etmesidir. Ki bu durumda onun ilmi gider. Talimin diğer bir afeti de unutmaktır. Ancak talimde yalan ise afetlerin en şiddetlisidir." Bu büyük imam hayattayken hidayet yolunun sembollerinde biriydi ve inkârcılara, mutaassıplara ve yalancılara rağmen Allah diledikçe böyle olmaya devam edecektir.

i) Emevîlerin Dini Hayatı Değiştirmesi

Goldziher, Zührî hakkındaki yalanlarını bitirdikten sonra şöyle diyor: "İş sadece siyasî hadislerle veya Emevî hanedanı lehine hadis uydurmakla sınırlı kalmadı. Bilakis dinî alana sirayet ederek Medine halkının görüşleriyle uyuşmayan dini meselelerde de hadis uyduruldu. Örneğin bilinen uygulama, Cuma hutbesinin iki hutbe olduğu, halifelerin hutbeyi ayakta okudukları ve bayram hutbesinin namazdan sonra okunması iken, Emevîler bunları değiştirip cumanın ikinci hutbesini oturarak okudular. Buna delil olarak da Recâ İbn-i Hayve'nin "Hz. Peygamber ve halifeler hutbeyi oturarak okurlardı." rivâyetini esas aldılar. Oysa Cabir İbn-i

Semüre şöyle demekteydi: Size Hz. Peygamber'in oturarak hutbe okuduğunu rivâyet eden yalan söylüyor. Bir başka örnek Hz. Muâviye'nin, minberin basamaklarının sayısını artırması ve mescide daha sonra Abbasîlerin kaldırmış oldukları mahfiller yaptırmasıdır. İş sadece tarafların kendi görüşlerine uygun hadisler uydurmasıyla da sınırlı kalmamış, kendi düşüncelerini ve bakış açılarını temsil etmeyen hadislerin de gizlenmesi, zayıflatılması ve ortadan kaldırılması yoluna gidilmiştir. Emevîlerin çıkarlarına uygun düşen hadislerin, Abbasîlerin gelişiyle ortadan kayboldukları şüphe taşımayan bir husustur."

Bu müsteşrık, sadece Müslümanlar olarak bize değil, genel olarak bütün ilim çevrelerine garip gelecek bir mantıkla konuşuyor. İnsanlar, eski zamanlardan günümüze gelinceye kadar bazı hükümdarların kimi zaman hayatlarını muhafaza edecek veya büyüklük ve otoritelerinin görüntüsünü artıracak ya da ülkeleri ve ibadet yerleriyle ilgili ıslahat ve düzenlemelere yönelik icraatlarda bulunduklarını görmektedir. Bu hükümdarları destekleyenler oldukları gibi muhalefet edenler de olmaktadır. Ancak hiç kimsenin aklına bu görüntülerin dinle oynanması veya dinle oynamak uğruna âlimlerin kullanılması olduğu şeklinde bir düşünce gelmemiştir. Bu tür uygulamaları hep gözümüze ve kulağımıza gelmekte ve sahabîler döneminden günümüze kadar -uygulamalarını kabul edeceğimiz- halifeler ve yöneticilerden bunlar sadır olmaktadır. İşte Kur'ân'ı tek bir mushafta toplayan Hz. Ebû Bekir, teravih namazını hep cemaatle kıldıran Hz. Ömer, cuma namazı için ilk ezanı mescidin dışında okutan Hz. Osman ve Hz. Peygamber'in mescidine ilave yapıp genişleten Ömer İbn-i Abdülaziz.

İşte bu yöneticiler de mescitleri yeniliyorlar, genişletiyorlar, küçültüyorlar, namaza gittiklerinde kendilerini –zannedilen (muhtemel) veya gerçek- tehlikelerden koruyacak özel bölümler ediniyorlar. Acaba bunların icraatları niye, dinden sapmayı gösteren ziyadelikler olarak kabul edilmiyor? Ya da Muâviye'nin minber basamaklarının sayısını artırması veya kendisine özel bölüm edinmesi gibi işler niye Emevî yöneticilerinin dinî hayatı değiştirmesinin delilleri olarak kabul ediliyor? Minber bizzat Hz. Peygamber hayattayken değiştirilmişti. Hz. Peygamber başlangıçta bir

hurma kütüğünün üzerinde hutbe okuyorken, mescitte cemaatin çoğalması ve uzaktakinin de yakındaki gibi duyabilmesi için daha yüksek bir yere ihtiyaç duyulmuş ve kütük üç basamaklı bir minberle değiştirilmişti. Buna göre, mescit çok daha büyük olursa minber basamaklarının sayısını çoğaltmayı engelleyen nedir? Hz. Peygamber henüz hayattayken böyle bir artırım yapılmadı mı? Ne din ne de takvâ böyle bir şeyi engellemiyor. Muâviye'nin minberin basamaklarının sayısını artırmasının durumu bu. Mescitte kendisine özel bir bölüm edinmesi ise dinî hayatı değiştirmek için değil, Hâricîlerin daha önce kendisine, Hz. Ali'ye ve Amr İbn-i As'a karşı giriştikleri suikastlardan korunmak içindir. Bu suikastlarda Hz. Ali'nin şehit edilmesi ve kendisi ile Amr İbn-i As'ın kurtulmasından sonra, namazı cemaatin arasında değil, kendisini bu tür tehlikelerden koruyacak özel bir bölümde kılmanın gerekli olduğunu düşündü. İbn Haldun da çok net ifadelerle bunu söylüyor.[224]

İkinci hutbede oturulmasına gelince, bunun ibadetin şeklinde bir değişiklik olduğunu ve Muâviye ile başladığını biz de itiraf ediyoruz. Ancak bu dinî hayatın değiştirilmesi hedeflenerek değil, şişmanlayıp aşırı kilo almasından ve uzun süre ayakta duramadığından dolayı mecburen olan bir şeydir. Şa'bî şöyle diyor: "İnsanlara oturarak ilk hutbe okuyan Muâviye'dir. Bunu yağları çoğalıp karnı büyüyünce yapmıştır."[225] Bununla birlikte daha o gün, âlimlerimizin bu durumu kabul etmeyip karşı çıkmaları, âlimlerimizin hak söz konusu olunca yumuşak davranmadıkları ve yanlış olduklarına inandıkları bir şeyi reddetmede alttan almadıkları konusunda kesin bir delil sunmaktadır.

Beyhakî, Ka'b İbn-i Ucre'den, onun Cuma günü mescide girdiğini ve Abdurrahman İbn-i Hakem'in[226] oturarak hutbe verdiğini görünce şöyle dediğini rivâyet ediyor: Şu habise bakın, oturarak hutbe veriyor. Oysa Allah, Peygamber'ine şöyle buyuruyor: "*Onlar bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp oraya giderler ve seni ayakta bırakırlar.*"

---

224 Mukaddime, s. 299.

225 Suyûtî, *Tarihu'l-Hulafa*, s. 143. (İbn Kuteybe'den naklen).

226 Beyhakî, 3/166. Müslim, *Cuma*, 39, n.864; Hadis, Neseî (*Cuma* 18) ve İbn Ebî Şeybe'de (1/448) de geçmektedir. (Ancak onlardaki isim Abdurrahman İbn-i Ümmü'l-Hakem şeklindedir.)

(Cuma, 62/11). Bununla birlikte İbn Hakem her hangi bir hadisle delil getirmedi ve bunun Hz. Peygamber'in sünnetinden olduğunu iddia etmedi.

Goldziher'in, Recâ İbn-i Hayve'nin Hz. Peygamber ve halifelerinin oturarak hutbe verdiklerini iddia etmesi ise Recâ adına uydurulmuş bir yalandır ve Müslümanların güvenilir bir imamına yapılmış bir iftiradır. Henüz, hayatları pahasına Hz. Peygamber'in sünnetini savunacak, pek çok sahabenin hayatta bulunduğu bir dönemde Recâ'nın böyle bir şey söylemesi imkânsızdır. Ve güvenilir sünnet kitaplarının hiç birinde bu hadisin Recâ'ya nispet edilmesinden eser dahi yoktur. Goldziher belki, ilmî araştırmalarındaki alıntılarında çokça başvurduğu, "Binbir Gece Masalları" veya Demîrî'nin "Hayatu'l-Hayevân" kitaplarında böyle bir nispete rastlamıştır.

Hadis imamlarına göre Recâ İbn-i Hayve, güvenilir ve hâfız biridir. Zehebî[227] ve İbn Sa'd şöyle diyor: "Recâ, ilmi çok olan faziletli ve güvenilir biridir." İbn Avn şöyle diyor: "Şam'da Recâ gibi, Irak'ta İbn Sîrîn gibi ve Hicaz'da da Kasım gibi birini görmedim." Zehebî şöyle diyor: "Dedim ki: Süleyman'a, Ömer İbn-i Abdülaziz'i halifelik için vasiyet etmesini salık veren odur." Goldziher'e göre bu güvenilir imamın suçu tıpkı Zührî gibi Şam'da olması ve Emevî halifeleri ile ilişki kurmasıdır.

Cabir İbn-i Semüre'nin "Hz. Peygamber'in oturarak hutbe verdiğini söyleyen yalan söylemiştir" sözü ise fiilen uydurulmuş bir hadisi reddetmek için değil, bunun câiz olduğuna dair insanların zihinlerinde beliren bir düşünceyi gidermek ve bunun Hz. Peygamber'in sünnetine kesin olarak muhalif olduğunu belirtmek için söylenmiş olma ihtimali de vardır.

Hutbenin bayram namazından önce okunmasına gelince; Mervan, namaz bittikten sonra insanlar hutbe dinlemiyorlar, diyerek, mecburen böyle yaptığını söyleyip özür beyan etmiş, bu uygulamanın doğruluğuna yönelik bir hadis rivâyet etmemiş ve taraftarlarını da yaptığını teyit edecek hadisler uydurmaya yöneltmemiştir. Bununla birlikte sahabîler ve tâbiîn onun bu yaptığını kabul etmeyip reddetmişlerdir.

Buhârî "Sahih"inde Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen şu rivâyeti zikredi-

[227] *Tezkiretu'l-Huffaz*, 1/111.

yor: "Ebû Saîd, Muâviye'nin Medine valisi Mervan'ın bayram hutbesini namazdan önce okumasını reddetmiş ve elbisesinden tutarak onu çekmiştir. Mervan da elbisesini çekip, minbere çıkıp hutbeyi okumuştur. Sonra Ebû Saîd ona şöyle demiştir: "Vallahi, değiştirdiniz." Bunun üzerine Mervan ise şöyle demiştir: "Ey Ebû Saîd, bilmiyorsun." Daha sonra da Ebû Saîd demiştir ki: "Vallahi, bildiklerim bilmediklerimden daha hayırlıdır." Mervan bunun üzerine de şöyle demiştir: "İnsanlar namazdan sonra bizi dinlemek için oturmuyorlar." Müslim de bunu teyit eden ve bu anlama gelecek bir rivâyette bulunmuştur.

Bütün bu rivâyetlerde, Mervan'ın hutbeyi bayram namazından önce okumasına hadisten delil getirmesi nerede? Muâviye'nin oturarak hutbe okumasına, mescitte özel bir bölüm edinmesine ve minberin basamaklarını arttırmasına ilişkin uygulamalarına hadislerden delil getirmesi nerede? Biz bu uygulamaların vuku bulduğuna itiraz etmiyoruz. İtiraz ettiğimiz, içtihatları ile ve içinde bulundukları özel şartların gerektirmesi sonucu bu uygulamalarda bulunanların bu yaptıklarını, onların dinî hayatı değiştirmek istemelerinin ve bunun için de hadis uydurduklarının delili olarak sunulmak istenmesidir. İşte böyle bir şey gerçekleşmemiştir. Aksine gerçek olan, bu müsteşrıkların bu konularda hiçbir delilleri olmadan debelendikleri, vehimleriyle kesin hükümler verdikleri ve sonra da vehim ve hayalleriyle vermiş oldukları hükümlere hiçbir delil bulamamalarıdır.

Goldziher'in "Emevîlerin çıkarlarına uygun düşen hadislerin, Abbasîlerin gelişiyle ortadan kayboldukları, şüphe taşımayan bir husustur." iddiasına gelince, onun için şüphe taşımayan bu husus bizim için tamamen şüphelidir. Ona soruyoruz: Bu hadisler nerede? Ortadan nasıl kayboldular? Abbasîler bu hadisleri kesin ve nihâi bir şekilde ortadan kaldırmak için ne yaptılar? Hadis âlimlerini bu hadisleri rivâyet etmekten men mi ettiler? Evet, bir dönemde mevcut olan hadislerin, bir başka dönemde ortadan kaybolması, yalan olanın bu özelliğinin anlaşılması ve batıl olanın yenilmesi ile ortadan kaybolması anlamına gelir ve bu kaybolma, bu hadislerin sadece sahih kitaplarda ve güvenilir rivâyetlerde yer almamaları şeklinde vuku bulur. Ancak bu tür hadis diye uydurulmuş sözlerin, onları uyduranları, rivâyet edenleri ve tedvin edenleri ile birlikte varlık aleminden

tamamen yok olup gitmeleri, işte tarihimizde böyle bir örnek bilmiyoruz. Ve bu müsteşrıklara, bu hadislerden sadece tek bir örnek getirmeleri için meydan okuyoruz.

j) Salihlerin Yalan Söylemesi ve Muhaddislerin Tedlis Yapmaları

Daha sonra bu müsteşrık, bazı âlimlerin söylediği şu gibi sözlerle kendisinin doğruluğuna delil getirme yoluna gidiyor: Bunlardan biri muhaddis Ebû Asım en-Nebîl'in şu sözüdür: "Salih kimselerin herhangi bir meselede hadis konusunda olduğundan daha çok yalan söylediklerini görmedim." Bunun benzerini Yahya İbn-i Sâid el-Kattan da söylüyor. Vekî', **Ziyad İbn-i Abdillah el-Bekkaî** hakkında şöyle diyor: O -hadisteki üstünlüğüne rağmen- çok yalan söyleyen biriydi." (Daha önce değinildiği gibi İbn Hacer bu rivâyette bu sözün yer aldığını reddetmiştir.) Yezid İbn-i Harun da, kendi zamanında Kûfe'deki hadis ehlinin biri dışında hile (tedlis) yaptıklarını söylüyor. Hatta iki Süfyan'ı bile hile yapanlar arasında zikrediyor.

Bu çalışmanın başında hadis uydurmaya ve hadis uyduranlara karşı âlimlerin ortaya koydukları gayretleri beyan ettik. Bu gayretlerin sonuçlarından birinin de râvilerin çok ayrıntılı bir şekilde nakd edilerek, 'hadisleri kabul edilecekler', 'hadisleri reddedilecekler' ve 'hadisleri üzerinde iyice düşünülecekler' olarak gruplara ayrılmaları olduğunu söyledik. Yine âlimlerimiz hadis uyduranları da belirli gruplara ayırmışlardır. Bu gruplardan biri de 'cahilliklerinden dolayı iyi niyetle ve faydalı olacağı zannıyla hadis uyduran cahil zahitler'dir. Âlimler, insanların bu gibi kimselerin salih görünümlerine kanıp kalplerinin gafletine aldanmamaları için onların durumlarını açığa çıkarıp hakikatlerini beyan etmişlerdir.

İşte bu müsteşrıkın naklettiği Ebû Asım'ın şu sözü de bunun örneklerinden biridir: "Salih kimselerin hadis konusunda olduğu kadar başka hiçbir meselede daha çok yalan söylediklerini görmedim." Burada salih olmaktan kastedilenin âlimler, dinî önderler ve hadis hâfızlarında temsil olunan hakiki salah ve doğruluk olmadığı çok açıktır. Bilakis burada kastedilen, bahsetmiş olduğumuz kimselerin temsil etmiş olduğu salihliktir. Aksi takdirde

Saîd İbn-i el-Müseyyeb'in, Urve'nin, Şâfiî'nin, Mâlik'in, Ahmed'in, Ebû Hanîfe'nin, Hasan'ın ve Zührî'nin hadiste insanların en yalancılarından olmaları gerekirdi. Ancak böyle olduğunu söyleyen kim var?

Meselenin bu şekilde olduğunun bir delili de Ebû Asım'ın söylediğinin bir benzerini söyleyen Yahya İbn-i Sâid el-Kattan'ın bu sözünü Müslim'in "Sahih"inin mukaddimesinde zikretmesidir. Müslim bu sözü, hadisleri kabul etmek konusunda ihtiyatlı olmanın gerekliliğinden ve yanlışları çok olanlar ile bahsetmiş olduğumuz türden salihlerde görülen akide bozukluğu ve gaflet içinde olanlardan hadis alınmaması gerektiğinden söz ederken zikretmiştir. Müslim, Yahya İbn-i Sâid'in sözünü zikrettikten sonra şöyle diyor: "Yalanı söylüyorlar, ancak onu kasdetmiyorlardı." Acaba bir müslümanın buradaki salih kimseler ile, güvenilir ve sağlam hadis imamları olduğunu ve dolayısıyla onların yalancılar olduğunu kastetmiş olabileceği düşünülebilir mi? Veya bu güvenilir muhaddisleri doğruluk dairesinin dışına çıkararak, bizzat Buhârî'nin, Müslim'in, Evzâî'nin ve Müslim'in de salih kimseler olmadığını kasdetmiş olabileceği düşünülebilir mi?

Salihler hakkında daha önce zikrettiğimizden farklı bir tefsire kulak verelim. Şa'ranî "el-Uhûdü'l-Kübra" isimli eserinde şöyle diyor: "Hocamız Şeyhu'l-İslâm Zekeriyya'nın şöyle dediğini işittim: Bazı muhaddislerin "insanların en yalancıları salihlerdir." demelerinin sebebi; bu kimselerin, kalplerinin selameti için ve insanların yararına olduklarını düşündüklerinden dolayı duydukları her şeyi nakletmeleridir. Onlar Hz. Peygamber adına yalan uydurmazlar. Onun için buradaki salihler ile kasdettikleri, belağat ilminde derinlikleri olmadıkları için peygamber sözü ile diğerlerini ayıramayan âbidlerdir. Arifler için ise bu ikisini ayırmak sorun olmaz."[228]

Goldziher'in, Vekî'in, **Ziyad İbn-i Abdullah el-Bekkâî** hakkındaki "hadisteki üstünlüğüne rağmen çok yalan söyleyen biriydi." sözünü nakletmesine gelince, bu söz, bu habis müsteşrıkın çarpıtmalarından biridir. İmam Buhârî'nin "*et-Tarihu'l-Kebir*"inde zikredildiği gibi ibarenin aslı şu şekildedir: İbn Ukbe es-Sedûsî, Vekî'den şöyle rivâyet etti: "O (yani Ziyad İbn-i Abdullah) yalana tenezzül etmekten çok üstündür (uzaktır)."[229]

---

[228] Kasimî, *Kavaidu't-Tahdis*, sh. 147
[229] İkinci cilt, birinci bölüm, sh. 329

Görüldüğü gibi Vekî' sanıldığı gibi sadece hadis konusunda değil, "o yalana tenezzül etmekten çok üstündür (uzaktır)." sözüyle mutlak olarak Ziyad'ın yalandan uzak olduğunu belirtmiştir. Ama bu Yahudi müsteşrık bu sözü "hadisteki üstünlüğüne rağmen çok yalan söyleyen biriydi." şekline çevirmiştir. İşte bu müsteşrıkın emanet anlayışı böyle.

Hile (tedlis) yapıldığı meselesine gelince, burada tedlis kelimesinden kasıt sahibinin yalancı olmasını gerektiren ve akla ilk gelen lügat anlamındaki gibi aldatmak, meseleleri birbirine karıştırmak suretiyle hile yapmak değildir. Bilakis bu kelime muhaddislere has bir ıstılahtır ve iki kısımdır. İbn Salah'ın konuyla ilgili ibaresi şu şekildedir:

"Tedlis iki kısımdır: Birincisi: Senedde tedlis (tedlisu'l-isnad): Ravinin hadisi kendi duyduğu kişiyi (hocasını) atlayarak, kendisinin de karşılaşmış olduğu yahut muasırı olduğu halde karşılaşmamış olduğu bir başkasından (hocasının hocasından) bizzat ondan duyduğu hissini verecek şekilde rivâyet etmesidir. İkincisi: Ravilerde tedlis (tedlisu'ş-şuyuh): Hadisi kendisinden duymuş olduğu şeyhi (râviyi), kim olduğu bilinmesin diye meşhur ve maruf olduğu isminin dışında başka bir isim, künye veya sıfatla nitelemesidir."

İbn Salah, birinci kısım için âlimlerin bu şekilde tedliste bulunanın rivâyetini kabul edip etmeme konusundaki ihtilâflarını zikrettikten sonra, senedde tedlisin âlimlerin çoğu tarafından zemmedilmiş olduğunu belirtiyor. Şöyle diyor: "Sahih olan tafsildir. Yani müdellisin (tedlis edenin) rivâyet ettiği kişiden bizzat duyup duymadığı açık olmayıp ihtimal taşıyan ifadelerle yaptığı rivâyetin hükmü, mürsel hadis ve türlerinin hükmü gibidir. Ancak "duydum", "bize rivâyet etti", "bize haber verdi" ve benzeri ifadelerle rivâyette bulunduğu kişiden bizzat duyduğu açık olan ifadelerle yaptığı rivâyet kabul edilir ve delil olur. Buhârî, Müslim ve diğer güvenilir kitaplarda bu tür hadisler gerçekten çoktur. Katâde, A'meş, iki Süfyan (Süfyan b. Uyeyne ile Süfyan b. Saîd es-Sevrî), Hüşeym İbn-i Beşîr ve diğerlerinin rivâyeti gibi. Çünkü (bu) tedlis yalan olmayıp, sadece ihtimal taşıyan bir ifadeyle hissettirmede bulunmadır." Sonra şöyle diyor: "İkinci kısmın (râvilerde tedlisin) hükmü ise birincisinden daha hafiftir..."

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, iki Süfyan ve diğerlerinin (bu

anlamdaki) tedlisi, onların cerh edilmelerine sebep olmamış ve rivâyetleri sahih kitaplarda makbul ve güvenilir olarak yer almıştır. Dolayısiyle muhaddislere has bir ıstılahın çarpıtılarak "muttakî âlimlerin hadis uydurması" gibi önemli bir iddiada kullanılmasının bir anlamı yoktur. Hem sonra tedlis meselesiyle ilgili zikredilenler, İslâm beldelerinden sadece biri olan Kûfe âlimleri hakkındadır. Acaba aynı şey diğer İslâm beldelerindeki âlimlerin tamamı için nasıl geçerli olabiliyor. Hâkim "Ma'rifetü Ulumi'l-Hadis" isimli kitabında şöyle diyor: "Tedlis, Hicaz, Harameyn (Mekke ve Medine), Mısır ve çevre beldeleri halkının mezhebi değildir. Aynı şekilde Horasan, İsfahan, Fars beldeleri, Huzistan ve Mâverâunnehir âlimlerinden hiç birinin de tedlis yaptığı bilinmiyor. En çok tedlis yapanlar Kûfe ehli ile Basra halkından az bir sayıdır."

Hadis âlimleri iki Süfyan için makbul gerekçeler zikretmişlerdir. Süfyan İbn-i Uyeyne için şöyle demişlerdir: "O güvenilir kimselere dayanarak tedlis yapıyordu. Onun için tedlisi kabul edilir. Çünkü gerçekte kimden duyduğunu söyleyince bu kimselerin İbn Cüreyc ve Ma'mer gibi kimseler olduğu görülürdü." İbn Hibbân'ın tercih ettiği görüş de budur. Şöyle diyor: "Bu, dünyada sadece Süfyan İbn-i Uyeyne için geçerli bir durumdur."

Süfyan es-Sevrî için de şöyle demişlerdir: "Onun yaptığı tedlis, ismin yerine künyeyi zikretmesi veya aksini yapması şeklindedir. Beyhakî, "el-Medhal" isimli kitabında, Ebû Amir'den naklen anlatıyor."

k) Hadislerin Şekil Yönünden Sıhhatinin İtirafı

Sonra Goldziher şöyle diyor: "Hicrî ikinci yüzyılda Müslümanlar kendilerini hadislerin sıhhatinin sadece şekil yönünden olduğunu itiraf etmek zorunda hissettiler. Çünkü senedi çok iyi olan hadislerin arasında çok sayıda uydurma hadis vardı. Onlara bu konuda şu hadis yardımcı oldu: "Benden rivâyet edilen hadisler çoğalacaktır. Kim size bir hadis rivâyet ederse, o hadisi Allah'ın kitabına tatbik edin. Allah'ın kitabına uyuyorsa, onu ben söylemiş olayım ya da olmayayım, o bendendir." Hadis uydurmanın yaygınlaşmasından hemen sonra ortaya çıkan temel ilke buydu."

Goldziher burada İslâm âlimlerine iki hususta iftira etmektedir:

Birincisi: Âlimlerin "hadislerin sadece şekil yönünden sahih olduğunu ve senedi iyi olan hadislerin arasında çok sayıda uydurma hadis olduğunu itiraf etmeleri" iddiası, bu müsteşrıkın onlara atmış olduğu bir iftiradır. Onlar kesinlikle böyle bir şey söylememişlerdir. Senedleri iyi olan çok sayıda uydurma hadis bulunduğunu nasıl itiraf edebilirler ki? Âlimler haber-i vâhidle amel etme meselesini incelerken sadece şunu demişlerdir: (Haber-i vâhid) kesinlik mi yoksa zan mı ifade ediyor? Âlimlerden bazıları onun kesinlik, pek çoğu ise -her ne kadar şartlar ve genel kurallar açısından sahih olsa da yine de (gerçekte) sahih olmama ihtimali taşıdığı için- zan ifade ettiğini kabul etmişlerdir. Ancak onların bu sözleri sadece aklî bir ihtimal olup, Allah'ın dininde ihtiyatlı ve dinî hükümlerde sağlam olmak isteği onları bu şekilde kabullenişe sevk etmiştir. Peki onların bu kabullenişi ile bu müsteşrıkın onlardan yaptığı naklin ne ilgisi var...

İkincisi: Hadis diye söz uydurmanın yaygınlaşmasından hemen sonra ortaya çıkan temel ilkenin kaynağının "benden rivâyet edilen hadisler çoğalacaktır..." hadisi olduğu iddiası da katıksız bir iftiradır. Çünkü âlimler bu hadisi tenkit (nakd) etmişler ve uydurma olduğuna hükmetmişlerdir. Nitekim bu konuya haberlerin delil olmaları konusunu işlerken bir nebze değinmiş ve İmam Şâfiî'nin söylediklerini nakletmiştik.

l) İbn Ömer'in Ebû Hüreyre'yi Eleştirmesi

Goldziher'in, İbn Ömer'in "çiftçi köpekleri" konusunda Ebû Hüreyre'yi eleştirdiği rivâyetine dayanarak âlimlerin daha önce zikrettiklerini delil göstermesi meselesine gelince, bu hadisi Ahmed Emin'i tartışırken geniş bir şekilde ele alacağız. Ahmed Emin, Goldziher'in mülahazalarını esas almış, sonra da bunları kendi mülahazaları gibi sunmuştur. Böyle ilme ve âlimlere bravo...

m) Yazılı Sahifeler

Goldziher araştırmasını "âlimler, fıkhî kaideleri ispat için sözlü rivâyetlerle yetinmediler, bilakis Hz. Peygamberin iradesini açıkladığını iddia ettikleri yazılı sahifeler icat ettiler." sözleriyle bitiriyor. Bununla ilgili "sadakanın (zekâtın) tarifi" meselesini ele alıyor ve ayrıntılı bir şekilde

ödeme sistemini içeren bir çok yazılı sahifenin mevcut olduğunu belirten rivâyetlere değiniyor. Sonra kuzey ve güney Arapları arasındaki çekişme esnasında, tarihi Ma'dîkerib'in Tübba'larına kadar uzanan yazılı bir sözleşmenin varlığının ilan edilmesi üzerine, insanların bu kadar eski olmasına rağmen bu sözleşmeyi tasdik ettiklerini söyleyerek, bu tür yazılı metinleri ne kadar kolay kabul ettiklerini örnek veriyor. Sonra da ekliyor: İnsanlar ondan daha yeni olan metinleri nasıl tasdik etmesinler ki?

Bu iddia Müslümanlara ve onların âlimlerine yapılmış ve her hangi bir tarihi dayanağı olmayan bir başka saldırıdır. Birinci ve ikinci yüzyılda ortaya çıkan bu yazılı metinler, Goldziher'in iddia ettiğinin aksine, sıhhatli olup olmadıkları araştırılmadan âlimler tarafından kabul edilmemiştir. Bilakis âlimler daha önce zikrettiğimiz gibi, çok ayrıntılı ve titiz kurallarla o metinleri eleştirip değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Ve bunun neticesinde İbn Hudbe, Dinâr, Ebu'd-Dünya el-Eşec ve diğerlerinin ellerindeki yazılı nüshaların uydurma olduğuna hükmetmişlerdir.

Zekât meselelerini ayrıntılı bir şekilde açıklayıp devede, sığırda ve koyunda zekât miktarının ne olacağını tayin eden yazılı metinlere gelince, âlimler çok kapsamlı bir şekilde onları eleştiri ve değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Âlimler Ebû Bekir'in Enes'e yazdığı metnin sahih olduğu hususunda icmâ etmişler ve Buhârî, Nesai, Ebû Dâvûd, Darekutni, Şâfiî, Hâkim ve Beyhakî bu metni tahric edip rivâyet etmişlerdir. Bunun dışındaki metinlerde ise sahihlikleri ve hasenlikleri arasında ihtilâf etmişlerdir. Bu metinlerden kimi mürsel olarak kimi de munkatı' olarak gelmiştir. Her hâlukârda âlimlerin araştırmaları -dileyenler o araştırmalara müracaat edebilirler- onların bu gibi metinleri eleştiri ve değerlendirmeye tabi tutmadan kabul etmedikleri hususunda kesin delil teşkil etmektedir.

Hem sonra âlimler sadece o yazılı metinlere dayanmıyorlardı. Bilakis o metinlerin içeriklerini alışılagelen mutad yollarla, yani bir râviden diğerine sözlü olarak nakil yoluyla rivâyet de ediyorlardı. Dolayısıyla o metinlere dayanmaları iki yönden oluyordu: Hem metnin yazılı olması, hem de sözlü ve muttasıl bir şekilde rivâyet edilmiş olması. Her ne olursa olsun, yine de bu meselenin hadisteki uydurmalar ile ne alakası var? Acaba Hz. Peygamber döneminden gelen eski bir yazılı metnin varlığı, âlimlerin

(sözlü) rivâyetler bulamadıklarında yazılı metinleri icat ettiklerinin delili olarak kabul edilebilir mi? Acaba pek çok alanda hadis uyduranlar, yazılı metinler icat etmeye sığınmadan zekât miktarının ayrıntıları konusunda da üç beş hadis uydurmaktan aciz midirler? Hem sonra birden çok yazılı metin gelmiş bir meseledeki metnin sıhhati konusundaki ihtilâf, ne zamandan beri o meseledeki bütün metinlerin uydurma olduklarının ve bir temele dayanmadıklarının delili olarak kabul ediliyor?

Kuzey ve güney Arapları arasındaki çekişmeye ve Tübba' döneminden gelen yazılı bir belgeyi kabul etmeleri meselesine gelince, işte bu, bu konudaki en garip şeydir. İnsanlar her şeyde kolay davranabilir ve her şeyi kolayca kabul edebilir. Ta ki bu şey Allah'ın Peygamber'i ile irtibatlı oluncaya ve ona nispet edilinceye kadar. İşte bu noktada gözler açılır ve burada araştırma ve inceleme başlar. Çünkü mesele artık dindir. Ve hiç kimsenin Allah'ın dinini vehim, zan ve hevaya göre kabul etmeye hakkı yoktur. Sonra kuzey ve güney Arapları arasındaki çekişmedeki yazılı belgeyi kabul edenler hadis âlimleri değildir ki. Acaba bunun hadis uydurma ile ilgisi ne?

Gerçek şu ki bu müsteşrık ilim sahasında insanların en hayâsızıdır. Görüldüğü gibi o, yalanlar icat ve tahayyül etmekte ve kendi içinde yalanı anıtlaştırmaktadır. Oradan buradan kendi iddialarının doğru olduğu hissi verecek şeyler toplamakta, sonra o metinlere yalan katmakta ve onların anlamını çarpıtmakta bir sakınca görmemektedir. Delil olmayacak şeyleri delil olarak göstermekte ve kesin delil olacak şeylerden ise kendi düşüncesine zıt olduğu için yüz çevirmektedir. Onun meselelere taraflı yaklaşmasına, insaftan uzak olmasına ve kendi görüşlerinde mutaassıp olmasına, ilim ehlinin doğruluğu noktasında icmâ ettiği kat'î metinleri, "el-Hayevân", "Elfü Leyletin ve Leyle (Binbir Gece Masalları)", "el-Ikdü'l-Ferid" ve "el-Eğânî" gibi -içindekilerin doğru yanlış olduğuna bakılmaksızın oradan buradan toplanarak oluşturulmuş- edebiyat kitaplarından kotarılmış metinlere dayanarak reddetmesinden daha kesin bir delil olamaz. Sadece ilim kaygısıyla hareket eden bir topluluğun durumu bu mudur? Ahmed Emin gibilerin sahabîleri yalanlamada, tâbiîni cerh, nakd ve eleştirmede âlimlerimize hücum etmede, önder kabul edip rehber edindiği kişiler bunlar mıdır?

Bütün noksanlıklardan münezzeh olan Rabbim! Dilediğini hidayete eriştirir, dilediğini saptırırsın: "*Hâsılı, Allah kimi doğru yola koymak isterse, onun kalbini İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü sanki o kişi gökte yükseliyormuşcasına dar ve tıkanık yapar. İşte Allah böylece, imana gelmeyenlere rüsvaylık verir.*" (En'am, 6/125)

G- BAZI ÇAĞDAŞ YAZARLARA GÖRE SÜNNET

Bazı İslâmî grupların sünnet üzerindeki şüphelerini ve yine çağdaş birinin sünnet hakkındaki şüphesini ve sünnetin delil olmasını inkâr edişini arz ettik. (Ne yazık ki) Sünnete saldırıların bir başka çeşidini de müsteşrıklara talebelik etmiş Müslümanlardan bir grubun saldırısı oluşturuyor. Bu saldırılar, daha önce müsteşrıkların görüşlerinde olduğu gibi açık ve net bir şekilde olmuyor. Bilakis halkın tepkisini engellemek için, ilim ve araştırma örtüsünün ardına sığınıp ikna yoluna yönelen, açıkça ifade etmekten kaçınıp hile ve aldatmayı tercih eden bir üslubu kullanıyor. Görüleceği üzere bu, etkisi en çirkin, neticeleri en kötü ve silah olarak da en kuvvetli saldırı çeşididir... Yardımı istenilecek olan Allah'tır, O bize yeter ve O ne güzel vekildir.

Bu yolda olan çağdaş yazarların en tanınmışlarından biri, Şeriat Fakültesi çıkışlı, Edebiyat Fakültesi dekanlığı da yapmış olan ve "Fecru'l-İslâm", "Duha'l-İslâm" ve "Zuhru'l-İslâm" kitaplarının müellifi (merhum) Prof. Ahmed Emin'dir. "Fecru'l-İslâm" kitabında "hadis" konusunu ele almış ve zehir ile şerbeti, hak ile batılı birbirine karıştırmıştır. Orada gördüğüm İslâmi gerçeklerin çarpıtılmasını, doğru yoldan sapılmasını ve sahabe ve tâbiînin ileri gelenlerinden bir gruba saldırılmasını özet olarak zikredeceğim.

1. "Fecru'l-İslâm" Kitabındaki "Hadis" Bölümünün Özeti

Ahmed Emin, "Fecru'l-İslâm" kitabında hadis konusuna yaklaşık yirmi sayfalık özel bir bölüm ayırmış, o bölümde sünnetin tarihini, tedvin edilmesini, manasını ve şer'î (hüküm koyma) açısından kıymetini

ele almaya çalışmıştır. Sonra sünnetin Hz. Peygamber döneminde tedvin edilmediğini, sadece bazı sahabîlerin kendileri için yazdığını ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise sahabîlerin, çok hadis rivâyet etmeyi hoş karşılamayıp rivâyette bulunanlardan rivâyetlerinin doğruluğuna dair delil isteyenler ile çok hadis rivâyet edenler olmak üzere iki gruba ayrıldıklarını zikretmiştir. (Ona göre) hadislerin özel bir kitapta tedvin edilmeyip hâfızaya dayanması, Hz. Peygamber adına yalan söylemeyi ve hadis diye bir takım sözler uydurmayı doğurmuştur. Ve hadis diye bazı sözlerin uydurulması henüz Hz. Peygamber hayattayken başlamıştır. Yine değişik halkların İslâm'a girmelerinin de hadis diye bir takım sözleri uydurmada büyük bir tesiri olmuştur. Hadis diye sözler uydurmak o kadar çoğalmıştır ki İmam Buhârî kendi döneminde uydurma hadislerin yaygın olmasından dolayı "Sahih"indeki hadisleri altı yüz bin hadis arasından seçmiştir.

Sonra (Ahmed Emin) insanları hadis uydurmaya sevk eden nedenlerin en önemlilerini zikretmiş -ki daha önce bunları arz ettik- ve bu nedenlerden biri olarak, insanların Kur'ân ve sünnet ile kuvvetli bir bağı bulunmayan ilimlere iltifat etmemek olduğunu belirtmiştir. Buradan âlimlerin hadis diye uydurulmuş sözler ile mücadelelerindeki gayretlerine geçmiş ve onların hadisin senedinin eleştirisine verdikleri önemin onda birini metnin eleştirisine vermedikleri için eleştirildiklerini zikretmiştir. Sonra en fazla hadis rivâyet eden sahabîlerden bahsetmiş ve Ebû Hüreyre hakkında şöyle demiştir: "O hadisleri yazmazdı, bilakis onları ezberinden rivâyet ederdi. Yine doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den bizzat kendisinin duymadığı hadisleri rivâyet ederdi. Bazı sahabîler onun rivâyet ettiği hadislerden şüphe etmişler ve onu eleştirmekte ileri gitmişlerdir." Daha sonra bu bölümü Buhârî, Müslim ve diğer Kütübü's-Sitte sahiplerine gelinceye kadar, sünnetin tedvin edilmesinin geçirdiği tarihi merhalelerden bahsederek bitirmiştir.

İşte "Fecru'l-İslâm" kitabının 255-274 sayfaları arasında yer alan hadis bölümünün özeti bu şekildedir. Bu bölümde söylenenlerin ayrıntılı bir şekilde eleştirisine geçmeden önce merhum Ahmed Emin'in sünnet hakkındaki bilinen görüşlerine dikkat çekmek istiyorum. Mısır'da Müslümanların yoldan çıkmışlarından biri (İsmail Ethem) hicrî 1353 senesinde "sünnetin tarihi" hakkında bir kitap neşretti. Bu kitapta, sahih

hadis kitaplarında mevcut olan zengin hadis servetinin, asıllarının ve temellerinin sağlam olmadığını, bilakis onlardan şüphe duyulduğunu ve uydurma niteliklerinin ağır bastığını ilan etti. Bu eser İslâmi çevrelerden büyük bir tepki aldı. Öyle ki Mısır hükümeti, Ezher ulemâsının taleplerine binaen eseri toplatmak zorunda kaldı. İsmail Ethem de İslâmî dergilerden birine[230] gönderdiği bir yazı ile kendisini savunmaya çalıştı. O yazıda sünnetin sıhhatinin şüpheli olduğu hakkındaki görüşün sadece kendisine has olmadığını, aksine ileri gelen bir grup edebiyatçı ve âlimin de kendisiyle aynı görüşte olduğunu iddia etmiş ve o kişiler arasında Ahmed Emin'i de zikredip, bu konuda kendisine bir yazı gönderdiğini söylemiştir.

Ahmed Emin'in bu iddiayı yalanlamasını bekledik, ancak yalanlamadı. Aksine bazı haftalık edebî dergilerde,[231] İsmail Ethem'e karşı takınılan tutumun kendisini üzdüğünü ve böyle bir tavrın düşünce özgürlüğüne karşı açılmış bir savaş ve ilmî araştırmaların önüne konulmuş bir takoz olduğunu belirten yazılar yazdı. Hicrî 1360 yılında Ezher'de, Zührî hakkındaki tartışma alevlenince Ahmed Emin, kendisi hakkında da bir yaygara koparılmış olan Ali Hasan Abdulkadir'e şöyle demiştir: "Ezher bilimsel hür düşünceleri kabul etmez. En iyi yol, müsteşrıkların uygun gördüğün görüşlerini, açık bir şekilde onlara nispet etmeden, Ezherlilere senin kendi araştırmaların gibi sunmandır. O görüşlere öylesine şeffaf bir elbise giydirmelisin ki ona dokunmaktan rahatsız olmamalılar. Tıpkı benim 'Fecru'l-İslâm' ve 'Duha'l-İslâm' kitaplarımda yaptığım gibi." Benim o zaman bizzat Hasan Abdulkadir'den duyduğum bu.

Ahmed Emin'in görüşlerini eleştirmekle ve sünnet hakkında kuşku uyandırmasını ve İslâmî hakikatleri çarpıtmasını açıklamakla, masum birini suç ağına düşürmek için suç unsuru bulma avına çıkmış olmayacağız. Aksine şüphelerin kendisini kuşattığı sanık hakkındaki delilleri, iyice değerlendirip tahkik etmek için toplamış olacağız... "Fecru'l-İslâm" kitabındaki sünnet ve sünnetin tarihi hakkındaki eleştirilerim işte bu esaslar ışığında olacak. Daha Ahmed Emin hayattayken, bu konuyu ele alan araştırmalarım yayınlanmış, Ahmed Emin bunları okumuş ve bunların

---

230 Mecelletü'l-Feth, sayı: 494, s. 12

231 *er-Risale* Dergisi.

"Fecru'l-İslâm" kitabı için ilmi nitelikteki ilk eleştiriler olduğunu itiraf etmiştir.[232]

2. Hadis Uydurmak Hz. Peygamber Döneminde mi Başladı?

"Fecru'l-İslâm" kitabının yazarı 258. sayfada hadis uydurmanın ortaya çıkışından bahsederken şöyle diyor: "Bu uydurmanın Hz. Peygamber zamanında gerçekleştiği görülüyor. Çünkü '*kim benim adıma bilerek yalan uydurursa ateşteki yerine hazırlansın.*' hadisi, zannı galiple ancak Hz. Peygamber adına yalan konuşulması üzerine söylenmiştir." İşte Ahmed Emin'in benimseyip desteklediği görüş bu ve görüş sâbit olan tarihte hiçbir senede dayanmadığı gibi hadisin söyleniş sebebi olarak güvenilir kitapların hiç birinde de zikredilmemiştir.

Tarih, Hz. Peygamber hayattayken, Müslüman olmuş ve O'nun sohbetinde bulunmuş birinin yalan uydurup sonra da bu Hz. Peygamber'in hadisidir, diye rivâyette bulunduğu şeklinde bir olayın gerçekleşmediğini kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Şayet böyle bir olay gerçekleşmiş olsaydı, bundaki çirkinlik ve kötülükten dolayı, olay sahabîler tarafından çokça rivâyet edilirdi. Evet, yürüyüşüne, oturuşuna, uyumasına, giyimine ve mübarek başındaki beyaz saçların sayısına kadar Hz. Peygamber'le ilgili her şeyi rivâyet etme konusunda büyük bir hırsa sahip olan sahabîler nasıl olur da böylesine önemli bir şeyi rivâyet etmemiş olabilirler ki?

Güvenilir sünnet kitapları Hz. Peygamber'in bu hadisi, sahabîlere sözlerini kendilerinden sonra gelecek olanlara tebliğ etmelerini emrederken söylediği hususunda ittifak etmişlerdir. Buhârî, "Benî İsrail'den (İsrail oğullarından) Naklonunan Haberler" babında, Abdullah İbn-i Amr yoluyla gelen bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Bir âyet bile olsa benden duyduklarınızı tebliğ edin. Benî İsrail'den de nakilde bulunabilirsiniz.[233] Bunda sakınca yoktur. Her kim benim adıma bilerek yalan uydurursa ateşteki yerine hazırlansın."

---

[232] Bana bunu el-Feth dergisinin toplantılarından birinde Dr. Ali Abdulvahid haber verdi.

[233] Yani Kur'ân'a ve sahih sünnete muhalefet etmeyen geçmiş ümmetlerin haberlerini nakledebilirisiniz.

Müslim, Ebû Saîd el-Hudrî yoluyla gelen bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Benden duyduklarınızı yazmayın, kim Kur'ân'ın dışında benden duyduklarını yazmışsa onları yok etsin. Ancak benden rivâyette bulunabilirsiniz, bunda bir sakınca yoktur. Kim bilerek benim adıma yalan uydurursa ateşteki yerine hazırlansın."

Tirmizî, İbn Abbas'ın nakletttiği bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Benden rivâyette bulunmaktan sakının (dikkatli olun), sadece benim söylemiş olduğumu bildiklerinizi rivâyet edin. Kim bilerek benim adıma yalan uydurursa ateşteki yerine hazırlansın."

İmam Ahmed, Mûsâ el-Ğafikî'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Hz. Peygamber'in bize en son vasiyeti şöyle demesi oldu: "Allah'ın kitabına sarılın. Benden rivâyette bulunmayı seven bir kavme döneceksiniz. Kim benim adıma, benim söylemediğim bir şeyi söylerse ateşteki yerine hazırlansın. Kim de benden bir şey duyup ezberlemişse onu rivâyet etsin."[234] Başkaları da bu anlama gelecek rivâyetlerde bulunmuştur.

Bütün bu rivâyetlerde açık olarak görülen husus, Hz. Peygamber'in İslâm'ın yayılıp değişik kavimlerin İslâm'a gireceğini bilmesi ve kendisinden yapılacak rivâyetlerde (rivâyet edilecek sözün gerçekten onun olup olmadığı noktasında) iyice araştırma yapmanın ve söylemediği bir şeyi kendisi adına uydurmaktan kaçınmanın zaruri olduğuna kesin bir surette dikkat çekmesidir. Bu hitabı sahabîlere yöneltmiştir, çünkü kendisinden sonra ümmete tebliğde bulunacaklar onlardır. Yine Hz. Peygamber'in, peygamberliğinin ve elçiliğinin şahitleri onlardır. Dolayısıyla bu rivâyetlerde, kesinlikle söz konusu hadisin Hz. Peygamber adına söylenmiş bir yalana binaen söylendiğine yönelik bir işaret yoktur.

Hadisin söyleniş sebebi olarak, yukarıdaki rivâyetlerden farklı bir sebep söyleyen iki rivâyet daha vardır:

1- İmam Tahavî, "Müşkilü'l-Âsâr"da, Abdullah İbn-i Büreyde'den, o da babasından rivâyet ederek şöyle demiştir: "Bir adam Medine'nin civarındaki bir kavme gelmiş ve şöyle demiştir: Hz. Peygamber şu ve şu meselelerde sizin aranızda kendi görüşüme göre hükmetmemi emretti.

---

[234] Buna yakın ibarelerle Tahavî de "*Müşkilü'l-Âsâr*"da rivayet etmiştir, 1/171. Bu rivayette, Ebû Mûsâ el-Ğafikî, Hz. Peygamber'in bu hadisi Veda Haccında söylediğini zikrediyor.

Adam cahiliye devrinde onlardan bir kadınla evlenmek istemiş ancak bu isteğini reddetmişlerdi. Sonra gidip kadına misafir oldu. Onlar da durumu sormak için Hz. Peygamber'e bir elçi gönderdiler. Hz. Peygamber dedi ki: "Yalan söylemiş, Allah'ın düşmanı." Sonra birini şöyle diyerek oraya gönderdi: "Eğer onu hayatta bulursan boynunu vur, ancak onu sağ bulacağını sanmıyorum. Eğer onu ölmüş bulursan, onu yak. Sonra gönderilen kişi o adamı yılan tarafından sokulup ölmüş olarak buldu ve onu yaktı. İşte o zaman Hz. Peygamber "kim bilerek benim adıma yalan uydurursa..." hadisini söyledi."[235]

2- Taberanî, "el-Avsat"ta Abdullah İbn-i Amr İbn-i As'tan rivâyet etmiştir: Bir adam tıpkı Hz. Peygamber'in elbisesi gibi bir elbise giyerek Medine'deki bir ev halkının yanına gelip şöyle demiştir: "Hz. Peygamber bana dilediğim ev halkının yanına girip onların halini bilmemi emretti." Onu eve davet ettiler ve durumu haber vermesi için Hz. Peygamber'e birini gönderdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e şöyle dedi: "Ona gidin, eğer onu sağ bulursanız öldürün, sonra da ateşte yakın. Eğer onu ölü bulursanız, bu durumda onu öldürmekten kifayet etmiş olursunuz ki ben onu öldürmekten kifayet etmiş olacağınızı sanıyorum, onu yakın." Sonra adamın yanına geldiler ve adamın gece su dökmek için dışarıya çıktığında bir engerek yılanı tarafından sokularak öldürülmüş olduğunu öğrendiler. Adamı yaktılar sonra Hz. Peygamber'e dönüp durumu bildirdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "kim bilerek benim adıma yalan uydurursa..." hadisini söyledi.

Bu iki rivâyet hakkında pek çok açıdan söz söylenebilir:

1- Bu rivâyetlerin metni, açık bir şekilde uydurulmuşluk alametleri taşıdıklarından, kabul edilebilirlikten uzaktır. Hz. Peygamber'in sünnetinde ölüleri yakmasını emrettiğini bilmiyoruz. Güvenilir sünnet kitapları bir kere dahi olsa Hz. Peygamber'in bunu yaptığını nakletmiyor.

2- Bu rivâyetlerin senedleri zayıftır, râvileri arasında hadisleri kabul edilmeyenler vardır. Bu yüzden Sehâvî bu kıssanın uydurma olduğuna hükmetmiş ve "sahih değildir" demiştir.

---

[235] *Müşkilü'l-Âsâr*, 1/164.

3- Rivâyetlerin sahih olduğu düşünülse bile, bu durumda çok açık bir şekilde hadisin sebebi, yalan söyleyene has dünyevî bir gaye için hadis uydurmayla ilgili olmaktadır. O halde acaba genel dinî konularda Hz. Peygamber'in hadisleridir diye Müslümanlara rivâyet edilen uydurma hadisler nerede kalıyor? ve acaba dünyevî bir meselede uydurulmuş tek bir hadis -ki râviler bu hadisin dışında başka bir rivâyette bulunmuyorlar- nasıl hadis uydurmanın henüz Hz. Peygamber'in hayatta bulunduğu bir zamanda başladığının delili olabiliyor?

4- Bu iki rivâyetteki olayı gerçekleştirenin bilinmeyen meçhul biri olduğu çok açıktır. Medine'nin dışındaki bir kavme gelmiş, büyük bir ihtimalle Hz. Peygamber ile de karşılaşmamış, hatta belki Müslüman da olmamış ve sahabe de olmayan biri. Dolayısıyla bu rivâyetlerde, sahabenin doğruluğu hakkında şüphe uyandırmak isteyen biri için her hangi bir dayanak yoktur.

Bunlardan da anlaşılacağı gibi Hz. Peygamber'in kendi adına yalan uydurulmasıyla ilgili söylemiş olduğu hadisin sebebi ister güvenilir sünnet kitaplarında zikredilenler olsun, isterse bazı hadis eleştiricilerinin sahih olmadıklarına hükmettikleri bu iki rivâyet olsun, söz konusu hadiste hadis uydurmanın Hz. Peygamber zamanında başladığına işaret eden her hangi bir delil yoktur. Dolayısıyla bu hadisi bu görüşe dayanak yapmak, her hangi bir temeli olmayan ve kabul edilemeyecek bir hatadır. Özellikle de bundan çıkacak ilk netice Hz. Peygamber'in sahabîlerine yalan nispet etmek olunca... Çünkü sahabîlere yalan nispet etmek, hak ve insafa, sahabîlerin bilinen hayat ve yaşantılarına ve onların adâlet ve güvenilirlikleri konusunda Müslümanların çoğunluğunun kabullerine aykırıdır. Bu kabullenişin tek istisnası -daha önce de değinildiği gibi- Şiîler ile bazı Hâricî ve Mûtezile gruplarıdır. İşte Ahmed Emin'in söz konusu hadisten böyle bir sonuç çıkarmak istemesindeki maksat, sünnet binasına ilk dinamiti yerleştirmek için -Şiîler ile bazı Hâricî ve Mûtezile gruplarının sahabîler hakkındaki- bu metruk görüşlerine işaret etmek, Ebû Hüreyre hakkında söyleyeceklerine zemin hazırlamak ve (hadis konusunda) sahabîlerin birbirlerini eleştirdiklerini ileri sürmektir. Evet o, doğru yolu şaşırıp, zanlar üzerine tarihî gerçeklerin ve güvenilir hadislerin doğrulamadığı önemli bir iş bina etmiştir.

Ahmed Emin'e el-insaf dedikten sonra diyoruz ki: Bu sonuç onun kendi araştırma ve düşüncesinin mahsulü değildir. Aksine, neredeyse ibareleri kelimesi kelimesine "Nehcu'l-Belâğa"da[236] Hz. Ali'ye nispet edilen hutbeden alınmıştır. Ahmed Emin bu sözlerinden sonra Hz. Ali'nin bahsi geçen hutbesinin şerhini yapan İbn Ebî Hadid'ten iki sayfalık alıntı yapıyor. Bu da gösteriyor ki o, bu hutbeyi kesin olarak biliyor. Şîa'nın haddi aşmışlarının sahabîlere iftira atıp onları karalamalarındaki arzuları, halifeliğin Hz. Ali'ye ait olduğu sonucuna ve ondan sonra da imamlarının masum (günahsız) olduğu sonucuna ulaşmaksa, acaba Ahmed Emin'in bu konudaki gayesi de sünnetin bize nakledicileri olan sahabe hakkında şüphe uyandırmaktan başka bir şey olabilir mi?

Tefsir Hadisleri

Kitabının 529. sayfasında şöyle diyor: "Uydurma hadislerin miktarının delili olarak tefsir hadisleri yeter. Bu konuda binlerce hadis toplayan Ahmed İbn-i Hanbel'in, "bu hadislerden hiç biri sahih değildir", dediği zikrediliyor. Buhârî'nin kitabı yedi bin hadis kapsıyor ve bu hadislerden yaklaşık üç bini tekrardır. Demişlerdir ki: 'Bu hadisleri, kendi çağındaki altı yüz bin hadis arasından seçip sahih bulmuştur.'"

Hadis diye uydurulmuş sözlerin çokluğu kimsenin inkâr etmediği bir şeydir. Ancak o, hadis diye uydurulmuş sözlerin çokluğunu iki şeyle delillendiriyor: "Tefsir hadisleri ve Buhârî'deki hadisler." Tefsir hadisleri konusundaki ifadelerinden anlaşılan, bu konudaki hadislerin tamamının şüpheli olduğudur. Çünkü konuyla ilgili yüzlerce hadis toplanmış olmasına rağmen İmam Ahmed'den, "bu hadislerden hiç biri sahih değildir", sözü nakledilmiştir.[237] ve İmam Ahmed'in sünnet konusundaki yeri gizli de değildir. Dolayısıyla o, tefsir hadisleri hakkında "onlardan sahih olan hiçbir şey yoktur." demişse, artık o konuda rivâyet edilen hadislerin tamamı, uydurma olduklarına hükmedilmese de, sıhhatleri şüphelidir, demektir. İşte Ahmed Emin'in söylediklerinin mantıkî sonucu bu değil midir?

Söyledikleri iki temele dayanıyor:

---

[236] Şerhu İbn Ebi'l-Hadîd, 3/13.

[237] İmam Ahmed'in bu sözünü "Fecru'l-İslâm" kitabının Kur'ân'la ilgili olan bir önceki bölümünde naklediyor.

Birincisi: Tefsir hadisleri

İkincisi: Buhârî'deki hadisler.

Tefsir hadislerine gelince, Sünnet kitaplarına muttali olan herkes bilir ki, o kitaplarda sahih yollarla gelen ve sahihliklerine toz konamayacak çok sayıda tefsir hadisi yer alır. Sünnet kitaplarının tamamında, Hz. Peygamber'den, sahabîlerden ve tâbiînden gelen tefsirle ilgili rivâyetlerin yer aldığı özel bir bölüm mutlaka ayrılmıştır. Tefsir âlimleri, Allah'ın kitabını tefsir edeceklerin, bu konuda Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlere dayanmalarını şart koşmuşlardır.

İmam Ebû Cafer et-Taberî tefsirinde şöyle diyor: "Allah'ın peygamberine indirdiği Kur'ân'ında, yorumuna ancak Hz. Peygamber'in açıklamalarıyla ulaşılan âyetler vardır. Bir çok yönü bulunan emir, nehiy, irşad.... gibi."[238]

"Bahru'l-Muhît" müellifi müfessir Ebû Hayyan el-Endelüsî de, müfessirin ihtiyaç duyduğu şeylerle ilgili olarak şöyle diyor: "(Dördüncü cihet): Mübhemin tayini, mücmelin açıklanması, nüzul ve nesih sebebi. Bunlar Hz. Peygamber'den gelen sahih nakillerden alınır. Bunlar hadis ilmindendir. Sahihayn (Buhârî ve Müslim), Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un Sünenleri gibi ana kitaplar bunları içerir."

Suyûtî'nin "el-İtkan"ındaki nakline göre İbn Teymiye şöyle diyor: Hz. Peygamber'in sahabîlerine Kur'ân'ın lafızlarını açıkladığı gibi, manalarını da açıkladığının bilinmesi gerekir. Allah şöyle buyuruyor: "*Sana da ey Resûlüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın.*" (Nahl, 16/44).

Zerkeşî de tefsiri yönünden Kur'ân'ı iki kısma ayırıyor: "Tefsiri nakil yoluyla -ya Hz. Peygamber'den, ya sahabîlerden, ya da tâbiînden- gelmiş olan kısım ve tefsiri nakil yoluyla gelmemiş olan kısım."

Görüldüğü gibi tefsiri, nakledilen ve nakledilmeyen olarak ikiye ayırmışlar ve müfessirin ilk kısma müracaat etmesini ve nakledilen kısmını bilmesini gerekli görmüşlerdir. Eğer tefsir hadislerinden hiçbir şey, bilakis pek çok şey sahih olmamış olsaydı, böyle yapmazlardı. Hatta tefsir yap-

---

[238] Taberî, 1/25.

manın ancak Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlerle câiz olacağını söyleyen âlimler bile vardır.

Suyûtî şöyle diyor: "İnsanlar, herkesin Kur'ân'ın tefsirine girişmesinin câiz olup olmadığı hususunda ihtilâf ettiler. Bazıları şöyle dediler: Hiç kimsenin, âlim ve edip de olsalar, fıkıh, nahiv, ahbâr ve âsâr ilminde geniş bilgileri de olsa, bu konuda Hz. Peygamber'den gelen rivâyetleri bilmedikçe, Kur'ân'dan bir şeyin tefsirine el uzatması câiz değildir."[239]

Bu görüş, ihtilâflı olmakla birlikte, yine de Kur'ân'ın tefsiri konusunda, hiç kimsenin bilmemezlikten gelemeyeceği ve hiçbir âlimin inkâr edemeyeceği haberlerin (hadislerin) mevcut olduğunun delilidir. Zaten İmam Şâfiî de "Muhtasaru'l-Buvaytî"de, müteşabih âyetlerin ancak Hz. Peygamber'den gelen bir sünnet veya sahabîlerinden gelen bir haber ya da âlimlerin icması ile tefsir edilebileceğinin câiz olduğunu söylüyor. Evet, tefsiri Hz. Peygamber'den nakledilen (âyetlerin) sayısı, nakledilmeyenlerden daha azdır ve yine Hz. Peygamber'den nakledilenlerden sahih olanlarının sayısı, sahih olmayanlardan daha azdır. Ancak bu durum insanlara, tefsir hadislerinin tamamının şüpheli olduğunu söyleme hakkı vermez.[240]

İmam Ahmed'den tefsir hadisleri konusunda rivâyet edilen söz ise ondan nakledilen şu ifadeye işaret etmektedir: "Üç şeyin aslı yoktur: Tefsir, kahramanlık hikâyeleri ve savaş destanları." Veya bir başka rivâyette geldiği şekilde: "Üç kitabın aslı yoktur: Savaş destanları, kahramanlık hikâyeleri ve tefsir." Bu ibare hakkında söylenecek sözün birçok yönü bulunmaktadır:

Birincisi: Bu sözün sahih olduğu şüphelidir. Çünkü bizzat İmam Ahmed'in kendisi Müsned'inde, tefsir konusunda pek çok hadis zikretmiştir. Acaba sahih bir şekilde hocalarından rivâyet edip Müsned'inde yer verdikten sonra, tefsir konusundaki hadislerin hiç birinin sahih olmadığına hükmetmesi makul müdür? Aynı şekilde söz konusu ibare, Arapların haberleri ve Müslümanların savaşları hakkındaki bütün rivâyetlerin teme-

---

239 *el-İtkan*, 2/180

240 Hz. Peygamber'den (s.a.s.) tefsirle ilgili nakledilen hadislerin miktarı ve onların sıhhat durumu ile alakalı yapılan bir çalışma için bkz.: Suat Yıldırım, *Peygamberimiz'in Kur'ân'ı Tefsiri*, 1-2, İst. 2007, Yeni Akademi yay. (Ed.)

linden yalan olduğu sonucunu gerektiriyor ki, acaba böyle bir şeyi kim söyleyebilir?

İkincisi: Hadislerin sahih olmaması, onların uydurma veya zayıf olduğunu gerektirmez. Özellikle İmam Ahmed'in makbul olmalarına rağmen pek çok hadisi sahih kabul etmediği bilinmektedir. Bunun tevilinde şu şekilde açıklamalarda bulunulmuştur: "Bu, ona has bir ıstılahtır. el-Leknevî "er-Ref' ve't-Tekmil" isimli eserinde şöyle diyor: 'Çoğu zaman (muhaddislerin) bu hadis 'sahih değildir' veya 'sâbit değildir' demelerinden, ilim sahibi olmayanlar o hadisin uydurma veya zayıf olduğunu zannediyor. Bu zanları, onların (muhaddislerin) ıstılahlarını ve açıklamalarını bilmemelerinden kaynaklanıyor.' Aliyyu'l-Kârî "Tezkiretu'l-Mevdûât" isimli kitabında şöyle diyor: Sâbit olmayış, uydurma olduğunu gerektirmez. İbn Hacer "Netaicu'l-Efkâr" isimli kitabında zikir konusundaki hadislerin rivâyeti hakkında şöyle diyor: "İmam Ahmed'in şöyle dediği sâbittir: Besmele (yani abdestteki besmele) hakkında sâbit olan tek bir hadis bilmiyorum. Derim ki (yani İbn Hacer diyor): Bilmemek, yokluğu gerektirmez. Yani sâbit olmadığını söylemek, zayıflığının sâbit olduğunu gerektirmez. Çünkü burada sahihliğinin sâbit olmadığının söylenmesi, hasen olduğu ihtimalini ortadan kaldırmaz."

Üçüncüsü: İmam Ahmed: "Tefsir konusunda sahih olan hiçbir şey yoktur" demiyor. Onun söylediği şudur: "Üç şeyin aslı yoktur." ve anlaşılan o ki, bu sözüyle onun kastettiği bu üç ilim alanına has müstakil kitapların (temelinin) olmadığıdır. İkinci rivâyette açıkça söylemiş olduğu "üç kitap" bunun delilidir. Bu ibareden Hatib el-Bağdâdî'nin çıkardığı anlam da budur. el-Bağdâdî şöyle diyor: Bu söz, bu sahalara has kitaplarla ilgilidir. Bunların en meşhurlarından ikisi el-Kelbî'nin kitabı ile Mukâtil İbn-i Süleyman'ın kitabıdır. İmam Ahmed, el-Kelbi'nin tefsiri hakkında şöyle diyor: Başından sonuna kadar yalan olup ona bakmak helâl olmaz.

Dördüncüsü: Bu ibareden İmam Ahmed'in, "tefsir hakkında sahih olan rivâyetlerin, sahih olmayanlara göre çok az olduğunu" kastetmiş olma ihtimali de vardır. Nitekim ilim ehlinden pek çok kişinin yorumu bu şekildedir.

Suyûtî,[241] İbn Teymiye'nin şöyle dediğini rivayet eder: Tefsir hadislerinden, sahih oldukları bilinebilecek kısım, Allah'a hamd olsun, çok sayıda mevcuttur. İmam Ahmed'in "üç şeyin aslı yoktur..." demesi ise, bunların çoğunun mürsel olmasından dolayıdır.

Zerkeşî, "el-Burhan"da[242] şöyle diyor: Kur'ân'ı tefsir etmek için araştırma yapacak kişi için çok sayıda kaynak vardır. En başta gelenleri ise dört tanedir. Birincisi: Hz. Peygamber'den gelen nakiller. Bu en bilinen yöntem olmakla birlikte, yapılan nakillerin zayıf ve uydurma olanlarına dikkat etmek gerekir. Çünkü bunların sayıları çoktur. Bu yüzden İmam Ahmed şöyle demiştir: "Üç kitabın temeli yoktur: Savaş destanları, kahramanlık hikâyeleri ve tefsir." Muhakkik âlimler de şöyle demiştir: İmam Ahmed'in bu sözüyle kastettiği, bu konulardaki rivâyetlerin genelinin sahih ve muttasıl isnadlarının olmadığıdır. Yoksa bu konularda pek çok sahih rivâyet mevcuttur.

Özetle, İmam Ahmed'in ibaresini de delil olarak sunarak, tefsir hadislerinin tamamının sahih olmadığı iddiası, Buhârî, Müslim, Muvattâ, Tirmizî ve hatta bizzat İmam Ahmed'in kendi kitabı gibi temel hadis kitaplarında yer alan sahih tefsir hadisleriyle geçersiz kalmaktadır.

3. İmam Buhârî Sahih Hadislerin Tamamını Sahih'inde Topladı mı?

Ahmed Emin, Buhârî'nin sahih hadisleri altı yüz bin hadis arasından seçip aldığını iddia ediyor. Burada iki yönden değerlendirmede bulunulabilir:

1- Ortalıkta dolaşan hadislerin sayısı. Buhârî'nin zamanında insanlar arasında dolaşan hadislerin altı yüz bine hatta daha fazla bir sayıya ulaşacak kadar çok olduğunda şüphe yok. İmam Ahmed'in şöyle dediği naklediliyor: "Yedi yüz bin küsür hadis sahihtir. Bu genç (Ebû Zür'a'yı kastediyor) yedi yüz bin hadis ezberlemiştir." Ancak bu korkunç sayıdaki çokluğun hakikati nedir? Acaba bunların tamamı farklı konulara ilişkin hadisler mi?

---

241 *el-İtkan*, 2/178.

242 Bunu Suyutî de *el-İtkan*'ında nakletmiştir. Bkz.: 2/178.

Yoksa geliş yolları farklı olan hadisler mi? Acaba bunların tamamı Hz. Peygamber'e nispet edilen hadisler mi? Yoksa aynı zamanda sahabîlere ve tâbiîne de nispet edilen hadisler mi?

Bu soruya cevap verebilmek için âlimlerin hadis, haber ve âsâr hakkındaki ihtilâflarına değinmemiz gerekiyor.

Bir grup demiştir ki: Hadis, Hz. Peygamber'e merfu olan yani (bir şeyi söylediği, yaptığı ve takrir ettiği) Hz. Peygamber'e nispet edilen rivâyetlerdir. Mevkuf olan rivâyetler ise, yani isnadı (Hz. Peygamber'e kadar gitmeyip) sahabeye dayanıp kalanlar bu gruba girmez. Ancak aksini gösteren bir karînenin bulunması durumu hariç.

Haber ise, merfu ve mevkuf rivâyetlerden daha da genel olup, tâbiîne dayanıp kalan rivâyetleri de kapsar. Dolayısıyla her hadis, haber olarak isimlendirilir ancak her haber hadis olarak isimlendirilmez.

Başka bir grup da demiştir ki: Hadis, hem Hz. Peygamber'e merfu olan rivâyetler, hem de sahabe ve tâbiînde mevkuf olan rivâyetlerdir. Dolayısıyla hadis ve haber eş anlamlı kelimelerdir.

Âsâr da haberin yukarıdaki anlamı ile eş anlamlıdır. Yani hem merfu hem de mevkuf olan rivâyetler için kullanılır. Horasan fukahası mevkuf rivâyetleri âsâr olarak, merfu rivâyetleri de haber olarak isimlendirmiştir.[243]

Hadis, haber ve âsârın sınırlarını belirlemedeki ihtilâfları bu şekildedir. Durum bu olduğuna göre, altı yüz bin veya daha fazla olan hadislerdeki korkunç çokluğun sebebini anlamamız kolaylaşır. Bu sayı Hz. Peygamber'den yapılan rivâyetleri kapsadığı gibi, sahabe ve tâbiînin sözlerini de kapsar. Diğer taraftan bir tek hadisin farklı yollardan gelen rivâyetlerini de kapsar. Muhaddis, birden çok sahabe ve tâbiînin rivâyet ettiği -ki genelde böyle olur- bir hadisi, geldiği rivâyet yollarını esas alarak ayrı ayrı toplar ve bazen on ayrı yoldan geldiği için on ayrı hadis kabul edilir. Gerçekte ise ortada bir tek hadis vardır. İbrahim İbn-i Sâid el-Cevherî şöyle diyor: "Benim için yüz ayrı yönü olmayan her hadiste yetim kalmışım demektir."[244]

Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sözlerinin, fiillerinin ve takrirlerinin

---

243 *Tevcîhu'n-Nazar*, s. 3

244 *Te'nîbu'l-Hatîb*, s. 151.

yanı sıra, sahabenin ve tâbiînin sözleri de toplandığında, ayrıca Hz. Peygamber'den, sahabîlerden ve tâbiînden gelen bir rivâyetin, bütün geliş yolları ayrı bir rivâyetmiş gibi ele alındığında sayıları yüz binlere varan rivâyetlerin çokluğu kesinlikle şaşırtıcı olmayacaktır.

Allame Tahir el-Cezâirî şöyle diyor: "Söylemiş olduğumuz gibi bazı muhaddislerin merfu ve mevkuf rivâyetlerin hepsini birden hadis olarak isimlendirmeleri, bazı insanlara "falanca yedi yüz bin sahih hadis ezberlemiş' denildiğinde göstermiş oldukları şaşkınlıklarını ortadan kaldırıyor. Bu insanlar böyle bir şeyi çok uzak bir ihtimal olarak görüyor ve şöyle diyorlar: Bu hadisler nerede? Niçin bize ulaşmadı? Hadis hâfızları bu sayının onda bir miktarını olsun niçin nakletmediler? Acaba Hz. Peygamber'den sâbit olan hadislerin çoğunu ihmal edip nakletmemeleri nasıl mümkün oldu? Ki onların hadislere verdikleri büyük ehemmiyet, hadislerden her hangi bir şeyi terk etmeye imkân bırakmamayı gerektiriyor. Şimdi hadis hâfızlarının bu özellikleriyle ilgili birkaç örnek zikredelim: İmam Ahmed'in şöyle dediği nakledildi: "Yedi yüz bin küsür hadis sâbit olmuştur. Bu genç, (yani Ebû Zür'a), yedi yüz bin hadis ezberlemiştir." Beyhakî bu söz ile İmam Ahmed'in sahih olan hadisler ile sahabe ve tâbiîn sözlerini de kasdettiğini ifade etmektedir. Hâfız Ebû Bekr Muhammed İbn-i Ömer er-Râzî şöyle diyor: "Ebû Zür'a yedi yüz bin hadis ezberlemişti. Yüz kırk bini tefsir hadisleriydi." Buhârî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Yüz bin sahih hadis, iki yüz bin de sahih olmayan hadis ezberledim." Müslim'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bu "Sahih"i, kulaktan kulağa dolaşan üç yüz bin hadis arasından derledim."

Ebû Zür'a'nın tefsir konusunda yüz kırk bin hadis ezberlemiş olması belki garip gelebilir. Ancak müfessirler şu âyetteki "en-naîm" kelimesi hakkında on kavil zikretmişlerdir ve bu kavillerden her biri -hadisi genel manada kullananlar için- hadis olarak değerlendirilir: "*Nihayet o gün (dünyada kazanıp harcadığınız) nimetlerden (en-naîm) hesaba çekileceksiniz.*" (Tekasür, 102/7). Yine şu âyetteki "el-mâûn" kelimesi hakkında da altı kavil zikretmişlerdir ve altıncısının dışında hepsi de hadis olarak değerlendirilmiştir: "*Aslında onlar gösteriş yapıyorlar. Ve Zekâta (el-mâûn) mani oluyorlar.*" (Mâûn, 107/6-7).[245]

---

245 *Tevcîhu'n-Nazar*, s. 3-4.

2- Buhârî'ye göre sahih hadislerin sayısı. "Fecru'l-İslâm" kitabının yazarı, Buhârî'ye göre sahih hadislerin sadece "Sahih"inde topladığı ve tekrarsız olarak sayıları dört bin olan hadislerden ibaret olduğunu ve bu hadisleri ise kendi çağındaki altı yüz bin hadis arasından seçip çıkardığını iddia ediyor. Evet, Ahmed Emin, âlimler nezdinde bilinip kabul edilmeyen bu iddiada bulunuyor. Oysa âlimlerce bilinip kabul edilen görüş, Buhârî'nin, kendisine göre sahih olan bütün hadisleri "Sahih"inde toplamadığıdır.

İbn Salah "Mukaddime"sinde şöyle diyor: Buhârî ve Müslim'in "Sahihleri" bütün sahih hadisleri kapsamıyor. Zaten Buhârî ve Müslim de kitaplarını bunun için telif etmemişlerdir. Buhârî'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştik: "Kitabu'l-Cami'e (Sahih-i Buhârî) sadece sahih olanları aldım, ancak sahihlerin pek çoğunu bıraktım." Müslim'in de şöyle dediğini rivâyet etmiştik: "Bana göre sahih olan her şeyi buraya (yani Sahih'ine) koymadım, buraya sadece üzerinde icmâ edilmiş olanları koydum."[246]

Hâfız İbn Kesir şöyle diyor: Sonra Buhârî ve Müslim, sahih olduklarına hükmedilen bütün hadisleri (kitaplarında) rivâyet etmeye çalışmamışlardır. Her ikisinin de sahih olduklarına hükmettikleri pek çok hadis vardır ki, bunlar kitaplarında yoktur. (Ancak sünenlerde ve diğerlerinde vardır.)[247]

Hâfız el-Hâzimî "Şurutu'l-Eimmeti'l-Hamse" isimli kitabında şöyle diyor: Buhârî sahih olan bütün hadisleri rivâyet etmeye çalışmamıştır. Bunun doğru olduğuna Ebû'l-Fadl Abdullah İbn-i Ahmed İbn-i Muhammed'in bize söylediği şu söz şahitlik ediyor: Talha bize kitabında, Ebû Saîd el-Mâlinî'den nakille, Abdullah İbn-i Adiy'in kendilerine şöyle söylediğini haber veriyor: Muhammed İbn-i Ahmed bize rivâyette bulunarak dedi ki: Muhammed İbn-i Hamdeveyh'in şöyle dediğini duydum: Muhammed İbn-i İsmail'i -yani Buhârî'yi- şöyle derken işittim: "*Yüz bin sahih hadis, iki yüz bin de sahih olmayan hadis ezberledim.*" Yine Buhârî'nin şöyle dediğini zikrediyor: "Bu kitapta sadece sahih olanları rivâyet ettim, bu kitaba almadığım sahihler ise daha çoktur."[248]

---

[246] *Mukaddimetu Ulumi'l-Hadis*, s. 10. Müslim'in bu ibaresi "Sahih"inin (2/25) "*et-Teşehhüd Fi's-Salat*" babındadır.

[247] *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*, s. 9-10

[248] *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, s. 47

Âlimler Buhârî'nin, kitabında bütün sahih hadislere yer vermediğini ve onun yüz bin sahih hadis ezberlediğini ikrar ettiklerine göre, Ahmed Emin'in onlardan yapmış olduğu naklin doğru olmadığı ortaya çıkmış oluyor; tabi eğer "dediler" sözüyle âlimleri kastediyorsa. Eğer âlimleri değil de, sıradan insanları ve talebelerin dilinde yaygın olan söylentiyi kastediyorsa o zaman durum değişir. Ancak ilmî ve araştırma konumunda bulunulduğunun da unutulmaması gerekir.

4. Abdullah İbn-i Mübarek Gafil miydi?

Ahmed Emin, kitabının 260. sayfasında hadis uyduranlardan bahsederken şöyle diyor: "Bazıları iyi niyetli olup, kendilerine gelen her şeyi sahih olduğu düşüncesiyle topluyordu. Bunlar aslında doğru kimseler olup duydukları her şeyi rivâyet ediyorlardı. İnsanlar da onların doğruluklarına aldanarak, onların rivâyetlerini alıyordu. Tıpkı Abdullah İbn-i Mübarek gibi. Onun hakkında şöyle deniyor: O, güvenilir ve doğru sözlüdür. Ancak önüne gelen herkesten hadis alırdı." Dipnotta ise Abdullah İbn-i Mübarek hakkındaki bu sözün "Sahih-i Müslim"de yer aldığına işaret ediyor.

Yazar hadis uyduranlardan bahsediyor. Hadis uyduranlar ise bu kitabın ilgili bölümünde söylediğimiz gibi, değişik maksatlarla Hz. Peygamber adına yalan söz uyduran kimselerdir. Dolayısıyla iyi niyetli olup, kendisine gelen her şeyi toplayan biri -kendisi de bu işte samimi ve doğru ise- hiçbir şekilde hadis uyduran konumunda olmuyor. Çünkü o, ne hadisin senedinde ne de metninde yalan söylemiyor. Buradaki maksat, "gafil olduğunu", yani duyduğu hadisleri her hangi bir eleştiri ve incelemeye tabi tutmadan kabul ettiğini söylemekse, bu durumda onu, yazarın yaptığı gibi, hadis uyduranlar kategorisine sokmak, ifade etmekteki dikkatsizlikten kaynaklanan açık bir hatadır. Aynı şekilde hadis uyduranlar bahsinde Abdullah İbn-i Mübarek'ten söz etmek, onun da hadis uyduranlardan olduğu izlenimine yol açar. Bu, ifadeye yönelik şekli bir eleştiri. Yazarın söylediklerinde, esas olarak üç eleştiri görülüyor:

1- Abdullah İbn-i Mübarek iyi niyetli olup, insanları değerlendirmeye tabi tutmadan duyduğu her şeyi rivâyet ediyordu.

2- İnsanlar onun doğruluğuna aldanıp, ondan duydukları her hadisi doğrudur diye kabul ediyorlardı.

3- Sahih-i Müslim'den aktardığı ifade Abdullah İbn-i Mübarek hakkındadır.

Yazar bu üç meselede de tamamen hatalıdır:

1- Abdullah İbn-i Mübarek'in iyi niyetli olup duyduğu her şeyi rivâyet ettiği meselesi, hiçbir şekilde gerçekle uyuşmuyor. İbn Mübarek, râvileri sıkı bir eleştiriye tabi tutan çağındaki imamların en meşhurlarındandır. Müslim, "Sahih"inin mukaddimesinde, onun râvileri eleştirmesiyle ilgili bir çok örnek sunmaktadır. Senedini Ebû İshak İbrahim İbn-i İsa et-Tâlekani'ye dayandırdığı şu örnek bunlardan biridir: et-Tâlekani şöyle diyor: Abdullah İbn-i Mübarek'e dedim ki: Ey Ebû Abdurrahman, "İyilikten sonra iyilik, ana-baban için namaz kılman ve kendi orucunla birlikte onlar için oruç tutmandır." hadisi hakkında ne dersin? Dedi ki: Ey Ebû İshak, bu hadis kimden rivâyet edilmiştir? Dedim ki: Bu Şihab İbn-i Hıraş'ın rivâyet ettiği hadislerdendir. Dedi ki: O güvenilir biridir. Ona kimden rivâyet edilmiş? Dedim ki: Haccâc İbn-i Dinar'dan. Dedi ki: O güvenilir biridir. Ona kimden rivâyet edilmiş? Dedim ki: Hz. Peygamber söylemiş. Dedi ki: Ey Ebû İshak, Haccâc İbn-i Dinar ile Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) arasında hadis ilmen omuz veren nice dev dimağlar gelip geçmiştir (yani hadisin senedinde kopukluk vardır)(s. 250). Ancak bu sadaka hakkında ihtilâf yoktur. (yapılan sadakalar ölüye ulaşır)."

Yine Müslim mukaddimesinde Ali İbn-i Şakik'ten şunu rivâyet ediyor: Abdullah İbn-i Mübarek'i insanlara şöyle derken duydum: "Amr İbn-i Sâbit'in hadislerini terk edin. Çünkü o selefe küfrediyordu."

Ahmed İbn-i Yusuf el-Ezdî'den şunu rivâyet ediyor: Abdurrezak'ı şöyle derken duydum: İbn Mübarek'i, Abdulkuddüs'ün dışında, kimse için açık bir şekilde "kezzab (çok yalancıdır)" sözünü kullandığını görmedim. Ancak onun için "kezzab" dediğini duydum.

Bunlar ve Müslim'in zikrettiği diğer örnekler gösteriyor ki, Abdullah İbn-i Mübarek, râvileri sıkı bir eleştiri ve değerlendirmeye tabi tutan ve hadislerin senedlerine önem veren biriydi.

Çok daha açık bir örnek yine Müslim'in, Abbas İbn-i Ebû Rizme'den

rivâyet ettiği şu örnektir: Abbas İbn-i Ebû Rizme diyor ki: Abdullah İbn-i Mübarek'in şöyle dediğini duydum: Bizim ile topluluk arasında topluluklar vardır. Yani isnad vardır.

Hâfız Zehebî de "Tezkire"sinde, Müseyyeb İbn-i Vadıh'ın şöyle dediğini zikrediyor: İbn Mübarek'e kimlerden hadis alabileceğimiz sorulduğunda şöyle dediğini duydum: Allah için ilim talep eden ve senedinde çok sıkı hareket edenden. Bir kişi güvenilir birinden hadis almış olabilir, ancak o güvenilir kişi, güvenilir olmayan birinden rivâyette bulunabilir. Bir kişi güvenilir olmayan birinden hadis almış olabilir, ancak o da güvenilir birinden rivâyette bulunabilir. Ancak gerekli olan güvenilirin yine güvenilir kişiden rivâyette bulunmasıdır.

Zehebî, Harun Reşid'in, bir zındığı öldürmek için sorguya çekerken şöyle dediğini zikrediyor: "Uydurmuş olduğun bin hadisten şimdi nereye kaçacaksın? Ey Allah'ın düşmanı, şimdi Ebû İshak el-Fezarî ve İbn Mübarek'ten nereye kaçıp kurtulacaksın? Uydurmuş olduğun hadisleri harf harf bulup çıkaracaklar." İbn Mübarek'e dendi ki: "Bu hadisler uydurulmuş mudur?" Dedi ki: "Nâkıdlar bu uydurulmuş hadisler için yaşarlar."

Yine Zehebî, İbrahim İbn-i İshak'ın şöyle dediğini zikrediyor: İbn Mübarek'i şöyle derken duydum: Dört bin râviden hadis aldım, ancak onlardan bin kişiden hadis rivâyet ettim.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki "Fecru'l-İslâm" kitabının yazarının, bu büyük imamı "her duyduğunu rivâyet edecek kadar iyi niyetli" şeklinde nitelemesi hatadır.

2- İnsanların onun doğruluğuna aldandığı... iddiasına gelince, görüldüğü gibi o, râvileri sıkı bir şekilde eleştiren ve senedler konusunda çok titiz davranan bir nakıddır. Ne zaman ki bir kişide doğruluk, adâlet ve dikkatli olmak özellikleri toplanır, artık ondan hadis almak şart olur ve onun hakkında "insanlar onun doğruluğuna aldandılar." demek doğru olmaz.

Cerh ve ta'dîl âlimleri, İbn Mübarek'in güvenilirliği, imamlığı ve büyük bir yere sahip olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. İbn Mehdi şöyle diyor: İmamlar dörttür: Sevrî, Mâlik, Hammâd İbn-i Zeyd ve İbn Mübarek.

İmam Ahmed'de onun hakkında şöyle diyor: "Kendi zamanında ondan daha fazla ilme rağbet eden yoktu. Büyük bir ilim topladı. Ondan daha az hata yapan biri yoktu. Çok hadis bilirdi ve kitaptan hadis rivâyet ederdi."

İbn Main: "Zeki, dikkatli ve güvenilir biriydi. Hadislerin sahih olanını bilirdi."

"Tabakat" müellifi İbn Sa'd şöyle diyor: "Güvenilir, emin ve çok hadis bilen hüccet biriydi."

Hâkim şöyle diyor: "Çağının imamı ve ilim, züht, cesaret ve cömertlik yönünden en üstünüydü."

Nesai şöyle diyor: "İbn Mübarek'in zamanında, ondan daha büyük ve övülecek bütün güzel hasletleri ondan daha fazla kendisinde toplamış birini bilmiyoruz."

Nevevî, Müslim şerhinde İbn Mübarek'in hayatını anlattıktan sonra şöyle diyor: "Âlimler onun büyüklüğü ve imamlığı üzerinde icmâ etmişlerdir. Hadisçiler arasında saygın bir konuma ve yüksek bir mertebeye sahiptir."[249]

Hadis nakıdlarının, cerh ve ta'dîl âlimlerinin, dikkat ve titizliği, sözünün doğruluğu ve hatalarının azlığı hususunda icmâ etmiş oldukları biri hakkında, ahir zamanda birinin çıkıp "insanlar ondan hadis alıyorlar ve onun doğruluğuna aldanıyorlardı." demesi çok üzücüdür.

Diğer taraftan âlimlerin onun hadis ilmindeki yerinin ve mertebesinin yüksekliğini ikrar etmeleri, "Fecru'l-İslâm" müellifinin ona yamamaya çalıştığı "duyduğu her şeyi rivâyet eden biriydi." iddiasını yalanlıyor. Müslim İmam Mâlik'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Bil ki her duyduğunu rivâyet eden biri yanlışlardan beri olmaz. Ve her duyduğunu rivâyet eden biri asla imam olamaz."

Müslim, ayrıca Abdurrahman İbn-i Mehdî'nin şu sözünü zikrediyor: Bir kişi duyduklarının bazılarını (başkalarına söylemeyip kendisinde) tutuncaya kadar, kendisine uyulacak bir imam olamaz.

---

[249] İbn Ebî Hâtim (Öl. H. 327) "*Cerh ve Ta'dil*" kitabının mukaddimesinde, İbn Mübarek'in hayatını anlattığı ve âlimlerin övgüleriyle dolu özel bir bölüm ayırmıştır.

Bunlar ve burada zikredilmeyen diğer sözler de gösteriyor ki, bu sahanın âlimleri, her duyduğunu rivâyet edenlerin değil, ancak ezberlediği şeylerde dikkatli ve titiz olan ve rivâyet edeceği şeyleri iyice düşünen kimselerin imamlığını ikrar ediyorlar.

3- Ahmed Emin'in, Abdullah İbn-i Mübarek hakkında, Sahih-i Müslim'den naklettiği ibareye gelince, işte burada insan neredeyse şaşkınlıkta donakalıyor. Müslim'in "Sahih"indeki ibare şu şekilde: "Bana İbn Kuhzaz rivâyet ederek dedi ki: Vehb'in şöyle dediğini duydum: Süfyan, İbn Mübarek'in şöyle dediğini nakletti: Bakiyye (252), doğru sözlü ancak her önüne gelenden hadis alan biriydi." Görüldüğü gibi bu cümleyi bizzat Abdullah İbn-i Mübarek'in, çağındaki muhaddislerden biri olan Bakiyye hakkında söylediği hususunda her hangi bir kuşkuya yer yok. Ancak yazar bu cümleyi Abdullah İbn-i Mübarek hakkında söylenmiş olduğu ve cümledeki niteliklerin onu vasfettiği şeklinde anlıyor. Oysa rivâyetin senedindeki siyak onun bu şekilde anlamasına izin vermiyor. Çünkü sened şu şekildedir: ... Süfyan, İbn Mübarek'in şöyle dediğini nakletti. Yani İbn Mübarek, kendisi hakkında konuşulan değil, bizzat konuşan ve söyleyendir.

Sonra yazar cümledeki "Bakiyye" sözcüğünü, "sika (güvenilir)" şeklinde okuyor. Oysa İbn Mübarek, Humus'lu muhaddis Bakiyye İbn-i Velid'ten söz etmektedir. Ki Bakiyye, İbn Mübarek'in kendisini nitelediği vasıflarla meşhurdur. Nitekim bunu Müslim'in, hemen sonra Ebû İshak el-Fezari'den yaptığı şu rivâyet de tekit etmektedir: "Bakiyye'nin bilinip tanınan kişilerden yaptığı rivâyetleri yaz, ancak bilinip tanınmayan kişilerden yaptığı rivâyetleri yazma." Yine bu hususu Zehebî'nin, bizzat İbn Mübarek'ten yaptığı şu rivâyet de tekit ediyor. İbn Mübarek, Bakiyye hakkında şöyle diyor: "O zayıf kimselerden hadis alır ve gelip geçen herkesten hadis rivâyet ederdi." İşte bu söz, Müslim'in rivâyet ettiği "önüne gelen herkesten hadis rivâyet ederdi." sözüyle aynı anlamdadır.

Bütün bunlar gösteriyor ki yazar Müslim'den naklettiği ibarede iki hata yapıyor:

Birincisi: İbare, Abdullah İbn-i Mübarek'in başkası hakkında söylemiş olduğu bir söz olmasına rağmen, başkasının Abdullah İbn-i Mübarek hakkında söylediği bir sözmüş gibi nakletmesi.

İkincisi: İbaredeki "Bakiyye" sözcüğünü "sika" olarak nakletmesi.

Burada yazar için üç durum söz konusudur: a- İbareyi bizzat Sahih-i Müslim'den nakletmiş, ancak doğru anlamadığı için söz konusu hataya düşmüştür. b- Doğru anladığı halde, içinde gizlediği bir maksat için bilerek tahrif etmiştir. c- İbareyi Sahih-i Müslim'den çarpıtarak nakletmiş olan bazı müsteşrıkların kitaplarında görmüş ve ibareyi aslından kontrol etmeden, İslâm dininin düşmanlarından alıntılamakla yetinmiştir. Ben üçüncü şıkkı tercih ediyorum. Çünkü yazarın çok açık olan bu ibareyi anlayamaması çok uzak bir ihtimal. Aynı şekilde her Müslüman âlimin evinde olan böylesine meşhur bir kitaptaki ibareyi bilerek tahrif edeceği de uzak bir ihtimal.

Sahih-i Müslim'in matbu nüshalarından birinde belki ibare yazarın naklettiği şekilde hatalı olarak zikredilmiştir düşüncesiyle bu nüshaları gözden geçirdim. Çünkü bu durumda - daha önce de değindiğimiz gibi ibarenin siyakı yanlış anlaşılmasına imkân vermiyorsa da- yazar bir nebze mazur görülebilirdi. Ancak matbu bütün nüshalarını gözden geçirmeme rağmen, hepsinde de ibarenin tahrif edilmeden doğru bir şekilde zikredildiğini gördüm. Bu yüzden bana göre ağır basan, bir İslâm düşmanının, hadis imamlarından büyük bir imam hakkında ya -tıpkı Goldziher'in, Zührî hakkında yaptığı gibi- kafaları bulandırmak için kasıtlı olarak, ya da "Bakiyye" ve "sika" kelimelerinin (Arapça) yazılışlarının birbirine benzemesinden dolayı hata yaparak böyle bir tahrife düşmüş olduğu görüşüdür.

Bir müsteşrık, Arapçayı çok iyi bilmediği veya İslâm'a vefa duymadığı ya da siyaktan sözün ve kelimenin manasını anlayacak Arap zevkinden mahrum olduğu için, böyle bir tahrife düşmesinden dolayı mazur karşılanabilirse de, acaba yazarın bu tahrifte o müsteşrıka tabi olmasına nasıl bir mazeret bulunabilir? Özellikle de bu tahrifin üzerine, çağının en büyük hadis eleştiricilerinden biri hakkında büyük bir öneme sahip bozuk bir görüş bina ediyorsa.

a) Kapıların Kapatılması Hadisi

Sonra yazar kitabının 260. sayfasında hadis uyduranları bunu yapmaya sevk eden en önemli meselelerden bahsediyor ve en başta da Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ile Muâviye, Abdullah İbn-i Zübeyr ile Abdulmelik ve Emevîler ile Abbasîler arasındaki siyasî düşmanlıkları zikrediyor.

Bu, itiraza mahal olmayan bir sözdür. Sonra İbn Ebî'l- Hadid'in şu sözünü zikrediyor: "Faziletlerle ilgili hadislerdeki uydurmanın aslı Şîa cihetinden geldi. Şîa'nın böyle yaptığını gören Hz. Ebû Bekir yanlıları da o hadislere karşılık Hz. Ebû Bekir'in faziletiyle ilgili hadisler uydurdular. Şunun gibi: "Eğer bir dost edinseydim..." Bu hadisi, kardeşlik hadisine karşılık uydurdular. Ya da kapıların kapatılması hadisi gibi. Aslında bu, Hz. Ali ile ilgili olup, Hz. Ebû Bekir yanlıları bunu Ebû Bekir şekline çevirdiler."[250]

İbn Ebi'l-Hadîd'in, Mutezilî bir Şiî olmasından ve Şiîlik taassubu[251] bulunmasından dolayı bu iki hadisi uydurma olarak değerlendirmesi mazur görülebilir. Ancak biz Ahmed Emin'in, İbn Ebi'l-Hadîd'in bu kabullenişini hiçbir şekilde sorgulayıp araştırmadan, onun kabul ettiği gibi bu iki hadisi uydurma olarak değerlendirmesine her hangi bir mazeret bulamıyoruz. Çünkü bu iki hadis, hadis imamlarının rivâyet ettiği sahih hadislerdir.

Birinci hadisi Buhârî, İbn Abbas ve İbn Zübeyr yoluyla, Müslim de Ebû Saîd ve İbn Mes'ûd yoluyla rivâyet etmişlerdir.

İkinci hadisi, ki Ebû Bekir'in kapısının dışında bütün kapılarının kapatılmasıyla ilgili hadistir, Buhârî, Ebû Saîd ve İbn Abbas yoluyla, Müslim de Ebû Saîd, Cündüb ve Übeyy İbn-i Ka'b yoluyla rivâyet etmiştir. Ayrıca bu hadisi Buhârî ve Müslim'in dışında İmam Mâlik, Tirmizî, Taberânî, İmam Ahmed, İbn Asâkir, İbn Hibbân ve diğerleri de rivâyet etmiştir.

---

[250] Bkz. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 212-13, 1969, Beyrut, 10. bsk., *Daru'l-Kitabu'l-Arabî*, (Ed.)

[251] el-İskâfî ve İbn Ebî'l-Hadîd'i Şîa âlimleri arasında değerlendirmiştik. Ancak bu durum, iki âlimin –alimlerin hayatlarıyla ilgili kitapların zikrettiği gibi- Mu'tezilî olmadıkları anlamına gelmez. Çünkü Mu'tezile'yi diğer Müslüman çoğunluktan ayıran temel nokta, ilahi adalet meselesindeki, insanın fiillerinin onun için Allah'tan bir kudret ile yaratılması meselesindeki ve akaidle ilgi diğer bazı meselelerdeki görüşleridir. Bunların dışındaki meselelerde değişik fırkalara, gruplara ve yönelişlere ayrılırlar. Bazıları –Nazzâm örneğinde görüldüğü gibi– Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali de dahil olmak üzere bütün sahabîlere saldırırken, bazıları –el-İskâfî ve İbn Ebî'l-Hadîd gibi- Şiiliğe ve bazıları hatta çoğunluğu da fıkıhta Ebû Hanîfe'nin mezhebine bağlıydılar. Onların yönelişlerindeki bu farklılığın örneklerinden biri, çağındaki Talibilerin reislerinden biri olan Şerif Radî'nin –onun eserlerini inceleyenlerin gözünden kaçmayacağı gibi- kader ve kaza inancında Mu'tezile olmasıdır.

Şîa'nın, Hz. Peygamber'in kendisi ile Hz. Ali arasında akdettiğini iddia ettikleri kardeşlikle ilgili hadis ise, güvenilip itimat edilecek hiçbir sahih yolla gelmemiş, güvenilir sünnet kitaplarından hiç birinde yer almamış ve güvenilir hiçbir râvi tarafından rivâyet edilmemiştir. Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye şöyle diyor: "Bu hadis, hadis âlimleri indinde uydurmadır ve hadis bilgisine sahip tek bir kişi onun uydurma olduğundan şüphe etmez. Onu uyduran da yalancılığı çok açık olan cahil bir yalancıdır."[252]

Nâkıdların çoğu Hz. Ali'nin kapısının dışındaki kapıların kapatılması hakkında Şîa'nın rivâyet ettiği hadisin uydurma olduğunu söylemiştir. İbn Cevzî, el-Irakî, İbn Teymiye ve diğerleri de onun uydurma olduğuna hükmetmişlerdir. Hadisin sahih olduğu farzedilse bile âlimler buna İbn Hacer'in "*Fethu'l-Bârî*"de zikrettiği şekilde cevap vermişlerdir. Yani Hz. Peygamber ilk önce Hz. Ali'nin kapısının dışındaki bütün kapıların kapatılmasını emrediyor. Kapılar kapatılınca bu sefer en kısa yoldan mescide girecekleri küçük kapıcıklar ediniyorlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'in küçük kapıcığının dışındaki bütün kapıların kapatılmasını emrediyor. Hz. Ebû Bekir'le ilgili bazı rivâyetlerde gelen kapı, diğer bazı rivâyetlerle uygunluğu açısından küçük kapıcık olarak yorumlanmıştır. Sonra şöyle diyor: İki hadisin arasının bulunmasına yönelik bu yolda bir sorun yoktur. Ebû Cafer et-Tahavî "Müşkilü'l-Âsâr" isimli eserinde ve Ebû Bekir el-Kelâbâzî "Meâni'l-Ahbâr" isimli eserinde iki hadisin arasını bu şekilde buluyor. Yine el-Kelâbâzî, Hz. Ebû Bekir'in evinin, mescidin dışından açılan bir kapısı ve mescidin içine açılan küçük bir kapıcığı olduğunu, Hz. Ali'nin evinin ise sadece mescidin içinden açılan bir kapısının olduğunu beyan ediyor.

b) Faziletlerle İlgili Hadisler

Kitabının 261. sayfasında şöyle diyor: "Çok sayıda hadisin -ki onları okumaktasın- Emevîleri, Abbasîleri veya Şîa'yı desteklemek için ya da onların kadrini düşürmek için uydurulmuş olduğuna şüphe yoktur... Kabilelerin faziletleri hakkında uydurulmuş hadisler de bu yönle birleşiyor... Kureyş, Ensâr, Cüheyne ve Müzeyne hakkında uydurulmuş ne

---

[252] *Minhacu's-Sünne*, 4/96.

kadar hadis vardır. Aynı şey bölge taassubu için de geçerlidir. Neredeyse hakkında bir hadis, hatta pek çok hadis uydurulmamış büyük bir yer bulamazsın. Mekke, Medine, Uhud Dağı, Hicaz, Yemen, Şam, Beytü'l-Makdis, Mısır, Fars ve diğer bölgelerin her birinin fazileti hakkında pek çok hadis varid olmuştur..."

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), kendisi için canlarını ve mallarını feda eden sahabîlerin arasındaydı. Sahabîler İslâm'a girişteki önceliklerinde olduğu gibi, fedakârlıklarında, özverilerinde ve yeteneklerinde de farklı farklıydılar. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in, bazı sahabîlerin fazilet ve mertebelerine delâlet edecek şekilde, onlara övgülerde bulunması, hayranlığını dile getirmesi, onlardaki bir yeteneği açığa çıkarması ve buna benzer beyanlarda bulunması garipsenecek bir durum değildir. Aynı şey İslâm davetinin başladığı Mekke, İslâm devletinin kurulduğu Medine, Allah'ın kitabında övmüş olduğu Beytü'l-Makdis ve evlatları hayra koşan ve Allah yolundaki mücadelede büyük katkıları olan diğer yerler ve kabileler için de söylenebilir.

Diğer taraftan bazı mutaassıp cahillerin, kendi reislerinin, beldelerinin ve kabilelerinin fazileti hakkındaki sahih bir hadise ilavelerde bulunmaları veya sahih bir hadis gelmediği halde bunların faziletleriyle ilgili hadisler uydurmaları da mümkündür, hatta fiilen uydurulmuştur.

Bu iki durum tartışma götürmez bir gerçektir. Bazı kişilerin, beldelerin ve kabilelerin faziletleri hakkında sahihliği sâbit hadislerin gelmiş olması, bunlar hakkında uydurma hadislerin varlığına da engel değildir. Bu durumda insaf sahibi bir âlimin yapacağı şey, bu meseledeki bütün hadisleri tasdik etmede veya yalanlamada acele etmemesidir. Bu mevzudaki uydurma hadislerin varlığı onu bu hadislerin tamamını yalanlamaya veya sahih hadislerin varlığı da bu hadislerin tamamını temize çıkarmaya sevk etmemelidir.

Sahih olanı uydurma olandan ayırmak için âlimlerin metotları vardır. Bu, sened ve metnin birlikte eleştiri ve değerlendirmeye tabi tutulmasıdır. Araştırma ve incelemeden sonra sened ve metninin sahihliği sâbit olanının sahih olduğuna hükmederiz, sâbit olmayanın ise sahihliğine hükmetmeyiz. Bu gibi durumlarda esas alınacak makul yol budur. İşte içinde faziletlerle ilgili hususların yer aldığı pek çok hadisle karşılaştığında imamlarımızın yaptığı da budur.

Araştırma, inceleme ve ayıklamalardan sonra o hadislerden büyük bir bölüm sâbit olmuş ve imamlarımız onları eserlerine alıp sâbitlemişlerdir. Örneğin İmam Buhârî. Kitabı, hadis kitaplarının en sahihi, dikkatlisi ve -Fecru'l-İslâm yazarının da itiraf ettiği gibi- en titiz olanıdır. Buhârî kitabında değişik bablar tahsis etmiş ve o bablarda muhâcir ve ensarın faziletleriyle ilgili sahihliği sâbit olmuş hadislere yer vermiş, yine her iki taraftan da Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Sa'd, Ubey, Muaz ve diğerleri gibi kişilerin faziletlerinin ismen zikredildiği hadislere de yer vermiştir. Aynı şekilde Mekke, Medine, Yemen, Şam ve diğer beldelerin; Kureyş, Müzeyne ve Cüheyne gibi değişik kabilelerin faziletleri hakkında da bir çok hadise yer vermiştir. Bu hadisler İmam Ahmed, Müslim, Tirmizî ve diğer hadis imamları nazarında da sahih ve sâbit olmuştur. Hadis imamları sahih hadisleri seçmekle yetinmemiş, aynı zamanda bu konudaki uydurma hadisleri de açıklamışlar, o hadislerin râvilerinin durumlarını açığa çıkarmışlar, çok ince bir eleştiriye tabi tutmuşlar, râviler ve ortamlardan hareket ederek hadis uydurmaya sevk eden nedenleri beyan etmişlerdir.

Acaba "Fecru'l-İslâm" yazarını, bilinen bu gerçekleri görmemezlikten gelmeye ve faziletlerle ilgili hadislerin tamamı hakkında kuşku uyandırmaya sevk eden nedir? Şüphesiz böyle yapmak, bu konudaki görüşlerini dinlediğim müsteşrıkların bir planıdır ve Ahmed Emin de onların izini takip etmektedir. Müstean olan, Allah'tır.

c) Ebû Hanîfe'nin Sahih Kabul Ettiği Hadisler

Sonra kitabının 262. sayfasında, hadis uydurmaya sevk eden nedenlerin ikincisinin kelamî ve fıkhî ihtilâflar olduğundan bahsederken şöyle diyor: "Aynı şekilde, neredeyse hiçbir fıkhî mesele yok ki, o meselede şu veya bu görüşü destekleyen bir hadis olmasın. Hatta bu durum âlimlerin, kabul ettiği sahih hadislerin çok az olduğunu naklettikleri Ebû Hanîfe'nin mezhebi için de geçerlidir. İbn Haldun, bu hadislerin sayısının "on yedi" olduğunu söylüyor. Bununla birlikte âlimlerin kitapları sayılmayacak kadar çok hadislerle ve bazen de (hadisten çok) fıkhî metinlere benzeyen nasslarla doludur..."

Hadis uydurma hareketi ve bunun sebepleri bahsinde de işaret etti-

ğimiz gibi, fıkhî ve kelamî ihtilâfların, hadis uydurmada etkisi olduğunu inkâr etmiyoruz. Ancak Ebû Hanîfe'nin sahih kabul ettiği hadislerin sayısının on yedi olduğu iddiası ve bu iddianın âlimlere dayandırılması, yazarın doğrudan şaşıp hata etmesi ve âlimlerin yolundan başka bir yol tutmasıdır.

Ebû Hanîfe'nin mezhebi, meselelerin fürûlara ayrılması ve hükümler çıkarılması açısından, fıkhî mezheplerin en kapsamlısıdır. Öyle ki ondan nakledilen meseleler yüz binlere ulaşmaktadır. Ebû Hanîfe'nin bütün bunları az sayıdaki ahkam âyetinden ve on küsür hadisten çıkarmış olması makul değildir. Eğer "o bu kapsamlı fıkhı kıyastan çıkarmıştır." denirse, biz de deriz ki: Dostları ve öğrencilerinin, senedini Ebû Hanîfe'ye dayandırarak ondan rivâyet ettikleri hadislerin sayısının on yediye ulaşmış olması, fıkhının büyük bir bölümünü sünnetten almış olduğunun delilidir ve bu durumda onun kabul ettiği sahih hadislerin sayısının sadece on yedi olduğunu söylemek doğru olmaz. Zaten hüküm çıkarmada ve fürûlara ayırmada delil olarak aldığı hadislerin ona göre sahih olmaması nasıl mümkün olabilir ki?

İbn Haldun'un sözüne gelince, öncelikle İbn Haldun, söylediğinin doğruluğundan emin olmadığına işaret edecek şekilde bu sözünü iddiasız ve zayıf bir üslup içinde söylüyor. Sonra ondan önce hiç kimsenin bu iddiayı dile getirdiğini bilmiyoruz. Aksine âlimlerden intikal eden çok sayıdaki metinler, hadislerden büyük bir bölümün Ebû Hanîfe indinde de sahih olduğunu ortaya koyuyor. Bunları, bu çalışmanın sonunda Ebû Hanîfe hakkındaki bilimsel ve ayrıntılı bir değerlendirmede ele alacağız.

d) İnsanların Sünnete Dayanmalarının İstismar Edilmesi

Yine yazar hadis uydurma sebeplerinden bahsederken kitabının 263. sayfasında şöyle diyor: "Bana öyle geliyor ki hadis uydurmanın en önemli sebeplerinden biri insanların hadise dayanmalarını istismar etmektir. Çünkü insanlar ancak Kur'ân ve sünnetle çak sağlam bir irtibatı olan şeyleri kabul ediyor ve bunun dışındakilerin çok fazla bir kıymeti bulunmuyordu. Salt içtihatlar üzerine kurulmuş helâl ve haram hükümleri, hadis üzerine kurulmuş olanlara göre bir kıymet ifade etmiyor ve onlara yaklaşamıyordu bile. Hatta o dönemdeki pek çok âlim bunları reddediyor ve her hangi bir

değer vermiyordu. Bunun da ötesinde bazıları bu yola başvuranların yaptıklarını çirkin buluyordu. Eğer hikmet, öğüt ve güzellik Hint, Yunan ve Fars kaynaklarından ya da Tevrat ve İncil'in şerhlerinden geliyorsa onları almaya azmetmiyorlardı. Bu durum insanlardan pek çoğunu, bütün bu güzel şeylerin rağbet görmesi için onlara dinî bir renk verilmesi gayreti içine soktu. Ve bunun biricik yolu olarak da hadisi görüp insanlara bu kapıdan girerek yaklaştılar ve yaptıkları bu şey için de Allah'tan korkmadılar. Bütün bunların bir sonucu olarak da yapay fıkhî hükümlerin, Hint hikmetinin, Zerdüşt felsefesinin, Yahudi ve Hıristiyan öğütlerinin (hadis kalıpları içinde sunulduğunu) görüyoruz..."

Önceki ve sonraki Müslümanlar -onlardan kabul edilmeyen bid'at ve heva ehli hariç- Kur'ân ve sünnetin İslâmî teşrî' (hüküm koyma) kaynaklarının iki temel kaynağı olduğu, hiç kimse için bu iki kaynakta bulunanlara aykırı bir hüküm vermenin veya hiçbir müçtehidin bu iki kaynağa başvurmadan içtihatta bulunmasının câiz olmayacağı üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak bundan sonra iki gruba ayrılmışlardır:

Birinci grup nassları kıyas yoluyla yorumlayıp genişletmeden, zahirleriyle alınması gerektiği görüşündedir. Bunlar Zahiriye mezhebi ve hadis ehlinin çoğunluğudur.

İkinci grup nasslardan hüküm çıkarmak için düşüncenin çalıştırılması görüşünde olup, Kitap ve sünnette kıyası kullanırlar. Dolayısıyla hükümlerdeki illetleri araştırmak suretiyle ve karînenin mevcut olması halinde geneli husûsîleştirirler, mutlak olanı sınırlarlar ve nâsih ve mensuh olanı açıklarlar. Bunlar sahabe döneminden günümüze gelinceye kadar müçtehidlerin ve âlimlerin çoğunluğudur.

Evet, illetleri araştırmak ve kıyası kullanmak konusunda, yine sünnet anlayışları, sünnetin sıhhat şartları ve onunla amel etmek konularında aralarında farklılıklar mevcuttur. Zaten "Ehli'r-Re'y - Rey Okulu" ile "Ehli'l-Hadis - Hadis Okulu" arasındaki ihtilâf da buradan kaynaklanıyor. Ancak hepsi de hadise başvurmadan salt içtihatta bulunmanın câiz olmayacağı hususunda ittifak halindeydiler. Bilakis müçtehidin ahkâm hadislerinin tamamını bilmesini ve bunun için çalışmayı terk etmemesini şart koşuyorlardı.

Hâfız İbn Abdilberr, "*Câmiu Beyâni'l-İlm*" isimli kitabında İmam Şâfiî'nin şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Birinin bir şey hakkında bu "helâldir" ya da "haramdır" demesi, ancak ilim cihetiyle câiz olur. İlim ciheti ise Kur'ân'da, sünnette, icmada ve kıyasta tayin edilmiş şeylerdir."[253] Müçtehid imamlar şu husus üzerinde icmâ etmişler: Herhangi bir meselede müçtehid ilk önce Allah'ın kitabına, ondan sonra sünnete ve sahabîlerin sözlerine bakar. Ondan sonra, eğer ortada bir icmâ da yoksa istinbat ve kıyasa yönelir. Dört imamın içtihat konusunda mezheplerinin usûllerinden bahsedildiği bölümde söylenenler de, bu hususu tekit edecektir.

Yazarın "salt içtihat üzerine kurulmuş helâl ve haram hükümlerinin, hadis üzerine kurulmuş olanlarının yanında hiçbir kıymetleri yoktur" şeklindeki iddiası, sanki ortada hadis olmasına rağmen müçtehidin bu hadise dayanmayan içtihadı olduğu izlenimini veriyor. Böyle bir şey hiç bir müçtehid imam için asla vukû' bulmamıştır. Nassın karşısında içtihadın olmayacağı, hepsi tarafından tartışmasız kabul edilen bir husustur.

Hikmet ve güzel öğüt meselesine gelince, dinin nasslarıyla, onun yüce gayeleriyle ve edebiyle çatışmadığı sürece sırf Kur'ân ve sünnette gelmediği için hiçbir imamın bunları almayı reddettiğini bilmiyoruz. Bilakis onlar şu rivâyeti esas alırlar: "Hikmet mü'minin yitiğidir; onu nerede görürse alır."[254] Allah mü'min kullarını, "sözü dinleyenler ve en güzeline tabi olanlar." (Zümer 18) şeklinde vasıflandırıyor. Yine bize geçmişlerin kıssalarını anlatıp onların hikmet ve güzel öğütlerini aktarıyor. Aynı şekilde Hz. Peygamber de, dinin hedeflerine aykırı olmadıkça geçmişlerin hikmet ve güzelliklerini almaya engel olmadığını tembihlemiştir. İşte şu usul kaidesi bunlardan çıkmıştır: "Allah ve Resûlü'nün, reddetmeksizin anlattığı bizden öncekilerin şeriatı (şer'î bir hüküm) bizim de şeriatımızdır."

Buhârî "Sahih"inde Abdullah İbn-i Amr'dan şu hadisi rivâyet etmiştir: "Benden bir âyet de olsa tebliğ edin. Benî İsrail'den rivâyette bulunmanızda da bir sakınca yoktur." İbn Hacer şöyle diyor: "Yani onların sözlerini rivâyet etmenizde sizin üzerinize bir sıkıntı yoktur. Daha önce Hz.

---

[253] 2/26

[254] Tirmizî, İlm, 19, nr.2611; İbn Mâce, Zühd, 15, nr. 4159; ayrıca Müslim, Mesâcid,79. (Ed.)

Peygamber onların sözlerini almayı ve onların kitaplarına bakmayı yasaklamıştı. Sonra bu konuda genişlik hasıl oldu. Yasaklama İslâmî hükümlerin ve dinî kâidelerin henüz yerleşip istikrar bulmadığı bir dönemde, fitne korkusuyla gündeme gelmişti. Sonra bu sakınca ortadan kalktığında, söyleyeceklerinde itibar edilecek şeyler olmasından dolayı, onların haberlerini dinlemeye izin verildi." Sonra İbn Hacer şöyle diyor: "İmam Mâlik dedi ki: Onlardan rivâyette bulunmaktan kasıt, güzel işleriyle ilgili olanlardır. Yoksa yalan oldukları bilinenler değildir."[255]

Bazı sahabîler, Ka'bu'l-Ahbar ve Vehb İbn-i Münebbih'ten, tefsir kitaplarının isrâiliyâtla dolup taşacağı kadar çok rivâyette bulunmuştur. Yine sufî ve ahlâk kitapları diğer ümmetlerden nakledilen hikmetlerle dolup taşmıştır. Acaba bütün bu söylediklerimizden sonra, "eğer İslâmî olmayan bir kaynaktansa Müslümanlar hikmet ve güzel öğüdü reddederler" iddiasında nasıl bulunulabilir?

Özetle, yazarın delil kabul ettiği ve olduğunu hayal ettiği bu sebebin gerçekte hiçbir temeli ve dayanağı yoktur. İslâmî kitaplarımız bu iddiayı geçersiz kılacak örneklerle doludur. Eğer yazar "Kur'ân ve sünnete sımsıkı sarılmak, insanları hadis uydurmaya ve yalana yönelttiği için dine zararı olmuştur." şeklinde bir iddiayı dile getirmeyi kastetmiyorsa, onu böyle bir düşünceye neyin sevk ettiğini anlayabilmiş değilim.

e) Sahabenin Adâleti

265. sayfada şöyle diyor: "Bu nâkıdların -yani hadis eleştirmenlerinin- çoğu, genel ve ayrıntılı olarak sahabîlerin tamamının âdil olduklarını söylemişler, onlardan hiç birine bir kötülük ve yalan nispet etmemişlerdir. Az bir kısmı ise sahabîleri, başkalarını değerlendirdikleri gibi değerlendirmişlerdir." Bir sonraki sayfada şöyle diyor: "Hadis eleştirmenlerinin çoğunun -özellikle de sonrakilerin- tuttuğu yol, bütün sahabîlerin âdil olduklarını söylemek, onlardan hiç birini yalan söylemek ve hadis uydurmakla suçlamamaktır. Sadece sahabîlerden sonra gelenleri cerh etmişlerdir."

Tabiîn, onlardan sonra gelen Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in kâhir ekse-

[255] Fethu'l-Bâri, 6/361

riyeti ve hadis eleştirmenleri, sahabîlerin tamamının adil oldukları, yalan söylemek ve hadis uydurmaktan uzak oldukları hususunda ittifak halindedirler. Daha önce de değindiğimiz gibi sadece Hâriciler, Mûtezile ve Şiîler bu kabulün dışındadırlar. Bu meseledeki gerçek ve bilinen husus budur.

Ancak yazar -daha önce de dikkat çekilen maksadından dolayı- bu gerçek hakkında şüphe uyandırmayı istiyor. İlk olarak nâkıdların çoğunun, sahabîlerin tamamını âdil kabul ettiklerini söylüyor. Oysa nâkıdların tamamı onları âdil kabul etmektedir. İkinci olarak az bir kısmının sahabîleri, başkalarını değerlendirdikleri gibi değerlendirdiklerini iddia ediyor ve buna Gazzâlî'nin ibaresini delil gösteriyor. Oysa (o ibarede) sahabe hakkında konuşanlar nâkıdlar değil, İslâm tarihinde bazı sahabîlere karşı diğerlerine taassupla bağlanan malum eğilim sahipleridir.

Hâfız İbn Kesir şöyle diyor: "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e göre sahabîlerin tamamı adildir." Sonra şöyle diyor: "Mûtezile'nin 'Ali ile savaşanlar dışında sahabîler âdildir' şeklindeki sözleri batıl ve merduttur. "

Sonra şöyle diyor: "Rafizî gruplarının, cehaletleri ve kıt akıllarıyla, on yedi sahabenin dışında sahabîlerin kâfir olduklarını iddia etmeleri, hiçbir delili olmayan bir hezeyandır."[256]

Görüldüğü gibi sahabe hakkında konuşanlar, bazı sahabîler için siyasî eğilimleri bilinen grupların taraftarları olup, yazarın şu sözlerle nitelediği nâkıdlar değildir: "Doğru sözlü âlimlerden bir cemaat, hadisi bilinen (olumsuz) durumundan temizlemek ve iyisini kötüsünden ayıklamak için harekete geçtiler."

Yazar üçüncü olarak da sahabenin tamamının âdil olduğunu söyleyenlerin nâkıdların çoğunluğunun ve özellikle de sonrakilerin olduğunu söylüyor. Oysa öncekilerin yani tâbiîn âlimlerinin ve onlardan sonra gelenlerin tek bir kişisinden bile sahabe hakkında olumsuz konuştuğu ve rivâyetini almadığı nakledilmemiştir. Garip olan, yazarın burada Gazzalî'nin ibaresini delil göstermesidir. Oysa ibare çok açık bir şekilde selefin, sahabîlerin âdil olduğu hususunda icmâ ettiklerini söylüyor. Gazzali'nin ibaresi şudur: "Ümmetin selefinin (öncekilerin) ve halefinin (sonrakilerin) kâhir ekseri-

[256] İhtisaru Ulûmi'l-Hadis. 220-222.

yetinin tuttuğu yol budur." Sahabenin âdil olduğunu söyleme hususunda, sonrakilerin öncekilerden çok olduğu şeklindeki yazarın iddiasına, bu ifade açık bir reddiye değil midir?

5. Sahabîler Birbirini Yalanlıyor muydu?

Yazar bunlarla da yetinmiyor, sahabîlerin şânını alçaltma noktasındaki iftiralarına bir başkasını daha ekliyor. Bunu yukarıdaki iddiasının ardından (sh. 265) dile getiriyor: "Görünen o ki bizzat sahabîler, kendi zamanlarında birbirlerini eleştiriyor ve bazılarını diğer bazılarından daha yüksek bir mertebeye koyuyorlardı..." Bu sözlerle nâkıdların (çoğunun), sahabîlerin adâleti konusundaki konumlarını hedef alıyor ve bu şekilde genel olarak hepsinin âdil olduklarını söylemeye imkân olmadığını açıklıyor. Çünkü bizzat sahabîler, birbirlerinin doğruluklarından şüphe etmiş ve birbirlerini eleştirmişlerdir. Yazar bu iddiasını şu üç hususla delillendiriyor:

1- İbn Abbas ve Hz. Âişe'nin, Ebû Hüreyre'yi eleştirmeleri hakkındaki rivâyet.

2- Daha önce de bahsedildiği gibi bazı sahabîlerin kendilerine bir hadis rivâyet edildiğinde, râviden bunun doğruluğuna ilişkin delil istemesi.

3- Hz. Ömer ile Fatıma binti Kays arasındaki olay.

Şimdi onun bu üç şeyle delil getirmesine ilişkin cevabı ve iddiasının tarihî bir dayanaktan nasıl yoksun ve mesnetsiz olduğunu görelim.

Sahabîlerin birbirlerinin doğruluklarından şüphe ettikleri, hiçbir delili olmayan boş bir iddiadır. Bu sadece Hz. Ali'nin, kendisine muhalefet eden sahabîleri yalanladığı ve onlara sövdüğünü nakleden Şîa'nın azgınlarından Râfizîlerin kitaplarında yer almıştır. Ancak doğru nakiller ve özel maksatları olanların hevâlarına bulaşmamış temiz tarih, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ispat ediyor ki sahabîler birbirlerine sövmekten ve birbirlerinin doğruluklarından şüphe etmekten en uzak kimselerdi. Bunun böyle olduğunun delilleri gerçekten çok fazladır.

Bir sahabî bir başka sahabîden her hangi bir hadis duyduğu zaman onu doğrular, içinde herhangi bir şüphe uyanmaz ve onu tıpkı kendisi duymuş gibi Hz. Peygamber'e nispet ederdi. Hz. Peygamber'den mürsel olarak yapılan rivâyetlerden bahsetmiştik. Yine Hz. Enes'in şu sözünü

nakletmiştik: "Birbirimizi yalanlamazdık." Berâ'nın şu sözünü de: "Bütün hadisleri Hz. Peygamber'den duymuş değildik. Bize ondan sahabîleri rivâyet ediyordu." Bütün bunlar sahabîlerin birbirlerine duydukları, şek ve şüphe olmayan güvenin delilleridir. Çünkü doğruluk, inandıkları dinin temeli, bütün faziletlerin başı ve bu dinin seçkin ilk inananlarının da kendisiyle yüceldikleri bir vasıftır.

1- Hz. Âişe ve İbn Abbas'ın, Ebû Hüreyre'nin hadislerini reddettikleri meselesini Ebû Hüreyre ile ilgili bölümde ele alacağız.

2- Bazı sahabîlerin, râvinin doğruluğuna ilişkin delil istemesi meselesine gelince, yazar burada bizim de daha önce bahsetmiş olduğumuz Hz. Ebû Bekir'in Muğire'den ve Hz. Ömer'in de Ebû Mûsâ'dan kendilerine şahitlik edecek birilerini istemesine işaret ediyor. Biz Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in böyle davranmalarındaki gayeyi açıklamış ve bazı sahabîlerin rivâyetlerini onlardan şahit istemeden de kabul ettiklerini ortaya koymuştuk. Onların hadis rivâyet eden râviden şahit istemeleri, bazı özel durumların dışında, genel bir tavır olup, bununla Müslümanların hadisleri kabul etmek konusunda çok sağlam hareket etmelerini hedeflemişlerdir. Yoksa Hz. Ömer'in, Ebû Mûsâ'ya şüpheyle baktığı nasıl söylenebilir ki, bizzat o Ebû Mûsâ hakkında şöyle diyor: "Şüphesiz sen Hz. Peygamber için güvenilirsin. Ancak ben insanların hadis konusunda cüretkâr olmamalarını istiyorum." Yine Müslim'in rivâyet ettiği ve Ebû Mûsâ'ya bu şekilde davranmasından dolayı Hz. Ömer'e çıkışan Übey'in şu sözüne bakılsın: "Hz. Peygamber'in ashabına eziyet verme." Acaba böylesine sert bir çıkışmada, Hz. Ömer'in tavrının, sahabîlerin alışkın olmadığı çok sivri bir tavır olduğunun delili yok mu?

3- Hz. Ömer'in Fatıma binti Kays konusundaki tavrı konusunda yazar şöyle diyor:[257] "Fatıma binti Kays kocasının kendisini boşadığını, Hz. Peygamber'in nafaka ve kalacak yer tahsis etmediğini, kendisine şöyle dediğini rivâyet ediyor: "İddetini Ümmü Mektum'un evinde geçir, çünkü o âmâ bir kimsedir." Mü'minlerin Emiri Hz. Ömer şöyle diyerek onun rivâyetini reddetti: Rabbimizin kitabını ve Peygamber'imizin sünnetini doğru mu, yalan mı söylediğini ya da (Hz. Peygamber'in sözlerini) ezbe-

---

[257] s. 265.

rinde mi, unuttu mu bilmediğimiz bir kadının sözüyle terk etmeyiz. Hz. Âişe de ona (Fatıma'ya) şöyle demiştir: Allah'tan korkmuyor musun?..."

Bu hadis sünnet kitaplarının çoğunda rivâyet edilmiştir ve fakîhlerce de bilinmektedir. Bu hadis bir çok açıdan incelenebilir:

Birincisi: Sahabenin hüküm çıkarmadaki anlayış ve dikkatleri farklı farklıydı. Yine Hz. Peygamber bazılarına içinde bulundukları şartlara göre bir muamelede bulunur, onlar da bunu insanlara genel bir hüküm imiş gibi anlatırlardı. Böylece aralarında, şüpheye dayalı eleştiriyle ya da doğrulama ve yalanlamayla ilgisi olmayan, katıksız bir ilmî tartışma çıkardı. Bir sahabî bir hadis rivâyet eder ve bir başkası onu mensuh veya mahsus ya da mukayyet olarak görürdü. Bir başka sahabe bir hadis rivâyet eder ve diğeri onu, Hz. Peygamber'in o şahsın içinde bulunduğu özel şartlara binaen vermiş olduğu ve o kişiye özel bir hüküm olarak görürdü. Yine biri bir haber zikreder, bir başkası ise onu bir başka şekilde zikreder ve diğerinin öyle olduğunu sandığına veya unuttuğuna ya da eksik hatırladığına hükmederdi. Dolayısıyla sahabîlerin birbirlerini reddetmeleri ve eleştirmeleriyle ilgili bütün rivâyetler bu söylediğimizle ilgili olup, bunun anlamı da birbirlerini yalanlamak değildir.

İkincisi: Hz. Ömer'in "doğru mu yalan mı söylediğini bilmediğimiz" ifadesi kesinlikle hiçbir hadis kitabında yer almamaktadır. Değişik kütüphanelerdeki ulaşabildiğim bütün hadis kaynaklarını inceledim ve hiç birinde bu ifadenin zikredildiğini görmedim. Bilakis o kaynaklarda yer alan "ezberinde mi unuttu mu" ifadesidir. "Doğru mu yalan mı söylediğini bilmediğimiz" ifadesi ise "Müsellemu's-Subût"[258] gibi bazı usul kitaplarında yer almıştır ve bunu "Sahih-i Müslim"e dayandırmışlardır. Ancak "Sahih-i Müslim"de sadece "ezberinde mi unuttu mu" ifadesi vardır. Nitekim "Müsellemu's-Subût" eserinin şârihi de bu konuya dikkat çekmiş ve şöyle demiştir: "Sahih-i Müslim'de olan 'ezberinde mi unuttu mu' ifadesidir."

Belki "Fecru'l-İslâm" yazarının bu hadisi bu lafızla zikrettikten sonra dipnotta: "Bakınız: Şerhu'n-Nevevî Ale'l-Müslim ve Şerhu Müsellemi's-Subût" demiş olmasına şaşırabilirsiniz. Çünkü "Şerhu'n-Nevevî"ye müra-

---

[258] Muhibbullah b. Abdüşşekur el-Buharî'ye ait usul-i fıkh eseridir. Leknevî (v. 1225/1810) bu esere Fevâtihü'r-Rahamût bi-şerhi Müsellemi's-Subût isminde bir şerh yazmıştır. (Ed.)

caat edildiğinde "doğru mu yalan mı" ifadesinin yer almadığı görülür. Yine "Şerhu Müsellemi's-Subût"a müracaat edildiğinde orada şöyle söylendiğini görüyoruz: "Müsellemu's-Subût" yazarının zikrettiği bu fazlalık (doğru mu yalan mı) "Sahih-i Müslim"de gelmemiştir.

Yazar, "Müsellemu's-Subût" kitabının hadis kitaplarından olmadığını ve hadis bilgisi için o kitaba başvurulmayacağını bildiğine göre, fakîhler ve usulcüler kesinleştirmeden ve hadis kitaplarına müracaat etmeden orada söylenene tabi olmuş olsalar bile, kendisinin "hadis tedvin tarihi"ni inceleyen biri olarak görevi, alıntıladığı metinler için asıl kaynaklarına başvurmak ve alıntıları sadece bu kaynaklardan alıp nakletmektir. Yine âlimlerin bezendiği "nakilde emanet ve kesinlik" sıfatıyla muttasıf bir âlim olarak görevi, kesinliğinden ve sahih olarak geldiğinden emin ve mutmain olmadıkça hiçbir metni nakletmemesidir. Ancak o böyle yapmıyor. Hadis kitaplarına müracaat etmediği gibi, hadis kitaplarına ve usul kitaplarına havale ettiği şeylerde de emin olmuyor. Aksine "yalan" bir metni, (olmadığı halde) "Şerhu'n-Nevevî"ye ve "Şerhu Müsellemi's-Subût"a havale ediyor. Anlamıyorum, acaba okuyucularının, söz konusu iddiasının bu iki kaynakta olduğunu söylemesiyle yetineceklerini ve tatmin olacaklarını mı zannediyor? Yoksa bu iddiadan şüphelenip araştıra(maya)caklarını mı düşünüyor?

Üçüncüsü: Bu ifadenin doğru olduğu farzedilse bile -ki şu ana kadar doğruluğu sâbit olmamıştır- "yalan mı" kelimesini hataya, "doğru mu" kelimesini de (hatanın karşılığı olan) doğruya hamletmesi gerekirdi. İbn Hacer şöyle diyor: "Medine halkı "yalan" kelimesini hata anlamında da kullanıyor.."

Dördüncüsü: Hz. Ömer'in Fatıma binti Kays'ın haberini reddetmesinin tek sebebi, bu haberin kendisinin Kur'ân ve sünnetten bildiği şeylerle çelişiyor olmasıydı. Bilindiği üzere iki haber birbiriyle çatıştığında, o iki haberden en kuvvetli olan alınır. Kur'ân'ın delillendirdiği, kesin olarak sünnetin delillendirdiğinden daha kuvvetlidir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in Fatıma binti Kays'ın haberini bırakıp kendisine göre daha kuvvetli delilleri almasında bir kabahat yoktur. Sonra Hz. Ömer onu da mazur görmüş ve belki unutmasının neticesinde bu haberi vermiş olabileceğini söylemiştir. Bunda ne onun hakkında şüphelenmek ne de bunu karalamak vardır.

Beşincisi: Hz. Âişe'nin, Fatıma binti Kays'a "Allah'tan korkmuyor musun?" demesi, Hz. Peygamber'in onun için nafaka ve kalacak yere hükmetmemesinin, bütün boşananlar için geçerli olan genel bir hüküm değil, onun özel durumuyla ilgili olduğunu bilmesinden dolayıdır. Onun için Fatıma'nın, Hz. Peygamber'in kendisi için vermiş olduğu bu hükmü insanlara genel bir hükümmüş gibi anlattığını görünce, işin gerçeği hususunda onu uyardı ve Hz. Peygamber'in vermiş olduğu hükmün kendisine özel olduğunu hatırlattı. "Sahih-i Müslim"de Fatıma'ın şöyle dediği sâbittir: "Ey Allah'ın Resûlü! Kocam beni üç talakla boşadı ve ben bana saldırmasından korkuyorum. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona emretti ve o da yerini değiştirdi." Yine Buhârî'nin bazı rivâyetlerinde Hz. Âişe'nin şöyle demiş olması da bunu kuvvetlendiriyor: "Fatıma'nın bu hadisi zikretmesinde bir fayda yoktur. O korkulacak ıssız bir yerdeydi ve Hz. Peygamber ona kolaylık sağladı."[259]

Yazarın şüphelerine verdiğimiz her bir cevaptan sonra, sahabîlerin birbirlerine karşı yalanlamaya dayalı her hangi bir şüphe ve eleştiri yöneltmedikleri açığa çıkmış oldu. Onlar hakkındaki -yazarın zikrettikleri ve zikretmedikleri- rivâyetlerin tamamı, bir hadisin anlaşılmasındaki ilmi tartışmadan veya yetişmekte olan nesle, (hadislerin kabulü konusunda) sahabenin sahip olduğu sağlamlık ve ihtiyatı öğretmekten daha öte bir şey değildi. Bütün bunlar ise onların doğruluktaki hırslarının, ilimdeki ihlâslarının, Hz. Peygamber'in hadislerine verdikleri önemin ve ümmetin kendilerinden sonra gelecek olanlarına karşı hiçbir karışıklığa ve vehme yer bırakmayacak şekilde görevlerini yerine getirmiş olmalarının delilidir. Allah insanlık tarihindeki bu seçkin nesilden razı olsun ve onları en güzel şekilde mükâfatlandırsın.

a) Âlimlerin Cerh ve Ta'dilde İhtilâf Etmeleri

Yazar 266. sayfada şöyle diyor: "Mezhebî ihtilâflar, cerh ve ta'dîlde etkili oluyordu. Ehl-i Sünnet, Şîa'dan çok kimseyi cerh ediyordu. Öyle ki, taraftarları ve Şîa tarafından Hz. Ali'den nakledilen hadisleri rivâyet

---

[259] Kıyas yolundan "ilhak"a ilişkin örneklerden bahsederken, bu hadisin bir başka yorumunu daha göreceğiz.

etmenin sahih olmayacağı hükmünü vermişler ve sadece Abdullah İbn-i Mes'ûd'un ashabının naklettikleri hadislerin rivâyet edileceğini kabul etmişlerdi. Şîa'nın Ehl-i Sünnet karşısındaki tavrı da aynıydı. Onlardan çoğu sadece Ehl-i Beyt'ten Şîilerin rivâyet ettikleri hadisleri kabul ediyordu. İşte bu durumdan, bir grubun adil bulduğunu (ta'dîl ettiğini) diğer grubun cerh etmesi gibi bir sonuç çıktı. Zehebî şöyle diyor: "Bu sahanın âlimlerinden iki âlim, bir zayıfın güvenilir kabul edilmesi veya bir güvenilirin zayıf kabul edilmesi üzerinde birleşememişlerdir." Bu sözde abartı olsa da, cerh ve ta'dîl konusundaki ihtilâfın miktarı hakkında bize fikir vermektedir. Buna -İslâm'ın ilk dönemlerindeki olaylar konusunda en büyük tarihçi olan- Muhammed İbn-i İshak'ı örnek verebiliriz. Katâde onun hakkında şöyle diyor: "Muhammed İbn-i İshak yaşadığı sürece insanlar içinde bir semboldü." Nesaî şöyle diyor: "Kuvvetli değildir." Süfyan şöyle diyor: "Hiç kimsenin Muhammed İbn-i İshak'ı itham ettiğini duymadım." Darekutnî şöyle diyor: "Ne o ne de babası delil kabul edilmez." Mâlik ise şöyle diyor: "Onun bir yalancı olduğuna şahitlik ederim..."

Burada iki konu vardır:

Birincisi: Cerh ve ta'dîlin kuralları.

İkincisi: Zehebî'nin ifadesi ve Muhammed İbn-i İshak hakkındaki görüşler.

Birinci konuya gelince, yazar hem cerh ve ta'dîl kuralları ve hem de mezhebî ihtilâfların cerh ve ta'dîldeki etkisi hakkındaki sözlerini icmalen (genel olarak) söylemiştir. Ve yazarın "işte bu durumdan bir grubun adil bulduğunu..." ifadesi şu izlenimi veriyor: Cerh ve ta'dîl konusundaki ihtilâfların kaynağı, mezhebî ihtilâflardır. Sözün ayrıntısından ise cerh ve tad'dildeki ihtilâflar ya Ehl-i Sünnet'in kendi arasındadır ya da Ehl-i Sünnet ile ona muhalefet eden diğer gruplar arasındadır, şeklinde bir anlam çıkarılıyor.

Ehl-i Sünnet'in kendi içindeki ihtilâflar, râvinin doğruluğu veya yalancılığı, adâleti veya fâsıklığı ya da hâfızası veya unutkanlığı gibi meselelerdeki görüşlerin farklılaşmasından kaynaklanmıştır.

Ehl-i Sünnet'in diğerleriyle ihtilâfı ise mezheplerdeki farklılıklardan

kaynaklanmıyor. Bilakis Ehl-i Sünnet daha önce -cerh ve ta'dîl konusunda da- belirttiğimiz gibi ancak, bid'atları küfrü gerektiren, Hz. Peygamber'in bir sahabîsi hakkında (kabul edilemeyecek bir iftiraya) düşen, kendi bid'atlarına davet eden ya da bid'atlarına davet etmeseler bile rivâyet ettikleri hadisler bid'atlarıyla uygunluk arz edenleri cerh etmişlerdir. İşte bütün bu durumların râvinin doğruluk ve emanetini şüpheli hale soktuğu görüşündedirler. Dolayısıyla cerh ve ta'dîl konusunda Ehl-i Sünnet ve diğerleri arasındaki ihtilâf soyut bir şekilde mezhebî farklılıklardan değil, gerçekte râvinin doğruluğu ve güvenilirliği hakkındaki şüpheden kaynaklanmaktadır. Onun için başta "Sahih-i Buhârî" ve "Sahih-i Müslim" olmak üzere (Ehl-i Sünnet'in) hadis kitapları, İmran İbn-i Hattan el-Hâricî ve Ebân İbn-i Tağleb eş-Şîi gibi yalan söylemedikleri bilinen bid'at ehli bir gruptan hadis rivâyet etmişlerdir. Zehebî, Ebân İbn-i Tağleb hakkında şöyle diyor: "Koyu bir şîidir, ancak çok doğru sözlüdür. Bizim için doğruluğu önemlidir, bid'atı ise onun meselesidir."

Ehl-i Sünnet'in, Hz. Ali taraftarlarının (Şîa'nın) ondan nakledip rivâyet ettikleri hadisleri kabul etmemesi meselesine gelince, bunun nedeni Hz. Ali'den naklettiklerini bozmaları, onların içine kabul edilemeyecek görüşleri sokmaları ve söylemediği şeyleri onun adına uydurmalarıdır. İbn İshak'ın şöyle dediği rivâyet edilir: "Hz. Ali'den sonra ne zaman ki bu gibi şeyleri ihdas ettiler, Hz. Ali'nin taraftarlarından bir adam şöyle dedi: "Hangi ilmi ifsat edip bozdularsa Allah onları öldürsün." Sonra taraftarları arasında Hz. Ali adına yalan uydurmak yaygınlaşınca, ihtiyat ve (hadislerin) sağlamlık ve kesinliği için ondan rivâyette bulunmayı bıraktılar." Böylece yazarın genel ve kapalı ifadelerinin ve yine cerh ve ta'dîl konusundaki ihtilâfların kaynağının mezhebî farklılıklar olduğu izlenimi veren ifadelerinin gerçek durumu anlaşılmış oldu.

İkinci konu ise onun şu sözüdür: "İşte bu durumdan, bir grubun adil bulduğunu (ta'dîl ettiğini) diğer grubun cerh etmesi gibi bir sonuç çıktı." Buna Zehebî'nin ibaresindeki Muhammed İbn-i İshak ile ilgili ihtilâfı delil gösteriyor. Şimdi bu meseledeki yanlışlarını görelim:

Birincisi: Mezhebî farklılıkların etkisi konusundaki ihtilâfa, Muhammed İbn-i İshak hakkındaki ihtilâfların örnek verilmesi doğru

değildir. Çünkü Muhammed İbn-i İshak hakkındaki ihtilâflar, mezhebî farklılıklardın kaynaklanmıyordu. Muhammed İbn-i İshak Ehl-i Sünnet olduğu gibi, onun hakkında ihtilâf edenlerin tamamı da Ehl-i Sünnetti. Dolayısıyla bu örnek bu meseleye uymuyor.

İkincisi: Yazar, Zehebî'nin ibaresini, onun ifade ettiği ve yine bizzat Zehebî'nin kastettiği anlamdan farklı bir şekilde anlamıştır. Yazar ibareyi, ihtilâfların ne kadar şiddetli olduğuna delil olduğu ve birinin güvenilir veya zayıf kabul edilmesi noktasında iki kişinin görüş birliğine varamadığı şeklinde anlamıştır. Hatta bunun da ötesinde birinin güvenilir kabul ettiğini, diğerinin güvenilirlikten çıkarttığı veya bunun tersi şeklinde anlamıştır. Ancak Zehebî'nin ibaresi üzerinde az bir dikkatle düşünen biri, ibareden yazarın çıkarttığından tamamen farklı bir sonuç çıkartır. Zehebî şunu demek istiyor: Bu konunun âlimleri, râvilerin eleştirilmesi hususunda çok sağlamdırlar. Zayıflığı meşhur olan birinin güvenilir bulunması ya da sağlamlık ve doğruluğu meşhur olan birinin zayıf kabul edilmesi gibi bir ihtilâfa düşmemişlerdir. Sadece zayıflığı veya sağlamlığı meşhur olmayanlar hakkında ihtilâf etmişlerdir. Özetle, birini ancak gerçekten onda var olan özelliğiyle zikretmişlerdir. Zehebî'nin şu ifadesine dikkat edilsin: "Zayıfın güvenilir kabul edilmesi ve güvenilirin zayıf kabul edilmesi." Eğer Zehebî'nin kastı gerçekten yazarın anladığı şekilde olsaydı o zaman şöyle derdi: Bir râvinin güvenilir ya da zayıf kabul edilmesi hususunda iki kişi görüş birliğine varamamıştır.[260]

Üçüncüsü: Muhammed İbn-i İshak hakkındaki anlaşmazlıkta, Zehebî'nin ibaresini kuvvetlendirecek bir husus yoktur. Bilakis bu, ona

[260] Zehebî'nin bu ibareden neyi kastettiği hususunda bir diğer yorum da şudur: Hakkı zayıf kabul edilmek olan bir ravi hakkında, onun güvenilir kabul edilmesi şeklinde bir görüş birliği hâsıl olmamıştır. Bilakis bazıları onu güvenilir bulurken bazıları da zayıf bulmuştur. Aynı şekilde hakkı güvenilir kabul edilmek olan bir ravi hakkında da, onun zayıf kabul edilmesi şeklinde bir görüş birliği gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla "iki kişi görüş birliğine varmamıştır" sözünün anlamı şudur: Cerh ve ta'dil âlimleri arasında görüş birliği olmamıştır. Yani "iki kişi" sözü ile bir sınırlandırma ifade edilmeyip genel olarak bir görüş birliği ve ittifak kastediliyor. Tıpkı şu sözde olduğu gibi: "Bu, iki kişinin ihtilaf etmediği bir iştir." Yani ne iki kişi ne de daha fazlası arasında bir ihtilaf olmamıştır. Dolayısıyla buradaki kasıt kesin ve genel olarak ihtilaf olmadığını ifade etmektir. Zehebî'nin ifadesindeki kasıt da, kesin ve genel olarak zayıf birinin güvenilir, güvenilir birinin de zayıf kabul edilmesi şeklinde bir görüş birliğinin olmadığıdır.

bir itiraz şeklindedir. Meselenin aslı şudur: "Müsellemu's-Subût" yazarının, Zehebî'nin ibaresini zikretmesinden sonra, (Müsellemu's-Subût'un) şârihi buna itiraz etmiş ve böyle bir genelleme yapmanın doğru olmadığını ve tam olarak böyle bir sonucun çıkartılamayacağını söylemiştir. Âlimlerin Muhammed İbn-i İshak hakkında ihtilâf etmelerini örnek vermiş, onu âdil bulan ve cerh edenlerin sözlerini zikretmiş ve sonra şöyle demiştir: "Eğer o güvenilir biriyse iki kişiden daha fazlası onun zayıflığı hakkında görüş birliğine varmıştır. Eğer zayıf biriyse iki kişiden daha fazlası onun güvenilirliği hakkında görüş birliğine varmıştır." Ancak "Müsellemu's-Subût" kitabının şârihinin, yazarının ve hatta bizzat Zehebî'nin kendisinin anlayışı, yazarın hoşuna gitmemiş olacak ki İbn İshak hakkında söylenenleri, Zehebî'nin ifadesinden kendisinin çıkardığı anlamın tekidi olarak ileri sürmüştür.

Acaba yazar gerçekten Zehebî'nin ve şârihin ibarelerini ve İbn İshak hakkında söylenenlerin Zehebî'nin ibaresinden elde edilen genel manaya bir itiraz olduğunu anlamamış mıdır? Yoksa bütün bunları anladığı halde, bunları görmezden gelerek cerh ve ta'dîl âlimlerinin konumlarını zayıflatmak gayesiyle Zehebî'nin ibaresine gerçek anlamının dışında bir anlam mı yüklemiştir? ve böylece okuyucuya cerh ve ta'dîl âlimlerinin birbirleriyle çatışan, râviler hakkındaki hükümlerini kendi eğilimleri ve mezheplerine göre veren kimseler olduklarını, hadis imamlarından biri, bir râvinin güvenilir olduğunu söylüyorsa genellikle onun zayıf olduğunu söyleyen başkalarının da bulunduğunu ve dolayısıyla örneğin Buhârî'nin, râvisini güvenilir bularak itibar ettiği bir hadisi kabul etmek zorunda olmadıklarını mı söylemek istemiştir? Bunlar iyi düşünülsün.

b) Sened ve Metin Eleştirisinin (Nakdin) Kuralları

Yine 266. sayfada şöyle diyor: "Âlimler cerh ve ta'dîl için kurallar koydular ki şimdi onları zikretmenin yeri burası değil. Ancak -doğru olarak söylendiği gibi- senedlerin eleştirisine, metnin eleştirisinden daha çok önem vermişlerdir. Bu yüzden Hz. Peygamber'e isnad edilen bir hadisin, söylendiği ortamdaki şartlara uymadığı veya tarihi olaylarla çeliştiği veya hadisteki ifadenin Hz. Peygamber'in alışılmış ifadelerine uymayan bir çeşit

felsefî ifade olduğu ya da hadis, getirdiği şartlar ve sınırlamalar ile daha çok fıkhî bir metne benzediği... şeklindeki eleştirilere çok az rastlıyoruz. Evet, âlimler râvilerin (senedin) eleştirisine verdikleri önemin onda birini bu konulara vermemişlerdir. Hatta bizzat Buhârî'nin -bu sahadaki büyüklüğüne ve araştırmalarındaki titizliğine rağmen- zaman içindeki olayların ve yaşanan tecrübelerin sahih olmadığını ortaya koydukları hadisleri, eleştiriyi sadece râvilerle sınırlandırdığı için, sahih kabul ettiğini görüyoruz. Şu hadisler gibi: "Yüz yıl sonra yeryüzünde tek bir canlı kalmayacaktır." "Kim her sabah acve hurmasından yedi tane yerse, o gün geceye kadar ona zehir ve sihir zarar vermez."

Bu söz iki hususu kapsıyor:

1- Âlimlerin hadis eleştirisi için koymuş oldukları kuralların eleştirisi.

2- Eleştiri için yeni konulmuş kurallara göre, Sahih-i Buhârî'de yer alan iki hadisin eleştirisi.

Birincisi: Hadis Eleştirisinde Âlimlerin Kuralları

Bu meseleyi, âlimlerin metin eleştirisini gerçekten yetersiz ve eksik olarak yapıp yapmadıklarını ve eleştiriyi, âlimlerin yaptığından daha fazla genişletmenin mümkün olup olmadığını görmek için ele alıyoruz.

Biri bir başkasından haber naklettiği zaman, akla gelecek ilk şey o kişinin haline, emanetine, davranışlarına ve bunlar gibi diğer özelliklerine bakılarak onun doğruluğundan emin olunmaya çalışmak olacaktır. Bundan emin olunduktan sonra bizzat haberin kendisine bakılıp değerlendirilir ve haber verenin bilinen hal ve sözleriyle karşılaştırılır. Eğer onun bilinen bu özellikleriyle uyuşuyorsa artık haber verenin doğruluğundan emin ve mutmain olunur. Aksi takdirde haberi verene duyulan şüpheden, bilakis -haber verene güvenildiği için- bizzat haberin kendisine duyulan şüpheden dolayı haberin kabulünde tereddüt edilir. Haberin kabulündeki bu şüphe ve tereddüt, haberi verenin vehminden veya unutkanlığından kaynaklanmış olabileceği gibi, haberin konusundaki anlaşılamayan bir sırdan da kaynaklanmış olabilir. Belki de gelecekte o sır keşfedilecek ve anlaşılamayan o husus açıklığa kavuşacaktır. İşte böyle bir durumda haberin kabulünde tereddüt etmekle yetinilmeyip, aksine haberi verenin yalancılığına hük-

medilirse, işte bu, haberi verene atılmış bir iftira ve haberi verenin baştan kabul edilen güvenilirliği ile de çelişki olur.

İşte Hz. Peygamber'in bir hadisiyle karşılaşan âlimlerin yaptıkları da buydu. Sünneti iki kademede eleştiriye tabi tutuyorlardı: Birincisi, senedin eleştirisi. İkincisi, metnin eleştirisi.

Senedin eleştirisinde, daha önce de belirttiğimiz gibi, râvinin adâleti, zabt ehli olması, hâfızası ve sahabeye ulaşıncaya kadar her bir râvinin (kesintisiz) bir silsile içinde hadisi birbirinden duymuş olmaları gibi şartlar koymuşlardır. Yazarın ve ondan önce bu iddiaları dile getirmiş müsteşrıkların, râvilerin durumlarını nakd etmede âlimlerimizi gevşek davranmakla itham edebileceklerine inanmıyoruz. Çünkü râvilerin rivâyetlerini kabul etmede çok dakik şartları koymuşlardır. Dolayısıyla bu hususta, âlimlerimizin ulaşılabilecek en mükemmel noktaya ulaştıkları konusunda bizimle hemfikirdirler.

Şimdi metnin eleştirisi için koydukları kuralların en önemlilerini görelim:

1- İfadeler beliğ ve fasih birinin söylemeyeceği zayıflıkta olmamalıdır.

2- Tevili mümkün olmayacak çok bariz bir şekilde akla aykırı olmamalıdır.

3- Hikmet ve ahlâkın genel kurallarına aykırı olmamalıdır.

4- Dokunulup görülen (apaçık hususlara) (his ve müşahedeye) aykırı olmamalıdır.

5- Tıbbın kesin ve bariz verilerine aykırı olmamalıdır.

6- Dinin kendisinden uzaklaştırdığı rezilliklere davet edici nitelikte olmamalıdır.

7- Allah'ın ve peygamberlerin sıfatları konusundaki inancın esaslarına aykırı olmamalıdır.

8- Allah'ın kainattaki sünnetullah'ına aykırı olmamalıdır.

9- Akıl sahiplerinin itibar etmeyeceği saçmalıkları kapsamayacaktır.

10- Hiçbir tevil götürmeyecek şekilde Kur'ân'a, muhkem sünnete, üzerinde icmâ hasıl olmuş bir hususa ve dince zorunlu olarak bilinen bir şeye aykırı olmamalıdır.

11- Hz. Peygamber dönemindeki bilinen tarihi gerçeklere aykırı olmamalıdır.

12- Mezhebine davet eden bir râvinin, mezhebi görüşlerine uygunluk arz etmemelidir.

13- Büyük bir topluluğun önünde vuku bulmuş bir olayın, tek bir râvi tarafından rivâyet edilmiş olmaması.

14- Raviyi rivâyete yönelten etkenin, kişisel bir nedenden kaynaklanmış olmaması.

15- Küçük bir fiile çok büyük sevap verileceği gibi aşırılıkları ve yine basit bir şeyden dolayı şiddetli bir tehdit gibi abartıları kapsamıyor olması.

İşte âlimlerimiz böylesine sağlam esaslarla hadislerin nakdına ve sahih olanlarını zayıf olanlardan ayırmaya yöneldiler. Şüphesiz bunlar, insaflı birinin kuvvetini, derinliğini ve yeterliliğini reddedemeyeceği sağlam esaslardır. Sonra âlimlerimiz bunlarla da yetinmemişler, aksine saymış olduğumuz bütün bu olumsuzluklardan arınmış olan metni bir de, "ızdırab", "şâz", "i'lal", "kalb", "ğalat" ve "idrac"[261] yönlerinden nakda tabi tutmuşlardır. Bütün bunların örnekleri ve şahitleri âlimlerimizin kitaplarında mevcuttur.

Yine de bu son derece itinalı ve titiz çalışmalarına rağmen, eğer hadisler âhâd hadislerse, "bir ihtimal -ki bu son derece zayıf ve uzak bir ihtimaldir- bu hadisler sahih olmayabilir. -Biz tespit edememiş de olsak- râvi öyle sanmış veya unutmuş olabilir" demişlerdir. İşte bütün bu ihtimalleri göz önüne alan âlimlerimiz şunu söylemişlerdir: Âhâd hadisler, kendileriyle amel etmek zorunlu olmakla birlikte zan ifade ederler. Bu, Allah'ın dini hususunda ve ilmî gerçeklerin tespit edilmesi noktasında ulaşılabilecek en ihtiyatlı konumdur.

---

[261] Idtırab: Bir veya daha çok raviden rivayet edilen bir hadisin sened ve metin yönünden, aralarında tercih yapılamayacak eşit şartlarda ve farklı şekillerde gelmiş olması. Bu durum hadisin zayıflığı sonucunu doğrur.
Şâz: Güvenilir bir ravinin rivayet ettiği bir hadisin, kendisinden daha güvenilir veya daha çok sayıdaki ravilerin rivayet ettiklerine aykırı olması.
İ'lal: Zahiren sahih görünmesine rağmen, sahihliğine zarar verecek bir illetin bilinmesidir. Bu, geliş yollarından ve ravilerinin farklılaşmasından kaynaklanır.
Kalb: Lafzın ve ravinin bir metinden diğerine değişmesidir.
İdrac: Hadise, o sened ve metinde yer olmaya (başka sened ve metinde gelen) bir bölümün eklenmesidir.

Bütün bu ihtiyat ve çok sıkı eleştiri, müsteşrık üstadları tarafından beğenilmediği için "Fecru'l-İslâm" yazarı tarafından da beğenilmemiş ve bu çalışmada zikrettiğimiz eleştirileri yapmıştır. Âlimlerin hadisleri nakd ederken şu meseleleri de araştırmaları gerektiğini iddia etmiştir:

1- Hz. Peygamber'e nispet edilen söz, söylendiği şartlara uyuyor mu?

2- Tarihi olaylar bunu doğruluyor mu?

3- Bu hadis, Hz. Peygamber'in alışılmış üslubuna aykırı olan bir nevi felsefi bir üslup mu?

4- Hadis, içindeki şartlar ve kayıtlar itibariyle fıkhi bir metne daha mı çok benzemektedir?

"Duha'l-İslâm (2/130-131)" kitabında şu hususları da ekliyor:

5- Hadis gerçeğe uyuyor mu? Uymuyor mu?

6- O hadisi uydurmaya sevk edecek siyasi bir neden var mı?

7- Hadis, söylendiği çevreyle uygunluk arz ediyor mu? Etmiyor mu?

8- Ravinin o hadisi uydurmak için kişisel bir nedeni var mı? Yok mu?

İşte "Fecru'l-İslâm" ve "Duha'l-İslâm" yazarının, âlimlerimizin gözden kaçırdıklarını ve şayet bilmiş olsalardı -gerçekte uydurma oldukları halde- sahih dedikleri pek çok hadisin gerçek durumunu bilebileceklerini iddia ederek metnin nakdı için koymuş olduğu yeni kurallar bunlar.

"Fecru'l-İslâm" kitabında Buhârî'de yer alan iki hadisi, "Duha'l-İslâm" kitabında da Tirmizî'nin Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiği şu hadisi örnek veriyor: "Mantar kudret helvası cinsindendir, suyu da göze şifadır. Hurma cennettendir ve zehire karşı ilaçtır." Sonra şöyle diyor: Ebû Hüreyre'nin "ben bunu denedim ve şifa hasıl oldu." demesine rağmen, âlimler mantarı sınamaya yönelmediler.

Ancak yazar sonunda âlimlerin râviyi kişisel eleştiriye tabi tuttuklarını itiraf ediyor ve İbn Ömer'in, "Hz. Peygamber av ve çoban köpeklerinin dışında bütün köpeklerin öldürülmesini emretti." hadisine, ekip biçeceği bir arazisi olan Ebû Hüreyre'nin "çiftçi köpeğini" de ekledi şeklinde eleştiride bulunmasını buna örnek gösteriyor.

Şimdi onun yeni olduğunu iddia ettiği kriterlerine bakalım ve verdiği örneklerin yazarı ne ölçüde doğruladığını görelim:

1- Âlimlerin Hz. Peygamber'e nispet edilen sözleri, söylendiği şartlara uyup uymadığını araştırmadıkları iddiasının doğru olmadığı görüldü. Çünkü âlimler zaten bunu metin eleştirisinin esaslarından kabul etmişlerdir. Ve bununla ilgili "hamam" hadisini örnek vermiştik. Âlimler bu hadisi, Hz. Peygamber'in asla hamama gitmediğini ve O'nun devrinde Hicaz'da hamamların bulunmadığını söyleyerek reddetmişlerdir.

2- Aynı şekilde tarihi olaylar hadisi onaylıyor mu, yalanlıyor mu meselesini de, uydurma hadisleri bilmenin ön önemli ölçütlerinden kabul etmişlerdir. Bunun örneği, âlimlerin, Hayber ehline cizye konulması hadisini, tarihi olayların bunu reddettiği için reddetmiş olmalarıdır. Bu örnekte âlimlerin, tarihten yararlanarak hadis uyduranların yalanlarını nasıl ortaya çıkardıkları görülmüştür.

3- Hadisin, Hz. Peygamber'in alışılmış üslubuna aykırı nitelikte bir çeşit felsefî üslup olup olmadığının araştırılması meselesine gelince, âlimler bunu "ifadenin zayıflığı" başlığı altında ele almışlardır ve bir hadisin sahih mi yoksa uydurma mı olduğunu anlamada "Hz. Peygamber böyle bir söz söylemez" ölçüsünü kullanmışlardır. İbn Dakîk el-Îyd'in şu sözünü nakletmiştik: "Çoğu kez rivâyet edilen hadisin lafzının Hz. Peygamber'e ait olamayacağını bildiklerinden uydurma olduğuna hükmediyorlardı." İşte Hz. Peygamber'in bilinen üslubuna aykırı olan ve O'nun söylemeyeceği felsefî nitelikteki hadisleri reddetmeleri de onlar için kolay bir işti. Ve biz, bu çeşit bir rivâyet olup da âlimlerimizin sahih kabul ettiği bir tek örnek göstermesi noktasında yazara meydan okuyoruz.

4- Hadisin içindeki şartlar ve kayıtlar bakımından fıkhî bir metne daha çok benzeyip benzemediğinin araştırılmasına gelince, âlimlerin rivâyet edilen hadisin, mutaassıp râvinin mezhebiyle aynı doğrultuda olmamasını nasıl şart koştukları görüldü. Akaid konusundaki pek çok hadisi, râvilerinin mezheplerini teyit ettikleri için reddetmişlerdir. Yine aynı sebepten dolayı fıkhî meselelerdeki pek çok hadisi de reddetmişlerdir. Şu örneklerde olduğu gibi: "Cünüp birinin üç kere ağzını çalkalaması ve burnuna su çekmesi farzdır." "Eğer elbisede bir dirhem miktarı bile kan

olsa elbisenin yıkanması ve namazın iadesi gerekir." Âlimlerin uydurma olduklarına hükmettikleri bu tür hadisler çoktur. Bu konuda "Nasbu'r-Râye", "Mevduatu İbni'l-Cevzî" ve Suyûtî'nin "el-Leâliu'l-Masnûa" kitaplarına bakılabilir.

5- Hadisin gerçeklerle uyuşup uyuşmadığı meselesine gelince, görüldüğü gibi âlimler bu şartı da zikretmişler ve açıdan pek çok hadisi reddetmişlerdir. Şu örneklerde olduğu gibi: "Yüzyıl sonra Allah için kendisinde hacet olan kimse doğmayacaktır." Bu hadisi reddetmişlerdir, çünkü bilinen gerçeklere aykırıdır. Zira en meşhur âlimlerden çoğu hicrî birinci yüzyıldan sonra doğmuş olanlardır. "Patlıcan her derde şifadır." "Mercimeğe önem verin, çünkü o kalbi yumuşatan ve gözyaşını çoğaltan mübarek (bir yiyecektir)." Âlimler şöyle demişlerdir: Bu iki hadis, tıp ilmindeki ve insanların tecrübelerindeki gerçeklere aykırı oldukları için batıldır.

6- Hadis uydurmaya iten siyasî bir nedenin olup olmadığı meselesi. Âlimlerin, mutaassıp mezhep ve heva sahiplerinin rivâyet ettikleri hadisleri reddettiklerini gördün. Buna dayalı olarak Şîa'nın aşırılarının Hz. Ali hakkındaki, Bekrilerin aşırılarının Hz. Ebû Bekir hakkındaki, Osmanîlerin aşırılarının Hz. Osman hakkındaki, Emevî mutaassıplarının Emevîler hakkındaki ve Abbasîlerin mutaassıplarının Abbasîler hakkındaki hadislerini reddetmişlerdir. Aynı şekilde siyasî ihtilâfların hadis uydurmaya yönelten en önemli etkenlerden olduğunu söylemişler ve bu tür hadisleri takibe alıp, çok sıkı bir şekilde nakd etmişlerdir. Ve bütün bu nakd ve ayıklamalardan sonra kabul ettikleri hadisler reddettiklerinden çok daha az olmuştur.

7- Hadisin söylendiği çevreye uygunluk arz edip etmemesi. Âlimler bunu da şart koşmuşlar ve buna dayanarak pek çok hadisi reddetmişlerdir. Şu örnekte olduğu gibi: "Gözlerim ağrıdı ve Cebrail'e şikayet ettim. Bana dedi ki: Sürekli mushafa bak." Âlimler şöyle diyerek bu hadisi reddetmişlerdir: Hz. Peygamber döneminde, kendisine bakılacak bir mushaf yoktu.

8- Hadis uydurmaya sevk edecek kişisel bir nedenin olup olmaması. Âlimler bu meseleden de gafil olmamışlar ve şöyle demişlerdir: Hadisin uydurma olup olmadığının anlaşılmasında râvinin durumundan da istifade edilir. Şu hadisleri buna örnek vermişlerdir: "Herise (un ve etten yapılan bir yemek) sırtı güçlendirir." Çünkü bu hadisin râvisi herise yapan biriydi.

"Çocuklarınızın öğretmenleri şerlilerinizdir..." Hadisin râvisi Sa'd İbn-i Tarîf bu hadisi, çocuğunun ağlayarak kendisine gelip öğretmenin kendisini dövdüğünü haber vermesi üzerine söylemiştir.

Görüldüğü gibi yazarın, hadis metninin eleştiri konusunda âlimlerimizin bilmediklerini iddia ettiği hiçbir husustan âlimlerimiz habersiz değildi. Aksine âlimlerimiz onun söylediklerinden çok daha fazlasını şart koşmuşlar ve bunlara dayanarak pek çok hadisi reddetmişlerdir. Şayet yazar uydurma hadisleri ele alan kitaplara başvurmuş, usûl âlimlerinin yazdıklarını araştırmış ve cerh ve ta'dîl sözlüklerini incelemiş olsaydı, dile getirdiği hususlarda âlimlerimizin kendisinden çok daha hırslı olduklarını itiraf ederdi. Öyle ki metnin nakdı için on beşten fazla kriter koymuşlardır.

Evet, âlimler (Allah onlara rahmet etsin) bu kriterleri ancak kaçınılmaz olarak gerekli oldukları bir çerçevede kullanmışlar ve bir hadisi ancak sıhhat şartlarından birinin kesin olarak mevcut olmayışından, uydurma olduğunu gösteren alametlerden birinin bulunmasından ve hiçbir tevile yer kalmamasından sonra reddetmişlerdir. Sened eleştirisini birinci dayanak yapmışlar ve sünnetin yolundaki hadis diye uydurulmuş binlerce hatta onbinlerce sözleri buna dayanarak ayıklamışlardır. Ondan sonra, boş konuşmadıklarından ve Allah'ın dini hususunda duygularına ve hevalarına dayalı bilinçsiz bir cüretkârlıkla hareket etmediklerinden emin bir şekilde, dar bir çerçevede metin eleştirisini yapmışlardır. İşte böylece, bu kriterleri emin olmadan, meseleyi tam kuşatmadan ve iyi bir şekilde yönlendirmeden kullanıp, sahih olduğunda şüphe olmayan pek çok hadisin uydurma olduğuna hükmeden yazarın düşmüş olduğu çirkin hatalara düşmekten korunmuşlardır.

Böyle yapmalarında âlimlerin mazur görülecekleri çok açıktır. Çünkü onların araştırıp inceledikleri Hz. Peygamber'e nispet edilen sözlerdir. Hz. Peygamber'in ise kendisine özel durumları vardı. Dolayısıyla ona nispet edilen sözlerin nakd edilmesindeki kriterler, diğer insanların sözlerinin nakd edilmesindeki kriterlerden çok daha dakik ve zor olacaktır. Çünkü O, Allah'tan vahiy alan, kendisine "cevamiu'l-kelim (az kelimelerle çok manalar ifade eden veciz söz)" verilen ve teşrî' (hüküm koyma) yetkisi tanınan bir resuldü. Sıradan bir insanın bilemeyeceği gaybın sırlarını biliyordu.

Dolayısıyla kendi döneminde insanların anlayışlarının üzerinde bir

söz söylemesine aklen bir engel olmadığı gibi felsefenin geliştiği sonraki asırlarda felsefî bir tarife benzeyen bir söz söylemesine veya kanunlardakine benzer ifadelerle mucez/öz bir şekilde muamelata ilişkin hükümler koymasına da bir engel yoktur. Şayet bize şöyle derse: "Alıcı ve satıcı birbirinden ayrılmadıkça (satıştan vazgeçmekte) serbesttir." Veya şöyle derse: "Bir kadın halası üzerine veya teyzesi üzerine nikâhlanmaz." Ya da şöyle derse: "Nesep yönünden haram olanlar, sütkardeşliği yönünden de haramdır." Evet, bütün bunlar belagatın hâkim olduğu bir çevrede kendisine verilen hüküm koyma yetkisinin sınırları içinde söylenmiş sözlerdir. Dolayısıyla hüküm koyucu bu sözlerin daha çok fıkhî metinlere benzediği gerekçesiyle O'nun tarafından söylendiğini kabul etmemek doğru değildir. Çünkü şayet içeriklerini en açık şekilde ortaya koyan bu fasih Arapça ifadeleri kullanmayacaksa, ne söylemesi gerekir? Daha sonra fakîhler gelip bu ifadeleri olduğu gibi alıp metinlerine koyuyorlarsa şöyle mi denecek: Bu hadisler, daha çok fıkhî metinlere benziyor.

Aynı şekilde bazı bitkilerin ve meyvelerin özelliklerinden haber vermesi de bunun gibidir. Bütün bunlar peygamberlik mucizelerinden olup, her asırdaki insanlar için peygamberliğinin doğruluğu hakkında delil teşkil etmektedir. Eğer belli bir asırdaki insanlar Hz. Peygamber'in haber verdiği şeyin sırrını keşfedemiyorlarsa, bu o hadisin yalan veya uydurma olduğunun delili olmaz. İşte bu esastan hareketle âlimlerimiz, senedin eleştirisi noktasında daireyi ne kadar geniş tutmuşlarsa, metnin eleştirisi noktasında da daireyi o kadar dar tutmuşlardır. Çünkü senedde durumları eleştiriye tabi tutulanlar (râviler) hakkında, diğer bütün insanlar hakkında cari olan kriterler geçerlidir. Ama iş metine gelince, işte o metin, ilminde, bilgisinde ve yeteneklerinde beşeriyet üstü birinin sözleridir.

Sonra sözleri -Kur'ân'da da çok görüldüğü gibi- gerçek değil mecazî anlamda kullanılmış olabilir. Dolayısıyla ilk duyulduğunda, bunun doğru olmadığı sanılır. Oysa o sözle kastedilen, duyulduğunda akla ilk gelen lugavî manası değildir.

Yine sözleri gelecekte vukû bulacak gaybî bir haberi içeriyor olabilir ve hadisin nakd edildiği dönemde henüz gerçekleşme zamanı gelmemiş olabilir. Bu yüzden hemen onu inkâr etmekte aceleci olmak doğru değildir.

Aynı şekilde sözleri, peygamberlik döneminde ve nâkıdların yaşadığı dönemde henüz keşfedilmemiş olup -sonraki dönemlerde keşfedilecek- bilimsel gerçeklere ilişkin haberler olabilir. Köpeğin bir kaptan su içmesi hadisi gibi. Bilim hadiste söylenenin doğruluğunu ispat etmiştir. Oysa âlimlerimiz bunu, anlamıyla ve hikmetleriyle insanları kuşatan taabbudî işlerden sayarken, bazı araştırmacılar aceleci davranıp bu hadisin sahihliğini inkâr etmiştir. Bütün bunlar âlimlerimizi, hakkında bir şüphe hâsıl olan veya aklın anlamakta tereddüt gösterdiği hadisleri reddetmekte aceleci davranmayıp, sağlam hareket etmeye ve enine boyuna düşünmeye sevk etmiştir. Yine âlimlerimiz senedin sahihliğinden ve râvilerinin yalancılıktan, zayıflıktan ve töhmetten uzak olduklarından emin olduktan sonra, kesin bir şekilde bir hadisin sahih olamayacağına hükmetmemişlerdir.

Ancak müsteşrıkların Hz. Peygamber karşısındaki konumu bu şekilde değildir. Onlar Hz. Peygamber'in hadislerini, sıradan insanların haberlerini değerlendirmede kullandıkları genel eleştiri esaslarına göre ele alırlar. Çünkü Hz. Peygamber'e, vahiy almayan, Allah'ın kendisine gaybından bir şey bildirmediği ve onu diğer insanlardan farklı kılacak bilgiler ve kerametlerle donatmadığı sıradan bir insan gözüyle bakarlar. Eğer Hz. Peygamber'den, kendi döneminde bilinmeyen bilimsel bir gerçeği mucizevî bir şekilde haber veren bir hadis rivâyet edildiğinde şöyle derler: "Bu, uydurma bir hadistir. Çünkü o dönemdeki insanların ilim ve bilgileriyle uyuşmuyor." Eğer kendisinden kanunlardaki üsluba uygun bir hadis rivâyet edilirse bu sefer şöyle derler: "Bu, uydurma bir hadistir. Çünkü bu söz, Peygamber ve sahabîler dönemindeki sadelik ve basitliği değil, İslâm fıkhının olgunluk döneminden sonraki üslubu temsil ediyor." Yine kendilerine, Hz. Peygamber'in, gelecekte Müslümanlar için vuku bulacak bir müjdesi ve haberi rivâyet edilse şöyle derler: "Peygamber'in şartları, ona bu sözü söylemeye izin vermez."

İşte müsteşrıklar Hz. Peygamber karşısında, O'nun peygamberliğini inkâr edici, Allah'tan alıp tebliği ettiklerinin doğruluğu hakkında kuşku uyandırıcı, "mele-i a'lâ" (en yüce topluluk) ile irtibatlı olan ve oranın nuru, hikmeti, ilim ve irfanı ile dolup taşan ruhî yüceliğini inkâr edici bir konumdaydılar. Sadece kendilerinin bu konumda olmalarıyla da yetinme-

mişler ve âlimlerimizi de Hz. Peygamber karşısında onların bu konumunda durmadıkları için eleştirmişlerdir.

Âlimlerimiz, müsteşrıklarla birlikte bu yanlış istikamete yönelmemekte mazurdur. Çünkü onlar Muhammed İbn-i Abdullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem), Allah'ın bütün insanlara, onları dünya ve ahiret saadetine eriştirecek sağlam bir din ile gönderdiği kerim bir peygamber olarak iman etmişlerdir.

Ancak "Fecru'l-İslâm" kitabının yazarı gibi müsteşrıkların Müslüman tâbiîleri, maalesef onların bu istikametine yönelmişler ve bu yolun yanlışlığının, tehlikelerinin ve bu yola davet etmedeki gizli maksatların farkına varamamışlardır. Sonra da sadece müsteşrıkların iddialarının dışında hiçbir delile dayanmadan âlimlerimizi, metin eleştirisini gereği gibi yapamadıkları gerekçesiyle eleştirmişlerdir.

Ben, Ahmed Emin'in bu konuda yazdıklarının tamamında, müsteşrıklardan almayıp (kendisine ait olan) tek bir görüşe rastlamadım. Sonra da, o ve benzerleri, tutarlar, hadis eleştirisinde aklın hakemliğinden dem vururlar. Bilemiyorum, acaba âlimlerimizin son derece dakik kurallarında hakem kıldıkları ve yetki verdiklerinden daha fazla hakemliğine başvuracakları ve yetkili kılacakları hangi akıldır? Meseleleri kendisiyle ölçüp biçeceğimiz akıl tek değildir. Aksine birbirinden farklı akıllar, ölçü, kriter ve yetenekler vardır. Birinin akledemediğini ve anlayamadığını bir başkası akledebilir ve anlayabilir.

Herkes Leyla'ya ulaştığını söylüyor,
Leyla ise bunu kabul etmiyor.

Bilindiği gibi bir hükmün hikmeti ve konuluş gayesi bazı asırlardaki insanlar için bilinmiyor olabilirken, ilmin ilerlemesi ve hayatın sırlarının keşfedilmesiyle sonraki dönemlerde bunun hikmeti ve anlamı bütün açıklığıyla ortaya çıkabiliyor. Dolayısıyla metnin eleştirisi için, herhangi bir ölçüsü olmayan aklın hakemliğine kapılar sonuna kadar açıldığında, eleştiri, eleştiriyi yapacak olanın görüş ve hevasına göre, hatta çoğu zaman yetişmekte olan birinin, okumalarının yetersizliğinden, ufkunun darlığından ve gerçeklerden haberdar olmayışından kaynaklanan şüphelerine göre

yapılacağından, böyle bir şey, sonucunu sadece Allah'ın bileceği bir kargaşaya yol açacaktır. Sahih sünnet, istikrarlı bir yapısı ve sâbit dayanakları olmayan bir hale düşecektir. Birinin reddettiği bir hadis konusunda, diğeri tereddütte kalacak, bir başkası ise sâbit kabul edecektir. Çünkü akılları hüküm, görüş ve derinlikte farklı farklıdır. Öyleyse böyle bir şey nasıl câiz olabilir? Hem sonra bu istikamete yönelip, yalanlanmasına imkân olmayan hadisleri yalanlamak ve bütün delillerin sahih olduğunu gösterdiği hadislerin uydurma olduğuna hükmetmek suretiyle çok kötü yanlışlara düşen "Fecru'l-İslâm" yazarının bizzat kendisi, bu konuda bizim için en büyük ibret değil midir? Şimdi bunların açıklamasına geçelim.

İkincisi: Sahih-i Buhârî'deki Hadislerin Tenkidi

Birinci Hadis: "Yüz yıl sonra yeryüzünde tek bir canlı kalmayacaktır."

Bu hadisi Buhârî, Müslim ve diğer hadis imamları rivâyet etmişlerdir. Yazar bu hadisten, Hz. Peygamber'in "yüz yıl sonra dünyanın sonunun geleceğini" haber verdiğini anlamıştır. Ve bu anlayıştan hareketle hadisin uydurma olduğuna hükmetmiştir. Çünkü tarihî olaylara, yaşanan ve görünen gerçeklere aykırıdır.

Yazarın zikrettiği bu hadis, Buhârî'nin "Kitabu's-Salat" bölümünün "es-Semer Fi'l-Fıkh ve'l-Hayr Ba'de'l-Işâ" babında rivâyet ettiği bütün bir hadisin bir parçasıdır. Hadis şöyledir: Abdullah İbn-i Ömer demiştir ki: Hz. Peygamber ömrünün sonlarında bir kere bize yatsı namazını kıldırdı. Selam verince ayağa kalktı ve dedi ki: "Bu geceyi görüyorsunuz ya, işte bu geceden itibaren yüz senenin başında, "bugün" yeryüzünde olanlardan hiç kimse kalmayacaktır." İnsanlar Hz. Peygamber'in bu sözünü anlamakta yanılgıya ve korkuya düşüp yüz sene hakkında konuşmaya başladılar. Oysa Hz. Peygamber'in söylediği sadece şu idi: "Bugün yeryüzünde olanlardan hiç kimse kalmayacaktır." Bununla kastettiği bu yüzyıldakilerin yok olacağıdır. Hadisin metninden, Hz. Peygamber'in bunu sahabîlerine hayatının sonlarında haber verdiği açıkça anlaşılıyor. Cabir'den gelen rivâyette -bu rivâyete göre bu hadisi vefatından bir ay önce söylemiştir- şöyle deniyor: Hz. Peygamber bu sözü söylediğinde hayatta olanlardan hiç kimse yüz yıldan daha fazla yaşamadılar. Ancak bazı sahabîler, Hz. Peygamber'in

"bugün yeryüzünde olanlardan hiç kimse" sözündeki, "bugün" sınırlamasını gözden kaçırdılar ve yüz yıl sonra dünyanın sonunun geleceğini sandılar. Sonra Abdullah İbn-i Ömer, Hz. Peygamber'in sözündeki sınırlamayı onlara hatırlattı ve bu sözden kastedileni onlara açıkladı. Taberânî'de gelen rivâyette Hz. Ali de aynı şeyi yaptı.

Âlimler en son vefat eden sahabînin kim olduğunu araştırmışlar ve bu kişinin Ebû Tufeyl Âmir İbn-i Vâsile olduğunu tespit etmişlerdir. Hicrî yüz on senesinde vefat etmiştir. Bu tarih ise Hz. Peygamber'in o sözü söylemesinden itibaren yüzüncü yılın başıdır. Dolayısıyla bu hadis, gayba ait bir bilgi vermesi ve bunun gerçekleşmesi nedeniyle, Hz. Peygamber'in mucizelerinden biridir. İşte hadisin ifade ettiği anlam, olayların da teyit ettiği gibi, budur. Şimdi de bu hadisi şerh edenleri dinleyelim:

İbn Hacer "Fethu'l-Bârî" isimli eserinde şöyle diyor[262]: "Abdullah İbn-i Ömer, bu hadiste Hz. Peygamber'in kastettiğinin, sözün söylendiği anda mevcut olanlardan hiç kimsenin, bu andan itibaren yüz sene geçmekle hayatta kalmayacak olduğunu açıklıyor. Ve araştırmalarda bunun gerçekleştiğini ortaya koyuyor.

O zaman hayatta olanlardan öldüğü en son tespit edilen Ebû Tufeyl Amir İbn-i Vâsile'dir. Hadis ehli onun en son ölen sahabî olduğu hususunda icmâ etmiştir.

Onun hicrî yüz onuncu senede öldüğünün söylenmesindeki gaye, o senenin Hz. Peygamber'in o sözünü söylemesinden itibaren yüzüncü yılın başı olmasıdır.

İmam Müslim bu hadisi değişik yollardan zikretmiştir. Cabir'den gelen bir rivâyet şöyledir: "Bu gün hayatta olanlardan hiçbir kimse, yüz yıl geçtikten sonra hayatta olmayacaktır."

Nevevî şöyle diyor: Bu hadisler birbirlerini açıklıyorlar. Ve onlarda peygamberlik alâmetlerinden bir alâmet vardır. Bunlarla kastedilen şudur: O gece yeryüzünde olan herkesin, o geceden sonra -ister daha önce vefat etsin, ister etmesin- yüz yıldan daha fazla yaşamayacağıdır. Yoksa o geceden sonra var olanların yüz yıldan daha fazla yaşamayacağı söylenmiyor.[263]

---

[262] 2/32.
[263] 9/526

Kirmanî, İbn Battal'ın şu sözünü nakledıyor: "Hz. Peygamber'in kastettiği, içinde bulundukları neslin bu süre zarfından hayata veda edecekleridir. Hayatlarının kısa oluşunu, geçmiş ümmetler gibi uzun ömürlü olmadıklarını söyleyip büyük bir gayretle ibadet etmeleri konusunda onlara vaazda bulunmuştur."

Ebû Tufeyl'in vefatı hakkında İbn Salah "el-Mukaddime"sinde şöyle diyor: En son ölen sahabî Ebû Tufeyl Âmir İbn-i Vâsile'dir. Hicrî yüz senesinde ölmüştür.[264] "Üsdü'l-Ğabe" isimli kitapta ise şöyle deniyor: "Yüz senesinde vefat etti. Denmiştir ki: Yüz on senesinde vefat etti. Ve o Hz. Peygamber'i görenler içinde en son ölendir."

İbn Hacer "el-İsâbe"de şöyle diyor: İkinci şarta gelince ki bu da bir asırdır ve Hz. Peygamber'in hayatının sonlarında sahabîlerine şu hadisi söylemesinden itibaren hicrî yüz onuncu seneye geliyor: "Bu geceyi görüyorsunuz ya, işte bu geceden itibaren yüz senenin başında, bugün yeryüzünde olanlardan hiç kimse kalmayacaktır." Bu hadisi Buhârî ve Müslim İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. Müslim'in, Cabir'den yaptığı rivâyette Hz. Peygamber'in bu sözü vefatından bir ay önce söylediği ilavesi vardır. İşte bu incelikten dolayı, imamlar bu tarihten sonra sahabîlerden (hadis) duyduklarını iddia edenleri tasdik etmemişlerdir. Bu iddiada bulunanlar olmuştur, ancak onları yalanlamışlardır."[265]

Görüldüğü gibi gerçekte Hz. Peygamber'in mucizelerinden bir mucize olan bu hadis, "Fecru'l-İslâm" yazarının uyulmasını istediği yeni eleştiri mantığına göre yalan ve iftiraya dönüşüyor.

Yazarın nasıl böyle bir konumda durabildiği ve nasıl bu hadisin yalan olduğuna hükmettiği ise tam bir ibretlik durumdur. İbn Kuteybe "Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis" isimli eserinde, Nazzâm ve cemaatinin, Ehl-i hadisi, gerçeklerin yalanladığı hadisleri rivâyet etmekle, suçladıklarını ve bu hadisler arasında konumuzla ilgili hadisin de bulunduğunu zikrediyor. Daha sonra İbn Kuteybe, bizim burada özet olarak söylediklerimizle onlara cevap veriyor.

Ancak yeni bir nakd anlayışıyla ortaya çıkmaya hırslı olan, âlimlerimizin sünneti nakd etmedeki yetersizliklerini ispat (!) eden, Nazzâm ve diğerleri-

---

[264] *Mukaddimetu Ulûmi'l-Hadis*, s. 150.
[265] *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahabe*, 1/8.

nin eskiden, müsteşrıkların da günümüzde sünneti karalamalarından büyük ölçüde mutmain olan "Fecru'l-İslâm" kitabının yazarı, görüldüğü kadarıyla ne İbn Kuteybe'nin savunmalarını ne de şârihlerin bu hadis hakkında yazdıklarını beğenmemiş. Aksine bütün bunlara, İbn Ömer'in bizzat Buhârî'de yer alan bu hadis hakkındaki tefsirine ve Müslim'deki Cabir'den gelen rivâyete gözlerini kapamıştır. Sadece Buhârî'nin "Kitabu'l-İlm" bölümünde zikrettiği kısımla yetinmiştir. Buhârî, bir hadisi değişik bölümlerde kısım kısım zikretmek şeklindeki metodundan dolayı mazurdur. Ancak hadisin şârihlerinin dikkat çekmiş olmalarına rağmen "Fecru'l-İslâm" yazarının sadece hadisin o kısmını nakletmesinde mazur görülecek bir taraf yoktur.

İbn Hacer, Buhârî'nin hadisin bu kısmını zikrettiği "Kitabu'l-İlm" bölümünün şerhinde şöyle diyor: "Yeryüzünde olanlardan kimse kalmayacaktır, sözünden kasıt yani o zaman mevcut olanlardan kimse kalmayacaktır. "Salat (namaz)" bölümünde geleceği gibi, bu sınırlama Şuayb'ın Zührî'den yaptığı rivâyette sâbit olmuştur."[266] Sonra bizim yukarıda naklettiğimiz "İbn Battal" ve "Nevevî'nin" sözlerini naklediyor.

"Fecru'l-İslâm" yazarının, kitabının son bölümünde zikrettiği kaynakları görüldüğünde haklı olarak şaşırılacaktır. Çünkü o kaynakların başında "Fethu'l-Bârî Ale'l-Buhârî", "el-Kastallânî Ale'l-Buhârî" ve "Şerhu'n-Nevevî Alâ Müslim" gibi eserler geliyor. Ve bu eserlerin sahipleri (şârihler) söz konusu hadisin ne manaya geldiği hususunda uyarıda bulunmuşlar ve Buhârî'nin bu hadisi iki ayrı yerde kısımlara ayırdıklarını söylemişlerdir. Sonra da hadisin bir kısmının zikredildiği yerde, hadisin tamamının zikredildiği yeri göstermişlerdir. Eğer yazar bu hadisin rivâyetlerine ve şârihlerin sözlerine vâkıf olmuşsa, acaba onun yalan olduğuna nasıl hükmedebilmiş? Eğer vâkıf olmamışsa, o zaman söz konusu şerhleri başvuru kaynakları arasında nasıl zikretmiştir? Hatta delilsiz olarak böyle bir mevzuya dalmayı nasıl câiz görebilmiştir?

İkinci Hadis: "Kim, her sabah acve hurmasından yedi tane yerse, o gün geceye kadar ona zehir ve sihir zarar vermez."

Bu hadisi Buhârî "Kitabu't-Tıb"ta, aynı şekilde Müslim ve Ahmed rivâyet etmiştir. Bu hadisi âlimler farklı şekillerde yorumlamışlardır:

---

266 1/188.

Âlimlerden bazıları Müslim'in şu rivâyetinden hareketle, bu hadisin Medine hurmasına özel olduğunu söylemişlerdir: "Kim bu iki taşlığının arasındakilerden yedi hurma yerse..." Yine Müslim'de yer alan Hz. Âişe'nin rivâyet ettiği şu hadis de bunu kuvvetlendirmektedir: "(Medine'nin Necd cihetinde yer alan) Âliye acvesi şifadır." Âlimler şöyle diyor: Allah'ın her hangi bir beldeye, başka beldelerde olmayan bir meziyet vermesine bir engel yoktur. Tıpkı sadece bazı yerlerdeki (ürünlerin), o yerin tesirinden ya da Hz. Peygamber'in ve mübarek elinin bereketinden dolayı bazı dertlere şifâ olması gibi. Acve hurması, Hz. Peygamber'in Medine'de diktiği hurmalardandır.[267]

Bazıları da şöyle demiştir: Bu durum bütün acve hurmaları için geçerlidir. Çünkü zehirin öldürücü olmasının nedeni aşırı soğukluğundan kaynaklanır. Ama sabahları acve yemeye devam edilirse o zaman vücutta sıcaklık hâkim olur ve bedenin doğal sıcaklığına yardımcı olur. Böylece zehirin soğukluğunun hâkim olmasına mukavemet ederler.

Çoğunluk bu durumun Medine acvesi olduğu görüşündedir. İbn Kayyım "Zâdu'l-Meâd" isimli eserinde şöyle diyor: Hurma, sıhhati koruyan kıymetli bir gıdadır. Özellikle de, Medineliler ve diğerleri gibi, onunla beslenmeyi alışkanlık haline getirenler için. O, soğuk ve ikinci dereceden sıcak beldelerin en kıymetli besinlerindendir... Sonra şöyle diyor: Âliye hurması, en iyi hurmalardandır. Yumuşak, leziz ve tatlıdır. Hurma hem besin, hem ilaç ve hem de meyvedir. Bünyelerin çoğuna uyum sağlar, vücudun doğal sıcaklığını istikrarlı tutar ve diğer besin ve meyvelerden kaynaklanan kötü artıklara neden olmaz. Aksine onu yemeyi alışkanlık haline getirenlerde, mide bozulmasına engel olur.

Bu hadis, Medine halkı ve çevresindekilerin kastedilmek istendiği özel bir hitaptır. Şüphesiz bazen belirli bir yerin bitkisi şifalı olmaktadır. Onun için toprağının veya havasının ya da her ikisinin özelliğinden dolayı bir yerde yetişen bir şey şifalı olabilmekteyken, başka bir yerde yetişen aynı

---

[267] Hicri 1384 yılında hacca gittiğimde bunu bizzat kendim denedim. Tam beş ay boyunca her sabah yedi Medine hurması yedim. Bende şeker hastalığı vardır. Sonra idrar ve kan tahlili yaptırdım ve idrarda şekerden her hangi bir eser görülmedi. Kandaki oran da hacca gelmeden önceki orandan daha yukarıya çıkmadı. (Bu konuyla ilgili "*Hadâratu'l-İslâm*" dergisindeki makaleme bakılabilir. Sene: 5 Sayı: 3)

şey bu nitelikte olmamaktadır. Toprakların da insanlarınkine benzer farklı özellik ve tabiatları vardır. Birçok bitki vardır ki, belirli bir yerde yetiştiğinde faydalı bir yiyecek olurken, bir başka yerde yetiştiğinde öldürücü bir zehir olmaktadır.

Bir başka yerde de şöyle diyor: Aç karına yenilen hurma, kurtları öldürür. Çünkü harareti sayesinde panzehir gücüne sahiptir. Eğer aç karına kullanılmaya devam edilirse, kurtlara neden olan maddeyi zayıflatır, azaltır ve öldürür. Onun için hurma, bir meyve, besin, içecek ve tatlıdır. Yine bir başka yerde şöyle diyor: Bu beldenin bu bölgesinin bu sayıdaki hurması, bazı özelliklerinden dolayı, zehir ve sihrin etkisini engellemesi nedeniyle faydalıdır. Şayet onun bu özelliklerini, sonuçta sadece bir tahmin ve zan olarak, Hipokrat ve Galenus gibi doktorlar söylemiş olsaydı, doktorlar onların söylediklerini itaatkâr bir şekilde kabul ederlerdi. Öyleyse söylediklerinin tamamı yakîn, kesin, delil ve vahiy olan birinin (sallallahu aleyhi ve sellem) sözleri, kabul edilmeye ve itiraz edilmemeye daha layıktır.[268]

Âlimlerimizin bu meselede söylediklerinin özeti budur. Dolayısıyla bir hadisin yalanlanması ve reddedilmesi hususunda aceleci davranılması doğru değildir. Ancak geldiği yol zayıfsa, akıl ve tıp da kesin bir şekilde onun yalan ve batıl olduğuna hükmediyorsa, bu durumda yalanlama ve reddetme yoluna gidilir. Bu hadis ise hadis imamlarınca, yalanlanmalarına imkân olmayan adil ve güvenilir râvilerden, birden çok yolla rivâyet edilmiştir ve senedi sahihtir. Senedi de icmâ ile sahihtir ve (faydası) pek çok insan tarafından tecrübe edilmiştir. Şahsen ben de onu tecrübe etmiş ve faydasını görmüş olanlardanım. Modern tıp da acve hurmasının besleyici, mideyi yumuşatıcı, bedeni canlandırıcı ve vücuttaki kurtları öldürücü olduğunu ispat etmiştir. Bağırsak rahatsızlığı ve bağırsaklarda kurtların yaygınlaşmasının, ileri boyutlara ulaştığında insanın hayatına mal olacak zehirlenmeye yol açtığı kuşkusuzdur. O halde acvenin genel olarak zehirlenmeye ilaç olduğu şüphe götürmez bir doğrudur.

Sihrin psikolojik bir rahatsızlık olduğunu ve psikolojik bir tedaviyi gerektirdiğini kabul edersek, bu tür hastalıkların tedavisinde psikolojik

---

[268] *Zâdu'l-Meâd*, 3/94.

motivasyonun ve telkinin büyük bir etkisi olduğunu biliriz. Eğer acve hurması, onun Hz. Peygamber'in şehri Medine hurması olduğunun, bizzat heva ve hevesinden konuşmayan Hz. Peygamber tarafından ilaç olarak bildirildiğinin ve vücut için faydalı, bünyeyi güçlendirici, kurtları öldürücü ve bağırsak rahatsızlıklarından kaynaklanan kokuları yok edici olduğunun bilinciyle yenirse, bunun sihir yapılmış kimsede güzel bir etki yapacağından şüphe etmiyorum. Tıp, birçok hastalığın şifası veya nedeni olarak, psikolojik motivasyonun, vehimlerin ve hayallerin etkili olduğunu ispat etmiştir. Bu durum, makul bir yorum imkânı varken hadisleri yalanlamakta aceleci davranmamamızı gerektirmez mi?

Eğer şu ana kadar modern tıp acvenin diğer özelliklerini keşfetmeye muvaffak olamamışsa, buna dayanarak bu hadisin uydurma olduğuna hükmetmek hatalı olmaz mı? Acaba biri çıkıp, tıbbın nihai hedeflerine ulaştığını veya dünyadaki bütün yiyeceklerin, içeceklerin, bitkilerin ve meyvelerin bütün özelliklerini keşfettiğini iddia edebilir mi? "Fecru'l-İslâm" yazarının kesin bir şekilde bu hadisi yalanlamasının, ilmî çevrede kabul edilmesi mümkün olmayan son derece büyük bir cüretkârlık olduğuna şüphe yoktur. Çünkü hadisin senedi tartışmasız bir şekilde sahih olduktan ve yine metni de icmâ ile sahih olduktan sonra, tıbbın henüz acvenin kalan özelliklerini keşfedememiş olması ona zarar vermez. Şuna eminim ki, şayet Hicaz'da gelişmiş tıp enstitüleri olsa veya batılılarda "Âliye" hurması mevcut olsa, modern tıbbî tahlil ondaki pek çok özelliği keşfedebilir. Aynı şekilde bu gün olmasa bile, Allah'ın izniyle gelecekte bu ilginç özelliği de keşfedilecektir.

Üçüncü Hadis: "Mantar, kudret helvası cinsindendir, suyu da göze şifadır. Hurma cennettendir ve zehire karşı ilaçtır."

Bu hadisi Tirmizî, Ebû Hüreyre'den ve Ahmed de Müsned'inde Saîd İbn-i Zeyd'den rivâyet etmiştir. Fecru'l-İslâm yazarı bu hadis hakkında şöyle diyor: "Hadisin eleştirisi için mantarı tecrübe etmeye yöneldiler mi? Mantarda panzehir mi var? Evet, Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini rivâyet ettiler: "Üç veya beş veyahut yedi mantar aldım ve suyunu bir kaba sıktım. Sonra onu bulanık gören bir câriyemin gözüne sürdüm ve iyileşti." Ancak bu, hadisin sıhhati için yetmez. Çünkü bir şeyin ilaç olduğunun ispatı için

kısmî bir tecrübe mantıken yeterli olmaz. Bunun yolu tekrar tekrar tecrübe etmektir. Hatta bundan daha uygun olanı, onun elementlerini bilmek için tahlil etmektir. O asırda tahlil mümkün değilse de, yapılan tecrübelerin istatistiksel sonuçlarıyla bu yapılabilirdi. Böyle bir şey hadisin sahih mi, yoksa uydurma mı olduğunu bilmenin yollarından biridir."[269]

Burada iki nokta vardır: Birincisi: Bu hadis Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim ve diğer hadis kitaplarında yer almıştır. Nakd yönünden senedi çok sağlam olup, senedde itham veya cerh edilen kimse yoktur. İkincisi: Ebû Hüreyre bu hadiste söyleneni deneyip tecrübe etmiş ve onun doğru olduğunu görmüştür. Ondan sonra da çokları bunu deneyip tecrübe etmişler ve onlar da doğru olduklarını görmüşlerdir. Örneğin İmam Nevevî, zamanındaki bazı âlimlerin gözlerinin kör olup göremediklerini, sonra sadece mantar suyu sürmekle şifa bulduklarını rivâyet ediyor. Bazıları ona sürme taşı ilave edilirse daha faydalı olacağını söylemişlerdir. Aynı şekilde bunu Müslüman âlimler de denemişler ve doğru olduklarını itiraf etmişlerdir. İbn Kayyım, "el-Hedyü'n-Nebevî"[270] isimli eserinde, geçmişteki meşhur doktorların, mantar suyunun görmeyi netleştirdiğini itiraf ettiklerini zikrediyor. el-Mesihî ve İbn Sina ve diğerleri gibi. Bu doktorlar, mantar suyunda hafifletici bir özün bulunduğunu ve onu göze sürmenin, bulanık görmeye ve göz ağrısına iyi geldiğini zikrediyor. İbnü'l-Baytar el-Mâlikî "Müfredat"ında şöyle diyor: "Mantar suyu, sürme taşı suyuyla karıştırıldığında göz için en faydalı ilaçtır. Göze sürüldüğünde göz kapağını güçlendirir, görme yeteneğini daha çok keskinleştirip güçlendirir." Dâvûd, "Tezkire"sinde[271] şöyle diyor: "Mantar suyu, gözün beyazını netleştirip berraklaştırır."

Görüldüğü gibi âlimler hadisin söylediğini deneyip tecrübe etmek konusunda yetersiz kalmamışlar, doktorlar da araştırma yapmaktan geri durmamışlardır. Buna rağmen "Fecru'l-İslâm" yazarı, ancak bütün Müslümanın bir miktar mantar alıp, sonra da suyunu sıkıp gözüne damlatmak suretiyle deneme yapmasına razı oluyor. Eğer hepsi birden kör

---

[269] *Duha'l-İslâm*, 2/131

[270] Üçüncü Cilt, sh. 181.

[271] Hakîm Darîr, Dâvûd b. Ömer el-Antakî'nin (v. 1008/1599) *Tezkiretu Üli'l-Elbab ve'l-Câmi li'l-Acebi'l-Ucab* (Tezkiretu Antakî) adlı eseridir. (Ed.

olurlarsa hadisin yalan olduğu, aksi olursa doğru olduğu anlaşılmış olacak. Ona soruyoruz: Geçmişte Ebû Hüreyre, Nevevî ve doktorlar onu deneyip göz için faydalı olduğunu gördüler. Acaba kendisi de böyle bir deneme yaptı da başına hoşlanılmayacak bir durum mu geldi? Ya da birinin böyle bir deneme yapıp da başına bir musibet geldiğini mi duydu? Acaba bütün mantar çeşitlerinin her parçasını araştırdı da, hadise aykırı olduğunu mu gördü? Onun böyle bir denemede bulunduğunu ve başarısız olduğunu kabul edelim. O zaman ona şu soruyu sorma hakkımız doğar: Acaba tahlil ve tecrübe ettiğin mantar, Hz. Peygamber zamanında Hicaz topraklarında yetişen ve Hz. Peygamber'in özelliklerini haber verdiği mantarla aynı mıdır? Acaba bugün tıp son noktasına mı geldi ki, hadise muhalefet ettiğinde o hadisin yalan ve uydurma olduğuna hükmetmek câiz olsun?

Gerçek olan şu ki, yazar diğer iki hadiste olduğu gibi verdiği bu örnekte de muvaffak olamamıştır. Yazarın senedinde en küçük bir şüphe bulunmayan ve içeriği de denenip tecrübe edilmiş ve doğruluğu üzerinde doktorların ittifak etmiş olduğu bir hadisten nasıl şüphe edebildiğini anlayamıyorum. Şayet bize bugünkü tıbbın araştırmaları ve bulgularıyla, hadiste söylenenin uyuşmadığını ispat etmiş olsaydı, o zaman duraksaması, sorular sorması, şüphe etmesi ve eskileri yetersizlikle suçlaması câiz olabilirdi. Ancak o bunu yapmıyor... ve böyle bir şeyi yapabilmesi ne kadar da uzak...

Dördüncü Hadis: İbn Ömer, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Kim av ve çoban köpeğinin dışında bir köpek beslerse sevabından her gün iki ölçek azalır." İbn Ömer'e dendi ki: Ebû Hüreyre rivâyete "veya çiftci köpeği" ilavesini de ekliyor. İbn Ömer dedi ki: Ebû Hüreyre'nin çiftliği var." Bunları naklettikten sonra Ahmed Emin şöyle diyor: Bu, (hadis uydurmaya sevk eden) kişisel nedenler hakkında İbn Ömer'den gelen ince ve güzel bir eleştiridir.[272] Yazar bununla İbn Ömer'in, Ebû Hüreyre'yi, hadisteki "veya çiftçi köpeği" ilavesini, kendisinin çiftliği olduğu ve çiftliği için bir köpek edinmeyi temize çıkarmak için eklemekle itham ettiğini söylemek istiyor.

Çiftlik için köpek edinmenin zikredildiği Ebû Hüreyre'nin hadisini Buhârî, İbn Ömer'in hadisine değinmeksizin "Kitabu'l-Müzâraa" bölü-

---

[272] Duha'l-İslâm, 2/131-132.

münün "Iktinâu'l-Kelb Li'l-Hars (Çiftlik için köpek edinme)" babında zikrediyor. Yine Süfyan İbn-i Züheyr'den Ebû Hüreyre'den yaptığı rivâyeti teyit edecek bir rivâyette bulunuyor. Aynı şekilde bu hadisi Tirmizî de "Kitabu's-Sayd (Av)" bölümünde rivâyet ediyor. Abdullah İbn-i Ömer'in, Abdullah İbn-i Muğaffel'in ve diğerlerinin hadisine de değiniyor. Müslim ise bu hadisi "Kitabu'l-Mûsâkât ve'l-Müzâraa" bölümünde rivâyet ediyor ve İbn Ömer'in hadisini de zikrediyor. Sonra Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bu ilaveyi, bazı râvilerin İbn Ömer'den de aktarıp rivâyet ettiklerini, yine bazı sahabîlerin bu ilavede Ebû Hüreyre'ye muvafakat ettiklerini ve Ebû Hüreyre'nin bu rivâyette tek olmayıp, bu hadisi Hz. Peygamber'den duyan başka sahabîlerin de rivâyet ettiğini ispat eden başka hadisler zikrediyor.

Şârihler, Ebû Hüreyre'nin ilavesini ve bu ilavede ona muvafakat edenlerin rivâyetlerini ele almışlar ve İbn Ömer'in Ebû Hüreyre hakkındaki sözlerinin maksadını açıklamışlardır. İbn Hacer "Fethu'l-Bârî"de[273] İbn Ömer'in maksadının, Ebû Hüreyre'nin rivâyetini desteklemek olduğunu açıkladıktan sonra şöyle diyor: "Ebû Hüreyre'ye çiftlik köpeğinin zikredilmesinde Süfyan İbn-i Züheyr ve Abdullah İbn-i Muğaffel de muvafakat ediyor. Bu hadis Müslim'dedir."

Nevevî, İbn Ömer'in "Ebû Hüreyre'nin çiftliği vardır." sözüyle ilgili şunları söylüyor: "Bu söz, Ebû Hüreyre'nin rivâyetini zayıflatmak için veya ondan şüphelenildiği için söylenmemiştir. Aksine, onun çiftlik sahibi olmasından dolayı (ilavedeki) bu hususta daha itinalı ve sağlam olacağını vurgulamak içindir. Çünkü doğal olan, bir şeyle ilgili olanın, başkalarına göre o şeyde daha sağlam olması ve o şeyin hükümlerini başkasından daha iyi bilmesidir. Müslim bu ilaveyi -yani "veya çiftçi köpeği" kısmını- İbn Muğaffel ve Süfyan İbn-i Züheyr'den rivâyet ediyor. Aynı şekilde bu ilaveyi İbn Hakem'in -ismi Abdurrahman İbn-i Ebî Nuaym el-Becelî'dir- İbn Ömer'den rivâyet etmesini zikrediyor. İbn Ömer'in de bu ilaveyi zikretmesinde iki ihtimal vardır: Birincisi: Ebû Hüreyre'den bu ilaveyi duyunca onu Hz. Peygamber'in söylediğini öğrenmiş ve ondan sonra da bu ilaveyle rivâyet etmiştir. İkincisi: Bu ilaveyi Hz. Peygamber'den duyduğunu hatırladığı bir zamanda bu şekilde rivâyet etmiş, unuttuğu bir zamanda ise o ilaveyi

[273] 5/6.

zikretmeden rivâyet etmiştir. Özetle bu ilaveyi sadece Ebû Hüreyre rivâyet etmemiştir. Bilakis onunla birlikte bir grup sahabe de Hz. Peygamber'den bu şekilde rivâyette bulunmuşlardır. Şayet bu rivâyette Ebû Hüreyre tek olsaydı bile, rivâyet yine de makbul ve kabule şâyân olurdu."[274]

İşte bu, meselenin yerli yerine konmasıdır. Bundan da anlaşılıyor ki, bu ilave hakkında İbn Ömer'in, Ebû Hüreyre'yi yalanlaması veya Hz. Peygamber'e isnad ettiği rivâyetin farklı olmasını kişisel nedenlerle hadis uydurma şeklinde değerlendirmesi söz konusu değildir. Zaten İbn Ömer'den böyle bir şey nasıl beklenebilir ki, bizzat kendisi Hz. Peygamber'den en fazla hadis ezberlemiş olanın Ebû Hüreyre olduğunu itiraf etmiştir. İleride Ebû Hüreyre'nin, İbn Ömer ve diğer bütün sahabîler yanındaki yeriyle ilgili daha geniş açıklama yapılacaktır. Hem sonra İbn Ömer'in sözü şayet Ebû Hüreyre'yi yalanlamak için olsaydı, hadis imamları bunu nasıl sahihlerinde zikredip rivâyet ederlerdi? Aynı şekilde fakîhler Ebû Hüreyre'nin rivâyetlerinin üzerine nasıl olur da hüküm bina ederlerdi?

Gerçekte meselenin bunlarla hiçbir ilgisi yoktur. Ancak "Fecru'l-İslâm" yazarının güven anlayışı (emaneti), İbn Ömer'in sözünü, Ebû Hüreyre hakkında (hadis uydurmada) kişisel nedenlere işaret eden ince bir eleştiri olarak değerlendirmekten başka her şeyi reddetmiştir. Aynı şekilde ilmî emaneti, yaptığı bu eleştirinin hadis kitaplarında yer aldığını söylemiştir. Örneğin bu eleştiriyi yaptığı sayfanın dipnotunda şöyle diyor: "Nevevî'nin Müslim şerhine bakın." Nevevî'nin söylediklerini aktardık. Acaba o sözlerde, İbn Ömer'in, Ebû Hüreyre'yi yalanladığına dair en küçük bir iz var mı? Aksine akla gelebilecek bu gibi şeyleri kesin ve açık bir şekilde reddediyor. Bütün bunlardan sonra akla şu sorular geliyor: Acaba o, Nevevî'nin söylediklerini anlamadı mı? Veya anladı da, Yahudi müsteşrık Goldziher'in görüşünü (onun tamamen bu anlamdaki sözleri ileride gelecek) Müslüman âlimlerin görüşüne tercih mi etti?

İşte kastettiği derin ve dakik eleştiriye örnek olarak verdiği hadisler bunlar. Ancak yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı gibi "Fecru'l-İslâm" yazarının, nakd kurallarıyla ilgili âlimlerimizin dikkatinden kaçmış yeni hiçbir şey söylemediğine şüphe yoktur. Yeni olan, onun bu ölçüleri

---

[274] 6/555.

dengesiz, ölçüsüz ve ayakları yere basmadan uygulamaktaki cüretkârlığıdır. Öyle ki bu kuralları, onun bu sahadaki hezimetine yetecek ve müsteşrıklardan iktibas ettiği çarpıtılmış bilgileri ve hatalı görüşlerin gülünçlüğünü açığa çıkartacak kadar kuvvetlidir ve bu kuralları sahih hadislere uygulayıp onların uydurma olduğuna hükmetmiştir.

Nefsî arzular âlimlerimizi o dosdoğru yoldan çıkartamamış ve hissî davranışlar onları hiçbir çıkışı olmayan zor işlere sürükleyememiştir. Raviler ve metin için koydukları nakd kuralları ve bu kuralları en güzel şekilde uygulayıp tatbik etmedeki başarıları... İşte, takip edilmesi gereken en açık ve güvenilir yol budur. Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar, güvenilir ve sağlam râvilerden nakledilerek doğru ve ilmî bir yolla bize ulaşan bir hadisin metninin kesin bir şekilde reddini gerektiren bir durum yoktur. Böyle bir hadisin inkârı ve yalanlanması câiz değildir. Çünkü bu durumda ya Hz. Peygamber'in sözünün inkâr edilmiş olur ki bu da bir müslümanın yapamayacağı bir şeydir. Ya da o hadisin râvileri olan sahabîlerin, tâbiînin ve onlardan sonrakilerin yalancılıkla suçlanması olur. Oysa onların, tarihin hükmüyle ve onların hayatlarını, yaşayışlarını ve ahlâklarını araştıranların şahitliğiyle, insanların en doğruları ve Allah'tan en çok korkanları olan güvenilir ve sağlam kimseler oldukları görüldü. Bütün bunlara rağmen onların naklettikleri şeylerden şüphe etmek, her şeyden önce toplumların haberlerini nakleden tarihin tamamından şüphe etmeyi gerektirir.

Eğer yazar şöyle derse: Biz bu güvenilir ve adil râvilerin yalancılar olduğunu söylemiyoruz. Fakat vehme kapılıp hata yaptıklarını söylüyoruz. Biz de deriz ki: Bu, kuvvetli bir zanna üstün gelemeyecek zayıf bir ihtimaldir. Çünkü âlimlerimiz de bu meselede ihtiyatlı davranmış ve -pek azı müstesna- âhâd hadisin zann-ı galip ifade ettiğini söylemişlerdir. Acaba bundan sonra daha neye ihtiyaç duyuluyor ki?

"Fecru'l-İslâm" kitabını eleştirmeye devam edelim.

c) Haber-i Âhâd ile Amel Etmek

Yazar 267. sayfada şöyle diyor: "Hadis âlimleri hadisi iki kısma ayırdılar: **Mütevâtir**: (Kesin) bilgi ifade ediyor, ancak mevcut değil. Bazıları bir mütevâtir hadis olduğunu, bazıları ise mütevâtir hadislerin yediye

kadar ulaştığını söylüyor. **Âhâd**: Zan ifade ediyor ve doğru olduğu ağır basıp tercih edildiğinde kendisiyle amel etmek câizdir...."

Bu, üzerinde durulup düşünülmesi gereken bir sözdür. Mütevâtir hadislerin sayısı konusunda ihtilâf edenler, Suyûtî'nin de belirttiği gibi, farklı bakış açılarına sahipti. Yoksa mütevâtir hadislerin bir, iki veya yedi adetle sınırlanmayacak kadar çok olduğu konusunda her hangi bir şüphe yoktur.

Âhâd hadislere gelince, bu hususta âlimlerden naklettiği söz "onunla amel etmenin câiz olduğu" şeklindedir. Bu sözü kimin söylediğini bilmiyoruz. Daha önce de görüldüğü gibi, Râfizîlerin aşırıları gibi sünnetin delil olmasını inkâr edenler, esasında şayet kendi imamlarından rivâyet edilmemişse onunla amel etmeyi temelden kabul etmezler. Onu kabul edip delil olduğunu söyleyenler ise, ki onlar Müslümanların çoğunluğudur, geldiği yol sahih ise, tek söz olarak onunla amel etmenin farz olduğunu belirtmişlerdir. Bazıları aynı şekilde ona itikat etmenin de farz olduğunu söylemişlerdir. Yani onun amel ve ilmi gerektirdiğini beyan etmişlerdir. Dolayısıyla yazarın "onunla amel etmenin (farz değil sadece) câiz olduğunu" nakletmesi, ya konuya vâkıf olmaması ve bilgisizlikten kaynaklanıyor. Ki bu da onun cehaletini gerektiriyor ve böyle bir şey İslâm daveti ve medeniyeti tarihi üzerinde söz söyleyen, âlimleri ve râvileri nakd eden ve farklı gruplar ve mezhepler arasında kendisini hakem konumuna yerleştiren biri için garip bir durumdur. Ya da bildiği halde böyle söylüyordur. Ki bu da meseleyi çarpıtmış olmayı gerektiriyor. Bu iki ihtimalin dışında bir üçüncüsü yoktur.

Daha önce de zikredildiği gibi, bu çarpıtmanın sünnetin tamamı hakkında şüphe uyandırmaktan başka bir gayesi yoktur. Eğer mütevâtir hadis mevcut değilse ve âhâd hadisle amel etmek de (sadece) câizse, o zaman teşrî' (hüküm koyma) kaynaklarından biri olarak sünnetten geriye ne kalır ki? ve Müslümanların ona ne gibi bir ihtiyacı kalır? Bu sonuç üzerinde iyice düşün ve sonra da bu güvenilir âlim (!) hakkındaki hüküm ver.

EBÛ HÜREYRE (R.A)

"Fecru'l-İslâm" kitabının, hadisle ilgili bölümünün, Ebû Hüreyre'yi ele alan son kısmının eleştirisine geçelim. Yazarın, Ebû Hüreyre'yi karalamakta

ve bu büyük sahabeye saldırmakta son derece mâhir olduğunu ve bu hususta müsteşrıkların ve Nazzâm'ın yolunu takip ettiğini müşahede ediyorum. O, Ebû Hüreyre hakkındaki karalama ve eleştirilerini kitabının farklı yerlerine dağıtmış bulunmaktadır. Ebû Hüreyre'den bahsederken, onun hakkında sahip olduğu olumsuz düşüncelerini açığa vurmaktan kaçınan yumuşak bir üslup kullanmış. Ancak yazarın üslubu, Ebû Hüreyre hakkındaki bazı gerçekleri çarpıtması, onun doğruluğu hakkında şüphe uyandırmak istemedeki hırsı ve bu büyük sahabe hakkında diğer sahabîlerin şüphelendiklerini nakletmesi, işte bütün bunlar "Fecru'l-İslâm" yazarının sırrını açığa vuruyor ve içinde gizlediği şeyin üzerindeki örtüyü kaldırıyor.

Yazarın Ebû Hüreyre hakkında yazdıklarını tartışmaya geçmeden önce, kısa olarak bu sahabenin hayatından söz etmeyi uygun gördüm. Böylece doğru tarihin, sahabîlerin, tâbiîn âlimlerin ve Müslümanlarının imamlarının bu büyük sahabe hakkındaki görüşleri bilinsin ve bundan sonra da bu parlak manzara ile "Fecru'l-İslâm" yazarının üstatları olan müsteşrıklara uyarak çizmiş olduğu manzara arasında bir kıyaslama yapılabilsin.

1. İsmi ve Künyesi[275]

Kendi ismi ve babasının ismi konusunda da çok farklı isimler söylenmiştir. Kutb el-Halebî bu isimlerin kırk dörde kadar çıkartıyor. İbn Hacer ise üçe indirmiştir. En meşhuru, cahiliye döneminde isminin Abduşşems İbn-i Sahr olduğu ve Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in ona Abdurrahman ismini verdiğidir. Yemen kabilelerinden biri olan Devs kabilesindendir. Annesi de Devs kabilesinden Ümeyme binti Sufayh İbn-i Haris'tir.

"Ebû Hüreyre" künyesini almasının sebebini Tirmizî ondan şu şekilde naklediyor: Ben yakınlarımın sürüsünü otlatırdım ve küçük bir kediciğim vardı. Onu gece olduğunda bir ağaca bırakır, gündüz olunca da alıp yanımda götürür ve onunla oynardım. Bu yüzden bana Ebû Hüreyre (kedicik babası) künyesini verdiler.

---

275 Bu bilgileri İbn Abdilberr'in "el-İstiâb", İbn Hacer'in "el-İsâbe" ve Nevevî'nin "Tehzîbu'l-Esmâ"sı gibi farklı eserlerden aldık.

2. Müslüman Oluşu ve Hz. Peygamber'le Olan Beraberliği

En meşhur olan görüş, onun Hudeybiye ile Hayber arasında hicretin yedinci senesinde Müslüman olduğudur. O zaman yaşı otuz civarındaydı.[276] Sonra Hayber'den dönüşü sırasında Hz. Peygamber ile Medine'ye gelmiş, "Suffe"de[277] iskân etmiş ve vefatına kadar Hz. Peygamber'den hiç ayrılmamış, döndüğü her yere onunla birlikte dönmüş ve çoğu zaman da O'nun yanında yemek yemiştir.

3. Özellikleri ve Şemâili

Geniş omuzlu, saçları iki örgülü ve ön dişleri aralıklıydı. Sakalını sarıya boyar ve uzatır, bıyıklarını da iyice kısaltırdı. Lehçesi düzgün, neşeli, sahabîler tarafından sevilen ve mizahı seven biriydi.

İbn Ebî'd-Dünya "Kitabu'l-Mizah"ta, Zübeyr İbn-i Bekkar'dan bir adamın Ebû Hüreyre'ye şöyle dediğini naklediyor: Sabahleyin oruçtum. Sonra babamın evine geldim ve orada ekmek ile et vardı. Oruçlu olduğumu unutup doyana kadar onlardan yedim. Ebû Hüreyre dedi ki: Seni Allah doyurdu. Sonra oradan çıkıp falancının yanına geldim. Sağılmakta olan bir koyun vardı, kanıncaya kadar sütünden içtim. Ebû Hüreyre dedi ki: Susuzluğunu Allah giderdi. Sonra evime döndüm ve biraz kestirdim. Uyandığımda su istedim ve içtim. Bunun üzerine Ebû Hüreyre dedi ki: Ey kardeşimin oğlu! Sen oruca alışamadın."

İbn Kuteybe "el-Meârif" isimli kitabında şunu rivâyet ediyor: "Mervan İbn-i Hakem, Ebû Hüreyre'yi Medine'ye vali tayin etmişti. Ebû Hüreyre, sırtında bir çul ve başında da hurma liflerinden yapılmış bir sepet bulunduğu halde bir eşeğe binmiş ve karşılaştığı kimselere: 'Yol verin, emir geldi', diyordu. Goldziher[278] gibi Ebû Hüreyre'yi karalamaya

---

[276] Onun beldesinden gelip Müslümanlığını ilan etmeden daha önce Müslüman olduğunu söyleyen görüşe ileride değinilecek.

[277] Hz. Peygamberin, Medine'de sığınacakları ev bulamayan fakir muhacirlere Mescid-i Nebevî'de tahsis ettiği yerdir. Şu anda da Mescid-i Nebevî'de suffa'nın yeri bilinmektedir.

[278] Goldziher'in Ebû Hüreyre hakkında "Dairetü'l-Mearifi'l-İslâmiyye"de yazdıkları, 1/408. Arapça baskısı, Ebû Hüreyre maddesi; Türkçesi için bkz. İslam Ansk. MEB, 4/32.

çalışanlar, bu şakayı istismar etmişler ve buna dayanarak onun zayıf akıllı olduğunu söylemişlerdir."

Görüldüğü kadarıyla "Fecru'l-İslâm" yazarı bu görüşü beğenmiş. Bu yüzden de Ebû Hüreyre hakkında yazarken İbn Kuteybe'nin nükteleri arasında zikrettiği bu hususa işaret etmiş. Bu gibi şeylerle Ebû Hüreyre'ye saldırmak, gerçekleri çarpıtmak ve şakayı seven latifeci birinin böyle bir şakada bulunması onun kıymetinden bir şey eksiltmeyeceği gibi, onun aklının karışık ve zayıf olduğunun da göstergesi olmaz. Aksi takdirde latife yapan bütün şakacıların zayıf akıllı ve katı tabiatlı kimselerin de büyük akıl ve düşünce sahipleri olduklarının kabulü gerekirdi.

4. Zühdü, İbadet ve Takvası

Yukarıda söylendiği gibi Ebû Hüreyre Suffe ehlindendi. Vaktinin çoğunu Hz. Peygamber'le geçirir, O'nun yanında yer ve hadislerinden hiçbir şeyi kaçırmamaktaki hırsı nedeniyle çoğu zaman açlığın verdiği eleme katlanırdı.

Buhârî, Ebû Hüreyre'den şunu rivâyet ediyor: "Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki açlıktan midemi yere dayıyor ve karnıma taş bağlıyordum." Yine şöyle diyor: "Hz. Peygamber'in minberiyle Hz. Âişe'nin odası arasında sar'a'ya tutulmuş gibi çırpındığımı ve bana delirmiş dendiğini görürdün. Delirmiş değildim, bu halim açlıktan başka bir şey değildi."

Bu hadisteki "sar'a'ya tutulmuş gibi çırpınırdım." sözüne dayanarak, Ebû Hüreyre'nin sar'a'ya tutulduğunu iddia etmek, hakka karşı yapılmış bir iftiradır. Ebû Hüreyre bu çırpınışı, delilik ve hastalık sar'a'sı ve çırpınışı olarak değil, açlık ve yoksulluk çırpınışı olarak tefsir ediyor. Aynı şekilde Ebû Hüreyre'den bahseden Müslüman tarihçiler, Ebû Hüreyre'nin böyle bir hastalığa yakalanmış olmasıyla ilgili hiçbir şey zikretmiyorlar. Acaba bazı müsteşrıklar böyle bir yalanı nereden çıkardılar. Çünkü Ebû Hüreyre'nin hayatı hakkında Müslüman tarihçilerin kitaplarının dışında başvuracakları başka bir kaynak yok.

İbadeti ve takvasına gelince, İbn Hacer, Ceriri'den, o da Ebû Nadra'dan, o da Tufâve'li bir adamdan şunları naklediyor: "Ebû

Hüreyre'ye konuk oldum. Konuklarına ondan daha fazla ilgi ve yakınlık gösteren bir sahabe görmedim." İmam Ahmed, Ebû Osman en-Nehdî'nin şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Ebû Hüreyre'ye yedi kez konuk oldum. Kendisi, eşi ve hizmetçisi geceyi üçe bölüyorlardı. Birisi namaz kılıyor, sonra diğerini uyandırıyordu." İbn Sa'd, İkrime'den Ebû Hüreyre'nin her gün on iki bin tesbihte bulunduğunu (sübhanallah dediğini) ve şunu söylediğini rivâyet ediyor: Günahlarım kadar tesbihatta bulunuyorum. Abdurrezzak, İbn Sîrîn'den rivâyet ediyor: Hz. Ömer, Ebû Hüreyre'yi Bahreyn'de görevlendirdi. Ebû Hüreyre on bin dirhemle geldi. Bu malları mı seçtin, bunlar sana nereden geldi? Dedi ki: At yavruladı, hibeler birbirini takip etti ve az bir gelirim vardı. Sonra baktı ve gördü ki aynen söylediği gibi. Onu tekrar görevlendirmek için çağırdı ancak Ebû Hüreyre kabul etmedi. Hz. Ömer dedi ki: Bu iş senden daha hayırlı olandan talep edildi. Dedi ki: O kişi peygamber oğlu peygamber oğlu Yusuf'tur. Ben ise Ebû Hüreyre İbn-i Ümeyme'yim. Üç şeyden korkuyorum: Birincisi: İlimsiz konuşmak veya adâletsiz hüküm vermek. İkincisi: Sırtımın kırbaçlanmasından ve namusuma dil uzatılmasından. Üçüncüsü: Malımın elimden alınmasından.

5. Hâfızasının ve Ezberinin Kuvveti

Ebû Hüreyre'nin sürekli Hz. Peygamber'in yanında bulunmasının sonuçlarından biri de, Hz. Peygamber'in, kendisinden başkasının bilemediği sözlerine ve amellerine muttali olup onları bilmesidir. Müslüman olduğunda hâfızası kötüydü. Bu durumundan Hz. Peygamber'e şikayetçi oldu. Peygamber Efendimiz "Elbiseni çıkar ve onu yay." Sonra şöyle dedi: "Onu göğsüne alıp kucakla." O da öyle yaptı. Ondan sonra kesinlikle bir hadis unutmadı.

Bu elbiseyi yayma olayını Buhârî, Müslim, Ahmed, Nesâi, Ebû Ya'lâ ve Ebû Nuaym gibi hadis imamları rivâyet etmişlerdir.

Goldziher'in bu olayın uydurma olduğunu ve Ebû Hüreyre'nin çok hadis rivâyet etmesini temize çıkarmak için uydurulmuş olduğunu iddia etmesi, katıksız bir iftiradan, ilmin onaylamayacağı bir kuruntudan ve Hz. Peygamber'in hadislerini rivâyet eden en büyük sahabîye karşı sergilenmiş

düşmanlıktan kaynaklanan bağnazlıktan başka bir şey değildir. Acaba bu olayın uydurma olduğuna dair ilmî delilleri nelerdir? Elinde bu iddiasını teyit eden ve böylece bu rivâyeti güvenilir bulup rivâyet eden hadis imamlarını yalanlayacak tarihî bir metin mi var?

Ebû Hüreyre'deki böyle bir ezber gücünü çok garip karşılayan müsteşrıklar ve onların kisvesine bürünenler, şayet meseleye insaf gözüyle ve psikoloji ile sosyoloji ilimleri ışığında baksalar, olayda bir gariplik ve kabul edilemeyecek bir husus görmezler. Her toplumun başkalarında olmayan bir meziyeti vardır.

Hâfıza ve ezber, Arapların meziyet ve özelliklerinden biridir. Sahabe içinde, tâbiînin ileri gelenleri ve ondan sonrakilerin arasında ezberlemedeki hızlılık ve hâfiza kuvveti noktasında şaşılacak derecede sembol kimseler vardı. Buhârî'nin senedleriyle birlikte üç yüz bin, Ahmed İbn-i Hanbel'in altı yüz bin ve Ebû Zür'a'nın yedi yüz bin hadis ezberlediğini bilen biri Ebû Hüreyre'nin ezberlemiş olduğu hadisleri garip karşılamaz. Bakiyy İbn-i Mahled'in "Müsned"inde zikredildiği gibi Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen hadislerin tamamı beş bin üç yüz yetmiş dört adettir. Geçmişte ve çağımızda Arapça âlimleri ve büyük şairler o miktarda şiir ve nesirler ezberlemişlerdir ki Ebû Hüreyre'nin ezberleyip rivâyet ettiği hadisler onların yanında hiçbir şey ifade etmez. Örneğin Esmaî. Ravilerin naklettikleri gibi on beş bin Arap kasidesi ezberlemiştir.

Araştırmacı yazar Profesör Muhibbuddin el-Hatib'in, şahit olduğu Şeyh eş-Şinkîtî'nin hâfızası dehşete düşürücü niteliktedir. el-Hatip bu konuda şunları söylüyor: "Şeyh Allame Ahmed İbn-i el-Emin eş-Şinkîtî'yi şahsen iyi tanıyoruz. Cahiliye şiirinin tamamını ezberlemişti. Ebu'l-Alâ el-Maarrî'nin şiirlerinin tamamını da ezberlemişti. Eğer ezberlediklerini sayacak olsak çok büyük bir yekünle karşılaşırdık. "el-Vasît Fi Terâcimi Ulemâi ve Udebâi Şinkît" isimli kitabını, Üstad Tahir el-Cezâirî'nin teklifine icabet ederek başından sonuna kadar ezberinden yazmıştır. Bu kitapta Şinkıt'lı kadın ve erkeklerin neseplerini, kabilelerini, yazdıkları şiirleri ve onlardan intikal eden kitapları ve rivâyetleri zikrediyor. Bütün bunlar için, şahsen bizim bildiğimiz kadarıyla, el-Şinkîtî'nin yazmış olduğu bu kitabın dışında başvuracağı başka bir kitap da yoktu. Dolayısıyla Hz.

Peygamber'le olan uzun beraberliği süresince Ebû Hüreyre'nin ezberlediği hadisler, ümmetimizin hâfıza ve ezber gücü olan diğer bireylerinin yanında eş-Şinkîtî'nin ezberlediklerine kıyasla da önemli bir miktar teşkil etmiyor."[279]

Bununla birlikte bizzat sahabîler de onun çok hadis ezberlediğini itiraf etmişlerdir. Mervan, onun ezberdeki dikkatini imtihan etmiş ve Ebu Hüreyre (r.a.) bu imtihandan başarıyla çıkmıştır. İbn Hacer "el-İsâbe" isimli kitabında olayı Mervan'ın kâtibi Ebû Zuayzia'dan şu şekilde naklediyor: Mervan, Ebû Hüreyre'ye birini gönderip çağırttı ve hadis rivâyet etmesini istedi. Ebû Zuayzia da seririn arkasında onun söylediklerini yazıyordu. Aradan bir yıl geçince Ebû Hüreyre'yi tekrar çağırttı ve ona rivâyet etmiş olduğu o hadisleri sordu. Ebû Hüreyre de onları tekrar etti. Sonra Mervan söylediklerini yazılı olanlarla kontrol etti ve bir harfi bile değiştirmediğini gördü. Umulur ki bu örnekte Ebû Hüreyre'nin hâfızası ve doğruluğu konusunda -bizzat onun şahsına karşı bir maksatla değil, bilakis İslâm'dan intikam almak ve onun sapasağlam binası hakkında kuşkular uyandırmak için- şüphe tohumları eken mutaassıp müsteşrıklar ve onların Müslüman takipçilerinin iftiralarına cevap bulunur.

6. Sahabenin, Tabiînin ve İlim Ehlinin Onu Övmesi

Talha İbn-i Ubeydullah şöyle diyor: "Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den bizim duymadığımız hadisleri duymuş olduğundan şüphe etmiyorum." İbn Ömer şöyle diyor: "Ebû Hüreyre benden daha üstün ve rivâyet ettiği hadislerde de daha bilgilidir." Zeyd İbn-i Sâbit'e bir adam geldi ve bir soru sordu. Zeyd ona dedi ki: Ebû Hüreyre'ye sormalısın. Bir keresinde ben, Ebû Hüreyre ve filancı sahabe mescitte Allah'a dua ediyor ve O'nu zikrediyorduk. Sonra Hz. Peygamber çıkageldi, yanımıza oturdu ve dedi ki: Yaptığınız duaları tekrarlayın. Zeyd dedi ki: Ben ve diğer sahabe dua ettik ve Hz. Peygamber dualarımıza "amin" dedi. Ebû Hüreyre şu şekilde dua etti: "Allah'ım iki arkadaşımın istediklerini ve unutulmayacak ilim istiyorum." Hz. Peygamber "amin" dedi. Bunun üzerine Zeyd ve diğer sahabe: "Ey Allah'ın Resûlü, biz de unutulmayacak ilim istiyoruz."

---

[279] Mecelletu'l-Feth. Sayı. 725.

Dedi ki: "Bu hususta Devs'li delikanlı sizi geçti." Hz. Ömer, Ebû Hüreyre için şöyle diyor: "O, Hz. Peygamber ile en fazla birlikte olanımız ve onun hadislerini en çok ezberleyenimizdir." Übeyy İbn-i Ka'b şöyle diyor: "Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'e başkalarının sormaya cesaret edemedikleri şeyleri sorardı."

İmam Şâfiî şöyle diyor: "Ebû Hüreyre kendi zamanında hadis rivâyet edenler içinde en fazla hadis ezberleyendi." Buhârî şöyle diyor: "İlim ehlinden yaklaşık sekiz yüz kişi ondan rivâyette bulundu. Kendi çağında hadis rivâyet edenler içinde en fazla hadis ezberleyendi." Ebû Salih şöyle diyor: "Ebû Hüreyre Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabı içinde en fazla hadis ezberleyendi." Saîd İbn-i Ebu'l-Hasan (Hasan Basrî'nin kardeşi) şöyle diyor: "Ebû Hüreyre'den daha fazla hadis bilen bir sahabe yoktu." Hâkim şöyle diyor: "Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in sahabîlerinin en fazla hadis bileni ve karın tokluğuna Hz. Peygamber ile en fazla birlikte olanı ve sohbetinde bulunanı idi. Hz. Peygamber'in vefatına kadar eli elindeydi ve O her nereye dönerse o da oraya dönerdi. Bu yüzden rivâyet ettiği hadisler çoktur." Ebû Nuaym şöyle diyor: "Hz. Peygamber'in haberlerini en çok ezberleyen sahabeydi. Mü'minlerin onu sevmesi için Peygamberimiz dua buyurdu ve her mü'min Ebû Hüreyre'yi severdi." İbn Hacer şöyle diyor: "İlim ehli onun en fazla hadis bilen sahabe olduğu hususunda icmâ etmiştir." Sonra elbise hikâyesini anlatıyor ve şöyle diyor: "Bu hadis, peygamberlik mucizelerindendir. Çünkü Ebû Hüreyre kendi çağında Hz. Peygamber'in hadislerini en fazla ezberleyen kişiydi."

7. Kimlerden Rivâyet Etti ve Ondan Kimler Rivâyet Etti

Ebû Hüreyre pek çok sahabîden rivâyette bulundu. Bazıları şunlardır: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Fadl İbn-i Abbas, Übeyy İbn-i Ka'b, Üsame İbn-i Zeyd ve Hz. Âişe (Allah hepsinden razı olsun). Aynı şekilde Ebû Hüreyre'den çok sayıda sahabe rivâyette bulunmuştur. Bazıları şunlardır: İbn Ömer, İbn Abbas, Cabir, Enes ve Vâsile İbn-i el-Eska'.

Tabiînden Saîd İbn-i el-Müseyyeb (ki, damadıdır), Abdullah İbn-i Sa'lebe, Urve İbn-i Zübeyr, Kabîsa İbn-i Züeyb, Süleyman el-Ağarr, Süleyman İbn-i Yesâr, Arrâk İbn-i Mâlik, Salim İbn-i Abdullah İbn-i

Ömer, Abdurrahman İbn-i Avf'n iki oğlu Ebû Seleme ve Humeyd, Muhammed İbn-i Sirin, Atâ İbn-i Ebî Rebah, Atâ İbn-i Yesâr ve Buhârî'nin dediği gibi ilim ve fıkıh ehlinden sayıları sekiz yüze varan çok sayıda âlim. Sahabenin ve tâbiînin büyüklerinden sekiz yüz kişinin ondan hadis alması, bu hadisleri nakletmeleri ve ona güvenmeleri onun büyüklüğüne ve doğruluğuna sekiz yüz delildir. Aynı şekilde haset, düşmanlık ve taassubun kalplerini kemirdiği müsteşrıklara ve onların Müslüman takipçilerine sekiz yüz yalanlamadır.

8. Hastalanması ve Vefatı

İbn Ebi'd-Dünya sahih bir senedle Ebû Seleme İbn-i Abdurrahman'ın şöyle dediğini rivâyet ediyor: Ebû Hüreyre'nin yanına girdim. Şiddetli acı ve ağrılar içindeydi. Onu kucakladım ve dedim ki: "Allah'ım Ebû Hüreyre'ye şifa ver." Dedi ki: "Allah'ım geri döndürme." -bunu iki kere söyledi.- Sonra şöyle dedi: "Eğer ölebiliyorsan öl. Ebû Hüreyre'nin nefsi elinde olan Allah'a yemin olsun ki, öyle bir zaman gelecek, bir kimse kardeşinin kabrinin yanından geçerken onun yerinde olmayı temenni edecektir."

Ahmed ve Nesai sahih bir senedle Abdurrahman İbn-i Mihran'dan, ölüm kendisine geldiğinde Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini rivâyet etmişlerdir: "Üzerime çadır kurmayın, tütsü yakıp beni takip etmeyin, bir an önce beni defnedin."

el-Beğavî, ölüm kendisine geldiğinde Ebû Hüreyre'nin ağladığını ve sebebi sorulunca şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Azığın azlığından ve ölümün şiddetinden."

Ölüm hastalığında Mervan onun yanına girdi ve dedi ki: "Allah sana şifa versin." Ebû Hüreyre de dedi ki: "Allah'ım ben Sana kavuşmayı seviyorum. Sen de kavuşmamı sev." Sonra Mervan çıktı, daha sokağın ortasına gelmemişti ki Ebû Hüreyre vefat etti.

Hicrî elli sekiz veya elli dokuz senesinde ikindiden sonra namazını Velid İbn-i Ukbe İbn-i Ebî Süfyan kıldırdı. Vefat ettiğinde yetmiş sekiz veya yetmiş dokuz yaşındaydı. Ölüm haberi Muâviye'ye geldiğinde, Medine'deki valisine haber göndererek, vârislerine on bin dirhem verilmesini ve komşularına ikramda bulunulmasını emretti. Çünkü Ebû Hüreyre,

evinde muhasara edildiği o zor günlerde Hz. Osman'a yardım edenlerdendi. Allah ondan razı olsun ve mükâfatını bol bol versin.

9. "Fecru'l-İslâm" Yazarının Ebû Hüreyre ile İlgili Şüpheleri

Tarihin kaydettiği ve âlimlerimizin bildirdiği gibi Ebû Hüreyre hakkındaki gerçek tablo bu. Bu tabloyu bakın, "Fecru'l-İslâm" yazarı nasıl ortaya koyuyor?

Hadis bölümünün başlarında İbn Abbas ve Hz. Âişe'nin, rivâyet ettiği bazı hadisler için Ebû Hüreyre'yi yalanladıklarını zikrediyor. Sonra Ebû Hüreyre'nin hayatından bahsediyor ancak sadece nesebini, soyunu ve Müslüman oluş tarihini zikretmekle ve yaptığı şakalara ve mizaha işaret etmekle -ki bundaki gayesinin ne olduğu da görüldü- yetiniyor. Oysa bilimsel emanet anlayışının ona yüklediği sorumluluk, bunların yanı sıra Ebû Hüreyre'nin sahabîler, tâbiîn ve hadis imamları arasındaki yerini de zikretmek, onların Ebû Hüreyre hakkındaki övgülerinden ve hâfızasının gücünü, sağlamlığını ve doğruluğunu itiraf ettiklerinden bahsetmektir. Çünkü esasen Ebû Hüreyre'nin hayatının bu yönü konumuza dâhil edilmeli. Onun dışındaki her şey silinip atılabilir. Ancak o böyle yapmıyor. Yaptığı, ilk bakışta Ebû Hüreyre hakkında son derece olumsuz izlenimler verecek meseleleri ele almak ve -Goldziher ve benzeri müsteşrıkların yaptığı gibi- üstü örtülü bir şekilde onu karalamaya çalışmaktır. Ebû Hüreyre hakkındaki çarpıtmaları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1- Bazı sahabîler -İbn Abbas ve Hz. Âişe gibi- rivâyet ettiği bazı hadisleri reddetmişler ve onu yalanlamışlardır.

2- Hadisleri yazmıyordu, bilakis rivâyette ezbere dayanıyordu.

3- Sadece Hz. Peygamber'den bizzat kendisinin duyduğu hadisleri değil, başkasından duyduklarını da Hz. Peygamber'den rivâyet etmiştir.

4- Bazı sahabîler onu çok eleştirmişler ve doğruluğundan şüphe etmişlerdir.

5- Hanefiler kıyasla çakıştığında onun fakîh olmadığını söyleyerek rivâyetini terk ederler.

6- Hadis uydurucular onun çok hadis rivâyet etmesini fırsat bilmişler ve onun adına sayılmayacak kadar hadis uydurmuşlardır.

Bu meselelerdeki hataları ve çarpıtmaları ortaya koyacak ve Ebû Hüreyre gibi büyük bir insan hakkındaki entrikaların üzerindeki örtüyü kaldıracağız.

a) Bazı Sahabîlerin Ebû Hüreyre'nin Rivâyetlerini Reddetmeleri

Yazar, sahabîlerin birbirlerine olan tutumlarından bahsederken Ebû Hüreyre'yi ele alıyor ve şöyle diyor:[280] "Ebû Hüreyre'nin şu hadisi rivâyet ettiği nakledildi: "Kim cenaze taşırsa abdest alsın."[281] İbn Abbas bu haberi kabul etmeyerek şöyle dedi: "Kuru tahtaları taşımak, abdest almamızı gerektirmez." Aynı şekilde Ebû Hüreyre Sahihayn'da (Buhârî ve Müslim'de) gelen şu hadisi rivâyet etmiştir: "Sizden biriniz uykusundan kalktığında, elini kaba sokmadan önce yıkasın. Çünkü elinin nerede geceledigini bilemez." Hz. Âişe bu hadisi kabul etmemiş ve şöyle demiştir: Bunu mihras[282] ile nasıl yapacağız? Yazar dipnotta bu alıntıyı "Müsellemu's-Subût" şerhinden (2/178) naklettiğine işaret ediyor.

Yazar bu iki olayı, sahabîlerin birbirlerini nakd ettiklerinin ve bazılarını diğerlerine göre daha düşük tuttuklarının delili olarak gösteriyor. Daha önce de söylediğimiz gibi, sahabîlerin birbirlerinin rivâyetlerini kabul etmeme şeklinde vuku bulan her şey, istinbat ve içtihatlarındaki farklı mertebelerinden ve bakış açılarından ya da birinin bir hadisi unutup diğerinin hatırlıyor olmasından kaynaklanan, ilmî birer tartışmadır. Yoksa birinin diğeri hakkındaki kuşkusundan ve onu yalanlamasından kaynaklanmıyor. İşte Ebû Hüreyre ve diğer sahabîler arasındaki tartışmaların tamamının bu esas üzere anlaşılması gerekir. Çünkü yukarıda da zikrettiğimiz gibi, onların birbirlerini ve özellikle de Ebû Hüreyre'yi doğrulayıp tasdik etmeleri ve onun güvenilirliğini, hıfzını ve sağlamlığını itiraf etmiş olmalarından dolayı bunların başka bir şekle yorulması câiz olmaz. Bu söylediğimiz,

---

280 s. 265

281 İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, 3/369.

282 İçi oyuk büyük taş. İçine su doldurulur ve oradan abdest alınır.

Ebû Hüreyre ve sahabîler arasındaki tartışmaların genel olarak ifade edilmesidir. Şimdi özel olarak yazarın naklettiği meselelere bakalım:

1- "Kim cenaze taşırsa abdest alsın." hadisi ve İbn Abbas'ın Ebû Hüreyre'nin bu rivâyetini reddetmesi. Bu meselede birkaç yönden değerlendirilir:

Birincisi: Temel hadis ve fıkıh kitaplarında, metnin bu haliyle böyle bir hadisten her hangi bir iz göremedim. Aynı şekilde İbn Abbas'ın Ebû Hüreyre'yi reddetmesiyle ilgili de bir ize rastlamadım. Şayet bu hadis ve olay sâbit olsaydı, âlimlerimiz onu kayıt altına almaktan geri kalmazlardı. Evet, bazı usul âlimleri -el-Müsellem'in müellifi de bunlardan biridir- bunu zikretmiştir. Ancak bu âlimler aslı olmayan veya zayıf bir yolla gelen hadisleri kolayca kabul edebilmektedirler. Çünkü ihtisasları hadis değildir. En azından kitapları hadis ilmi için kaynak değildir ve bu kitaplara da ancak -hadis ilmini muteber kaynaklarını atlayarak- özel ve karanlık maksatları olanlar başvurur.

İkincisi: Hadis kitaplarında mevcut olan hadis daha farklıdır.

Tirmizî, Ebû Hüreyre'den merfu olarak şunu rivâyet ediyor: "(Cenazenin) yıkanmasından gusül, taşınmasından abdest gerekir." Sonra Tirmizî şöyle diyor: "Bu konuda Hz. Ali ve Hz. Âişe'den de rivâyetler vardır. Ebû İsa (yani kendisi) dedi ki: Ebû Hüreyre'nin hadisi hasen hadistir. Ebû Hüreyre'den merfu olarak rivâyet edilmiştir. İlim ehli ölüyü yıkayanın durumu hakkında ihtilâf etmiştir. Hz. Peygamber'in sahabîlerinden olan ve olmayan bazı ilim ehli, ölü yıkayana da gusül gerekir, demişlerdir. Bazıları da, ona abdest gerekir, demişlerdi. Mâlik İbn-i Enes şöyle diyor: Ölü yıkayanın gusl etmesi müstehaptır. Ancak bunu farz olarak görmüyorum. Şâfiî de aynısını söylemiştir.

İmam Ahmed şöyle diyor: Ölü yıkayana guslün gerekli olduğunu düşünmüyorum. Ancak bu durumda en azından abdest alınması gerekir. İshak şöyle diyor: Mutlaka abdest gerekir. Abdullah İbn-i Mübarek'in şöyle dediği rivâyet edildi: Ölü yıkayan ne gusl eder ne de abdest alır.

Bütün bunlardan çıkan sonuç bu hadisi sadece Ebû Hüreyre'nin rivâyet etmediğidir. Aksine Hz. Ali ve Hz. Âişe'en de rivâyet edilmiştir. Ebû Hüreyre'den de merfu ve mevkuf olarak rivâyet edilmiştir. Şayet

diğerlerinin naklettiği gibi, onun rivâyeti sâbit olsa bile, İbn Abbas'ın bunu reddetmesiyle ve bazı sahabîlerin diğerlerini reddetmesiyle ilgili hiçbir şey yoktur. İlim ehli bu konuda büyük ölçüde ihtilâf etmişlerdir. Bütün bunlar "Fecru'l-İslâm" yazarının, Ebû Hüreyre ile İbn Abbas arasında vuku bulduğu sâbit olmayan bu olayı delil olarak sunmasını boşa çıkartıyor. Diğer taraftan Ebû Hüreyre ölü yıkayan hakkındaki bu hadisin rivâyetinde tek olmayıp, aksine görüldüğü gibi bu hadis başkaları tarafından da rivâyet edilmiştir.

Üçüncüsü: Bu olayın gerçek olduğunu ve İbn Abbas'ın rivâyeti reddedişinin sâbit olduğunu kabul etsek bile, bunun anlamı yalanlamak ve karalamak değildir. Aksine bu, hadisin anlaşılması ve fıkhedilmesindeki ihtilâfı gösterir. Yani Ebû Hüreyre hadisin zahiriyle amel ederek abdestin zorunlu olduğu görüşündedir, İbn Abbas ise hadiste abdestin zorunlu olduğunun kast edilmediği, aksine müstehap olduğu görüşündedir. Onun için şöyle demiştir: "Abdest zorunlu değildir." Bu sözdeki "zorunlu değildir" ifadesi, iki taraf arasındaki tartışmanın yalanlamak ve karalamak kastından uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Ebû Hüreyre zorunluluğu belirtiyor, İbn Abbas ise zorunluluğu kabul etmiyor. Her ikisi de büyük, fakîh ve müçtehid birer sahabîdir. Bir hadisi anlamak ve ondan fıkhî bir hüküm çıkarmak hususunda ihtilâf etmelerinde bir sakınca yoktur.

2- "Sizden biriniz uykusundan kalktığında, elini kabın içine sokmadan önce yıkasın. Çünkü elinin nerede gecelediğini bilemez." hadisi. Bu hadis sahih olup Buhârî, Müslim ve diğerleri tarafından rivâyet edilmiştir. Hadis İbn Ömer, Cabir ve Âişe'den rivâyet edilmiştir.

Hz. Âişe'nin, Ebû Hüreyre'nin rivâyetini reddetmesi ve ona "bunu mihras ile nasıl yapacağız?" demesi hadis kitaplarında zikredilmemiştir. Bu ifadeyi İbnu'l-Arabî ve "Tarhu't-Tesrîb Şerhu't-Takrîb"[283] isimli eserinde Hâfız Veliyyudin el-Irakî, Beyhakî'den naklen zikretmiştir. Beyhakî şöyle diyor: Ebû Hüreyre'ye itiraz eden Abdullah İbn-i Mes'ûd'un ashabından Kayn el-Eşcaî idi. el-Irakî'nin ibaresi şöyle: "Daha önce geçtiği gibi Müslim'in rivyetinde "abdestinde" sözü yerine, "kabında" veya bir başka rivâyette "kapta" sözü vardır. Dolayısıyla buradaki yasaklama

[283] Bkz., Irakî, *Tarhu't-Tesrîb*, 2/41-52, Beyrut ts. D. İhyau Türas el-Arabî.

kaplarla ilgili olup, el sokulmakla kirleneceğinden korkulmayan havuzlar ve büyük su birikintileri için geçerli değildir. Bu yüzden Ebû Hüreyre bu hadisi rivâyet edince el-Eşcaî ona şöyle dedi: "Sizin bu mihrasınıza geldiğimizde bunu nasıl yapacağız?" Ebû Hüreyre ona dedi ki: "Senin şerrinden Allah'a sığınırım." Bu haberi Beyhakî rivâyet etmiştir. Bundan dolayı Ebû Hüreyre hadislerin darb-ı mesel olarak kullanılmasını (örnek olarak kullanılmasını) kerih görmüştü. Aynı şeyi Darekutnî ve Beyhakî, İbn Ömer'in hadisi için de rivâyet ediyor. Bir adam İbn Ömer'e dedi ki: Eğer bu bir havuz olursa ne dersin? Hz. Peygamber'den gelen haberlere sıkı bir şekilde uyan İbn Ömer, Hz. Peygamber'in hadisine bu şekilde örnek verilmesini kerih gördü."

Buradan açıkça anlaşılıyor ki bu hadisi sadece Ebû Hüreyre rivâyet etmemiştir. Bilakis İbn Ömer de rivâyet etmiştir. Aynı şekilde Tirmizî, Hz. Âişe'den de rivâyet edildiğini nakletmiştir. Bu hadisi İbn Ömer rivâyet ettiğinde ona da itiraz edilmiştir. Ebû Hüreyre'ye itiraz eden ise İbn Abbas veya Hz. Âişe değil, Kayn el-Eşcaî'dir. el-Eşcaî, söylendiği gibi, Abdullah İbn-i Mes'ûd'un ashabının tabiîlerindendi. Şimdi yukarıda söylenenlerin tekidi için, İbn Hacer'in, el-Eşcaî hakkında söylediklerine bakalım:

"Kayn el-Eşcaî: Abdullah İbn-i Mes'ûd ashabının tabiîlerindendir. Onunla Ebû Hüreyre arasında bir hadise geçmiştir. İbn Mende onu sahabîler arasında zikrediyor. Ebû Hüreyre'den Yahya İbn-i Kesir ve Ebû Seleme yoluyla rivâyet edildiğine göre, el-Eşcaî dedi ki: "Bunu mihrasla nasıl yapacağız?" Bu hadis Muhammed İbn-i Amr'ın, Ebû Seleme'den onun da Ebû Hüreyre'den yaptığı şu maruf rivâyettir: Hz. Peygamber demiştir ki: "Sizden biriniz uykudan kalktığında..." el-Eşcaî ona dedi ki: Sizin bu mihrasınıza geldiğimizde bunu nasıl yapacağız? el-A'meş, Ebû Salih'ten, o da Ebû Hüreyre'den merfu olarak rivâyetinde el-A'meş demiştir ki: "Onu İbrahim'e zikrettim ve şöyle dedi: Abdullah İbn-i Mes'ûd'un ashabı dedi ki: Ebû Hüreyre bunu, mihrasla nasıl yapacak?"[284]

Buradan da anlaşıldığı gibi, Hz. Âişe'nin Ebû Hüreyre'nin rivâyetini reddettiği doğru değildir. Şayet bu doğru olsa bile, mesele hadisin anla-

---

[284] *el-İsâbe*, 3/285

şılmasındaki farklılık olacaktı. Yani Ebû Hüreyre eli yıkamanın zorunlu olduğu görüşündedir. Ahmed, Dâvûd[285] ve Taberî de aynı görüştedir. İbn Abbas ve Hz. Âişe bu görüşte değildir. İlim ehlinin çoğunluğu da bu görüştedir. Dolayısıyla ortada bir yalanlama ya da şüphe yoktur.

Burada üzerinde durulup iyice düşünülmesi gereken bir husus daha var: Yazar, Hz. Âişe'nin, Ebû Hüreyre'nin rivâyetini reddetmesini zikrettikten sonra, kaynak olarak "Şerhu Müsellemi's-Subût"u gösteriyor. Oysa söz konusu esere bakıldığında bunu "el-Müsellem"in yazarının zikrettiği görülüyor. Şârih ise bu rivâyetteki hataya dikkat çekip uyarıyor ve Hz. Âişe'nin reddinin doğru olmadığını söylüyor. İşte şârihin ibaresi şöyle: "et-Teysir"de deniyor ki: "Bu onlardan (İbn Abbas ve Hz. Âişe'den) sâbit olmadı. Sahabe olup olmadığı hususunda ihtilâf edilen Kayn el-Eşcaî denen birinden sâbit oldu." Şârihin işaret ettiği "et-Teysir"deki ibare, İbn Emir el-Hâcc'ın "et-Takrir"inden nakledilmiştir. İbn Emir orada şöyle diyor: İbn Abbas ve Hz. Âişe'den nakledilen bu hususta üstadımız el-Hâfız şöyle diyor: Hadis kitaplarında bununla ilgili hiçbir şey yoktur. Bunu Ebû Hüreyre'ye söyleyen Kayn el-Eşcaî denen biridir. Saîd İbn-i Mansûr, Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini rivâyet ediyor: Hz. Peygamber dedi ki: "Sizden biriniz uykudan kalktığında...." Kayn el-Eşcaî ona dedi ki: Sizin mihrasınızla bunu nasıl yapacağız? Ebû Hüreyre de ona dedi ki: Senin şerrinden Allah'a sığınırım. İbn Mende, Kayn el-Eşcaî'yi sahabîler arasında zikrederek şöyle demiştir: Ebû Seleme'nin Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiği bu hadiste onun zikri geçiyor. Ebû Nuaym, bunda onun sahabe olduğuna delil olacak bir şey yoktur, demiştir. Üstadımız el-Hâfız ise şunu diyor: Hatta, O'na (sallallahu aleyhi ve sellem) yetiştiğine de.

Bütün bunlar açığa çıktıktan sonra görülüyor ki "Fecru'l-İslâm" yazarı, yaptığı bu alıntıda iki yerde haktan ayrılmıştır:

1- Alıntıladığı kısım "el-Müsellem"in müellifine ait olduğu halde, o bunu "el-Müsellem"in şârihine nispet etmiştir.

2- Şârihin, müellifin hatasına dikkat çekip bunu düzeltmiş olmasına rağmen, yazar bunu göz ardı etmiştir. Acaba yazarın böyle yapması, son

285 Ebû Dâvûd olmalıdır.

derece yanlış olması ve haktan uzaklaşılması pahasına, sahabîlerin birbirlerini ve özellikle de Ebû Hüreyre'yi yalanladıklarını ispat etme hırsından başka bir şekilde açıklanabilir mi? Allah, taassubu ve nefsin arzularını kahretsin.

b) Ebû Hüreyre'nin Hadisleri Yazmaması

Ebû Hüreyre'nin hadisleri yazmadığı, aksine ezberden rivâyet ettiği, meselesine gelince, bu sadece Ebû Hüreyre'ye has bir durum değildir. Aksine Abudullah İbn-i Amr İbn-i As'ın dışında hadis rivâyet eden bütün sahabîlerin yaptığı şeydir. Abdullah İbn-i Amr'ın ise hadisleri yazdığı bir sahifesi vardı. Bütün bunlar hadis tarihini bilen herkesin malumu olan şeylerdir. Hatta bizzat yazarın kendisi de kitabının 272. sayfasında bunu itiraf ediyor: "Birinci asır geçtiğinde henüz hadisleri tedvin etmek yaygınlaşmamıştı. Hadisler sözlü olarak ve ezberden rivâyet ediliyordu. Hadisleri tedvin edenler de sadece kendileri için tedvin ediyorlardı."

Bu sözüyle hicrî birinci asırda tâbiînden hadis tedvin edenleri kastediyor. Sahabeden ise Abdullah İbn-i Amr İbn-i As'ın dışında, özel bir sahifede kendisi için hadis tedvin eden kimse yoktu. O halde bunu sadece Ebû Hüreyre'ye has kılmasının sebebi nedir? Malum ve meşhur olan bu durumu zikretmesindeki maksat nedir? Böyle yapmasının Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadisler hakkında kuşku uyandırmak istemesinden başka bir nedeni yoktur. Madem ki hadisleri yazmıyor, onları sadece hâfızasından rivâyet ediyor ve mademki hâfıza da hata ve ihanet edebilir, o halde biz de rivâyet ettiği hadislerin sıhhatinden şüphelenebiliriz. İşte "Fecru'l-İslâm" yazarının yapmak istediği kesinlikle budur. Yoksa sahabîlerin onun hâfızasını, doğruluğunu, dinini ve zühdünü övmesini, aynı şekilde âlimlerin onu hadis ezberlemek ve hadis rivâyet etmekte -ki Buhârî'nin söylediği gibi ilim ehlinden sekiz yüz kişi ondan hadis almıştır- bütün sahabîlerin önüne geçirmesini kasıtlı olarak göz ardı etmezdi.

Eğer bu hususları zikretseydi, bu yönden Ebû Hüreyre'yi karalayamazdı. Çünkü hâfızası kuvvetli ve sağlam olan, emanet ve güvenilirliği ilim ehlince itiraf edilmiş birinin kitaptan rivâyet etmemesinin bir

sakıncası olmazdı. Bilakis bazı âlimler, sağlam ve doğru olduğu sürece ezberinden rivâyette bulunandan hadis almayı, başkalarının kitabından hadis rivâyet edenden almaya tercih etmişlerdir. Hatta usul âlimleri, biri sözlü diğeri yazılı olan iki hadis çakıştığında sözlü olanın kabule daha şayan olduğunu söylemişlerdir. el-Âmidî "*el-İhkâm*"[286] isimli eserinde şöyle diyor: "Rivâyetlerden kaynaklanan tercihler de vardır: Birincisi: Hz. Peygamber'den gelen iki haberden biri sözlü olarak, diğeri de yazılı olarak rivâyet edilmişse, yanlış yazılma ihtimali bulunmaması nedeniyle sözlü rivâyet kabule daha şayandır."

Bu sebeple sahabe ve tâbiînden bir grup, sadece yazmaya dayanıp ezber yeteneğinin zayıflamaması için, hadislerin yazılmasını hoş karşılamamışlardır. İbn Abdilberr "*Câmiu Beyâni'l-İlm*"[287] isimli eserinde, İbrahim en-Nehaî'nin şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Yazmayın, sonra (sadece yazmaya) dayanırsınız." Yine şöyle diyor: "Yazıya döküp de sonra ona dayanmayan çok azdır." Evzaî'nin ise şöyle dediğini rivâyet ediyor: "İnsanlar sözlü olarak birbirlerine naklederken bu ilim çok değerli ve asil bir ilimdi. Ne zaman ki kitaplara geçti, nuru gitti ve ona ehil olmayanlara intikal etti."

İbn Abdilberr şöyle diyor: Ezber, İbn Abbas, Şa'bî, İbn Şihâb, en-Nehaî, Katâde gibi yazmayı kerih görenlerin doğal halleri ve tabiatlarının bir parçasıydı ve bunlar duymakla yetinirlerdi. İbn Şihâb'tan rivâyet edilen şu sözüne bakılsın: "Bakî'den (Medine'deki meşhur mezarlık) geçerken çirkin sözlerin kulağıma gelme korkusuyla kulaklarımı tıkarım. Vallahi kulağıma giren hiçbir şeyi unutmam." Şa'bî'den de bunun gibi rivâyetler gelmiştir. İşte bunların hepsi Araptı. Hz. Peygamber de şöyle buyuruyor: "Biz, yazı yazmayan ve hesap yapmayan ümmî bir ümmetiz." Arapların ezber konusundaki ayrıcalıkları meşhurdur. Bir kere duymakla bir kasideyi ezberleyenler vardı. İbn Abbas'ın bir defa dinlemekle Ömer İbn-i Ebî Rebîa'nın "E min âli Nuamin ente... (Sen Nuam ehlinden misin?)" kasidesini ezberlediği zikredilir. Bu olay edebiyat ve tarih kitaplarında meşhurdur.

---

[286] 4/334
[287] 1/68

c) Duyduklarından Başka Şeyleri Rivâyet Etmesi

Fecru'l-İslâm yazarı şöyle diyor: "Ebû Hüreyre sadece Hz. Peygamber'den bizzat kendisinin duyduğu hadisleri değil, başkasından duyduklarını da Hz. Peygamber'den rivâyet etmiştir. Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Cünüp olarak sabahlayana oruç yoktur." Hz. Âişe bunu inkâr etmiş ve şöyle demiştir: Hz. Peygamber ramazanda, ihtilam olmanın dışında cünüp olarak fecri idrak eder ve sonra gusl edip oruç tutardı. Hz. Âişe'nin bu sözleri Ebû Hüreyre'ye haber verildiğinde şöyle demiştir: 'O benden daha iyi bilir. Ben onu Hz. Peygamber'den duymadım, Fazl İbn-i Abbas'tan duydum.'"[288]

Bu söz iki açıdan değerlendirilmeli:

Birincisi: Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den bizzat kendisinin duymadığı hadisleri O'na isnad etmesi. Bu sadece Ebû Hüreyre'nin yaptığı bir şey olmayıp, küçük sahabîler ve geç Müslüman olanların da yaptığı bir şeydir. Hz. Âişe, Enes, Berâ, İbn Abbas, İbn Ömer ve diğerleri bizzat Hz. Peygamber'den kendilerinin duymadıkları hadisleri O'na isnad etmişlerdir. Çünkü onlar, hadisi kendilerinden dinledikleri sahabenin adâlet ve doğrulukları sâbit olduktan sonra, böyle yapmakta bir sakınca görmüyorlardı. İbn Abbas Hz. Peygamber'den şunu rivâyet ediyor: "Faiz, ertelemektedir (nesîe'de söz konusudur)." "Hz. Peygamber Cemretü'l-Akabe'ye (büyük şeytanı taşlayıncaya) kadar telbiyeye devam etti." Birinci hadisin kaynağı hakkında şöyle demiştir: Bunu bana Üsame İbn-i Zeyd haber verdi.[289] İkinci hadis için de şöyle diyor: Bunu bana kardeşim Fazl İbn-i Abbas haber verdi.[290] İbn Abbas, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etti: "Kim cenaze namazı kılarsa ona bir kırat (bir ölçek birimi. Bir hadiste buradaki bir kırat'ın Uhud Dağı kadar olduğu haber verilmektedir.) sevap vardır." Sonra bu hadisi Ebû Hüreyre'ye isnad etmiştir. Hz. Enes'in şu

---

288 s. 269

289 Buhârî, Büyu, 79; Müslim, Müsâkat, 101,102,104.

290 Âmidi, *el-İhkâm*, 1/204. Hadis kitaplarının çoğunda İbn Abbas'ın birinci rivayeti, Fazl İbn-i Abbas'tan rivayet edilerek gelmiştir. Ahmed'in Müsned'inde ise doğrudan Hz. Peygamberden rivayet edilerek gelmiştir. Bkz.: Buhârî, Hacc, 92; Müslim, Hacc 266, Nesaî, Menasik, 228; Müsned, 1/213,214.

sözünü de daha önce zikretmiştik: "Size rivâyet ettiğimiz bütün hadisleri bizzat Hz. Peygamber'den duymuş değiliz. Ancak biz birbirimize yalan söylemezdik." Berâ'nın şu sözünü de zikretmiştik: "Bütün hadisleri Hz. Peygamber'den duymazdık. Deve çobanlığı bizi meşgul eder ve hadisleri bize sahabîleri rivâyet ederdi."

Hadis âlimleri bunu "sahabenin mürseli" olarak isimlendirir ve bu rivâyetlerin delil olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Hükmü de merfu hadisin hükmü gibidir. Sadece Ebû İshak el-İsferayînî bu görüşte değildir. O şöyle diyor: "Sahabenin bu hadisi tâbiînden rivâyet etme ihtimali vardır." Ancak bu söz reddedilmiştir. Hadis ve usul âlimlerinin diğer görüş üzerinde icmâ etmiş olmaları yeterlidir.

İbn Salah "Mukaddime"sinde şöyle diyor: "Sonra biz İbn Abbas ve diğerleri gibi bizzat Hz. Peygamber'den duymadıkları halde ondan rivâyet ettikleri ve fıkıh usulünde "sahabe mürseli" olarak isimlendirilen sahabe hadislerini, mürsel hadis çeşitleri arasında saymıyoruz. Çünkü bu hadisler sahabeden rivâyet edildiği için mevsul müsned hükmündedir. Aradaki sahabenin bilinmemesi, bütün sahabîler adil oldukları için, rivâyete zarar vermez." Allame el-Irakî, "Mukaddime" şerhinde, müellifin "fıkıh usulünde mürsel hadis olarak isimlendirilen" sözüne cevap olarak şöyle diyor: Muhaddisler her ne kadar sahabe mürselleri olarak zikretmişlerse de onun delil olduğu noktasında ihtilâf etmemişlerdir. Ancak usülcüler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Ebû İshak el-İsferâyînî onun delil olmadığı görüşündedir. Usülcülerin geneli ise ona muhalefet etmişler ve bu tür hadislerin kesin olarak delil olacağını söylemişlerdir.

İmam Nevevî, mürsel hadisin delil olması konusundaki ihtilâfları zikrettikten sonra şöyle diyor: Bütün bunlar sahabe mürselinin dışındakiler için söz konusudur. Sahabe mürseline gelince, bunun hükmü sanki Hz. Peygamber'in yaptığı bir şeyi haber vermek gibidir. İlim ehlinin çoğunluğunun kabul ettiği sahih ve meşhur görüş, bu hadislerin delil olacağıdır. Sahih hadislerin şartlarını belirleyen ve mürsel hadisin delil olmadığını söyleyen muhaddisler, sahabe mürselinin delil olacağı hususunda ittifak etmişlerdir ve onu sahih hadisler arasına sokmuşlardır. Buhârî ve Müslim'de bu tür hadisler sayılmayacak kadar çoktur.

Dostlarımızdan Ebû İshak el-İsferâyînî: "Bu hadisler delil olarak kullanılmaz. Onların hükmü, diğer mürsel hadislerin hükmü gibidir. Ancak Hz. Peygamber'den veya bir sahabîden duyduğunu söylerse o vakit delil olur." Diyor ki: Çünkü onu sahabî olmayan birinden rivâyet etmiş olabilir. Sonra Nevevî şöyle diyor: Doğru olan birinci görüştür ve mutlak olarak bu hadisler delil olur. Çünkü sahabe olmayanlardan rivâyet etmeleri nadirdir ve bunu da açıklarlar. Eğer bir açıklama yapmamışlarsa, onu sahabeden rivâyet etmiştir ve sahabîlerin tamamı da âdildir.

Sahabe mürseli konsunda âlimlerimizin söyledikleri bunlar. Böylece, "Fecru'l-İslâm" yazarının, karalamak için fırsat olarak kullandığı Ebû Hüreyre'nin bâu şekildeki rivâyetlerinin hükmü öğrenilmiş oldu.

İkincisi: Yazarın delil olarak gösterdiği bu hadis. Bu hususta da söylenecek pek çok nokta vardır:

1- Hadis kitaplarında Hz. Âişe'nin, Ebû Hüreyre'nin söylediklerini inkâr edişiyle ilgili bir şey zikredilmiyor. Hadis kitaplarında söylenen şu: Ebû Hüreyre'ye cünüp olarak sabahlayan birinin oruç tutup tutamayacağı soruluyor ve o da oruç tutamayacağı fetvasını veriyor. Aynı meselede Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'den de fetva soruluyor ve her ikisi de oruç tutabileceğini söylüyor. "Dediler ki: Hz. Peygamber cünüp olarak sabahlardı ve sonra oruç tutardı." Bu durum Ebû Hüreyre'ye haber verildiğinde, fetvasından dönmüş ve şöyle demiştir: "Onlar benden daha bilgilidir." Buradaki mesele, fetva verme meselesidir. Herkes kendi bildiğine ve kendisi için Hz. Peygamber'den sâbit olana göre fetva vermiştir. Olayda Hz. Âişe'nin Ebû Hüreyre'yi inkâr etmesi veya reddetmesi söz konusu değildir.

Müslim'in, Ebû Bekir İbn-i Abdurrahman İbn-i Haris'ten rivâyet ettiği metni okuyalım: "Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini duydum: "Fecir vaktine cünüp olarak giren oruç tutmasın." Bunu Abdurrahman İbn-i Haris'e (yani babasına) söyledim. Bunu inkâr etti ve yola koyuldu. Ben de onunla birlikte yola koyuldum. Sonra Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin yanına girdi ve onlara bu meseleyi sordu. Her biri dedi ki: Hz. Peygamber ihtilam olmanın dışında cünüp olarak sabahlar ve sonra oruç tutardı. Sonra tekrar yola koyulduk ve Mervan'ın yanına geldik. Abdurrahman ona meseleyi

anlatınca Mervan dedi ki: Ebû Hüreyre'nin yanına gidip söylediklerini ona iade etmen gerekir. Bunun üzerine Ebû Hüreyre'nin yanına geldik. -Ebû Bekir İbn-i Abdurrahman İbn-i Haris bütün bu gelişmelerde hazır bulunuyordu- Abdurrahman ona olanları anlattı. Bunun üzerine Ebû Hüreyre dedi ki: Bunu sana o ikisi mi söyledi? Ondan evet cevabı alınca Ebû Hüreyre şöyle dedi: Onlar daha iyi bilirler. Sonra daha önce söylemiş olduğu sözün kaynağının Fazl İbn-i Abbas olduğunu söyledi. Şöyle dedi: Ben bunu Fazl'dan duydum, Hz. Peygamber'den duymadım. Sonra Ebû Bekir İbn-i Abdurrahman dedi ki: Ebû Hüreyre bu meselede daha önce söylediğinden döndü.

İşte Müslim'deki metin bu. Çok açık bir şekilde görülüyor ki, burada Hz. Âişe'nin Ebû Hüreyre'yi inkâr etmesi veya yalanlaması söz konusu değil. Nitekim bunu "Müsellemu's-Subût"un şârihi de açıklıyor. Müellifin "Sifrü's-Saâde"den yaptığı alıntıyı düzelttikten sonra şöyle diyor: "Burada mü'minlerin annesinin (Hz. Âişe'nin) Ebû Hüreyre'yi reddetmesi söz konusu değildir. Ve bunun isnadı bilinmiyor." Sonra şöyle diyor: "Haşiyede, mü'minlerin annesinin ancak Kitab'a aykırı olan şeyleri reddettiği iddiası, vehimlerin üzerine kurulmuş bir iddiadır. Bu meselede Hz. Âişe'nin Ebû Hüreyre'yi reddettiği sâbit olmamıştır. Sadece Hz. Peygamber'in yaptığı bir fiili haber vermiştir."[291]

Bunları okuduktan sonra "Fecru'l-İslâm" yazarının yaptığına şaşmamak mümkün mü? Sadece şârihin meseleyi düzeltmesini ve Hz. Âişe'den ret ve inkâr sâdır olmadığını belirtmesini göz ardı etmekle kalmamış, aksine düzeltmiş olduğu bu hataları bizzat şârihe nispet etmiştir. Yazar aynı şeyi kitabının pek çok yerinde yapmıştır. Yazarın ilim emaneti karşısındaki tutumunu tebrik ederiz.

2- Şayet Hz. Âişe'nin inkâr ettiğini kabul etsek bile, bunun anlamı rivâyet ettiği meselede Ebû Hüreyre'yi yalanlamak değildir. Aksine bunun anlamı, onun bu hükmü bilmediğini, farklı bir hüküm bildiğini ifade etmektir. Mesele, mü'minlerin annesi Hz. Âişe'nin Hz. Ömer, Abdullah İbn Ömer, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Abdullah İbn-i Mes'ûd, Abdullah İbn-i Abbas, Zeyd İbn-i Sâbit ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahabenin ileri

---

[291] *Şerhu Müsellemi's-Subut*, 2/175

gelenlerinin hatalarını telafi etmesi gibi Ebû Hüreyre'nin de hatasını telafi etmesinden ibarettir.[292] Sahabîler birbirlerinin hatalarını telafi ederler ve bunu birbirlerini yalanlamak olarak değil, yanlış bilineni düzeltmek ve bildiği emaneti yerine getirmek olarak görürlerdi. Zira Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim bir ilmi gizlerse, Allah onu ateşten bir gemle gemler."[293]

3- Rivâyetlerin çoğu, Ebû Hüreyre'nin bu hadisi merfu olarak Hz. Peygambere isnad etmediğini, aksine bunu (cünüp olarak sabahlayanın oruç tutamayacağı hükmünü) kendi fetvası olarak söylediğini zikrediyor. Rivâyetlerin azında hadis merfu olarak rivayet edilmiştir. Yine bazı rivâyetlerde Ebû Hüreyre bu hadisi Fazl İbn-i Abbas'a, diğer bazılarında da Üsame İbn-i Zeyd'e nispet etmiştir. Bir başka rivâyette de "bunu bana falan ve filan haber vermiştir" demiştir. Bu da onun bu hadisi Fazl ve Üsame'den duyduğunu göstermektedir. Ancak bazı râviler sadece Üsame'yi zikretmekle yetinmişlerdir. Raviler tarafından bu tür uygulamalar çokça görülmektedir.

4- İbn Hacer şöyle diyor: Ebû Hüreyre bu fetvasından dönmüştür. Ya mü'minlerin annesinin buna açık şekilde cevaz veren rivâyetini diğer rivâyete tercih ettiği için böyle yapmıştır. Ki diğer rivâyetin de, farz değil ama müstehaplık ihtimali taşıdığından dolayı doğru olma veya o gün oruç tutmayı nehy etme ihtimali vardır. Ya da mü'minlerin annesinin haberinin diğer rivâyeti nesh ettiğine inandığı için dönmüştür. Ki âlimlerin çoğu da bu görüştedir. Tirmizî'nin zikrettiği gibi tâbiînden bazıları Ebû Hüreyre'nin bu ilk görüşü üzere kalmışlar, sonra bu konudaki ihtilâf ortadan kalkarak, Nevevî'nin de kesin olarak belirttiği gibi, ikinci görüş üzerinde icmâ hâsıl olmuştur.[294]

İşte kişisel arzular ve maksatlar dışında sadece doğruyu arayanlar için, bu meselenin doğrusu budur.

---

[292] Bedreddin Zerkeşî bu konuda "*el-İcâbe limâ İstedrekethu Âişe ale's-Sahabe*" adında nefis bir kitap yazmıştır. Türkçesi için bkz.: Bünyamin Erul, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, Ankara 2007.

[293] Ebû Dâvûd, Tirmizî ve diğerleri rivayet etmişlerdir: Ebû Dâvûd, *İlm* 9; Tirmizî, *İlm* 3; Ahmed İbn-i Hanbel, *Müsned* 2/499.

[294] *Fethu'l-Bârî*, 4/118

d) Sahabenin Onun Çok Hadis Rivâyet Etmesini Kabul Etmemesi

Kitabının 269. sayfasında şöyle diyor: "Bazı sahabîler onun Hz. Peygamber'den çok hadis rivâyet etmesini fazlasıyla eleştirmişler ve bundan şikayetçi olmuşlardır. Müslim'in "Sahih"inde yer alan şu rivâyet buna işaret ediyor: "Ebû Hüreyre şöyle diyor: 'Siz Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den çok hadis rivâyet ettiğini iddia ediyorsunuz. Allah şahittir ki ben karın tokluğuna Hz. Peygamber'e hizmet eden yoksul biriydim. Muhâcirler çarşıda alış verişle, ensar da mallarıyla meşgul oluyorlardı." Yine Müslim'deki bir başka hadiste şöyle diyor: "Diyorlar ki Ebû Hüreyre çok rivâyette bulunuyor. Muhacire ve ensara ne olmuş ki onun gibi hadis rivâyet etmiyor? Size bunu haber vereyim: Ensar kardeşlerim arazilerinde çalışmakla meşgul oluyorlardı. Muhâcir kardeşlerim de çarşıda alış verişle meşgul oluyorlardı. Ben ise karın tokluğuna ondan ayrılmıyordum. Onların yokluğunda hazır bulunuyor, unuttuklarını da ezberliyordum."

Bu ifadeler neredeyse Goldziher'in ifadelerinin aynısıdır. Sadece sahabîlerin Ebû Hüreyre'yi yalanladıkları suçlamasında Goldziher'inkinden daha edepli ve (gerçek niyetini gizleyici) daha tedbirli ifadeler. Goldziher ise şöyle diyor: Sürekli hatırına gelen geniş hadis bilgisi, doğrudan ondan alanların kalplerinde şüphe uyandırıyordu. Ve bu şüphelerini alaycı bir üslupla ifade etmekte de tereddüt etmiyorlardı. (Bununla yazarın Müslim'den naklettiği iki hadise işaret ediyor.)[295]

Görüldüğü gibi basit bir farkla birlikte, karalama ve kötülemenin aslı buradan alınmıştır. Aradaki basit fark ise, Goldziher'in şüpheyi, doğrudan ondan hadis alanlara -yani tâbiîne- yazarın ise bazı sahabîlere nispet etmesidir. Böylece onun bu sinsi karalaması, Goldziher'in -açık- karalamasından daha zararlı ve tehlikelidir. Ve bu onun için övülemeyecek bir maharettir.

Sonuçta ne yazarın Ebû Hüreyre hakkında zikrettiklerinde, ne de Ebû Hüreyre'nin kendisini savunmak için söylediklerinde, onu karalayacak ve onun doğruluğundan şüphelenilmesini gerektirecek bir şey yoktur. Çünkü

[295] Dairetu'l-Mearifi'l-İslâmiyye, 1/408. Ebû Hüreyre maddesi; Tercemesi: İ.A, (MEB), 4/32.

Ebû Hüreyre'nin geç Müslüman olmasına rağmen çok hadis rivâyet etmesinin sebebi, Hz. Peygamber'den ayrılmayışıdır. Öyle ki Hz. Peygamber nereye dönerse o da onunla birlikte oraya dönerdi. Hz. Peygamber vefat edince, O'nun bütün hadislerini öğrenmek istemekteki hırsından dolayı -ki onun hadis konusunda sahabîlerin en hırslısı olduğuna Hz. Peygamber şahitlik etmiştir- Hz. Peygamber'in hadislerini sahabenin büyüklerine sorduğu gibi Abdullah İbn-i Abbas, Abdullah İbn-i Ömer ve Enes gibi sahabenin küçüklerine de soruyordu. O, insanların Hz. Peygamber'in hadislerini en çok ezberleyeniydi. Raşit halifeler döneminde, sahabîler farklı bölgelere dağılınca Hz. Peygamber'in hadislerinden ezberlemiş olduklarını, O'nun ümmetine tebliğ etmeyi üzerine düşen bir emanet ve vazife olarak gördü. Diğer taraftan da bildiği hadisleri rivâyet etmekten kaçınırsa, ilmi saklamış olmanın akıbetinden korktu. Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği bir hadiste, Ebû Hüreyre bunu açıkça söylemektedir. Şöyle diyor: Şayet Allah'ın kitabındaki iki âyet olmasa hadis rivâyet etmezdim. Sonra şu âyetleri okudu: "*İndirdiğimiz açık delilleri ve doğru yolu, Biz insanlara kitapta açıkladıktan sonra gizleyenlere, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet ediciler lanet eder. Ancak tevbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıklayanlar başkadır. İşte Ben onların tevbelerin kabul ederim. Çünkü Ben tevbeyi çok kabul eden, çok merhamet edenim.*" (Bakara 159-160).

Ebû Hüreyre'nin geç Müslüman olmasına rağmen, Hz. Peygamber'den böylesine çok rivâyette bulunmasının, tâbiînden bazılarınca ya da Medine ortamından uzakta olan bazı sahabîlerce garip karşılanması ve şöyle demeleri doğaldı: "Ebû Hüreyre'ye ne oluyor ki çok hadis rivâyet ediyor ve Hz. Peygamber'in (daha eski) sahabîleri onun kadar rivâyet etmiyor?" Akıllarına gelen bu soruyu Ebû Hüreyre'ye yöneltiyorlardı. Ondan şüphelendikleri veya onu yalanlamak için değil, içlerindeki bu şaşkınlığı bertaraf etmek ve Ebû Hüreyre'nin onlara bunun sebebini açıklaması için. Ki bu sebebi de zikrettik. Onlar da verdiği cevaptan razı ve mutmain olarak sükût ettiklerine göre, "Fecru'l-İslâm" yazarının iddia etmiş olduğu, Ebû Hüreyre'yi çok fazla eleştirdikleri ve onun doğruluk ve hafızasından şüphe ettikleri iddiası da nereden çıkıyor?

Yazarın zikrettiği Müslim'deki rivâyetlerde sadece Ebû Hüreyre'nin çok hadis rivâyet etmesinin garip karşılandığına delâlet eden bir sorgulama var. Acaba bir şeyi garip karşılamak ne zamandan beri yalanlamak oluyor? Doğruluğundan şüphe etmediğin bir dostun sana, garip karşılanacak bir şey söyleyebilir ve sen de bu garipseme ve şaşkınlığı ona gösterirsin. Onu yalanlamak ve söylediklerini inkâr etmek için değil, sendeki bu şaşkınlığı gidermesi ve söylediklerinin iç yüzünü sana açıklaması için yaparsın. İşte Ebû Hüreyre ile ilgili durum da budur. Böyle olduğunun delili ise, Ebû Hüreyre, diğer sahabîlerden daha çok rivâyette bulunmasının sebebini açıkladığında buna razı olmaları ve bunu kabul etmeleridir.

Eğer onlar Ebû Hüreyre'yi yalanlamış veya doğruluğundan ve hıfzından şüphe etmiş olsalardı, onun "ben sizin duymadıklarınızı duydum ve sizin unuttuklarınızı ezbeledim" demesiyle onların kendisini tasdik etmesini sağlayabilir miydi? Yine şayet onun rivâyet ettiği hadislerden şüphe etselerdi, onun bu ümmetin yol göstericisi Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmaya devam etmesine izin verirler miydi? Yoksa hak için son derece şiddetli ve sert olan Mü'minlerin Emiri Hz. Ömer ona engel mi olurdu? Aynı şekilde -kendi görüşüne göre- doğruyu desteklemek için Hz. Ali'yle savaş için evinden çıkmış olan Hz. Âişe böyle bir durum karşısında susar mıydı? Yine Hz. Peygamber vefat ettiğinde çoğu henüz hayatta olan sahabîler buna göz mü yumardı? Ki onların dinin korunması için gösterdikleri hırs, hadis konusundaki bir hatayı, bu kişi Mü'minlerin Emiri Hz. Ömer veya Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe olsa bile, derhal reddedecek bir derecedeydi. Acaba bu kimseler çok hadis rivâyet eden ve yalan söyleyen biri karşısında nasıl sessiz kalabilirlerdi?

Son olarak şunu sormak gerekir: Ebû Hüreyre'nin, -çok hadis rivâyet etmesinin sebebiyle ilgili- açıklama yaptığı kimseler kimlerdi? Ben hadisteki ifadelerden, o kimselerin sahabenin ileri gelenleri, fakîhleri, İslâm'a ilk girenleri ve Hz. Peygamberle uzun süre birlikte olanları olduğunu gösteren herhangi bir işaret geremiyorum. Aksine bana göre tercihe şâyân olan görüş, bu kimselerin kesinlikle sahabîler olmadıklarıdır. Ebû Hüreyre'nin şu sözüne dikkat edilsin: "Diyorlar ki muhâcirler ve ensar ne olmuş ki onun kadar hadis rivâyet etmiyorlar?" Şayet bu sözü söyleyenler, muhâcirler ve

ensardan olan sahabîler olsalardı, sözü kendilerine nispet ederek şöyle derlerdi: Bize ne oldu ki onun kadar hadis rivâyet etmiyoruz?

Yine Ebû Hüreyre'nin onlara verdiği cevaptaki şu ifadelerine dikkat edilsin: "Muhâcir kardeşlerim... ve ensar kardeşlerim...." Şayet onu eleştirenler muhâcir ve ensar sahabîler olsalardı onlara şöyle derdi: "Siz ticaretle veya ziraatle meşgul olurken...." Buhârî'de gelen hadisin sonundaki şu ifadeye de dikkat edilsin: "(Onların) hazır bulunmadıkları yerde hazır bulunuyor, ezberlemediklerini ezberliyor..." Şayen ona itiraz edenler sahabîler olsaydı şöyle demesi gerekirdi: "Sizin hazır bulunmadığınız yerlerde...." Evet, hadis üzerinde iyice düşünülünce, benim için tercihe şayan görüş bu oluyor.

Diğer taraftan Ebû Hüreyre'nin hayatını dikkatlice incelediğimde, ona bu itirazda bulunanlar arasında bir sahabe ismi bulamadım. Bu hususta İbn Hacer'in "el-İsâbe" isimli eserinde şöyle dediğini gördüm: "İbn Sa'd, Velid İbn-i Rebah'ın şöyle dediğini rivâyet ediyor: Hz. Hasan'ı dedesinin yanına defnetmek istediklerinde Ebû Hüreyre'yi Mervan'a şöyle diyorken duydum: Seni ilgilendirmeyen işlere karışıyorsun. -O zaman emir başkasıydı.- Sen ancak burada olmayanın hoşnutluğunu istiyorsun. Bunun üzerine Mervan kızdı ve şöyle dedi: İnsanlar diyor ki Ebû Hüreyre çok hadis rivâyet ediyor..." Bilindiği gibi Mervan tâbiîndendi ve bu olay da sonraki dönemlerde oldu. Mervan bunu kızgınlık anında söylüyor ve (genel olarak) insanlara nispet ediyor. Şayet şikayetçi olanlar sahabîler olsalardı, bu şikayetlerinin Ebû Hüreyre'ye ulaştırılmasından geri kalmazlardı ve Mervan'da bir münasebetle bu şikayeti Ebû Hüreyre'ye ulaştırırdı.

Sonuç itibariyle Ebû Hüreyre'nin kendisi hakkında rivâyet ettiği bu sözde -ki bu anlama gelecek başkasına ait bir rivâyet bulamıyoruz- onu eleştirenlerin sahabîler olduğu veya sahabîlerin ileri gelenleri olduğuna işaret eden bir şey yoktur. Eğer eleştirenler sahabî olsalardı, diğer bazı sahabîlerin birbirlerini reddetmelerini rivâyet ettiği gibi tarih bunu da rivâyet ederdi.

"Fecru'l-İslâm" yazarına, müsteşrıklardan olan üstatlarına ve onların yeryüzünün her yerindeki bütün takipçilerine meydan okuyoruz: Ebû Hüreyre'ye bu sözü söyleyenin sahabîlerden biri olduğunu, sahabenin

onu hadis rivâyet etmekten men ettiğini, onu yalancılıkla suçladıklarını ya da ondan hadis dinlenilmesini yasakladıklarını ispat eden sahih bir tarihî metin getirin! Bunu bulabilmeleri ne kadar da uzak.... Aksine güvenilir tarihî metinlerin hepsi sahabenin onun hıfzını ve sahabîlerin en çok hadis bileni olduğunu itiraf ettiklerini ortaya koyuyor. Zaman zaman Hz. Âişe, İbn Abbas ve diğerleri rivâyet ettiği bazı hadisleri garip karşılıyorlar, ancak çok geçmeden onun kendilerinin bilmediklerini bildiğini itiraf ederek rivâyetini kabul ediyorlardı.

Bir gün Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etti: "Kim bir cenazenin peşinden giderse ona bir kırat (ecir) vardır." İbn Ömer bunu işitti ve şöyle dedi: Ebû Hüreyre (bize hadis rivâyet etmekte) çok oldu. Ancak Hz. Âişe rivâyet ettiği şeyde Ebû Hüreyre'yi tasdik etti. Bunun üzerine İbn Ömer dedi ki: Öyleyse pek çok sevabı kaçırdık. Sonra da bu hadisi rivâyet etmeye ve Hz. Peygamber'e isnad etmeye başladı. Kendisine kimden duyduğu sorulduğunda ise, bana Ebû Hüreyre rivâyet etti, diyordu. İşte bu yüzden Ebû Hüreyre için şöyle derdi: Hz. Peygamber ile en çok beraber olanımız ve hadisi en iyi bilenimizdir.

Muhammed İbn-i Umâra İbn-i Amr İbn-i Hazm on küsür ileri gelen sahabenin bulunduğu bir mecliste oturuyordu. Ebû Hüreyre onlara Hz. Peygamber'den hadis rivâyet etmeye başladı. Bazıları hadisi bilmiyor, onu gözden geçiriyorlar ve böylece biliyorlardı. Aynı şekilde Ebû Hüreyre yine hadis rivâyet ediyordu. Defalarca böyle yaptı. Muhammed diyor ki: O zaman anladım ki Ebû Hüreyre insanların en çok hadis ezberleyenidir. Bu haberi, Buhârî "Tarih"inde, Beyhakî de "el-Medhal"de rivâyet etti.

e) Bazen Hanefilerin Hadislerini Terk Etmesi

"Fecru'l-İslâm" yazarı kitabının 269. sayfasında şöyle diyor: "Musarrâ[296] hadisinde olduğu gibi Hanefiler bazen kıyasla çakıştığında Ebû Hüreyre'nin hadislerini terk ederlerdi. Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Deve ve koyunun sütünü memeleri sütle dolana kadar günlerce bekletip biriktirmeyin. Satın alan onu sağdıktan sonra iki şeyden

[296] Musarrâ, hayvanın memesi sütle dolana kadar günlerce sütünü sağmamaktır. Böylece müşteri hayvanın her gün bu miktarda süt verdiğini sanıyordu.

birini yapabilir. Eğer razı olursa onu tutar, beğenmezse bir sâ' (2917 gr.) ölçeği hurmayla birlikte onu iade eder." Hanefiler demiştir ki: Ebû Hüreyre fakîh değildir. Bu hadis kıyasa her yönüyle aykırıdır. Çünkü süt sağmanın bedeli karşılanır ve bu da aynısıyla ya da kıymetiyle olur. Bir sa' hurma ise, bu ikisinden biri değildir."

Burada yazarın iddia ettiği birçok husus vardır:

1- Haber ile kıyas çatıştığında Hanefiler kıyasa öncelik verirler.

2- Ebû Hüreyre'nin kıyasa aykırı olan hadisleri konusunda da böyle yapmışlardır. Ve sözünün zâhirinden anlaşılan böyle yapmaları Ebû Hüreyre'ye özgüdür.

3- Onu fakîh kabul etmiyorlar.

Aşağıda sebepleri görüleceği gibi yazar bu üç hususta da yanılmaktadır.

Birincisi: Hanefiler kıyasın haberden önce geldiğini söylemiyorlar. Bilakis Ebû Hanîfe, İmam Yusuf, İmam Muhammed ve takipçilerinin çoğunluğu râvi fakîh olsun veya olmasın, haberin mutlak olarak kıyastan önce geldiğini söylemişlerdir. Aynı şekilde İmam Şâfiî'nin, Ahmed'in ve usülcülerin çoğunluğunun görüşü de budur. Hanefi olan Fahru'l-İslâm, İbn Ebân ve Ebû Zeyd ise eğer râvi fakîh olursa haberin mutlak olarak kıyastan önce geleceğini, eğer fakîh olmazsa, haberin kıyasın her türlüsüne aykırı olması ve kıyas kapısının tamamen kapanması durumu hariç, haberin yine kıyastan önce geleceğini söylemişlerdir. Buna da Musarrâ hadisini örnek göstermişlerdir. Kemal İbn-i Hümam ise İbn Hacib ve Âmidî'nin görüşünü benimsemiştir: Eğer kıyastaki illetin sâbit olması habere tercih edilirse ve illetin fürûdaki mevcudiyeti, asıldaki mevcudiyeti gibiyse kıyas öne geçirilir. Eğer illetin asıl ve fürûdaki sâbitliği ile haberin sâbitliği eşitse o zaman tevakkuf edilir, durulur, aksi takdirde haber öne geçirilir.

Haber ve kıyasın çakıştığı durumlarda, âlimlerin söylediklerinin ayrıntısı bunlardır. Bunlardan da anlaşılacağı üzere, başta Ebû Hanîfe ve talebeleri Ebû Yusuf ve İmam Muhammed olmak üzere Hanefilerin çoğunluğu, râvi fakîh olsun ya da olmasın, haberin mutlak olarak kıyasın önüne geçirileceğini söylüyor. Dolayısıyla yazarın onlara nispet ettiği

görüş kesinlikle doğru değildir. Bilakis bu, yukarıda zikrettiklerimizin sözüdür. Burada, kaynaklarında ayrıntılı olarak mevcut olan usulcülerin sözlerini nakletme gereği duymuyorum. Ebû Hanîfe ile ilgili bölümde, daha fazla bilgi verilecektir.

İkincisi: Kıyasın haberin önüne geçirileceğini söyleyenlerin bu görüşü sadece Ebû Hüreyre'ye özgü olmayıp, fakîh olmayan bütün râvileri kapsamaktadır. İşte "Müsellemu's-Subût"taki ibare ve şerhi:

"Fahru'l-İslâm şöyle diyor: Eğer râvi dört halife, Abâdile (Abdullah İbn-i Mes'ûd, Abdullah İbn-i Abbas, Abdullah İbn-i Ömer, Abdullah İbn-i Amr) ve diğerleri gibi müçtehitse haber öne geçirilir. Ancak râvi Ebû Hüreyre ve Enes gibi, adâletleriyle bilinen, fakat fakîh değillerse, Musarrâ hadisinde olduğu gibi kıyas için bütün kapıların kapanması durumu hariç, kıyasla çakıştığı için haberleri terk edilmez."

O halde yazarın söylediğinin zahiren hissettirdiği gibi bu hükmün Ebû Hüreyre'ye has kılınması doğru değildir.

Üçüncüsü: Yazarın, Hanefilerden nakletmiş olduğu Ebû Hüreyre'nin fakîh olmadığına dair sözü de doğru değildir. Çünkü bunu sadece Fahru'l-islâm ve iki arkadaşı söylemiştir. Hanefilerin çoğunluğu ise aksi görüştedir ve onların bu görüşünü hoş karşılamamışlardır. Kemal İbn-i Hümam onların bu görüşünü "Müsellemu's-Subût"tan naklettikten sonra şöyle diyor: "Ebû Hüreyre fakîhtir." Şârihi İbn Emir el-Hacc ise şöyle diyor: Ebû Hüreyre'de içtihat şartlarından hiç biri eksik değildir. Sahabe zamanında fetva veriyordu ve onların zamanında sadece müçtehit olanlar fetva verirdi. Aralarında İbn Abbas, Cabir ve Enes gibi sahabîlerinde bulunduğu sahabe ve tâbiînden sekiz yüzden fazla kişi ondan rivâyette bulunmuştur. Doğru olan budur.[297]

Evet, Hanefiler çakışma olduğu takdirde haberi kıyasın önüne geçiriyor olmalarına rağmen, burada Ebû Hüreyre'nin bu haberini bırakmışlardır. Ebû Hüreyre'ye özgü bir uygulama olarak veya söz konusu kuralın dışına çıkmış oldukları için değil, kabul ettikleri, hatta bütün âlimler tarafından kabul edilen, bir başka kurala dayanarak böyle yapmışlardır.

---

[297] et-Takrir, 2/251. Aynı şekilde et-Teysir, 3/53.

Bu ise, "eğer haber Kur'ân, sünnet ve icmâ ile çakışıyorsa onunla amel edilmez" kuralıdır. Şüphe yok ki, Kur'ân'ın, bir bütün olarak sünnetin ve icmanın gösterdiği şey, haberi âhâdın gösterdiği şeyden daha kuvvetlidir. Bu haber de onlara göre Kur'ân, sünnet ve icmâ ile çakışmaktadır ve onunla amel edilmez. Bu haberi ise farklı şekillerde yorumlamışlardır. İbn Hacer "Fethu'l-Bâri"de bu yorumları altıya kadar çıkartıyor: Doğruya en yakını bu haberin mensuh olduğudur. Bu görüş bizzat Ebû Hanîfe'nin kendisinden rivâyet edilmiştir.

Sonuçta Hanefilerin benimsedikleri bu yolda hiçbir şekilde Ebû Hüreyre'yi karalayacak bir şey yoktur. Ebû Hüreyre'nin fakîh olmadığını söyleyen Fahru'l-islâm da, çok açık bir şekilde onun büyüklüğünü, doğruluğunu ve emanetini ortaya koyuyor. Zaten Allah korusun ilim, huşû ve takvâ ehlinden birinin bunun aksini söylemesi ne mümkün.

Herhalde yazarın bu üç meselede büyük bir hataya düştüğü görülmüş oldu. Peki yazar nasıl böyle tavır sergilemiş olabilir? ve yukarıda söyledikle-rini nereden almıştır? Şimdi seni şaşkınlığa sevk edecek onun ilimdeki emanetini, anlayıştaki dikkatini ve araştırmadaki doğruluğunu sunuyoruz.

"Müsellem"in müellifi kitabında, râvide aranacak ve aranmayacak şartları açıkladığı bir bölüm ayırmış ve içtihadı râvide aranmayacak şartlar arasında zikretmiştir. Şöyle diyor: Bazı Hanefilerin (haber) her yönden kıyasa aykırı olduğunda (râvinin) müçtehit olması gerekir, demelerinin aksine, içtihat da râvide aranan şartlardan değildir. Bazı Hanefilerden kasıt Fahru'l-islâm ve onunla aynı görüşte olanlardır. Şârih, onları müçtehit ile müçtehit olmayan arasında ayrım yapmaya sevk eden bakış açısını açıklamıştır. Sonra şöyle diyor: Buna Musarrâ hadisiyle -Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadisle- örnek verdiler. (Yani Fahru'l-islâm ve onunla birlikte olanlar). Dediler ki (yani Fahru'l-islâm ve onunla aynı görüşte olanlar): Şârih onların bu husustaki sözlerini açıkladıktan sonra şöyle diyor: Onun (Fahru'l-islâm'ın) sözlerini, şârihleri bu şekilde açıklıyorlar. Ebû Hüreyre fakîhliğinden şüphe edilmeyecek bir fakîhtir. Hz. Peygamber zamanında ve ondan sonra fetva veriyordu. Kocası ölen hamile kadının iddeti hakkında İbn Abbas'a muhalefet etmesi örneğinde olduğu gibi, İbn Abbas'ın sözüne ve fetvasına karşı çıkıyordu. İbn Abbas iki sürenin en uzununu

beklemesine hükmetmişti. O ise müddetin doğuma kadar olduğuna hükmetmişti. Selman ondan fetva isterdi. Bunun -yani Musarrâ hadisinin- konuyla hiçbir ilgisi yoktur.[298]

"Müsellem"in şârihinin ibaresi bu. Bundan da anlaşıldığı gibi, "dediler ki" kelimesindeki zamir Fahru'l-islâm ve onunla birlikte olanlara dönüyor. Ancak "Fecru'l-İslâm" yazarı, bu ibareyi metniyle şârihin sözünden koparıp, zamiri bütün Hanefilere döndürmüş ve Ebû Hüreyre'nin fakîh olmadığı sözünü -kıyası haberin önüne geçirmeyi nispet ettiği gibi- bütün Hanefilere nispet etmiştir. Ve yazar, onların (Fahru'l-İslâm ve onun gibi düşünenlerin) Ebû Hüreyre'nin fakîhliğini nefyetme hakkındaki sözlerini takip eden şârihin cümlesine de gözünü kapatmıştır.

Burada yazar için iki durum söz konusu olabilir. Birincisi: Müellifin ve şârihin sözünü anlamamıştır ve bu meseledeki görüşlere de vâkıf değildir. Bu yüzden de söylenenleri karıştırmış ve Fahru'l-islâm ve onunla aynı görüşte olanların sözlerini bütün Hanefilere nispet etmiştir. Şârihin ibaresini Hanefilerin sözü olarak anlamış ve şârihin buna müteakip söylediği sözleri de anlamamıştır. Böyle bir şey, başlangıçtaki bir talebe için bile çok uzak bir ihtimaldir. Dolayısıyla Ahmed Emin gibi profesörlük ünvanı ve ilmî şöhreti olan biri için bu nasıl düşünülebilir? İkincisi: Meseleyi anlamış, ancak Ebû Hüreyre'yi karalamak için kurulmuş tezgâhın örgülerini sağlamlaştırmak ve okuyucunun Ebû Hüreyre hakkında olumsuz düşünmesini sağlamak için, kasıtlı olarak görüşleri birbirine karıştırmıştır. Ahmed Emin'in ilmi ve anlayışı konusunda olumlu düşünmek isteyenlerin tercih edeceği görüş budur. La havle ve la kuvvete illa billâh.

f) Hadis Uyduranların Onun Çok Hadis Rivâyet Etmesini İstismar Etmeleri

"Hadis uydurucular onun çok hadis rivâyet etmesini fırsat bilmişler ve onun adına sayılmayacak kadar hadis uydurmuşlardır."[299] meselesine gelince, bu sadece Ebû Hüreyre'ye özgü bir durum değildir. Aksine hadis uyduranlar Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Âişe, İbn Abbas, İbn Ömer,

[298] Şerhu Müsellemi's-Subût, 2/145-146.
[299] s. 270

Cabir, Enes ve diğerleri adına da hadis uydurmuşlardır. Ve onların hayat hikâyeleri anlatılırken "hadis uyduranlar onlar adına sayılamayacak kadar çok hadis uydurmuştur." denilmemiştir. Evet, bir sahabînin veya tâbiînin hayat hikâyesi anlatılırken böyle bir şeyin zikredilmesi doğru değildir. Peki o halde niçin Ebû Hüreyre'nin hayatından bahsedilirken bu zikrediliyor? ve bu niçin, Hz. Âişe, Hz. Ali, Hz. Ömer ve sahabeden diğer büyük râviler bırakılıyor da, sadece Ebû Hüreyre için söz konusu oluyor?

İşte bu noktada "Dâiretu'l-Meârifi'l-İslâmiyye" bize, bu görüşün Ebû Hüreyre hakkındaki araştırmasında Goldziher'in ulaştığı sonuç olduğunu haber veriyor. Goldziher şöyle diyor: "Ravilerin kendisine nispet ettiği pek çok hadis, gerçekte onun adına sonraki asırlarda uydurulmuştu."[300] Goldziher'in bununla arzuladığı şey, aslında onun bütün rivâyetleri hakkında şüphe uyandırmaktır. Nitekim daha önce bunu açıkça söylemişti: "Bütün bunlar Ebû Hüreyre'nin hadisleri karşısında uyanık ve şüpheli durmamızı gerektiriyor."[301] Goldziher Ebû Hüreyre hakkındaki araştırmasını böyle bir sonuçla bitirdiğine göre, Ahmed Emin'in de Ebû Hüreyre hakkındaki araştırmasını böyle bir sonuçla bitirmesi kaçınılmazdır.

"Fecru'l-İslâm" yazarının hangi ölçülerde, bu İslâm düşmanının adımlarını takip ettiğine ve her vesile ile bu büyük şahsiyeti nasıl karalamaya çalıştığına dikkat edilsin. Eğer sahabîlerin birbirlerini reddetmesinden bahsediyorsa, buna vereceği ilk misal Hz. Âişe'nin ve İbn Abbas'ın Ebû Hüreyre'yi reddetmesidir. Ebû Hüreyre'yi tanıtırken hadisleri ezberinden rivâyet ettiğini ve bunu sanki bütün sahabîler arasında sadece o yapıyormuş gibi söylüyor.

Eski âlimlerin sened eleştirisi üzerinde yoğunlaşıp, metne gereken önemi vermedikleri ve bunun sonucunda da -iddiasınca- gerçeklere aykırı olan hadislerin sahih oldukları hükmüne vardıklarından bahsedince, buna örnek olarak Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadislerden başka örnek bulamaz. Ravileri hadis uydurmaya sevkeden kişisel sebepleri ve bunun ilk asırda da vuku bulduğunu ispat etmeye çalışırken, buna örnek olarak sadece Ebû Hüreyre'yi ve Ebû Hüreyre'nin hadisini buluyor.

---

[300] İA. (MEB), 4/32)
[301] 1/418.

İşte bu şekilde "Fecru'l-İslâm" yazarı, hevâ ve arzularının esiri olan bir müsteşrıkın, bu dini bize nakleden ve koruyan büyüklerimiz hakkında kafaları karıştırmak şeklindeki habis düşüncesini gerçekleştirmek için, araştırma ve tahkike dayanmadan veya kasıtlı olarak bu büyük sahabîye ince ve nazik bir üslupla çirkin saldırılarda bulunuyor.

Ahmed Emin'e, ondan önce bu iddialarda bulunan müsteşrıklara ve körü körüne onların yolundan gidenlere diyoruz ki: Hz. Peygamber'in vefatından sonra, kırk yedi yıl boyunca, eşi ve sahabîleri gibi O'na en yakın insanların gözleri önünde hadis rivâyet eden, bundan dolayı ancak ta'zim ve hürmetle karşılanan, hadis öğrenmek için kendisine müracaat edilen, her taraftan tâbiînin kendisine akın ettiği, tâbiîn âlimlerinin en büyüğü Saîd İbn-i el-Müseyyeb'in, kızıyla evlendiği ve kendisinden ilim ve hadis aldığı, ilim ehlinden sekiz yüz kişinin kendisinden hadis rivâyet ettiği -ki diğer sahabîlerden hiç kimseden bu kadar kimse hadis rivâyet etmemiştir- ve hepsinin de onun büyüklüğü ve güvenilirliği üzerinde görüş birliğine vardığı, on üç asırlık İslâm tarihi boyunca haber ve hadislerinin hep doğruluğuna şehadet edilen... İşte böylesine büyük bir sahabî hakkında bu gün biri çıkıyor ve sahabe, tâbiîn, imamlar ve muhaddisler de içinde olmak üzere bütün Müslümanların yanıldıklarını, bu kişinin gerçek yüzünü bilemediklerini, gerçekte onun bir yalancı ve iftiracı (haşa) olduğunu söylüyorsa, işte böyle birinin ancak akıl ve ilminin basitliğine, hafifliğine ve azlığına hükmedilir ve alay konusu olur.

EBÛ REYYE

Şimdi de Ebû Hüreyre hakkındaki iddiaları kesintisiz ve bir bütün olarak görmek için, Ebû Reyye'nin "Advâ Ale's-Sünneti'l-Muhammediyye" (Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması)[302] isimli kitabındaki, Ebû Hüreyre'ye yönelik karalamalara geçelim.

Ebû Reyye'nin Ebû Hüreyre hakkındaki karalamaları, ileride ayrıntısıyla görüleceği gibi, onun şahsiyetini hafife alıp küçümsemek, Müslümanlığında samimi olmamakla itham etmek, Hz. Peygamber'den

[302] Terc: Muharrem Tan, İstanbul 1988.

rivâyet ettiği hadislerde doğru olmamakla, midesine ve mala düşkünlüğüyle suçlamak ve onu Emevî taraftarı olarak göstermek gibi iddialar etrafında şekillenmektedir. Mûtezile, Râfizîler ve müsteşrıklar gibi, eskiden ve günümüzde, Ebû Hüreyre hakkında (olumsuz) konuşanlar arasında edep yönünden en kötü ve çirkin olan kişinin Ebû Reyye olduğunu görüyorum. Bu da onun inanç ve niyetinin kötülüğüne ve bozukluğuna işaret ediyor. Allah, onun iftira, küçümseme ve gerçekleri saptırmasının karşılığını/cezasını verecektir. Bütün bu yaptıklarıyla Allah'a döndürüldüğü gün, amel defterinde karşılaşacaktır...

Şimdi onun bu suçlamalarının ve iftiralarının ayrıntılarına geçelim:

1. İsminde Anlaşmazlığı Düşülmesi

Ebû Reyye kitabının 152. sayfasında şöyle diyor: "İnsanlar -cahiliye döneminde ve İslâm'dan sonra- Ebû Hüreyre'nin isminde olduğu gibi hiç kimsenin ismi konusunda anlaşmazlığa düşmediler. Hiç kimse kesin bir şekilde, ailesinin ona insanlar arasında çağırmak için hangi ismi koyduklarını bilmiyor." Sonra Nevevî'den, ismi konusunda otuz isim arasından en doğru olanının Abdurrahman İbn-i Sahr olduğunu naklediyor. Yine Kutb el-Halebî'nin şu sözünü naklediyor: "Kendi ismi ile babasının ismi konusunda kırk dört görüş vardır."

Ebû Reyye, Ebû Hüreyre'nin sahabe ortamında tanınmadığını, hatta ismi konusunda bile çok fazla anlaşmazlık bulunduğunu söyleyerek onu küçültmek istiyor. Onun bu söylediklerine verilecek cevaplar şunlardır:

1- Bir kimsenin ne kendi ne de babasının ismindeki anlaşmazlık onun durumunu, kıymetini ve ilmini alçaltmaz. Allah da cennete girmeyi ve saadet mertebelerine ulaşmayı isimlere, künyelere ve lakaplara bağlamamıştır. Bunu iddia eden Allah'ın dinini bilmiyor demektir.

2- Sahabenin pek çoğunun ismi konusunda da büyük ölçüde anlaşmazlığa düşülmüştür. Ancak bu durum onların kıymetlerini ve İslâm için yaptıkları hizmetlerin değerini eksiltmemiş ve Müslümanların da onları ve yaptıklarını takdir etmelerine engel olmamıştır.

3- Ebû Hüreyre'nin ismindeki bu anlaşmazlığın sebebi, Müslüman olduğundan beri "Ebû Hüreyre" olarak bilinmesidir. Kureyş kabilelerin-

den birine mensup olmadığı için de sahabîler onun asıl ismini bilmiyordu. Biz bu gün Müslümanların çoğunun Hz. Ebû Bekir'in gerçek ismini bilmediklerini görüyoruz. Çünkü küçüklüklerinden itibaren onu hep künyesiyle (Ebû Bekir olarak) tanıyorlar. Peki böyle olmasının ne zararı var? Ebû Hüreyre Mekke ve Medine'ye uzak olan Devs kabilesindendi. Müslüman olmasından ve hep Hz. Peygamber ile birlikte bulunmaya başlamasından itibaren de sadece Ebû Hüreyre olarak çağrılıyordu. Bütün bunlardan sonra ona annesinin ve babasının verdiği gerçek ismin unutulmuş olması garipsenebilir mi?

4- Kendi ismi ile babasının ismi konusunda otuz veya kırk dört görüşün bulunması gerçek anlamıyla değildir. Bu, râvilerin vehimlerinden ve bazı lafızları diğerlerinin önüne geçirmelerinden kaynaklanmıştır. İyice tahkik edildiğinde, gerçekte anlaşmazlığın üç ismi geçmediği görülür.

İbn Hacer "el-İsâbe"de şöyle diyor: "Bazı isimler (yani onun için rivâyet edilen bazı isimler) yanlış yazılmışlar ve değişikliğe uğramışlardır. Birr, Berir ve Yezid (Yezid'in Arapça yazılışı Berir'e benziyor) gibi. Anlaşılan o ki, bunlar bazı râvilerin değiştirmesinden kaynaklanmıştır. Aynı şekilde Seken ve Sükeyn ya da Sa'd ve Saîd gibi. Bunların da aslında tek bir isimden kaynaklandığı görülüyor." Sonra şöyle diyor: "İyice düşünüldüğünde, ismi konusunda söylenenlerin 10'a ulaşmadığı, nakledilmelerindeki sıhhat yönünden ise üç olduğu görülür: Umeyr, Abdullah ve Abdurrahman."[303]

Dolayısıyla ismi konusundaki anlaşmalık gerçekte üçtür. Onlarca sahabenin ismi konusunda dört veya beş ya da altı farklı görüş olduğunu biliyoruz. O halde bu meselede niçin akıllar karıştırılmaya çalışılıyor? Bunun tek sebebi kötü niyet ve zihinleri bulandırmak değil mi?

2. Yetişmesi ve Soyu

Ebû Reyye kitabının 153. sayfasında şöyle diyor: "Ebû Hüreyre'nin ismi konusunda anlaşmazlığa düşüldüğü gibi, kendisi hakkında "küçük bir kedicikle oynadığı, karın tokluğuna insanlara hizmet eden fakir ve yoksul

---

[303] el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahabe, 4/204.

biri olduğu"nu söylemesi dışında, yetişmesi ve Müslüman olmadan önceki hayatı konusunda da hiçbir şey bilinmiyor. Soyu hakkında bütün bilinen ise onun Ezd ve sonra da Devs kabilesine bağlı Süleym İbn-i Fehm aşiretinden olduğudur."

Kendisine saygısı olan, ilim ve irfan sahibi olduğunu iddia eden birinin, meşhur bir sahabîyi -ki kendi çağdaşları ve daha sonraki nesiller için bu şöhretinde bir azalma olmamıştır- karalamak için, yukarıda naklettiğimiz sözü söyleyecek kadar alçalabileceğini düşünemezdik. Şimdi söylediklerini cevaplayalım:

1- O, Arap kabileleri arasında tanınan, önemli bir yere ve şerefe sahip Devs kabilesindendir.

2- Sayıları onlarla ifade edilecek bir rakamı geçmeyenler dışında, sahabîlerin çoğunluğunun İslâm'dan önceki cahiliye dönemleri hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Ticaretle bağlantıları olup, ticaret kafilelerinin beldelerinden geçtiklerinin dışında, cahiliye döneminde Arapların tamamı âlemle hiçbir işleri olmayan ve âlemin de kendileriyle işi olmayan, tamamen içlerine ve beldelerine kapalı bir hayat yaşıyorlardı. Ne zaman ki İslâm geldi ve Allah onları İslâm mesajını taşımakla şereflendirdi, her birinin yazılan bir tarihi, konuşulan şan ve şerefleri, haberlerinin peşinde koşan râvileri ve kendilerinden ilim ve hidayet nakleden talebeleri oldu. Acaba Ebû Hüreyre'nin bu meseledeki durumu, sahabîlerinin çoğunluğunun durumundan farklı mıdır? Cahiliye dönemindeki hayatının bilinmemesinin, onun İslâm'daki yerine ve mertebesine zarar verdiğini söylediğine göre, Acaba Ebû Reyye, İslâm'dan önceki hayatı bilinmeyen birinin mertebesinin ve durumunun mutlaka düşeceğini ve Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyetlerden şüphe edileceğini Allah'ın kitabının neresinde buluyor? Sübhanallah! Bu ne büyük bir iftira.

3- Şayet Ebû Reyye'ye, veda haccında Hz. Peygamber ile birlikte olan ve bazı araştırmacıların zikrettiği gibi sayıları yüz on dört bine ulaşan sahabîlerin İslâm'dan önceki hayatlarını sorsak on ya da yirmi tanesinden fazlası bilinebilir mi? Onlar hakkında en fazla bilinecek şey bir ya da iki satırı geçer mi? Acaba bu yirmi kişinin dışındakiler Ebû Reyye'ye göre hiçbir kıymeti olmayan küçümsenecek ve karalanacak kişiler midir? Ebû

Reyye'nin daha önce hiç kimsenin izlemediğini iddia ettiği ve kendisine mal ettiği bilimsel araştırma bu mu?

3. Okuma Yazma Bilmeyişi

Ebû Reyye 153. sayfada Ebû Hüreyre hakkında şöyle diyor: "Okuma yazma bilmeyen bir ümmîydi."

Ebû Reyye'ye gelinceye kadar İslâm'ın hiçbir döneminde, bir sahabînin ümmî oluşu onun doğruluğu hakkında bir karalama sebebi olmamıştır. Ancak Ebû Reyye bunu da onu karalamak için kullanmıştır.

Ümmîlik Hz. Peygamber'in gönderildiği Arap toplumunun genel özelliğiydi. Bilindiği üzere -Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderildiğinde- Mekke'de okuma yazma bilenler parmakla sayılacak kadar azdı. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi sayıları yüz on dört bini bulan sahabîlerin çoğunluğu okuma yazma bilmeyen ümmîlerdi. Acaba sadece Ebû Hüreyre'nin ümmî olduğuna işaret etmenin sırrı nedir? Yazmadan ezberinden rivâyet ettiği hadislerin sıhhati hakkında şüphe uyandırmak mı? Daha önce de söylediğimiz gibi, Abdullah İbn-i Amr'ın kendisi için yazmasının dışında, sahabîlerin hiçbiri hadisleri yazmıyordu. Acaba Ebû Reyye okuma yazma bilmeyen ümmîler oldukları için sahabîlerin Hz. Peygamber'den rivâyet ettikleri hadislerin tamamını mı karalamak istiyor? Anlamıyorum, acaba böyle bir sonuca daha önce hiç kimsenin izlemediği bilimsel araştırma mı sebep oluyor?

4. Fakirliği

Ebû Reyye, Ebû Hüreyre hakkındaki araştırmasının birçok yerinde onu hiçbir şeyi olmayan fakir ve yoksul biri olması nedeniyle küçümsemek ve bunu teşhir etmek noktasında hırslı davranıyor. Aynı şekilde Hz. Peygamber'den ayrılmayışını, hadislerini ezberlemesini ve getirdiği hidayeti öğrenmesini de karnını doyurma gayesine bağlıyor. Yine birçok yerde, onun kendi kabilesinde önemsiz biri olduğunu, Arapların asillerinden ve bilinen reislerinden olmadığını tekrarlıyor. İşte bütün bu sebeplerden dolayı da Ebû Hüreyre, Ebû Reyye'ye göre hor ve hakir görülmeyi hak ediyor.

Biz makam, nüfuz ve güç sahiplerinin fakirleri küçümsemelerini ve

hor görmelerini anlarız. Peygamber düşmanlarının ve onların davetlerine karşı savaşanların, kavminin Hz. Nuh aleyhisselama söylediği gibi, şöyle demelerini anlarız: "... *Senin peşinden gidenler toplumumuzun en düşük kimseleri, bu da gözler önünde ...*" (Hûd, 11/27)

Allah'a ve ahiret gününe inanmayanların, saygınlık ve üstünlüğün ölçüsü olarak dünya malı ve servetini görmelerini anlarız.

Aristokrat kapitalist çevrelerde, fakirlere karşı üstünlük taslanmasını ve fakirlerin küçümsenip hor görülmesini anlarız.

Evet, bütün bunları anlarız da, Ebû Reyye gibi birinin hangi mantıkla Ebû Hüreyre'nin fakirliğinden, makam ve nüfuz sahibi olmayışından söz etmesini anlayamıyoruz. Acaba Allah'ın peygamberlerini yalanlayanların mantığıyla mı? Eğer o, Allah'a, peygamberlerine ve Allah'ın kitabında söylenenlere inanan kimselerden ise, ona Allah'ın kitabında anlatılan, Hz. Nuh'un, kendisine inanan mü'minleri hor ve hakir görenlere karşı söylediği şu sözlerini hatırlatırız: "*Ben o iman edenleri kovacak değilim. Elbette onlar Rab'lerine kavuşacaklar. Ama ben sizin cehalet içinde yuvarlanan bir toplum olduğunuzu görüyorum.*" (Hud, 11/29). Sonra onlara şöyle diyor: "*Hor gördüğünüz müminlere «Allah hiçbir hayır, hiçbir meziyet vermez» diyemem. Allah onların içlerinde olanı pek iyi bilir. Böyle bir şey yaptığım takdirde ben elbette zalimlerden olurum.*" (Hud, 11/31)

Eğer İslâm ortamındaki zenginlerin mantığıyla konuşuyorsa, İslâm'ın insanları değerlendirmede maddi bütün ölçüleri kaldırdığını ve sadece bir tek ölçüyü, takvâyı kabul ettiğini bilmesi gerekir: "*Şunu unutmayın ki, Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda (Allah'ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır.*" (Hucurat, 49/13)

Ben Ebû Reyye'nin, Ebû Hüreyre'nin fakirliğine ve açlığına böylesine küstah ve edepsiz bir açıdan bakmasını haklı kılacak bir neden bulamıyorum.

Hz. Peygamber'in müezzini Bilal, Mekke'nin fethi günü, İslâm kelimesini ilan etmek için, Kureyş'in ileri gelenlerinin ve büyüklerinin başlarının üzerinden Kâbe üzerine tırmanmıştı. Yine Hz. Ömer yanına girmek için izin istendiğinde Bilal ve Suheyb gibi zayıflara, toplumun ileri gelenleri karşısında öncelik tanıyordu.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber'e ilk başlarda -sonraki senelerde de bu devam etmiştir- iman edenlerin çoğu zayıflar, fakirler ve kölelerdi. Acaba bu durumları Hz. Peygamber'in yanında, İslâm daveti tarihinde ve Allah yolundaki mücadelelerinde onlara bir zarar veriyor muydu?

Veya İslâm tarihi, Kureyş kâfirlerine ve Ebû Reyye gibilerine göre zelil ve hakir olan, bu fakir ve köle Müslümanların üstünlüklerini, Allah yolundaki ve onun dinini yaymadaki samimiyetlerini ve fedakârlıklarını, kaydedip ebedileştirmedi mi? Acaba Kureyş müşriklerinin ve Ebû Reyye gibilerin zengin, makam ve nüfuz sahibi olarak isimlendirdikleri kimseler onların sahip olduğu bu mertebenin neresine ulaştılar?

Sonra Ebû Reyye'nin Ebû Hüreyre hakkında kullandığı bu ölçü bizzat kendisi hakkında da kullanılabilir. Kendisi de -bildiğimiz kadarıyla- zenginlerden olmayan bir fakir olduğu, kavmi içinde şan, şöhret ve makam sahibi olmadığı için küçümsenip hor ve hakir görülebilir.

5. Müslüman Oluşu ve Hz. Peygamber ile Beraber Olmasının Sebebi

Ebû Hüreyre'nin hicrî yedince senede Hayber gazvesi sırasında Müslüman olduğunu söylemiştik. Ancak şimdi onun aslında bu tarihten uzun bir süre önce Müslüman olduğunu, Hz. Peygamber'in yanına gitmesinin bu tarihte olduğunu tercih ettiğimizi ekleyelim. Bunu iki delilden dolayı tercih ediyoruz:

1- İbn Hacer'in "el-İsâbe"sinde Tufeyl İbn-i Amr ed-Devsî'den bahsederken, Tufeyl'den aktardığı şu söz: "Tufeyl hicretten önce Müslüman olduğunu, Müslüman olduktan sonra kavmine –Bu kavim Ebû Hüreyre'nin de kavmidir- döndüğünde onları İslâm'a davet ettiğini, ancak babası ile Ebû Hüreyre'den başka kimsenin bu davete icabet etmediğini" söylüyor. Buradan açık bir şekilde anlaşılıyor ki Ebû Hüreyre'nin Müslüman olması, Hayber savaşında Hz. Peygamber'in yanına gelmesinden seneler önce gerçekleşmiştir.

2- Buhârî, Müslim ve diğerlerinin rivâyet ettiği, Hayber'in fethinden sonra Ebû Hüreyre ile Ebân İbn-i Saîd İbn-i As arasında geçen mesele. Eban'ın Hz. Peygamber'den kendisine de ganimetlerden pay vermesini

talep etmesi üzerine Ebû Hüreyre demiştir ki: Ey Allah'ın Resûlü! Ona pay verme! Çünkü o İbn Kavkal'ı -gerçek isim Numan İbn-i Mâlik İbn-i Sa'lebe olup lakabı Kavkal İbn-i Asram'dır- öldürdü. Bu hadise Uhud gazvesinde olmuştu. O zaman henüz Müslüman olan Eban, Kavkal'ı öldürmüştü.[304]

Bu kıssadan anlıyoruz ki Ebû Hüreyre Hayber'e muhâcir olarak Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde İslâm'a yeni girmiş değildi. Bilakis Uhud savaşında Kavkal'ı öldürenin Ebân İbn-i Saîd İbn-i As olduğunu bilecek kadar Hz. Peygamber'in savaşlarını ve olaylarını takip ediyordu. İbn Hacer'in kabul ettiği görüş de budur.[305]

Ebû Reyye bu kıssayı anlamakta da -âdeti olduğu üzere- kötü bir tavır sergilemiş ve ondan insaf sahiplerinin çıkaracağından farklı sonuçlar çıkarmıştır. Ne olursa olsun Ebû Hüreyre'nin Müslüman oluşu da diğer bütün sahabîlerin Müslüman oluşları gibi hâlis bir Müslümanlıktır. İslâm'ı ilk olarak Tufeyl İbn-i Amr'dan duymuş, hemen ona bağlanmış ve gereklerini yerine getirmeye başlamıştır. Sonra Hayber savaşında Hz. Peygamber'in yanına gelene kadar da hep ona gelmeyi arzulamıştır.

Rivâyetlerin çoğu, onun Hayber savaşının bitiminde Hz. Peygamber'e geldiği ancak ganimetlerin paylaşımında hazır bulunduğu yönündedir. Bazı rivâyetler -daha güvenilir ve daha sahihtir- Hz. Peygamber'in Müslümanlara ona da pay verilmesini emrettiğini belgeliyor.

Bundan sonra dünyalık hiçbir şeye yönelmemek derecesinde hep Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş, onun hadislerini dinlemiş ve vefatından sonra da O'nun hidayetini taşımış ve hadislerini Müslümanlara nakletmiştir. Ebû Hüreyre'nin mekânının "Suffe" oluşu doğaldı. Suffe, Mescid-i Nebevî'de bir yer olup, Hz. Peygamber'den ilim öğrenenlerden ve O'nunla birlikte cihada katılanlardan Medine'de ailesi ve parası olmayanların sığınaklarıydı. Suffe'de güzide sahabîler vardı ve Hz. Peygamber onlara hem kendisi ikramda bulunur ve hem de başkalarını ikramda bulunmaya teşvik ederdi.

---

[304] Buhârî bu olayı farklı bölümlerde zikrediyor. Ancak en geniş olarak Hayber gazvesiyle ilgili bölümde yer veriyor. Bakınız. Fethu'l-Bârî, 7/395.

[305] Fethu'l-Bârî, 8/83.

Ebû Hüreyre'nin hiç ayrılmadan Hz. Peygamber'in yanında bulunuşu, Allah'ın, peygamberini yanına almasına kadar devam etti. İşte Ebû Hüreyre'nin bu şekilde hicrî yedinci seneden onuncu seneye kadar Hz. Peygamber'in yanından hiç ayrılmayışı, O'nun hadislerini dinlemekte gösterdiği hırs, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da O'nun hadislerini eşlerinden ve kendisinden önce Müslüman olanlardan soruşturup öğrenmesi, onun gibi bütün vaktini Hz. Peygamberle birlikte olmaya ve hadis dinlemeye ayırmayan sahabîlerin bilmeyeceği kadar çok hadis bilmesini sağladı.

İşte onun İslâm'a girişinin hikâyesi bu. Buhârî ve el-Künâ adlı eserinde Dûlâbî (vefatı hicrî 310) gibi diğerleri onun Devs'ten Medine'ye sonra da Hayber'e olan hicretini ve yolda giderken söylediği şu şarkıyı rivâyet ediyorlar:

Ey uzunluğu ve meşakkatiyle gece

Beni küfür diyarından kurtardın

Yolda Ebû Hüreyre'nin kölesi kaçmıştı. Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in yanına gelip ona biat edince, köle ortaya çıkmış ve Hz. Peygamber: Ey Ebû Hüreyre, bu senin kölen mi, diye sormuştu. Ebû Hüreyre de: O Allah rızası için azat edilmiştir, hürdür[306], demişti. Ebû Hüreyre Hz. Peygamber ile karşılaşmış olmanın ve İslâm üzere ona biat etmenin sevinciyle onu azat etmişti.

Böylece Ebû Hüreyre'nin Müslüman oluşunda Hz. Peygamber sevgisi ve İslâm'a bağlılıktaki doğruluk ve samimiyetin en güzel örneklerinden birini görüyoruz. Öyle ki Hz. Peygamberle karşılaşmış ve O'na biat etmiş olma nimetinin şükrünü eda için sahip olduğu tek kölesini azat etmiştir. Yemin olsun ki sadık mü'minler, onda kalbin dolup taştığı bir güven, rıza ve mutmainlik bulurlar.

Ancak Ebû Reyye'nin nefsi, Ebû Hüreyre'ye karşı kinle doludur. O, Ebû Hüreyre'nin Müslüman oluş hikâyesini, aç olan ve karnını doyurmak için bir yerden başka bir yere gidenlerin hikâyelerinden biri olarak görüyor. Evet, Hz. Peygamber ile birlikte oluşunu, hayattaki tek gayesi açlığını gidermek olan birinin bunu elde etmek için sergilediği gayret olarak görü-

[306] Fethu'l-Bârî, 8/83; ve el-Künâ ve'l-Esma, 1/61.

yor... Ne şaşılacak şey!.. Acaba Ebû Reyye kendisi için böyle bir şeye razı olur mu? Veya çocuğu için? Ya da arkadaşlarında biri için? Acaba onun hakkındaki görüşü ne olursa olsun, Hz. Peygamber'in sahabîlerinden biri için böyle bir şeye nasıl razı oluyor? Tabiîn döneminden günümüze kadar İslâm âlimlerinin çoğunluğunun Ebû Hüreyre'yi, Hz. Peygamber'in ilim emanetini taşımada kerim bir örnek olarak gördüklerinde şüphe yoktur.

6. Açlığı ve Hz. Peygamber'in Yanından Ayrılmayışı

Ebû Reyye, Ebû Hüreyre'nin fakir oluşunu ve fakirliğinden dolayı Suffe'nin yolunu tuttuğunu yine tekrar ediyor. Oraya yönelenlerin en ünlüsü ve sonra da orada kalanların başkanı olduğunu söylüyor.[307]

1- Yemin olsun ki Ebû Reyye, Allah'tan ve insanlardan utanmıyor. Fakir olmak ve Suffe'de kalmak, ne Allah katında, ne Hz. Peygamber katında ve ne de övülecek amellerin ve sıfatların gölgesinde gelişen kerim nefis sabiplerinin nazarında ayıp olan ve alçaltıcı bir şey değildir. Bu ancak izzet ve üstünlüğü sadece mal ve makamda gören zelil nefis sahiplerinin nazarında ayıp olabilir.

Ebû Reyye'ye cevap olarak Kur'ân'ın anlatmış olduğu lüks içinde yaşayan zorba zenginleri, onların kötülük ve çirkinliklerini ve peygamberlerin ve ıslah edicilerin davetlerine karşı savaşmalarını hatırlatmamız yeter.

2- Ebû Reyye şöyle diyor: "Ebû Hüreyre, yetişmesindeki gerçeği açıklamada son derece açık ve doğru olduğu gibi, Hz. Peygamber'in yanında bulunuş sebebini açıklamada da son derece açık ve doğruydu." (Yani Ebû Hüreyre yetim olarak yetişmişti. Sanki Ebû Reyye'ye göre yetim olmak ayıp. Utanmazların hali ne kadar da şaşılacak şeyler içeriyor). Ebû Reyye şöyle demiyor: "Diğer Müslümanların yaptığı gibi Ebû Hüreyre de muhabbet ve hidayet için O'nun yanında bulunuyordu." Bunun yerine şöyle diyor: "Karın tokluğuna O'nun yanında bulunuyordu." (dipnotta İbn Hişam'dan, "alâ" kelimesinin illet bildirmek için olduğunu nakalediyor. -yani Ebû Reyye "karın tokluğuna" ifadesini "karın tokluğu için" şeklinde anlıyor-).

---

[307] s. 154

Bu sözü, ancak alınacak intikamı olan biri söyleyebilir. Ebû Hüreyre'nin bu sözünün manasını, ancak aklında bozukluk veya kalbinde kin olan biri anlamaz. Aksi takdirde akıllı biri, Ebû Hüreyre'nin içinde doğup büyüdüğü beldesini, kabilesini ve toprağını bırakıp sadece yemek ve içmek için Hz. Peygamber'in yanına geldiğini nasıl düşünebilir?

Ebû Hüreyre kendi kabilesi içinde yiyip içecek bir şey bulamıyor muydu? Şan ve şerefe sahip büyük bir kabile olan Devs kabilesinin toprakları kurak ve verimsiz topraklar mıydı ki orada yaşamak yemeye ve içmeye bir şey bulamayacak kadar Ebû Hüreyre'ye zor geldi? Evet, Ebû Hüreyre Medine'ye niçin geldi? Oradaki tüccarların ve çiftçilerin yiyip içtikleri gibi, o da ticaret ve çiftçilikten yiyeceğini ve içeceğini bulamaz mıydı? Hem sonra kendi topraklarını bırakıp yemek ve içmek niyetiyle başka ülkelere gidenlerin sadece çingeneler olduklarını bilmiyor muyuz? Kaldı ki onlar bile sadece yeme ve içmeyi talep etmeyip, aynı şekilde mal biriktirmeyi de gaye edinmektedir. Ebû Reyye, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunuşunda ve onunla birlikte oluşunda Ebû Hüreyre'yi mal ve para biriktirmek maksadı taşımakla suçlamıyor. Acaba Ebû Hüreyre, Ebû Reyye'nin gözünde çingenelerden daha düşük bir konuma mı sahip? İşte basiretsizlik ve kin sahibini bu seviyelere düşürüyor!

3- Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunması ve O'nunla birlikte olmasıyla ilgili sâbit ve sahih rivâyetler Ebû Reyye'nin takdim ettiği şekilde değildir. Bilakis Buhârî'nin "Kitabu'l-Buyû"da rivâyet ettiği gibidir: "Karın tokluğu (pahasına) Hz. Peygamber'den ayrılmıyordum." Bunu, daha önce de değindiğimiz gibi, çok hadis rivâyet etmesini izah etmek için söylüyor.

Aynı şekilde Müslim de "Sahabenin Faziletleri" bölümünde şunu rivâyet ediyor: "Karın tokluğuna Hz. Peygamber'e hizmet eden yoksul biriydim."

Burada Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmayı değil, O'nunla birlikte olmayı ve O'na hizmet etmeyi zikrediyor. Sonra bunu Ebû Reyye'nin iddia ettiği gibi Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmanın sebebi olarak değil, en fazla hadis rivâyet eden sahabe olmasının sebebi olarak zikrediyor. Yani o, Hz. Peygamber nereye giderse ondan ayrılmazken muhâcirler

ticaretle, ensar da arazileriyle meşgul oluyorlardı. Peki, burada Ebû Reyye'nin "Hz. Peygamber'in yanında bulunuş sebebini açıklamada son derece açık ve doğruydu" iddiası nereden çıkıyor?

4- Ebû Reyye, sadece sözün yerini değiştirerek çarpıtmada bulunmakla yetinmiyor, aynı zamanda "karın tokluğuna (alâ mil'i batnî)" cümlesindeki "alâ" kelimesinin illet (sebep) ifade ettiğini ve İbn Hişam'ın da şu âyette olduğu gibi buradaki "alâ" kelimesinin illet ifade ettiğini söylediğini ekliyor: "*Size doğru yolu gösterdiği için (alâ mâ hedâkum) Allah'ı ta'zim etmenizi ister.*" (Bakara, 2/185).

Bu, Ebû Reyye'nin bir başka iftirasıdır ve onun niyetinin doğruyu aramak değil, bilakis Ebû Hüreyre'yi karalamak ve küçük düşürmek olduğunun bir başka delilidir.

İbn Hişam'ın söylediği, "alâ" kelimesinin dokuz anlamda kullanıldığı ve bunlardan birinin de illet ifade ettiğidir. Ebû Hüreyre'nin sözünde "alâ" kelimesi bir çok anlamıyla doğru olabilecekken, acaba Ebû Reyye'ye göre niçin sadece bu dokuz anlamdan birisini ifade ediyor?

Allah'ın basiretlerini aydınlattığı ve kalplerini Hz. Peygamber'in sahabîlerine duyulan kinden temizlediği âlimler, Ebû Hüreyre'nin sözünü Ebû Reyye'nin anladığının aksine hakikatı üzerine anlamışlardır.

İmam Nevevî, Ebû Hüreyre'nin "karın tokluğuna" (alâ mil'i batnî) sözünü şerh ederken şöyle diyor: "Yani yaşamama yetecek kadar bir azıkla yetinip, mal biriktirme peşinde koşmayıp, Hz. Peygamber'den ayrılmıyordum. Burada kasttetiği (karın tokluğu) ücret karşılığında O'na hizmet ettiğini söylemek değil, mübah yönlerden yaşamasına yetecek kadar azığını elde ettiğidir."[308]

İbn Hacer şöyle diyor: "Karın tokluğuna: Yani yaşamaya yetecek kadar bir azıkla yetinerek. Yani o kadar azığının mevcut olduğu."[309]

Allame Aynî şöyle diyor: "Karın tokluğuna: Yani yaşamaya yetecek kadar bir azıkla yetinerek."[310]

Kısacası Ebû Reyye, Ebû Hüreyre'nin Müslüman oluş ve Hz.

---

[308] Nevevî Alâ Müslim, 16/53

[309] Fethu'l-Bârî, 4/231.

[310] Umdetu'l-Kârî, 5/394.

Peygamber'in yanından ayrılmayış hikâyesinde yüz karası bir keşif yaparak, gerçekte Ebû Hüreyre için bir iftihar vesilesi olan ve aynı şekilde Allah ve Peygamber'ine karşı duyduğu sevginin mal, şöhret ve makam kaygısı bulaşmamış halis bir sevgi olduğunun en güçlü delillerinden biri olan bu hikâyeyi, onun Müslümanlığındaki ve Hz. Peygamber ile beraber oluşundaki samimiyeti hakkında kuşku uyandırmak için kullanıyor.

Ebû Hüreyre bütün gayretinin Hz. Peygamber'den ayrılmayarak O'nun hadislerini dinlemek ve O'nun vefatından sonra da emanetini Müslümanlara ulaştırmak olması için, Medine'de ticaretle ve çiftçilikle meşgul olmamaya kesin olarak karar verişinden itibaren, dünyayı arkasında bırakmıştı.

Mal elde etmek meselesine gelince -Ebû Reyye metinleri anlayışındaki basit aklına rağmen- Ebû Hüreyre'nin Müslüman oluşunda mal elde etmek arzusunda olduğu iftirasını atmaya cüret etmemiştir.

İbn Kesir "Tarih"inde, Ebû Hüreyre hakkında doğruyu arayanların kalbinde Ebû Hüreyre'nin yerini ve şanını yüceltecek pek çok husus zikretmektedir. Saîd İbn-i Hind senediyle Ebû Hüreyre'den şunu rivâyet ediyor: Hz. Peygamber ona dedi ki: Arkadaşlarının istediği bu sürüden sen de benden pay istemiyor musun? Ebû Hüreyre dedi ki: Dedim ki: Ben senden Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğretmeni istiyorum.[311] Acaba hak ve ilim için böylesine bir ihlas ve samimiyetten daha ötesi var mıdır?

Yine İbn Kesir, kızının bir gün Ebû Hüreyre'ye şöyle dediğini zikrediyor: Ey babacığım, kızlar beni ayıplıyor da bana diyorlar ki: Baban seni niçin altınla donatıp süslemiyor? Bunun üzerine Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Ey kızım, onlara de ki: Babam benim için ateşin sıcaklığından korkuyor.[312]

Makam elde etmek meselesine gelince, Allah'ın peygamberine hicret etmek için yoldan geçen bir kafileye hizmet eden, kalacak yeri olmayanların sığınağı Suffe'de kalan, ilim yolunda ve ilim emanetini taşımak uğruna açlığın acısına katlanan biri, makam peşinde koşmaya en uzak olacak kişidir.

---

[311] el-Bidâye ve'n-Nihâye, 8/111

[312] Aynı eser, aynı sayfa.

Öyle ki bir keresinde Hz. Ömer onu Bahreyn'e vali tayin etmiş, sonra bir miktar mal ile gelince Hz. Ömer onu sorguya çekmiş ve kazandıklarında yanlış hiçbir şey olmadığını görmüştür. Sonra Hz. Ömer'in onu ikinci kere vali tayin etmek isteğini kabul etmemiştir. Söylediği şeylerden biri şudur: "İlimsiz konuşmaktan ve hilmsiz (sabırsız, akılsız) hüküm vermekten korkarım"[313]

İşte Ebû Hüreyre'nin Müslüman oluşu ve Hz. Peygamber ile birlikte oluşu böyle... Peki Ebû Reyye gerçekleri çarpıtıp, apaçık tarihi silip masum kişilere nasıl iftira atabiliyor? Ki şunu demiş olan da kendisidir: İster kasıtlı olsunlar ister olmasınlar, Allah'ın laneti yalancıların üzerine olsun.

5- Ebû Reyye, onun çok yemek yiyen obur biri olduğunu, her gün Hz. Peygamber'in veya sahabîlerden birinin evinde yemek yediğini, artık bazı sahabîlerin ondan nefret ettiklerini söylüyor.

Bu da tarihe karşı söylenmiş bir başka iftira ve gerçeğin çarpıtılmasıdır.

Obur olduğu konusunda tek bir sahih rivâyet gelmemiştir. Böyle bir rivâyet geldiğini farzetsek bile bu, Ebû Hüreyre'nin adâletine, doğruluğuna ve mertebesine hiçbir zarar vermez. Hiçbir mezhepte ve hiçbir dinde çok yemek o kişinin adâletini ortadan kaldırmaz ve karalanma sebebi olmaz. Ebû Reyye'nin Ebû Hüreyre'yi bu şekilde takdim etmesi sadece duyduğu kinden ve Hz. Peygamber'in bu büyük sahabîsine karşı sergilediği edepsiz tutumundan kaynaklanıyor.

Ebû Hüreyre her gün ne Hz. Peygamber'in evinde ne de sahabîlerden birinin evinde yemek yemiyordu. İşin gerçeği, Ebû Hüreyre'nin karın tokluğuyla (yaşamasına yetecek kadar bir azıkla) yetinerek Hz. Peygamber'in hadislerini ezberlemek ve onları nakletmek için O'nun yanından ayrılmamasıdır.

Bir adamın Ebû Hüreyre'nin çok hadis rivâyet etmesi hakkında sorması üzerine Talha İbn-i Ubeydullah şöyle demiştir: "O'nun Hz. Peygamber'den bizim duymadıklarımızı duyduğundan ve bilmediklerimizi bildiğinden şüphe etmiyoruz. Biz evleri ve aileleri olan zengin bir top-

---

313 el-Bidâye ve'n-Nihâye, 8/113

luluk idik. Hz. Peygamber'in yanına sabahları ve akşamları gelip sonra geri dönüyorduk. O ise evi ve ailesi olmayan fakir biriydi. Eli Hz. Peygamber ile birlikteydi, O nereye giderse o da oraya giderdi. Bu sebepten onun bizim bilmediklerimizi bildiğinden ve bizim duymadıklarımızı duyduğundan şüphe etmiyoruz."[314]

İşte gerçek olan bu. Ancak Ebû Reyye'nin daha önce hiç kimsenin izlemediği bilimsel araştırma metodu Ebû Hüreyre'nin bu faziletini noksanlığa çeviriyor ve Ebû Hüreyre'yi birilerinin kapısının önünde durup ısrarla bir şeyler isteyen ve kimileri tarafından kabul edilip kimileri tarafından reddedilen biri konumuna düşürüyor. Sonra Hz. Peygamber'in ona şu şekilde nasihat ettiğini söylüyor: "Seyrek ziyaret et ki sevgi ve muhabbet artsın." Yani insanların evlerine önceden haberleri olmadan çok gitme.

Bu, bizzat Ebû Reyye'nin kendi söyledikleri tarafından reddedilen çirkin bir iftiradır. Ebû Reyye, Hz. Peygamber'in bu sözü ona "dün gece nerede olduğunu" sormasından sonra söylediğini belirtiyor. Hz. Peygamber'in sorusuna Ebû Hüreyre şu cevabı veriyor: "Yakınlarımdan bazı kimseleri ziyaret ettim." O halde Hz. Peygamber'in bu sözü, insanların evlerini önceden haberleri olmadan çokca ziyaret ettiğinden dolayı söylediği iddiası nereden çıkıyor?

Kaldı ki bu hadis Hz. Peygamber'den sahih bir senedle gelmiyor. İşte Hâfız Sehâvî'nin söyledikleri: el-Ukaylî demiştir ki: Bu hadisin Talha'dan olduğu bilinir. Ancak bir grup onu iyice araştırmış ve zayıf olduğuna meyletmişlerdir. Bunu Atâ İbn-i Ubeyd İbn-i Umeyr rivâyet etmiştir. İbn Hibbân'ın "Sahih"inde, Atâ'nın şöyle dediğini rivâyet etmesine işaret ediyor: Ben ve Ubeyd İbn-i Umeyr Hz. Âişe'nin yanına girdik. Hz. Âişe Ubeyd'e dedi ki: Bizi ziyaret etme zamanın geldi. Ubeyd de dedi ki: Ben de sana birincinin söylediğini söylüyorum: "Seyrek ziyaret et ki sevgi ve muhabbet artsın." Bunun üzerine Hz. Âişe: Bu boş sözlerinizi bırakın, dedi. Sonra Sehâvî şöyle diyor: Bu hadis aynı zamanda Enes, Cabir, Hubeyb İbn-i Mesleme, İbn Abbas, İbn Ömer, Hz. Ali, Muâviye İbn-i Hayde, Ebu'd-Derdâ, Ebû Zer, Hz. Âişe ve diğerlerinden de rivâyet

---

314 *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/109. İbn Hacer şöyle diyor: Buhârî bu haberi "et-Tarih"te, Ebû Ya'lâ da hasen isnadla rivayet etmiştir. Bkz.: *Fethu'l-Bârî*, 7/61.

edilmiştir. İbn Tahir şöyle diyor: İbn Adiy bu hadisi "el-Kâmil" isimli eserinde on dört yerde zikrediyor ve hepsinde de illetli olduğunu söylüyor. Ancak bütün rivâyetler bir araya geldiğinde hadis kuvvetleniyor. Bezzar şöyle diyor: Bu konuda sahih bir hadis olmaması, söylemiş olduğumuz hususu (yani zayıf yoldan gelen hadislerin birbirini kuvvetlendirmesi meselesini) ortadan kaldırmaz.[315]

Görüldüğü gibi hadis hakkında farklı görüşler vardır. Ancak bu hadisin sâbit olduğu varsayılsa bile Hz. Peygamber'in bunu özellikle Ebû Hüreyre için söylediği sâbit değildir. Aksine bu haber, ondan fazla sahabîden rivâyet edilmiştir. Herhalde Ebû Reyye, bu sahabîlerin hepsinin, sık sık ve önceden haberli olmadan insanların evine giderek onlara zahmet verdiklerini ve Hz. Peygamber'in de bu sözle onlara nasihat ettiğini iddia edemez.

Ebû Reyye'nin, artık bazı sahabîlerin Ebû Hüreyre'den nefret ettikleri iddiası ise açık ve kasıtlı bir yalandır. Ona bu iddiasını ispat edecek sahih ve güvenilir bir rivâyet getirmesi konusunda meydan okuyoruz. Aksine Ebû Hüreyre bütün Müslümanlar tarafından sevilen biriydi. Buhârî'de ve Kütübi Sitte'nin diğer kitaplarında rivâyet edildiği gibi Allah, Hz. Peygamber'in bu konuda yaptığı duaya icabet etmişti.

6- Ebû Reyye, Ebû Hüreyre'nin aslında bildiği âyeti birinden okumasını istediğini ve bundaki gayesinin de meseleyi değiştirerek o kişinin kendisine yemek yedirmesini sağlamak olduğunu, bunu daha çok Cafer İbn-i Ebû Talib'e yaptığını ve bu yüzden de Cafer'i Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve diğer büyük sahabîlerden daha üstün tuttuğunu söylüyor.[316] Bu konuda pek çok iftira, yalan ve çarpıtmalarda bulunuyor. "Ebû Hüreyre aslında bildiği âyeti birinden okumasını istiyordu." rivâyeti Sahih-i Buhârî'de yer almakta olup, Ebû Hüreyre'nin bununla kast ettiği, sözün zâhirinden anlaşılandan daha farklıdır. Şöyle diyor: Ben birinden bana ziyafet vermesini istiyorum. Yani ondan bana yemek ikram etmesini istiyorum. O ise benim ondan (Kur'ân) okumasını istediğimi zannediyor.[317]

---

[315] *el-Makasıdu'l-Hasene*, s. 232.

[316] s. 155

[317] Buradaki farklı anlama ziyafet vermesini istemek ile okumasını istemek kelimelerinin Arapçalarının birbirine çok benzemesinden kaynaklanıyor. Estakrî: Ziyafet istiyorum. Estakriu: Okumasını istiyorum. (Mütercim).

İbn Hacer de Ebû Hüreyre'nin sözünü bu şekilde tefsir ediyor ve sonra şöyle diyor: Bu açıklama, Ebû Nuaym'ın "el-Hılye"de yer alan ve Ebû Hüreyre'den yaptığı rivâyette vardır. Ebû Hüreyre, Hz. Ömer'e rastlar ve ona şöyle der: Bana ikramda bulun (ekrınî-kırâ). O ise bunu okuma (kıraat) sandı ve Kur'ân okumaya başladı, yemek vermedi. Ebû Hüreyre şöyle diyor: Oysa benim ondan istediğim yemekti.[318]

Cafer İbn-i Ebû Talib'i övmesine gelince, onu övüyordu, çünkü ne zaman ondan ziyafet (kırâ) veya okuma (kıraat) istese, Cafer onu alıp evine götürene kadar cevap vermezdi. Ebû Hüreyre şöyle diyor: "Bizi alıp evine götürür ve evinde olanı yedirirdi. Bazen içinde artık bir şey kalmamış yağ tulumunu getirir, biz de onu yarar ve içini yalardık" (Haberi Buhârî rivâyet etmiştir). Bu yüzden Ebû Hüreyre onun için şöyle diyor: "O, fakir ve yoksullar için insanların en hayırlısıydı." Bu doğrudur. Cafer'in keremi, cömertliği ve yoksullara karşı olan sevgisi Hz. Peygamber ve sahabîleri için bilinen bir şeydir. Bu yüzden Hz. Peygamber ona "Ebu'l-Mesakin" (yoksulların babası) lakabını vermişti.[319]

Bizzat Hz. Peygamber, Cafer'e "yoksulların babası" lakabını verdikten sonra acaba Ebû Hüreyre'nin onu övmesi ayıplanacak bir şey mi? Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen şu söz de bu şekilde yorumlanır: "Hz. Peygamber'den sonra, ayakkabı giyen, bineğe binen ve toprağı çiğneyenlerden (yani insanlardan) hiç kimse Cafer İbn-i Ebû Talib'ten daha faziletli değildir." Bu söz fakirleri sevmesi ve yoksulları doyurması açısından söylenmiş olup, Ebû Reyye'nin, Ebû Hüreyre'nin Cafer İbn-i Ebû Talib'i Hz. Ebû Bekir'den, Hz. Ömer'den ve diğer sahabîlerden daha üstün tuttuğunu iddia etmesini gerektirecek, sahabîler arasında yapılmış genel bir fazilet kıyaslaması değildir. Hem sonra Ebû Reyye ne zamandan beri kitabında kimilerini gafletle, kimilerini yalancılıkla ve kimilerini de batılda birbirlerine destek olmakla suçladığı sahabîleri bu şekilde sahiplenip koruyor?

İbn Hacer'in Ebû Hüreyre'nin sözünü zikrettikten sonra söyledikleri de, söylemiş olduğumuz Ebû Hüreyre'nin burada genel bir kıyaslama yap-

---

[318] *Fethu'l-Bârî*, 7/61.
[319] *Fethu'l-Bârî*, 7/62.

madığı görüşünü destekliyor: "O, yoksullar için insanların en hayırlısıdır." İkrime'nin Ebû Hüreyre'den yapmış olduğu "Hz. Peygamber'den sonra ayakkabı giyen..." rivâyetindeki bu kıyaslama, buradaki sınırlandırma (yoksullar için) ile yorumlanır.[320]

7- Daha sonra Ebû Reyye, Seâlibî'den ve Bediuzzaman Hemedânî'den yemek konusunda Ebû Hüreyre hakkında şöyle dendiğini naklediyor: Ebû Hüreyre "madîra"yı (ekşitilmiş sütle yapılan bir tür yemek) çok seviyordu. Öyle ki kendisi "madîra'nın piri" diye isimlendirilmişti. Sonra da Abdu'l-Hüseyin Şerefüddin'in Ebû Hüreyre hakkında onun söylediği şu sözü de delil gösteriyor: "Ali en âlim, Muâviye en cömert ve dağ da en güvenlidir."[321]

Allah'ın kitabında, Hz. Peygamber'in sünnetinde ya da dinin temel kurallarında bir kimsenin her hangi bir yemeği sevmesini yasaklayan hiçbir şey yoktur. Peygamberlerin efendisi, zahitlerin en üstünü ve örnek alınacakların en hayırlısı olan Hz. Peygamber de et olarak koyun budunu ve tirit yemeğini severdi. İslâm cinsel ruhbanlığı tanımadığı gibi, mide ruhbanlığını da tanımaz. Evet, burada Ebû Hüreyre'yi karalayacak ne vardır? Yemek çeşitlerinden birini sevmesinde dinine, saygınlığına ve adâletine zarar verecek husus nedir?

Ebû Hüreyre'nin, Muâviye'nin yanında "madîra" yediği, Hz. Ali'nin arkasında namaz kıldığı ve sonra da yukarıdaki sözü söylediği meselesine gelince, bu söz Şîa kitaplarında ve Seâlibî ve Hemedânî'nin kitapları gibi haberlerin doğru olup olmadığıyla ilgilenmeyen edebiyat kitaplarında yer almıştır.

Sâbit olan şu ki, Ebû Hüreyre, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki olaylara karışmamıştır. Allah, çok sayıda sahabeyi bu olaylardan uzak tuttuğu gibi onu da bu olaylara bulaşmaktan korumuştur.

Bu hususta Ebû Hüreyre'yi ancak mezhebî taassubu olanlar (Şiîler) karalıyorlar. Ebû Reyye kendisinin Şiî olduğunu açıklamadığına göre acaba Ebû Hüreyre'nin böyle yapmasından dolayı -eğer doğruysa- niçin tıpkı Şiîler gibi ondan intikam alma yoluna gidiyor?

Ne olursa olsun Ebû Hüreyre gibi büyük bir sahabîyi, sadece edebiyat kitaplarında nükte olarak anlatılan şeylere dayanarak karalamak, ilim ve insaf

---

[320] *Fethu'l-Bârî*, 7/62
[321] s. 156-157.

sahibi kimselerin yapabileceği bir şey değildir. Bu, olsa olsa daha önce hiç kimsenin takip etmediği ilmî araştırma metodunun bir sonucu olabilir.

8- Daha sonra Ebû Reyye, Ebû Nuaym'ın "el-Hılye" isimli kitabından, Ebû Hüreyre'nin şöyle diyerek Kabe'yi tavaf ettiğini naklediyor: "Karnımdan dolayı nedir bu başıma gelenler! Eğer onu doyurursam bana ağırlık ve sıkıntı verir, eğer aç bırakırsam bana söver ve beni zayıf düşürür."[322]

Ebû Nuaym'ın kendi döneminde büyük hâfızlardan biri olduğunda şüphe yoktur. Ancak o "el-Hılye"de sadece sahih rivâyetlere bağlı kalmamıştır. Âlimlerin zayıflıklarına dikkat çektikleri çok sayıda uydurma ve zayıf rivâyete de yer vermiştir. Bunlardan biri de Ebû Hüreyre'den nakledilen bu sözdür. Çünkü bu sözü rivâyet eden Ferkad es-Sebhî, Ebû Hüreyre'ye yetişmemiş, onu görmemiştir. Aynı şekilde sika (güvenilir) biri de değildir.

Bu sözün sahih olarak Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiği varsayılsa bile, bunda onu karalayacak ne vardır? Söylediği, bütün mideler için geçerli olan doğru bir söz değil mi? Mide dolup doyduğu zaman insana ağırlık verir, aç olduğu zaman da sahibini zayıf ve halsiz düşürür. Ebû Reyye'nin midesi de böyle değil midir? Yoksa o her iki durumda da -toklukta ve açlıkta- karnının tatmin ve razı olmuş bir şekilde sükûnet içinde bulunduğunu mu iddia ediyor?

9- Yine "el-Hılye"den şu alıntıyı yapıyor: Ebû Hüreyre bir yolculuktaydı. Kafile bir yerde konaklayıp, yemek hazırlanınca Ebû Hüreyre'yi çağırmak için birilerini gönderdiler. Ebû Hüreyre namaz kılıyordu. Sonra onlara: "Ben oruçluyum", dedi. Neredeyse yemeği bitirmek üzereydiler ki Ebû Hüreyre çıkageldi ve yemeye başladı. Oradakiler Ebû Hüreyre'yi çağırmak için gönderdikleri kişilere baktılar. İçlerinden biri: "Niye bakıyorsunuz? Vallahi bize oruç olduğunu söyledi," dediler. Bunun üzerine Ebû Hüreyre de: "Doğru söylüyor. Ben Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duydum: "Ramazan orucunu ve her aydan üç günü oruçlu geçiren, bütün zamanı oruçlu geçirmiş gibidir. Ayın başında üç gün oruç tuttum. Ben Allah'ın hafifletmesiyle iftar ederim, artırmasıyla da oruç tutarım."[323]

Yemin ederim ki, Ebû Reyye'nin Ebû Hüreyre'nin olumsuzluklarını

---

[322] s. 157. Orijinali *el-Hılye*, 1/382

[323] s. 158. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'den (8/112) naklen.

arayıp bulmak gayreti öyle bir hadde ulaşmış ki, onun sözlerindeki şakaları, nükteleri ve mizahı bile anlayamayacak hale gelmiş. Bu olay, onu bütün Müslümanlara sevdiren, şakacı ve nükteci ruhunun bir delili değil mi?

Şu olaydaki hangi şey, onun dinine, adâletine ve saygınlığına zarar veriyor? Ebû Hüreyre burada Ebû Reyye'nin kendisini kınayacağı hangi masiyeti işlemiş olabilir? Belki burada Ebû Hüreyre'nin bütün suçu, şakacı ve nükteci yapısının, Ebû Reyye'nin yapısıyla uyuşmamasıdır.

İmam Ahmed, Ebû Zer'in de bir keresinde tıpkı böyle yaptığını rivâyet ediyor. Korkarım Ebû Reyye bunu öğrendikten sonra, tıpkı Ebû Hüreyre'ye yaptığı gibi Ebû Zer'e de ithamlarda bulunur.

10- Ebû Reyye daha sonra Seâlibî'nin "Hâssu'l-Has" kitabından Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini naklediyor: "Ekmek kokusundan daha güzel bir koku koklamadım ve hurmanın üzerindeki tereyağından daha güzel bir süvari görmedim."[324]

Seâlibî'nin rivâyet ettiği şeylerde hüccet olduğunu ve bu haberi de Ebû Hüreyre'den sahih ve muttasıl bir senedle rivâyet ettiğini varsayalım. Bunda Ebû Hüreyre'ye zarar verecek ne vardır? Akıl ve fazilet sahiplerinin nazarında onun değerini düşürecek hangi husus vardır? Her zamanki şakalarından ve alışılagelen latifelerinden biridir. Yemin olsun ki, eğer bir insanın -durumu ne kadar yüksek olursu olsun- böyle bir şey söylediğini duysan, onu beğenir ve hoşlanırsın. Ey Ebû Reyye, Allah birini neşe, tatlı söz ve güzel espri yeteneğiyle nimetlendirmişse, bundan ancak katı kimseler rahatsız olur.

11- Daha sonra Ebû Hüreyre'ye nispet edilen "seyrek ziyaret et ki sevgi ve muhabbet artsın" hadisiyle ilgili el-Ascedî'den bir söz naklediyor. Buna ilişkin cevabı daha önce bu hadisten bahsederken verdik. Ancak el-Ascedî ve benzerleri kim ki Ebû Hüreyre hakkında hüccet olarak görülüyorlar ve onun hakkındaki şâhitlikleri kabul ediliyor!

7. Şakacılığı

Ebû Reyye, tarihçilerin Ebû Hüreyre'nin çok şakacı ve geveze biri olduğu hususunda görüş birliği içinde olduklarını iddia ediyor. Geve-

---

[324] s. 158.

zeliğin manasını da saçma sapan, yalan yanlış, kötü ve değersiz çok konuşma olarak açıklıyor.

Geveze biri olduğunda görüş birliği bulunduğu iddiası Allah'a, Ebû Hüreyre'ye, tarihçilere ve tarihe karşı atılmış bir iftiradır.

Kesinlikle hiç kimse Ebû Hüreyre'yi saçma sapan, yalan yanlış konuşan bir geveze olarak nitelendirmemiştir. Ebû Reyye'ye bu konuda tek bir sahih rivâyet getirmesi konusunda meydan okuyoruz.

Hz. Âişe'nin "mihras"[325] meselesinde onu bu şekilde nitelendirdiği iddiasının cevabını, Ahmed Emin'in bu konudaki (mihras hadisi konusundaki) söylediklerini tartışırken verdik. Orada da açıkça görüldüğü gibi, Hz. Âişe'nin Ebû Hüreyre'yi boş konuşan bir geveze olarak nitelemesi bir tarafa, Ebû Hüreyre'ye cevap (ve itiraz olarak) söylediği hiçbir şey yok. Ebû Hüreyre'ye cevap veren Abdullah İbn-i Mes'ûd'un ashabından Kayn İbn-i el-Eşcaî'dir ve onun söylediklerinde de gevezelikle ilgili hiçbir şey yok.

Bu iddianın Hz. Âişe'den sahih olarak rivâyet edildiği varsayılsa bile -ki aslında biz Ahmed Emin'e bunu ispatlaması için meydan okumuştuk- bunun anlamı 'ortada sadece bir şahit var' demektir. Acaba bu durumda bütün tarihçilerin onun geveze biri olduğu hususunda görüş birliği içinde oldukları nasıl iddia edilebiliyor? Hz. Âişe tarihçi mi, tarihçilerin tamamı mı? Cevap ver ey Ebû Reyye! Sen ki kitabında şöyle diyorsun: İster kasıtlı olsunlar ister olmasınlar Allah'ın laneti bütün yalancıların üzerine olsun.

Ebû Reyye'ye meydan okumaya devam ediyoruz: Ebû Hüreyre'yi gevezelikle niteleyen tek bir sahabî, tâbiîn ve güvenilir bir tarihçi göster. Aksi takdirde sen insanların akıllarını hafife alan bir yalancısın.

Şakacı olduğu ise onun bilinen bir özelliğidir. Bu, Allah'ın ona bahşetmiş olduğu ve onun sayesinde onu bütün insanlara sevdirdiği bir özellik.

Şaka -his ve duyguları incitecek nitelikte kaba saba olmadıkça- Allah'ın dininde mekruh görülmemiş, aksine sevimli görülmüştür. Allah, Peygamber'ine şu âyeti indirmişken, Allah ve Peygamber'inin (şaka ve mizaha yer olmayan) katılığı hoş görmeleri mümkün mü? "*Eğer katı yürekli, kaba biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi.*" (Âl-i İmran, 3/159)

---

[325] İçi oyuk büyük taş. İçine su doldurulur ve oradan abdest alınır.

Şaka, asil insanların gözünde ayıplanacak bir özellik değildir. Hz. Peygamber, sahabîleriyle şakalaşır, sahabîler de şaka yapardı. Bazıları, din ve ahlâk sınırları içinde kalan şakalarıyla meşhur olmuştu. İşte Ebû Hüreyre de bunlardan biriydi.

Mervan'ın Medine'deki valisi iken eşeğe biner ve "Yolu açın, emir geliyor," derdi. Şaka ve mizahın sevimli kıldığı insana ne mutlu.

Omuzunda bir yük odunla çarşıya girer ve "Yolu açın emir geliyor," derdi. Ondaki bu büyük tevazuya hayran olmamak ve bunu göremeyen kincilerin gözlerinin önündeki perdeye şaşmamak mümkün mü?

Yemeğe davet edildiğinde oruçlu olduğunu söyler, sonra da oturup onlarla birlikte yemek yer ve şöyle derdi: "Ben Allah'ın hafifletmesiyle iftar eder, artırmasıyla da oruç tutarım." Böyle bir mizaha, böyle bir şakaya ve böylesine asil bir kişiliğe ne mutlu!

Vali olduğu zaman bazen akşam yemeğine misafir çağırır ve şöyle derdi: "Kemiği emire bırakın." (Böylece misafirlere et ikram edeceği izlenimini verirdi.). Sonra misafirler yemeğin zeytinyağlı tirit olduğunu görürdü.

Bir genç gelip ona şöyle der: Sabahleyin oruçtum. Sonra babamın evine geldim ve orada ekmek ile et vardı. Oruçlu olduğumu unutup doyana kadar onlardan yedim. Ebû Hüreyre dedi ki: Seni Allah doyurdu. Sonra oradan çıkıp falancanın yanına geldim. Sağılmakta olan bir koyun vardı, kanıncaya kadar sütünden içtim. Ebû Hüreyre dedi ki: Susuzluğunu Allah giderdi. Sonra evime döndüm ve biraz kestirdim. Uyandığımda su istedim ve içtim... Bunun üzerine şakacılıkla yoğrulmuş Ebû Hüreyre dedi ki: Ey kardeşimin oğlu! Sen oruca alışamadın.

Katı kalpli hoşgörüsüzlerin dışında dünyadaki hangi insan bu şakalarda bir küçülme ve zelillik görebilir.

İşte bu, Ebû Reyye'nin dediği gibi tarihçilerin üzerinde görüş birliği içinde oldukları Ebû Hüreyre'nin şakacılığı. Ancak Ebû Reyye yine hepsinin görüş birliği içinde oldukları bir hususu atlıyor ve bu konuda onlara muhalefet ediyor. Bu husus ise, Ebû Hüreyre'nin şaka ve nüktelerini rivâyet eden İbn Kesir'in ifadesiyle: "Onun büyük bir doğruluk, hıfz, dindarlık, ibadet, zahitlik ve amel-i salih üzere olduğudur."[326] Acaba

[326] *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/110.

Ebû Reyye tarihçilerin Ebû Hüreyre'nin şakacı olduğu üzerinde görüş birliği içinde bulunduklarını aktardıktan sonra, bu husustaki icmalarına niye muhalefet ediyor. Yoksa Allah'ın şu âyetinin kapsamına mı girmek istiyor: "*Her kim de, hidâyet yolu kendisine iyice belli olduktan sonra, Resulullaha muhalefet eder ve müminlerin yolundan başka bir yola tâbi olursa, Biz onu döndüğü yolda bırakırız. Fakat âhirette kendisini cehenneme koyarız. Orası ne fena bir varış yeridir!*" (Nisâ, 4/115)

Buhârî "el-Edebu'l-Müfred"te Bekr İbn-i Abdullah el-Müzenî'den şunu rivâyet ediyor: Hz. Peygamber'in sahabîleri birbirlerine karpuz atarlardı. Ancak (ciddiyeti gerektiren) gerçekler söz konusu olduğunda hemen çok ciddi kimseler oluyorlardı."[327]

Yemin olsun ki Ebû Hüreyre de böyleydi. Eğer (ağır başlı) Ebû Reyye, şakacı (geveze) Ebû Hüreyre'nin bazı rivâyetlerde geçtiği üzere kimi adamlar ve gençlerle birbirlerine karpuz attıklarını görseydi, acaba ne derdi?

Buhârî, "el-Edebu'l-Müfred"te Abdurrahman İbn-i Avf'ın şöyle dediğini rivâyet ediyor: Hz. Peygamber'in sahabîleri kendilerini ölü gibi hisseden sessiz sedasız kimseler değildi. Meclislerinde şiirler okurlar ve cahiliyedeki durumlarından bahsederlerdi. Ancak birinden Allah'ın emirlerinden bir şeyi yapması istense, sanki çıldırmış gibi gözlerini dört açıp dikkat kesilirdi."[328]

Yine Buhârî "el-Edebu'b-Müfred"te Abdurrahman İbn-i Ziyad İbn-i En'am el-Efrîkî'den şunu rivâyet ediyor: Babam bana Muâviye zamanında bir deniz seferinde olduklarını anlattı ve şöyle dedi: Gemimiz, Ebû Eyyûb el-Ensarî'nin gemisine katıldı. Yemeğimiz hazır olduğunda ona birini gönderip çağırdık ve yanımıza geldi. "Beni davet ettiniz ve ben de oruçlu olduğum halde geldim. Davetinize icabet etmekten başka yolum yok, çünkü Hz. Peygamber'i şöyle derken duydum: "Müslümanın, kardeşi üzerinde altı hakkı vardır. Bunlardan birini terk ederse, kardeşinin kendi üzerindeki bir hakkını ve görevini terk etmiş olur: Karşılaştığında ona selam vermek, davet ettiğinde davetine icabet etmek, hapşırdığında yerhamukallah demek, hasta olduğunda ziyaret etmek, öldüğünde cenazesinde

[327] s. 77
[328] s. 146.

hazır olmak ve nasihat istediğinde nasihat etmek." (Abdurrahman devamla) şöyle demiştir: Bizimle birlikte olan şakacı biri, yine bizimle birlikte yemek yiyen birine: "Allah seni hayır ve iyilikle mükâfatlandırsın" diyordu. Bunu çok söyleyince adam kızdı. Bunun üzerine Ebû Eyyûb'e dedi ki: Kendisine Allah seni hayır ve iyilikle mükâfatlandırsın dediğimde kızan ve beni paylayan biri hakkındaki görüşün nedir? Ebû Eyyûb dedi ki: Biz şöyle derdik: Kimi iyilik ıslah etmezse onu kötülük ıslah etsin. Sen de ona tersini söyle. Sonra onun yanına geldiğinde şöyle dedi: Allah seni kötülük ve utançla mükâfatlandırsın. Bunun üzerine güldü ve hoşnut oldu. Dedi ki: Bu şakayı kim öğretti? Adam dedi ki: Allah Ebû Eyyûb el-Ensari'yi hayırla mükâfatlandırsın.[329]

İşte Hz. Peygamber'in sahabîleri böyleydi. Ebû Hüreyre'nin şakacılığını ve mizahını reddedip inkâr eden, dince mübah sayılan ve asil insanlarca sevilen bir işi inkâr etmiş olur.

8. Onunla Alay Edilmesi

Ebû Reyye 161. sayfada şöyle diyor: Ebû Hüreyre çok hadis rivâyet edince artık hadislerini alaya almaya ve önemsememeye başladılar. Ebû Rafi'den rivâyet ediliyor: "Kureyş'ten bir adam, yeni ve güzel bir elbise içinde çalımlı ve kibirli bir edayla Ebû Hüreyre'ye geldi ve şöyle dedi: Ey Ebû Hüreyre! Sen Hz. Peygamber'den çok hadis rivâyet ediyorsun. Benim bu elbisem hakkında da bir şey söylediğini duydun mu? Ebu'l-Kasım'ı (Hz. Peygamber'i) şöyle derken duydum: Sizlerden önce yaşamış bir adam güzel bir elbisenin içinde kibirlenerek yürürken Allah onu yerin altına geçirdi ve kıyamet kopana kadar da yerin dibine doğru ilerlemeye devam edecek. Bilmiyorum belki de o senin kavminden veya aşiretindendir. (Ebû Reyye bu haberi İbn Kesir'e nispet ediyor). Sonra şöyle diyor: (Anlaşılan o ki) adam soruyu cevabını almak için değil, alay etmek için soruyor. Çünkü Ebû Hüreyre'ye: Sen Hz. Peygamber'den çok hadis ezberledin, demiyor. Sen Hz. Peygamber'den çok hadis rivâyet ediyorsun, diyor. Yine olayın akışı da, onun Ebû Hüreyre ile alay ve istihza ettiğini gösteriyor."

---

[329] s. 237-238

Burada ele alıp değerlendirilecek pek çok husus var:

1- Soruyu soran, sahabîlerden biri olmadığı gibi, din ve onun âdâbını sahabîlerden almış tâbiînden biri de değil, boş şeylerle meşgul olan Kureyş'ten bir gençtir. Böyle birinden Ebû Hüreyre'nin kıymetini bilmesi beklenemeyeceği gibi, bu vak'a, Ebû Hüreyre'nin faziletinin ve ilminin doğru şekilde takdir edilmesinin kriteri de alınmaz.

2- Ebû Hüreyre'ye soru soran bu genç, lüks içinde yaşayan, boş işlerle meşgul olan, pahalı ve süslü elbiseler giyip kibirlenerek yürüyen biriydi. Ebû Hüreyre'ye: Benim bu elbisem hakkında da bir şey duydun mu? diye sorması, ondan beklenecek bir davranış. Ebû Hüreyre, kendisine "Süslü bir elbisenin içinde kendi beğenmiş bir şekilde yürüyen birini Allah yerin altına geçirdi..." hadisini söyleyince, bazı rivâyetlere göre bu kibirli genç, "yerin dibine geçen adam böyle mi yürüyordu" diye (yürümeye başlamış), sonra da ayağı sürçerek tepesinin üzerine düşmüş ve neredeyse bir yerleri kırılıyormuş. Ebû Hüreyre şöyle demiş: Allah kibirliler ve alaycılar için şöyle buyuruyor: "*Seninle alay edenlerin haklarından gelmeye Biz yeteriz.*" (Hicr, 15/95). Allah'ın bu ukalâ ve laubali gençten Ebû Hüreyre'nin intikamını olması, Allah'tan Ebû Hüreyre'ye verilmiş bir şereftir.

3- Ukalâ bir gencin, âlim biriyle alay etmesi her zaman olan bir şeydir. Nitekim bunlar -Allah'ın, kitabında bize anlattığı gibi- peygamberler ve ıslah ediciler için de vukû bulmuştur. Acaba ne zamandan beri kıt akıllı sefihlerin peygamberlerle alay etmesi, onların küçüklüğüne ve hakirliğine delil oluyor?

4- Ebû Hüreyre ile ilgili bu olay, Ebû Reyye'nin ikinci bir örneğini gösteremeyeceği münferit bir örnektir. Eğer gösterebilseydi muhakkak ki bunu ortaya koymaktan geri kalmazdı. Öyleyse Ebû Reyye bunu nasıl genelleştiriyor ve şöyle diyebiliyor: "Artık Ebû Hüreyre'nin hadislerini alaya almaya ve önemsememeye başladılar..." Bu ifadedeki "....başladılar" kelimesi, bu işin bir topluluk tarafından ve yaygın bir şekilde yapıldığına işaret ediyor. Peki ukalâ bir gençten sâdır olan bu davranış, Ebû Hüreyre'nin döneminde ilmin ve dinin taşıyıcıları olan sahabîlerin ve tâbiînin de "Ebû Hüreyre'yi ve rivâyetlerini alaya almalarının" delili oluyor mu?

Burada bir kez daha Ebû Reyye'nin, ön yargılardan uzak ve bütün

samimiyetiyle gerçeğin peşinde koşan bilimsel bir araştırmacı değil, özel bir maksadı olan ve yanlışını desteklemek için sarılabileceği şüphe (unsuru) arayan biri olduğu ortaya çıkıyor.

İnsan kendini, arzularının peşinde koşan yalancıların ve iftiracıların yerine koyarsa -ki Ebû Reyye'nin "daha önce hiç kimsenin takip etmediği bilimsel araştırmasıyla" istediği budur- dilediği her şey olur. Ancak Allah Ebû Hüreyre'yi, daha önce hiç kimsenin kendisinden önce böyle bilimsel araştırmada bulunmadığını söyleyen bu bilimsel araştırmacının (!) iftiralarından temize çıkarmıştır.

9. Hadislerinin Çokluğu

Ebû Reyye, hadis âlimlerine göre hepsinin Ebû Hüreyre'den gelmiş olduğu kabul edilmeyen ve Bakiyy İbn-i Mahled'in Müsned'inde geldiğine göre sayıları 5374'e ulaşan hadislerin çokluğunda dolayı Ebû Hüreyre'yi eleştiriyor ve Hz. Peygamber'in yanında sadece üç sene bulunmuş olmasından dolayı da bunu garipsiyor.

Daha önce bunun sebebini izah etmiştik. Burada İbn Kesir'in rivâyet ettiği şu hususu ekleyelim: Mervan İbn-i Hakem, Hz. Hasan'ın Hz. Peygamber'in yanına defnedilmesi meselesinde Ebû Hüreyre ile tartışırken kızgın bir şekilde ona şöyle dedi: İnsanlar şöyle diyorlar: Sen Hz. Peygamber'den çok hadis rivâyet ediyorsun. Oysa Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre önce O'nun yanına geldin. Bunun üzerine Ebû Hüreyre de şöyle dedi: Evet, Hz. Peygamber'in yanına (hicrî) 7. senede Hayber'de iken geldim. O zaman otuz yaşlarındaydım ve vefatına kadar da onun yanında kaldım. Eşlerinin evlerinde onunla beraber dolaşıyor ve ona hizmet ediyordum. Vallahi ben o zaman bunları az buluyordum, O'nun arkasında namaz kılıyor, O'nunla birlikte hacca ve savaşa gidiyordum. Ve O'nun hadislerini insanların en çok bileniydim. Vallahi Kureyş'ten ve Ensar'dan ona sahabe olmakta ve ona hicret etmekte beni geçmiş kimseler, O'ndan hiç ayrılmadığımı biliyorlardı ve hadislerini bana soruyorlardı. Ömer, Osman, Ali, Talha ve Zübeyr de onlardandı. Vallahi Medine'deki hiç bir hadis bana gizli değildir. Allah'ı ve Peygamber'i sevenlerin hepsini, Hz. Peygamber'in katında bir değeri ve yeri olanların tamamını,

O'nun bütün arkadaşlarını bilirim. Ebû Bekir O'nun mağara arkadaşıydı. Başkaları ise O'nu yurdundan çıkarmıştı. -Burada Mervan İbn-i Hakem'in babasına tarizde bulunuyor.- Sonra Ebû Hüreyre şöyle dedi: Ebû Abdulmelik (Mervan'ın künyesi) bana bütün bunları ve benzerlerini sorsun. Görecek ki bende her birinin bilgisi var. Dedi ki: Bundan sonra Mervan, Ebû Hüreyre'den uzak durdu ve vereceği cevaptan korktu.

Bir başka rivâyette Ebû Hüreyre, Mervan'a şöyle diyor: Ben Müslüman oldum, kendi seçimim ve isteğimle hicret ettim ve Hz. Peygamber'i büyük bir sevgiyle sevdim. Davetin başladığı yer sahipleri olarak sizler ise davetçiyi yurdundan çıkardınız, O'na ve ashabına eziyet ettiniz. Ve siz, benim hoşunuza gitmeyen Müslüman oluş zamanımdan daha sonra Müslüman oldunuz. Mervan, Ebû Hüreyre'ye bunları söylediğine pişman oldu ve ondan sakındı.[330]

Şüphe yok ki bütün vaktini bir şeye ayıran, sadece onunla ilgilenen ve onun peşinde koşan biri, kısa sürede onunla ilgili başkalarının sahip olamayacağı ölçüde bilgi ve haberlere sahip olur. Biz hocalarıyla ilgili bazı talebelerin durumlarından biliyoruz ki -bazı talebeler hocalarına başkalarından daha geç öğrencilik yapmaya başlamış olmalarına rağmen- hocayla ilgili -büyük küçük- her şey için güvenilir ve kesin bir kaynak olmuşlardır. Oysa hocanın daha ileri gelen ve eski talebeleri bunları bilmeyebiliyor ve daha geç öğrenciliğe başlayanın verdiği haberin doğruluğundan da şüphe etmiyorlar. Öyleyse bu meseledeki gariplik nerede? Bizim için önemli olan Ebû Hüreyre'nin doğruluğudur ve onun doğruluğundan ne sahabe kardeşlerinin ne de çağdaşları ve talebeleri olan tâbiînin her hangi bir şüphesi olmamıştır. Doğru tarihin hükmü de budur. Ebû Reyye'nin, sahabenin Ebû Hüreyre'yi yalanlamaları ve onun doğruluğundan şüphe etmeleriyle ilgili anlattığı her şey, bir ilim talebesinin "bilimsel kaynaklar" olduğunu iddia etmeye utanacağı kitaplardan alınmış çirkin yalanlardır. Peki acaba o kitapların şüphe duyulmayacak ve tereddüt edilmeyecek kaynaklar olduğunu söyleyenin durumu nedir?

Şimdi -kısaca- Ebû Reyye'nin bu konudaki iddialarının hakikatını görelim;[331]

---

[330] *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/108

[331] Bu bahsin yazımı sırasında beni hem hastalık son derece sıkıştırdı, hem de kitabın baskısını

1- Hz. Ömer'in kırbaçla Ebû Hüreyre'ye vurduğunu ve şöyle dediğini iddia ediyor: "Rivâyeti çoğalttın ey Ebû Hüreyre! Hz. Peygamber adına yalan söylüyorsan vay haline."

Ebû Reyye'ye, yalan-yanlış ve uydurma rivâyetleri nakleden edebiyat kitaplarının ve Ebû Hüreyre'ye olan kinleri ve attıkları iftiraları bilinen Şîa kitaplarının dışında -ki ilimden biraz nasip almış kimselere göre bu kitapların hiçbir ilmî kıymeti yoktur- saygın ve ilmî bir kitaptan bu iddiasını ispat etmesi için meydan okuyoruz.

Ebû Reyye, nakil yaptığı kitaplara fazlaca başvurmasına rağmen -ki kitabını inceleyen biri o nakillerde de çarpıtma yoluna başvurduğunu görecek- bu iddiasını hiçbir kitaba dayandırmıyor.[332] Acaba neden?

2- Eğer hadis rivâyet etmeye devam ederse, Hz. Ömer'in kendisini memleketine veya maymunlar ülkesine sürmekle tehdit ettiğini ve bu haberin İbn Asakir ve İbn Kesir'den nakledildiğini iddia ediyor.

Hz. Ömer'in hadis rivâyet edilmesini nehyetmesi sadece Ebû Hüreyre'ye özgü değildir. Ebû Hüreyre'yi ülkesine sürmekle tehdit etmesini ise ispat edememiştir. Zaten o dönemde bu, görülen bir şey değildi. Bu kitabın başında Hz. Ömer'in hadislerin yazılması ve rivâyet edilmesi meselesindeki görüşünü anlatmıştık.

Hz. Ömer'in Ebû Hüreyre'ye, seni maymunlar ülkesine sürerim, demesine gelince: Bu iddia Ebû Reyye'nin çarpıtmalarından biridir. İbn Kesir'in ibaresi şöyledir: Ömer, Ka'b el-Ahbar'a dedi ki: Ya (önceki ümmetlerden) rivâyette bulunmayı terk edersin, ya da seni maymunlar ülkesine sürerim.[333] Görüldüğü gibi bu söz Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmaması için Ebû Hüreyre'ye yöneltmiş bir tehdit değil, Benî İsrail'den rivâyette bulunmaması için Ka'b el-Ahbar'a yöneltmiş bir tehdittir.

---

tamamlamak isteyen yayıncının bu bahsi bitirmem konusundaki ısrarları sıktı. Aslında bu kesinlikle bu konuyu özet olarak ele almayı uygun bulmuyoruz. Ama inşallah Ebû Hüreyre ile ilgili müstakil bir kitap hazırlayacağız ve orada Ebû Hüreyre'yi karalamaya çalışanların söylediklerini ele alıp, o sözlerin ne kadar basit ve ilmi değer taşımaktan ne kadar uzak olduklarını beyan edeceğiz.

332 İbn Ebî'l-Hadîd'in, *Şerhu Nechu'l-Belağa*'da da (1/360) nakledildiği gibi anlaşılan bu haberi el-İskâfî'den alıntılamış. Ebû Reyye'ye göre bu ikisi delil olmaya yetiyor.

333 *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/108

İbn Kesir, Hz. Ömer'in Ebû Hüreyre'yi hadis rivâyet etmekten nehyetmesini zikrettikten sonra şöyle diyor: Hz. Ömer'in böyle yapması, insanların hadisleri yanlış değerlendirmesinden ve ruhsatla ilgili hadisler üzerine konuşmalarından korktuğu içindir. Bir kimse çok hadis rivâyet ettiğinde, rivâyet ettiği hadislerde bazı yanlışlıklar ve hatalar olabileceğinden ve insanlardan o yanlışlığı ondan nakledeceklerinden korkuyordu. Daha sonra Hz. Ömer'in Ebû Hüreyre'nin hadis rivâyet etmesine izin verdiği zikrediliyor. İbnü'l-Esir de bu söylenenleri destekliyor.[334]

İşte, Hz. Ömer'in tavrının gerçeği böyle. Yoksa "bilimsel araştırmacı" Ebû Reyye'nin kafaları karıştırmaya çalıştığı gibi değil.

3- Ebû Reyye, sahabîlerin Ebû Hüreyre'yi yalancılıkla suçladıklarını ve hadislerini reddettiklerini iddia ediyor. Onu reddedenler arasında Hz. Âişe'nin, yalanlayanlar arasında ise Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve diğerlerinin olduğunu söylüyor. Sonra da bu sözü "Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis"te İbn Kuteybe'nin söylediğini iddia ediyor.[335]

Ebû Reyye'nin bu çirkin sözü İbn Kuteybe'ye nispet etmesi tamamen yalandır. İbn Kuteybe bu sözün, Nazzâm ve onun gibileri tarafından söylendiğini naklettikten sonra, onlara cevap verip bu iddialarını çürütüyor ve Ebû Hüreyre'yi en güzel şekilde savunuyor. Şansa bakın ki "Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis" kitabı tek bir nüsha değil ve Ebû Reyye de ona sahip olan tek kişi değildir. Yoksa İbn Kuteybe'ye iftira atarak, onun Nazzâm'a nispet ettiği sözü ona nispet edecekti. Şükür ki kitabın baskısı yapılmış ve âlimlerin ellerinde dolaşmaktadır. Kendisini ilme nispet eden biri böylesine skandal nitelikte bir yalan söyleyecek kadar cüretkâr olabilir mi? Sonra da "daha önce kimsenin izlemediği" bilimsel bir araştırmada bulunduğunu iddia edebilir mi? Gerçekten de, bizzat müsteşrıklar da içinde olmak üzere, daha önce hiç kimse, böylesine yalan söylemekte ve metinleri böylesine çarpıtmakta Ebû Reyye'yi geçmemiştir.

Ebû Reyye'ye ve onun gibi Ebû Hüreyre'ye karşı aynı cüretkârlıkta bulunan herkese meydan okuyor ve diyoruz ki: Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın, Hz. Ali'nin, Hz. Âişe'nin veya sahabîlerden her

[334] s. 48.
[335] s. 48.

hangi birinin, Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği hadislerde Ebû Hüreyre'yi yalancılıkla suçladıklarının doğru olduğunu ispat eden güvenilir tek bir tarihi metin gösterin... Allah onları bundan mahrum edecek, böyle bir metne ulaşamayacaklar ve boyunları bükük kalacaktır.

"Uyûnu'l-Ahbar" ve "Bedâiu'z-Zuhûr" gibi kitaplardan, İbn Ebî'l-Hadîd ve el-İskâfî gibi râvilerden ve Nazzâm gibilerden yapılacak alıntılarla ispat edilmeye çalışılacaksa bilinmeli ki bu kitapların, râvilerin ve kişilerin sahaları ilim ve âlimlerin meydanı olmanın çok çok uzaklarındadır.

Hz. Âişe'nin, kendisi bilmediği için Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bazı hadisleri garip karşıladığı oluyordu. Ebû Hüreyre de zaman zaman ona, "sen evde kalıyorken ve zînetle meşgul olurken, ben Hz. Peygamber nereye gitse O'nunla birlikte oraya gidiyor, O'ndan hiç ayrılmıyor ve hadislerini dinliyordum." şeklinde cevap veriyordu. Hz. Âişe'nin de bunu itiraf etmekten ve (rivayet ettiği hadis için) "belki de öyledir" demekten başka yapacak bir şeyi kalmıyordu. İşte bu, Ebû Reyye ve onun gibilerin mahrum olduğu, mü'minlerin annesinin edebi ve hak sahibinin hakkını itiraf etmesidir.

Hz. Âişe'nin "mihras" hadisinde Ebû Hüreyre'ye itiraz ettiği meselesine gelince, daha önce de tahkik edip ortaya koyduğumuz gibi, itiraz eden Hz. Âişe değil, Abdullah İbn-i Mes'ûd'un ashabından Kayn el-Eşcaî isminde biridir.

Yine Hz. Âişe'nin, cünüp olarak sabahlayan kişinin oruç tutmasıyla ilgili rivayet ettiği hadiste Ebû Hüreyre'ye itiraz etmesi ve Ebû Hüreyre'nin de, Hz. Peygamber'in evinde eşleriyle beraber olduğundan dolayı Hz. Âişe'nin bunu kendisinden daha iyi bileceğini itiraf etmesi ve böylece hak sahibine hakkını teslim etmesi onun için bir üstünlük ve fazilettir. -Ebû Reyye ise bu faziletten mahrumdur.- Ebû Hüreyre bir hadisi rivâyet ediyor ve bunu başka bir sahabîden duyduğunu beyan ediyor. -Bu konuyu açıklamıştık.- Hz. Âişe'nin sözüne ve bunun araştırılmış olmasına rağmen tâbiînden bazı fakîhler ve müçtehitler Ebû Hüreyre'nin kavline göre fetva vermişlerdi.

4- Ebû Reyye, İbn Kesir'den şunu naklediyor: Zübeyr, Ebû Hüreyre'nin hadislerini dinledikten sonra şöyle dedi: "Doğru söyledi, yalan söyledi."

Ebû Reyye bu nakilde, Allah'ın bize kitap ehlinden bazıları hakkında

anlatmış olduğu "kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını da inkâr etmelerinin" aynısını yapıyor.

İbn Kesir, Zübeyr'in bu sözünü naklettikten sonra şöyle diyor: Urve, babası Zübeyr'e dedi ki: Ey babacığım, "doğru söyledi, yalan söyledi" sözünle neyi kastediyorsun? Bunun üzerine Zübeyr demiştir ki: Ey oğlum, bu hadisleri Hz. Peygamber'den duyduğuna şüphe yoktur. Ancak o, hadislerin bazılarını yerine koyuyor, bazılarını ise yerine koymuyor.[336]

Acaba burada Zübeyr, Ebû Reyye'nin iddia ettiği gibi Ebû Hüreyre'yi yalanlıyor mu? Yoksa onun doğruluğunu mu itiraf ediyor?

Zübeyr'in "bazılarını yerine koymuyor" sözünün anlamı, onun o hadisten anladığı, anlaşılması gerekenden -farz veya mübahlık ya da müstehaplık- farklı olduğudur. Bunda Ebû Hüreyre'ye zarar verecek, doğruluğu ve emaneti konusunda karalanmasını yol açacak hiç bir şey yoktur.

5- Ebû Reyye, İbn Mes'ûd'un Ebû Hüreyre'nin "Ölü yıkayan gusl etsin, onu taşıyan da abdest alsın." sözünü şiddetle inkâr edip reddettiğini ve sonra da şöyle dediğini nakLediyor: "Ey insanlar! Ölülerinizi necis addetmeyin." ve bunu İbn Abdi'l-Berr'in "*Câmiu Beyâni'l-İlm*" kitabından naklettiğini belirtiyor.

Aynı şekilde bu da, Ebû Reyye'nin ilim emanetinin azlığına işaret ediyor. Belki de burada gerçekleri çarpıtarak okuyucuyu yanıltıp aldatmak niyeti vardır.

İbn Abdi'l-Berr adı geçen kitabında, âlimlerin birbirlerinin hatalı bulup reddettikleri fetvalarını zikrettiği bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümde Hz. Ebû Bekir'in mürtedlerle savaşılmasında kendisine muhalefet eden sahabîleri reddedişini, aynı şekilde Hz. Âişe'nin, şu sözünde İbn Ömer'i reddedişini zikrediyor: "Yakınlarının ağlamasından dolayı ölüye azap edilir." Hz. Âişe demiştir ki: "Ebû Abdurrahman öyle sanmıştır veya hata etmiştir ya da unutmuştur." Yine Hz. Peygamber'in umrelerinin sayısı konusunda onun söylediğini kabul etmemiş, İbn Mes'ûd da mirasla ilgili bir meselede Ebû Mûsâ ve Selman İbn-i Rebia'yı reddetmiştir. İşte bunlar arasında zikrettiği şeylerden biri olarak da şöyle diyor: İbn Mes'ûd, Ebû

---

[336] *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/109.

Hüreyre'nin "Ölü yıkayan gusl etsin, onu taşıyan da abdest alsın" sözünü inkâr edip reddetmiştir.

Görüldüğü gibi Ebû Hüreyre bir meselede fetva veriyor ve İbn Mes'ûd da, onun rivâyet ettiği bir hadisi değil, vermiş olduğu bu fetvayı kabul etmeyip reddediyor. O halde İbn Mes'ûd'un hadis rivâyetinde Ebû Hüreyre'yi yalanladığı da nereden çıkıyor? Üstelik bir çok fakîh, Ebû Hüreyre'nin görüşüne göre fetva vermiş, bazıları bunu farz bazıları da müstehap kabul etmiştir.

6- Ebû Reyye "eşsiz bilimsel araştırmasını" şu sözleriyle bitiriyor: "Kitabımızın hacmi yeterli olmadığı için, sahabîlerin Ebû Hüreyre'yi nakd etmelerini ve rivâyetinden şüphe etmelerini gerektiği gibi ayrıntılarıyla ele alamıyoruz."

Bu söz de yalan ve iftiralardan biri... İlmî hiçbir değeri olmayan kitaplar da içinde olmak üzere, Ebû Hüreyre hakkındaki her şeyi araştırıp aktarmış. Acaba Ebû Hüreyre hakkındaki araştırması nerede eksik kalmış?

Sahabîlerin Ebû Hüreyre'yi reddetmeleri meselesinden kısaca söz edelim: Ebû Hüreyre bildiği hadislerin zâhiriyle, onları yorumlamadan fetva verir, bazı sahabîler de onun hadisten çıkarmış olduğu sonuca muhalefet ederler ve "rivâyet etmiş olduğu hadisi" değil "fetvasını" reddederlerdi. Ve bu durum, sahabîler arasında fazlaca olan bir şeydi. Aynı şey Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Ebû Mûsâ, Hz. Âişe, Muaz ve diğerleri için de vukû bulmaktaydı.[337] Onların haberleri incelendiğinde meselenin böyle olduğu görülür. Söylediğimiz gibi İbn Abdi'l-Berr "*Câmiu Beyâni'l-İlm*" isimli kitabında bu konu için özel bir bölüm ayırmıştır. Âlimler şu anda da, birbirlerinin doğruluğunu, dinini ve emanetini karalamak kastı olmaksızın, birbirlerinin fetvalarına muhalefet edebilmekte ve onları reddedebilmektedirler.

İbn Kayyım "el-İ'lâmu'l-Muvakkıîn" isimli eserinde ve diğerleri de aynı şekilde, Ebû Hüreyre'nin sahabenin fetva verenlerinden olduğunu

---

337 Şemsu'l-Eimme Serahsi'nin bu konuda ayrıntılı bir araştırması vardır. Orada Hanefi imamlarının Ebû Hüreyre'yi yüceltmeleri, onun adaletini, hıfzını ve sağlamlığını itiraf etmeleri açık bir şekilde görülüyor.

zikrediyorlar. Bazıları onun fetvalarından büyük bir bölümünü bir araya getirmişlerdir.

7- Ebû Reyye, sahabîlerin Ebû Hüreyre'yi yalanladıkları iftiralarını naklettikten sonra, doğru olmayan "Ebû Hanîfe'nin Ebû Hüreyre'nin hadislerini kabul etmediği" rivâyetine geçiyor.

Kesin olarak söylüyoruz ki Ebû Hanîfe hakkında nakledilen bu rivâyet sahih değildir. Bizzat Ebû Hanîfe'nin kendisinden rivâyet edilen Hanefî fıkhı, dayanağı sadece Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen hadisler olan hükümlerle doludur. Hanefî fakîhlerinin Ebû Hüreyre'yi fakîh kabul etmedikleri rivâyetine gelince, bu, ilim ve fıkhın kokusundan bile nasibini almamış bir adamın rivâyetidir. Ahmed Emin'e verdiğimiz cevapta da iyice tahkik ederek söylediğimiz gibi -İsa İbn-i Ebân ve onunla aynı görüşte olanların dışında- Hanefî fakîhleri, Ebû Hüreyre'nin fakîh olduğu noktasında görüş birliği içindedirler.

8- Ebû Reyye, Ebû Hüreyre'nin sahabenin büyüklerinden rivâyette bulunup sonra bunları Hz. Peygamber'e isnad etmesinin -ki bunu Enes, Muaz, Abdullah İbn-i Ömer gibi diğer sahabîler de yapıyordu- bir tedlis olduğunu iddia ediyor ve sonra da hadis âlimlerinin tedlis ve müdellisler (tedlis yapanlar) hakkındaki sözlerini aktarıyor.

Yemin olsun ki bu iddia, Ebû Reyye'nin -sözlük manasıyla- çirkin bir tedlisidir.

Sahabenin sahabeden yaptığı rivâyeti Hz. Peygamber'e isnad etmeleri, "tedlis" olarak değil "irsal/mürsel" olarak isimlendirilir. Bir sahabînin ancak başka bir sahabîden rivâyette bulunacağı ve bütün sahabîler de âdil oldukları için, hadis âlimleri sahabe mürselinin makbul olduğu hususunda görüş birliği içindedirler. Sahabenin bir tâbiînden rivâyette bulunmuş olabileceği ihtimali varid değildir ve mantıklı da değildir. Onun için hadis âlimleri sahabîlerin Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyetleri, aslında onu başka bir sahabîden yapmış bile olsa, icmâ ile kabul ediyorlar.

Ebû Reyye'nin bunun tedlis olduğunu iddia etmesi ve sonra da âlimlerin tedlis ve müdellisler hakkında söylediklerini nakletmesi, kelimenin gerçek anlamıyla bir tedlistir. Çünkü hadis ilmindeki ıstılah manasıyla tedlis, sahibini adâlet ve sika (güvenilirlik) mertebesinden

düşürmez ve yine hadis ilmindeki ıstılah manasıyla tedlis yapanlar arasında hadis imamları da vardır. Ancak Ebû Reyye'nin yaptığı tedlis onu "araştırmacı âlimler" mertebesinden düşürür ve emanetine olan güveni ortadan kaldırdığı gibi, anlayışına olan güveni de ortadan kaldırır. İşte yalana sarılanın saçmalıkları teker teker böyle yıkılır ve tökezlemeleri bu şekilde artar...

Şa'bî'den naklettiği metinde baskı hatasından kaynaklanan bir yanlışlık vardır. Metnin aslının bu şekilde olması mümkün değildir. Hiçbir hadis imamından böyle bir şey gelmemiştir ve Şa'bî gibi bir imam değil, ilme yeni başlayan biri bile böyle bir şeyi söylemekten çok uzaktır.

9- Ebû Reyye, Ebû Hüreyre'nin haramı helâl, helâlı da haram kılmadıkça Hz. Peygamber adına hadis uydurmakta bir sakınca görmediğini ve bunu kendisi için câiz gördüğünü iddia ediyor. Sonra da bu iddiasına örnek olarak Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den merfu olarak rivâyet ettiği şu hadisleri örnek gösteriyor: "Haramı helâl, helâlı da haram kılmadıysanız ve manada da isabet ettiyseniz, bir sakınca yoktur." "Allah'ın razı olacağı bir hadis söylemişseniz, onu ben söylemişimdir, gerçekten ben söylememiş olsam bile."

Hadis imamları bu gibi hadisleri iyice tetkik edip araştırmışlar, onları uyduranları ve Ebû Hüreyre'ye isnad eden zayıf râvileri beyan etmişler ve bu hadislerden bir tekinin bile Ebû Hüreyre'ye nispetinin sahih olmadığını açıklamışlardır. Öyleyse bunda Ebû Hüreyre'nin günahı nedir? Eğer bir insana söylemediği bir söz atfedilirse, acaba "bilimsel araştırma" bu yalan sözün, haksız yere kendisine atfedilmiş kişiye isnad edilmesini mi gerektiriyor?

İşin garibi, Ebû Reyye'nin bu nitelikteki bir hadisi "el-İhkam" kitabında İbn Hazm'a nispet etmesidir. Oysa bizzat İbn Hazm, bu hadisin uydurma olduğunu açıklamış ve böyle bir uydurmayı çok çirkin bulmuştur. Geçen bölümde bundan bahsetmiştik. Acaba Ebû Reyye'nin bu yaptığı, hadis konusunda âlim olmayan okuyucunun -büyük ediplerden biri olsa bile- bu durumundan yararlanıp onu aldatmak değil midir?

10- Ebû Reyye, Ebû Hüreyre'nin Ka'b el-Ahbar'dan hadis aldığını ve sonra da bunları Hz. Peygamber'e nispet ettiğini iddia ediyor.

Bu, çok çirkin bir iddia olup buna hayallerinden ve âdeti olduğu üzere âlimlerin metinlerini çarpıtmaktan başka hiçbir delil bulamaz.

Yine Ebû Reyye, hadis âlimlerinin, küçük sahabîlerin büyük sahabîlerden hadis rivâyet etmelerinden bahsederken Ebû Hüreyre, Abâdile (Abdullah İbn-i Mes'ûd, Abudullah İbn-i Ömer, Abdullah İbn-i Abbas ve Abdullah İbn-i Amr İbn-i As), Muâviye, Enes ve diğerlerinin Ka'b'tan rivâyette bulunduklarını zikrettiklerini söylüyor.

Ebû Reyye'nin bu ifadesinden sanki bu sahabîlerin Ka'b'tan Hz. Peygamber'in hadislerini rivâyet ettikleri sonucu çıkıyor. Ancak bu gülünecek bir yalandır. Çünkü Ka'b, Hz. Peygamber'e yetişmemiştir (sahabe değildir) ve Hz. Peygamber'in sahabîlerinin, O'nun hadislerini O'na yetişmemiş birinden rivâyet etmesi de makul değildir. Âlimler bunu, adı geçen sahabîlerin Ka'b'tan -ve ehl-i kitabın Müslüman olmuş diğer âlimlerinden- geçmiş ümmetlerin haberleri ve tarihlerine ilişkin bilgileri almalarını açıklarken zikrediyorlar. Hz. Peygamber'in şöyle dediği sahih olarak rivâyet edilmiştir: "Ehl-i kitabı ne tasdik edin ne de yalanlayın." Dolayısıyla onların haberleri, Kur'ân'da bildirilenlere hakem ve kontrol edici olarak değil -çünkü hakem ve hâkim olan Kur'ân'dır- ibret ve öğüt olarak rivâyet edilir.

Ebû Reyye, Ka'b'ın Tevrat'ta olanları bildiği için Ebû Hüreyre'yi övdüğünü, oysa Ebû Hüreyre'nin Tevrat'ı okumadığını söylüyor. Eğer bu doğruysa, ortada sorun olabilecek her hangi bir şey yoktur. Çünkü insanlardan çoğu, kitap okumadan, ilim meclislerinde ve toplantılarda bu tür haberleri dinleyip öğreniyorlardı.

İşte Ebû Reyye bu şekilde, okuyucunun zihninde Ebû Hüreyre'nin Ka'b'tan duyduklarını Hz. Peygamber'e nispet ettiği sonucunu doğuracak "bilimsel" (!) delillerini sıralamaya devam ediyor.

Doğru bilginin peşinden koşanlar, Ebû Reyye'nin bu konuda yazdıklarının değersiz ve basit şeyler olduğunu bilirler.

Başka bir yerde göstermiş olduğu delillerden biri de Müslim'in Büsr İbn-i Sâid'ten yapmış olduğu şu rivâyettir. Büsr şöyle diyor: "Allah'tan korkun ve hadisten (hadis rivâyet etmekten) sakının. Vallahi biz Ebû Hüreyre'nin yanına otururduk, bize Hz. Peygamber'den ve Ka'b el-Ahbar'dan rivâyette

bulunurdu. Sonra onu dinleyenlerden bazıları Hz. Peygamber'den rivâyet ettiklerini Ka'b'ınki ve Ka'b'tan rivâyet ettiklerini de Hz. Peygamber'inkilerle karıştırırlardı. Allah'tan korkun ve hadis konusunda kendinizi koruyun."

Arapça bir ibareyi anlayan bir okuyucunun bu metinden, Ebû Hüreyre'nin karalandığı ve Ka'b'tan duyduklarını Hz. Peygamber'e nispet etmekle suçlandığı sonucunu çıkarabilmesi mümkün müdür?

Bu rivâyetin sahibi Büsr İbn-i Sâid, Ebû Hüreyre'yi dinleyenlerden bazılarının, Hz. Peygamber'den rivâyet edilenlerle Ka'b'tan rivâyet edilenleri birbirine karıştırdığından bahsediyor. Yani Ka'b'ın sözlerini Hz. Peygamber'e nispet eden bizzat Ebû Hüreyre değil, Ebû Hüreyre'yi dinleyenlerdir. Ancak daha önce kimsenin aynı metotla araştırma yapmadığı "bilimsel araştırmanın" piri, bu ibareyi, Kab'b'tan duyduklarını Hz. Peygamber'e nispet ettiğinden dolayı Ebû Hüreyre'nin yalancılığının delili olarak görüyor. Acaba bu, onun kıt anlayışın bir sonucu mudur? Yoksa dininin noksanlığından ve Allah'tan, tarihten ve zeki okuyucularından utanmasının azlığından mıdır?

Ebû Reyye'nin bu konudaki çarpıtmalarından biri de, Sahih-i Müslim'den naklettiği ve yerin ve göklerin yaratılması konusunda Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den merfu olarak rivâyet ettiği bir hadistir. Hadisin başında Ebû Hüreyre şöyle diyor: "Hz. Peygamber elimden tuttu..." Sonra da Buhârî ve İbn Kesir'den, Ebû Hüreyre'nin bu hadisi Ka'b'tan aldığını naklediyor.

Ebû Reyye burada çok önemli bir delil yakaladığını ve Ebû Hüreyre'nin güvenilir olduğunu söyleyen Müslümanların çoğunluğunu, artık kurtulamayacakları çok zor bir duruma düşürdüğünü sanıyor. Eğer metinleri anlayacak biraz ilim ve anlayışa sahip olsaydı Buhârî ve İbn Kesir'in, Ebû Hüreyre'nin Ka'b'ın sözünü Hz. Peygamber'e nispet etmek suretiyle yalan söylediğini kast etmediklerini bilirdi. -Zaten Buhârî ve İbn Kesir'in Allah'a karşı böyle bir cüretkârlıkta bulunmaları ve hâşâ dinlerinin noksanlığından dolayı Ebû Reyye'nin düşmüş olduğu böyle bir seviyeye düşmeleri mümkün değildir. Her ikisinin de Ebû Hüreyre'yi övdüklerini ve onun din ve ilimdeki doğruluğunu, takvâsını ve emanetini itiraf ettiklerini daha önce aktarmıştık.- Onlar Müslim'de rivâyet

edilen bu hadisin, Ebû Hüreyre'den merfu olarak Hz. Peygamber'e nispet edilmesinin hatalı olduğuna hükmediyorlar. Yani buradaki hata, râvilerden kaynaklanmaktadır ve Ebû Hüreyre ile hiçbir ilgisi yoktur. İşte Buhârî'nin "Tarih"indeki ve İbn Kesir'in de "Tefsir"indeki ibaresinden anlaşılan budur. Allame el-Muallemî el-Yemânî de "el-Envâru'l-Kâşife" isimli eserinde bu mevzuyla ilgili, doğruyu arayan araştırmacıların gönüllerini ferahlatan ve hasetçilerin de öfke ve kinlerini artıran geniş ve tatmin edici açıklamalar yapmıştır.

10. Emevî Taraftarlığı

Ebû Reyye, bu konuyla ilgili Ebû Hüreyre hakkında Şiî kitaplarında yer alan bütün karalama ve sövgüleri toplamıştır. Böyle yapmakla da bir sonuca ulaştığını zannediyor ve öncekilerinden hiç kimsenin ortaya koyamadığı bir gerçeği ortaya koyduğunu iddia ediyor.

Kalbinde Ebû Hüreyre'ye duyduğu kin ve haset sebebiyle, o kitaplarda yer alan, Ebû Hüreyre'nin Muâviye'yi hoşnut etmek için sahabenin ileri gelenlerine sövdüğü ve onları Hz. Peygamber adına yalan söylemekle itham ettiği iddialarına kadar bütün iğrenç yalanları nakletmiştir.

Biz artık Ehl-i Sünnet, Şîa ve diğer İslâmî gruplar arasında ayrılık, ihtilâf ve çekişmelere neden kalmamış bir dönemde yaşıyoruz ve bu ihtilâfları hortlatacak nitelikte ve mezar soyguncularına has bir üslupla yeri eşeleyip içindeki pisliklerin çıkarılmasından bir fayda ummuyoruz. Böyle yapanların da Müslümanların birliğini parçalamaya çalışan yıkıcı ve kötü niyetli kimseler olduğuna inanıyoruz.

Ancak Ebû Reyye kitabının Şiîler arasında revaç bulması için kendini onlar gibi göstermiş, sahabe ve tâbiînden onların kötüleyip karaladığı herkesi o da itham etmiştir. Elbetteki o, Hz. Ali taraftarı olmakta hürdür ve bizim nazarımızda bu onu İslâm ve ilim dairesinden çıkarmaz. Tabiî gerçekten âlim olmak şartıyla. Yine Ebû Reyye kitabının revaç bulması için her türlü yolu denemekte de serbesttir. Ancak şu iddiada bulunmamak şartıyla: "Bu kitap daha önce hiç kimsenin takip etmediği ve sahasında ilk olan, bilimsel araştırma kurallarına göre yapılmış çok kapsamlı araştırmaların ürünüdür."

Eğer Hz. Peygamber'in ashabını karalamak için onlar hakkındaki yalan

ve iftiraları, mezar soyguncularına has bir üslupla eşeleyip bulmak ve bu konuda dürüstlükleri ve doğru rivâyetleri seçmekteki güvenilirlikleri kabul edilmemiş müellifleri veya Ebû Hüreyre'ye ölümüne bir kin duyan müelliflere dayanmak, daha önce kimsenin takip etmediği "bilimsel araştırma" oluyorsa, o zaman Ebû Reyye ilminden ve araştırmasından dolayı tebrik edilebilir. Ancak biz aklı başında saygın Şiî kardeşlerimizin, böyle bir adamın, çekişen taraflar arasında hakkı ortaya koyduğunu kabul ettiklerini ve Ehl-i Sünnet kardeşlerine karşı onu teyit ettiklerini sanmıyoruz. Kendisi ve dostlarının başına iş açıp acılara davetiye çıkaran kendini beğenmiş ahmak bir cahil, kendisinden Allah'a sığınılması gereken bir musibet ve iyilerin birlikte olmaktan kaçınacakları bir şerdir. Onun için bir rivâyette şöyle denir: "İki yüzlünün Allah katında bir şerefi ve yeri yoktur."[338]

Allah'a olan inancımız üzerine söyleyelim ki Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in ehl-i beytini seviyordu. Hz. Hasan ve Hüseyin'in faziletiyle ilgili birden fazla hadis rivâyet etmiş, Müslümanların Hz. Hasan'ı dedesi Hz. Peygamber'in yanına gömmek istediklerinde (buna karşı çıkan Emevîlerin Medine valisi) Mervan İbn-i Hakem'le karşı karşıya gelip onunla tartışmıştır. İşte Ebû Hüreyre'nin ölümüne yakın bir zamana kadar devam eden ikisi arasındaki soğukluğun sebebi de buydu. Ebû Hüreyre, evinde muhasara edilen Hz. Osman'a yardım ettiği gibi Hz. Ali ve oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e de yardım etmiştir. Ancak bununla birlikte o sünneti yaymak ve ilme hizmet etmek yoluna koyulmuş, Hz. Ali ve Muâviye arasında vukû bulan olaylara -bu olaylara karışmanın Müslümanların kanının akıtılmasına iştirak etmek olduğunu düşünen ve Allah'ın rızasına ve (Müslüman olmak) sorumluluklarına daha uygun olanın bu olaylara karışmamak olduğuna içtihat eden bir çok ileri gelen sahabe gibi o da- karışmamıştır.

Ebû Hüreyre'nin durumu budur. Onun hakkında bunun dışındaki her şey çarpıtma, iftira ve -geçmişte nefsin arzularına uymaktan ve grupçuluktan, günümüzde de cahillik ve inanç bozukluğundan kaynaklanan- taassuptur.

---

[338] Halk arasında bu şekilde yaygındır. Suyûtî "Camiu's-Sağır"de şu lafızlarla da zikreder: "Dünyada iki yüzlü olan kıyamet gününde ateşten iki yüzü olduğu halde gelir."

Ebû Hüreyre Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Bu bölümde Ebû Hüreyre hakkında zikrettiğimiz ve hadis imamları ve güvenilir tarihçilerin nazarında doğru ve sâbit olan metinlerden aşağıdaki gerçekler ortaya çıkıyor:

1- Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'den en çok hadis rivâyet eden sahabedir. Müslüman oluşundan itibaren Hz. Peygamber'in (yanından ayrılmayıp) hadislerini ezberlemeye ve O'nun yanına hicret etmeden önce söylemiş olduğu sözlerini araştırıp öğrenmeye çok büyük önem vermiştir. Bunu için diğer sahabîlerden sürekli O'nun hadislerini sorup öğrenmiş ve bu şekilde diğer hiçbir sahabenin sahip olmadığı bir hadis servetine sahip olmuştur.

Bazı sahabîler onun çok hadis rivâyet etmesini bazıları da kendileri bilmedikleri için onun rivâyet ettiği bazı hadisleri ilk başta garip karışlamışlarsa da sonuçta onun en fazla hadis bilenleri olduğunu itiraf etmişler ve asla onun doğruluğundan ve rivâyet ettiği hadislerden şüphe etmemişlerdir.

Burada bazı hadislerinin bazı sahabîler tarafından garip karşılanmasıyla ilgili iki örnek vereceğiz. Daha önce böyle bir durumda mü'minlerin annesi Hz. Âişe'ye verdiği cevabı ve bu cevapla onu ikna etmesini zikretmiştik.

a) Birinci örnek: İbn Sa'd "Tabakât"ında,[339] Velid İbn-i Abdurrahman'dan Ebû Hüreyre'nin şu hadisi rivâyet ettiğini naklediyor: "Kim bir cenazeye şahit olursa ona bir kîrat (ecir) vardır." İbn Ömer dedi ki: Bakın, Ebû Hüreyre ne rivâyet etti! Sen Hz. Peygamber'den çok rivâyette bulunuyorsun. Sonra elinden tutup onu Hz. Âişe'ye götürdü ve şöyle dedi: 'Hz. Peygamber'in ne söylediğini ona haber ver.' Hz. Âişe de Ebû Hüreyre'yi tasdik etti. Bunun üzerine Ebû Hüreyre dedi ki: Ey Ebû Abdurrahman, hurma fidanları dikme veya çarşılarda alış veriş yapmak beni Hz. Peygamber'den (hadis dinlemekten) alıkoymuyordu. (Yani ben Hz. Peygamber'den hadis dinlemeyi bırakıp bu işlerle meşgul olmuyordum). İbn Ömer de şöyle dedi: Ey Ebû Hüreyre, sen bizim Hz. Peygamber'i en iyi bilenimiz ve onun hadislerini en çok ezberleyenimizsin."

---

[339] 7/363. Beyrut baskısı.

b) İkinci örnek: İbn Kesir "Tarih"inde[340] Ebu'l-Yüsr İbn Ebi Âmir'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: Talha İbn-i Ubeydullah'ın yanında iken bir adam yanına geldi ve şöyle dedi: Ey Ebû Muhammed! Anlamıyorum, bu Yemâme'li (Ebû Hüreyre) sizin Hz. Peygamber'i en iyi bileniniz mi? Yoksa Hz. Peygamber adına O'ndan duymadığı şeyleri mi, ya da O'nun söylemediklerini mi söylüyor? Bunun üzerine Talha şöyle dedi: "O'nun Hz. Peygamber'den bizim duymadıklarımızı duyduğundan ve bilmediklerimizi bildiğinden şüphe etmiyoruz. Biz evleri ve aileleri olan zengin bir topluluktuk. Hz. Peygamber'in yanına sabahları ve akşamları gelip sonra geri dönüyorduk. O ise evi ve ailesi olmayan fakir biriydi. Eli Hz. Peygamber ile birlikteydi, O nereye giderse o da oraya giderdi. Bu sebepten onun bizim bilmediklerimizi bildiğinden ve bizim duymadıklarımızı duyduğundan şüphe etmiyoruz." İbn Kesir diyor ki: Tirmizî de bunun bir benzerini rivâyet etti.

İlim ehli nazarında güvenilir bir şekilde nakledilen bu iki olay, Nazzâm'dan Ebû Reyye'ye kadar, Ebû Hüreyre'yi dillerine dolayıp onu itham edenlerin dillerini kesip atmaktadır.

2- Ebû Hüreyre hadis rivâyet etmeye henüz hayatta çok sayıda sahabe varken, Müslümanlar uyanık bulunurken ve İslâm devleti de kuvvet ve azametiyle dimdik ayakta dururken, hicrî 58, 59 ve 60 senesinde vefat edinceye kadar devam etmiştir. Müslüman âlimler bu büyük sahabenin etrafını kuşatmışlar ve onunla karşılaşıp ondan hadis ve ilim almayı şeref saymışlardır. Hatta tartışmasız tâbiînin en büyüğü ve âlimi Saîd İbn-i el-Müseyyeb'in Ebû Hüreyre'nin kızıyla evlenip, vefatına kadar Ebû Hüreyre'den ayrılmayışı da ayrı bir şeref olarak görülmüştür.

İşte bu şekilde sahabe ve tâbiînin, Ebû Hüreyre'den ilim ve hadis alanlarının sayısı, daha önce Buhârî'den naklettiğimiz gibi sekiz yüz kişiye ulaşmıştır. Başka hiçbir sahabeden ilim alanlarının sayısı bu sayının onda birine bile ulaşmamıştır. Bu gerçekler doğruyu arayanları ve vicdanlarından gelen şu sözlere kulak verenleri ikna etmektedir: Ebû Hüreyre, şüphelerden ve fitnecilerin vesveselerinden uzak bir şekilde, kendisini tanıyan sahabe ve tâbiînin duydukları doğruluk ve güvenin zirvesinde yaşamıştır.

İşte Ebû Hüreyre'nin aralarında yaşadığı Hz. Peygamber'in

---

340 8/109

sahabîlerinden ve tâbiînden oluşan bu seçkin nesil, sözlerinin doğruluğu, hakkın yanında yer almaları, batıldan yüz çevirmeleri, kötülüğü reddetmeleri, bitadçıların ve dini saptırmak isteyenlerin karşılarına dikilmeleri ve söz ve fiillerinde Hz. Peygamber'in sünnetinden ayrılanlara şiddetle karşı koymalarıyla tanınıyorlardı. Şayet onların Ebû Hüreyre'nin doğruluğundan en küçük bir şüpheleri olsaydı, kesinlikle onun hadis rivâyet etmesi karşısında sessiz kalmazlardı. Evet, halife ve emirlerin yüzlerine hakkı haykıran bu kimseler, şayet Ebû Hüreyre'nin doğruluğundan şikâyetçi olsalardı, hiçbir makamı ve nüfuzu olmayan Ebû Hüreyre'yi reddetmelerinden ve Hz. Peygamber'den hadis rivâyet etmesine engel olmalarından onları ne alıkoyabilirdi?

3- Ebû Hüreyre'nin, Hz. Hasan'ın, dedesi Hz. Peygamber'in yanına defnedilmesi meselesinde Mervan İbn-i Hakem'e nasıl karşılık verdiği görüldü. O zaman devlet Emevîlerin elinde ve Mervan da bir emevî ve üstelik Medine valisi. Ancak bununla birlikte Ebû Hüreyre, onun Hz. Hasan'ın Hz. Peygamber'in yanına defnedilmesi meselesine karışmasına kızıyor ve ona şöyle diyor: "Seni ilgilendirmeyen işlere karışıyorsun..." Mervan onu susturmak için onun çok hadis rivâyet etmesi meselesinden yararlanmak isteyince de, ona yukarıda naklettiğimiz son derece açık ve sert cevabı veriyor.

Acaba bunun, Ebû Reyye'nin göstermeye çalıştığı gibi Hz. Peygamber adına hadis uyduran, dininde ve Müslümanlığında samimi olmamakla suçlanan ve Emevî taraftarlığı yapan birinin cevabı olabileceği düşünülebilir mi? Yoksa bu, dininde, Müslümanlığında, Hz. Peygamber'in yanına hicret edişinde ve O'ndan rivâyet ettiği hadislerde -Mervan'a kendisiyle hiç sürtüşmeye girmemiş olmayı temenni ettirecek kadar- güvenilir bir adamın cevabı mı?

4- Ebû Hüreyre ilminin ve sünneti yaymasının yanında, çok zikreden, çok namaz kılan ve çok tevbe eden abid ve zahid biriydi de. İbn Kesir "Tarih"inde Ebû Osman en-Nehdî'den şunu rivâyet ediyor: Gecenin üçte birinde Ebû Hüreyre, diğer üçte birinde eşi ve diğer üçte birinde de oğlu kalkar. Bu şekilde sırayla birbirlerini uyandırırlar.

Yine Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Ben geceyi üçe ayırırım: Bir kısmında Kur'ân okurum, bir kısmında uyurum ve bir kısmında da Hz. Peygamber'in hadislerini tekrar ederim."

Aynı şekilde Ebû Eyyûb'un şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Ebû Hüreyre'nin oturduğu odada, evinde, hücresinde ve kapısının girişinde birer mescidi (namaz kılacağı yer) vardı. Çıktığında bunların hepsinde namaz kılar ve girdiğinde yine bunların hepsinde namaz kılardı."

İkrime'den şunu rivâyet ediyor: Ebû Hüreyre her gece on iki bin tesbihatta bulunur (sübhanallah der) ve günahı ölçüsünde tesbihatta bulunduğunu söylerdi. Yemin ederim ki bu, ibadetin ve Allah'ı gözetmenin son noktasıdır.

Meymun İbn-i Ebi Meysere şöyle diyor: Her gün Ebû Hüreyre'nin iki haykırışı vardı. Günün başlangıcındaki haykırışında şöyle derdi: Gece gidip gündüz geldi ve Firavun ehli ateşe arz edildiler. Gece olduğunda ise şöyle derdi: Gündüz gidip gece geldi ve Firavun'un ehli ateşe arz edildiler. Onun sesini duyan herkes ateşten Allah'a sığınırdı.

Şöyle derdi: Facirin zenginliğine imrenme. Şüphesiz onun arkasında, her yavaşladığında alevi artırılacak ateşi isteyen cimri bir istekli vardır. "*Onun ateşi zayıfladıkça onlara çılgın alevi artırırız.*" (İsra, 17/97)

Bir çok kişi Ebû Hüreyre'nin secdelerinde zinâ yapmaktan, hırsızlık yapmaktan, kâfir olmaktan ve büyük günahları işlemekten Allah'a sığındığını rivâyet ediyor. Kendisine, "bunları yapmaktan korkuyor musun?" diye sorulunca, şu cevabı verirdi: Şeytan yaşıyorken ve kalpleri dilediği gibi yönlendiriyorken, beni bunlardan emin kılacak olan nedir?

Ebû Osman en-Nehdî şöyle diyor: Ebû Hüreyre'ye dedim ki: Nasıl oruç tutuyorsun? Ayın ilk üç günü oruç tutarım. Eğer bana bir şey olursa ayın sevabını alırım.

Ebû Hüreyre'nin zenci bir kadın kölesi vardı. Bir keresinde yaptıklarıyla Ebû Hüreyre'yi kızdırmış ve Ebû Hüreyre de misvağını kaldırıp ona vuracakken şöyle demişti: Eğer kıyamet gününde kısas olmasaydı, bununla sana vurmuş olacaktım. Ancak seni, ücretine en fazla ihtiyaç duyduğum ve onu bana eksiksiz olarak ödeyecek olana satıyorum. Git, sen Allah için özgürsün.

Ebû Hüreyre'nin, beraber yaşadığı topluluğun gözünde nasıl bir yere ve takvâya sahip olduğunun delili olarak şu yeter: Mina'da o ve İbn Ömer tekbir getiriyor, insanlar da onların tekbirleriyle tekbir getiriyorlardı.

Yine mü'minlerin annesi Hz. Âişe'nin cenaze namazını da o kıldırmıştı. Bir rivâyete göre mü'minlerin annesi Ümmü Seleme'nin cenaze namazını kıldıran da o idi.

Ona ölüm geldiği zaman ağladı. Ona "seni ağlatan nedir?" diye sorulduğunda şöyle dedi: "Sizin bu dünyanıza ağlamıyorum. Ancak yolculuğumdan sonrasına ve azığımın azlığına ağlıyorum. Şimdi cennete yükselmenin veya ateşe düşmenin eşiğindeyim. Ve hangisine götürüleceğimi bilmiyorum."

Acaba bütün bu ibadetlerin, namazın, tesbihatın, öğüdün, ağlayışın, köleleri azat etmenin, Allah'tan korkmanın ve şiddetle O'nun rızasını gözetmenin, İslâm'daki büyük günahların en büyüğü olan Hz. Peygamber adına yalan söyleyen birinden sadır olacağı düşünülebilir mi? Sübhanallah! Bu ne büyük bir iftira.

5- Bütün bunların yanında dünyaya önem vermeyen ve eline geçen malları dağıtıp infak eden biriydi.

Mervan'ın kâtibi Ebû Zuayzia şöyle diyor: Mervan, Ebû Hüreyre'ye yüz dinar gönderdi. Sabah olunca dinarları kendisiyle gönderdiği kişiyi ona tekrar gönderdi ve Ebû Hüreyre'ye şöyle dedi: "Ben bir yanlışlık yaptım. O dinarları sana değil, başkasına verecektim." Bunun üzerine Ebû Hüreyre dedi ki: "Onları elimden çıkardım. -Dinarları tasadduk etmişti.- Eğer verdiğim kişiden çıkarsa dinarları ondan al." Mervan sadece onu denemek istemişti.[341]

Ebû Reyye'nin, Ebû Hüreyre'nin Akik'te bir sarayı olduğu iddiasına gelince, bu da Allah'tan korkmadan yaptığı çarpıtmalardan biridir. İbnü'l-Esir'deki rivâyet şöyledir: Akik'teki "dâr'ında" (evinde) vefat etti.[342] "Dâr" kelimesi servet veya zenginliğe işaret etmiyor. Sahabîlerin çoğunun, hatta her sahabenin dâr'ı vardı. Ancak hiç kimse "onların sarayları vardı" demeye cüret etmemiştir. Sözün çarpıtılmasından Allah'a sığınırız.

6- Neredeyse daha sahabîler ve tâbiînin büyüklerinin dönemi geçmemişti ki, hadis imamları Ebû Hüreyre'nin hadisleriyle önemle ilgilenmeye başladılar. O hadisleri nakd ediyorlar, sahih olanlarını açıklayıp, sahih olmayanlarını reddediyorlar ve onlardaki zayıflıkları söylüyorlardı.

---

[341] *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/110-114.
[342] *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/114.

Böylece Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen sahih hadisler, sünnet kitaplarının en önemli bölümünü teşkil ettiler. Nazzâm ve onunla beraber olan Mûtezile'nin önde gelenlerine, el-İskâfî ve ondan önceki Şiî önderlerine gelinceye kadar istisnasız durum böyle devam etti.

7- Ebû Hüreyre'den sahih olarak gelen hadislere İslâm coğrafyasının her yerindeki fakîhler ve müçtehitler büyük önem vermişlerdir. Bu hadislerin Ebû Hüreyre'den geldiği sahih olunca artık kimsenin söyleceği bir söz kalmamaktadır. Bunun tek istisnası âhâd hadislerin alınması konusunda bilinen şartları olan Kûfe'deki re'y medresesine mensup bazı âlimler ile İbrahim en-Nehaî'den rivâyet edilen görüştür. Ancak fakîhlerin çoğunluğu bu konuda onlara muvafakat etmemiştir. Hatta Irak medresesini temsil eden Ebû Hanîfe'nin bile, İbrahim en-Nehaî ve onun gibi düşünenlerle aynı görüşte olduğuna ilişkin sahih bir rivâyet yoktur. Aksine o, kendisine göre sıhhat şartlarını taşıdığı ve sahih olduğu sürece bu hadislerle amel ederdi. Öngördüğü şartlar da sahabîlerden her hangi birinin durumunu değil, sahabîlerin dışındaki râvilerin durumlarını esas alan içtihat ve ihtiyatla ilgiliydi. Bunun dışında bir iddiada bulunan iftiracı ve yalancıdır. O kişiyi bizzat Ebû Hanîfe'nin müdevven olan (kitaplarda yazılı olan) mezhebi yalanlıyor.

8- Ebû Hüreyre'yi ilk karalayanlar Nazzâm gibi bazı Mûtezile önderleridir. Onlar sadece Ebû Hüreyre'ye değil, sahabîlerin çoğuna karşı da aynı tavrı sergilemişlerdir. Yine sünnet karşısında, çoğunluğa göre sahih ve sâbit olan bazı hadisleri yalanlamayı mübah gördükleri bir tavırları vardır. Ve bu konudaki tek dayanakları da akıllarına göre Yunan felsefesinden deliller getirip, dini ve dindeki her şeyi bunlarla ölçüp değerlendirmektir. Eğer çoğunluktan korkmasalardı, bizzat Kur'ân'ı da bunlarla ölçüp değerlendirirlerdi. Çünkü Kur'ân'da da, hadislerde olduğu gibi Yunan felsefesinin şekillendirdiği akıllarıyla uyuşmayan şeyler vardı. Onun için Kur'ân'ı akıllarıyla uyuşacak şekilde tevil ediyorlardı. Yunan felsefesini, içinde batıl bulunmayan hak sanıyorlardı. Bugün bir lise talebesi bile, onların Yunan felsefesini ilahlaştırma gülünçlüğüne gereken cevabı verebilir. Ebû Reyye onların üstün akıllı -yani tamamen kendisininki gibi- kimseler olduğunu iddia ediyor...

Şiîler ise Ebû Hüreyre'ye karşı sergiledikleri tavrı sadece onunla sınırlı tutmamışlar, aksine düşmanlığa, kine, yergi ve karalamaya dayalı bu tavrı

parmakla sayılacak kadar az bir grubun dışında, Hz. Peygamber'in bütün sahabîlerine karşı da sergilemişlerdir. Hatta Şiî grubların çoğu işi, Allah'ın onlar eliyle insanlara İslâm hidayetini ulaştırdığı ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Sa'd, Hz. Halid gibi sahabîler de içinde olmak üzere sahabîlerin çoğunluğunu tekfir etmeye kadar götürmüşlerdir.

Onlar bu tavırlarında, "Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların liderliğini Hz. Ali'ye teslim etmeyen herkese buğz edilir." şeklindeki temel ilkeleriyle uyum içindeler. Onun için Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabîlerin Hz. Ebû Bekir'in halifeliğe getirilmesi hususunda görüş birliğine varmalarını, Hz. Peygamber'in vasiyetini yerine getirmemek için çevirdikleri bir entrika olarak değerlendiriyorlar. Çünkü iddialarınca Hz. Peygamber kendisinden sonra Hz. Ali'nin halife olmasını vasiyet etmişti.

Konumuz bu olmadığı için sözü uzatmayalım. Ancak Ebû Reyye'ye şunu söylemek istiyoruz: Eğer Ebû Reyye, Ebû Hüreyre hakkındaki tutumlarında Şiîlerle aynı görüşü paylaşıyorsa, şunu unutmamalı ki, onların bu görüşleri sadece Ebû Hüreyre'ye yönelik değildir. Aksine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında, Ebû Hüreyre hakkında anlattıklarından çok daha çirkin şeyler anlatıyorlar. Eğer bu hikâyelerin anlatıldığı kitaplar, itimat edilecek ilmî dayanaklarsa Ebû Reyye'nin o kitaplarda sahabîler hakkında söylenenlerin tamamını kabul etmesi gerekir.

Gerçek şu ki, Müslümanların birliğinin ve hiçbir etkimiz olmayan geçmişteki olumsuzlukların unutulmasının gerekli olduğu içinde bulunduğumuz şartlarda, bu konuların gündeme getirilmesinin İslâm'a bir yararı yoktur. Şayet Ebû Reyye böyle bir tutum içinde olmasaydı, biz de onun "daha önce kimsenin takip etmediği bilimsel araştırmasındaki" iftira ve çarpıtmalarına cevap vermek zorunda kalmaz ve bu konulara girmezdik.

İşte bu genel değerlendirmede söylediklerimiz, Ebû Hüreyre'nin hayatıyla ilgili ve onun ilmî yeri hakkında, başta onunla birlikte yaşamış sahabîler ve tâbiîn olmak üzere on dört asırdan beri hadis imamları ve İslâm âlimlerinin çoğunluğunun sahip olduğu aksi ispatlanamayacak gerçeklerdir.

Bu değerlendirmemizi, araştırmacı âlim merhum Ahmed Muhammed

Şakir'in, İmam Ahmed'in Müsned'indeki[343] "Müsnedü Ebî Hureyre" kısmının başlarında söylediği şu sözlerle bitirmenin uygun olacağını düşünüyoruz: Günümüzde sünnet ve İslâm düşmanları Ebû Hüreyre'yi dillerine dolamışlar, insanları onun doğruluğu ve rivâyetleri hakkında şüpheye düşürmek için kötülemeye ve karalamaya koyulmuşlardır. Her ne kadar maksatlarının sadece Kur'ân'ı esas almak veya -kendi görüşlerine göre- sadece sahih hadisleri esas almak olduğunu söylüyorlarsa da, buradaki maksatları, üstatları olan misyonerlere uyarak, insanların İslâm'dan şüphe etmelerini sağlamaktır. Sahih olan hadislerden kasıtları ise, kendi arzularına ve Avrupa'nın şiar ve düsturlarına uyan hadislerdir. Bu kimseler Kur'ân'ı, indirilmiş olduğu lugavi anlamının tamamen dışına çıkılması pahasına arzularına göre yorumlamaktan geri durmazlar.

Bu kimseler bu konuda İslâm'a karşı savaşanların ilki değildir. Geçmişte de heva ehlinden bunların selefleri olmuştur. Ancak İslâm, yoluna devam etmektedir. Onlar diledikleri gibi ulusunlar. İslâm neredeyse onların bu ulumalarını hiç duymamakta, bazen farkında olmadan onları çiğnemekte, bazen de darmadağın edip yerle bir etmektedir.

Günümüzde bu yolu tutanların söylediklerinin, usul ve anlam yönünden geçmiştekilerin söylediklerinin neredeyse aynısı olması, doğrusu şaşılacak bir durumdur. Arada tek bir fark vardır: Geçmiştekiler doğru yoldan sapıp dinden çıkmış âlim kimselerdi. Çoğu, Allah'ın kendilerini ilimde saptırdığı kişilerdi. Günümüzdekiler ise, geçmiştekilerin küfür sözlerini geveleyip tekrarlamaktan başka bir şey yapmayan ve kendilerini doğru yola getirmeye çalışanlara karşı üstünlük taslayan câhil ve cüretkâr kimselerdir.

el-Hâkim Ebû Abdullah'ın (öl. Hicrî 405) "el-Müstedrek" isimli eserinde (3/513), hocalarının hocası Ebû Bekir Ebû Muhammed İbn-i İshak İbn-i Huzeyme'nin (öl. Hicrî 311), Ebû Hüreyre hakkında olumsuz konuşan birine verdiği cevabı aktarmıştık. Sanki o, bu cevabı günümüzdeki bu kimselere veriyor. İşte söyledikleri:

"Ebû Hüreyre'nin rivâyetlerini reddetmek için, onun durumu hakkında olumsuz konuşanlar, Allah'ın kalplerini köreltmiş olduğu ve hadislerin manalarını anlamayan kimselerdir.

---

343 12/84. Ahmed Muhammed Şakir'in yaptığı baskı.

Bunlar ya Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadisleri mezheplerine aykırı gören -ki mezhepleri de küfürdedir- Cehmîlerdir ve Ebû Hüreyre'nin hadislerinin delil olamayacağı noktasında halkın alt tabakalarının aklını karıştırmak için Ebû Hüreyre'yi kötülerler.

Veya bir halife ya da imama itaat etmeyi değil, Ümmet-i Muhammed ile savaşmayı uygun gören Hâricîler olup, mezheplerine -ki o dalâlettir- aykırı olan Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bir hadis karşısında, onu karalamaktan başka bir yol bulamazlar.

Veya İslâm'dan ve Müslümanlardan ayrılan ve Müslümanları tekfir eden Kaderîlerdir. Bunlar kulların kesp etmesinden (kazanmasından) önce geçmişte Allah'ın takdir ettiği kadere tabi olduklarını söylerler. Eğer kaderin ispatı hakkında Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği bir hadiste küfür ve şirk olan kendi görüşlerinin doğruluğuna delil olacak bir şey göremezlerse, başvurdukları söylem şu oluyordu: Ebû Hüreyre'nin rivâyetlerinin delil olarak alınması câiz değildir.

Veya fıkha yönelen ve ondan, olduğundan farklı bir şey çıkarmak isteyen cahil biridir. Eğer Ebû Hüreyre'den -delilsiz ve taklide dayalı olarak seçtiği- mezhebine aykırı bir rivâyet duyarsa, bu rivâyeti reddetmek için Ebû Hüreyre'yi kötüler. Ancak mezhebine uyduğu sürece muhaliflerine karşı da onun hadislerini delil gösterir.

Bu gruptan bazıları manalarını anlamadıkları için Ebû Hüreyre'nin bazı rivâyetlerini reddetmişlerdir. Şimdi, Allah'ın izniyle, onlardan bazılarını zikredeceğim."

Daha sonra İbn Huzeyme, Ebû Hüreyre'nin anlaşılmayan bazı hadislerini zikretmeye ve gerekli cevapları vermeye başlıyor.

İşte Ebû Hüreyre ve hadisleri konusunda söylenecek gerçekler bunlardır. Delilleri, doğru tarihi bilen ve sağlam ilmî araştırmalar için her türlü vasıtaya sahip olan hidayet imamları, büyük İslâm âlimleri ve fakîhlerinin söyledikleri de budur.

Ebû Reyye ve Kitabı Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Bu kitabın giriş bölümünü yazdığımda, Ebû Reyye'nin kitabına hızlıca bir göz atmış ve yazdıklarımı ona göre kaleme almıştım. Ancak Ebû Hüreyre

hakkında yazdıklarını inceledikten, metinleri ve "hikâyeleri" tartıştıktan sonra artık onun ve kitabı hakkındaki şu kesin gerçekleri sıralayabiliriz:

1- Ebû Reyye yaptığı alıntılarda güvenilir ve dürüst değildir. Çoğu zaman yaptığı alıntılara, yazarının kastettiği anlamı bozacak ve kendi maksadıyla uygunluk arz edecek nitelikte kelime eklemekte veya çıkarmaktadır. Yine çoğu zaman kafaları karıştırmak ve yanlış yönlendirmek için naklettiği sözleri gerçek sahiplerinden başkalarına nispet ediyor. Ebû Hüreyre hakkında yazdıklarını tartışırken bunun çok sayıda örneğini gördük. Şimdi burada okuyucunun bu adamın nasıl bir emanet ve "bilimsel araştırma" anlayışına sahip olduğundan emin olması için birkaç örnek daha zikredelim:

a) Abdullah İbn-i Amr hakkında şöyle diyor:[344]

"Ehl-i kitaptan iki deve yükü kitap bulmuştu ve "Hz. Peygamber'den" rivâyet ettiğini söyleyerek, insanlara onlardan rivâyet ediyordu." Sonra bu sözü Fethu'l-Bârî 1. cilt 166. sayfada İbn Hacer'e nispet ediyor. Oysa Fethu'l-Bârî'deki ibarede "Hz. Peygamber'den" kelimesi yok. Ebû Reyye, okuyucunun, ehl-i kitabın Müslüman olanlarından, geçmiş ümmetlerin haberlerini dinleyen ve onları geçmiş ümmetlerle ilgili kıssalar olarak nakleden bazı sahabîlerin rivâyet ettiği hadislerden şüphe etmesini sağlamak için, bu kelimeyi İbn Hacer'e kendisi nispet ediyor. Ve sonra o sahabîleri ehl-i kitaptan duyduklarını Hz. Peygamber'e nispet etmekle suçluyor. İşte Ebû Reyye sahabîlere böyle bir iftira atmakla yetinmiyor, bir de bunu İbn Hacer'e nispet ediyor. Oysa İbn Hacer asla böyle bir şey söylemediği gibi, Allah'ın emir ve yasaklarını gözetme, doğruluk ve dindeki istikamet noktasında onların insanlık tarihindeki eşsiz bir nesil olduğunu bilen bir Müslüman da asla böyle bir şey söylemez. Allah ve İslâm düşmanları bile Ebû Reyye'nin atmış olduğu bu iftirayı atmayı göze alamamışlardır.

b) İbn Kesir'den (el-Bidâye ve'n-Nihâye, 8/206) Hz. Ömer'in Ka'b el-Ahbar'a şöyle dediğini naklediyor: "**Hz. Peygamber**'den rivâyette bulunmayı terk edeceksin. Yoksa seni maymunlar ülkesine sürerim."

Oysa İbn Kesir'deki ibare şöyle: "**Evvelkilerden (geçmiş ümmet-**

---

344 s. 162, dipnot 3.

lerden) rivâyette bulunmayı terk edeceksin..." Görüldüğü gibi orijinal metinde "**Hz. Peygamber**'den" kelimesi yok. Ancak Ebû Reyye'nin emanet anlayışı, Ka'b'ın Hz. Peygamber'den hadis rivâyet ettiği ve sahabenin de ondan hadis aldığı iddiasını ispat etmek için, ibareyi çarpıtmaya cevaz veriyor. Aslında bu, Goldziher gibi müsteşrıklar tarafından Yahudiliğin İslâm'da etkisi olduğu iddiasıyla ortaya atılmış bir iftiradır. "Bilimsel araştırmacı" da bunu onlardan araklıyor ve çarpıtma yoluyla delil getirmede onlardan daha üstün olduğunu ortaya koyuyor.

c) Yine İbn Kesir'den (el-Bidaye ve'n-Niyahe, 8/106) şunu naklediyor: "Hz. Ömer, Ebû Hüreyre'yi hadis rivâyet etmekten vazgeçmesini yoksa onu Devs topraklarına veya **maymunlar ülkesine** sürmekle tehdit etti."

"**Veya maymunlar ülkesine**" kısmı Ebû Reyye'nin hem Hz. Ömer'e ve hem de İbn Kesir'e atmış olduğu bir iftiradır. Hz. Ömer bu sözü geçmiş ümmetlerden rivâyet yapmayı bırakması için -İbn Kesir'in de naklettiği gibi- Ka'b el-Ahbar'a söylüyor.

d) Ebû Reyye, Ebû Hüreyre hakkındaki araştırmasının bir çok yerinde Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın, Hz. Ali'nin, Hz. Âişe'nin ve diğerlerinin Ebû Hüreyre'yi yalanladıkları ile ilgili metinler aktarmış ve metinleri İbn Kuteybe'nin "Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis" kitabından aldığını söylemiştir. Sonra da kitabının dipnotunda, söylediklerinin ve hüccet oluşunun kuvveti açısından İbn Kuteybe'nin Ehl-i Sünnet arasındaki konumunun, Câhız'in Mûtezile arasındaki konumu gibi olduğunu belirtmiştir. Şüphesiz bunu yapmaktaki gayesi okuyucuyu yönlendirip, onun "Ehl-i Sünnet arasında böyle bir konuma sahip olan İbn Kuteybe gibi biri, Ebû Hüreyre'yi bu şekilde karalıyorsa o halde bu, Ebû Reyye'nin, Ebû Hüreyre'nin rivâyetlerini yalanlamakta haklı olduğunun delilidir" diye düşünmesini sağlamaktır.

Oysa İbn Kuteybe "Te'lifu Muhtelifi'l-Hadis" isimli eserini, sahabe döneminden yaşadığı zamana kadar hadis imamlarını karalayanlara karşı reddiye olarak yazmış ve bu kişilerin Nazzâm gibi Mûtezile önderleri ve diğerleri olduğunu haber vermiştir. Nazzâm'ın Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Ebû Hüreyre ve diğer büyük sahabîleri kötülemelerini aktarmış, sonra ona cevap vererek her biri hakkındaki iddialarını çürütmüştür.

İşte Ebû Reyye, Nazzâm'ın Ebû Hüreyre hakkında söylediklerini alıp İbn Kuteybe'ye nispet etmiş ve İbn Kuteybe'nin Nazzâm'a verdiği cevabı görmezden gelmiştir.

e) Merhum Reşit Rıza'nın Ka'b ve Vehb İbn-i Münebbih hakkındaki sözünü şu şekilde nakilediyor: "Bütün rivâyetlerin -ya da mevkuf olanların- kaynağının o ikisi olduğunu bize gösteren..." Oysa ibarenin aslı şöyle: "Bütün bu rivâyetlerin..." Ebû Reyye, Reşit Rıza'nın Ka'b ve Vehb'in Ehl-i kitaptan yaptıkları rivâyetlere işaret etmek için kullandığı "bu" kelimesini ibareden çıkarıyor. Böylece cümleden, sanki sahabîlerin yaptıkları bütün rivâyetlerin kaynağının bu ikisi olduğu anlamı çıkıyor. İşte kendi arzu ve gayelerine uyması için metinleri nasıl çarpıttığına iyi bakın.

Bu örnekler Ebû Reyye'nin metinleri alıntılarken ve sahiplerine nispet ederken, nasıl oynadığının ve onları nasıl çarpıttığının tartışmasız delilleridir. Şahsen ben, taassup ve çarpıtmada en ileri gitmiş müsteşrıklardan bile, metinleri çarpıtmada ve onlarla oynamadaki cüretkârlığının, Ebû Reyye'nin cüretkârlığının derecesine ulaşmış bir kimseyi bilmiyorum. Acaba bu hususta "güvenilir araştırmacı allâme" ne diyor?

2- Ebû Reyye, âlimlerin çoğunluğuna muhalefet ettiği bir görüşüne delil olarak, âlimlerin, konuşmakta olduğu konuyla değil de başka bir konuyla ilgili metinlerini getiriyor. Bundaki gayesi okuyucuya, eski âlimlerin söylediklerinin de onun düşüncesini desteklediği izlenimini vermek.

Buna örnek olarak Ebû Hüreyre'nin tedlis yaptığı iddiasını verelim. Bütün âlimler Ebû Hüreyre ve diğer sahabîlerin, bizzat Hz. Peygamber'den duymayıp bir başka sahabeden duydukları bir hadisi Hz. Peygamber'e nispet etmelerinin "irsal/mürsel" olarak isimlendirileceği ve bunun sahih ve câiz olduğu hususunda görüş birliği içindedirler.

Ancak Ebû Reyye bunu tedlis olarak isimlendiriyor ve sonra da âlimlerin tedlis yapanlar (müdellisler) hakkındaki olumsuz sözlerini aktarıyor. Böyle yapmakla ulaşmak istediği hedef ise, -bizzat hadis âlimlerinin koymuş olduğu kurallara göre- Ebû Hüreyre'nin hadislerine itibar edilemeyeceği ve onların delil olamayacağıdır.

Bir başka örnek: Ebû Hüreyre'yi yalan söylemekle itham ediyor ve sonra da âlimlerin bir kere bile olsa Hz. Peygamber adına yalan konuşanın

rivâyetinin delil olamayacağını söyleyen, hatta bazılarınca bu kişinin tekfir edileceğine ilişkin metinleri naklediyor. İstediği bu hükmün Ebû Hüreyre de tatbik edilmesi. Yani Ebû Reyye başlangıçta doğru olmayan küçük bir giriş yapıyor, ondan sonra da doğruluğu kabul edilen pek çok şey söylüyor ve buradan arzu ettiği ve hasımlarının itiraz edemeyeceğini sandığı bir sonuca gidiyor.

Araştırmanın başında şöyle diyor: Âhâd hadisler zan ifade eder. Ve şüphesiz zan haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz. Buradan çıkardığı sonuç ise âhâd hadislerin bizi bağlamayacağıdır.

Bu konuyla ilgili âlimlerden küçük bir alıntı yapıyor. Ancak sonra doğruluğu teslim edilmemiş çok fazla şey söylüyor. Çünkü âlimlerin büyük çoğunluğu âhâd hadislerle amel etmenin farz olduğu görüşündedir. Bu yüzden Ebû Reyye'nin zikretmiş olduğu sonuç doğru değildir. Bilindiği gibi kıyas ancak her iki kısmı da doğru olursa, doğru ve bağlayıcı olur.

Ebû Reyye'nin bütün araştırmalarında yaptığı şey budur. İlim çevrelerinde saygı duyulan ilmî kaynaklardan çok fazla alıntı yapıyor. Ancak gerçekte bu kaynaklar onun görüşleriyle uyuşmuyor. Aksine tamamen zıt istikametteler. Buna rağmen söz konusu kaynaklardan alıntı yapmasındaki gaye, basit okuyucuları veya o kaynaklara başvuramayacak olanları yanıltıp, araştırmasının bilimsel olduğuna inandırmaktır.

3- Metinleri kasıtlı olarak yanlış anlıyor ve bilimsel araştırmanın gereklerine göre değil, arzularına göre o metinlere anlam veriyor. Ebû Hüreyre'nin "karın tokluğuna" sözünde yaptığı gibi. Yine Büsr İbn-i Sâid'in "Ebû Hüreyre'nin meclisinde bulunanlardan bazıları, Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyetler ile Ka'b'tan yaptığı rivâyetleri birbirine karıştırıyorlardı" sözünde yaptığı gibi. Bu hususlara dikkat çekmiştik.

Bu üslup mutaassıp müsteşrıkların üslubudur. Ve onları, daha sonra gelen araştırmacı ve insaflı müsteşrıkların gözünden düşüren ve onların araştırmalarına duydukları güveni zayıflatan da yine bu üsluptur.

4- Kendisine hâkim olan bir düşünceyi desteklemek için, âlimlerin doğruluğunda görüş birliği içinde oldukları metinleri reddedip, yalan oldu-

ğuna hükmettikleri rivâyetlere, edebiyat meclislerinde anlatılan hikâyelere ve yine âlimlerin gözünde güvenilir olmayan kaynaklardan aktarılan ne senedi ne de söyleyeni bilinmeyen sözlere dayanıyor.

Dolayısıyla bir taraftan "el-Hayevân", "Şerhu İbn Ebi'l-Hadid", "Uyûnu'l-Ahbar" ve "Makâmâtu Bediuzzaman el-Hemedânî" gibi kitaplara dayanırken, diğer taraftan başta Buhârî ve Müslim olmak üzere bütün sünnet kitaplarında yer alan, Hz. Peygamber'in ezber için Ebû Hüreyre'ye dua etmesiyle ilgili rivâyeti yalanlamasına bir engel bulunmuyor. Hatta onun bu rivâyeti yalanlaması alay etme boyutlarına ulaşıyor.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi bu, mutaassıp müsteşrıkların üslubunun aynısıdır. O da bu üslupta onlara tâbi olmuş ve sonuna kadar izlerinden yürümüştür.

5- Ebû Hüreyre'yi kötülemekte, onu yalanlamakta ve sünnet ve sünnetin rivâyet edilmesi hakkında şüphe uyandırmakta Goldziher, Sprenger ve Kramer gibi müsteşrıkların yazdıklarını ve yine müsteşrıklar tarafından hazırlanan "İslâm Ansiklopedisi"ni esas alıyor. Hem de Hz. Peygamber'in bütün sahabîlerine ve onları kötüleme derslerini bu kimselerden almakla da övünerek.

Hatta Ebû Reyye, sahabîlere müsteşrıklardan daha çok dil uzatıyor ve onlar için müsteşrıklardan daha çirkin şeyler söylüyor. Sprenger'in Ebû Hüreyre hakkında söylediği şu söze bakın: "Hadis uydurmada günaha düşmekten çok korkuyordu."

Bu sözde Ebû Hüreyre'ye yalan isnad edilmekle birlikte, Ebû Reyye'nin onun Emevîleri hoşnut etmek için hadis uydurduğunu iddia etmesinin, çirkin sözlerle ona iftira atıp saldırmasının yanında, sanki Ebû Hüreyre'yi tenzih ediyor gibidir.

Sonra Sprenger, Ebû Hüreyre'ye nispet edilen hadislerin çoğunun sonraki dönemlerde uydurulduğunu itiraf ediyor. Yani o bunların günahını Ebû Hüreyre'ye yüklemiyor. Ama Ebû Reyye, onun adı kullanılarak uydurulan bütün hadislerin günahını ona yüklüyor ve buna dayanarak, haktan çok uzak sonuçlara ulaşıyor.

Ebû Reyye'nin, Ebû Hüreyre'nin haramı helâl, helâlı da haram kılmadıkça Hz. Peygamber adına yalan söyleyip hadis uydurmada bir sakınca

görmediğini iddia ettiğini ve bu iddiasına da Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen hadisleri delil gösterdiğini, ancak hadis imamlarının bu hadislerin tamamının onun adı kullanılarak uydurulduğunu açıkladıklarını aktarmıştık.

İşte talebe hocayı böyle geçiyor... Ancak zekâda, araştırmanın derinleştirilmesinde ve edepte değil, bunların dışında başka bir şeyde...

6- Araştırmalarında edebini muhafaza etmiyor. Kitaplarda değil, ancak düşük insanların meclislerinde kullanılabilecek sözler sarf ediyor.

Araştırmasının başında yalanı, ister kasıtlı ister hatayla olsun, haberin gerçeğe uymaması olarak tarif ediyor ve sonra şöyle diyor: "İster kasıtlı olsunlar ister olmasınlar Allah'ın laneti yalancıların üzerine olsun." Bu söz, büyük sahabîlerin, büyük muhaddislerin, büyük fakîhlerin ve büyük âlimlerin, ya hadis rivâyetlerinde, ya fetvalarında ya da tarihle ilgili rivâyetlerinde hataya düşmüş olabileceklerinin bilinmesine rağmen söyleniyor. İşte bunların hepsi Ebû Reyye'nin edebine göre, Allah'ın lanetine uğramış kimselerdir. Ancak Allah'ın adâletinin bir neticesi olarak -görmüş olduğunuz gibi- Ebû Reyye'yi kasıtlı olarak yalan söylerken yakaladık.

Sonra Ebû Reyye'nin, Ebû Hüreyre, Muâviye ve "daha önce hiç kimsenin takip etmediği bilimsel araştırmalardan" elde ettiği sonuçlarda kendisine muhalefet edenler hakkında sarf ettiği kaba ve çirkin sözler ve yine bu kimseleri en çirkin ve en düşük sıfatlarla nitelemesi de gözden kaçırılmasın.

Bütün bunları okuyor ve kendisine saygısı olan bir insanın bu kelimeleri nasıl ağzına alabildiğine şaşırıyordum. Ta ki onu şahsen tanıyan birinin, bana şöyle demesine kadar: "Her kap içinde olanı boşaltır."

7- Araştırması boyunca kendisinden öncekilerin gözden kaçırdıkları şeyleri meydana çıkartmak suretiyle ve sahabe ve tâbiînden sekiz yüz kişinin kendisinden hadis ve ilim aldığı halde gerçekte ne olduğunu anlayamadıkları Ebû Hüreyre'nin hakikatını keşfetmek suretiyle dehasını ortaya koymaktan geri kalmıyor. Aynı şekilde Ehl-i kitaptan İslâm'ı bulandırmak için Müslüman olanların Hz. Peygamber adına yalan uydurmalarına ve İslâm'a onda olmayan şeyler katmalarına müsamaha gösterdikleri ve sonra da bu yalanları onlardan naklettikleri için -Hz. Ömer de dahil olmak üzere- sahabîleri gafletle, basitlik ve saflıkla itham etmekten de geri kalmıyor. Evet sahabîlere, Ebû Reyye'ye verilen uyanıklığın bir zerresi bile verilmemişti ki,

onlar da bununla İslâm'ı bulandırmak isteyenlere aldanmak, onların yalanlarını nakletmek, diledikleri gibi İslâm inancını bozmaları için onları serbest bırakmak ve hatta onları ululayıp yüceltmek yerine, gerçekte bu kimselerin İslâm'ı bulandırmak isteyen fitneciler olduklarını anlayabilsinler!...

Yine sahabîlerden sonra gelen nesilleri de -ki aralarında onbinlerce büyük âlim, fakîh ve muhaddis vardır- gafletle ve bu "araştırmacı ve dâhi allamemizin" farkına vardığı hakikatleri görememekle itham ediyor. Onların hepsini, kendisinin kitabında yer verdiği ve gerçekte bin yıl önce yazılmış olması gereken hakikatleri bilmemekle suçluyor. Evet maalesef onlar, kendisine gelinceye kadar, bilimsel araştırmaların çehresini değiştirecek olan bu görevi yerine getirmediler!

Bunlar Ebû Reyye'nin, neredeyse kitabının her sayfasında karışlaşılabilecek, söz ve kelimeleri. Bütün bu iddialar, gurur ve övünmeler tek bir şeyi gösteriyor... Söyleyeninin aklî seviyesini... Rızıkları taksim ettiği gibi akılları da taksim edeni tenzih ederiz.

8- Ebû Reyye kitabında, kendilerinde hiçbir şüphe ve zayıflık bulunmayan çok fazla delil zikrettiğini iddia ediyor. Onun bu iddiasının değerini anlamak için, nesiller boyunca Müslümanların çoğunluğunun sahip olduğu görüşe aykırı düşen görüşlerinin dayanağı olan kaynakların neler olduğuna bakmamız yeterlidir. İşte kaynak olarak gösterdiği ve nakillerde bulunduğu kitapların en önemlileri:

– Hayatu'l-Hayevân, ed-Demîrî
– el-Umde, İbn Reşik
– Şerhu Nehci'l-Belağa, İbn Ebî'l-Hadîd
– el-Meârif, İbn Kuteybe
– Nihayetu'l-Ereb, en-Nuveyrî
– el-Beyan ve't-Tebyin, Câhız
– el-Hayevân, Câhız
– Uyûnu'l-Ahbar, İbn Kuteybe
– Rıhletu İbn Cübeyr
– el-Hıtat, el-Makrizî
– el-Fahrî, İbn Tabataba

– Mu'cemu'l-Udebâ, Yakut
– Hilyetu'l-Evliyâ, Ebû Nuaym
– Tarihu Bağdad, el-Hatib
– Tarihu Dımaşk, İbn Asakir
– Tarihu Ebi'l-Fidâ
– en-Nücûmu'z-Zahire, İbn Tağriberdi
– Mu'cemu'l-Hayevan, Maluf Paşa
– Ebû Hüreyre, Abdu'l-Hüseyin Şerefüddin
– Hızanetu'l-Edeb, Abdulkadir el-Bağdadi
– Hâssu'l-Hâs, Seâlibî
– Simâru'l-Kulûb, Seâlibî
– es-Sadâkatu ve's-Sadîk, Tevhîdî
– Nüketü'l-Himyan fî Nüketi'l-Umyan, es-Safedî
– Şerhu Lâmiyyetu'l-Acem, el-Ulvânî
– Tarihu't-Temeddüni'l-İslâmî, Corci Zeydan
– el-Arab Kable'l-İslâm, Corci Zeydan
– Dâiretu'l-Meârifi'l-İslâmiyye, (Müsteşrıkler)
– el-Hadâratu'l-İslâmiyye, Kramer
– es-Siyâdetu'l-Arabiyye, Vloten
– Hadâratu'l-İslâm, İbrahim el-Yazıcı
– Tarihu'l-Arab el-Mutavval, Philip Hitti ve arkadaşları
– Tarihu Şuûbi'l-İslâmiyye, Brockelman
– el-Mesîhiyyetu fi'l-İslâm, Papaz İbrahim Luka
– el-Akide ve'ş-Şeria Fi'l-İslâm, Goldziher

İşte Ebû Reyye'nin kitabının sonunda zikrettiği kaynaklardan bazıları. O kaynaklardan kendilerinde hiçbir şüphe ve zayıflık bulunmayan çok fazla delil zikrettiğini iddia ediyor![345]

---

[345] Ebû Reyye'nin iddia etmiş olduğu kendilerinde hiçbir şüphe ve zayıflık bulunmayan delillerinin kaynakları arasında İbn Asakir'in "Tarih"i, Ebû Nuaym'ın "el-Hılye"si ve el-Hatib'in "Tarihu Bağdad" gibi eserler de var ve biz bu eserlerin kendilerine hiçbir şüphenin bulaşmamış kaynaklar olabileceklerini reddettik.

Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim, Müsned-i Ahmed, Muvattâ, Sünen-i Nesâi, Tirmizî ve diğer muteber hadis kitaplarında yer alan metinleri ise dilediği gibi yalanlıyor. Çünkü onlara şüphe ve zayıflık bulaşıyor!..

Rivâyetlerinde Buhârî'den şüphe edilir, ancak anlattığı hikâyelerinde el-İskâfî'ye güvenilir.

Müslim rivâyetlerinde zayıf bulunur, ancak Seâlibi'nin doğruluğundan tereddüt edilmez.

İmam Ahmed yalan ve uydurma hadisleri rivâyet eder, ancak İbn Ebî'l-Hadîd sadece doğruları nakleder...

Ben bunları söyleyen hakkında bir şey demiyorum. Ancak onun kitabını öven, kaynaklarının çokluğuna olan hayranlığını dile getiren ve bu topraklarda bilimsel metodun sözcülüğünü yapan büyük edip'e[346] soruyorum: Bu sözlerin sahibi ilim adamı olabilir mi? Ya da ilim talebesi veya ilmin manasını anlayan biri olabilir mi?

9- Ebû Reyye kitabını bilimsel araştırma kurallarına göre yazdığını iddia ediyor. Acaba kitabı için belirlemiş olduğu metot nedir? Hadislerin sahihliğini tespit etmek için koymuş olduğu kural ya da kurallar nelerdir? Şu anda elimizde mevcut olan hadis kitaplarından oluşan serveti ne yapmamız gerekir? Hepsini atacak mıyız? Yoksa hepsini alacak mıyız? Ya da

---

Burada biraz daha açıklama yapalım: el-Hatib, Ebû Nuaym ve İbn Asakir –kendi dönemlerinin en büyük hafızları arasında olsalar da- adı geçen eserlerinde yer verdikleri rivayetlerin sahih yollardan gelip gelmediklerine dikkat etmemişlerdir. Bu eserlerinde bütün yaptıkları, yazmış oldukları konuyla ilgili bütün rivayetleri –senedin zikredilmiş olmasına dayanarak ve ravisinin durumunun bilinmesiyle haberin durumunun bilineceği esasından hareketle, senedlerin sahih mi yoksa zayıf mı olduklarına veya haberin doğru mu yoksa yalan mı olduklarına bakmadan- toplamak olmuştur. İşte bu yüzden adı geçen eserlerinde, âlimlerin de işaret ettikleri gibi çok fazla uydurma veya zayıf haber yer almıştır.

Onun için Zehebî, "es-Sikât" isimli eserinin 11. sayfasında el-Hatib'ten bahsederken şöyle diyor: "O, Ebû Nuaym ve bir çok tarihçi âlim için, eserlerinde uydurma hadislerin rivayetlerine yer vermelerinden ve bundan sakınmamalarından daha büyük bir günah bilmiyorum. Bu, Sünnet'e karşı işlenmiş bir kötülük ve cinayettir. Allah bizi de onları da affetsin."

346 Bu şahıs Mısır'daki bazı gazetelerde Ebû Reyye'nin kitabı hakkında makaleler yazan Dr. Taha Hüseyin'dir. Makalelerinde Ebû Reyye'nin kitabındaki kaynakların çokluğuna olan hayranlığını dile getirmiş ve bunun onun araştırmalarının derinliğine işaret ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Ebû Hüreyre ile ilgili bölümünü çok sert bir şekilde eleştirmiştir. Ancak araştırmacı(!) Ebû Reyye, Taha Hüseyin'in kaynakların çokluğuyla ilgili övgülerini yayınlamış, sert eleştirilerini ise es geçmiştir. İşte onun emanet anlayışı bu.

bir kısmını atıp bir kısmını alacak mıyız? Bunun ölçüsü ne olacak? Akıl mı? Kimin aklı? Sâbit rivâyetleri yalanlayıp, uydurma hikâyeleri doğrulayan bir akıl mı? Buhârî'nin rivâyetlerini reddedip, el-İskâfî'nin hikâyelerini kabul eden bir akıl mı?

Sonra Ebû Hüreyre! Onun hadislerini ne yapacağız? Onların hepsi uydurma mı? Yoksa bir kısmı uydurma bir kısmı da sahih mi? Bunları ayırmadaki kural ne olacak?

Ebû Reyye'nin bütün yaptığı, kendisinden önceki âlimlerin, hadislerin nakdi için doğru ve bilimsel kurallar koymaktan gafil oluşlarına dikkat çekmekteki dehâsını bizlere göstermek olmuştur! Sünnet hakkında ve sünnetin râvileri olan sahabe, tâbiîn ve onlardan sonra gelenler hakkında kuşku uyandırmak için başvurmadığı yol kalmamıştır. Bütün bunlardan sonra da sünnete hizmet etmek istediğini iddia ediyor!

Bilimsel metot bu mu? Daha önce hiç kimsenin izlemediği bilimsel araştırma kurallarına göre yapılan çalışma bu mu?

Ben kendisine, aklına ve okuyucunun aklına saygı duyan akıl sahibi hiç kimsenin, bu metodu izlemediğine şahitlik ediyorum. Bu şeref Ebû Reyye'ye yeter... Bilakis otuz küsür senelik bir çaba harcamış olması şeref olarak ona yeter!

"*De ki: "İşleri yönünden âhirette en büyük kayba uğrayanların kimler olduklarını bildireyim mi? Onlar o kimselerdir ki dünya hayatında yaptıkları işlerin karşılıkları hep boşa gidecektir. Halbuki kendilerinin güzel güzel işler yaptıklarını sanırlar.*" (Kehf, 18/103-104)

Bütün bunlardan sonra, çok açık iki sebepten dolayı, Ebû Reyye'nin kitabının bilimsel hiçbir değerinin olmadığı ortaya çıkmış oldu:

1- Kitabının bilimsel bir metottan yoksun oluşu.

2- Yazarının ilim emanetinden yoksun oluşu. "*Allah gerçeği söyler ve doğru yola iletir.*" (Ahzab, 33/4)[347]

---

[347] Okuyucu Ebû Reyye'yi eleştirirken bazen başka bir yerde söylediğimizi, burada tekarar ettiğimize dikkat etmiştir. Bunun sebebi birinci baskının giriş bölümünde Ebû Reyye'nin Ebû Hüreyre ile ilgili tavrını genel olarak eleştirmemiz ve bunu kitabımızın baskısından birkaç ay önce yazıp hemen Kahire'ye göndermemizdir. Bu yüzden elimizde o yazının bir kopyası yoktur. Ebû Hüreyre ile ilgili özel bir bölüm yazınca, giriş bölümünde söylediklerimizden bazılarını

Üçüncü Bölüm

SÜNNETİN TEŞRÎ'DEKİ YERİ

Bu bölüm üç kısımdan oluşuyor:

A- Kur'ân'a Nispetle Sünnetin Yeri

B- İkinci Kısım: Kur'ân Sünneti Nasıl Kapsıyor?

C- Sünnetin Kur'ân'la ve Kur'ân'ın Sünnetle Nesh Edilmesi

---

hatırlayamadık. İşte Ebû Reyye'nin, Müslümanların çoğunluğunun sahip olduğu görüşlerin dışına çıkarken dayandığı kaynakların tekrar edilmesinin sebebi bu.

SÜNNETİN TEŞRÎ'DEKİ YERİ

A- KUR'ÂN'A NİSPETLE SÜNNETİN YERİ

Allah, Peygamber'ine Kur'ân'ı muttakiler için hidayet, Müslümanlar için düstur, Allah'ın şifa dilediği kullarının kalpleri için şifa, kurtuluş ve aydınlık dilediği kimseler için de bir ışık olması için indirdi. O, Allah'ın, uğruna peygamberler gönderdiği bir çok gayeyi içine alır. Onda teşrî (hükümler), âdâb, teşvik, korkutma, kıssalar ve tevhid vardır. Onun doğruluğu icmalen (genel olarak) ve tafsilen (ayrıntılarıyla) kesindir. Onun bir âyetinden, bir kelimesinden veya bir harfinden şüphe eden Müslüman değildir. Allah'ın dininde ince bir anlayışa sahip bir âlimin en fazla önem verip ilgilendiği şey, Allah'ın Kur'ân'da indirdiği hükümleri, kulları için koyduğu nizam ve kanunları açıklayıp haber vermektir.

Müslümanlar sahabe döneminde Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den dinleyip almışlar, sonraki dönemlere de mütevâtir olarak nakletmişlerdir. Hz. Peygamber'in, Allah'ın kitabını insanlara tebliğ etmenin dışında da görevleri bulunuyordu. Kur'ân'ı açıklayıp âyetlerini tefsir etmek, mücmel hükümlerinin tafsilatını bildirmek ve genel kuralları beyan etmek gibi.

Bu yüzden Müslümanlar Allah'ın kitabını bilmeye ihtiyaç duymanın yanında, Hz. Peygamber'in açıklamalarını da bilmeye ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü Kur'ân'ın gerçeği üzere anlaşılması ve pek çok ahkâm âyetinde Allah'ın neyi kastettiğinin bilinmesi ancak -Rabblerinden kendilerine indirileni beyan etsin diye Allah'ın kendisine kitap indirdiği- Hz. Peygamber'e müracaat etmekle mümkündür.

Onun için bazı aşırı gruplar dışında geçmişte ve günümüzde Müslümanlar, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirden oluşan sünnetinin, helâl ve haramları araştıran herkesin mutlaka başvurmak zorunda olduğu, İslâm Teşrîi'nin (İslâm Hukuku'nun) kaynaklarından biri olduğu üzerinde görüş birliği içindedirler. Geçen bölümlerde, Allah'ın kitabından ve Hz. Peygamber'in sözlerinden buna işaret eden delilleri zikrettik. Ancak burada incelemek istediğimiz mevzu bu değildir. Burada Kur'ân'a nispetle sünnetin yerini inceleyeceğiz. Acaba sünnet Kur'ân'la aynı mertebede mi? Yoksa onun mertebesi Kur'ân'dan sonra mı geliyor?

Şüphesiz Kur'ân metin açısından sübûtu kat'idir (sâbitliği kesindir). Sonra O'nun bir kısmının delâleti kat'î, bir kısmının ise zannîdir. Sünnete gelince: Mütevâtir olanlar sübûtu kat'îdir. Mütevâtir olmayanlar ise, icmalî olarak sübûtu kat'î olsa da, tafsilî olarak sübûtu zannîdir. Delâleti kat'î olan ve delâleti zannî olan iki çeşidiyle birlikte sübûtu zannî olanın mertebesi, yine delâleti kat'î ve zannî olan iki çeşidiyle birlikte sübûtu kat'î olanın mertebesinden sonra gelir. Dolayısıyla sünnetin mertebesi Kur'ân'ın mertebesinden sonra geliyor.

Yine sünnet ya Kur'ân'ı açıklar ya da Kur'ân'a ilave olarak bir şey söyler. Eğer Kur'ân'ı açıklıyorsa, açıkladığı şeye nispetle ikinci mertebede geliyor demektir. Çünkü buradaki asıl metin temel olup, açıklama onun üzerine bina ediliyor. Eğer Kur'ân'a ilave olarak bir şey söylüyorsa, onun muteber olması da ancak Kur'ân'da o konuda bir şey bulunmamasına bağlıdır. Bu da Kur'ân'ın birinci derecede dikkate alınacağının delilidir.

Aklî bakış açısının işaret ettiği sonuç da budur. Yine bu konuda gelen rivâyetler de bu sonucu destekliyor. Bunlardan biri Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin Muâz İbn-i Cebel'den rivâyet ettiği şu hadistir: "Hz. Peygamber demiştir ki: Sana bir mesele arz edildiğinde nasıl hükmedeceksin? Muaz şöyle cevap vermiştir: Allah'ın kitabıyla. Hz. Peygamber: Eğer onda bir şey bulamazsan? Muaz: Allah'ın elçisinin sünnetiyle. Hz. Peygamber: Onda da bir şey bulamazsan? Muaz: O zaman kendi içtihadıma göre, demiştir."[348]

---

[348] Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivayet etmiştir. Tirmizî, bendeki isnadı muttasıl değildir, demiştir. İbnu'l-Arabi bu sözün akabinde şöyle diyor: Bu, meşhur hadistir. (Şerhu İbni'l-Arabi Li't-Tirmizî, 6/69) Ebû Dâvûd, *Akdiye* 11; Tirmizî, *Ahkâm* 3; Ahmed İbn-i Hanbel, *Müsned*

Hz. Ömer, Kadı Şurayh'a şunları yazmıştır: "Sana bir mesele getirildiğinde, Allah'ın kitabında olanla hükmet. Allah'ın kitabında (hükmü) olmayan bir mesele getirildiğinde, Hz. Peygamber'in o meseledeki sünnetiyle hükmet...."[349] Hz. Ömer'den nakledilen bir başka rivâyet şöyledir: "Eğer Allah'ın kitabında bir şey bulursan ona göre hükmet. Onun dışında bir şeye bakma." Buradaki kastın ne olduğunu ise bir başka rivâyette şöyle açıklıyor: "Allah'ın kitabında gördüğün şeye bak ve onun hakkında kimseye bir şey sorma. Allah'ın kitabında bir şey göremiyorsan, o zaman Hz. Peygamber'in sünnetine tâbi ol."

İbn Mes'ûd'un şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Sizden birine bir mesele arz edildiğinde, Allah'ın kitabında olanla hükmetsin. O konuda Allah'ın kitabında bir şey yoksa, o zaman Hz. Peygamber'in söylediğiyle hükmetsin."

Daha önce değindiğimiz gibi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, kendilerine bir mesele arz edildiğinde Allah'ın kitabına bakıyorlardı. Eğer meselenin hükmünü orada bulamazlarsa Hz. Peygamber'in sünnetine bakıyorlardı. Aynı şeyler pek çok sahabe, tâbiîn ve müçtehit imamlardan da nakledilmiştir.

Ancak bazı âlimlerden bu söylediklerimize aykırı olan rivâyetler de nakledilmiştir. Onlar Kur'ân'daki mücmeli açıkladığını, mutlakı sınırladığını ve genel olanı özelleştirdiğini belirterek sünnetin Kur'ân üzerinde belirleyici olduğu ve bu konularda Kur'ân'ın zahirinin bırakılıp sünnete başvurulacağı görüşündedirler. Kur'ân nassı iki veya daha fazla ihtimal taşıyabilir. Bu durumda sünnet o ihtimallerden birini belirler ve Kur'ân nassının (zâhirinin) gerektirdiği bırakılıp sünnetin belirlediğiyle amel edilir. Hırsızlık âyeti, küçük-büyük mal çalan bütün hırsızların elinin kesileceğine hükmeder, ancak sünnet bu hükmü, belli bir değere ulaşan ve koruma altındaki malları çalanların ellerinin kesileceği şeklinde husûsîleştirir. Yine âyette elin (yed) kesileceği ifade ediliyor. El (yed) kelimesi ise parmaklardan dirseğe kadar olan kısım için kullanılabiliyor. Ancak sünnet bunu bileklerden şeklinde belirliyor. Yine zekât âyetleri bütün malları kapsar.

5/230, 242; Dârimî, *Mukaddime* 20.

349 Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ* 10/110, nr.20100; *Kenzu'l-Ummal*, 5/811, nr. 14452. (Ed.)

Ancak sünnet zekâtı belirli mallara has kılar. Yine Kur'ân'da "*bunlardan başkası size helâl kılındı*" (Nisa, 4/24) buyurularak (önceki âyetlerde evlenilmesi haram kılınanların dışındakiler ile) evlenmenin helâl olduğu belirtir. Ancak sünnet bu genel hükmü husûsîleştirip (ayette belirtilmemiş olan) bir kadının teyzesi ya da halasıyla tek nikah altında birleştirilemeyeceğini de hükme bağlıyor. Ve bunun örnekleri çoktur.

Acaba bunlar sünnetin Kur'ân'dan önde geldiğini veya eşit olduğunu söylememizi mi gerektiriyor?

Buna cevap olarak diyoruz ki: Bu durumlarda sünnet Allah'ın, kitabında neyi kastettiğini açıklıyor. Örneğin hırsızlık âyetindeki "elin kesilmesi"nden kastın, dirseklerden değil bileklerden kesilmesi olduğunu açıklıyor. Yine hırsızdan kastın ise "belirli bir değere ulaşmış ve koruma altındaki malı çalan hırsız" olduğunu beyan ediyor. Sünnet bu durumda yeni bir hüküm getirmiyor, sadece mücmel ve muhtemel olanı tefsir edip açıklıyor. İşte bazı âlimlerin "sünnet Kur'ân üzerinde belirleyicidir." sözleriyle kastettikleri budur. Yani Kur'ân'ı açıklayıcı olmasını kastediyorlar. Yoksa Kur'ân'dan önde gelmesini değil.

Muaz'dan rivâyet edilen hadis konusunda pek çok görüş olduğu şeklinde bir itiraz da ileri sürülebilir. Bu rivâyet hakkında Tirmizî şöyle diyor: "Onu sadece bu rivayet tarikinden biliyoruz. Ve isnadı da muttasıl değil."[350] el-Cürcâni ise onu uydurma hadisler arasında sayıyor. Şöyle diyor: "Dinin usullerinden biri hakkındaki bu hadis, itibar edilmeyecek bir isnadla gelmiş bâtıl bir hadistir."

Ancak biz diyoruz ki Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, İbn Abbas ve sahabenin diğer büyüklerinden nakledilen rivâyetlerdeki hareket tarzları söylediklerimize delil olarak yeter.

Âhâd hadislerin sübûtlarının zannî olmasından dolayı, sübûtları bakımından mertebelerinin Kur'ân'dan sonra geldiklerine şüphe yok. Ancak içtihad ve Kur'ân nassalarının anlaşılması bakımından ve sünnetin onları özelleştirmiş, sınırlandırmış veya bir açıklama getirmiş olabileceği ihtimaline binaen bu nassların uygulanmasından önce sünnete başvu-

[350] İbnü'l-Arabi Şerhi, 7/70

rulması zorunludur. İşte bu açıdan, yani nasslarının karşılaştırılması ve çelişkiye benzer bir şey görüldüğünde aralarının bulunması bakımından Kur'ân'la eşittir. Zaten sünnetin delil olduğunu kabul eden hiç kimse buna itiraz etmiyor.

1. Sünnet Bağımsız Olarak Hüküm Koyabilir mi?

Sünnetin -içerdikleri hükümler açısından- üç kısma ayrıldığı hususunda âlimler arasında bir tartışma yoktur.

1- Kur'ân hükümlerini tekid eden, icmal ve tafsil bakımından da bu hükümlerle uygunluk arzedenler. Örneğin şartları ve rükunlarına değinmeden namazın, zekâtın, haccın ve orucun farz olduklarını bildiren hadisler gibi. Bu hadisler, bu konulardaki Kur'ân âyetleriyle uyum içindedirler. Şu hadis gibi: "İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak ve gücü yeten için Kabe'yi hac etmek." Bu hadis şu âyetlerle uyum içindedir: "*Namazı hakkıyla eda edin, zekâtı verin.*" (Bakara, 2/83). "*Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Böylece umulur ki fenalıklardan korunursunuz.*" (Bakara, 2/183). "*Ziyarete gücü yeten herkese Beytullahı ziyaret etmek, Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır.*" (Âl-i İmran, 3/97).

Ve şu hadis gibi: "Kendi rızası olmaksızın müslüman birinin malı (bir başka müslümana) helâl olmaz." Bu hadis Allah'ın şu âyetiyle uyum içindedir: "*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda meşrû olmayan yollarla yemeyin. Karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret yapmanız ise, elbette meşrûdur.*" (Nisa, 4/29).

2- Kur'ân hükümlerini, mutlak olanlarını sınırlamak, mücmel olanlarını tafsil etmek ve genel olanlarını da özelleştirmek suretiyle, açıklayıp beyan edenler. Namaz, oruç, zekât, hac, alışveriş ve muamelat gibi Kur'ân'da mücmel olarak gelmiş hükümleri tafsilatıyla bildiren hadisler gibi. Bu kısım sünnet içinde çoğunluğu oluşturur.

3- Kur'ân'da hakkında bir hüküm bulunmayan, farz kılınmayan ya da yasaklanmayan meselelerde hüküm koyanlar. Bir kadınla teyzesi veya halasını tek nikah altında birleştirmenin haramlığını, şuf'a hükümlerini, zinâ

eden evlinin recm edilmesini, zinâ eden bekarın ise sürülmesini ve nineye mirastan pay verilmesini hüküm altına alan hadisler gibi.

İlk iki kısımdaki hadisler konusunda, yani bu hadislerin varid oluşları, hükümlerinin sâbit oldukları ve sünnetteki hadislerin çoğunluğunu bunların oluşturduğu noktasında âlimler arasında bir anlaşmazlık yoktur. İhtilâf edilen üçüncü kısımdır, yani haklarında Kur'ân'da bir hüküm bulunmayan meselelerde hüküm koyan hadislerdir. Sünnetin bu meselelerde hüküm koyması ne şekilde olmaktadır? Yeni hükümleri bağımsız olarak mı koyuyor? Yoksa tevil yoluyla da olsa Kur'ân nasslarının kapsamı içerisinde mi hüküm koyuyor? "el-Muvafakat" müellifi ve diğer bazı âlimler birinci görüşteler. Çoğunluk ise ikinci görüşte. Önce bu konuda İmam Şâfiî'nin söylediklerini aktaracağız, sonra da bu anlaşmazlığın açıklamasına geçeceğiz.

İmam Şâfiî şöyle diyor[351]: İlim ehli arasında, Hz. Peygamber'in sünnetinin üç açıdan ayrıma tabi tutulduğu noktasında, bir anlaşmazlık görmüyorum. İki kısmı hakkında görüş birliği içindeler:

Birincisi: Allah'ın kitapta bir hüküm indirmesi ve Hz. Peygamber'in de (hadislerinde) aynı hükmü dile getirmesi. İkincisi: Allah'ın, kitabında indirdiği mücmel bir hükümle neyi kastettiğini Hz. Peygamber'in açıklaması.

Âlimler bu iki kısımda anlaşmazlığa düşmemişlerdir.

Üçüncü kısım: Kur'ân'da hakkında nass bulunmayan bir meselede Hz. Peygamber'in hüküm koyması.

1- Âlimlerden bir kısmı şöyle demiştir: Allah, Hz. Peygamber'e itaatı farz kılmakla ve onun rızasına uygun olanı yapacağını ezeli ilmiyle bildiğinden, Kur'ân'da hakkında nass bulunmayan meselelerde hüküm koymasını tayin etmiştir.

2- Bir kısmı şöyle demiştir: Koyduğu her hükmün, mutlaka Kur'ân'da bir temeli vardır. Namazın adedini hüküm altına almasının, Kur'ân'da namazın genel olarak farz kılınmasına dayandığı gibi. Alış veriş ve diğer meseleler için de aynı şey geçerlidir. Çünkü Allah Teâla şöyle diyor: "*Birbirinizin mallarınızı haram yollarla yemeyin.*" (Nisa, 4/29). "*Allah alış verişi helâl, faizi ise haram kıldı.*" (Bakara, 2/275). Namaz konusunda olduğu

---

[351] *er-Risale*, s. 91.

gibi bu meselelerde de helâl ya da haram koymayıp, sadece Allah'ın söylediklerini açıklıyor.

3- Bir kısmı şöyle demiştir: Koyduğu bu hükümler ona Allah'tan gelmiştir ve dolayısıyla sünneti (hükümleri) Allah'ın farz kılmasıyla sâbit olmuştur.

4- Bir kısmı şöyle demiştir: Koyduğu her hüküm kalbine yerleştirilmiştir.. Dolayısıyla sünnet, Allah tarafından kalbine yerleştirilmiş olan hikmettir.

Açıkça görüldüğü gibi üçüncü kısımdaki ihtilâf, bu kısma giren hadislerin varlığı noktasında değil, kaynağı ve çıkış noktasındadır. Acaba birinci, üçüncü ve dördüncü maddedeki âlimlerin dediği gibi, bu hadisler bağımsız olarak hüküm koyabilirler mi? Yoksa ikinci maddedeki âlimlerin dediği gibi, Kur'ân âyetlerinin kapsamı içersinde mi kalırlar?

2. Bağımsız Olarak Hüküm Koyacağını Söyleyenlerin Delilleri

İlk olarak şunu diyorlar: Hz. Peygamber hata yapmaktan korunmuş (ma'sum) olduğuna göre sünnetin bağımsız olarak hüküm koymasına aklen bir engel yoktur. Allah, Peygamber'ine herhangi bir yolla, Kur'ân'la veya bir başkasıyla, hükümlerini insanlara tebliğ etmesini emredebilir. Bu aklen câiz olduğuna ve herkesin ittifakıyla fiilen de vukû bulduğuna göre, o halde niçin böyle olduğunu söylemiyoruz?

İkinci olarak şunu diyorlar: Emrettiği ve yasakladığı şeylerde Hz. Peygamber'e tabi olmayı ve itaat etmeyi emreden Kur'ân nassları genel olup açıklayıcı, tekid edici ve bağımsız (hüküm koyan) sünnet arasında bir ayrım yapmıyor. Bilakis bazılarında bu bağımsızlığı ifade ediyor. Şu âyette olduğu gibi: "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Resulüne ve sizden olan ülülemre de itaat edin. Eğer Allah'a ve âhirete iman ediyorsanız, hakkında ihtilafa düştüğünüz meseleyi Allah'a ve Resulüne arzediniz.*" (Nisa, 4/59). Allah'a arz etmek Kur'ân'a ve Resûlüne arz etmek de -vefatından sonra- sünnete arz etmektir (oradaki talimatlara göre anlaşmazlığı çözmektir).

Allah şöyle buyuruyor: "*Allah'a itaat edin, Resulullaha itaat edin ve*

onlara karşı gelmekten sakının!" (Maide, 5/92). Bu ve bunun gibi Allah'a itaat etmekle Hz. Peygamber'e itaat etmenin birlikte zikredildiği âyetlerde, Allah'a itaat etmek, O'nun emir ve yasaklarına, Hz. Peygamber'e itaat etmek de, onun -Kur'ân'da olmayan- emir ve yasaklarına işaret ediyor. Çünkü eğer bunlar Kur'ân'da olsalar, o zaman Allah'a itaatin kapsamında olurlar.

Allah şöyle buyuruyor: "... Öyleyse Peygamberin emrine aykırı hareket edenler başlarına dünyada bir bela gelmesinden yahut âhirette gayet acı bir azap gelmesinden korkup çekinsinler." (Nur, 24/63) âyette Hz. Peygamber'e has kılınan bir şeyde ona itaat edilmesi emrediliyor. Bu şey, -Kur'ân'da gelmemiş olan- sünnettir.

Allah şöyle buyuruyor: "*Kim Resûlullaha itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.*" (Nisa, 4/80).

Yine şöyle buyuruyor: "Peygamber size ne verirse onu alınız, o sizi neden men ederse onu terk ediniz." (Haşr, 59/7).

Yine şöyle buyuruyor: "*Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için, onlar aralarında ihtilaf ettikleri meselelerde seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükümden ötürü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olmazlar.*" (Nisa, 4/65). Bu âyet Zübeyr ile Ensardan biri arasındaki su sırası anlaşmazlığında, Hz. Peygamber'in, önceliğin Zübeyr'in olduğuna hükmetmesiyle ilgili olarak inmiştir. Bu hüküm Allah'ın kitabında yoktur. Görüldüğü gibi Kur'ân'daki bütün deliller, -Kur'ân'daki hükümlerin yanı sıra gelen- Hz. Peygamber'in bütün emir ve yasaklarının- Kur'ân'da olmayan yeni hükümler koyduğuna işaret ediyor.[352]

Üçüncü olarak şunu diyorlar: Pek çok hadis dinin iki temel kaynağının Kur'ân ve sünnet olduğuna, sünnette Kur'ân'da olmayan hükümler bulunduğuna ve Kur'ân'da olanları almanın farz olması gibi sünnete olanların alınmasının da farz olduğuna işaret ediyor. Şu hadis gibi: "Sizden birinizin şöyle demesi yakındır: "Bu, Allah'ın kitabıdır. Ondaki helâlleri helâl, haramları da haram sayarız. Dikkat edin! Kendisine benden bir hadis

[352] *el-Muvâfakât*, 4/13-14.

ulaştırılıp da onu yalanlayan kimse, Allah'ı, Peygamber'ini ve hadisi ona ulaştıranı yalanlamış olur."[353]

Bu hadis, sünnette, Kur'ân'da olmayan hükümler bulunduğunun delilidir.[354]

Dördüncü olarak şunu diyorlar: Hz. Ali'nin şöyle dediği sâbittir: "Yanımızda Allah'ın kitabından, Müslüman bir adama verilmiş anlayıştan ve şu sahifede olanlardan başka bir şey yoktur..." Muaz hadisinde de şu rivayet edilmiştir: -Ne ile hükmedeceksin? -Allah'ın kitabıyla. -Orada bir şey bulamazsan? -Allah'ın Resûlünün sünnetiyle." Buradan da açıkça anlaşılıyor ki sünnette, Kur'ân'da olmayan şeyler vardır. Âlimlerden bazılarının söylemiş olduğu şu sözün anlamı da budur: "Kur'ân, sünnete bazı alanlar, sünnet de Kur'ân'a bazı alanlar bırakmıştır."[355]

3. Bağımsız Olarak Hüküm Koyamayacağını Söyleyenlerin Delilleri

Bu görüşte olanlar ise, Şatıbî'nin şu ifadelerde dile getirdiği hususları delil olarak gösterirler:

Anlamı yönünden sünnetin kaynağı Kur'ân'dır. Onun mücmelini tafsil eder, anlaşılmayan yerlerini beyan eder ve veciz ifadelerini şerh eder. Çünkü sünnet Kur'ân'ın açıklamasıdır. Allah Teâla'nın şu sözü de bu gerçeğe işaret eder: "*Sana da ey Resulüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın.*" (Nahl, 16/44). Sünnette, Kur'ân'ın genel ya da ayrıntılı olarak işaret etmediği hiçbir anlam yoktur.

Aynı şekilde Kur'ân'ın hem din hem de dinin kaynağı olduğuna işaret eden her şey yine bu gerçeğin delilidir. Çünkü Allah Teâla şöyle diyor: "*Ve sen pek yüksek bir ahlâk üzerindesin.*" (Kalem, 68/4). Hz. Âişe bu âyeti, "Onun ahlâkı Kur'ân'dı." diye tefsir etmiş ve ahlâkını sadece Kur'ân olmakla sınırlandırmıştır. Bu da Hz. Peygamber'in sözlerinin,

---

[353] Taberi "el-Avsat"ta Cabir'den rivayat etmiştir. *İbn Abdilberr* de "*Câmiu Beyâni'l-İlm*"de (2/189) rivayet etmiştir. Dârekutnî, *Sünen* 4/287; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* 20/274, 283; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* 9/332.;

[354] *el-Muvâfakât*, 4/15.

[355] *el-Muvâfakât*, 4/16-17.

fiillerinin ve ikrarının kaynağının Kur'ân olduğunun delilidir. Çünkü ahlâk bu hususların kapsamındadır ve Allah Kur'ân'ı her şeyin açıklayıcısı kılmıştır. Dolayısıyla bu da sünnetin genel olarak Kur'ân'ın içinde var olmasını gerektiriyor. Çünkü emirler ve yasaklar öncelikle Kur'ân'dadır. Allah'ın şu sözlerinde ifade edildiği gibi: "*Biz o kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik.*" (En'am, 6/38). "*İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım.*" (Maide, 5/3). Burada Kur'ân'ın indirilişi kastediliyor.

Dolayısıyla sünnet, özü itibariyle, Kur'ân'da olanların açıklamasıdır. İşte "sünnetin kaynağı Kur'ân'dır." sözünün anlamı budur. Aynı şekilde bütün delillerin incelenmesinden elde edilen sonuç da buna işaret ediyor.[356]

Birinci görüşte olanların delillerine özetle şu şekilde cevap veriyorlar: Biz sünnetin, Kur'ân'ın açıklaması olduğunu iddia ediyoruz. Sizin zikretmiş olduğunuz ve Allah'a itaatle birlikte Hz. Peygamber'e de itaat edilmesini farz kılan âyetler ile kast edilen, açıklama ve şerhlerinde Peygamber'e itaat edilmesidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in açıklamalarına uygun şekilde hareket eden biri gerçekte hem Hz. Peygamber'e ve hem de Allah'ın Kur'ân'daki isteklerine göre hareket etmiş olur. Yine Hz. Peygamber'in açıklamalarına aykırı davranan kimse de hem Hz. Peygamber'e ve hem de Allah'ın Kur'ân'da emrettiğine karşı gelmiş olur. Dolayısıyla Allah'a ve Peygamber'ine itaat edilmesinin ayrı ayrı zikredilmesi, birine olan itaatin diğerinden tamamen bağımsız olması sonucunu doğurmaz. Çünkü âyetlerde sünnette olanın Kur'ân'da olmadığına işaret eden bir delil yoktur.

Hz. Zübeyr meselesinde Hz. Peygamber'in verdiği hüküm onların iddia ettiği gibi Kur'ân'da mevcut olmayan bir şey değildir. Bilakis, Kur'ân'ın sünneti kapsaması konusunda açıklanacağı gibi bu hüküm Kur'ân'ın hükümleri ve nassları dahilindedir. Evet biz sünnetin ilave hükümler ihtiva ettiğini kabul ediyoruz. Ancak bu, Kur'ân'da olmayan şeylerin ilavesi niteliğinde değil, şerhin, şerh olunandan fazlalığı niteliğinde olan ilave ve fazlalıklardır. Yani gerçek anlamda ilave ve fazlalık

---

[356] Şatıbi, *el-Muvâfakât*, 4/12-13

söz konusu değildir. Zaten aksi takdirde bu, şerh olmazdı. "Sizden birinizin şöyle demesi yakındır..." hadisiyle ilgili olarak da şunu söylüyorlar: Bu hadisin senedinde Zeyd İbn-i Habbab vardır. İmam Ahmed onun hakkında şöyle diyor: "O doğru sözlü ancak çok hata yapan biridir." Yine onun Süfyan Sevri'den rivâyet ettiği hadisler hakkında da bu istikamette konuşuyor. Buhârî ve Müslim de bu yüzden o ravinin hadislerini kitaplarına almamışlardır.

4. Anlaşmazlık Lafzîdir

İki grup arasındaki durum şu şekilde özetlenebilir: Her iki taraf da, sünnetin, Kur'ân'da, hakkında nass bulunmayan ve açık olarak zikredilmeyen yeni hükümleri kapsadığı hususunda görüş birliği içindeler. Birinci grup şöyle diyor: İşte bu, sünnetin bağımsız olarak hüküm koyduğunu gösteriyor. Çünkü Kur'ân'da yer almayan hükümleri koymak, bağımsız hüküm koymaktır. İkinci grup ise -bu hükümlerin nasslarıyla birlikte ve açık bir şekilde Kur'ân'da yer almadığını kabul etmekle birlikte- yine de bunların, ileride bahsedileceği gibi, bir açıdan Kur'ân nasslarının kapsamına girdiğini söylüyorlar ve bu anlayıştan hareketle şöyle diyorlar: Kur'ân'da yer almayan bir hüküm koyan sahih hadislerin hepsi mutlaka Kur'ân'daki bir nassın veya bir kaidenin kapsamına girer. Eğer böyle olmayan bir hadis varsa, bu onun uydurma olduğunun delilidir ve onunla amel etmek sahih olmaz.

Görüldüğü gibi buradaki anlaşmazlık lafzîdir. Her iki taraf da sünnetin, Kur'ân'da olmayan hükümler koyduğunu itiraf ediyor. Ancak bir taraf bunu bağımsız hüküm koymak olarak isimlendiriyor, diğer taraf ise böyle isimlendirmiyor. Sonuç aynıdır.

B- KUR'ÂN SÜNNETİ NASIL KAPSIYOR?

Eğer sünnet, Kur'ân'ın açıklayıcısı ise ve eğer Şatıbî ve onunla aynı görüşte olanların, "*Ey Resulüm! İşte sana bu kutlu kitabı indirdik ki her şeyi açıklasın, doğru yolu göstersin.*" (Nahl, 16/89) ve "*Biz o kitapta hiç-*

bir şeyi ihmal etmedik." (En'am, 6/38) âyetlerine dayanarak söylediği gibi, Kur'ân, genel ve ayrıntılarıyla, sünnette olan her şeye işaret ediyorsa, acaba biz sünnette, Kur'ân'da olmayan pek çok hüküm görmemize rağmen bu ne şekilde gerçekleşiyor?

Bu konuda âlimler beş ayrı görüşe sahip:

Birinci Görüş:

Kur'ân, sünnetle amel etmenin zorunlu olduğuna işaret ediyor. Dolayısıyla sünnette olan bir şeyle amel etmek aslında Kur'ân'la amel etmek demektir. Anlaşılacağı üzere bu, genel bir görüştür. Bu görüşte olanlardan biri de Abdullah İbn-i Mes'ûd'dur. Benî Esed kabilesinde bir kadının ona gelip şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ey Ebû Abdurrahman! Senin, Allah'ın yaratılışını değiştirdikleri için dövme yapan ve yaptıran, yüzlerindeki kılları yolan ve güzellik için dişlerinin arasını seyrelten kadınlara lânet ettiğini işittim." Bunun üzerine İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında varken ve Allah'ın Resûlünün lanet ettiği kişiye ben niye lanet etmeyeyim ki?" Bunun üzerine kadın: "Ben Kur'ân'ı okudum ve böyle bir şey bulamadım." deyince İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "Eğer okursan, bunu görürsün. Allah şöyle buyuruyor: "*Peygamber size ne verirse onu alınız, o sizi neden men ederse onu terk ediniz.*" (Haşr, 59/7).[357]

Aynı şekilde, giydiği elbisenin haram olduğunu söyleyip onu bundan sakındırdığında Abdurrahman İbn-i Yezid dedi ki: "Giydiğim elbisenin haram olduğu konusunda Allah'ın kitabından bir âyet getir." O da şu âyeti okudu: "*Peygamber size ne verirse onu alınız, o sizi neden men ederse onu terk ediniz.*" (Haşr, 59/7).[358]

Tâvus'un ikindiden sonra iki rekat namaz kıldığı ve İbn Abbas'ın ona şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bunu terk et." Bunun üzerine Tavus şöyle demiştir: "Allah Resûlü bu iki rekatın sadece sünnet edinilmesini yasakladı." İbn Abbas cevap olarak: "Hz. Peygamber ikindi namazından sonra namaz kılınmasını yasakladı. Bilmiyorum, kıldığın için sana azap mı edilir? Yoksa mükafat mı verilir? demiş ve eklemiştir: Çünkü Allah Teâla şöyle

---

[357] *el-Muvâfakât*, 4/24; *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/188.
[358] *el-Muvâfakât*, 4/25; *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/189.

buyuruyor: "*Allah ve Resulü herhangi bir meselede hüküm bildirdikten sonra, hiçbir erkek veya kadın müminin, o konuda başka bir tercihte bulunma hakları yoktur....*" (Ahzâb, 33/36).[359]

İkinci Görüş:

Bu, Kur'ân'ın mücmel (genel), sünnetin ise mufassal (ayrıntılı) olduğu şeklindeki âlimlerin meşhur görüşüdür. Kur'ân'da mücmel olarak zikredilen hükümlerin, nasıl yapılacağını, sebeplerini, şartlarını, engellerini ve onlarla bağlantılı olan diğer hususları açıklayan hadisler gibi. Örneğin namazın vakitlerini, rükûunu, secdesini ve diğer hükümlerini; zekâtın miktarlarını, vaktini ve zekâtı verilecek malların neler olduğunu ve haccın hükümlerini açıklayan hadisler gibi. Aynı şekilde Kur'ân'da mücmel olarak zikredilen hac, kurban, nikah, alış-veriş, suçlar ve kısas gibi konuların hükümlerini açıklayan hadisler de yine böyledir. İşte bu görüşteki âlimler bu hadislerin şu âyetin kapsamına girdiğini söylüyorlar: "*Sana da ey Resulüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın.*" (Nahl, 16/44).

İmran İbn-i Husayn'ın ("Bize Kur'ân'dan bahset, hadis rivayet etme!" diyen) bir adama şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Şüphesiz sen ahmak birisin. Allah'ın kitabında öğle namazının dört rekat olduğunu ve kırâatın sesli okunmayacağını bulabiliyor musun?" Sonra namazı, zekâtı ve diğer konuları da sayarak şöyle demiştir: "Bütün bunları ayrıntılı bir şekilde Allah'ın kitabında bulabiliyor musun? Şüphesiz ki bunlar Allah'ın kitabında kapalı olarak vardır ve onları sünnet açıklamıştır."[360]

Mutarrif İbn-i Abdillah İbn-i Şıhhîr'a denildi ki: Bize sadece Kur'ân'la konuşun. Mutarrif de şöyle cevap vermiştir: "Vallahi Kur'ân'a (onun yerini tutacak) bir karşılık aramıyoruz. Sadece Kur'ân'ı bizden daha iyi bileni arıyoruz."[361]

Bu yüzden Evzaî şöyle diyor: "Kur'ân sünnete, sünnetin Kur'ân'a muhtaç olmasından, daha çok muhtaçtır." İbn Abdilberr, Evzaî'nin mak-

---

359 *el-Muvâfakât*, 4/25.

360 *el-Muvâfakât*, 4/26;Câmiu Beyâni'l-İlm, 2/191.

361 Aynı kaynaklar

sadını şöyle açıklıyor:[362] "O, Sünnetin, Kur'ân'daki maksadı belirlediğini (el-kadâ) ve açıkladığını kastediyor."

İmam Ahmed'e "sünnetin Kur'ân'ı belirlediği (yakdî)" hadisi hakkında sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Bu hadisin kastettiği hakkında şunu demekten daha açık şey bulamıyorum: Sünnet Kur'ân'ı tefsir edip açıklar."[363]

Üçüncü Görüş: Bu görüş, Kur'ân'ın değişik nasslarında hüküm altına alınan genel gaye ve ilkeleri ile hareket eder ve sünnetin koyduğu hükümlerin bu genel gaye ve ilkelerin dışına çıkmadığını söyler.

Bunun açılımı şöyledir: Kur'ân, insanların dünya ve ahiret saadetini gerçekleştirmek için geldi. Saadet ise üç şeyde toplanır:

1- Zaruretler (Darûriyyât): Bunlar dinin, canın, neslin, malın ve aklın korunmasıdır.

2- İhtiyaçlar (Hâciyyât): Bunlar insanları rahatlık ve ferahlığa ulaştıracak her şey ile yine yolculukta ve hastalıkta oruç tutmamak gibi insanlardan zorluk ve sıkıntıyı kaldıracak şeylerdir.

3- Tamamlayıcı güzellikler (Tahsîniyyât): Bunlar ise üstün ahlâk ve güzel adetlerle ilgili şeylerdir.

Kur'ân-ı Kerim, tamamlayıcı unsurlarıyla birlikte bu üç esası getirmiş olup, Kur'ân'daki diğer bütün hükümler de bunların kapsamına girmektedir. İşte sünnette yer alan hükümlerin tamamı da, bu esasların dalları ve ayrıntılarıdır.[364] Son tahlilde sünnet nasslarının tamamının kaynağı, bu üç temeldir.

Dördüncü Görüş: Kur'ân karşılıklı iki hüküm koyar ve ortada her iki hükmün de kapsamına girebilecek benzer nitelikleri bulunan meseleler olur. İşte sünnet, bu meselelerin hangi hükmün kapsamına girdiğini belirtir veya her iki hükme uygun olacak şekilde özel bir hüküm tayin eder. Kur'ân bir illete bağlı olarak bir şey hakkında hüküm koyar, Hz. Peygamber de kıyas yoluyla kendisinde aynı illet bulunan başka bir şeyi o hükmün kapsamına sokar.

---

[362] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/191.
[363] Aynı kaynak. Ve bu kaynaktan naklen *el-Muvâfakât*, 4/26.
[364] Ayrıntılı olarak bakınız: *el-Muvâfakât*, 4/26-27.

1. Karşılıklı İki Hükmün Örnekleri

1- Allah temiz şeyleri (tayyibât) helâl, pis şeyleri de (habâis) haram kılmıştır. Ancak ortada tayyibât mı yoksa habâis mi olduğu bilinmeyen şeyler vardır. İşte Hz. Peygamber bu gibi şeylerin hangisinin kapsamına girdiğini açıklar. Hz. Peygamber'in (üst ve alt çenesindeki dört adet) keskin dişleriyle avlanan yırtıcı hayvanlar ile pençeleriyle avlanan kuşların etini, ehlî eşek etini habâis kapsamına; keler, toy kuşu (hubârâ), tavşan ve benzerlerini de tayyibât kapsamına sokması gibi.

2- Allah, tayyibât kapsamında deniz avını helâl, habâis kapsamında ise ölü etini haram kılmıştır. Ancak denizin ölüsünün hükmü bu iki durum arasında anlaşılmayan bir nitelik arz ediyor. İşte bu noktada Hz. Peygamber şöyle diyor: "Denizin suyu temiz, ölüsü de helâldir."[365] Yine şöyle diyor: "Bize iki ölü ve iki kan helâl kılındı: İki ölü balık ve çekirge; iki kan da ciğer ve dalaktır."[366]

3- Allah (kendiliğinden veya boğazlanmadan) ölen hayvanın etini haram, boğazlanmış hayvanın etini ise helâl kıldı. Ancak boğazlanan hayvanın karnından çıkarılan yavrunun durumu iki ihtimali de taşıyor. İşte bu noktada Hz. Peygamber şöyle diyor: "Yavrunun kesilmesi annenin kesilmiş olmasıdır."[367] Burada cüz'îlik yönü bağımsızlık yönünden ağır basar.

2. İki Hükmün Arasında Özel Bir Hüküm Vermesinin Örnekleri

1- Allah nikahlı kadınları ve cariyeleri helâl, zinayı haram kılmıştır. Ancak dine aykırı olan nikahların hükmünü bildirmemiştir. Ortada ne tam bir nikah, ne de tam bir gayri ahlâki durum vardır. Bu durumla ilgili sün-

---

[365] Ebû Dâvûd, Nesâi, Tirmizî ve İbn Mâce rivayet etmişlerdir. Ebû Dâvûd, *Tahare* 41; Tirmizî, *Tahare* 52; Nesâi, *Tahare* 47; İbn Mâce, *Tahare* 38.

[366] Muvattâ, *Dahâyâ*, hadis no: 648; İbn Mâce, *Et'ıme* 31; Ahmed İbn-i Hanbel, *Müsned* 2/97; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* 1/254; Dârekutnî, *Sünen* 4/271.

[367] Ebû Dâvûd, el-Hâkim, Tirmizî, İbn Mâce, İbn Hibbân ve Dârekutnî rivayet etmişlerdir. Ebû Dâvûd, *Zebâih* 18; Tirmizî, *Et'ime* 2; İbn Mâce, *Zebâih* 15; Ahmed İbn-i Hanbel, *Müsned* 3/31, 39; İbn Hibbân, *Sahih* 13/206; el-Hâkim, *Müstedrek* 4/127; Dârekutnî, *Sünen* 4/273, 274; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* 4/162, 8/102.

nette şu hadis gelmiştir: "Kadın velisinin izni olmadan nikahlanırsa nikahı batıldır, nikahı batıldır, nikahı batıldır. Ancak münasebette bulunulmuşsa, yararlanmanın bedeli olarak kadına mehir vardır."[368]

2- Allah kısas olarak cana can ve organlara karşı da organlara hükmetmiştir. Hata durumunda ise öldürmeye diyet ve yine organlar için de ayrıntılarını sünnetin beyan ettiği diyete hükmetmiştir. Ancak başkasının darbesiyle annenin cenini düşürmesinin hükmü açık değildir. Cenin bir taraftan diğer organları gibi insanın bir parçasına benziyor, diğer taraftan da yaratılışı itibariyle tam bir insana benziyor. İşte sünnet, ceninin diyetinin "ğurra" (köle veya cariye) olacağını beyan ediyor.[369] Sonuçta bu durum tam olarak diğer iki duruma benzemediğinden onun kendine özel bir hükmü olmuş oluyor.

3. Kıyas Yoluyla Bir Hükmün Kapsamına Sokulmasının Örnekleri

1- Allah faizi haram kıldı. Cahiliye döneminde faiz, borcu borçla değiştirip kapatmaktır. Alacaklı borçluya "ya borcu öde, ya da faiziyle ödersin." derdi. Buradaki illet bedelsiz olarak borcun artması olduğu için, sünnet bu anlamdaki bütün artırımları faiz kapsamına almıştır. Hz. Peygamber şöyle diyor: "Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurma ile, tuz tuzla baş başa, misliyle, peşin olarak satılır. Kim artırır veya artırılmasını taleb ederse ribâya (faize) girmiştir. Türler değişik olursa, peşin olduğu müddetçe dilediğiniz gibi alış veriş yapın."[370]

2- Allah iki kız kardeşin tek nikah altında birleştirilmesini haram kılmıştır. Kur'ân'da şöyle buyuruluyor: "... *Bu sayılanlardan başkalarını, iffetli yaşamak, zinâ etmemek şartıyla, mal harcayıp mehirlerini vererek nikâhlamanız helâldir.*" (Nisâ, 4/24). Ancak Hz. Peygamber kıyas yoluyla bir

---

[368] Ebû Dâvûd ve (bazı küçük farklılıklarla birlikte) Tirmizî rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd, *Nikah* 20; Tirmizî, *Nikah* 14; İbn Mâce, *Nikah* 15; Ahmed İbn-i Hanbel, *Müsned* 6/66, 165, 9/384.

[369] Hadis, *Kütübü's-Sitte*'nin hepsinde rivayet edilmiştir. Meselâ bkz.: Buhârî, *Tıb* 45; Müslim, *Kasâme* 36; Ebû Dâvûd, *Diyât* 21.

[370] Yakın lafızlarla *Kütübü's-Sitte*'nin hepsi tarafından rivayet edilen meşhur hadistir. Meselâ bkz.: Buhârî, *Buyû'* 8; Müslim, *Müsâkât* 83; Tirmizî, *Buyû'* 23. 1

kadın ile halası veya teyzesini de tek nikah altında birleştirmeyi yasakladı. Çünkü iki kız kardeşi tek nikah altında birleştirmenin kötü görülmesinin nedeni olan anlam burada da vardır. O da şu hadiste ifade edilmiştir: "Eğer böyle yaparsanız, akrabalığı koparırsınız." Burada da illet, kıyas yoluyla anlaşılıyor.

3- Allah süt anne ve süt kız kardeşle evlenmeyi haram kılmıştır. Hz. Peygamber -kıyas yoluyla- emzirmeden doğan bu yasağa, neseb yönünden evlenilmesi haram olan diğer akrabaları da ekliyor. Teyze, hala, kız ve erkek kardeşlerin kızları gibi. Hz. Peygamber şöyle diyor: "Allah nesep yönünden haram olanları, emzirme yönünden de haram kıldı."[371]

Beşinci Görüş: Sünnetteki tafsilî hükümlerin hepsinin kaynağının, Kur'ân'da mevcut olan tafsilî hükümler olduğunu söyleyen görüş. Şu örnekler gibi:

1- İbn Ömer hayızlı iken eşini boşamıştır. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e (İbn Ömer'in babası) demiştir ki: "Ona emret, hanımına dönsün. Hayızdan temizleninceye kadar yanında tutsun, sonra tekrar hayız olup hayızdan temizleninceye kadar beklesin. Temizlendikten sonra ister yanında tutmasın, isterse münasebete girmeden boşasın. İşte bu, kadınları boşamak için Allah'ın emrettiği iddettir."[372] Yani Allah Teâla'nın şu âyetteki emrini kastediyor: "*Ey Peygamber! Eşlerinizi boşayacağınız vakit onların iddetlerini dikkate alarak boşayın. ...*" (Talak, 65/1).

2- Fatıma İbn-i Kays ile ilgili hadis. Kocası onu kesin bir şekilde (talak-ı bâin ile) boşamasına rağmen Hz. Peygamber onun için kalacağı yer ve nafaka tayin etmemiştir. -Oysa bu tür boşamalarda kadına nafaka olmasa bile kalacağı yer tahsis ediliyordu.- Çünkü o, eşine çirkin sözler söylemişti.[373] İşte Hz. Peygamber'in bu şekilde hareket etmesi şu âyetin açıklamasıdır: "*Onlar zinâ gibi açık bir hayasızlık irtikâb etmedikçe siz onları evlerinizden çıkarmayın!*" (Talak, 65/1)

---

[371] Yakın lafızlarla Müslim, Tirmizî, Nesâi ve Şâfiî rivayet etti. Meselâ bkz.: Buhârî, *Nikah* 21; Müslim, *Radâ* 9; Ebû Dâvud, *Nikah* 7; Nesâi, *Nikah* 49.

[372] Bazı lafız farklılıklarıyla birlikte Kütübü's-Sitte'nin hepsinde rivayet edilmiştir. Meselâ bkz.: Müslim, *Talak* 1; Ebû Dâvûd, *Talak* 4; Nesâi, *Talak* 1.

[373] Bununla ilgili Hz. Âişe'nin daha farklı bir yorumu zikredilmişti.

3- Eslemiyye kabilesinden Sübey'a adında bir kadın, kocasının ölümünden yaklaşık on beş gün sonra doğum yapmıştı ve Hz. Peygamber ona evlenebileceğini söylemiştir.[374] Hz. Peygamber'in bu hadisi, "*Sizden vefat edenlerin eşlerinin evlenebilmeleri için dört ay on gün iddet beklemeleri gerekir.*" (Bakara, 2/234) âyetinin hamile olanların dışındakilerle ilgili olduğunu "*Hamile olan kadınların iddetleri, çocuklarını doğurdukları vakit biter.*" (Talak, 65/4) âyetinin ise hem boşanmış olanları hem de diğerlerini kapsadığını açıklıyor.

Sünnette bunun örnekleri çoktur. Ancak Kur'ân nassları, Arap dilinin bütün özellik ve incelikleri de dikkate alınsa, sünnette olanların tamamını kapsamıyor. Bu konuda Şatıbî şöyle diyor: "Bunun -yani Kur'ân nasslarının bütün sünnet nasslarını kapsamamasının- ilk delili, namaz, hac, zekât, hayız, nifas, buluntu eşyalar, kırâd, müsâkât, kasâme gibi sayılamayacak kadar çok meselelerdeki sünnet nasslarının, Arap dilinin kabul etmeyeceği zorlamalar ve selef-i salihîn ve ilimde yüksek dereceye ulaşan âlimlerin onaylamayacağı yorumlar yapılmadıkça, iddia edildiği şekilde Kur'ân nasslarının kapsamına sokulamayacağıdır."[375]

İşte Kur'ân'ın sünneti kapsadığı hususunu açıklamada âlimlerin en önemli yönelişleri bunlardır.

En uygun olanı, bu görüşlerin birbirini tamamladığını kabul etmektir. Hepsi birden sünnetteki bütün hükümlerin -hatta yeni hükümlerin bile- kaynağının Kur'ân nassları olduğunu garanti ediyor. Böylece Allah'ın şu sözünün tefsiri en güzel şekilde açıklığa kavuşmuş oluyor: "*Biz o kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik.*" (En'am, 6/38).

4. Sünnetteki Kıssalar

Bir de Kur'ân'da yer alan kıssalara ve nasihatlara değinmek gerekiyor. Bu hadislerden bazıları Kur'ân'daki nassları tefsir etmektedir. Şu âyetler hakkındaki hadisler gibi: "*... Şu şehre girin ve orada istediğiniz yerden bol bol yeyin! Şehrin kapısından secde ederek, saygılı bir tavırla girin. ...*"

---

[374] Ebû Dâvûd'un dışında Kütübü's-Sitte'nin tamamında rivayet edildi. Bkz.: Müslim, *Talak* 57; Nesâi, *Talak* 56.
[375] *el-Muvâfakât*, 4/52

(Bakara, 2/58). Hz. Peygamber şöyle diyor: "Ama onlar (emri değiştirdiler de) kapıdan kıçları üzerine sürünerek girdiler."[376] "*Ne var ki o zalimler sözü değiştirip başka şekle koydular.*" (Bakara, 2/59). Hz. Peygamber şöyle diyor: "Kılın içinde bir tâne" dediler.[377]

Bu hadislerden diğer bazıları ise Kur'ân'ın tefsiri niteliğinde olmadığı gibi, inanç ve ibadetlerle ilgili yükümlülükler de getirmezler. Dolayısıyla Kur'ân'da bunlar için bir temel olması gerekmiyor. Ancak yine de bu hadisler, (iyi şeylere) teşvik ve (kötülüklerden) sakındırma noktasında Kur'ân'da yer alan kıssalarla aynı istikametteler. Kel, alaca (abraş) hastalığına yakalan ve kör olan üç kişinin kıssasını, Âbid Cüreyc'in kıssasını ve bir yolculuk esnasında mağaraya sığınan üç kişinin kıssasını anlatan hadisler gibi.

C- SÜNNETİN KUR'ÂN'LA VE KUR'ÂN'IN SÜNNETLE NESH EDİLMESİ

1. Kur'ân'da Nesih

Kur'ân'ın Kur'ân'la nesh edilmesinin cevazı hususunda âlimler arasında bir anlaşmazlık yoktur. Bunun tek istisnası Kur'ân'da neshin varlığını inkâr ettiği yönünde Ebû Müslim el-İsfahânî'den nakledilen bir rivâyettir. Ancak bunu araştırmanın yeri bu kitap değildir.

Aynı şekilde sünnetin sünnetle nesh edilmesi hususunda da âlimler arasında bir anlaşmazlık yoktur. Ancak mütevâtir hadislerin mütevâtir hadislerle nesh edilebileceği şartı aranmakta, âhad hadislerin ise hem âhad hem de mütevâtir hadislerle nesh edileceği kabul edilmektedir. Sünnetin sünnetle nesh edildiğinin örnekleri çoktur. Bunlardan biri şu hadistir: "Kabirleri ziyaret etmenizi yasaklamıştım. Şimdi ziyaret edebilirsiniz."[378]

---

376 Buhârî, *Enbiyâ* 29; Müslim, *Tefsir* 1.

377 Buhârî ve diğerlerinin rivayet ettiği hadise telmih vardır. Bkz.: Buhârî, *Enbiyâ* 29; Müslim, *Tefsir* 1.

378 Yakın lafızlarla Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce rivayet etmişlerdir. Bkz.: Müslim, *Cenâiz* 106; Tirmizî, *Cenâiz* 60; Nesâi, *Cenâiz* 100; İbn Mâce, *Cenâiz* 47; Ahmed İbn-i Hanbel, *Müsned* 1/145, 452.

Âlimler şu iki hususta ihtilafa düşmüşlerdir:

1- Sünnetin Kur'ân'la nesh edilmesi.

2- Kur'ân'ın sünnetle nesh edilmesi.

Bu iki meseleyi özet bir şekilde ele alacağız. Konuyu ayrıntılı olarak öğrenmek isteyenler usul kitaplarına bakabilirler.

2. Sünnetin Kur'ân'la Nesh Edilmesi

a) Çoğunluk şöyle diyor: Bu câizdir ve fiilen de mevcuttur. Buna ilişkin pek çok örnek vermişlerdir. Bu örneklerden biri, namazda kıblenin Mescid-i Aksâ olmasının nesh edilip, Kabe'nin kıble olmasıdır. Bilindiği üzere Müslümanlar ve Hz. Peygamber -Medine'ye ilk hicret ettiklerinde- on aydan fazla bir süreyle, Kur'ân'dan bir nass olmamakla birlikte, Mescid-i Aksâ'ya yönelerek namaz kılmışlardır. Sonra bu durum şu âyetle nesh edilmiştir: "*Elbette ilahî buyruğu bekleyerek yüzünün semada aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, işte memnun olacağın kıbleye seni yöneltiyoruz. Haydi yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir!*" (Bakara, 2/144).

Aynı durum (Mekke'den kaçıp) Medine'ye gelmiş Müslümanların Kureyş'e teslim edilmesini gerektiren Hudeybiye Anlaşması için de geçerlidir. Kur'ân bu hükmü, dinleri ve onurlarına zarar gelebileceği korkusuyla, Medine'ye hicret eden mü'min kadınlar bakımından şu âyet ile nesh etmiştir: "*Ey iman edenler! Mümin hanımlar size katılmak üzere hicret etmiş olarak geldiklerinde onları imtihan edin! Gerçi Allah onların imanlarını pek iyi bilir. Ama siz de onların mümin olduklarını anlarsanız, artık onları kâfirlere geri göndermeyin. Bundan böyle bu hanımlar kâfir kocalarına, kâfir kocaları da bu hanımlara helal olmazlar.*" (Mümtehine, 60/10).

Bunun gibi örnekler çoktur.

b) İmam Şâfiî sünnetin Kur'ân'la nesh edilmeyeceğini söylüyor.

Bazıları bunu şu şekilde değerlendiriyor: Hz. Peygamber'e düşmanlık edenler, sünnetin Kur'ân'la nesh edilmesini şöyle yorumlayabilirler: Allah, Peygamber'inin verdiği hükümden razı olmamış ve onu değiştirmiştir. Ancak böyle bir söz varit olmadığı gibi hiçbir Müslüman'ın aklına da gelmez.

Bunun doğru değerlendirmesini, bizzat İmam Şâfiî, "*er-Risale*" isimli kendi kitabında yapmıştır: "İşte bu şekilde Hz. Peygamber'in sünnetini yine onun sünneti nesh eder. Eğer Allah, Peygamber'inin sünnetinin bulunduğu bir meselede, mevcut olan bu sünnetten başka yeni bir durum ortaya koyacak olsa, bu yeni durumu da yine Hz. Peygamber sünnet olarak ortaya koyar. Böylece insanlara daha önceki sünnetini nesh eden yeni bir sünneti bulunduğunu beyan etmiş olur. Ve bu, Hz. Peygamber'in sünnetinde mevcuttur." Sonra bu görüşünün delili olarak şunları söylüyor:

"Eğer, 'Hz. Peygamber bir sünnet koydu ve sonra Kur'ân onu nesh etti, Hz. Peygamber'den eski sünnetini nesh eden yeni bir sünnet de rivâyet edilmedi' demek câiz olursa, o zaman 'Hz. Peygamber'in alış veriş konusunda haram kıldığı şeylerin tamamının, "*Allah alış verişi helâl, faizi ise haram kıldı.*" (Bakara, 2/275) âyetinden önce haram kılmış olacağı ihtimali vardır' demek de câiz olur. Aynı şekilde zinâ eden (evlilerin) recm edilmesinin "*Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun.*" (Nur, 24/2) âyetiyle; mestin üzerine mesh edilmesinin de abdest âyetiyle nesh edildiğini söylemek de câiz olur. Yine "*Hırsız erkek ile hırsız kadının irtikâb ettikleri suça bir karşılık ve Allah tarafından insanlara ibret verici bir ukubet olmak üzere ellerini kesiniz.*" (Maide, 5/38) âyetine dayanarak, bir dinarın dörtte birinden daha az bir şeyi veya koruma altında olmayan bir şeyi çalanın da bu hükmün dışında olmayacağını söylemek câiz olur. Çünkü çalmak kelimesi az veya çok, korunmuş veya korunmamış, her şeyi kapsar. Sonuçta, Kur'ân'la uyum içinde olmadığı düşünülen, yani Hz. Peygamber'den rivâyet edilenlerin, bir yönüyle Kur'ân'da söylenene aykırı olduğu veya Kur'ân'da söylenenden daha fazla olduğu ihtimali bulunan bütün hadislerin, "Bunu, o söylememiştir." denilerek reddedilmesi ve geriye sadece Kur'ân'ın lafızlarıyla uyum içinde olanların -ki sünnet Kur'ân'la mutlaka uyum içindedir- bırakılması câiz olurdu. Ancak Allah'ın kitabı ve Peygamber'inin sünneti bu görüşün hilafına işaret etmekte ve bizim söylediklerimizle uygunluk arz etmektedir."[379]

---

[379] *er-Risale.* (Ahmed Muhammed Şakir'in tahkiki), s. 108-113.

Ancak Şâfiî mezhebinin muhakkik âlimleri de bu konuda çoğunlukla aynı görüşte olup, İmam Şâfiî'nin görüşünü farklı açılardan cevaplandırıp mazur göstermişlerdir.

3. Kur'ân'ın Sünnet ile Nesh Edilmesi

Bu konuda âlimler arasında iki görüş vardır:

a) Hanefiler şöyle diyor: Kur'ân'ın mütevâtir ve meşhur sünnetle nesh edilmesi câizdir, ancak âhad hadislerle nesh edilmez.

Bu husustaki delilleri ise şudur: Mütevâtir sünnet, Kur'ân gibi sübûtu kat'îdir. Meşhur hadis ise, âlimler tarafından tanınıp bilinmesi ve fakîhlerin onunla amel etmesinin neticesinde kuvvet kazanmış ve bu durum onu mütevâtir hadislere eklemlemiştir. Bu iki tür hadis, gayr-i metluv vahiy olup onlarla Kur'ân'ın nesh edilmeleri câizdir.

Buna örnek olarak mestin üzerine mesh edilmesi hadisini[380] -ki bu hadis meşhurdur- gösterirler. Yine "*Sizden öleceğini anlayan biriniz, geriye mal bırakacaksa; annesi, babası ve akrabaları için, münasip bir tarzda vasiyet etmesi size farz kılındı. Bu, haksızlık yapmaktan korunan takvâlılar üzerine borçtur.*" (Bakara, 2/180) âyetinde gelen vasiyet etmenin farz oluşunun, "mirasçıya vasiyet yoktur." hadisiyle nesh edildiğini örnek gösterirler. Bu, âlimlerin çoğunluğu tarafından kendisiyle amel edilen meşhur bir hadistir. Hatta İbn Hacer'in "Fethu'l-Bâri"de naklettiğine göre, İmam Şâfiî "el-Ümm" isimli kitabında bu hadisin mütevâtir olduğunu iddia etmiştir.

b) Çoğunluk şöyle diyor: Kur'ân'ın, ister mütevâtir olsun ister meşhur ya da âhâd olsun, sünnetle nesh edilmesi câiz değildir. Çoğunluğun bu görüşüne İmam Şâfiî şu âyetleri delil gösteriyor: "*Biz, daha hayırlısını veya benzerini getirmedikçe, herhangi bir âyetin hükmünü neshetmez veya ertelemeyiz.*" (Bakara, 2/106). Sünnet, Kur'ân'ın misli olmadığı gibi ondan hayırlı da değildir. "De ki: «Onu kendiliğimden değiştirmem asla olacak bir şey değil. Çünkü ben sadece bana vahyedilene tâbi olurum..." (Yunus, 10/15). Bu âyet, Hz. Peygamber'in ancak kendisine vayhedilene tabi

---

380 Serahsi "Usul"ünde (2/67), el-Kerhî'den naklen Ebû Yusuf'tan rivayet ediyor.

olduğunun, kendiliğinden bir şeyi değiştirmediğinin delilidir. Nesh ise bir şeyi değiştirmektir.

Allah Teâla şöyle buyuruyor: "*Sana da ey Resulüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Umulur ki düşünüp anlarlar.*" (Nahl, 16/44). Bu âyet, insanların kendilerine indirileni anlayıp onunla amel etmeleri için, Peygamber'in, insanlara indirilenin açıklayıcısı olduğunu haber veriyor. Eğer Kur'ân'ın sünnetle nesh edilmesine cevaz verilirse bu hüküm, ortadan kalkmış olur. Çünkü o zaman nesh edene göre amel edilmiş olunur. Nesh eden de sünnet olduğuna göre, o zaman insanlara indirilene (Kur'ân'a) göre amel edilmemiş demektir.

Aynı şekilde Kur'ân'ın sünnetle nesh edilmesine engel olmak, Hz. Peygamber'i, onu karalamak isteyenlere karşı koruyacak en iyi yoldur. İttifakla kabul edildiği üzere şer'î hükümlerin açıklanmasının, onlara leke bulaşmaktan en uzak tutacak bir yolla yapılması gerekir. Çünkü eğer Hz. Peygamber, nesh etmeye dayalı olarak Kur'ân'ın zahirine muhalif olan bir şey söylerse, onu karalamak isteyen de şöyle der: "O kendisine indirildiğini iddia ettiği şeye aykırı söz söyleyenlerin ve iş yapanların ilkidir. O halde onun bu husustaki sözlerine nasıl itimat edilecek?"

O bir söz söyler, sonra da söylediği söze aykırı olan bir şey okursa, ona dil uzatan şöyle der: Söylediği söz hakkında Rabbi onu yalanladı. Onu biz nasıl tasdik edeceğiz? Allah'ın şu sözüyle buna işaret etmektedir: "*Biz bir âyetin yerine onun hükmünü neshedecek başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah göndereceği âyetleri pek iyi bilmektedir- onlar: «Sen iftiracının tekisin!» dediler.*" (Nahl, 16/101). Sonra bu karalamayı ondan uzaklaştırıyor: "*Söyle onlara: «İman edenlere tam bir sebat vermek ve Allah'a teslimiyet gösterecek müslümanlara bir hidâyet ve müjde olmak üzere Kur'ân'ı, Rabbin tarafından gerçek olarak getiren, Ruhu'l-kudüstür.*" (Nahl, 16/102). Burada Kur'ân'ın Kur'ân'la nesh edilmesinde Hz. Peygamber'in her hangi bir karalamaya maruz kalmayacağının açıklaması vardır. Karalamaya maruz kalması, ona dil uzatanların söyledikleri açıdan, Kur'ân'ın sünnetle nesh edilmesi durumundadır. Onun için Peygamber'in, onu karalamaya çalışanların söylediklerinden uzak olduğunu bildiğimizden, bu kapının kapatılması gerekir.

Çoğunluğun görüşünün gerçeğe daha yakın olduğunda şüphe yoktur. Yine görünen o ki, kesin olarak bir Kur'ân hükmünü nesh eden bir sünnet bulamıyoruz. Hanefilerin zikretmiş olduğu, mestin üzerine mesh edilmesi ve mirasçıya vasiyet edilmesi bununla ilgili değildir. Çünkü -görüşüme göre- anlaşmazlık Kur'ân'ın sünnetle nesh edilmesinin vâki olup olmadığı hususunda değil, bunun câiz olup olmadığı noktasındadır. Hanefilerin bunun vâki olduğu iddialarına gelince, söz konusu hususların sünnetle nesh edilmiş olduğu, tartışmasız kabul edilen konular değildir. Onların zikrettiği deliller iyice düşünüldüğünde eleştirilecek pek çok husus olduğu görülür.

Böylece -Allah'a hamd olsun- sünnet, sünnetin toplanması ve âlimlerin sünneti, uydurma olanlardan ayıklamak için gösterdikleri gayretler hakkındaki araştırmamızı tamamlamış olduk. Bu şekilde, geçmişte ve günümüzde, sünnet hakkında ortaya atılmış şüpheleri izale edip, onun İslâmî teşrideki yerini ve Kur'ân ile olan ilişkisini açıkladık.

Bu çalışmayı, dört mezhep imamının sünnete bakışları, sünnet ilmindeki yerleri, Kütübü's-Sitte müelliflerinin hayatı ve bu kitaplar hakkındaki kısa açıklamalarla bitireceğiz.

Dördüncü Bölüm

BÜYÜK ÂLİMLERİN HAYATLARI

BÜYÜK ÂLİMLERİN HAYATLARI

Bu bölüm dört mezhep imamı ve Kütübü's-Sitte müellifleri hakkındadır.

A- İMAM EBÛ HANÎFE *(HİCRÎ 80 - 150)*

1. Nesebi ve Ömrü

O, Ebû Hanîfe Numan İbn-i Sâbit İbn-i Zûta'dır. Yaş itibariyle dört imamın en büyüğü ve en fazla tâbisi bulunanıdır. Kûfe'de doğmuştur. Doğum tarihi hakkında üç farklı görüş vardır: Birincisi hicrî 63, ikincisi 70 ve üçüncüsü 80 seneleridir. Bazı araştırmacılar ikinci görüşü tercih etmiş olsalar da, meşhur olanı üçüncü görüştür. Hicrî 150 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Kabri hâlen Kûfe'de, İmam A'zam sıfatına nispeten, "el-A'zamiyye" olarak isimlenen mıntıkadadır.

2. Yetişmesi ve Eğitimi

O dönemde İslâm şehirlerinin en büyüklerinden olan Kûfe'de yetişmiştir. Kûfe, her taraftan gelen âlimlerle doluydu. Sarf, nahv, edebiyat ve diğer dil ilimlerinin de en meşhur âlimlerini barındırıyordu. Ebû Hanîfe, ilk önce kelam ilmi okudu ve bu ilimde parmakla gösterilecek üstün bir seviyeye geldi. Sonra Kûfe'li fakîhlerin üstadı Hammâd'ın ilim halkasına katıldı. Hammâd'ın ilim halkası Abdullah İbn-i Mes'ûd'a dayanıyordu. Çünkü Hammâd, ilmi İbrahim en-Nehaî'den almış, o da Alkame İbn-i

Kays'tan almış ve o da Abdullah İbn-i Mes'ûd'tan almıştı. Ebû Hanîfe, hocası Hammâd'ın hicrî 120 senesinde vefatına kadar, onun ders halkasına devam etti. Vefatından sonra ise öğrencileri, onun yerine Ebû Hanîfe'nin geçmesi hususunda görüş birliğine vardılar. Böylece "Re'y Medresesi" olarak bilinen Kûfe Medresesi'nin başkanlığı ona geçti ve Irak fakîhlerinin tartışmasız imamı oldu.

Sonra şöhreti her tarafa yayıldı. Basra'dan, Mekke'den, Medine'den ve Mansûr'un Bağdat'ı kurmasından sonra Bağdat'tan döneminin en meşhur âlimleriyle bir araya gelip tartıştılar. Ebû Hanîfe onlardan, onlar da Ebû Hanîfe'den istifade ettiler. Şöhreti yayılmaya devam etti ve ilim halkası, Abdullah İbn-i Mübarek ve Hafs İbn-i Gıyas gibi büyük muhaddislerin, Ebû Yusuf, Muhammed, Züfer ve Hasan bir Ziyad gibi büyük fakîhlerin, Fudayl İbn-i Iyaz ve Dâvûd et-Tâî gibi zâhitlerin bir araya geldiği bir ilim cemiyetine dönüştü. Razı olmuş ve olunmuş olarak Rabbine kavuşana kadar, ibadetlerindeki gayretleri, muamelelerindeki doğruluğu ve dünya hayatındaki zühdüyle birlikte ilim emanetini yerine getirmeye devam etti.

3. Mezhebinin Usulü

Beyhakî, Yahya İbn-i Hureys'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: Bir adam Süfyan'a geldi ve dedi ki: Ebû Hanîfe'ye hak ettiği cevabı vermeyecek misin? Dedi ki: Onun nesi var? Adam dedi ki: Onu şöyle derken duydum: "Allah'ın kitabında olanı alırım (ona göre hüküm veririm). Onda bir şey bulamazsam Allah'ın Peygamber'inin sünnetini alırım. Hem Allah'ın kitabında hem de Peygamber'inin sünnetinde bir şey bulamazsam, sahabîlerden dilediğimin sözünü alırım, dilediğimin sözünü de bırakırım. Onların sözlerini bırakıp başkalarının sözlerine gitmem. İbrahim, Şa'bi, İbn Sîrîn, Hasan, Atâ' ve İbn Müseyyeb'e -başkalarını da saydı- gelince, onların içtihad ettiği gibi ben de içtihad ederim."[381] Bir başka rivâyet şöyledir: "Eğer Allah'ın kitabında bir şey bulamazsam, Allah'ın Peygamber'inin sünnetiyle ve güvenilir kimselerin ondan rivâyet ettiği sahih haberlerle..."

---

[381] *Miftâhu'l-Cenne*, s. 34.

Hakkında Allah'ın kitabında ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bir nass bulunmayan ve sahabe kavli de bulunmayan bir meselede içtihad etmesinin kaynağı kıyastı. Kabul ettiği kıyas çeşitlerinden biri de, açık kıyasın karşısında gizli kıyas olarak tefsir ettiği "istihsan"dır.

4. Ebû Hanîfe Hakkında Kopartılan Büyük Gürültü

İşte fıkıh ve içtihattaki mezhebinin usulü buydu. Görüldüğü gibi usulü, diğer imamların özellikle de diğer üç mezhep imamının usülleriyle uyuşmaktadır. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin hakkı, fıkhın esaslarını sağlamlaştırmak, büyük âlimler yetiştirmek suretiyle İslâm'a yaptığı hizmetlerinin büyüklüğü üzerinde ittifak edilmiş bir şekilde, isminin hoş ve güzel bir şekilde anılmasıydı. Ancak kendi döneminde bu büyük imam hakkında çok büyük bir gürültü kopartıldığını ve bunun vefatından sonra da devam ettiğini görüyoruz. Onun hakkında insanlar iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım, onun faziletini, ilmini ve güvenilirliğini itiraf edip kabul edenlerdir ki bunlar Müslümanların çoğunluğudur. İkinci kısım ise, ona kin besleyen, insanları ondan ve fıkhından uzaklaştırmaya çalışan, o ve dostları hakkında sû-i zanda bulunan kimselerdir. Peki bunun sebebi nedir? ve onu karalayanlar kimlerdir?

5. Kopartılan Bu Gürültünün Sebepleri

1- Ebû Hanîfe dönemindeki fakîhler arasında fıkıhta istinbatı geniş bir şekilde kullanan, usul üzerinden ayrıntıları (fürûları) çoğaltan ve mevcut olmayan farazî meseleleri ele alanların ilkiydi. Oysa ondan önceki âlimler bundan hoşlanmaz, bunu zaman kaybı ve faydasız işlerle insanları meşgul etmek olarak görürlerdi. Zeyd İbn-i Sâbit'e bir mesele sorulduğunda şöyle derdi: Böyle bir şey vâki oldu mu? Eğer olmadı, cevabını alırsa şöyle derdi: Vâki olana kadar bunu terk edin. Ama Ebû Hanîfe'nin görüşü farklı olup müçtehidin görevinin, "fıkhı insanlara hazır hale getirmek" olduğunu düşünüyordu. Çünkü bazı olaylar müçtehidin zamanında meydana gelmemiş olsa da ileride gelecektir. Şimdi el-Hatib'in (el-Bağdâdî) zikrettiği gibi[382] onun bakış açısını arz edelim:

---

[382] Tarihu Bağdad, 13/348.

"Katâde, Kûfe'ye geldiği zaman Ebû Hanîfe ona gitti ve şöyle dedi: Ey Ebû Hattab, yıllarca ortadan kaybolan bir adamın karısı, kocasının öldüğünü zannederek başka biriyle evlense, sonra da ilk kocası geri dönse kadının mehri hakkında ne dersin? -Ebû Hanîfe etrafında toplananlara şöyle demişti: Eğer bir hadis söylerse yalan söylemiş olur, kendi görüşünü söylerse hata yapar.- Katâde dedi ki: Böyle bir mesele vukû buldu mu? Dedi ki: Hayır. Dedi ki: O halde bana niçin vukû bulmamış bir meseleyi soruyorsun? Bunun üzerine Ebû Hanîfe şöyle dedi: Biz musibet gelmeden önce ona hazırlanırız. Geldiği zaman da onun karşısında ne yapacağımızı biliriz."

Ebû Hanîfe'nin medresesi "el-Eraeyteyyîn" (Görüşün nedirciler/ Ne dersinciler) olarak tanınmıştır. Yani "Şayet şöyle olsa (bunun hükmü hakkında) görüşün nedir / ne dersin? Eğer şu vukû bulsa (bunun hükmü hakkında) görüşün nedir/ne dersin?" diyerek, ileride olabilecek meselelerin hükmünü araştırıyorlardı. İmam Mâlik bir gün öğrencilerinden birine bir meselenin hükmünü sordu ve onu cevaplandırdı. Sonra öğrencisi dedi ki: Şayet şöyle olsa ne dersin? İmam Mâlik kızdı ve dedi ki: Sen el-Eraeyteyyîn'cilerden misin? Sen Irak'tan mı geliyorsun?

İbn Abdilberr, İmam Mâlik'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: Önceleri bu beldelerdeki halk, bugün insanların çok konuştuğu bu gibi şeyleri hoş görmezlerdi. İbn Vehb dedi ki: Bu gibi şeylerle (henüz vukû bulmamış farazi) meseleleri kastediyor.

İmam Mâlik dedi ki: İnsanlar duydukları ve bildikleri meseleler hakkında fetva verirlerdi. Bugün insanların yapmakta olduklarını yapmazlardı.

Abdulmelik İbn-i Mervan, İbn Şihâb'a bir mesele sordu. İbn Şihâb ona dedi ki: Böyle bir şey oldu mu ey Mü'minlerin Emiri? Dedi ki: Hayır. Dedi ki: O halde bunu bırak. Böyle bir şey olursa Allah bir çıkış yolu gösterir.[383]

Yine Irak'taki hadis imamlarından olan Şa'bî'den rivâyet ediyor: "Vallahi bunlar bana mescidi, evimin çöplüğünden daha fazla nefret ettirdiler. Dedim ki: Onlar kim ey Ebû Amr? Dedi ki: el-Eraeyteyyîn. Dedi ki: el-Hakem, Hammâd ve dostları da onlardandır." Bilindiği gibi Hammâd, Ebû Hanîfe'nin hocasıdır.

---

[383] Camiu Beyani'l_İlm, 2/143.

Yine Şa'bî'nin şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Eraeyte"den (görüşün nedir/ne dersin'den) daha fazla nefret ettiğim bir şey yoktur."[384]

İşte Ebû Hanîfe'nin içtihad ve ayrıntılarla böylesine geniş yer vermesi sonucunda fıkhında ele alıp incelediği meseleler çok büyük bir rakama ulaşmıştır. "el-Inâye Fi Şerhi'l-Hidaye" müellifi[385] bu rakamın bir milyon iki yüz yetmiş binden fazla olduğunu söylüyor.[386] Bu çok büyük bir rakamdır. Bunda mübalağa olduğu söylenebilirse de, yine de ondan gelen fetvalar en azından diğer her hangi bir imamdan gelenden daha çoktur. Ebû Hanîfe'ye kin duyanlar, onun ayrıntılarla çok fazla ilgilenmesi konusundaki öfkelerini şu şekilde ifade ediyorlar: "Olan şeyler hakkında insanların en câhili, olmayan şeyler hakkında ise en bilgilisi."[387]

2- Ebû Hanîfe hadis uydurmanın çok yaygın olmasından dolayı, hadisleri kabul etmede çok sıkıydı ve bunun için çok zor şartları vardı. O dönemde Irak, İslâm aleminin fikir ve inkılap merkeziydi. Bu yüzden hadis uydurmak ve hadis uyduranlar açısından verimli ve kolay bir ortamdı. İşte bu durum Ebû Hanîfe'yi hadis konusunda sağlam ve ihtiyatlı olmaya, sadece güvenilir kimseler arasında yaygın olan meşhur hadisleri kabul etmeye sevk etti. Böylece Ebû Hanîfe, ihtiyat hususunda muhaddislerden daha ileri bir noktaya vardı. Bunun sonucu olarak muhaddislerin sahih ve makbul kabul ettiği hadisleri zayıf buluyordu.

3- Diğer taraftan muhaddislerin çoğunluğunun aksine, eğer güvenilir biri tarafından rivâyet edilmişse mürsel hadisleri delil kabul ediyordu. Bu da muhaddisler tarafından zayıf bulunan ve kendisiyle amel edilemeyecek olan hadisleri, delil kabul etmesi sonucunu doğuruyordu.

4- Kendisiyle amel edilebilecek sahih hadislerin çerçevesini dar tut-

---

[384] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/146.

[385] el-Bâbertî, Muhammed b. Muhammed Ekmelüddîn (v. 786/1384); aslen Bayburtlu'dur, Haleb ve Kahire'de okumuş, lisan ilimleri ile hadîs ve fıkıhta büyük bilginler sırasına girmiştir. Seyyid Şerîf ve Molla Fenârî'nin hocaları arasındadır. Mezhebi hanefîdir.
Eserleri: Haşiye ale'l-Keşşâf, Şerhu's-Sirâciyye (ferâiz), el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye (matbû, fıkıh), et-Takrîr (Pezdevî'nin usûlü üzerine), Şerhu'l-Menâr, Ş. Muhtasar-ı İbn el-Hâcib (ikisi de usûl). (H, Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, İz Y. İst. 1999). (Ed.)

[386] en-*Nüketü't-Tarîfe*, s. 5.

[387] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/145

tuğu için kıyasa başvurmaya ve düşünceyi çalıştırmaya mecbur oldu. Bu konuda Allah ona eşi benzeri olmayan bir yetenek vermişti. Şüphesiz onun kıyası çok geniş bir şekilde kullanması muhaddislerle arasını açtığı gibi, kıyası ancak dar bir çerçevede kullanan bazı fakîhlerle de arasını açmıştı.

5- Ebû Hanîfe istinbatta son derece dikkatli, şaşılacak derecede ince görüşlü ve insanı dehşete düşürecek kadar her meseleyi bütün açılardan değerlendirecek kudretteydi.

İbn Ebi'l-Avvâm, Muhammed İbn-i Hasan'ın şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Ebû Hanîfe Bağdat'a gitmişti. Ebû Yusuf, Züfer, Esed İbn-i Amr ve diğer ileri gelen fakîhlerden oluşan Ebû Hanîfe'nin öğrencileri bir araya gelip delillerle teyit ettikleri bir mesele üzerinde çalıştılar ve dediler ki: Geldiğinde ilk olarak Ebû Hanîfe'ye bu meseleyi soralım. Nitekim Ebû Hanîfe geldiğinde ilk sordukları mesele bu oldu. Ebû Hanîfe onların düşündüklerinden farklı bir cevap verince şöyle dediler: Ey Ebû Hanîfe, anlaşılan gurbet, zekânı köreltmiş. Ebû Hanîfe ise onlara şöyle dedi: Yavaş olun bakalım, siz ne diyorsunuz? Dediler ki: Mesele senin söylediğin gibi değil. Dedi ki: Delilli mi konuşuyorsunuz, yoksa delilsiz mi? Dediler ki: Delilli. Dedi ki: Öyleyse delilinizi getirin. Sonra onlarla münazara edip, deliller üzerinde onlara galip geldi ve bunun üzerine öğrencileri onun söylediğinin doğruluğunu kabul ettiler. Sonra onlara dedi ki: Şimdi anladınız mı? Dediler ki: Evet. Dedi ki: Peki aslında sizin söylediğinizin doğru ve benim bu söylediğimin hatalı olduğunu iddia eden biri hakkında ne dersiniz? Dediler ki: Öyle olmaz. Senin söylediğin doğru. Sonra onlarla münazara edip onları bu görüşten çevirdi. Bunun üzerine dediler ki: Ey Ebû Hanîfe, bize haksızlık ettin, söylediğimiz doğruymuş. Dedi ki: Peki, hem birinci görüşün hem de ikinci görüşün yanlış olduğunu, üçüncü bir görüşün doğru olduğunu iddia eden biri hakkında ne dersiniz? Dediler ki: Böyle bir şey olmaz. Sonra onlara, "dinleyin", dedi ve üçüncü bir görüş söyledi. Bu görüş üzerinde onlarla münazara edip onları bu görüşe çevirdi ve onlar da bu görüşün doğru olduğunu kabul ettiler. Sonra dediler ki: Ey Ebû Hanîfe! Bize doğruyu öğret. Dedi ki: Doğru olan şu şu sebeplerden dolayı size verdiğim ilk cevaptır. Bu mesele, bu üç açının dışına çıkmaz. Ve fıkıhta her biri için de bir yön ve yol vardır. Evet, doğru olan budur, onu alın ve diğerlerini reddedin."

Kendisine bir tek meselede böylesine farklı bakış açıları sergileyecek ve her birini de en iyi şekilde savunacak bir kudret verilen bir kimse şüphesiz, insanların en ince görüşlüsü, nasslardan hüküm çıkarmada en derin olanı ve en doğru delilleri sunanıdır. Dolayısıyla İmam Mâlik gibi birinin onun hakkında şöyle demesi abartı sayılmaz: "Ebû Hanîfe, şayet şu direğin altından olduğunu ispata kalksa bunu yapabilecek biridir."

Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin istinbatlarının (nasslardan çıkardığı hükümlerin) diğer âlimlerin ve genellikle nassların zâhirlerine göre hareket eden ve nasslardaki illetlerin araştırılmasından hoşlanmayan muhaddislerin çoğunluğunun görüşlerine aykırı olmasında şaşılacak bir durum yoktur. Özellikle de muhaddisler arasındaki avam dikkate alınacak olursa. Yahya İbn-i Yeman onlar hakkında şöyle diyor: "Onlardan bazıları hadisi yazar, ancak onun anlamı üzerinde durup düşünmezdi. Onlardan birine bir soru sorulduğunda, sanki bir kütüphane gibi yerinde oturup kalıverir."[388]

Evet, muhaddisler arasında düşünce ve kültür bakımından ümmî kimseler vardı ve bu ümmîliklerinden dolayı kendilerinden çok kere gülünç hatalar ve fetvalar sâdır oluyordu. Bu kimselerden biri, hacetini giderip istinca ettikten (temizlendikten) sonra abdest tazelemeden vitir namazı kılmıştı. Bu yaptığına da Hz. Peygamber'in şu sözünü delil getirmişti: "Kim taş ile istinca ederse teklesin." (Vitir yapsın, yani 3, 5 gibi tek sayılarda taş kullanıp temizlensin). Evet bu hadiste kastedilen tek (vitir) sayılarda taş kullanıp temizlenmek iken, o bunu vitir namazı olarak anlamıştır. Yine biri Hz. Peygamber'in Cuma günü namazdan önce mescitte insanları sıkıştırmamak için halkalaşmayı (hılak) yasaklamasını, Cuma günü namazdan önce tıraş olmayı (halk) yasaklamak şeklinde anlamış ve bu söylenen vakitte kırk yıl başını tıraş ettirmemiştir. Aynı şekilde "Hz. Peygamber, bir adamın kendi suyuyla başkasının ekinini sulamasını yasakladı." hadisinden, komşusunun arazisini sulamanın yasaklandığını anlayanlar da vardı. Oysa burada kastedilen, başkasının hanımıyla ilişkiye girmenin yasaklanmasıdır. Hadis rivâyet ettiği bir mecliste, bir tavuğun kuyuya düşmesiyle ilgili soru soran birine şu cevabı veren de çıkıyordu: Kuyunun ağzını, tavuk düşmeyecek şekilde iyice kapatmadın mı? Yine kendisine ferâiz (mirasın

---

388 *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/121.

taksimi) ile ilgili sorulan bir soruya şu şekilde fetva yazan da oluyordu: Allah Teâla'nın ferâizine (farz kıldıklarına) göre taksim edin.

Muhaddislerin avâmından olan bu gibi kimselerin Ebû Hanîfe'nin istinbattaki bu ince dikkatini ve nasslardan hüküm çıkarmadaki derinliğini kabullenemeyecekleri hatta anlayamayacakları şüphesizdir. Onun için Ebû Hanîfe hakkında sû-i zanda bulunup ondan yüz çevirenlerin, onun dindarlığı hakkında olumsuz söylentileri yayanların ve hadisleri hafife aldığı suçlamasında bulunanların ilkleri de bunlar oluyordu.

6- Ebû Hanîfe ile aynı dönemde yaşayan akranları ve âlimler vardı. Ve insanoğlundaki rekabet dürtüsünün doğal bir sonucu olarak, Ebû Hanîfe'nin anlayışta, şöhrette ve insanlar arasında daha çok kabul görmede kendilerini geçmiş olmasından rahatsızlık duyuyorlardı. İşte Allah'ın, nefislerini böyle küçüklüklerden arındırdığı, kalplerini hikmetle doldurduğu ve Peygamberlerin hidayetine ve sıddıkların kalp mutmainliğine miraşçı kıldığı kimseler hariç, âlimler de içinde olmak üzere insanların çoğu bu huydan kurtulamamıştır.

İbn Abdilberr, "*Câmiu Beyâni'l-İlm*" isimli eserinde, âlimler arasındaki rekabetle ilgili özel bir bölüm ayırmış ve bu rekabetten doğan bazı sözleri nakletmiştir. En başta ise İbn Abbas'ın şu sözünü zikretmiştir: "Âlimlerin ilmini dinleyin, ancak birbirleri aleyhinde söylediklerini tasdik etmeyin. Vallahi onlar arasındaki kıskançlık, tekenin (erkek keçinin) eşini kıskanmasından daha şiddetlidir."[389] Sonra âlimlerin birbirleri hakkındaki ithamlarına yer veriyor. İmam Mâlik'in Muhammed İbn-i İshak, Yahya İbn-i Maîn'in İmam Şâfiî, Hammâd ve Zührî'nin Mekke'liler hakkındaki sözleri gibi.

Ebû Hanîfe'nin ulaşmış olduğu mertebe, şan ve şöhret, akranlarının onun hakkında meclislerde doğru olmayan şeyler söylemelerine ve yapmadığı şeyleri yaptı diye halifeye ispiyonlamalarına yol açmıştır. Öyle ki, Ebû Hanîfe bu kişilerden biri olan ve o dönemde Kûfe valisi olan İbn Ebî Leyla için şöyle diyor: "İbn Ebî Leyla, benim bir hayvana uygun görmediğim ve yakıştırmadığım şeyleri bana uygun görüp yakıştırıyor."[390]

7- Yukarıdaki etkenlerin bir sonucu olarak insanlar Ebû Hanîfe hakkın-

[389] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/151

[390] *Menâkıbu Ebî Hanîfe Li'l-Muvaffak el-Mekkî.*

da, bazıları doğru olan, bazıları da Ebû Hanîfe'nin içtihattaki metodunu anlamamaktan kaynaklanan söylentileri dilden dile dolaştırdılar. Öyle ki bu söylentiler Ebû Hanîfe'den çok uzaklarda olan âlimlerin kulaklarına kadar ulaştı. Aynı şekilde Ebû Hanîfe'nin, onların görüşlerine aykırı olan bazı fetvaları da onlara ulaştı. Onlar Ebû Hanîfe'nin hangi açıdan onlara muhalefet ettiğini bilmemekle beraber, ondan nakledilen fetvanın, ellerindeki hadislere aykırı olduğuna inanıyorlardı. Ve bazen dillerinden Ebû Hanîfe hakkında sahip oldukları olumsuz düşünceye işaret eden sözler dökülüyordu. Ancak onunla bir araya geldiklerinde, onun bakış açısını öğrendiklerinde, ondaki dindarlığı, anlayışındaki dikkat ve inceliği gördüklerinde hemen onun hakkındaki olumsuz tavırlarını terk edip doğruya yöneliyorlar ve onu övüyorlardı.

"el-Hayrâtu'l-Hisân" müellifi[391] şunu zikrediyor: Ebû Hanîfe tanınmaya başladığında, Evzâî onun hakkında olumsuz düşünüyordu. Henüz onunla karşılaşmamıştı. Hatta bir keresinde Abdullah İbn-i Mübarek'e şöyle demişti: "Ebû Hanîfe künyesiyle bilinen ve Kûfe'den çıkmış olan bu bid'atçı da kimdir?" İbn Mübarek ona cevap vermedi. Bunun yerine, anlaşılması zor bir takım meseleleri, onları anlama yollarını ve onlar hakkındaki fetvalardan bahsetmeye başladı. Bunun üzerine Evzâî şöyle dedi: Bu fetvaların sahibi kim? İbn Mübarek de şöyle cevap verdi: Irak'ta karşılaştığım bir üstad. Evzâî dedi ki: Bu, büyük üstadlardan biridir. Git ve ondan daha çok şey öğren. Sonra İbn Mübarek şöyle dedi: Bu kişi Ebû Hanîfe'dir... Daha sonra Evzâî Mekke'de Ebû Hanîfe ile bir araya geldi. İbn Mübarek'in bahsetmiş olduğu meseleleri onunla müzakere edince işin gerçeğini anladı. Birbirlerinden ayrılınca Evzâî, İbn Mübarek'e dedi ki: "İlminin ve aklının çokluğundan dolayı bu adama gıpta ettim. Allah'tan af diliyorum. Çok açık bir yanlıştaydım. O, benim onun hakkında duyduklarımdan çok farklıymış."[392]

---

[391] İbn-i Hacer Heytemî Mekkî, 16. yüzyılda yetişen büyük İslâm âlimlerinden. Adı, Ahmed İbn-i Muhammeddir. İbn-i Hacer nisbesiyle meşhur olmuştur. Heytemî ve Mekkî nisbeleriyle tanınmıştır. 1566 (H.974) senesinde Mekke-i mükerremede vefât etti. Cennet-ül Muallâ Kabristanındaki Taberiyyîn türbesine defnedildi. Eserlerinden bazıları: Es-Savâik-ül-Muhrika, Şâfiî mezhebi fıkıh kitabı olan dört ciltlik Minhâc şerhi Tuhfet-ül Muhtâç, ez-Zevâcir, Hayrât-ül-Hisân, el-Fetevâ-yı Kübrâ, El-Fetâvâ-yı Hadîsiyye, El-Kavl-ül-Muhtasar fî Alâmât-il-Mehdî onun eserlerinden bâzılarıdır. (Ed.).

[392] el-Hayrâtu'l-Hısân, s. 33.

6. Ebû Hanîfe Hakkında İmam Mâlik ve Diğerlerinden Nakledilenler

Sözü buraya getirmiş olmamız, Ebû Hanîfe ile aynı dönemde yaşamış olan büyük âlimlerin, onun hakkındaki birbiriyle çelişkili sözlerinden bahsetmemizi gerektiriyor.

İmam Mâlik, Süfyan es-Sevrî, Evzâî, Süfyan İbn-i Uyeyne, Abdullah İbn-i Mübarek ve diğerlerinden Ebû Hanîfe hakkında farklı sözler nakledilmiştir. Bu durum el-Hatib el-Bağdâdî'nin "Tarih"inde naklettiği ve aynı âlimlerin hem övgü hem de yergilerini zikretmesinde açıkça görülüyor. Gerçi biz, bu imamlara nispet edilen Ebû Hanîfe hakkındaki karalayıcı rivâyetlerin yalan oldukları hususunda İsa İbn-i Ebû Bekir el-Eyyubî[393] ve diğerleriyle aynı görüşte isek de, az önce bahsetmiş olduğumuz sebeplerden ve Evzâî hakkında vermiş olduğumuz örnekten dolayı, bu imamların bu gibi değerlendirmelerde bulunmuş olmalarını da garipsemiyoruz.

Aynı dönemde yaşadıkları bazı âlimlerin Ebû Hanîfe hakkında olumsuz konuştukları haberi doğru olsa bile, sonuçta ben o âlimlerin Ebû Hanîfe hakkındaki düşüncelerinin değiştiğinden, onu övdüklerinden ve onun üstünlüğünü dile getirdiklerinden şüphe etmiyorum. Çünkü Ebû Hanîfe sık sık Medine, Mekke, Basra ve Bağdat'a yolculuk ediyordu. Hatta onun elli beş defa hac ettiğini zikrediyorlar. İşte o bu yolculuklarında âlimlerle bir araya geliyor, onlarla ilmî etütlerde bulunuyor, kendi bildiklerini onlara öğretiyor ve onların bildiklerini de kendi öğreniyordu. Bütün bunlar o âlimlerin Ebû Hanîfe'nin içtihattaki metodunu ve bazı hadisleri terk etmesindeki sebebi anlamalarını sağlıyordu. Ve böylece onun fakîhliğini ve kendisinden önceki âlimlerin yürümüş olduğu doğru istikamette yürüdüğünü itiraf edip kabul etmeleri arka arkaya geliyordu.

Kâdî Iyâz "el-Medârik" isimli eserinde bunun örneklerinden birini şu şekilde zikrediyor: "Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik bir gün Medine'de bir araya geldiler. Sonra Mâlik terlemiş bir vaziyette dışarı çıktı. Leys İbn-i Sa'd ona: Seni terlemiş görüyorum, dedi. Mâlik dedi ki: Ebû Hanîfe'nin yanında terledim, şüphesiz o bir fakîhtir ey Mısırlı." İbn Ebi'l-Avvâm

393 "es-Sehmü'l-Musib Fi Kebdi'l-Hatib" kitabına bakılabilir.

es-Sa'dî, Ebû Abdullah İbn-i Ali es-Saymerî, el-Muvaffak el-Havârizmî ve diğerleri sahih olarak İmam Mâlik'in Ebû Hanîfe'nin kitaplarını -yani öğrencilerinin ondan duyup yazdıkları kitapları- okuyup mütalaa ettiğini rivâyet etmişlerdir.[394] Öyle ki İmam Mâlik, Ebû Hanîfe'nin üzerinde durduğu altmış bin civarında meseleyi bir araya toplamıştır.

İmam Mâlik'in öğrencileri ve mezhebindeki büyük müellifler, onun Ebû Hanîfe'yi övdüğünü itiraf etmişler, Ebû Hanîfe'yi yermesi hususunda ise farklı cevaplar vermişlerdir. "en-Nâmî Ale'l-Muvattâ" adlı eserin müellifi İmam Ebû Cafer ed-Dâvûdî, Mâlik'in bu sözleri kızgınlık anında söylediğini, bazen âlimlerin canlarının sıkkın oldukları zamanlarda, sonradan Allah'tan af dileyecekleri şeyler söyleyebildiklerini ifade ederek mazeret beyan etmiştir.

İbn Abdilberr ise kötülemeyle ilgili rivâyetlerin Mâlik'in hadis öğrencileri tarafından rivâyet edildiğini, fıkıh öğrencilerinin ise ondan bu şekilde rivâyette bulunmadıklarını ifade ediyor.

Ebu'l-Velid el-Bâcî ise "Muvattâ"ya yazdığı şerhinde,[395] bu sözlerin İmam Mâlik'e nispet edilmesini reddediyor ve şöyle diyor: "Esas olarak İmam Mâlik fakîhler hakkında konuşmamıştır. Sadece zabt yönünden bazı râviler hakkında konuşmuştur." Buna delil olarak, İmam Mâlik'in, Ebû Hanîfe'yi, onun en iyi dostlarından biri olan Abdullah İbn-i Mübarek'e övmesini gösteriyor.

İmam Şâfiî'nin Ebû Hanîfe'yi yermesinin ise yalan olduğundan şüphe etmiyoruz. Çünkü o, Ebû Hanîfe'ye yetişmemişti. Ebû Hanîfe'nin öğrencilerine, özellikle de İmam Muhammed'e yetişmiş ve Ebû Hanîfe'nin fıkhını ondan öğrenmişti. Bağdat'tan çıkarken, Ebû Hanîfe'nin ilminden bir deve yükü taşıdığını itiraf ediyordu. Zaten Ebû Hanîfe hakkında şu meşhur sözü söylemiş biri olarak onu kötülemesi makul değildir: "İnsanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'nin çocukları konumundadır. (fıkıhta Ebû Hanîfe'ye borçludurlar)."

Aynı şekilde İmam Ahmed de Ebû Hanîfe'ye yetişmemiştir. Ebû Yusuf'a yetişmiş ve talebeliğinin ilk yıllarında onun ders halkasına katılmıştır. İmam Ahmed'den şu sözü rivâyet edilmiştir: "Üç yıl içinde

394 Te'nîbu'l-Hatîb, s. 3.
395 Şerhinin adı el-Mülteka'dır. 20 cilt hâlinde basılmıştır.

Ebû Yusuf'tan üç kitaplık dolusu ilim yazdım."[396] Aynı şekilde İmam Muhammed'in kitaplarını da okumuştu. Öyle ki kendisine bu dakik cevapları nereden bulduğu sorulduğunda şu cevabı veriyordu: "İmam Muhammed'in kitaplarından."[397]

Evet, Ebû Hanîfe'nin şahsiyeti hakkında değil, fıkıhtaki metodu hakkında İmam Ahmed'den bazı şeylerin rivâyet edilmesini garipsemiyorum. Çünkü Ebû Hanîfe ve İmam Ahmed, sünnetle amel edileceği ilkesinde görüş birliği içinde olmalarına rağmen, sünnetin ne şekilde alınacağı konusunda anlaşmazlık içinde olan iki kişiydi. İmam Ahmed şöyle diyordu: "Zayıf hadis benim için insanların görüşlerinden daha hayırlıdır." Halbuki Ebû Hanîfe hadislerin sahih olması konusunda çok sıkı davranıyor ve ancak güvenilir kimselerin arasında yaygın olan hadisleri kabul ediyordu. Bu gibi anlaşmazlıklar ise karalama olarak görülemez. Herkesin yöneldiği bir yön vardır.

7. Bu Gürültünün Sonuçları

İşte sebeplerini yukarıda zikrettiğimiz Ebû Hanîfe hakkında kopartılan bu büyük gürültü, her yönden esen bir fırtına gibi Ebû Hanîfe'yi kuşatmış, ona söylemediği görüşler, inanmadığı inançlar nispet edilmiştir. O kimilerine göre Mürcie, kimilerine göre Kaderî, kimilerine göre tenâsuh savunucusu, kimilerine göre hadis inkârcısı ve kimilerine göre de Allah'ın dininde kendi görüş ve hevâsına göre konuşan biridir.

Ebû Hanîfe'nin vefatından sonra, fıkhının ve öğrencilerinin her yere dağılıp yayılmasıyla bütün bu suçlamalar da kaybolup gitmiştir. Ancak onlardan geriye -iki sebepten, bir taraftan mezhebî taassup diğer taraftan da müçtehit imamların içtihad metotlarını bilmemekten dolayı- bugün de hâlen devam etmekte olan iki suçlama kalmıştır. Ki sünnet düşmanları, "Fecru'l-İslâm" kitabının yazarının yaptığı gibi, sünnet hakkında kuşku uyandırmak için bunlardan birini kullanmaktadır.

Bu iki suçlama şunlardır: a) Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisinin yetersiz oluşu. b) Re'y (görüş) ve kıyası sahih hadisin önüne geçirmesi.

---

[396] *Hüsnü't-Tekâdî Fî Sîreti Ebî Yusuf el-Kadî*, s. 28.
[397] *Te'nîbu'l-Hatîb*. 180.

Bu iki suçlamayı ve bunların tarihteki dayanaklarını inceleyecek, sonra bunları Ebû Hanîfe'nin hayatındaki sâbit gerçeklere ve ondan nakledilen fıkhına ve içtihadına arz edeceğiz.

8. Ebû Hanîfe'nin Hadis Konusundaki Bilgisi

Hatib el-Bağdâdî, Ebû Hanîfe'yi hadis bilgisinin yetersizliğiyle ve hadis konusunda zayıf olmakla itham eden çok sayıda söz naklediyor. Bunlardan bazıları şunlardır: İbn Mübarek: "Ebû Hanîfe hadiste yetimdi." İbn Katan: "Ebû Hanîfe hadiste kötürümdü." Yahya İbn-i Sâid el-Kattân: "Hadis sahibi değildi." İbn Maîn: "Ebû Hanîfe'de hadisten bir şey var mı ki, onu sorasın?" Ahmed İbn-i Hanbel: "Onun ne bir görüşü, ne de bir hadisi vardır." Ebû Bekir İbn-i Ebû Dâvûd: "Ebû Hanîfe'den rivâyet edilen hadislerin tamamı yüz ellidir ve bunların bazılarında da hata etmiştir." Abdurrezzak: "Ebû Hanîfe'den ancak onunla râvilerimi çoğaltmak için hadis yazdım. Ondan yirmi küsür hadis rivâyet edildi." İbnü'l-Medînî: "Ondan hata ettiği elli hadis rivayet edilmiştir."[398]

Burada bu rivâyetleri sened yönünden eleştirmek istemiyoruz. Muhakkik âlimler, bu rivâyetlerin yalan ve uydurma olduklarını ortaya koymuşlar, el-Hatib'in bu rivâyetleri zikretmedeki yanlışlık ve zorlamalarını beyan etmişlerdir.[399]

Biz burada, hâlen Ebû Hanîfe ve sünnet düşmanları tarafından tekrarlanmakta olan düşünceyi eleştireceğiz. Ki bu düşünceyi İbn Haldun gibi iyi niyetli bazı tarihçiler de tekrarlamışlardır. İbn Haldun "Mukaddime"sinde, -eminlik ifade etmeyen bir üslupla, "söylendiğine göre" diyerek- Ebû Hanîfe'den rivâyet edilen hadislerin on yedi olduğunu zikretmiştir.

Şüphesiz mesele son derece önemli ve kritiktir. Fürû ve istinbat noktasında fıkhî mezheplerin en yaygını olan, yeryüzünün her tarafından milyonlarca bağlısı bulunan bir mezhebin kurucusu ve Müslümanların en

---

[398] Bu sözler el-Hatib'in "Tarih"inin 13. cildinin 444. ve sonraki sayfaların dağılmıştır.

[399] Zahid el-Kevserî, "Te'nîbu'l-Hatîb Alâ Mâ Sâka Fî Tercemeti Ebî Hanîfe Mine'l-Ekâzîb." Müellif bu eserde bu rivayetleri tartışıyor ve onların bu kimselere nispet edilmesini yalanlıyor.

büyük imamlarından olan birinin hadis servetinin on yedi veya yüz elli olduğu iddia ediliyor. Acaba bu iddia doğru mu?

1- Ebû Hanîfe'nin müçtehid olduğu hususunda hem onu onaylayanlar hem de ona muhalefet edenler görüş birliği içindedir. İçtihad etmenin şartlarından biri de müçtehidin hüküm hadislerini bilmesidir. Hüküm hadislerinin sayısı ise binlerle ifade edilmekte ve en azından bazı Hanbelilerin kabul ettiği gibi birkaç yüzdür. Acaba Ebû Hanîfe'nin içtihadın şartlarından biri olan bu şartı yerine getirmeden içtihad etmesi nasıl câiz olabilir? Acaba müçtehid imamlar hiçbir temele dayanmayan onun bu içtihadlarına nasıl itibar ederler, fıkhıyla ilgilenirler, onu eserlerinden nakledip, onaylamak veya eleştirmek suretiyle meşgul olurlar?

2- Ebû Hanîfe'nin mezhebini okuyup inceleyenler onun yüzlerce meseledeki içtihadının sahih hadislerle uyum içinde olduğunu görür. "el-Kâmûs" şârihi Seyyid Murtaza ez-Zebîdî[400], Ebû Hanîfe'nin dayanakları olan ve Kütübü's-Sitte müelliflerinin de muvâfakat ettiği hadisleri "Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Münîfe Fî Edilleti Ebî Hanîfe" isimli kitapta toplamıştır. Eğer Ebû Hanîfe sadece on küsür veya elli ya da yüz elli hadis biliyor ve bunların yarısında da hata yapıyorsa, nasıl oluyor da yüzlerce içtihadı sahih hadislerle aynı doğrultuda oluyor?

3- İbn Ebî Şeybe, büyük Musannaf'ında, Ebû Hanîfe'nin sahih hadislere aykırı olan içtihadlarını topladığı özel bir bölüm ayırmıştır. Bu içtihadların sayısı yüz yirmi beştir. İbn Ebî Şeybe'nin bu söylediğinin hepsinin doğru olduğu kabul edilse bile, bu durumda Ebû Hanîfe'nin, hakkında hadis bulunan diğer bütün meselelerdeki içtihatlarının hadislere uygun olduğu sonucu çıkıyor. Ebû Hanîfe'nin içtihatta bulunduğu meselelerin en azından seksen üç bin -bu sayıyı bir milyon iki yüz bine çıkaranlar vardır- olduğu düşünülürse ve İbn Ebî Şeybe de sahih hadislere aykırı olduğunu söylediği rakamın dışında kalan böylesine büyük bir sayıya ulaşan içtihadların hadislere aykırı olmadığını itiraf ettiğine göre, şu soruyu sormak gerekiyor: Bu meseleler hakkında hadis var mı? Yok mu? Eğer bu meseleler veya bu meselelerden bazıları hakkında sünnette bir şey gelmişse, o zaman Ebû Hanîfe'nin yüzlerce, binlerce hadis biliyor

---

[400] Eserinin adı 'Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus'tur. 40 cilt halinde basılmıştır. (Ed.)

olması gerekir. Eğer bu meseleler hakkında sünnette bir şey gelmemişse, o zaman rivâyet edilen hadislerin sadece yüz yirmi beş olması gerekiyor. Ancak hiçbir âlim ve muhaddis böyle bir şey söylememiştir.

4- Ebû Hanîfe, görüşleri hadis terminolojisinde zikredilen âlimler arasındadır. Dolayısıyla hadis sahasının büyük âlimleri tarafından görüşlerine itibar edilen, hadis ve râviler hakkındaki görüşleri tedvin edilen ve böylece hadisleri kabul ve reddetmede mezhebine de dayanılan Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisi nasıl yetersiz olabilir ki?

5- Ebû Hanîfe dört bin üstattan hadis yazmıştır. Zehebî bunların kimler olduğunu "Sebetu'l-Huffaz" isimli kitabında sayıyor. (s. 413) Yahya İbn-i Nasr onun hakkında şunu rivâyet ediyor: Onun yanına gittim. Kitaplarla dolu bir evdeydi. Dedim ki: Bunlar ne? Dedi ki: Bunlar hadistir. Onların çok az bir kısmını rivâyet ettim.

6- Ebû Hanîfe muhaddislerin âdetinin aksine hadis rivâyet etmek için bir mecliste oturmamış olsa da, yine İmam Mâlik gibi hadisleri topladığı bir eser yazmamış olsa da, öğrencileri ondan duyduğu hadisleri sayıları onu geçen müsnedlerde toplamışlardır.

Bu müsnedlerin en meşhurları şunlardır: Ebû Yusuf'un "Kitabu'l-Âsâr", İmam Muhammed'in "Kitabu'l-Âsâr el-Merfûatu" ve "el-Âsâru'l-Merfûatu Ve'l-Mevkûfe", "Müsnedu el-Hasan İbn-i Ziyad el-Lu'luî", "Müsnedu Hammâd İbn-i Ebû Hanîfe".

Yine bu müsnedleri tasnif edenlerden bazıları da şunlardır: Vehbî, Hârisî, Buhârî, İbnu'l-Muzaffer, Muhammed İbn-i Ca'fer el-Adl, Ebû Nuaym el-İsfehânî, Kadı Ebû Bekir Muhammed İbn-i Abdulbaki el-Ensârî, İbn Ebi'l-Avvâm es-Sa'dî ve İbn Hüsrev el-Belhî.

Sonra Kâdı'l-Kudât Ebu'l-Müeyyed Muhammed İbn-i Mahmud el-Havârizmî (ölümü hicrî 665) bu müsnedlerin çoğunu "Câmiu'l-Mesânid" ismini verdiği kalın bir kitapta tekrarları zikretmeden toplamış ve hadisleri fıkıh bablarına göre tertip etmiştir. Kitabın girişinde şöyle diyor: "Şam'da bazı cahillerin Ebû Hanîfe'nin kıymetini düşürüp küçülttüklerini duydum. Hadis bilgisinin çok az olduğunu söylüyorlar. Buna delil olarak da İmam Şâfiî'nin "Müsned"i ve İmam Mâlik'in "Muvattâ"sı olmasına rağmen Ebû Hanîfe'nin bir müsnedinin olmadığını iddia ediyor-

lar ve çok az sayıda hadis rivâyet ettiğini ileri sürüyorlar. Bunları duyunca dinî duygularım beni hareke geçirdi ve büyük hadis âlimlerinin Ebû Hanîfe'den duyup yazdıkları on beş müsned arasından toplayacağım bir kitap telif etmeye karar verdim."

Bu kitap basılmıştır ve 800 sayfalık bir hacimdedir. Yine bu müsnedleri okuyup dinleyerek ve yazarak rivâyet edenler arasında "el-Fihristu'l-Evsat" kitabında Şam diyarının muhaddisi el-Hâfız Şemsuddin İbn-i Tûlûn ve Mısır diyarının muhaddisi el-Hâfız Muhammed İbn-i Yusuf es-Sâlihânî de bulunmaktadır. es-Sâlihânî "Ukûdu'l-Cümân" isimli kitabında şöyle diyor: "Ebû Hanîfe hadis hâfızlarının en büyüklerinden ve gözdelerinden biriydi. Eğer hadislere çok büyük bir itina göstermemiş olsaydı, fıkhî meselelerdeki istinbatlarına hazır olamazdı. Nitekim Zehebî de isabetli ve doğru bir şekilde Ebû Hanîfe'yi "Tabakâtu'l-Huffaz" (hadis hâfızları tabakası) isimli kitabında zikretmiştir."

Sonra "Ukûdu'l-Cümân" kitabının yirmi üçüncü babında şöyle diyor: "Çok hadis ezberlemiş olmasına rağmen ondan yapılan rivâyetlerin az olmasının sebebi istinbatla meşgul olmasıdır. Aynı sebepten dolayı İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'den rivâyet edilen hadisler de onların duyup ezberlediklerine nispetle azdır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve diğer büyük sahabîlerden yapılan rivâyetler de bildikleri hadislere ve diğerlerinin yaptıkları rivâyetlere nispetle azdır."

Daha sonra Ebû Hanîfe'nin çok hadis bildiğine işaret eden haberlere yer veriyor. Bu bağlamda Ebû Hanîfe'nin rivâyetlerine dayanan on yedi müsnedin, onları cem edenlerle birlikte, ismini sayıyor. Aynı şekilde İbn Tûlûn da "el-Fihristu'l-Evsat"ta bu on yedi müsnede yer veriyor.

Diğer taraftan el-Hatib Şam'a gittiğinde orada yine Ebû Hanîfe'nin rivâyetlerine dayanan "Müsnedü Dârekutnî" ve "Müsnedü Şâhin"i de görmüştü. Bizzat el-Hatib'in müsnedi de vardır. Bütün bunlar yukarıda bahsedilen on yedi müsnede dahil değildir.

el-Bedruddin el-Aynî "Tarihu'l-Kebir"inde şunları zikrediyor: İbn Ukde'nin Ebû Hanîfe'nin rivâyetlerine dayanan müsnedi tek başına binden fazla hadisi kapsıyor. Üstelik bu müsned de yukarıda bahsedilenlere dahil değildir.

Suyûtî "et-Ta'kibât" isimli eserinde şöyle diyor: "İbn Ukde insanların güvenilirliğini onayladığı büyük hadis hâfızlarından biridir. Ancak mutaassıplar onun zayıf olduğunu söyler."

Yine Züfer "el-Âsâr" isimli kitabından Ebû Hanîfe'den çok sayıda rivâyette bulunmaktadır. el-Hâkim "Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadis" isimli kitabında Züfer'in hadis konusundaki iki nüshasını zikrediyor.[401]

İşte hadis konusunda Ebû Hanîfe'nin bilgi ve birikimi bu. Böylece bu konuda ona atılan iftiranın kıymeti ve nasıl çürütüldüğü görülmüş oldu. Bu konudaki bir başka iftira da Ebû Hanîfe'nin sahih kabul ettiği hadislerin sayısının on küsür olduğudur. Bu sözün muteber hiçbir kitapta yer almadığı hususu bir tarafa -onu sadece İbn Haldun'un kitabında görüyoruz[402]- ibarenin anlamı da açık değildir. Çünkü bu sayı onun rivâyetleri olarak da zikrediliyor. Ancak bu doğru değildir. Yukarıda Ebû Hanîfe'den rivâyet edilen müsnedlerdeki hadislere değindik. Ayrıca fıkhî konularda kendisiyle amel ettiği hadislerin sayısı yüzlere ulaşıyor. Bütün bunlar söz konusu iddianın bir iftira olduğunu açığa çıkartıyor.

Burada bazı kitaplarda[403] yer alan şu hatalı yaklaşıma dikkat çekmek istiyoruz: "Ebû Hanîfe'nin hadislerinin az olmasının nedeni onun Kûfe'de oluşudur. Çünkü Kûfe bir hadis diyarı olmadığından, oradaki hadisler de azdı." Böyle bir hataya düşülmesinin sebebi, Ebû Hanîfe zamanında Kûfe'nin ilmî yerinin ve Ebû Hanîfe'nin en meşhur İslâm şehirlerine yaptığı yolculukların bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.

Kûfe, hicrî 17 senesinde kuruluşundan itibaren âlimlerin durağı olmuştur. Hz. Ömer, İbn Ümmi Abd olarak bilinen Abdullah İbn-i Mes'ûd'u Müslümanlara Kur'ân-ı Kerîm'i ve dinlerini öğretmesi için Kûfe'ye göndermiştir. Ve onlara hitaben şöyle demiştir: "Abdullah İbn-i Mes'ûd konusunda sizi kendime tercih ettim." Böyle demesinin nedeni

---

401 Te'nîbu'l-Hatîb, s. 256.

402 Belki de İbn Haldun'un bunu söylemesinin sebebi şudur: Muhammed, İmam Mâlik'ten Muvattâ'yı rivayet ettikten sonra ona, on üç rivayet Ebû Hanîfe'den ve dört rivayet de Ebû Yusuf'tan eklemiştir. Bu konuda bilgisi olmayan birisi de Ebû Hanîfe'den rivayet edilen bütün hadislerin bunlardan ibaret olduğunu sanmış olabilir. Ancak yine de İbn Haldun'un bu ibareyi nereden aldığını araştırıp bundan emin olmamız gerekir.

403 Bu kitaplardan biri de ed-Dihlevî'nin "el-Huccetu'l-Bâliğa"sıdır.

Abdullah İbn-i Mes'ûd'un ilimdeki yeri ve bir halifenin başkentte ona duyacağı ihtiyaçtır. Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Kim Kur'ân'ı indirildiği gibi dosdoğru okumak isterse, onu İbn Ümmi Abd'in kıraatı üzere okusun." Yine Hz. Ömer onun hakkında şöyle demiştir: "İlimle dopdoludur." Bunun gibi ilminin çokluğu ve büyüklüğü hakkında rivâyetler çok fazladır. İşte Hz. Ömer tarafından gönderilişinden Hz. Osman'ın halifeliğinin son dönemlerine kadar büyük bir ciddiyet ve özenle Kûfe'lilere ilim öğretme işini bu büyük sahabî üstlenmişti. Kûfe'de onun elinde çok büyük miktarda kurrâ ve fakîh yetişmişti. Öyle ki Hz. Ali bile fakîhlerin çokluğuna hayran kalmış ve Abdullah İbn-i Mes'ûd'a şöyle demiştir: "Bu beldeyi ilim ve fıkıhla doldurdun." İbn Mes'ûd'un öğrencilerinin ve öğrencilerinin öğrencilerinin sayısı dört bine ulaşmıştı. İşte bu kişiler Kûfe'nin kandilleriydi.

Hz. Ali'nin ve kurrâ sahabîlerin Kûfe'ye yerleşmesinden sonra oranın halkının ilim ve fıkıh öğrenimine daha büyük önem verilmiş ve Kûfe İslâm şehirleri arasından, fakîhlerinin, muhaddislerinin, Kur'ân ve Arap dili ilimleriyle ilgilenenlerin çokluğu bakımından benzeri olmayan bir merkez haline gelmiştir. Çünkü Arapçayı en fasih şekilde konuşan kabileler Kûfe'nin etrafında oturdukları gibi, çok sayıda ileri gelen sahabe, Hz. Ali ve Abdullah İbn-i Mes'ûd'un önde gelen dostları da Kûfe'ye yerleşmişti. Şayet bunların biyografilerini ele alan özel bir kitap yazılacak olsa çok büyük bir hacim tutardı. el-Iclî, Irak'ın diğer bölgeleri hariç sadece Kûfe'ye yerleşen sahabîlerin sayısının bin beş yüze ulaştığını söylüyor.

Büyük tâbiîn Mesrûk İbn-i el-Ecda' şöyle diyor: Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sahabîlerinin ilminin şu altı kişide toplandığını gördüm: Hz. Ali, Abdullah İbn-i Mes'ûd, Hz. Ömer, Yezid, Ebu'd-Derdâ ve Übeyy İbn-i Ka'b. Sonra bu altı kişinin ilminin de Hz. Ali ve Abdullah İbn-i Mes'ûd'da toplandığını gördüm.[404]

Ebû Hanîfe'nin yolculuklarına gelince, Basra ve Medine'yi onlarca kere ziyaret etmiş ve Mekke'de hicrî 130-136 yılları arasında altı sene ikamet etmiştir. Ebû Hanîfe bu iki mübarek beldenin âlimlerinin çoğuyla ve Evzâî gibi başka yerlerden gelen bazı meşhur âlimlerle bir araya gelmiştir.

---

[404] Husnu't-Tekâdî.

Mekke'de, öğrencilerinden Abdullah İbn-i Abbas'ın ilmini, Medine'de ise yine öğrencilerinden Hz. Ömer'in ilmini almıştır. Aynı şekilde Zeyd İbn-i Ali Zeynelabidin, Muhammed Bâkır ve Ebû Muhammed İbn-i Abdullah İbn-i Hasan gibi bazı ehl-i beyt imamlarından ilim almıştır.[405]

el-Hatib "Tarihi"nde şunu rivâyet ediyor: Bir gün Ebû Hanîfe, Mansûr'un yanına gitti. Mansûr'un yanında İsa İbn-i Mûsâ da vardı ve Mansûr'a şöyle dedi: Bugün dünyanın âlimi budur. Mansûr ona dedi ki: Ey Numan (yani Ebû Hanîfe), ilmi kimden aldın. Dedi ki: Ömer'in öğrencileri vasıtasıyla Ömer'den, Ali'nin öğrencileri vasıtasıyla Ali'den, Abdullah İbn-i Mes'ûd'un öğrencileri vasıtasıyla Abdullah'tan. İbn Abbas'ın zamanında yeryüzünde ondan daha âlim biri yoktu. -Yani onun ilmini de öğrencilerinden almıştı.- Bunun üzerine Mansûr dedi ki: Kendini sağlama almışsın.[406]

Dolayısıyla ilmini en meşhur sahabîlerden toplayan ve onu en iyi şekilde anlayıp özümseyen Ebû Hanîfe gibi biri için, onun Kûfe gibi hadisin az olduğu bir yerde oluşunu mazeret olarak ileri sürmek doğru değildir. Kaldi ki Kûfe de sahabîler ve âlimlerle doluydu. Abdullah İbn-i Mes'ûd ve Hz. Ali gibi iki büyük sahabî de orada ikamet etmişti.

9. Ebû Hanîfe, Kıyası Hadisin Önüne mi Geçiriyordu?

Mezhebinin usulünden bahsederken, onun re'yi, kıyası veya istihsanı, sahih olan ve güvenilir kişilerin arasında yaygın olan hadisin önüne geçirmediğini en açık şekilde ortaya koyan bir rivâyeti nakletmiştik. İbn Ebî'l-Avvam, Ebû Yusuf'un şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Ebû Hanîfe'ye bir mesele geldiğinde şöyle derdi: Sizde bu meseleyle ilgili hangi rivâyetler var? Biz kendi bildiklerimizi o da kendi bildiklerini söyler, sonra durumu değerlendirirdi. İki görüşten birindeki rivâyetler daha çoksa, çok olanı alır, birbirine yakın veya denkse, durumu değerlendirir ve seçimini yapardı."[407]

el-Muvaffak el-Havârizmî "el-Alim ve'l-Müteallim" isimli kitabında Ebû Mukâtil Hafs İbn-i Selm es-Semerkandî'den Ebû Hanîfe'nin şöyle

---

[405] Menâkıbu Ebi Hanîfe, el-Mekkî.
[406] Tarihu Bağdad. 14/334.
[407] Te'nîbu'l-Hatîb, s. 86.

dediğini rivâyet ediyor: "Hz. Peygamber'in söylediği her şey -onu duymuş olalım veya olmayalım- başımız gözümüz üstünedir. Ona iman eder ve söylenilenin Hz. Peygamber'in dediği gibi olduğuna şehâdet ederiz."

İbn Abdilberr "el-İntikâ" isimli kitabında Ebû Hanîfe'nin şu sözünü rivâyet ediyor: "Allah, Hz. Peygamber'e -ki bize onunla ikramda bulunmuş ve bizi onunla kurtarmıştır- muhalefet eden kişiye lanet etsin."[408]

Beyhakî "el-Medhal" isimli eserinde İbn Mübarek'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Ebû Hanîfe'yi şöyle derken duydum: "Hz. Peygamber'den gelen başımız gözümüz üzerine. Sahabeden gelen arasında seçim yaparız. Tabiînden gelirse biz de onlarla rekabet ederiz."[409]

İbn Abdilberr, İmam Muhammed'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: "İlim dört şekildedir: Allah'ın kitabında olan ve buna benzeyenler. Hz. Peygamber'in sünnetinde olanlar ve buna benzeyenler. Sahabîlerin üzerinde icmâ ettiği hususlar ve buna benzeyenler. Aynı şekilde ihtilâf ettiği hususlarda da doğru yine onların içinde olup, onların hepsinin söylediklerinin dışına çıkmaz. Eğer onların görüşlerinden biri seçilecekse ona benzeyen bir şeye kıyaslanarak, fakîhlerin genelinin bunun ona benzer oluşunu istihsan etmeleriyle (doğru ve güzel bulmalarıyla) seçilir. İşte ilim bu dört şeklin dışına çıkmaz."[410]

Şa'ranî "el-Mîzân" isimli eserinde Ebû Hanîfe'nin şu sözlerini zikrediyor: "Bizim kıyası nassın önüne geçirdiğimizi söyleyenler vallahi yalan söylüyorlar ve iftira atıyorlar. Nass olduktan sonra kıyasa ihtiyaç mı var ki." "Biz ancak çok zarurî durumlarda kıyasa başvururuz. Önce bir meselenin Kur'ân'da, sünnette ve sahabenin uygulamasında delili olup olmadığına bakarız. Eğer bir delil bulamazsak, hakkında susulmuş olanı, hakkında konuşulmuş olana (hüküm bulunana) kıyas ederiz." "Önce Allah'ın kitabında olanı, sonra sünnette olanı alırız. Sonra sahabe uygulamalarını alır ve üzerinde ittifak ettikleriyle amel ederiz. Eğer ihtilâf etmişlerse, meselenin açıklığa kavuşması için iki mesele arasındaki ortak illetten dolayı bir

---

[408] s. 141.

[409] *Miftahu'l-Cenne* s. 31. Belki böyle söylemesinin nedeni onun da tabiin olmasıdır. O sahabeden dört veya daha fazla kişiyi görmüştür.

[410] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/36. Serahsi de "Usul"ünde (1/318) bunu zikretmiş ve dördüncüsü için şöyle demiştir: Müslümanların hasen (güzel) bulduğu hususlar ve bunlara benzeyenler.

hükmü diğerine kıyaslarız." "Hz. Peygamber'den gelen başımız gözümüz üstüne, anam babam feda olsun, bizim ona muhalefet etmemiz söz konusu değildir. Sahabeden gelenleri seçeriz. Onlardan başkalarından gelirse, onlar da insan biz de insanız."[411]

İmam Muhammed "el-Mebsût" isimli eserinde âhâd haberlerin alınacağını zikretmiş ve buna Hz. Peygamber'in hadislerinden ve sahabe uygulamalarından deliller göstermiştir. İmam Şâfiî'nin "*er-Risale*"sinde söylediği de budur.

İşte bu aktardıklarımız, Ebû Hanîfe'nin hiçbir şekilde kıyası sahih hadisin önüne geçirmediğini gösteren çok sayıdaki nasslardan küçük bir parçadır. Hatta İbn Hazm, Irak fakîhlerinin zayıf hadisin kıyasa tercih edileceği üzerinde görüş birliği içinde olduklarını naklediyor.

İbn Kayyım "İ'lâmu'l-Muvakkıîn" isimli eserinde şöyle diyor: "Ebû Hanîfe'nin öğrencileri, zayıf hadisin Ebû Hanîfe'nin mezhebinde kıyas ve içtihattan daha üstün olduğu ve mezhebin bu esas üzere bina edildiği hususunda görüş birliği içindedirler. Nitekim şu meselelerdeki hadisler zayıf olmalarına rağmen kıyas ve içtihattan önde tutulmuşlardır: Kahkahayla ilgili hadis, yolculukta hurma şırasıyla abdest almakla ilgili hadis, on dirhemden az bir şeyi çalanın elinin kesilmesini men eden hadis, hayız süresini en fazla on gün olarak belirleyen hadis ve Cuma namazının kılınacağı yerin şehir olmasını şart koşan hadis. Yine kuyularla ilgili meselelerde merfu olmayan rivâyetler olduğu için, sadece kıyasta bulunmanın terk edilip, zayıf hadislerin ve sahabe rivâyetlerinin kıyas ve içtihadın önüne geçirilmesi de böyledir. Ancak öncekilerin ıstılahındaki zayıf hadis ile sonrakilerin ıstılahındaki zayıf hadis aynı değildir. Aksine sonrakilerin hasen hadis olarak isimlendirdiklerini, öncekiler zayıf hadis olarak isimlendirebiliyorlardı."[412]

Derim ki: Ebû Hanîfe'nin kabul edip amel ettiği ve muhaddislere göre -öncekilerin kastettiği anlamıyla bile olsa- zayıf olan hadislerin, Ebû Hanîfe'ye göre de zayıf olması gerekmiyor. Aksine onun genel usulüne

---

[411] *el-Mîzân*, 1/15 ve devamı.

[412] 2:145-146, benzeri ifadeler 56-58 arasında da yer almaktadır. (Tahk: Ebu Ubeyde Meşhur İbn-i Hasan Al-u Selmân), 1-7, Cidde/Riyad, 2003, Dar-u İbn Hazm.

göre bu hadislerin sahih olması gerekir. Bu meseledeki görüşler farklı olabilir. Bir imamın sahih kabul ettiği bir hadis, bir başka imama göre sahih olmayabilir.

Her ne olursa olsun, Hanefilere cevap verenlerin en ileri gelenlerinden olan İbn Hazm ve İbn Kayyım gibi kişilerin, Ebû Hanîfe'nin mezhebinde zayıf hadisin kıyasın önüne geçirildiğini itiraf etmeleri, bizim burada söylediklerimizi teyit ediyor. Aynı şekilde daha önce de söylediğimiz gibi Ebû Hanîfe mürsel hadisleri kabul edip onları kıyasın önüne geçiriyor. Oysa İmam Şâfiî ancak belirli şartlarla mürsel hadisi kabul ediyor. Muhaddislerin tamamı ise onu reddediyor. Mürsel hadisler konusunda Ebû Hanîfe'nin mezhebinin, "mürsel hadis varsa kıyasa başvurulamaz", şeklinde olduğuna şüphe yoktur. Kıyasa, ancak itimat edilecek sahih bir haber olmaması durumunda başvurulur. O halde Ebû Hanîfe'nin kıyası hadisin önüne geçirdiği iftirası da nereden çıkıyor?

el-Hatib el-Bağdadî "Tarih"inde, bazı râvilerden yaptığı nakillerde onların Ebû Hanîfe'ye hadis rivâyet ettiklerini, ancak Ebû Hanîfe'nin bu hadisleri kabul etmediğini aktarıyor. Yusuf İbn-i Esbât'tan Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'in dört yüz veya daha fazla hadisini reddettiğini naklediyor. Ancak bu dört yüz hadisten sadece dört tanesini zikrediyor. Vekî'nin şu sözünü nakklediyor: "Ebû Hanîfe'nin iki yüz hadise muhalefet ettiğini gördük." Hammâd İbn-i Seleme'den şu nakli yapıyor: "Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'in sünneti ve sahabe haberleriyle karşılaşıyor ve kendi görüşüyle onları reddediyordu."

Bu sözlerin, söyleyenlerine nispet edilmesinin doğruluğu ne olursa olsun, bu kişiler arasında Ebû Hanîfe ile olan dostluğuyla ve ondan ilim alışıyla bilinenler vardır. Bu da bu sözlerin söyleyenlerine nispet edilmesini yalanlıyor. Ancak Ebû Hanîfe ile aynı dönemde yaşayan bazı muhaddislerin, kendilerinin sahih kabul ettikleri bazı hadisleri Ebû Hanîfe'nin terk etmiş olmasından dolayı onu eleştirdikleri şüphesizdir.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Hanîfe'yi yüz yirmi beş meseledeki hadise, yani yüz yirmi beş hadise muhalefet ettiği için eleştiriyor. İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'den sahih olarak gelen bir hadise bir Müslümanın muhalefet etmesinin câiz olmayacağı hususunda ilim ehlinin görüş birliği içinde oldu-

ğunu nakletmişken ve yine bizzat Ebû Hanîfe'den "Hz. Peygamber'den gelen başımız gözümüz üstüne" sözü nakledilmişken, böyle bir şey Ebû Hanîfe için nasıl câiz olabilir?

Buna birkaç açıdan cevap verilebilir:

1- Raviler açısından bir hadisin sahih mi yoksa zayıf mı olacağı hususunda görüşler farklı olabilir. Mesela, Ebû Hanîfe'nin adil ve güvenilir olarak gördüğü birini, bir başkası zayıf bulabilir. Şüphesiz Ebû Hanîfe kendilerinden hadis aldığı üstatlarını başkalarından daha iyi bilir. O kendisinden sonra üstatlarını eleştirenlerden daha önce yaşamıştır. Çok kere kendisiyle sahabe arasında sadece iki râvi bulunmaktadır. İşte bu durumda, zaman olarak onlara yakın oluşundan ve onları tanıması ve soru sorabileceği kişilerin mevcut olmasından dolayı eleştiri ve değerlendirmede bulunması da kolay oluyordu. Ama kendi üstatlarının dışında örneğin Hicaz ve Şam'daki râviler söz konusu olunca, işte onlar hakkında duraksıyordu (tevakkuf ediyordu). Onların durumunu, onların kendi öğrencilerinin gördüklerinden daha farklı görüyordu. Bu sebeple de o başkalarına göre sahih olan bazı hadislerle amel etmiyordu. Tıpkı başkalarının da onun sahih gördüğü bazı hadislerle amel etmedikleri gibi.

2- Müçtehid, sahip olduğu bir delilden dolayı -hem kendisi ve hem de başkasına göre sahih olan- bir hadisten, zahirî manasının dışında başka bir anlam çıkarabilir, daha kuvvetli bir delilden dolayı o hadisle amel etmeyebilir ve aynı şekilde râvinin vehmettiğine, hadisin nesh edildiğine ya da genelinin tahsis ve mutlakının takyit edildiğine inandığı için yine o hadisle amel etmeyebilir. Bir muhaddis ve başka biri de onun hadisle amel etmeyi bıraktığını düşünebilir. Leys İbn-i Sa'd, İmam Mâlik'in "Muvattâ"ında rivâyet etmiş olmasına rağmen, amel etmediği yetmiş hadis saymıştır.[413]

Başka delillerden dolayı sahih kabul ettiği bazı hadislerle amel etmeyen imam yok gibidir. Bu gibi durumları muhaddis bilmez ve bunun sırrına da vâkıf değildir. İşte bu noktada muhaddis ile fakîh arasında Ebû Hanîfe'nin söylediği şu fark ortaya çıkıyor: "Hadis talep edip de fakîh olmayan, tıpkı ilaçları toplayıp da onların hangi dertlere deva olduğunu bilmeyen eczacı

---

[413] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/148.

gibidir. Ta ki doktor gelene kadar. İşte muhaddis de hadislerin ne gibi anlamlar ifade ettiğini bilmez. Ta ki fakîh gelip açıklayana kadar."[414]

İbn Abdilberr'in, Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Ebû Yusuf'tan naklettiği şu rivâyet buna işaret etmektedir: "A'meş sadece ikimizin olduğu bir sırada bana bir soru sordu ve ben de cevapladım. Bana dedi ki: Buna kaynağın nedir ey Yakup (yani Ebû Yusuf). "Senin bana rivâyet etmiş olduğun hadisten", dedim ve hadisi ona söyledim. Bunun üzerine dedi ki: "Ey Yakup, ben bu hadisi senin annenle baban bir araya gelmeden önce de biliyordum. Ancak onun yorumunu şu anda öğrendim." Yine Ebû Yusuf, Ubeydullah İbn-i Amr'a dayandırdığı senedde şöyle diyor: "A'meş'in bulunduğu bir mecliste oturuyordum. Bir adam geldi ve ona bir mesele sordu. Sorduğu meseleye cevap vermedi. Etrafa bakındı ve Ebû Hanîfe'yi gördü. Ona dedi ki: "Ey Numan, şu mesele cevap ver." Ebû Hanîfe dedi ki: Bunun cevabı şöyle şöyle... A'meş dedi ki: "Bu cevabı nereden verdin?" Ebû Hanîfe şöyle cevap verdi: "Senin bize rivâyet etmiş olduğun hadisten." Bunun üzerine A'meş şöyle dedi: "Biz eczacıyız, siz ise doktorsunuz."[415]

3- Biz bazı hadislerin Ebû Hanîfe'ye ulaşmadığını ve Ebû Hanîfe'nin bunları bilmediğini inkâr etmiyoruz. Sahabîler farklı yerlere dağılmışlardı ve bir yerde olan bir hadis başka bir yerde olmayabiliyordu. Sahabe, tâbiîn ve onlardan sonra gelenlerden hiç kimse, sünnetin tamamını bildiğini iddia edemez. Bir keresinde Şa'bî, yanında konuşan bir gence şöyle demişti: Biz bu söylediğini duymadık. Genç de ona dedi ki: İlmin tamamını duydun mu? Şa'bî dedi ki: Hayır. Dedi ki: Yarısını duydun mu? Dedi ki: Hayır. Bunun üzerine genç şöyle dedi: "O zaman bu söylediğimi, duymamış olduğun diğer yarımdan say."[416]

Hz. Peygamber'e olan yakınlıklarına rağmen bir çok büyük sahabi de pek çok hadisi bilmiyordu. Hz. Ömer Mecusilerden cizye alınmasıyla ilgili hadisi ve veba hadisini duymamış, bunları ona Abdurrahman İbn-i Avf haber vermiştir. İzin istemekle ilgili hadisi duymamış ve bunu ona Ebû

---

[414] el-Muvaffak el-Mekkî, *Menâkıb*, 2/91.
[415] *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/131.
[416] Tedribu'r-Ravi, s. 108.

Mûsâ haber vermiştir. Yine Ammar ve diğerlerinin bildiği teyemmüm ile ilgili hadisi Hz. Ömer ve Abdullah İbn-i Mes'ûd duymamıştı. Hz. Ali ve Huzeyfe'nin bildiği mesh ile ilgili hadisi Hz. Âişe, Hz. Ömer ve Ebû Hüreyre duymamıştı. İbn Abbas ve Ümmü Seleme'nin bildiği hayızlı kadının tavaf yapmadan ayrılmasına izin verilmesi ile ilgili hadisi Hz. Ömer ve Zeyd İbn-i Sâbit duymamıştı. İbn Abbas diğer sahabîler kendisine haber verinceye kadar müt'anın haram kılındığından haberi olmamıştı. Hz. Ömer, Ebû Saîd ve diğerlerinin bildiği sarf (tevbe) hadisini, Talha, İbn Abbas ve İbn Ömer bilmiyordu. Sahabîler arasında bunun örnekleri çoktur.[417] Bundan dolayı hiç kimse onları kınamamış ve Hz. Peygamber'in hadisleri konusunda cahil oldukları iftirasını atmamıştır. Bilmedikleri hadisler kendilerine rivâyet edilmeden önce bu hadislerin hilafına hüküm verdikleri çok olmuştur. Dolayısıyla bu gibi durumlarda mazur görülmeyi Ebû Hanîfe daha çok hak etmektedir.

4- Ebû Hanîfe döneminde hadis uydurmanın yaygınlaşması, onu hadislerin kabulü hususunda çok dakik şartlar aramaya sevk etmişti. Bundaki maksadı Allah'ın dininde ihtiyatlı ve sağlam hareket etmek istemesiydi. Hadislerin kabulü için aradığı şartlardan bazıları şunlardır:

a) Âhâd haberlerin, şer'î nassların umumundan çıkan genel ilkelerle çakışmaması gerekir. Çakışırsa iki delilden daha kuvvetlisiyle amel edilerek âhâd hadis bırakılır ve şâz kabul edilir.

b) Kur'ân'ın umumuyla ve zâhiriyle çakışmaması gerekir. Çakışırsa iki delilden daha kuvvetlisiyle hareket edilerek, haber bırakılır. Ancak haber Kur'ân'ın mücmelini beyan ediyor ve yeni bir hüküm koyuyorsa alınır.

c) Sözlü veya fiilî meşhur sünnete aykırı olmamalı. Olursa iki delilden daha kuvvetlisine göre (meşhur sünnete göre) amel edilir.

ç) Kendisi gibi olan başka bir haberle çakışmamalı. Çakışırsa ikisinden biri, bazı açılar göz önünde bulundurularak diğerine tercih edilir. Bu hadisleri rivâyet eden iki sahabîden birinin diğerinden daha fakîh olmaması veya birinin fakîh olup diğerinin olmaması ya da birinin genç diğerinin çok yaşlı olması gibi.

---

[417] İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/128.

d) Ravinin, rivâyet ettiği hadise aykırı hareket etmemesi. Ebû Hüreyre'nin, bir köpeğin şu içtiği kabın yedi kere yıkanmasıyla ilgili rivâyet ettiği hadis gibi. O bu fetvasına aykırı hareket etmiştir.

e) Haber, metin veya senedindeki fazlalıkta, tek olmamalı. Bu durumda, Allah'ın dininde ihtiyatlı olmak için, iki haberden o fazlalığa sahip olmayanla amel edilir.

f) Çok genel ve yaygın bir uygulama hakkında olmaması gerekir. Çünkü bu durumda hadisin (âhâd değil) meşhur veya mütevâtir olması gerekir.

g) Bir hüküm hakkında ihtilâf eden sahabîlerden, o hadisi rivâyet edenin, rivâyet ettiği hadisi delil olarak göstermiş olması gerekir. Çünkü bu sâbitse onu delil olarak göstermesi icab eder.

ğ) Seleften birinin hadis hakkında olumsuz konuşmamış olması gerekir.

h) Rivâyetlerin farklı olması halinde, had ve cezalarla ilgili olanların en hafifi alınır.

ı) Ravinin rivâyet ettiği hadisi, duyduğu andan rivâyet ettiği zamana kadar hiçbir bozulma ve unutmaya maruz kalmadan hâfızasında korumuş olması gerekir.

i) Her hangi bir bölgeyle sınırlı olmadan, sahabe ve tâbiîn arasında süre gelen, yaygın ve genel uygulamaya aykırı olmaması gerekir.

j) Ravinin, rivâyet ettiği hadisi hatırlamadığı halde, yazdığı bir şeyden rivâyet etmemiş olması gerekir.

Ebû Hanîfe'nin âhâd heberlerin sahih kabul edilmesi ve onlarla amel edilmesi için aradığı şartların en önemlileri bunlar.[418] Tamamında olmasa bile, bu şartların çoğunda muhaddislerin ona katılmadıklarına şüphe yoktur. Diğer imamlar da bu şartların bazılarında ona katılmıyorlar. Burada onun görüşünü savunmak veya ona destek olmak durumunda değiliz. Bizi ilgilendiren Ebû Hanîfe'nin âhâd hadisleri almayışındaki mazeretini bilmemizdir.

Bu husus açıklığa kavuştuktan sonra, Ebû Hanîfe'nin sünneti bırakıp

---

418 "Usulü's-Serahsi" 1/364. "Keşfu'l-Esrar", Pezdevi. "Müsellemu's-Subût ve Şerhuhu". Haber-i Âhâd bahsi.

kendi görüşünü esas aldığı suçlamasına muhatap olmasına gelelim. Eğer onun sünneti almamasının (yukarıda bahsettiğimiz kabul şartlarından kaynaklanan) içtihadının bir sonucu olduğu söyleniyorsa, bunda bir sakınca yoktur. Aynı şeyi hem ondan önceki hem de sonraki imamlar da yapmıştır. Eğer sünneti terk edişinin hevâsından ve inadından kaynaklandığı söyleniyorsa, hâşâ, müçtehitliği, takvâsı, Allah'ın ve Peygamber'inin koyduğu hudutlarda durması sâbit olan Ebû Hanîfe böyle bir şey yapmış olsun.

10. Ebû Hanîfe'nin Bazı Hadislere Bakış Açısı ile İlgili Örnekler

Şimdi onun bazı hadislere muhalefet etmesine ve böyle yapmasındaki bakış açısına örnekler verelim:

1- Ebû Hanîfe ve Evzâî, "Daru'l-Hayyâtîn"de (Terziler Çarşısında) bir araya gelmişler ve ilmî etütte bulunuyorlardı. Evzâî: "Namazda rükuya giderken ve rükudan kalktığınızda ellerinizi niçin kaldırmıyorsunuz?" deyince Ebû Hanîfe demiştir ki: "Çünkü bu konuda Hz. Peygamber'den sahih bir haber gelmemiştir." Bunun üzerine Evzâî demiştir ki: "Bu nasıl olur? Zührî bana Salim'den, o da babasından Hz. Peygamber'in namaza başlarken, rükûya gittiğinde ve rükûdan kalktığında ellerini kaldırdığını rivâyet etti." Ebû Hanîfe buna şöyle cevap vermiştir: "Hammâd bana İbrahim'den, o da Alkame ve Esved'den o da Abdullah İbn-i Mes'ûd'tan, Hz. Peygamber'in sadece namaza başlarken ellerini kaldırdığını rivâyet etti." Sonra Evzâî: "Ben sana Zührî'den, Salim'den, İbn Ömer'den rivâyette bulunuyorum, sen diyorsun ki: Bana Hammâd, İbrahim'den rivâyet etti." deyince Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Hammâd, Zührî'den, İbrahim de Salim'den daha fakîhtir. Alkame de İbn Ömer'den daha aşağı değildir. Her ne kadar İbn Ömer'in sahabîliği var ise de Esved de büyük bir fazilet sahibidir." Bir başka rivâyet ise şu şekildedir: İbrahim, Salim'den daha fakîhtir. Eğer İbn Ömer'in sahabîliği olmasaydı şöyle derdim: Alkame, Abdullah İbn-i Ömer'den daha fakîhtir. Ancak Abdullah o Abdullah'tır. Bunun üzerine Evzâî sustu.[419]

---

[419] Huccetullahi'l-Bâliğa, 1/331. Mehâsinu'l-Mesâî Fî Sireti'l-Evzâî, s. 67. Fethu'l-Kadir, İbn Hümam, 1/219. Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Münife, 1/61.

2- Süfyan İbn-i Uyeyne, Ebû Hanîfe ile bir araya gelmiş ve ona sormuştu: "Alış veriş yapan iki kişinin, aynı mekânda olmaya devam etmelerine rağmen, alış veriş konusunu bırakıp başka bir konuya geçtiklerinde, artık alım-satım akdinden dönemeyecekleri şeklinde fetva verdiğin doğru mu?" Ebû Hanîfe dedi ki: "Evet." Bunun üzerine Süfyan şöyle dedi: "Hz. Peygamber'den şu hadisin geldiği sahih iken bu nasıl olabilir: "Alış-veriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkça (alım-satım akdinden) vazgeçebilirler." Süfyan'ın sözüne Ebû Hanîfe şöyle cevap verdi: "Alış-veriş yapanlar bir gemide veya hapiste ya da yolculukta ise görüşün nedir? Birbirlerinden nasıl ayrılacaklar?"

Görüldüğü gibi Ebû Hanîfe hadisi reddetmiyor. Ancak o alış-veriş yapanların birbirinden ayrılmalarından, cismen ayrılmalarını değil, yapmış oldukları alım satım konusundan ayrılmalarını anlıyor. Böyle bir ruhsatla hem akitlerdeki gayeler, hem de aynı gemide, aynı yolculukta ve aynı hapiste bulunanları da kapsayacak bir hikmet gözetilmiş oluyor. Çünkü bu kişiler günlerce ve aylarca beraber olmaya devam edebilirler. Bu durumda şöyle mi diyeceğiz: "Aynı mekânda olmaya devam ettiklerine göre, alım-satım akdi henüz tamamlanmamıştır. Her biri dilediği zaman bu akdi feshedebilir."

Oysa buradaki ayrılmayı 'konudan ayrılma' olarak yorumlamak câizdir ve bunun örnekleri Kur'ân ve sünnette de mevcuttur. Şu âyet gibi: "*Hepiniz toptan, Allah'ın ipine (dinine) sımsıkı sarılın, bölünüp ayrılmayın.*" (Âl-i İmran, 3/103). Ve Hz. Peygamber'in şu hadisi gibi: "Yahudiler ayrıldılar (tefrikaya ve ayrılığa düştüler)..." Ebû Hanîfe'nin bu içtihattaki dikkatini ve inceliğini gözden kaçıran biri, Ebû Hanîfe'nin, alış-veriş akdi yapan iki kişinin aynı mekânda olmaya devam etmelerine rağmen artık bu akitten dönemeyecekleri fetvası verdiğini duyduğunda, ilk anda onun hadise muhalefet ettiğine hükmedebilir. Ancak görüldüğü gibi durum böyle değildir.

3- Şimdi de İbn Ebî Şeybe'nin Muhammed İbn-i Numan İbn-i Beşir'den rivâyet ettiği şu örneği zikredelim: "Muhammed, babası Numan'ın kendisine bir köle hibe ettiğini ve buna şahit tutmak için Hz. Peygamber'e geldiğini söylüyor. Hz. Peygamber demiştir ki: "Bütün evlat-

larına böyle hibede bulundun mu?" O: "Hayır." deyince Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Onu geri çevir." Sonra bu rivâyeti farklı lafızlarla iki yoldan daha rivâyet ediyor ve sonunda Ebû Hanîfe'nin "bunun sakıncası yok" dediğini zikrediyor.

Allame el-Kevserî'nin "en-Nüketü't-Tarîfe" isimli kitabında zikredildiği gibi bunun açıklaması şöyledir: "Numan bir Beşir'in hibesiyle ilgili hadiste, râvilerin lafızları farklı olduğu için fıkıh imamlarına içtihad için geniş bir alan kalmıştır. Aralarında İmam Mâlik, Leys, İmam Şâfiî, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin de bulunduğu çoğunluk, buradaki (hibedeki) eşitliğin mendupluk ifade ettiğini, bir babanın oğullarından sadece birine hibede bulunmasının, bazılarınca kerih görülmesine rağmen, câiz olduğunu söylemişlerdir. Eşitlik ise hepsi tarafından müstehap görülmüştür. İbn Mübarek, İmam Ahmed ve Zâhirîlerin de aralarında bulunduğu bir grup ise rivâyetlerdeki bazı lafızlara dayanarak hibede çocuklar arasında eşit davranmanın farz olduğunu söylemişlerdir. Başlangıçta İshak da bu görüşte olmasına rağmen sonra çoğunluğun görüşüne katılmıştır.

Bir kimsenin malını yabancı birine hibe etmesinin câiz olduğu hususunda görüş birliği içinde olunması, çoğunluğun görüşünü desteklemektedir. İhtimalin olduğu yerde ise (ihtimallerden biri için) kesin hüküm verilemez ve "burada kıyas geçerli değildir" de denilemez.

Beyhakî buradaki eşitliğin, bazıları itiraz etse de, mendupluk ifade ettiğini destekler nitelikte on civarında husus sayıyor.

Fakîhlerin, bu hadisin mendupluk mu yoksa farziyet mi ifade ettiği noktasında ihtilâf etmelerinin sebebi, rivâyetlerin lafızlarının farklı olmasıdır. Örneğin bazı rivâyetlerdeki "onu geri çevir", "buna benden başkasını şâhit tut." ve "iyilikte eşit olmaları seni mutlu eder mi?" gibi lafızlar mendupluğa işaret ediyor. Ancak bunun yanında farziyete işaret eden lafızlar da vardır: "Haksızlık üzerine şâhitlik etmem." lafzında olduğu gibi. Ancak buradaki haksızlık, soyut olarak sadece meyletmek anlamında da yorumlanabilir.

Kadı Iyâd şöyle diyor: "Rivâyetlerin bazılarını terk etmek veya lafızlarının ihtilâflı olması nedeniyle hadisi zayıf kabul etmek yerine, bu konudaki hadislerin arasını bulmak daha evlâdır. Aralarının bulunması ise hepsinin de mendupluk ifade ettiğini kabul etmek şeklinde olur."

Bu konuda daha fazla örnek zikretme ihtiyacı duymuyoruz. Çünkü görüldüğü gibi bu sadece Ebû Hanîfe'ye özgü bir durum değildir. Aksine fakîhlerin çoğu için de aynı şey geçerlidir. İmam Şâfiî, hibe hususunda Hz. Ebû Bekir'in Hz. Âişe'yi, Hz. Ömer'in de Asım'ı daha önde tuttuğunu zikrediyor. Diğer sahabîlerin de bu şekilde davranmış olmaları, hibede (çocuklar arasında) eşit davranılmasının (farz değil) mendup olduğunun en açık delilidir.[420]

Bu örnek, İbn Ebî Şeybe'nin, yüz yirmi beş meselede Ebû Hanîfe'nin hadisle amel etmeyi terk ettiğine dair zikrettiği hadisler arasındadır. Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Ebû Hanîfe burada kendi görüşünü öne geçirdiği için hadisle amel etmeyi terk etmiş değildir. Aksine hadisle amel etme noktasındaki içtihadından dolayı bu şekilde hareket etmiştir ve o böyle bir durumda mazurdur. Tıpkı içtihad eden diğer imamların da böyle durumlarda mazur olmaları gibi.

11. Ebû Hanîfe'nin İlim Halkası

Ebû Hanîfe'nin öğrencileriyle birlikte içtihad yapmadaki metodunu ve ilim halkasının çok büyük âlimleri kapsadığını bilen biri, Ebû Hanîfe'ye bu tür suçlamalarda bulunmanın doğru olmayacağını bilir.

İbn Ebi'l-Avvâm, Tahâvî'nin kendisine şöyle dediğini rivâyet ediyor: İbn Ebî Sevr bana şunları yazdı: Nûh İbn-i Ebû Süfyan bana, Muğire İbn-i Hamza'nın kendisine şöyle dediğini haber verdi: Ebû Hanîfe ile birlikte olup kitapları tedvin edenler, büyük âlimlerin en büyüklerinden oluşan kırk kişiydi. Yine İbn Ebi'l-Avvâm, Esed İbn-i el-Furât'tan, o kırk kişinin en önde gelen on kişisinden bazılarının şunlar olduğunu rivâyet ediyor: Ebû Yusuf, Züfer İbn-i Huzeyl, Dâvûd et-Tâî, Esed İbn-i Amr, Yusuf İbn-i Halid es-Semtî ve Yahya İbn-i Zekeriyya İbn-i Ebû Zâide. Yahya otuz yıl boyunca onların katipliğini yapmıştır.

İbn Ebi'l-Avvâm, yine Esed'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: Ebû Hanîfe'nin ilim halkasındakiler bir mesele üzerinde tartışırlarken o meseleye ilişkin farklı cevaplar verirler, sonra o meseleyi Ebû Hanîfe'ye götürüp

---

[420] en-Nüketu't-Tarîfe, s. 21-22.

cevabını ondan sorarlardı. Ebû Hanîfe'nin cevabı da onlarınkine yakın olurdu. Bir mesele üzerinde üç gün dururlar sonra ulaştıkları sonucu bir divana yazarlardı.

İshak İbn-i İbrahim'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: Ebû Hanîfe ve öğrencileri bir mesele hakkında tartışırken, eğer Âfiye İbn-i Yezid aralarında hazır değilse Ebû Hanîfe şöyle derdi: Âfiye gelene kadar bu meseleyi sonuca bağlamayın. Eğer Âfiye gelir ve onların ulaştıkları sonucu onaylarsa Ebû Hanîfe: "Meseleyi bu şekilde sonuca bağlayın." derdi. Eğer onaylamazsa, "meseleyi sonuca bağlamayın." derdi.

Yahya İbn-i Maîn "Ma'rifetu't-Tarih ve'l-İlel" isimli eserinde Fadl İbn-i Dukeyn'den şunu rivâyet ediyor: "Züfer'in şöyle dediğini duydum: Ebû Yusuf ve Muhammed İbn-i Hasan da yanımızda olmak üzere Ebû Hanîfe'nin yanına gidip gelir ve ondan duyduklarımızı yazardık. Bir gün Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf'a dedi ki: "Ey Yakup! Benden her duyduğunu yazma. Ben bugün doğru bulduğum bir görüşü yarın terk edebilirim. Yarın doğru bulduğumu ondan sonraki gün terk edebilirim."

Bütün bunlardan Muvaffak el-Mekkî'nin şu sözünün doğru olduğu anlaşılıyor: "Ebû Hanîfe mezhebini tek başına kendi görüşleri üzerine değil, şûra esası üzerine kurmuştur."[421]

Aynı şekilde Hatib'in, İbn Kerrâme'den aktardığının doğruluğu ve güzelliği de anlaşılmış oluyor:[422] İbn Kerrâme şöyle diyor: "Bir gün Vekî'nin yanındaydık. Bir adam dedi ki: Ebû Hanîfe hata etti. Bunun üzerine Vekî şöyle dedi: Ebû Hanîfe'nin yanında kıyastaki üstünlükleriyle Ebû Yusuf ve Züfer, ezberledikleri hadislerle Yahya İbn-i Ebû Zâide, Hafs İbn-i Gıyas, Hibban ve Mündel, Arap dilindeki bilgisiyle Kâsım İbn-i Ma'n, zühd ve takvâlarıyla Dâvûd et-Tâî ve Fudayl İbn-i Iyâd gibi kişiler varken onun hata ettiği nasıl söylenebilir. Böyle bir topluluğa sahip biri neredeyse hiç hata yapmaz. Çünkü hata yapsa bile onu düzeltirler."

Biz Ebû Hanîfe'nin hata yapmayacağı konusunda Vekî gibi düşünmüyoruz. Ancak böyle bir topluluğa ve çevreye sahip olan, sahabîler dönemine çok yakın bir zamanda yaşamış olan ve Allah'ın dininde keskin

---

[421] Husnu't-Tekâdî, s. 12.
[422] Tarihu Bağdad. 14/47.

bir anlayışa ve yoğun bir gayrete sahip olan Ebû Hanîfe gibi bir imama yapılan böylesine haksız ve çirkin bir saldırının doğru olmadığı noktasında Vekî ile aynı düşünüyoruz. Bu saldırılar, onunla aynı dönemde yaşamış akranlarının rekabeti ve râvilerin bilgisizlikleriyle başlamış ve yalancıların uydurmalarıyla çoğalmıştır. Sonra "Kur'ân'ın yaratılmış olduğu" fitnesinin sona ermesiyle en üst sınırına ulaşmıştır. Bu dönemdeki saldırılar ise ehl-i hadis cihetinden gelmiştir. Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu iddia eden Mûtezile'nin zulüm ve işkencelerine maruz kalmış ehl-i hadisten pek çok kişi Ebû Hanîfe ve öğrencilerine saldırmış ve onları karalayıp kötülemiştir. Bunun tek sebebi de ehl-i hadisin, Mûtezile'den intikam almak istemesiydi. Çünkü Mûtezile'nin çoğunluğu fer'î meselelerde Ebû Hanîfe'nin mezhebine tabi oluyordu. İşte başlangıçta ve daha sonraki dönemde Ebû Hanîfe'ye yapılan saldırıların sebebi bunlardır. Hatib el-Bağdadî şöyle diyor: "Ne Ebû Hanîfe ne de Ebû Yusuf, Züfer, Muhammed veya her hangi bir öğrencisi Kur'ân hakkında konuşmadılar. Kur'ân hakkında konuşanlar Bişr el-Müreysî ve İbn Ebi Dâvûd gibilerdir ve bunlar da zaten Ebû Hanîfe'nin öğrencilerini karalayıp kötülemişlerdir."[423]

12. İnsaflı Bir Değerlendirme

Burada İbn Abdilberr'in "*Câmiu Beyâni'l-İlm*" de söylediklerini[424] aktarmak istiyorum: "Hadis ehli Ebû Hanîfe'yi kötülemekte aşırıya gittiler ve haddi aştılar. Onlara göre bunun sebebi, ilim ehlinden çoğunun "rivâyet sahih olmuşsa kıyas batıl olur." demelerine rağmen, Ebû Hanîfe'nin içtihad ve kıyası, rivâyetlerin önüne geçirmesi, onlara itibar etmesi ve ihtimal taşıyan yorumlarla âhâd haberleri reddetmesidir. Kendisinden önce de bu şekilde içtihatla konuşanlar vardır. Kendi yöresinden İbrahim en-Nehaî ve İbn Mes'ûd'un öğrencileri gibi. Ancak Ebû Hanîfe ve öğrencileri henüz vukû bulmamış meselelere dalmada, kıyas ve istihsan ile onların cevaplarını vermede çok ileri gittiler. Bu konuda selefe büyük ölçüde muhalefet ettiler ve karşıtları da bunu bid'at olarak nitelediler (Bu, İbn Abdilberr'in görüşüdür).

İlim ehlinden, bir âyeti yorumlamayan veya bir hadis hakkında

---

[423] Tarihu Bağdad. 13/ 337.
[424] 2/148.

görüşü bulunmayan kimseyi tanımıyorum. Diğer mezhepler de yorumda bulunarak veya nesh edildiğini söyleyerek bir hadisi (hadisle amel etmeyi) reddederler. Ancak diğerlerinin az yaptığı bu şeyi Ebû Hanîfe çok yapıyor (Bu, İbn Abdilberr'in görüşüdür)". İbn Abdilberr, Leys İbn-i Sa'd'ın, İmam Mâlik'in sünnete muhalefet ettiği durumları sayışını zikrettikten sonra şöyle diyor: "Ümmetin âlimlerinden hiç kimse bir hadisin Hz. Peygamber'den geldiği sâbit olduktan sonra, o hadisin başka bir hadisle nesh edildiğini veya senedinin şüpheli olduğunu iddia etmedikçe reddetmesi söz konusu değildir. Eğer ederse, değil imam olarak kabul edilmek, adâlet sıfatı ortadan kalkar ve fâsık olarak isimlendirilir.

Ebû Hanîfe'yi karalamak için söyledikleri şeylerden biri de onun Mürcie olduğu iddiasıdır. (Ebû Hanîfe'nin bu suçlamaya esas alınabilecek görüşleri, katıksız olarak sünnette olan şeylerdir). İlim ehlinden pek çok kimse de Mürcie mezhebine nispet edilmiştir. Ancak Ebû Hanîfe hakkındaki bu suçlamanın dile dolanmasının aksine, hiç kimse diğer âlimler hakkında söylenen bu çirkin iddiaları dikkate almamıştır.

Bütün bunların yanında Ebû Hanîfe'ye haset ediliyor ve kendisinde olmayan şeylerle de itham ediliyordu. Onu öven ve üstünlüğünü dile getiren bir grup âlim de vardı..." Bir grup âlimin onu övmesini zikrettikten sonra şöyle diyor: "Denir ki: Eskiler bir adamın durumunu, insanların onun hakkında söyledikleri birbirine zıt şeylerden bilirlerdi. Dediler ki: Ali İbn-i Ebû Talib'e bakılsın, onun hakkında iki grup insan helak oldu: Onu sevmekte aşırıya gidenler ve yine ona buğz etmekte aşırıya gidenler. Bir hadiste şöyle denmiştir: "İki kişi helak olmuştur: Sevgisinde ifrata düşen ve buğz edişinde iftira atan." İşte şan-şöhret sahiplerinin ve Allah'ın dininde güzel bir dereceye ulaşanların karşı karşıya kaldıkları durum bu. Allah en iyisini bilir."

B- İMAM MALİK *(HİCRÎ 93 - 179)*

1. Hayatı ve İlmî Yeri

O, Ebû Abdullah Mâlik İbn-i Enes el-Asbahî'dir. Daru'l-Hicre'nin (Medine'nin) imamı ve en meşhur muhaddisidir. Hicrî 93 yılında

Medine'de doğmuştur. İbnu'd-Deyba' eş-Şeybânî "Mukaddimetu Teysîri'l-Vusûl" isimli eserinde doğum tarihinin hicrî 95 olduğunu zikrediyor. Medine'de yetişip büyümüş ve hicrî 179 yılında seksen altı yaşında yine Medine'de vefat etmiştir. İlmi, Rebîa er-Re'y ve tâbiînin büyük fakîhlerinden almıştır. Zührî'den çok hadis dinlemişti. Öyle ki Zührî'nin en meşhur talebelerinden kabul ediliyordu. Aynı şekilde İbn Ömer'in kölesi Nâfi'den de hadis dinlemiştir. Hatta ondan yaptığı rivâyetler bazı muhaddisler tarafından "altın silsile" olarak isimlendiriliyordu. Yani şu silsile: "İmam Mâlik, Nâfi'den, o da İbn Ömer'den."

İlim talebeliği ve ilim tahsil edişi, Hicaz'ın imamı (ilmî otoritesi) oluncaya ve kendisine "Medine'nin âlimi" ve "Daru'l-Hicre'nin İmamı" sıfatları verilinceye kadar devam etti. Şöhreti her tarafa yayıldı ve her yerden ilim ehli kendisine akın etti. Vakar, edep, hayâ içinde ve en güzel elbiselerini giymiş olarak Mescid-i Nebevî'de hadis halkaları oluşturuyor ve Hz. Peygamber'e olan saygısından dolayı sesini hiç yükseltmiyordu.

2. Mezhebinin Usulü

İmam Mâlik hem fıkıh hem de hadis bilgisiyle bilinir ve Ebû Hanîfe gibi mürsel hadisi delil kabul edişiyle tanınır. "Muvattâ"ında pek çok mürsel hadis rivâyet etmiştir. Mezhebinin usulü, müçtehid imamlar nezdinde muteber olan usuldür: Kitap, sünnet, icma, kıyas. O bunlara iki şeyi daha ekliyordu: Medine halkının ameli ve masâlihu'l-mürsele.[425] Sonuncusu hakkında şöyle diyor: "İmamların çoğunluğu da bunu kabul ediyor." Medine halkının amelini delil kabul etmesi ise Hz. Peygamber'in fiil ve hallerine işaret etmesinden dolayıdır. Ancak Medine halkının amelinin delil kabul edilmesi için, bu amel üzerinde icmâ etmiş olmalarını ve Hz. Peygamber'den itibaren nesilden nesile bu ameli işleyerek devralmış olmaları şartını arıyor. Çünkü o, Medine halkının ancak Hz. Peygamber döneminde sahabîlerin amel ettiği ve Hz. Peygamber'in de bu durumu (sessiz kalarak) ikrar ettiği şeylere topluca bağlanacaklarını ve nesilden nesile bunlarla amel edecekleri görüşündedir.

---

[425] Mesâlih-i Mürsele: Hakkında müsbet veya menfi nass bulunmayan hususlarda insanların iyiliği için fayda bulunanı almak zararlı veya zararı faydasından çok olanı terketmektir.

İmam Mâlik'e göre Medine halkının ameli, âhâd hadisten daha kuvvetlidir. Âhâd hadis ile Medine halkının ameli çatıştığında, ikincisi tercih edilir. İşte Leys İbn-i Sa'd, bu sebepten dolayı Muvattâ'da yer almasına rağmen İmam Mâlik'in kendi rivayet ettiği yetmiş hadisle amel etmediğini tespit ediyor. Diğer bütün imamlar ve âlimler, bu hususta İmam Mâlik'e muvafakat etmiyor. Bu konuda onu eleştirenlerden biri de İmam Şâfiî'dir. Ondan sonra da âlimler bu konuda onu eleştirip tartışmada birbirini takip etmişlerdir. Medine halkının amelinin delil olmasını reddedenlerin en meşhurlarından biri de İbn Hazm'dır. Anlaşmazlığa düştüğü kişilerle yaptığı ilmî tartışmalarda son derece yumuşak olmasına rağmen, "*el-İhkâm* Fî Usuli'l-Ahkâm" isimli eserinde, bu hususu çok kuvvetli bir şekilde ele alıp tartışmıştır.[426] Yine "el-Muhallâ" isimli kitabının farklı bölümlerinde de onu eleştirmiştir.

Diğer taraftan İmam Mâlik'in mezhebi İslâm aleminin çoğu bölgelerinde, özellikle de Mağrib ve Mısır'da yayılmıştır.

3. Muvattâ; Hadis İlmindeki Yeri, Rivâyetleri, Hadisleri ve Şerhleri

Belki de İmam Mâlik'in kendisiyle en fazla tanındığı şey "Muvattâ" isimli kitabıdır. İmam Mâlik bu kitabı hac esnasında Halife Mansûr'un talep etmesiyle telif etmiştir. Mansûr ondan, ilimde toparlayıcı, Abdullah İbn-i Ömer'in sert tutumundan, Abdullah İbn-i Abbas'ın da ruhsatlarından kaçınan ve insanlara yol açan, kolaylaştıran bir eser telif etmesini istemiş, o da bu kitabı telif etmiş ve ona "Muvattâ" (kolaylaştırılmış, kolay) ismini vermiştir. Suyûtî, kitabın ismi hakkında başka bir sebep zikrederek İmam Mâlik'in şöyle dediğini nakilediyor: "Bu kitabımı Medine fakîhlerinden yetmiş fakîhe arz ettim ve hepsi de bu kitap hususunda bana muvafakat etti (vâtaenî) ve onu Muvattâ olarak isimlendirdim."

Sonra Mehdî hac için geldiğinde onu İmam Mâlik'ten dinledi ve İmam Mâlik'e beş bin öğrencilerine de bin dinar verilmesini emretti. Harun Reşid de yaptığı haclardan birinde çocuklarıyla birlikte İmam Mâlik'e uğradı ve kitabını ondan dinledi. Harun Reşid kitabı Kabe'ye

---

[426] *el-İhkâm*, 2/97-120.

asmak ve Müslümanları o kitapta yazılanlara göre amel etmeye mecbur tutmak isteyince İmam Mâlik ona dedi ki: "Bunu yapma ey mü'minlerin emiri. Hz. Peygamber'in sahabîleri de fer'î meselelerde ihtilâf etmişler ve farklı bölgelere dağılmışlardır. Onlardan her biri doğrudadır." Sonra Reşid bu isteğinden vazgeçti.[427]

Allah onu insanlara sevdirdi ve insanlar dinleyip araştırmak için ona yöneldiler. Muvattâ'yı İmam Mâlik'ten dinleyen meşhur imamlardan bazıları şunlardır: Evzâî, Şâfiî ve Ebu Hanife'nin talebesi Muhammed. İmam Muhammed'in rivayeti ile Muvattâ nüshası basılmıştır. İleride bahsedileceği gibi Muvattâ'nın en meşhur ve muteber rivâyetlerinden biri de Muhammed'in rivâyetidir.

İmam Mâlik, bu eserin telifine ve sahih hadislerin bu eserde tedvin edilmesine çok büyük önem verdi ve çok gayret sarfetti. Bazıları şöyle demişlerdir: "Muvattâ'yı telif etmesi, içindekileri kontrol edip ayıklaması kırk senesini aldı." Buna Suyûtî'nin, "Muvattâ Şerhi"nin (Tam adı Tenvîrü'-l-Havâlik şerhu Muvattâi Mâlik'tir.) önsözünde Evzâî'den naklettiği şu sözü delil gösteriyorlar: "Muvattâ'yı kırk gün içinde değerlendirip Mâlik'e arz ettik. Dedi ki: Kırk senede telif ettiğim bir kitabı siz kırk günde değerlendiriyorsunuz. Kitaptakileri ne kadar az fıkhediyorsunuz."

İmam Mâlik, Muvattâ'yı değişik ilim bablarına ayırmış ve her bir babta önce o konuyla ilgili Hz. Peygamber'den gelen hadisleri, sonra da çoğunlukla Medine halkından olan sahabe ve tabiînden gelen haberleri zikretmiştir. Çünkü İmam Mâlik Medine'den hiç ayrılmamıştı. Bazen hadislerdeki kelimeleri açıklıyor ve bazen de hadisteki ibarelerden neyin kastedildiğini beyan ediyordu. Âhâd hadislerle Medine halkının amelinin çakıştığı durumlarda, Medine halkının amelini esas alıyordu.

Muvattâ'nın sünnet ilmindeki yeri konusunda âlimler farklı görüşlere sahiptir.

Bir grup âlim şöyle diyor: Muvattâ, İmam Mâlik'in konumundan dolayı Sahihayn'dan (Buhârî ve Müslim'den) da önce gelir. Çünkü İmam Mâlik, sağlamlığı sahih hadisleri diğerlerinden ayırması ve ayıklaması ile

---

[427] Ebû Nuaym "el-Hılye" de rivayet ediyor.

tanınır. Muvattâ'yı kırk yılda telif etmiş olması buna delil olarak yeter. İbnu'l-Arabî, bu görüşte olanlardandır. Mâlikî âlimlerinin çoğunluğunun görüşü de budur.

Bir grup âlim ise Muvattâ ile Sahihayn'ı aynı derecede görüyor. Dihlevî'nin "Huccetullahi'l-Bâliğa" isimli eserinde "sünnet kitaplarının tabakaları" hakkında söyledikleri bu görüşe işaret ediyor. Çünkü Dihlevî birinci tabakada Muvattâ ve Sahihayn'a yer veriyor.

Diğer bir grup âlim ise Muvattâ'yı Sahihayn'dan sonraki bir derecede görüyor. Muhaddislerin çoğunluğu da bu görüştedir. İbn Hacer bunun sebebini şu şekilde ifade ediyor: "İmam Mâlik ve onu taklit edenlerin mürsel, munkatı' ve diğerlerini delil kabul etmelerinden dolayı, Muvattâ'da bu hadisler sahih olarak kabul edilmiştir." Bilindiği gibi muhaddisler mürsel ve munkatı' hadisi muttasıl hadis derecesinde görmezler. Dolayısıyla Muvattâ'nın -onlara göre- Sahihayn'dan daha alt bir derecede olmasının sakıncası yoktur.

İlk iki görüşün sahipleri, Muvattâ'da mürsel ve münkatı' hadislerin olmasıyla ilgili şunu söylüyorlar: Bu hadisler başka yollardan muttasıl senedlerle de gelmiştir. Dolayısıyla bu açıdan onların sahih olmaları noktasında bir sorun yoktur.

Muvattâ'daki mürsel, munkatı' ve mu'dal hadislerin muttasıl oluşlarıyla ilgilenenlerden biri de İbn Abdilberr'dir. Şöyle diyor: İbn Mâlik'in "bana ulaştı", "güvenilir birinden" sözleriyle muttasıl olmayarak zikrettiği hadislerin tamamı altmış bir hadistir ve dört tanesi hariç bunların hepsi de başka yollardan muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. Bu dört hadis şunlardır:

1- "Ben unutmam, ancak unutturulurum."

2- "Hz. Peygamber'e önceki insanların ömürleri -veya bununla ilgili Allah ne dilediyse- gösterildi ve Hz. Peygamber sanki kendi ümmetinin ömrünün, diğer ümmetlerin uzun ömürlerinde yaptığı amelleri yapmaya yetmeyeceğini düşündü. Bunun üzerine Allah ona Kadir Gecesi'ni verdi."

3- Muaz'ın şu sözü: Hz. Peygamber'in deve üzerinde bana son nasihatı şöyle demek olmuştur: "İnsanlara karşı ahlâkını güzelleştir."

4- "Deniz tarafından doğup, sonra Şam'a yönelen bulut, yağmur bulutudur."

Âlimler bu dört hadisin manalarının (diğer hadislerde) sahih bir şekilde geldiğini söylemişler ve Kütübü's-Sitte'den buna örnek vermişlerdir. Ancak eş-Şankîtî "İdâetu'l-Hâlik" isimli kitabında, İbn Salah'ın bu dört hadisin muttasıl olduğunu söylediğini naklediyor. Suyûtî ise şunları söylüyor: "Muvattâ'da olan bütün hadisler istisnasız sahihtir. Çünkü ondaki mürsel hadisler İmam Mâlik'e ve onunla aynı görüşte olan diğer imamlara göre şartsız olarak delil ise de, mürsel hadis (diğer hadislerle) desteklenip kuvvetlenmesi durumunda bize göre de delildir. Muvattâ'daki bütün mürsel hadisler ise (aynı manadaki) bir veya daha fazla hadisle desteklenmektedir."[428]

Bununla birlikte İbn Hazm, Muvattâ'da bazı zayıf hadislerin bulunduğunu iddia etmiştir. (Muvattâ'nın dışındaki yollarla da gelen) bu hadisleri âlimler de zayıf kabul etmiştir. el-Leknevî o hadisleri incelemiş ve onların uydurma derecesine ulaşmadığını söylemiştir. Belki de âlimlerin o hadislerin zayıf olduklarına hükmetmelerinin sebebi, kendilerine ulaşan yolun zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Ama o hadislerin İmam Mâlik'e ulaştıkları yol ona göre sahihtir. Şüphesiz hadis aldığı üstadları hakkında en makbule şâyân olan onun görüşüdür. Çünkü onları en iyi o bilir ve tanır.

Muvattâ, elden ele dolaşan otuza yakın nüshayla rivâyet edilmiştir. En meşhurları şunlardır: Muvattâ-u Yahya İbn-i Yahya el-Leys, Muvattâ-u İbn Bükeyr, Muvattâ-u Ebî Mus'âb, Muvattâ-u İbn Vehb ve Muvattâ-u İmam Muhammed İbn-i Hasan. Bu son nüsha bazı konuların önce veya sonra zikredilmesi ya da fazla ve eksik olması noktasında diğerlerinden biraz farklıdır. Bunun sebebi de, İmam Muhammed'in Muvattâ'yı İmam Mâlik'ten dinleyip rivâyet etme zamanının farklı olmasıdır. Şüphesiz İmam Mâlik'in zaman içinde Muvattâ'yı gözden geçirmeye devam etmesi ve uygun gördüğü eklemeleri ve çıkarmaları yapması uzak bir ihtimal değildir.

Bu yüzden Muvattâ'daki hadislerin sayısı konusunda farklı şeyler söylenmiştir. Ebû Bekir el-Ebherî şöyle diyor: "Muvattâ'da Hz. Peygamber'den, sahabeden ve tâbiînden yapılan rivâyetlerin toplamı bin

---

[428] Şerhu'l-Muvattâ, s. 8.

yedi yüz yirmidir. Yedi yüzü muttasıl, iki yüz yirmi ikisi mürsel, altı yüz on üçü mevkuf ve iki yüz seksen beşi de tâbiîn sözüdür."

Muvattâ'nın en bilinen nüshalarından olan, Harameyn (Mekke ve Medine) ve Hind bölgesinde büyük bir şöhrete sahip olan İmam Muhammed İbn-i Hasan'ın nüshasında ise merfu hadisler, sahabe ve onlardan sonrakilerden gelen mevkuf rivâyetlerin -muttasıl, mürsel ve munkatı'- sayısı bin yüz seksene ulaşmaktadır. Bunlardan bin beşi İmam Mâlik'ten, on üçü Ebû Hanîfe'den, dördü Ebû Yusuf'tan ve kalanları da diğerlerinden rivâyet edilmiştir.

Âlimler birbiri ardınca Muvattâ'yı şerh etmeye devam etmişlerdir. İbn Abdilberr de Muvattâ'yı şerh edenlerden biridir. Bu konuda iki şerh telif etmiştir:

Birincisi: "et-Temhîd Limâ Fî'l-Muvattâ mine'l-Maânî ve'l-Esânîd." Bu kitapta İmam Mâlik'in hadis aldığı üstadlar, harf sırasına göre tertip edilmiştir. İbn Hazm bu kitap hakkında şöyle diyor: "Hadis fıkhı konusunda onun gibi başka bir eser bilmiyorum, ondan daha iyisini nasıl bilebilirim?"

İkincisi: "el-İstizkâr Fî Şerhi Mezâhibi Ulemâi'l-Emsâr."

Yine Muvattâ'yı şerh edenlerden bazıları şunlardır: Ebû Bekir Muhammed İbn-i el-Arabî (h. 543), Celal(eddin) es-Suyûtî (h. 911), Zürkâni el-Mâlikî (h. 1122), Dihlevî (h. 1180), Aliyyü'l-Kârî el-Mekkî (1014) ve el-Leknevî (h. 1304). Bunlara bir yenisi de günümüzde eklenmeye devam etmektedir. Kandehlevî, Evdahü'l-Mesâlik.

Muvattâ'nın muhtasarlarını yapanlar da çoktur. Ebû Süleyman el-Hattâbî (h. 388), İbn Abdilberr (h. 463) ve İbn Reşik el-Kayravânî (h. 463) bunlardan bazılarıdır.

Aynı şekilde Muvattâ'daki hadislerin garibleri, şevahidi, râvileri ve ihtilâfları konularında da pek çok eser telif edilmiştir. Bütün bunlar ümmetin âlimlerinin bu büyük kitaba verdiği önemi göstermektedir.

4. Muvattâ Hadis Kitabı mı Yoksa Fıkıh Kitabı mı?

İmam Mâlik'in Muvattâ'yı telif etmesinden günümüze kadar, âlimler bu kitabın, hicrî ikinci yüzyılda hadis sahasında yazılmış eserlerden bize

ulaşanların en eskisi olduğu hususunda bir anlaşmazlığa düşmemişlerdir. Ve görüldüğü gibi bu kitaba çok büyük önem vermişler, hadis kitaplarından bahsettiklerinde -derecesi hakkında anlaşmazlığa düşmüş olsalar da- Muvattâ'yı da onlar arasında zikretmişlerdir.

Tâ ki -önceki bölümlerde görüldüğü gibi- günümüzde müsteşrıkların tarihimize, âlimlerimize ve Hz. Peygamber'in sahabîlerine dil uzatmalarına kadar. Müslümanlardan şöyle diyenlere de şahit oluyoruz: "İmam Mâlik'in Muvattâ'sı bir sünnet kitabı değil, fıkıh kitabıdır." Bu sözü Dr. Ali Hasan Abdulkadir "İslâm Fıkıh Tarihine Genel Bir Bakış" isimli kitabında söylüyor.

5. Muvattâ'nın Bir Fıkıh Kitabı Olduğu İddiası

Dr. Ali Hasan Abdulkadir adı geçen kitabında şu iddialarda bulunuyor[429]: "Muvattâ -Zeyd'e ait bazı derlemeler hariç tutulacak olursa- bize ulaşmış İslâm'daki ilk fıkıh kitabıdır. Bu kitabın -hem kendisinin ve hem de müellifi İmam Mâlik'in İslâm'daki yerine rağmen- hadisteki ilk büyük kitap olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü aslında o bir hadis kitabı olarak kabul edilmemiş ve -Mağrib halkının dışında- Kütübü's-Sitte'nin yanında yer verilmemiştir. Ancak sonraki âlimler, takvâlarından dolayı Muvattâ'yı zaman zaman sahih hadis kitapları arasında saymışlardır." Sonra şöyle diyerek Muvattâ'nın gerçek anlamda bir hadis kitabı olmadığı iddiasını kuvvetlendiriyor: "Ondaki gaye sanıldığı gibi sahih hadisleri zikretmek değildir. Aksine ondaki gaye Medinelilerin icmâ ettiği fıkhî, kanunî, gelenek ve amellerle ilgili meseleleri incelemektir. Onun için de, bir mesele hakkındaki görüş belirlenirken, o meseleyle ilgili muteber âlimlerin mevcut fetvaları da zikredilir. Eğer o muhaddis olsaydı, bize o meseledeki fetvayı değil hadisi bildirirdi."

Sonra uzun bir kelamın ardından şöyle diyor: "Bundan anlıyoruz ki, İmam Mâlik'in gayesi hadisleri toplamak değil, bilakis -buna ilave olarak- ilmî bir bakış açısıyla bunları şerh etmektir." Sonra -İmam Mâlik'in zaman zaman rey'i kullanmasını zikrettikten sonra- şöyle diyor: "Bundan

---

[429] s. 244-252.

da anlıyoruz ki Mâlik muhaddis değildir ve Medine halkının amelini delil kabul etmesinin de gösterdiği gibi, hadis onun için tek dayanak değildir. Bununla birlikte her ne kadar o gerçek anlamda bir muhaddis değilse de, muhaddislere çok büyük faydası olmuş ve tarihsel eleştiriye büyük imkânlar sağlamıştır. Yine isnad (senedin muttasıl olması) onun için zorunlu bir şey değildi. Çünkü Muvattâ'da pek çok mürsel hadis zikretmiştir."

Bizim özet olarak aktardığımız ve Dr. Ali Hasan Abdulkadir'in kitabında uzun bir şekilde ele aldığı bu değerlendirmesinden iki sonuç çıkıyor:

1- İmam Mâlik muhaddis değildir.

2- Muvattâ bir hadis kitabı değil, fıkıh kitabıdır.

6. Bu İddiaya Cevap

1- İmam Mâlik'in muhaddis olmadığını söylemek gerçeğe karşı atılmış bir iftira ve bütün âlimlerin bildiklerine aykırı bir şeydir. İmam Mâlik kendi döneminin en büyük muhaddislerindendir. Hadis rivâyeti için oluşturduğu meclisler meşhurdur ve insanlar her yerden hadis almak için ona geliyorlardı. Bu gerçeğe ancak kendini beğenmiş büyüklük taslayanlar itiraz eder.

İmam Mâlik -hadis ilminde imam (otorite) olmasının yanında- aynı zamanda büyük bir fakîhti de. Dolayısıyla niçin sadece hadis meclislerinde hadis rivâyet ediyor olsun ve hadis fıkhında konuşmamış olması gereksin veya içtihadî meselelerde görüşleri olmasın. Yani niçin bir Yahya İbn-i Maîn ve el-A'meş olmasın. Bu ikisi, tâbiînin fakîhlerinden olup genellikle fıkıh ve hadisi birleştiriyorlardı.

İmam Mâlik'in, hakkında nass olmayan meselelerde, kendi görüşünü (içtihadı) kullanmasını, onun muhaddis değil fakîh olduğunun delili olarak göstermek, sahabe döneminden itibaren muhaddislerin eğilimlerini göz ardı etmek demektir. Hadis râvilerinin en büyüklerinden ve aynı zamanda sahabî olan Abdullah İbn-i Mes'ûd, hakkında nass bulunmayan meselelerde içtihad ederdi. Ancak yine hadis râvilerinin en büyüklerinden olan Abdullah İbn-i Ömer ise nassların sınırında dururdu. Dolayısıyla içtihad eden herkes hadis dairesinden çıkmadığı gibi, her muhaddis de elindeki nasslara dayanarak içtihatta bulunmuyordu. Tabiînin en büyük

hadis imamlarından olan Sevrî ve Evzâî, aynı zamanda fıkıhta da iki büyük imamdı. Allah'ın anlayış ve ezber bahşettiği kimselerin bu iki sahayla da ilgilenmelerine bir engel yoktur.

İmam Mâlik'in Muvattâ'da mürsel hadisleri rivâyet etmesi, senedlere önem vermediği için değil, mürsel ve munkatı' hadisleri delil kabul etmesinden dolayıdır. Yoksa şu sözleri söylemiş İmam Mâlik için aksi nasıl düşünülebilir: "Bir râvi bize gelip bütün gün hadis rivâyet eder ve ondan bir tek hadis bile almayabiliriz." "Dört kişiden ilim alınmaz...." Bunları daha önce nakletmiştik.

Söylediklerimizi kuvvetlendirmek için şunu da belirtelim ki, İmam Mâlik'in akranları onun hadiste imam olduğunu ve sağlamlığını itiraf etmişlerdi. Süfyan İbn-i Uyeyne şöyle diyor: "Mâlik ancak sahih hadisleri haber veriyor ve ancak güvenilir insanlardan rivâyette bulunuyordu." Yahya İbn-i Sâid el-Kattân şöyle diyor: "Mâlik hadiste imamdı." İbn Kudâme ise şöyle diyor: "Mâlik zamanındaki insanların en fazla hadis ezberleyeniydi."

2- Muvattâ'nın bir hadis kitabı olmadığı iddiası, farklı mezheplerden âlimlerin bu kitaba çok büyük önem vermiş olmaları karşısında geçersiz kalıyor. İşte Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden İmam Muhammed büyük bir özenle Muvattâ'yı rivâyet ediyor. Aynı şekilde kendileri de mezhep imamı olan Evzâî ve İmam Şâfiî de Muvattâ'yı bizzat İmam Mâlik'ten dinleyip alıyorlar. Yine Hanefî ve Şâfiî mezhebinden çok sayıda âlim Muvattâ'yı şerh etmişler ve muhtasarını yazmışlardır. Evet Mâlikî âlimlerin Muvattâ'ya diğerlerinden daha fazla önem verdikleri doğrudur. Çünkü ne de olsa kendi mezheb imamlarının kitabıdır.

Eğer Muvattâ bir fıkıh kitabı olsaydı, farklı mezheplerden bu kadar âlimin büyük ilgisine mahzar olmazdı. Hadislerin fıkıh konularına göre bablara ayrılmış olması ise Muvattâ'yı hadis kitabı olmaktan çıkarmaz. Buhârî de -ittifakla- "Sahih"ini hadis kitabı olarak telif etmiş olmasına rağmen, hadisleri fıkıh konularına göre bablara ayırmış ve yine İmam Mâlik'in yaptığı gibi "Sahih"inde sahabe ve tâbiînin görüşlerini de zikretmiştir. Aynı şey her babta âlimler arasındaki anlaşmazlıkları ve ayrıntılı şekilde onların söylediklerini aktaran Tirmizî ve Ebû Dâvûd için de geçerlidir.

Dolayısıyla bir hadis kitabında sahabe ve tâbiînin görüşlerinin zikredilmiş olması, onu hadis kitapları sınıfından çıkarmaz. Özellikle de bazı âlimlerin hadisi, "Hz. Peygamber'den, sahabîlerden ve tâbiînden rivâyet edilen her şey" olarak tarif ettikleri dikkate alınacak olursa.

Muvattâ'nın Kütübü's-Sitte ile birlikte sayılmamasının nedeni ise, İmam Mâlik'in onda rivâyet ettiği mürsel hadislerin çok olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü İmam Mâlik mürsel hadisle amel edileceğini kabul etmesine rağmen diğer muhaddisler bunu kabul etmiyorlar. İşte Muvattâ'nın Kütübü's-Sitte -ki bunlar hakkında da görüşler değişmektedir- içinde yer almamasının sebebi budur. İmam Ahmed'in "Müsned"i de -bütün âlimlerin ittifakıyla- bir hadis kitabı olmasına rağmen, âlimlerden çoğu tarafından -kendilerine has değerlendirmelerden dolayı- Kütübü's-Sitte içinde kabul edilmez.

Sonraki âlimlerin takvâlarından dolayı Muvattâ'yı hadis kitapları arasında saymışlardır, iddiası ise tamamen müsteşrıkların üslubu ve ibaresidir. Yoksa burada sonrakilerin takvâsının anlamı nedir? Önceki alimleri de buna sevk edecek takvâları yok muydu? Sonra takvânın konuyla ilgisi nedir? Şu sözü İmam Şâfiî söylemişken böyle bir iddia nasıl doğru olabilir: "İlimde, yeryüzünde İmam Mâlik'inkinden daha doğru bir kitab bilmiyorum." İbn Salah bu sözün Buhârî ve Müslim'in kitaplarının telifinden önce söylendiğine dikkat çekiyor.[430] Bu söz, önceki âlimlerimizin Muvattâ'ya verdikleri değeri ve onu bir fıkıh kitabı olarak değil bir hadis kitabı olarak gördüklerini göstermiyor mu? Aksi takdirde İbn Salah'ın İmam Şâfiî için mazeret beyan etmesine ne ihtiyaç olurdu? Çünkü sonuçta İmam Mâlik'in Muvattâ'sı bir fıkıh kitabı, Buhârî ve Müslim'inkiler ise hadis kitaplarıdır, denirdi.

C- İMAM ŞAFİİ *(HİCRÎ 150 - 204)*

1. Hayatı ve İlmî Yeri

O, Ebû Abdullah Muhammed İbn-i İdris İbn-i Abbas İbn-i Şâfiî'dir. Nesebi Kusay'a dayanmakta ve Hz. Peygamber ile Abdulmenaf'ta bir-

[430] Mukaddimetu Ulumi'l-Hadis, s. 9.

leşmektedir. Hicrî 150 senesinde Şam'a[431] bağlı Gazze'de doğmuştur. İki yaşındayken annesi onu Mekke'ye götürdü. Orada yetişti ve Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Yaklaşık on sene Huzeyl kabilesinin içinde kaldı ve onlardan dil ve şiir öğrendi. Öyle ki Huzeyl kabilesinin şiirleri konusunda en güvenilir kişilerden biri oldu. Rivâyet edildiğine göre el-Esmaî şiirlerini ona doğrulatırdı.

Fıkhı Mekke müftüsü Müslim İbn-i Halid ez-Zencî'den öğrendi. Sonra Medine'ye gitti ve İmam Mâlik'ten Muvattâ'nın tamamını okudu. İmam Mâlik onda üstün bir zeka, hâfıza gücü ve anlama yeteneği gördü ve onunla alakadar olup ilgilendi. İmam Şâfiî daha sonra Yemen'in vilayetlerinden birinde memurluk görevi aldı. Ancak onun hakkında Şiî taraftarı olduğu ve Ehl-i Beyt propagandası yaptığı gerekçesiyle Harun Reşid'e ispiyonda bulunuldu ve bu suçlamayla Bağdat'a getirildi. Bu olay hicrî 184 yılında olmuştu. Sonra İmam Muhammed, Harun Reşid nezdinde girişimlerde bulundu ve Harun Reşid onun suçsuz olduğuna ikna oldu. İmam Şâfiî, İmam Muhammed ile bu şekilde bağlantı kurmuş oldu ve ondan Hanefi mezhebinin kitaplarını aldı. İmam Şâfiî şöyle diyor: "İmam Muhammed'in ilminden bir deve yükü taşıyor olarak Bağdat'tan çıktım."

Sonra tekrar Mekke'ye döndü ve hicrî 199 senesinde Mısır'a yerleşene kadar, Irak ile Hicaz arasında gidip geldi. Yeni mezhebini de vefatına kadar orada tedvin etti. İmam Şâfiî dünyayı ilim ve içtihatla doldurduktan sonra hicrî 204 yılında vefat etti. Irak ve Mısır'da İmam Şâfiî'nin etrafı çok parlak öğrencilerle sarılmıştı. Kalpler onun sevgisiyle dolmuş ve herkes onun eminliğini, imamlığını, ilminin çokluğunu, mantığının sağlamlığını, meselelerin özünü hemen kavrayan keskin ve şaşırtıcı zekasını, Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünneti konusundaki kuşatıcı ilmini ve dil ve edebiyat ilimlerindeki bilgisini itiraf ve kabul etmiştir.

2. Sünneti Savunmadaki Rolü

İmam Şâfiî'nin -fıkıhtaki yerinin yanı sıra- hadis ehli arasında da seçkin bir yere sahipti. Rivâyetin kurallarını koymuş, sünneti en iyi şekilde

[431] Burada Şam ile, bugünkü Suriye, Filistin ve Lübnan'ı içine alan bölge kastediliyor.

savunmuş, Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'e muhalefet eden şu görüşünü açıklamıştır: "Hz. Peygamber'den muttasıl bir senedle gelen bir hadisle amel etmek -İmam Mâlik'in aradığı Medine halkının uygulamalarıyla uyum içinde olması şartı veya Ebû Hanîfe'nin aradığı diğer pek çok şart aranmaksızın- farzdır." O, bu konumuyla hadis ehlinin yanında yer almıştır ve bu yüzden hadis ehli de ona "Nâsıru's-Sünne" (Sünnetin Yardımcısı) lakabını vermiştir.

Gerçekte İmam Şâfiî'nin "*er-Risale*"si ve "el-Ümm"deki konular, kuvvetli üslupları ve çok güçlü delilleriyle, sünnetin delil oluşunu savunmak ve İslâm teşrîindeki yerini ortaya koymak için telif edilmiş eserlerin en kapsamlı ve doyurucularından biridir. Usul âlimlerinden hadis terminolojisi ile Kur'ân ve sünnet konularında eser yazan hiç kimse, İmam Şâfiî'ye olan borcunu inkâr etmemiştir. Onun için İmam Muhammed'in şu sözü doğrudur: "Eğer hadis ehli bir gün konuşacaksa, İmam Şâfiî'nin lisanıyla konuşacaktır." Aynı şekilde ez-Za'farânî'nin şu sözü de: "Hadis ehli uykudaydı, onları Şâfiî uyandırdı."

İşte bu yüzden hadis ehli ona hürmet etmiş ve onu hayırla zikretmiştir. Ahmed İbn-i Hanbel onun hakkında şöyle diyor: "Eli mürekkep ve kaleme dokunmuş herkesin Şâfiî'ye bir minnet borcu vardır." O, yine şöyle diyor: "Şâfiî ile birlikte oluncaya kadar, mücmeli, müfesserden ve Hz. Peygamber'in nesh eden hadisini, nesh edilen hadisinden ayırıp bilemiyorduk." Abdurrahman İbn-i Mehdî şöyle diyor: "İmam Şâfiî'nin *er-Risale*'si bakış açımı tamamen değiştirdi. Çünkü ben o kitapta akıllı, ne söylediğini bilen ve yol gösteren bir adamın sözünü gördüm. Bu yüzden ona çok dua ediyorum." el-Kerâbîsî şöyle diyor: "İmam Şâfiî'den duyuncaya kadar Kitap ve sünnetin ne olduğunu idrak edememiştik. Ben Şâfiî gibi birini görmedim, Şâfiî de kendisi gibi birini görmemiştir. Ondan daha fasih ve bilgili birini görmedim."

3. Mezhebinin Usulü

Mezhebinin usulü, diğer imamların usulü gibiydi: Kitab, sünnet, icmâ ve kıyas ile amel etmek. Ancak âhâd hadislere uymak açısından, sünnetle amel edişi İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe'ye göre daha geniş kapsamlıydı. Mürsel

hadis ile amel etmek noktasından ise -Saîd İbn-i el-Müseyyeb gibi tâbiînin büyüklerinden gelmedikçe- mürsel hadisle amel etmeyi reddettiği için en dar kapsamlıydı. Yine "İstıshâb" da mezhebinin usulündendi. Hanefiler ise bu esası (bir hükmü) sâbit kılmak için değil reddetmek için kullanırlar.

İmam Şâfiî'den, Ebû Abbas el-Asam'ın rivâyet ettiği "Müsnedü'ş-Şâfiî" ve Tahavî'nin rivâyet ettiği "Sünenü Şâfiî"nin dışında müstakil bir hadis kitabı nakledilmemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla -Ebû Hanîfe'nin Müsned'inde olduğu gibi- bu iki kitap da öğrencilerinin ondan duyup yazdıkları olup bizzat Şâfiî tarafından telif edilmemiştir. Çünkü İmam Şâfiî, muhaddislerin yaptıkları gibi ne hadis rivâyeti için meclis oluşturmuş ve ne de rivâyetleri ve rivâyet yollarını toplamakla ilgilenmiştir. O, müçtehid bir imam olarak sünnette, teşrî ile bağlantısı olabilecek her şeyi araştırmıştır. Hadisleri, sayfaları ve kitapları doldurmak için değil, fıkıh ve içtihadının esası olması için araştırıyordu. İşte sadece hadis rivâyetine yoğunlaşmış bir muhaddis ile fıkıh ve teşrî ile ilgilenen müçtehid imamlar arasındaki fark da budur.

D- İMAM AHMED *(HİCRÎ 164 - 241)*

1. Hayatı ve İlmî Yeri

O, Ebû Abdullah Ahmed İbn-i Hanbel eş-Şeybânî'dir. Hicrî 164 yılında Bağdat'ta doğdu ve yine burada yetişip büyüdü. İlk derslerini Ebû Hanîfe'nin talebesi Ebû Yusuf'un ilim meclisinde aldı. Sonra hadise yöneldi ve sünneti ezberleyip bilmede zirveye ulaşıncaya kadar hadis talep etmeye, hadis üstadlarıyla bir araya gelip onlardan hadis yazmaya devam etti. Böylece sünnet konusunda kendi döneminin tartışmasız imamı oldu.

Önce Şâfiî'den fıkıh öğrendi, sonra da Şâfiî ondan hadis aldı. Buhârî ve Müslim de onun öğrencilerindendir. Büyük bir takvâ, zühd ve emanet sahibiydi. Hakkın yanında dimdik ve sarsılmaz bir sebatla dururdu. Kur'ân'ın yaratılmış olduğunun iddia edildiği fitne yıllarında, tâ Me'mun döneminden Mütevekkil dönemine kadar çok büyük zulüm ve işkencelerle karşılaşmış, ancak o bunlara sabretmiştir. Müslümanların çoğunluğunun hak üzere sâbit kalmasında, onun bu büyük tavrının çok büyük etkisi vardır.

Bu zulüm ve işkenceler karşısında sebat etmesi, onun Müslümanların kalplerindeki yerini pekiştirmiştir. Âlimler de onun emanet vasfını itiraf etmişlerdir. Bunun örnekleri çoktur. Biz sadece İmam Şâfiî'nin şu sözünü aktarmakla yetineceğiz: "Bağdat'tan çıkarken geride Ahmed İbn-i Hanbel'den daha faziletli, daha bilgili ve daha takvâlı birini bırakmadım." İmam Ahmed (rahmetullahi aleyh) hicrî 241 yılında Bağdat'ta vefat etti. Cenazesinde sayılamayacak kadar çok büyük bir kalabalık vardı.

2. Mezhebinin Usulü

Onun mezhebinin usulü de diğer imamlarınki gibidir: Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas. Sünnetle amel etmek noktasında çerçeveyi geniş tutuyordu. Onun şu sözünü daha önce de nakletmiştik: "Bana göre zayıf hadis, insanların görüşlerinden daha üstündür." Aynı şekilde sahabîlerin görüşlerine uyma noktasında da çok titizdi. Öyle ki eğer sahabîlerin bir meselede iki veya üç görüşü olsa, onun da o meselede iki veya üç görüşü olurdu. Bu yüzden bazı âlimler onu fıkıh imamlarından biri olarak kabul etmemişlerdir. İbn Abdilberr "el-İntikâ"da, İbn Cerir et-Taberî de "İhtilafu'l-Fukahâ"da bu görüşü dile getirmişlerdir. İbn Cerir bu yüzden kendi zamanındaki Hanbelîlerden gelen büyük bir mukavemetle karşılaşmıştır. Ancak Ahmed İbn-i Hanbel'in -muhaddislik yönü ağır bassa da- müçtehid bir fakîh olduğuna şüphe yoktur.

3. el-Müsned: Derecesi ve Hadisleri

İmam Ahmed'in en kalıcı, en faydalı ve en büyük eseri "el-Müsned"tir. Bu eserde yaklaşık kırk bin hadis rivâyet etmektedir.[432] Bunların on bini tekrardır. Bu hadisleri, ezberlemiş olduğu yedi yüz elli bin hadis arasından seçmiştir. Kitabı telif etmedeki yöntemi, her sahabîden rivâyet edilen

[432] Elimizdeki matbu nüshalardaki hadisler bu sayıya ulaşmamaktadır. Ahmed Muhammed Şakir'in başladığı ve Hamza Ahmed ez-Zeyn'in tamamladığı Müsned'deki rakam 27519'dur. Şuayb el- Arnaût ve arkadaşlarının 50 cilt halinde tamamladıkları tahkik ve tahriçte (M. Er-Risale bsk.) bu rakam 27647'dir. Seyyid Ebu'l-muâtî en-Nurî ve arkadaşlarının hazırladıkları Müsned baskısında ise (Âlemu'l-Kütüb baskısı 1998) verilen rakam 28199'dur. Anlaşılan verilen sayı yaklaşıktır. (Ed.).

hadisleri bir yerde toplamak şeklindedir. Örneğin Hz. Ebû Bekir'den rivâyet edilen hadisler, farklı konularla ilgili olsalar da, hepsi bir yerde toplanmıştır.

Âlimler "Müsned"in derecesi hakkında ihtilâf etmişlerdir.

Ebû Mûsâ el-Medînî'nin de aralarında bulunduğu bir grup, Müsned'in tamamının delil olduğunu ve ondaki hadislerin tamamının sahih olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşlerine, İmam Ahmed'in Müsned'teki şu sözünü esas almışlardır: "Hz. Peygamber'in bir hadisi hakkında anlaşmazlığa düşerseniz, Müsned'e başvurun. Eğer onu burada bulursanız (delil olarak alın), bulamazsanız o delil değildir."

Bir grup âlim de şöyle demiştir: "Müsned'de sahih, zayıf ve uydurma hadisler vardır." İbnü'l-Cevzî bu görüşte olanlardan biridir ve uydurma hadislerle ilgili kitabında İmam Ahmed'in Müsned'inden de yirmi dokuz hadis zikretmiş ve bunların uydurma olduğuna hükmetmiştir. Hâfız el-Irakî bunlara dokuz hadis daha eklemiştir. Ayrıca, İmam Ahmed'in hadislerin sahihliği için kendi Müsned'inde yer almış olmasını şart koştuğunu söyleyenlere de şu cevabı veriyor ve İmam Ahmed'in yukarıdaki sözündeki maksadı açıklıyor: "Müsned'de bulunmayanların delil olmayacağı sözünden, onda olanların hepsinin delil olacağı anlamı çıkmaz."

Bir grup âlim ise daha orta bir yol tutarak, Müsned'de sahih hadis ve hasene yakın zayıf hadis olduğunu da söylemişlerdir. Zehebî, İbn Hacer, İbn Teymiye ve Suyûtî bu görüşte olanlar arasındadır.

İbnü'l-Cevzî ve el-Irakî Müsned'de uydurma hadis olduğu iddialarının peşini bırakmamışlar, buna ilişkin deliller zikretmişler ve eleştiriyle birlikte bu delilleri savunmuşlardır. Sonunda İbn Hacer de Müsned'de aslı olmayan üç ya da dört hadis bulunduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştır. Ancak İbn Hacer, İmam Ahmed'in vefatından önce bu hadislerin Müsned'den çıkarılmasını vasiyet ettiğini, dolayısıyla o hadislerin yanlışlıkla kitapta bırakıldığını veya üzeri çizildiği halde yine de yazılmış olarak kaldığını mazeret sadedinde beyan etmiştir.

İmam Ahmed faziletlerle ilgili hadislerin kabulünde kolay davranan, cerh ve ta'dîl hususunda da mutedil olan biridir. Yine oğlu Abdullah ve

râvisi Ebû Bekir el-Katîî de, Müsned'e belirsiz eklemeler yapmışlardır. Diğer taraftan İbnü'l-Cevzî ve el-Irakî ise, hadisleri nakd etmeyi sadece senedlerle sınırlamayıp metinleri de inceleyen en sıkı tenkitçilerdendir. Dolayısıyla bütün bunlar bilindikten sonra İbnü'l-Cevzî ve el-Irakî'nin Müsned hakkında söylediklerinin sebebi anlaşılmış olur. Suyûtî'nin savunması ise, bir sünnet imamını savunmuş olmaya dayalı dinî taassuptan kaynaklanan bir savunmadır. Ancak bunların hiç birinde İmam Ahmed'e zarar verecek bir şey yoktur.

İbn Teymiye "Minhâcu's-Sünne" isimli eserinde şöyle diyor: "İmam Ahmed'in -onda zayıf kişiler olsa da- Müsned'deki şartı, yalancılığıyla tanınmış kimselerden hadis rivâyet etmemektir. Sonra oğlu Abdullah, Müsned'e belirsiz eklemeler yapmıştır. Aynı şekilde Ebû Bekir el-Katîî de eklemeler yapmıştır. Bu eklemelerde çok sayıda uydurma hadis vardır. Bu durumu bilmeyen biri de Müsned'deki o rivâyetlerin İmam Ahmed'e ait olduğunu sanır."

E- İMAM BUHÂRÎ *(HİCRÎ 194 - 256)*

O, Ebû Abdullah Muhammed İbn-i İsmail İbn-i İbrahim İbn-i Muğire'dir. Kendi zamanında muhaddislerin imamı ve hadis hâfızlarının üstadıdır. Buhara'da hicrî 13 Şevval 194 senesinde Cuma günü doğdu. Daha on yaşına gelmeden hadis ezberlemeye başladı. Sonra hadis ezberlemeye devam etti ve bunun için hadisleriyle bilinen İslâm beldelerine yolculuklar yaptı. Kendisinden bahsederken şöyle diyor: "Şam, Mısır ve Cezire'ye iki, Basra'ya dört kere gittim. Hicaz'da altı sene ikamet ettim. Muhaddislerle birlikte Kûfe ve Bağdat'a ise sayılamayacak kadar çok gittim."

Hadiste üstad olan birini duyunca, mutlaka onun bulunduğu yere yolculuk eder, onu dener, araştırır ve ondan hadis alırdı. Ezberde, hatırlamada ve hadislerin sened ve metinlerindeki sakatlıkları görmede tam bir semboldü. Bağdat'ta, oranın meşhur âlimlerince imtihan edilmesi (ve bu imtihanda ortaya koyduğu başarı) onun hâfıza gücüne ve hadis ilmindeki büyüklüğüne işaret etmektedir. Allah ona Sünnet yolunda karşılaştığı zor-

luklara ve meşakkatlere sabretmesinin mükafatını vermiş, insanların ona teveccüh etmesini ve onun üstünlüğünü dile getirerek onu yüceltmelerini nasip etmiştir.

Mahmud İbn-i Nazır İbn-i Sehl eş-Şâfiî şöyle diyor: "Basra'ya, Şam'a, Hicaz'a ve Kûfe'ye gittim ve oranın âlimleriyle görüştüm. Ne zaman Buhârî'nin adı geçse, onun kendilerinden daha üstün olduğunu söylemişlerdir." Bir keresinde hocası İshak İbn-i Râheveyh'in (veya Râhûye'nin) öğrencilerine şöyle dediğini duydu: "Keşke Hz. Peygamberin sahih sünnetini muhtasar bir kitapta toplasanız." Buhârî şöyle diyor: "Bu söz kalbime yerleşti ve el-Câmiu's-Sahîh'teki hadisleri toplamaya başladım." Bu hadisleri toplaması, onları ayıklaması ve kitabını telif etmesi on altı senesini aldı.

Gusl abdesti alıp iki rekat namaz kılmadan kitabına tek bir hadis koymadı. Yine bir hadisi kitabına koymadan önce istihâre yapardı. Kitabında sadece Hz. Peygamber'den muttasıl bir senedle sahih olarak gelmiş ve râvilerinin adâlet, zabt ve birbirleriyle karşılaşmış (likâ) oldukları yönünde hiç bir şüphe bulunmayan hadisleri rivâyet etmiştir. Senedde arka arkaya gelen iki râvinin çağdaş olmalarıyla yetinmemiş, o iki râvinin gerçekten birbirleriyle karşılaştıklarından ve sonraki râvinin hadisi gerçekten bir önceki râviden dinlediğinden emin olmak istemiştir. İşte kitabı böylesine dakik şartlar taşıdığı, zayıf ve hasen hadislerden soyutlanıp sadece sahih hadislere yer verdiği için sünnet kitapları içinde birinci sırada yer almıştır.

Hadisleri ilim ve fıkıh konularına göre bablara ayırmıştır. Bu hususta çok dakik bir bakış açısı sergilemiş ve istinbata girmemiştir. Bazen bir babta yer alan hadisin, o babla bağlantısı net olarak anlaşılamamaktadır. Bir babta olacağı düşünülüp o babta aranan hadis, bazen hiç hatıra gelmeyecek başka bir babta bulunmaktadır. Yine hadisle ilgili mevkuf ve muallak rivâyetleri, sahabe ve tâbiînin fetvalarını ve âlimlerin görüşlerini zikretmiştir. Aynı şekilde bir hadisi parçalara ayırıp (taktî') her bir parçayı ilgili olduğu babta zikrettiği de olmuştur.

İbn Hacer'in "Fethu'l-Bârî" isimli eserinin mukaddimesinde zikrettiğine göre, Buhârî'nin "Sahih"inde yer alan hadislerin sayısı -muallakat,

mutâbeât ve mevkufların dışında, ancak muttasıl hadislerin- tekrarlarıyla birlikte 7398'dir. Tekrarlar sayılmazsa, muttasıl hadislerin sayısı 2602'dir.

İmam Buhârî "Sahih"inin telifini bitirince, onu İmam Ahmed, İbn Maîn, İbn Medinî gibi hadis imamlarına sunmuştur. Onlar eseri çok güzel bulmuşlar ve dört hadis dışında kitaptaki hadislerin sahih olduğuna şehadet etmişlerdir. el-Akîlî şöyle diyor: "Bu hadisler hakkındaki söz, Buhârî'nin sözüdür." Kitabı insanların önüne çıkarıp, onu rivâyet etmeye başlayınca şöhreti her tarafa yayılmış ve insanlar her yerden ona akın etmişlerdir. Öyle ki bu hadisleri ondan dinleyip alanların sayısı yüz bine ulaştı. Kitabın nüshaları her yerde yayıldı. İnsanlar onu ezberlemeye, şerh etmeye ve muhtasarlarını yazmaya koyuldular. İlim ehli bu kitaptan dolayı büyük bir rahatlama hissettiler. Zehebî şöyle diyor: "Sahih-i Buhârî, Allah'ın kitabından sonra, İslâmî kitapların en büyüğü ve üstünüdür. Bir kimse onu dinlemek için bin fersahlık bir yol katetse, yolculuğu boşa gitmiş olmaz."

Hâfız, yüz on hadiste onu eleştirmiştir. Bu hadislerden otuz ikisini, onunla birlikte Müslim de rivâyet etmişti. Kalan yetmiş sekizini ise sadece Buhârî rivâyet etmiştir. Hâfız İbn Hacer o hadisler hakkında şöyle diyor: "Hadislerdeki illetlerin hepsi onları sakatlayacak nitelikte değildir. Aksine çoğunun cevabı çok açıktır." Eleştirilen bu hadisleri ve onlara yöneltilen eleştirileri inceleyen biri, aslında bu eleştirilerin âlimlerin çok dikkatli olmasından kaynaklanan şeklî bir nitelik taşığıdını ve gerçekte hadislerin sahihliğine dokunmadığını görür. Örneğin mürsel olduğunu iddia edip itiraz ettikleri bir hadisin, aslında görünüş olarak mürsel olması ve muhaddislere göre bu hadisin muttasıl olarak kabul edilmesi gibi. Diğer taraftan Buhârî iki rivâyeti birlikte zikretmektedir. Böylece ilk rivâyet hakkındaki şüpheyi ortadan kaldırmakta ve aslında ondaki illetin bir sakatlık meydana getirmediğine işaret etmektedir.

İşte bu, Buhârî'deki hadislere yöneltilmiş eleştirilere örnekler. İbn Hacer "Fethu'l-Bârî"nin mukaddimesinde bununla ilgili geniş açıklamalarda bulunuyor.

Buhârî'deki râvilere gelince, hadis hâfızları seksene yakın râviyi zayıf

bulmuşlardır. Ancak bu râvilerden çoğu Buhârî'nin bizzat karşılaştığı, onlarla oturup birlikte olduğu ve hallerine vâkıf olduğu kimselerdir. Dolayısıyla kendilerinden hadis aldığı bu kişileri en iyi bilecek olan da odur.

Hem metin hem de râvilere yöneltilen bu eleştirilerin âlimlerden genel bir kabul görmeyişi, aksine Sahih-i Buhârî'nin Allah'ın kitabından sonra en sahih kitap olduğu hususunda görüş birliğine varmış olmaları, söz konusu eleştirilerin ilmî kıymetini ortaya koymaktadır. Ancak âlimler Buhârî'deki bütün hadislerin sahihliğinin kesin olup olmadığı hususunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. İbn Salah, kesin olduğu görüşündedir. Nevevî ise bu görüşe muhalefet etmiş ve şöyle demiştir: "Hadisler sahihlikte en yüksek dereceye ulaşmış olsalar bile ancak zan ifade ederler." Çoğunluğun görüşü de böyledir.

Buhârî hicrî 256 senesinde vefat etmiştir.

İslâm âlimleri -Kur'ân'dan sonra- hiçbir kitaba Sahih-i Buhârî'ye verdikleri kadar önem vermemişlerdir. Bu kitap üzerine yazılan şerhler, muhtasarlar ve yine kitaptaki râvilerin hayatlarıyla ilgili yazılanlar gerçekten çok büyük bir yekün tutmaktadır. Sadece şerhlerin sayısının, "Keşfu'z-Zunûn" müellifinin zikrettiği gibi, seksen iki olması, bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Bu şerhlerin en meşhurlarından dördü şunlardır: Bedruddin Zerkeşî'nin (h.794) "et-Tenkîh" isimli şerhi. İbn Hacer'in (h. 852) "Fethu'l-Bâri" isimli şerhi. Sahih-i Buhârî'nin şerhleri içinde, en büyüğü, en kapsamlısı, en meşhuru ve en faydalısı budur. Allâme Aynî'nin (h. 855) "Umdetu'l-Kâri" isimli şerhi. Ve Celaleddin Suyutî'nin (h. 911) "et-Tevşîh" isimli şerhi.[433]

---

[433] Sahîhu Buhari üzerinde tasnifinden bu güne sayısız denecek kadar çok çalışma yapılmıştır. Kemal Sandıkçı bunları bir çalışmasında toplamaya çalışmıştır: 'Sahihu Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar', (Ankara 1991, DİB Y.). Buhari üzerinde ilk şerhi Hattâbi hazırlamıştır. Adı A'lâmu'l-Hadîs şerhu Sahihu'l-Buhârî'dir. Muhammed b. Saîd es-Suûd tahk. 1998 yılında Mekke'de M.er-Rüşd tarafından 4 cilt halinde basılmıştır. Tümüne dair yapılan ilk şerhlerden birisi İbn Battal'ın hazırladığı şerhtir. Mektebetu'r-Rüşd, Riyad'da 10 cilt halinde basmıştır. Müellifimizin zikretmediği, fakat önemli şerhlerden biri de el- Kastallânî'nin kaleme aldığı, nüsha farklılıkları üzerinde önemle durduğu ve kıyısında en-Nevevî'nin Müslim şerhi ile birlikte basılan 'İrşâdu's-Sârî'dir. İmam Suyûtî'nin adı geçen şerhi de 9 cilt halinde Rıdvan Cami Rıdvan'ın tahkikiyle M.er-Rüşd tarafından 1998 tarihinde Cidde'de basılmıştır. (Ed.).

F- İMAM MÜSLİM *(HİCRÎ 204 - 261)*

O, hadis imamlarının en meşhurlarından biri olan Müslim İbn-i Haccâc İbn-i el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî'dir. Hicrî 204 yılında Nîsâbur'da doğdu. Küçük yaştan itibaren ilim talebine başladı ve Irak, Hicaz, Şam ve Mısır gibi İslâm beldelerine yolculuk yaptı. Buhârî ve diğerleri gibi hadis üstadlarından ilim aldı. Buhârî'ye karşı çok büyük sevgisi ve takdiri vardı. Nitekim kitabının tertibinde de Buhârî'yi örnek almıştı. Ancak hayatlarının sonlarında araları açıldı. Hicrî 261 yılında Nîsâbur'da vefat etti.

Sahih-i Buhârî ile birlikte en büyük ve en sahih kitaplardan kabul edilen Sahih-i Müslim'i telif etti. Âlimlerin çoğunluğu aşağıdaki sebeplerden dolayı Sahih-i Buhârî'yi, Sahih-i Müslim'den üstün tutmuşlar ve ona tercih etmişlerdir:

1- Buhârî, seneddeki râvilerin aynı dönemde yaşamış olmalarıyla yetinmez, fiilen de bu iki râvinin karşılaşmış olmalarını şart koşar. Müslim ise aynı dönemde yaşamış olmalarıyla yetinir.

2- Buhârî'nin fıkhî dikkati ve kitabının fıkhî istinbatları kapsaması. Sahih-i Müslim de ise bu görülmez.

3- Buhârî'nin râvilerini seçmekteki titizliği. Öyle ki hadis hâfızları Buhârî'nin râvilerinden sadece sekseni hakkında olumsuz konuşmuşlardır. -Ki onların söyledikleri de tartışılabilir.- Müslim'in râvilerinden olumsuz konuştuklarının sayısı ise yüz altmıştır. Üstelik Buhârî o kişilerden çok fazla hadis rivâyet etmemiş ve zaten onların çoğu da, durumlarını, diğer insanlardan daha iyi bileceği kendi üstatlarıdır.

4- Şâz ve illetli olmaları yönünden eleştirilen hadislerin Sahih-i Müslim'dekilere göre Sahih-i Buhârî'de çok daha az olmasıdır. Eleştirilen hadislerin sadece Buhârî'de olanlarının sayısı yetmiş sekiz, sadece Müslim'de olanlarının sayısı ise yüz otuzdur.

Bu sebeplerden dolayı âlimlerin çoğunluğu Sahih-i Buhârî'yi, Sahih-i Müslim'e tercih etmiş ve hadis ilminde Buhârî'nin Müslim'den daha büyük ve âlim olduğunda ittifak etmişlerdir. Bunu bizzat Müslim de itiraf etmiştir. Yine Müslim, Buhârî'den rivâyette bulunduğu halde Buhârî, Müslim'den rivâyette bulunmamıştır.

Evet, eserin telifiyle ilgili teknik meselelerde Sahih-i Müslim'in Sahih-i Buhârî'ye göre bazı üstünlükleri de vardır. Müslim hadisleri parçalara ayırmamış ve senedleri tekrar etmemiştir. Bir hadisin tamamını tek babta zikrettiği gibi, o hadisin geldiği ve kendisinin de kabul ettiği değişik yollarını ve lafızlarını da aynı babta zikretmiştir. Bütün bunlar ise, Müslim'i okuyup incelemeyi Buhârî'ye göre daha kolay kılmaktadır. Yine İmam Müslim, kendisini Sahih-i Müslim'i telif etmeye sevk edene sebepleri ve kitabında izlediği metodunu açıkladığı harika bir giriş bölümü yazmıştır.

Şu beyit Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim hakkında söylenenleri en güzel şekilde özetlemektedir:

Dediler ki: Müslim üstündür. Dedim ki: Buhârî daha üstündür

Dediler ki: Onda tekrar vardır. Dedim ki: Tekrar daha hoştur.

Tekrarlar sayılmazsa Müslim'deki hadislerin toplamı 4000'dir. Tekrarlarla birlikte 7275'tir. Sahih-i Müslim de pek çok âlim tarafından şerh edilmiştir. "Keşfu'z-Zunûn" müellifi bunlardan on beş tanesini sayıyor. Bunların en meşhuru Ebû Zekeriyya Yahya İbn-i Şeref en-Nevevî'nin (h. 676) şerhidir. Yine bir çok âlim tarafından muhtasarı da yazılmıştır. En meşhurları Ahmet İbn-i Ömer el-Kurtubî'nin (h. 656) "Telhîsu Kitabi Müslim ve Şerhuhû" ve Zekiyyüddin Abdulazim el-Münzirî'nin (h. 656) muhtasarıdır.[434]

G- İMAM NESÂÎ *(HİCRÎ 215 - 303)*

O, zamanının hadis imamı, cerh ve ta'dîlde büyük bir yere sahip olan Ebû Abdurrahman Ahmed İbn-i Şuayb el-Horasânî'dir. Hicrî 215 yılında Horasan'ın meşhur bir beldesi olan Nesâ'da doğmuştur. Horasan, Hicaz, Irak, Mısır, Şam ve Cezire'deki hadis imamlarından hadis dinledi. Çok müttakî biriydi. Hadis ilimlerinde çok parlak bir yeri ve çok kuvvetli hâfızası vardı. Zehebî onun Müslim'den daha çok hadis ezberlediğini naklediyor. Hicrî 303 senesinde er-Remle'de vefat etmiştir.

Nesâi ilk önce sahih ve illetli hadisleri kapsayan "es-Sünenü'l-Kübrâ"

---

[434] Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, 2/89, *Miftâhu's-Sünne*, s. 46; Türkçe'ye de tercüme edilen Sahihu Müslim'e, bilhassa Ahmed Dâvûdoğlu'nun yaptığı tercüme ve şerh önemlidir. (Ed.)

isimli eserini, sonra da "el-Müctebâ" (seçilmiş) olarak isimlendirdiği "es-Sünenu's-Suğrâ" isimli eserini telif etmiştir. İşte bu ikincisi derece olarak Buhârî ve Müslim'in sahihlerinden sonra gelmektedir. Çünkü sünenler içinde en az zayıf hadisler bundadır. Suyutî, "Zehru'r-Rubâ Ale'l-Müctebâ" ismini verdiği muhtasar bir kitabında, el-Müctebâ'yı şerh etmiştir. Aynı şekilde Ebu'l-Hasan Muhammed İbn-i Abdulhâdi es-Sindî de (h. 1138) okuyucu ve öğretmenin ihtiyaç duyacağı noktaları açıkladığı bir haşiye yazmıştır.[435] (İkisi birlikte basılmıştır.)

H- İMAM EBÛ DAVUD *(Hicrî 202 - 275)*

O, Süleyman İbn-i el-Eş'as İbn-i İshak el-Esedî es-Sicistânî'dir. Hicrî 202 yılında doğdu. İlim talep etmek için Irak, Şam, Mısır ve Horasan'a yolculuklar yaptı. Buhârî ve Müslim'in de hocaları olan İmam Ahmed, İbn Ebî Şeybe ve Kuteybe İbn-i Sâid gibi âlimlerden ilim aldı. Nesâi ve diğerleri de ondan ilim aldı.

Âlimler onu dindarlığı ve takvâsının yanında, ezber gücü, ilim ve anlayışı ile de övmüştür. el-Hâkim Ebû Abdullah onun hakkında şöyle diyor: "Ebû Dâvûd kendi döneminde hadis ehlinin tartışmasız imamıydı." Hicrî 275 yılında Basra'da vefat etti.

"Sünen"ini beş yüz bin hadis arasından seçtiği 4800 hadisten oluşturdu.[436] Bu hadislerin tamamı ahkâm hadisleriydi. O, bu yönüyle sahih ve sünen müelliflerinden eserini, sadece ahkâm hadisleriyle telif edenlerin ilki oldu. Süneni, farklı bölgelerdeki fakîhlerin delil gösterdiği ve üzerlerine hüküm bina ettikleri hadisleri kapsıyordu. Bu yüzden Ebû Süleyman el-Hattâbî "Meâlimu's-Sünen" isimli eserinde şöyle diyor:[437] "Bilin ki Ebû Dâvûd'un Sünen'i din ilimlerinde bir benzeri telif edilmemiş kıymetli bir kitaptır. Bütün insanların kabulüne mahzar olmuş, âlimlerin ve fakîhlerin mezhepleri arasındaki ihtilâflarda hakem olmuştur. Onda herkesin gıdası ve içeceği vardır. Iraklılar, Mısırlılar, Mağribliler ve daha pek

---

[435] *Tehzibu'l-Esmâ*, 2/89; *Miftâhu's-Sünne*, s. 79.

[436] Mesela, *Dâru'l-Fikr*'in 1994 yılında bastığı 4 ciltlik nüshada 5274 hadis yer almaktadır. (Ed.)

[437] s. 18.

çok bölgenin insanları, ihtiyaçlarını bu kitaptan karşılar. Horasanlıların çoğunluğu ise daha çok Buhârî, Müslim ve hadisleri onların yöntemleri ve şartlarına göre toplayanlara yönelmiştir. Ancak Ebû Dâvûd'un kitabı tertip yönünden daha güzel ve fıkıh yönünden de daha kapsamlıdır. Ebû İsa'nın (Tirmizî'nin) kitabı da güzel bir kitaptır."

İbn Salah'ın "Mukaddime"sinde naklettiği gibi, Ebû Dâvûd eserin telifinde takip ettiği metodu bizzat kendisi şu şekilde açıklıyor: "Kitabımda sahih hadisleri ve sahihe yaklaşan hadisleri zikrettim, çok zayıf hadisler ise almadım. Bunları açıkladım. Hakkında bir şey zikretmediklerim ise sahihtir. Bazıları diğerlerine göre daha sahihtir." İbn Mendeh ise şöyle diyor: "Bir babta başka hadis bulamamışsa, zayıf hadisleri zikrediyor. Çünkü ona göre zayıf hadis insanların görüşlerinden daha kuvvetli."

Çok sayıda âlim onun kitabını şerh etmiştir. Onlardan bazıları şunlardır: el-Hattâbî (h. 388), Kutbeddîn el-Yemenî (h. 752) ve Şihâbuddin er-Remlî (h. 844). Hâfız el-Münzirî (h. 656) ise eserin muhtasarını yazmış, İbn Kayyım da (751) bu muhtasarı yeniden düzenlemiştir. Yine Şerefü'l-hak el-Azimâbâdî "Avnu'l-Ma'bûd" ismindeki kitabı ile bu Sünen'i şerh etmiştir. Kitabın çok geniş bir şerhi de çağdaş âlimlerden Mahmud Hattâb es-Sübkî[438] tarafından yapılmıştır.

I- İMAM TİRMİZÎ *(HİCRÎ 209 - 270)*

O, Ebû İsa Muhammed İbn-i İsa İbn-i Sevre es-Silmî et-Tirmizî'dir. Hicrî 209 yılında Tirmiz'de doğdu. İbn Bedî' eş-Şeybânî, "Teysîru'l-Vusûl" isimli kitabının mukaddimesinde, doğum tarihinin hicrî 200 olduğunu zikrediyor.

Aralarında Kuteybe İbn-i Sâid, İshak İbn-i Mûsâ, Süfyan İbn-i Vekî' ve Buhârî'nin de yer aldığı çok kişiden hadis aldı. Irak, Hicaz ve Horasan gibi pek çok yere yolculuk yaptı ve oralardan hadis aldı. Hadis ilminde

[438] Anılan bu şerh ancak el-Menasik bahsine kadar gelmiş, 10 cilk halinde basılmıştır. Buhari şarihi el- Aynî merhumun da Zekât kitabına kadar getirdiği bir şerhi, 7 cilt halinde basılmıştır. (M. er-Rüşd, Riyad 1999). Ayrıca Hind ulemasından es-Seharenfûrî'nin Ebu Dâvûd üzerine kaleme aldığı 'Bezlu'l-Mechûd' isimli şerh de önemlidir. (M. el-İlmiyye Beyrut, 1-20). (Ed.)

imam oluşunun yanında, büyük bir takvâ sahibiydi de. Ebû Ya'lâ el-Halîlî şöyle diyor: "Güvenilirliği üzerinde ittifak edilmişti. Muhaddislerin imamı Buhârî'nin ona itimat etmesi ve ondan hadis alması, güvenilirliğinin delili olarak yeter." Hicrî 279 yılında Tirmiz'de vefat etti.[439]

Tirmizî, "Câmiu't-Tirmizî" isimli kitabını fıkıh konularına ve diğer konulara göre bablara ayırdı. Kitabı sahih, hasen ve zayıf hadisleri kapsıyor ve her hadisin derecesini ve zayıf hadislerin hangi yönden zayıf olduğunu açıklıyor. Ayrıca her babtaki meselelerle ilgili sahabîlerin ve âlimlerin görüşlerine yer veriyor. Kitabının özelliklerinden bir diğeri de, kitabın sonunda hadisleri zayıf kılan illetleri ele aldığı özel bir bölüm ayırmasıdır.

Bir çok âlim bu kitabı şerh etmiştir. Onlardan bazıları şunlardır: Ebû Bekir İbn-i el-Arabî (h. 543), Celal es-Suyûtî, İbn Receb el-Hanbelî (h. 795), Abdurrahman Mübarekfûrî el-Hindî (h. 1353). Abdurrahman Mübarek'in şerhi "Tuhfetu'l-Ahvezî" ismini taşıyor.

İ- İMAM İBN MÂCE *(HİCRÎ 207 - 273)*

O, Ebû Abdullah İbn-i Yezid İbn-i Mâce'dir. Hicrî 207 yılında doğdu. Hadis ilmine yöneldi ve bunun için pek çok yolculuk yaptı. İmam Mâlik'in öğrencilerinden ve Leys İbn-i Sa'd'tan hadis dinledi. Kendisinden de çok sayıda kişi hadis rivâyet etti. Ebû Ya'lâ el-Halîlî onun hakkında şöyle diyor: "Bu ilim dalında âlimdi ve pek çok eseri vardır. Tarih'i ve Sünen'i bunlardan ikisidir."

Hadis talebi için Irak, Mısır ve Şam'a yolculuk etti. İbn Kesir şöyle diyor: "Meşhur Sünen'in müellifidir. Bu eser, hadis ilminin usul ve furûunda onun derin ilmine ve sünnete bağlılığına işaret etmektedir." Sünen'i otuz iki kitaptan (bölümden) oluşmakta ve bin beş yüz bab içermektedir. Kitaptaki hadislerin sayısı 4000'dir. Hicrî 279 yılında Tirmiz'de vefat etmiştir.[440]

---

[439] Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 3/118

[440] Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 3/117.

Sünen'in Derecesi

Önceki ve sonraki âlimlerden pek çoğu temel hadis kitapları olarak şu beş kitabı sayarlar: Buhârî, Müslim, Nesâi, Ebû Dâvûd ve Tirmizî. Ancak sonraki âlimlerden bazıları bu beş kitaba, fıkhî konularda çok faydalı olarak gördükleri İbn Mâce'nin kitabını da ekliyorlar. Bunu ilk yapan Hâfız Ebu'l-Fadl Muhammed İbn-i Tahir el-Makdisî'dir (h. 507). Ancak bazıları İbn Mâce'nin yalancılık ve hadis çalmakla suçlanan râvilerden hadis rivâyet ettiği gerekçesiyle bu görüşe karşı çıkmakta ve altıncı kitap olarak Dârimî'nin kitabını kabul etmektedir. Üçüncü bir grup ise şunu söylüyor: "Sıhhatinden ve büyüklüğünden dolayı altıncı kitabın Muvattâ olması gerekir. İbn Mâce'nin Sünen'i diğer üç Sünen'den sonra gelmektedir."

Suyûtî "Şerhu'l-Müctebâ"da şöyle diyor: "Sadece o, kitabında yalancılık ve hadis çalmakla suçlanan râvilerden hadis rivâyet ediyor. Bu hadislerden bazıları sadece o kimselerden olan Habib İbn-i Ebî Habib (Mâlik'in kâtibi), el-Alâ İbn-i Zeyd, Dâvûd İbn-i Muhabber ve Abdulvehhab İbn-i Dahhâk gibi kişiler kanalıyla gelmiştir.

Sünen'inin çok sayıda şerhi vardır. Bazıları şunlardır: Muhammed İbn-i Mûsâ ed-Demîrî'nin (h. 808) şerhi ve Suyûtî'nin "Misbâhu'z-Zücâce Âlâ Süneni İbn Mâce" isimli şerhidir.

Allah'ın yardımıyla bu kitap telif edilmiş ve derlenmiş oldu. Başta ve sonda hamd O'nadır. Allah'ın salât u selâmı Efendimiz Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem), O'nun yakınlarına ve ashabına olsun. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır.

EKLER

1- *Bu Gediği Ne Zaman Kapatacağız?*

2- *Hayır... Ey Allah'ın Düşmanı! Allah Seni Zelil Kılıncaya Kadar Hak İle Seninle Mücadele Edeceğiz.*

1- Bu Gediği Ne Zaman Kapatacağız?

Allah'ın, Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderişinden günümüze gelinceye kadar İslâm tarihini inceleyen biri, bütün açıklığıyla görecektir ki, İslâm kendisini daima, varlığını yok etmek isteyenler, hakikatını bulandırmaya çalışanlar ve Müslümanların ondan yüz çevirmesini hedefleyenler ile değişik sahalarda cereyan eden savaşların içinde bulmuştur. Bu savaşlarda İslâm düşmanları son derece dikkatli, düzenli ve sağlam planlarla hareket eden bir tavır sergilerken, Müslümanlar ise kendilerini savunmak noktasında hiçbir ön hazırlıkları ve karşı hamleleri olmayan, son derece saf ve gafil bir tavır içinde olmuşlardır. Şayet İslâm, korumasını bizzat Allah'ın üzerine aldığı bir din olmasaydı, bu saldırılardan bazıları onu yok etmek ve izini silmek için yeterdi.

İslâm'a yapılan bu saldırılar, her dönemde, o dönemin şartlarına uygun bir strateji izlemiştir. Müslümanların güçlü olduğu zamanlarda fikrî, ahlâkî ve toplumsal bir yıkım ve yozlaşmayı hedeflemişler; zayıf olduğu dönemlerde ise fiilî savaş ve sürgünlerle onları ortadan kaldırmaya yönelmişlerdir. Fiilî savaşlar ile hedeflerine ulaşamazlarsa, tekrar Müslümanların akıllarını karıştıracak fikrî ve hile metoduna dönmüşlerdir. İslâm sınırları içinde özgürce devam eden bu çalışmalar sonucunda Müslümanlar yavaş yavaş

İslâm inancından sapmışlar ve İslâm'ın temel ilkelerine aykırı olan inanış ve fikirlere yönelmişlerdir. Böylece İslâm düşmanları, sanki bu yıkım ve tahribatla hiçbir ilgileri yokmuş gibi bir izlenim de vererek, temel hedeflerine ulaşmıştır.

Müslümanların büyük bir çoğunluğunun kabul edip uydukları, muhteşem fıkıh binasının üzerine kurulu bulunduğu ve yeryüzündeki başka hiçbir milletin bir benzerine sahip olmadığı sahih sünnet hakkında kuşku uyandırmaya çalışmak, geçmişte ve günümüzdeki İslâm düşmanlarının bu mücadelelerinin açık bir örneğidir. Bu planlı çalışmalar geçmişte bazı İslâmî grupların akıllarını çeldiği gibi, günümüzde de Ahmed Emin gibi bazı İslâmcı yazarların akıllarını çelmiştir.

Sünnet hakkında sergilenen bu tavrın, çok planlı bir çalışma olduğuna şüphe yoktur. Çünkü mutaassıp Yahudi müsteşrıkları ve ilahiyatçıları, yazdıkları her şeyde ısrarla bu mesele üzerinde duruyorlar. Yine batı üniversitelerinin İslâmî araştırmalarla ilgili bölümlerinde, Müslüman öğrencilerin bakışları, çok dikkatli bir şekilde bu konuya yönlendiriliyor. O bölümlerde okuyan hiçbir öğrencinin tez konusunun, sünnet ve sünnetin rivâyet edilmesiyle ilgili müsteşrıkların kitaplarını dolduran iftiralar hakkında olması mümkün değildir.

Geçen yaz tedavi için Almanya'da bulunduğum sırada, Frankfurt Üniversitesi İslâmî Araştırmalar Bölümü'nde okuyan Alman asıllı Müslüman bir hanım öğrenci, benden tez konusuyla ilgili kendisine yardımcı olacak kaynak eserler önermemi istedi. Bölüm başkanı tez konusunun "Ebû Hüreyre" olmasında ısrar etmiş ve konunun bir çok yönden araştırılmasını istemiş. Araştırılmasını istediği yönlerden bazıları şunlar: Ebû Hüreyre hakkında söylenenler, ona isnad edilen yalanlar (söylediği iddia edilen yalanlar), Ehl-i Sünnet'in dışındaki bazı islâmî grupların Ebû Hüreyre hakkındaki görüşleri...

Birkaç yıl önce Pakistan'ın Lahor şehrinde İslâmî Araştırmalar Kongresi düzenlendi. Kongreye Mısır ve Suriye de dahil olmak üzere değişik İslâm ülkelerinden pek çok Müslüman âlimin yanı sıra, bazı müsteşrıklar de katıldı. Müslüman âlimlerde bu kongrenin söz konusu müsteşrıkların yönlendirmeleriyle düzenlenmiş olduğu kanaati hasıl

oldu. Kongreye bu müsteşrıkların fikirlerini benimsemiş olan çok sayıda Hindistanlı ve Pakistanlı öğrenci de katıldı.

Kongreye katılan müsteşrıkların en mutaassıbı ve en cahili -tebliğini sunduktan sonra bunu bizzat kendisi itiraf etmiştir- Kanadalı ve belki de Yahudi olan Smith'tir. O zaman müsteşrıkların ısrarla üzerinde durdukları konu sünnet, nebevî vahiy ve bunları -iddialarınca- bilimsel kurallara boyun eğdirmeye çalışmak olmuştur. Hatta bu müsteşrıkların öğrencilerinden bazıları, İslâm'ın kaynağının vahiy olduğunu inkâr etmişler ve İslâm'ın, Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ıslaha yönelik düşünceleri olarak kabul edilmesini savunmuşlardır.

Geçen yıl Pakistan'da, entellektüel bir kesim, Sünnet'in İslâm Hukuku'nun kaynaklarından biri olarak kabul edilmesinden vaz geçilmesi gerektiğini iddia ederek büyük bir gürültü koparmıştır. Sonradan bunların Kanadalı müsteşrık Smith'in öğrencileri olduğu anlaşıldı.

Eyüp Han, hazırlatmış olduğu Pakistan Anayasası'na, Pakistan Parlamentosu'nun çıkaracağı kanunların İslâm'a uygun olup olmadığını denetlemek için Müslüman âlimlerden oluşan bir komisyonun kurulacağı maddesini de koydurmuştu. -Bilindiği gibi bu madde sadece Müslüman komuoyunu memnun etmek için konmuştu.- Anayasa yürürlüğe girmeden az önce sözü edilen komisyon oluşturuldu. Ancak komisyon üyelerinin tamamı müsteşrık Smith'in öğrencileri olup aralarında Pakistan'daki Müslüman âlimlerden bir tek kişi bile yoktu.

Kendini beğenmiş cahillerden biri Sünnet hakkında bir kitap yazıp, -sünnetin en büyük râvisi olan Ebû Hüreyre hakkında kin dolu çirkin iddialarda bulunmak suretiyle- Sünnetin tamamının şüpheli olduğu sonucuna ulaşınca, kitabı sömürgeci yabancılar tarafından anında kabul görmüş ve hemen batıdaki bütün üniversitelere gönderilmiştir. Bunu bize geçen yaz Avrupa'daki bir çok Müslüman öğrencimiz söyledi.

Bu olayları inceleyen tarafsız biri, bütün bunların, Sünnet'e ve Sünnet'in en büyük râvilerine karşı iyi planlanmış bir komplonun birer halkaları olduğundan şüphe etmez. Ancak buna rağmen İslâmî gruplara mensup bazı kimseler, Ebû Hüreyre gibi büyük bir sahabî hakkında onu karalayacak uydurma rivâyetlerle dolu kitaplar yazmaktan geri kalmıyorlar. Abdulhüseyin'in "Ebû Hüreyre" isimli kitabı gibi.

İslâm düşmanlarının, İslâm'a saldırmak için her fırsatı kullanacak şekilde çok planlı hareket ettiklerinin bir başka örneği de, halifelik konusunda sahabîler arasında yaşanan anlaşmazlığı istismar etmeleridir. Bu tür anlaşmazlıklar her toplumda ve her dönemde yaşanmakta olmasına rağmen, hiçbir milletin geçmişte yaşanmış böyle bir anlaşmazlık yüzünden on dört asırdır meşgul edildiğini görmedik.

İslâm'a karşı girişilen komplolar, Yahudi olan Abdullah İbn-i Sebe' ile başlamış ve sonra onu Farsların putperest liderleri izlemiştir. İslâm birlikleri Fars halkını o kişilerin zalim yönetimlerinden ve putperest inancından kurtarıp, onların kalplerini ve gözlerini İslâm nuruna açınca, bu kişiler Müslümanlardan intikam almak için, onlar hakkında, onları küçültüp gözden düşürecek ve dolayısıyla İslâm dini ve medeniyetini de karalayacak yalanlar uydurmaktan başka bir yol bulamadılar. İslâm Medeniyeti'nin ilim, yönetim ve askerî sahalarındaki övünç kaynaklarına karşı, yani Irak'ın Farslardan kurtarılmasında yer almış bütün askerî kumandan ve idarecilere, aynı şekilde İslâmî ilimleri ve İslâm dinini yayıp ilim emanetini en güzel şekilde yerine getiren âlimlere karşı sürekli devam eden karalama faaliyetleri onların intikam duygularıyla hareket ettiklerinin en açık delilidir. Oysa bu intikamcılar ne kendi tarihlerinde ne de başkalarının tarihlerinde bu yüce şahsiyetlerin bir benzerlerini bulamazlar.

Bütün bunların, daha sonra Müslümanların parçalanmasında ve güçlerinin zayıflamasında büyük bir etkisi vardır. Çağımızdaki Müslüman aydınlardan beklenen, bu acı tecrübeleri gerektiği gibi anlayıp onlardan ders çıkarmalarıdır. Ancak maalesef onlardan çoğu kalemlerini, Müslümanlara, cehalet ve geri kalmışlıktan kurtulmanın yollarını göstermek ve onları ilme, medeniyete ve güçlü olmaya yönlendirmek için kullanmıyor. Aksine yeniden eski anlaşmazlıkları gündeme getirmek için kullanıyorlar. Yazdıkları ve anlattıkları her şey, Müslümanlar arasındaki parçalanmayı ve kin ateşini daha da artırıcı; düşmanlarımızı sevindirici ve düşmanlarımızın, bizim yeniden sevgi, iyilik ve takvâda yardımlaşmak üzere bir araya gelmemizi engellemek hedeflerini gerçekleştirmeye yardım edici bir üslupla, mazideki anlaşmazlıkları ortaya döküp tasvir etmekten ibarettir.

Müslümanlar arasındaki bu kin ateşini körükleyenlere sormak gere-

kiyor: Bu faydasız gayret niçin? Ümmetimizin yeniden övünülecek bir bina kurmasına engel olan; İslâm topraklarını sömürgecilerden ve onların etkilerinden kurtarmaktan alıkoyan; sömürgecilerin güçlenip eskinin devamı olacak şekilde yeniden bizi boyundurukları altına almalarına, bir araya gelmemize mani olmaya ve zenginliklerimizi yağmalamalarına yardım edecek olan bu çabalar niçin?

Evet, şayet onlara bu soruları sorsak, verecekleri tek bir cevap vardır: Biz sadece hakları gasp edilmiş olanların haklarını savunuyoruz!.. Acaba dünya tarihi boyunca, on dört asır önce ecdad arasında meydana gelmiş, vefat ederek Allah'ın zimmetine girmiş ve artık aralarında Allah'ın hüküm vereceği bir anlaşmazlıktan dolayı, o tarihten bu güne kadar meşgul edilmiş başka bir millet var mıdır? Acaba bu gün dünyada, kendisine saygı duyan ve saygınlığını korumak isteyen bir millet, üzerinden o kadar zaman geçmiş ve geçen bu zamanın, izlerini her yerden sildiği bir anlaşmazlık ile kendini meşgul eder mi?

İşte bunlar, düşmanlarımızın ümmetimize, dinimize ve tarihimize karşı nasıl sağlam planlarla çalışıp komplolar kurduklarının ve bizim ise bütün bu komplolar karşısında nasıl bir gaflet içinde olduğumuzun bazı örnekleridir. Öyle ki biz arzularımızın ve duygularımızın peşinden giderken, düşmanlarımız bu duygularımızı bile tanıyor ve ortamın gerektirdiği ve kendi menfaatlerine de uyacak şekilde, her dönemde bunları gündeme getiriyor.

İslâm tarihinde kaç kere şu acı manzaranın içine düşüldü: İslâm'ı ortadan kaldırmak için çok sağlam planlar yapıp komplolar kuran bir düşman ve fiilen bu komploların tuzaklarına düşüp kendisini savunmaktan aciz kalıncaya kadar, bütün bu tuzakların farkına varamayan bir ümmet. Acaba bu durum İslâm'ın iyi, düşmanlarının da kötü oluşundan mı kaynaklanıyor? Yoksa bütün zamanlar için geçerli olan iyilik ve kötülüğün tabiatından mı? Veya geçmişte komploların, tuzakların ve ihanetlerin açığa çıkarılmasındaki araçların yeterince bilinmemesinden mi?.. Belki de bunların hepsi.

Acaba artık İslâm ülkelerinde, vatanlarımıza ve haklarımıza yönelik siyasî ve askerî çalışmaları izleyecek daireler kurulduğu gibi, düşmanlarımızın dinimize yönelik planlarını, hedeflerini ve bunların uygulanmasını takip edecek müesseselerin kurulma zamanı da gelmedi mi?

Bizim bu gaflet içinde devam etmemiz, Allah'ın affetmeyeceği, tarihin mazur görmeyeceği ve bundan dolayı torunlarımızın da bize saygı göstermeyeceği bir suçtur. Şayet bir İslâm devleti, bütçesinin onda birini düşmanlarımızın bu planlarını ve komplolarını açığa çıkarmaya tahsis etse, insanlık tarihindeki en büyük şerefe nail olur. Çünkü bu şekilde insanlığın acı çekmesine ve yıkımına neden olan kötülüğü ortadan kaldırma şerefini elde etmiş olacaktır.

Acaba mezhebî ihtilâflar peşinde koşmayan akıl sahibi bütün Müslüman düşünür ve yazarlara şu ortak noktada buluşma çağrısında bulunmalı mıyız: Geçmişin (olumsuz) izlerinin tamamı toprağa gömülsün ve her yerde ümmetimize yönelmiş tehlikeleri savuşturmak için doğruluk ve samimiyetle yardımlaşılsın. Öyle bir yardımlaşma ki nefsî arzuların kalplere ve vesveselerin de akıllara girmeye bir yol bulamayacağı; örneği Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) olan; hedefi Müslümanları düşmanlarının pençesinden kurtarmak ve din sadece Allah'ın olana kadar İslâm mesajını, hidayetini ve nurunu bütün dünyaya yaymak olan bir yardımlaşma.

Allah'ım biz tebliğ ettik, şahid ol...

2- Hayır... Ey Allah'ın Düşmanı! Allah Seni Zelil Kılıncaya Kadar Hak ile Seninle Mücadele Edeceğiz

"İslâm Hukuku'nda Sünnetin Yeri" kitabımı baskıya hazırlarken, Mahmud Ebû Reyye adındaki birinin Sünnet'le ilgili bir kitabından haberdar oldum. Kitabında sünneti ve sünnetle ilgili hususları daha önce hiç kimsenin başvurmadığı çok dakik ve bilimsel bir incelemeye tabi tuttuğunu iddia ediyor. Kitabını inceleyince, gerçekleri saptırması, metinlerle oynaması, sünnet tarihindeki bilgisizliği ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi büyük, Enes İbn-i Mâlik, Abdullah İbn-i Ömer ve Abdullah İbn-i Amr gibi küçük sahabîleri kötüleyip karalaması karşısında dehşete düştüm.

Yazarın kalbi, Hz. Peygamber'in sünnetini ezbeleyip nakleden en büyük sahabe olan Ebû Hüreyre'ye karşı kinle doludur. Oysa ondan hadis alan, her biri ilim, hidayet ve anlayışta dağ misali olan sahabe ve tâbiînin sayısı -İmam Şâfiî'nin söylediği gibi- sekiz yüze ulaşmaktadır. Söz konusu kitabı okuyunca, yazarının, sünneti yıkmak ve Hz. Peygamber'den aldıkla-

rı ilim ve hidayeti bize ulaştıran ve bu uğurda vakitlerini, gayretlerini, canlarını ve mallarını feda eden sahabîler hakkında zihinleri bulandırmak için çalışan İslâm düşmanlarıyla işbirliği içinde olduğu sonucunu çıkardım.

Evet, kitabın yazarı cahil, kendini beğenmiş, yalancı ve metinleri çarpıtmada, mutaassıp müsteşrık ve ilahiyatçıların bile ulaşamadıkları ölçüde hayasız ve cüretkârdır. Yine bunlara ek olarak son derece çirkin sözlü, edepsiz ve bu yolla meşhur olmak isteyen biridir. Onun durumu tıpkı Hac mevsiminde Zemzem kuyusuna küçük abdestini bozan bedevinin durumu gibidir. Kendisine bunu niçin yaptığı sorulduğunda, lanet okumak suretiyle de olsa insanların kendisinden bahsetmeleri için yaptığı cevabını vermiştir.

İlim sorumluluğu beni, söz konusu kitabı genel olarak değerlendirmeye ve kitapta ortaya konan bilgisizliği, Allah'a, Peygamber'ine ve ilim ehline atılmış iftiraları ve âlimlerden nakledilen metinlerin ve sözlerin nasıl çarpıtıldığını açıklamaya sevk etti. Yine kitabın hiçbir kıymetinin olmadığını, yalan ve iftiralarla dolu olduğunu, yazarının "bu kitabın bir benzeri bulunmadığı, oysa böyle bir kitabın bin sene önce yazılması gerekirdi." iddiasında ne derece kibirli ve kendini beğenmiş olduğunu ortaya koydum. Allah bin sene boyunca tâbiînin âlimlerine, müçtehid imamlara, fakîhlere ve muhaddislere onun zekasının bir benzerini vermemiş; tarihin çehresini baştan sona değiştirecek, müsteşrıkların ve modern kültürün öncülerinin, ahir zamandaki İslâm müceddidi olarak kendisine yönelecekleri böyle bir ilmî çalışmayı ortaya koyacak zekayı sadece kendisine bahşetmiştir (!).

Kitabım 1961 yılında Kahire'de tedavi için bulunduğum bir sırada piyasaya çıktı ve Ebû Reyye bu kitaba ateş püskürdü. Kitabım onun yanlışlarını ve bilgisizliğini açığa çıkardığı için değil. Çünkü onun, özelde Sünnet ve genelde de İslâm düşmanlığı yapıp her vesileyle İslâm'ı yok etmek için çalışan sömürgecilere hizmet etmeye verdiği önemin yanında, doğru, yanlış, ilim ve cehalet gibi kavramlara her hangi bir önem vediği yok. Ateş püskürmesinin sebebi, "Mısır Kültür ve İrşad Bakanlığı"nın "Kültür Kitaplığı" projesi çerçevesinde, onun kitabının bir özetini de basmak üzereyken, yetkililerin benim yazdıklarımdan haberdar olmalarından sonra, kitabı basmayı reddetmeleridir. Yetkilileri ikna etmek için çok gayret

sarfetmesine rağmen bunda başarılı olamadı. Cübbesi ve sarığıyla büründüğü ilim kisvesi altında aldatmaya çalıştığı kişiler gerçekte onun nasıl biri olduğunu keşfettiler. Evet kitabıyla Müslümanları aldatmaya çalıştığı gibi ilim kisvesiyle de onları aldatmaya çalışmıştır: "*Onlar (kendi akıllarınca güya) Allah'ı ve mü'minleri aldatırlar. Oysa ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir. Kalplerinde (nifak ve haset) hastalığı vardır ve Allah da onların bu hastalığını artırmıştır. Söyemekte oldukları yalanlar sebebiyle onlara can yakıcı bir azap vardır.*" (Bakara, 2/9-10).

Ebû Reyye, büyük sahabî Ebû Hüreyre'ye duyduğu kini yazdığı yeni bir kitapta yeniden ortaya koymuş, onu karalamaya ve ona hakaret etmeye devam etmiştir. Bu kitabında da, delilleriyle yalan, yanlış ve iftira olduğunu ortaya koyduğumuz batıl iddialarında ısrar etmiştir.

Bu kitaba ilmî olarak cevap vermeyi Allah şifa bahşederse çok geciktirmeden çıkarmayı ümit ettiğim "Sünnet" kitabının ikinci baskısına bırakıyorum. Ancak burada, yeni kitabının önsözünde söylediği bazı hususlarla ilgili şu değerlendirmeyi gerekli görüyorum:

Ebû Reyye, birinci ve ikinci kitaplarında Ezher'e ve Ezher âlimlerine saldırıp onları hâşiyecilik, donukluk ve eskiyip pörsümüş fikirlere sahip olmakla itham ediyor. İlk bakışta, Ezher âlimlerinin giydiği elbiseyi giyip kendisini şeyh olarak takdim eden birinin bu ithamlarda bulunması şaşkınlıkla karşılanabilir. Ancak -onu tanıyanlardan benim öğrendiğim gibi- öğrencilik hayatının başlarında onun Ezher'e girdiğini, lise diploması alma aşamasına geldiğinde birkaç kez denemesine rağmen bunda başarısız olduğunu, artık ümidini kesince bir gazetede dizgi hatalarını düzeltmek için (tashihçi olarak) işe başladığını, sonra sıradan bir katip olarak Belediye'ye girip emekli oluncaya kadar orada çalıştığını, Ezher'i bırakmasından -veya daha doğru bir ifadeyle anlayışsızlığından ve tembelliğinden dolayı Ezher'in onu bırakmasından- itibaren, Ezher'de okuyan öğrencilerin yoluna çıkıp, onları dinî ilimler tahsil etmekten alıkoymak için onlarla alay ettiğini, Ezher'de dinî ilimler tahsil etmelerini akıllarının zayıf olduğunun delili olarak gördüğünü öğrenen bir kimse için bu şaşkınlık ortadan kalkar.

İşte onu tanıyan âlimlerin, fikir adamlarının ve ediplerin bize anlattı-

ğı gibi Ebû Reyye böyle biri. Lise diploması almayı başaramamış ve bir âlimden ilim almamış bir gazeteci. Yani seleflerimizin ifadesiyle, ilmini gazetelerden almış biri. Onlar böyle kimseleri, ilim talebesi sıfatını hak eden kişiler olarak görmezler, sözleri ve görüşleri esas alınacak kişiler olarak da kabul etmezlerdi. Bütün bunlardan Ebû Reyye'nin âlimlere kin duymasının, metinleri anlamada sergilediği utanılacak derecedeki bilgisizliğinin, Allah'tan korkan ve Allah'ın yalancılar için hazırladığı can yakıcı azabı bilen hiç kimsenin cesaret edemeyeceği bir cüretle sahabe, tâbiîn ve onlardan sonra gelen âlimlerin sözlerini çarpıtmasının sebebi anlaşılmış oluyor.

Ebû Reyye beni "Şam'lı" olarak nitelendirdikten sonra, Şamlıların ahmaklıklarıyla bilindiklerini ve kendisine karşı böyle bir tavır içinde bulunmamın da bu ahmaklıktan kaynaklandığını ileri sürüyor. Onun beni ahmaklıkla nitelendirmesine aldırdığım yok. Böyle bir şeye onun gibi intikam peşinde koşan biri değil, insanlar karar verir. Ancak ben, bu adamın dininin hakikatine, kalbinde yer eden ve bir cahiliye kalıntısı olan, lanetlenmiş bölgecilik (ırkçılık) taassubuna dikkat çekmek istiyorum.

Eğer o gerçek bir Müslüman olsaydı, bütün İslâm beldelerinin tek bir vatan olduğunu bilir, kendisinden Mısırlı benden ise Şamlı diye bahsetmekten utanırdı. Çünkü ilmî gerçekler, bir yörenin insanından alınıp başka bir yörenin insanından alınmayan şeyler değildir. Eğer o ilim ehlinden biri olsaydı, ne kadar Mısırlının Şamlılardan, ne kadar Şamlının Mısırlılardan, ne kadar Mısırlı ve Şamlının Iraklılardan ve bunların hepsinin de diğer İslâm bölgelerinin insanlarından ilim aldıklarını bilirdi.

Bu adamın Şamlıları -yani eski arap ve çağdaş Mısır terminolojisinde bugünkü Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün halklarını- ahmaklıkla nitelemesi, dininin zayıflığına, kinine ve İslâm'ın ilk dönemlerinde kanlı olaylara sebep olan, akâid kitaplarından edebiyat kitaplarına kadar sirayet eden fitneleri yeniden canlandırmak arzusuna işaret eden bir başka delildir. Evet, eski edebiyat kitapları Şamlıların ve Iraklıların ahmaklıklarıyla ilgili hikâyelerle doludur. Sonra Mütenebbî gelmiş ve meşhur kasidesinde Mısırlıları hicvetmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise her bölge halkı, komşularını hicvetmiştir. İşte okuyucu, bu adamın kininin ve -kitabını bilimsel bir mantık ve araştırmacı bir yöntemle kaleme aldığını iddia etme-

sine rağmen- söylemindeki çirkinliğin hangi boyutlara ulaştığını buradan anlayabilir.

Bir başka husus da bu adamın, kötülük ve facirlikte de olsa, şöhret olma arzusuyla yanıp tutuştuğunu açığa vurmasıdır. Birinci kitabının, daha önce Taha Hüseyin'in kitabından başka hiçbir kitabın yapamadığı büyük bir gürültü kopardığını iddia ediyor!.. Kitabına reddiye olarak yazılan kitaplarla ve dergilerde kitabını tenkit için kaleme alınıp yayınlanmış yazılarla övünüyor... İşte Ebû Reyye gerçeği bu: Âlimler arasında gündem olup meşhur olmanın peşinde koşan bir cahil; iyi insanları tahrik etmek suretiyle şöhrete ulaşmayı arzulayan bir fâcir. Yemin ederim ki insanların en bahtsızı Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrama pahasına yoldan çıkmışların ve fâcirlerin gözünde meşhur olmayı isteyen kişidir.

Bu kişinin meşhur olduğuna şüphe yoktur. Birinci kitabının nüshalarının çoğu Kahire'deki yabancı bir büyükelçilik tarafından satın alınmış ve İslâm'a, Hz. Peygamber'e ve sahabîlere kin besleyenlerin elinin altında bulunması ve kitapta yer alan yalan ve iftiraların delil olarak kullanılması için batı üniversitelerinin kütüphanelerine gönderilmiştir. İkinci kitabı ise yeni basılmış olmasına rağmen piyasadan tamamen kaybolmuştur. Bu kitabın bir nüshasını ancak Şiî dostlarımızın aracılığıyla elde edebildik. Ebû Reyye'yi, kitapları doğuda ve batıda -Allah rızası için (!)- dağıtıldığından dolayı tebrik etmek gerekiyor. Yine Ebû Reyye piyasada bulunamayacak kadar kıymetli kitaplarından dolayı övünmelidir (!).

Acaba Ebû Reyye birinci kitapta, sadece Hakk'ın rızası için bu kitabı neşrettiğine yemin ettiğini unuttu mu? Acaba şöhret olma isteği ve sevgisi birinci kitabının meşhur olmasından sonra mı ortaya çıktı? Yoksa bunu baştan beri kalbinde saklıyordu da, dışarıya başka türlü mü görünüyordu? Durum ne olursa olsun, Allah biliyor ki biz onun şöhretini kıskanıyor değiliz. Aksine onun için üzülüyoruz. Belki o bizim bu söylediklerimizin doğruluğuna inanmayacaktır. Çünkü bir şeyin doğruluğuna inanmak kişinin kendi tasavvurunun bir parçasıdır. Kişi kendisinde eksik olan bir şeyi ise başkalarına veremez... Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.

Üçüncü bir husus, Ebû Reyye ikinci kitabının önsözünde bana duyduğu kinin sebeplerinden birini daha zikrediyor ve 1961 yılında

Kahire'de bir hastanede tedavi olduğum sırada beni ziyaret ettiğini -hastanenin isminin "İsrail Hastanesi" olduğunu söylüyorsa da gerçekte "Askerî Hastanedir"- daha sonra bana bayram tebriği de gönderdiğini, ancak benim onun bu jestlerini takdir etmediğimi, aksine o zamanki "el-Ehrâm" dergisinde yayımlanan bir makaleyle yeniden ona saldırdığımı söylüyor... İşte Ebû Reyye mantığının bir başka görünümü... Hakikatin jestlere ve ziyaretlere boyun eğmesini bekleyen bir kişilik... Beni ziyaret ettikten ve bayramımı tebrik ettikten sonra onun hakkında konuşmamam ve onun hakkındaki görüşlerimden vaz geçmem gerektiğini düşünen bir anlayış.

Acaba Ebû Reyye, Hz. Peygamber'in Sünnetini, Sünnetin en büyük râvilerini ve en önde gelen sahabîleri karalayıp İslâm düşmanlarını sevindirirken nasıl bir jest ve sükût bekliyor? Yanlışta ısrar edip, Hz. Peygamber'in sahabîlerini en çirkin ithamlarla karalamaya devam ederken bizim susmamızı nasıl bekliyor? Senin hakkında niçin sükût edeceğiz? Sen hakka karşı savaşmakta ve hidayetten yüz çevirmektesin. Sütunları sapasağlam olan muhteşem Sünnet binasını yıkacağını zannederek balyozu eline almış saldırmaktasın. Ve bu halinle de sen Allah düşmanısın, çünkü hak olan Allah'tır; Allah'ın elçisinin düşmanısın, çünkü o hidayet elçisidir; ve İslâm düşmanlarının dayanağısın. Allah ise İslâm düşmanlarını dost edinmeyi yasaklamakta ve onların tuzaklarına karşı dikkatli ve uyanık olmayı emretmektedir. Evet, niçin senin hakkında susacağız? ve niçin sana jest yapacağız?

Hayır, ey Allah'ın düşmanı! Vallahi susmayacağız! Aksine çarpıtmalarını ortaya çıkarmak, emellerini yıkmak ve yalanlarını açıklamak için konuşacağız. Tâ ki Allah seni ve şeytanlarını zelil kılana, senin ve sömürgeci İslâm düşmanlarının bu ümmet ve bu ümmetin dini için kurduğunuz karanlık tezgahları sizin kendi boyunlarınıza geçirene kadar. Siz batıldaki ısrarınızı ne ölçüde artırırsanız, biz de sizin öfkenize, kininize ve hakaretlerinize aldırmadan, hakka sarılmakta, hak üzere sebat etmekte ve hakkı savunmaktaki azmimizi o ölçüde artıracağız. Allah bizden bunun için söz aldı ve bunun karşılığında bize cenneti vaad etti. O'nun yardımıyla biz bu hususta ne ifrata kaçanlardan ne de teslim olanlardan olmayacağız. "*Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız; onu gizlemeyeceksiniz' diyerek söz almıştı.*" (Âl-i İmran, 3/187)

"Ümmetimden bir grup -bir rivâyette bunların Şam halkından olduğu belirtiliyor- hakkın yanında yer almaya devam edecek ve onlara muhalefet edenler, Allah'ın emri gelinceye kadar, onlara bir zarar veremeyecektir."[441] Allah ve Peygamberi doğru söyledi.

Burada son olarak birkaç sözü de, Ebû Reyye'nin yeni kitabını basıp ona önsöz yazan Sadruddin Şerefuddin hakkında söylemek istiyorum. Sadruddin benim hakkımda, "daha önce yaptığı gibi Ebû Reyye'yi yine Şiî taraftarlığı yapmakla suçlayacak" ithamında bulunuyor ve "oysa Ebû Reyye'nin tartışmasız araştırmacı bir âlim olduğunu" iddia ediyor. Böyle söylemekte onu mazur görüyorum. Çünkü benimle ilgili bir problemi var. "İslâm Medeniyeti" dergisinde (Yıl: 1 Sayı: 9) Sadruddin'in, benzerleri gibi, mezhebî taassupların ticaretini yaptığını açığa çıkarmıştım. Yine "Sünnet" isimli kitabımın önsözünde babası Abdulhüseyin'in "Ebû Hüreyre" isimli kitabına değinmiş ve Abdulhüseyin'in, Hz. Peygamber'in Ebû Hüreyre'nin cehennem ehlinden olduğunu haber verdiğini söyleyerek onu tekfir ettiğinden bahsetmiştim.

İşte Abdulhüseyin'in, Hz. Peygamber'in, Hz. Hüseyin'e ve kardeşine (Hz. Hasan'a) olan sevgisiyle, onlara duyduğu muhabbetle ve onları sevenlere dua edişiyle ilgili birden çok hadis rivâyet eden büyük sahabî Ebû Hüreyre'ye karşı yaptığı bu. Biz Allah'ın Abdulhüseyin'e yaptıklarının karşılığını vermesini diliyoruz.

Ebû Reyye'nin, Ebû Hüreyre hakkındaki son derece çirkin yalanlarının, hakaret ve karalamalarının temelini Abdulhüseyin'in kitabı oluşturuyor. Ben söz konusu eleştirimde, "Ebû Reyye yazdıklarıyla Şiîleri hoşnut ediyor" dedim. Yoksa Sadruddin'in söylediği gibi "Ebû Reyye Şiî taraftarlığı yapıyor" demedim. Ancak Ebû Reyye'nin söylediklerinin tartışmalara kapı açacağına ve Ebû Hüreyre'yi Hz. Peygamber'in Sünnetini ezberleyip, doğruluk ve emanetle tâbiin nesline nakleden en büyük sahabî olarak gören Müslümanların çoğunluğunu ayağa kaldıracağına şüphe yok-

441 Hadisin aslı sahihtir. Buhârî, Müslim ve İmam Ahmed rivayet etmiştir. Bu kimselerin Şam halkından olduğunu belirten rivayeti ise Buhârî "Tarih"inde rivayet etmiştir. (Tehzibu İbn Asâkir, 1/45. Zâdu'l-Müslim, 5/193, Buhârî'den naklen. Tahrîcu Ehâdisi Fadâili'ş-Şam ve Dımaşk, Nâsıruddin el-Albânî, sh. 8).

tur. Çünkü Ebû Hüreyre hakkında böylesine çirkin ve yaralayıcı sövgü ve hakaretleri duyup sessiz kalmaları kolay değildir.

Oysa içinde bulunduğumuz ortam, samimi Ehl-i Sünnet ve Şiîlerin, İslâm âlemini ve İslâm inancını temelinden tehdit eden hayati tehlikeler karşısında, Müslümanların birlik ve beraberliği için gayret etmelerini gerektiriyor. Çünkü bu tehlikeler Ehl-i Sünnet gençlerden çok Şiî gençlerin dinlerinden çıkma tehdidi taşıyor. Ben şunu söyledim: Abdulhüseyin gibi bazı kişilerin bir taraftan Müslümanların birleşmeleri yönünde istekli görünürken, diğer taraftan Müslümanların kendi aralarında tartışmalarına ve parçalanmalarına sebep olacak kitaplar yazmaları abesle iştigal etmektir. "Sûr"da kendisine hitaben İslâm için çalışanların saflarını birleştirmelerinin zaruretinden ve bu gaye ile her iki taraf âlimlerinin katılacağı bir kongre düzenlenmesinin gerekliliğinden bahsettiğimde, büyük bir heyecanla bu düşünceyi benimsediği izlenimi vermiş, ancak diğer taraftan da "Ebû Hüreyre" kitabının ikinci baskısını yapmış ve sevabını Allah'tan bekleyerek (!) (hiçbir telif ücreti istemeden) kitabının bütün dillere çevrilebileceğini ilan etmişti.

"Sünnet" kitabımın önsözünde Abdulhüseyin hakkında söylediklerim bunlar. Bunların Sadruddin'i kızdırdığına şüphe yoktur. Çünkü Sadruddin, Hüccetü'l-İslâm olan babası Abdulhüseyin'e hayrandır. Tıpkı babasının da -Halîf Mahzûm, isimli kitabından dolayı- kendisine son derece hayran olduğu gibi. Sadruddin, "Halîf Mahzûm" isimli kitabında, doğruluklarından, açık sözlülüklerinden, vefalarından, hakk için ortaya koydukları samimiyet ve İslâm'ın maslahatı için sarfettikleri gayretten dolayı, Hz. Peygamber'in kendilerinden hoşnut olarak vefat ettiği Hz. Ebû Bekir'i, Hz. Ömer'i ve cennetle müjdelenen sahabîlerin de aralarında bulundukları diğer büyük sahabîleri -ki İslâm'a ve İslâm Medeniyetine karşı en mutaassıp olan batılıların bile itiraf ettikleri gibi bu kimseler medeniyetimizin en aydınlık simaları, en kalıcı eserler bırakanları ve en asil ahlâklılarıdır- hilekârlık, düzenbazlık, şahsî çıkarlarının peşinde koşmak ve bunun için insanlara yalan söylemek gibi, kendisinin ilişki içinde bulunduğu en düşük insanlara bile yakıştıramayacağı sıfatlarla itham ediyor.

İşte bütün bunlar Sadruddin'i babası Abdulhüseyin'e daha çok sev-

diriyor. Babası, oğlunun adı geçen kitabının önsözünde şunları söylüyor: "Oğlum Sadruddin'in bu kitapta Ammar İbn-i Yâsir veya İslâm'ın serüveniyle ilgili yazdıklarını okudum. Bundan önce de yüzlerce kere okumuştum. Bir kitabı defalarca okuyan birinin ona duyduğu sevgi ve hayranlık bir noktada durur. Ancak ben sürekli Sadruddin'i okuduğum halde ona olan sevgimin ve hayranlığımın bir noktada durmadığını, bilakis her satırının bana yeni bir sevgi kattığını, önümde açtığı yeni ufuklarla hayranlığımın daha da arttığına şahit oluyorum."

Baba ve oğul arasında karşılıklı bir sevgi... Bize düşen, başa saldırıldığında kalbin kızmasını mazur görmek. Ancak cahilliği ve yalancılığı apaçık bir şekilde ortaya çıkmış Ebû Reyye'nin ilmini yüceltmek, işte böyle bir sevgi ancak cahiller veya haksızlık yapanlar arasında olur. Allah, geçmişte kendi milletinin başına gelen felaketlerden dolayı sevindiği gibi, bugün de kendi milletine sövülmesinden hoşnut olan kinci mezheb taassubunu kahretsin.

Son olarak (bu iki kahramandan) hangisine buğz edip kıskandığımızı bilmiyoruz. Acaba Ebû Reyye'deki bu kıymetli hazineyi ve engin ilmi keşfedeni mi (!)? Yoksa ilmi ve fazileti bilinip takdir edilip değeri bilinen ve kitabı basılan yirminci yüzyılın İslâm müceddidini mi (!)? "*Kim Rahman'ın zikrinden (Kur'ân'dan) yüz çevirirse, ona bir şeytanı arkadaş veririz ve o şeytan artık onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar da onlar kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar.*" (Zuhruf 36-37)

KAYNAKÇA

Tefsir ve Tefsir İlimleri:

Câmiu'l-Beyan An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, İbn Cerir Taberî, tahkik: Ahmed Şâkir-Mahmud Şakir, Dâru'l-Meârif, Mısır.

ed-Durru'l-Mensûr Fi't-Tefsîr Bi'l-Me'sûr, Suyûtî, el-Meymeniyye, 1314

el-İtkân Fî Ulumi'l-Kur'ân, Suyûtî, el-Bâbi'l-Halebî, 1354

Hadis ve Hadis İlimleri:

Fethu'l-Bârî Bişerhi Sahîhi'l-Buhârî, İbn Hacer, el-Behiyye, 1348

Hedyu's-Sâri Mukaddimetu Fethu'l-Bârî, İbn Hacer, el-Muniriyye, 1347

İrşâdu's-Sârî Alâ Sahîhi'l-Buhârî, el-Kastallânî.

el-Kevâkibu'd-Derârî Fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, el-Kirmânî, Mısır, 1351

Fethu'l-Mulhim Şerhu Sahîhi Müslim, Şebbir Ahmed Diyubendî, Hindistan.

Meâlimu's-Sünen Şerhu Süneni Ebî Dâvûd, el-Hattâbî, Haleb.

el-Munteka Şerhu'l-Muvattâ, el-Bâcî, es-Seâde, 1331

el-Fethu'r-Rabbânî Bitertîbi ve Şerhi Müsnedi Ahmed İbn-i Hanbel eş-Şeybânî, Abdurrahman el-Bennâ, İhvan.

Sünenü'n-Nesâi, Mısır.

Sünenü İbn Mâce. Mısır, 1313

Nasbu'r-Râye Liehâdisi'l-Hidâye, ez-Zeylaî, Hindistan, 1348

Câmiu'l-Mesânîd, el-Havârizmî, Haydarabad/Hindistan, 1332.

Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis, İbn Kuteybe Mısır, 1326.

Şurûtu el-Eimmeti'l-Hamse, el-Hâzimî, Kudüs, 1357.

el-Kavlu'l-Müsedded Fi'z-Zebbi An Müsnedi Ahmed, İbn Hacer, Hindistan.

el-Beyânu Ve't-Ta'rifu Fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadis, Muhammed İbn-i Kemalüddin el-Huseynî, Haleb, 1329.

Miftâhu's-Sünne, Abdulaziz el-Havlî, Mısır.

Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Münîfe Fî Edilleti Ebî Hanîfe, el-Murtaza ez-Zebîdî, İskenderiyye, 1292.

en-Nüketu't-Tarîfe Fi't-Tehaddusi An Rudûdi İbn Ebî Şeybe Alâ Ebî Hanîfe, Muhammed Zahid el-Kevserî, el-Envâr, 1365.

Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis, el-Hâkim en-Nîsâbûrî, tahkik: Muazzam Hüseyin, Kahire, 1937.

Ulumu'l-Hadis (Mukaddimetu İbn Salâh), Hindistan.

el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisari Ulumi'l-Hadis Li İbni Kesir, Ahmed Şakir, 2. baskı, Mısır.

Tarhu't-Tesrîb Şerhu't-Takrîb, el-Hâfız el-Irakî, Mısır.

Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadis Li'l-Irakî, es-Sehâvî, Hindistan.

Tedrîbu'r-Râvî Şerhu Takrîbu'n-Nevâvî, Suyûtî, en-Nemenkâni, 1379.

Miftâhu'l-Cenneti Fi'l-İhticâci Bissünneti, Suyûtî, Mısır.

Tevcîhu'n-Nazar İlâ Ulûmi'l-Eser, Tahir el-Cezâirî, Mısır, 1328.

Kavâidu't-Tahdîs Min Funûni Mustalahi'l-Hadis, el-Kasimî, Haleb, 1380.

er-Ref'u Ve't-Tekmîl Fi'l-Cerhi Ve't-Ta'dîl, el-Leknevî, Hindistan.

es-Sikât, İbn Hibbân, Dâru'l-Kutub, Mısır (el yazma).

el-Cerhu Ve't-Ta'dîl, İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Haydarabad, 1375.

Mizânu'l-İ'tidâl, ez-Zehebî, es-Seâde, Mısır.

Tehzîbu't-Tehzîb, İbn Hacer, Hindistan.

Tezkiretu'l-Huffâz, ez-Zehebî, en-Nizamiyye 2. baskı, Hindistan.

Tabakâtu'l-Muhaddisîn, Suyûtî, Ezher Kütüphanesi, (el yazma).

el-Isâbe Fî Temyîzi's-Sahabe, İbn Hacer, es-Seâde baskısı, Mısır.

el-İstîâb, İbn Abdilberr. (el-Isâbe'nin kıyısında).

el-Mevdûât, İbn el-Cezvî, Ezher Kütüphanesi (el yazma).

el-Leâlî el-Masnûa Fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa, Suyûtî, el-Hüseyniyye, Mısır, 1352.

Tezkiretu'l-Mevdûât, el-Fetenî, el-Münîriyye, Mısır, 1343.

Kânûnu'l-Mevdûât, el-Fetenî. (Tezkiretu'l-Mevdûât ile birlikte).

Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlihi, İbn Abdilberr, el-Münîriyye, Mısır.

Zâdu'l-Meâd Fî Hedy-i Hayri'l-İbâd, İbn Kayyım, 2. baskı, el-Bâbu'l-Halebî, 1369.

Risaletu Ebî Dâvûd Fî Vasfi Te'lifi Likitâbi's-Sünen. Hicrî 1369 Mısır, el-Envâr baskısı.
Edvâ Ala's-Sünne, Mahmud Ebû Reyye, Mısır.
Zulumâtu Ebî Reyye Emâme Edvâi's-Sünneti'l-Muhammediyye, Muhammed Abdurrezzak Hamza, Selefiyye, 1379.
el-Envâru'l-Kâşife Limâ Fî Kitâbi "Edvâ Ala's-Sünne" Mine'z-Zelel Ve't-Tadlîl Ve'l-Mucâzefe, Abdurrahman el-Muallimî el-Yemânî, Selefiyye, 1378.

Akâid ve Akîde Grupları
Minhâcu's-Sünne, İbn Teymiye, el-Emiriyye, 1321.
el-Fark Beyne'l-Fırak, el-Bağdâdî, Mektebetu's-Sekâfeti'l-İslâmiyye.
Akîdetu'ş-Şîa, Dwight M. Donaldson.

Fıkıh, Fıkıh Usulü ve Fıkıh Tarihi
er-Risale, İmam Şâfiî, Tahkik: Ahmed Şakir, el-Bâbu'l-Halebî, Mısır.
el-Muvâfakât Fî Usûli'ş-Şerîa, eş-Şâtıbî, Mısır.
el-İhkâm Fî Usûli'l-Ahkâm, el-Âmidî, Mısır.
el-İhkâm Fî Usûli'l-Ahkâm, İbn Hazm, es-Seâde, Mısır.
el-Mustasfâ, İmam Gazzâlî, el-Emiriyye, 1322.
Müsellemu's-Subût. (el-Mustasfâ'nın haşiyesi olarak).
el-İsnevî Şerhu'l-Minhâc, es-Sübkî, es-Seâde, Mısır.
Usûlu's-Serahsî, Serahsî, Dairetu el-Meârif en-Nu'maniyye, Haydarabad/ Hindistan.
et-Takrîr Şerhu't-Tahrîr, el-Emiriyye, 1316.
et-Teysîr Şerhu't-Tahrîr, Mısır, 1352.
İrşâdu'l-Fuhûl, eş-Şevkânî, el-Bâbu'l-Halebî, 1356.
I'lâmu'l-Muvakkıîn, İbn Kayyım, Mısır.
el-Mizân, eş-Şa'rânî, es-Saîdiyye 3. baskı, Mısır, 1351.
Tabsıratu'l-Hukkâm, İbn Ferhûn el-Mâlikî, Mısır.
Huccetullahi'l-Bâliğa, ed-Dihlevî, Mısır, 1322.
Usûlu'l-Fıkh, Muhammed el-Hudarî, Mısır, 1352.
Tarîhu't-Teşrîi'l-İslâmî, el-Hudarî, Mısır, 1323.
Müzekkiretu Tarîhi't-Teşrîi'l-İslâmî, es-Sâyis, es-Sübkî, el-Berberî, Mısır.

Nazratun Âmmetun fî Tarîhi'l-Fıkhi'l-İslâmî, Ali Hasan Abdulkadir, Mektebetü Kahire el-Hadîsiyye, Mısır.
el-Ümm, Şâfiî, Emîriyye, Bolak, 1327.
el-Mebsût, Serahsî, es-Seâde, Mısır.
el-Hidâye, el-Merğînânî, el-Bâbu'l-Halebî, Mısır.

Tarih

Târihu'l-İslâm, ez-Zehebî, Mektebetü'l-Ezher (el yazması).
et-Tabakâtu'l-Kubrâ, İbn Sa'd, Dâru Sâdır ve Dâru Beyrut.
el-Bidâyetu Ve'n-Nihâye, İbn Kesîr, es-Seâde, Mısır.
Târihu Bağdad, el-Hatîb el-Bağdadî, Mısır.
Târihu Dımaşk, İbn Asâkir, Ezher kütüphanesi (el yazma)
Mukaddime, İbn Haldun, Mısır.
Vefeyâtu'l-A'yân, İbn Hallikân. Tahkik: Muhyiddin Abdulhamid, Mısır.
Fecru'l-İslâm, Ahmed Emin, 3. baskı, Mısır, 1354.
Duha'l-İslâm, Ahmed Emin, Mısır, 1352.
el-İntikâ Fî Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ, İbn Abdilberr, Mısır.
el-Hayrâtu'l-Hısân Fî Menâkıbi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân, İbn Hacer el-Heytemî, Mısır.
Menâkıbu Ebî Hanîfe, el-Muvaffak el-Mekkî, Hindistan.
Te'nîbu'l-Hatîb, Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mısır.
Husnu't-Tekâdî Fî Sîreti Ebû Yusuf el-Kâdî, Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mısır.
Bulûğu'l-Emânî Fî Sîreti Muhammed İbn-i el-Hasan eş-Şeybânî, Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mısır.
Mecelletu'l-Menâr, Reşid Rıza, Mısır.
Tehzîbu'l-Esmâ, en-Nevevî, el-Munîriyye, Mısır.

Edebiyat

el-Ikdu'l-Ferîd, İbn Abdi Rabbih, Lecnetu't-Te'lif, Mısır, 1368.
Şerhu Nehci'l-Belâğa, İbn Ebi'l-Hadîd, el-Bâbu'l-Halebî, Mısır.
Ve kitabın dipnotlarında belirtilen diğer kaynaklar...

İNDEKS

Eserde tekrarlanan Ebû Hanife, Ebû Reyye, Ebû Hüreyre, Buhârî, İbn Abbas, Zührî gibi isimler indekse alınmamıştır.

G/Ğ

H

I/İ

Ş

T

U/Ü

V

Y

İslâm'ın, yeryüzünü ezelî nuruyla aydınlatması, o gün başta Mekke'de yaşayanlar olmak üzere bir kısım insanların rahatsızlıklarına sebep oldu. Bu rahatsızlık ve hazımsızlık, önce yok saymaya, ardından da fiilî saldırılara dönüştü. İslâm'ı kabul edenler, yerlerinden yurtlarında çıkarıldılar, mallarına el konuldu.

O günkü hazımsızlık hep devam etti. Haçlı seferleri bunun en güzel örneklerinden biridir. Batılı emperyalistler, İslâm'ı kaba kuvvetle engelleyemeyeceklerini anlayınca bu kez taktik değiştirdiler. Artık hücum cepheden yapılmayacaktı.

Önce Kur'ân'nın sıhhatıyla ilgilenmeye başladılar, onun bize intikalinde Sahabenin ve sonraki nesillerin cansiperâne gayretleri yok farz edildi ve Kur'ân'la ilgili şüpheler üretmeye kalktılar. Fakat bunda başarılı olamadılar. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, ilâhi garanti altındaydı.

Bundan sonraki toplu hücumlar, doğrudan Resul-i Ekrem'in şahsına ve sünnetine yöneltilecekti. Hedef, Sünnetin İslâm'daki konumunu sarsmaya yönelikti. İçeriden bazılarını da değişik biçimlerde satın alarak yeni bir saldırı başlattılar.

Elinizdeki kitap, gerek dışarıdan gerekse içeriden gelen saldırılara verilmiş en mükemmel cevaplardan birini teşkil etmektedir.

ISBN 978-975-6079-97-3

